

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
SZABÓ IMRE

VI. KÖTET

1—2. SZÁM



MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1955

II. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA
II. TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztőbizottság tagjai

FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

Szerkeszti

SZABÓ IMRE

Technikai szerkesztő

FEKETE MIKLÓS, PAP TIBOR

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., AKADEÉMIA U. 2.

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, V., ALKOTMÁNY U. 21.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg és az Akadémia II. osztályának előadóüléseiben bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban még nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, filozófia, klasszika-filológia, régészet, művészettörténet, néprajz, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

Kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest, V., Akadémia u. 2.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 100 különlenyomat és nyomtatott 40 000 «n»-enként 400,— Ft tiszteletdíj illeti meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 04-878-111-48). külföldi megrendelések a «Kultúra» Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Sztálin út 21., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszáma 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegennyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
 2. *Studia Historica*
 3. *Acta Archaeologica*
 4. *Acta Ethnographica*
- Acta Historiae Artium*

Acta Historica szerkesztősége: Budapest, VIII., Puskin u. 26.

Studia Historica szerkesztősége: Budapest, VIII., Puskin u. 26.

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest, V., Alkotmány u. 21.

Acta Ethnographica szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Néprajzi Intézet. VIII. Trefort u. 8.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet. V., Piarista u. 1.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
SZABÓ IMRE

VI. KÖTET



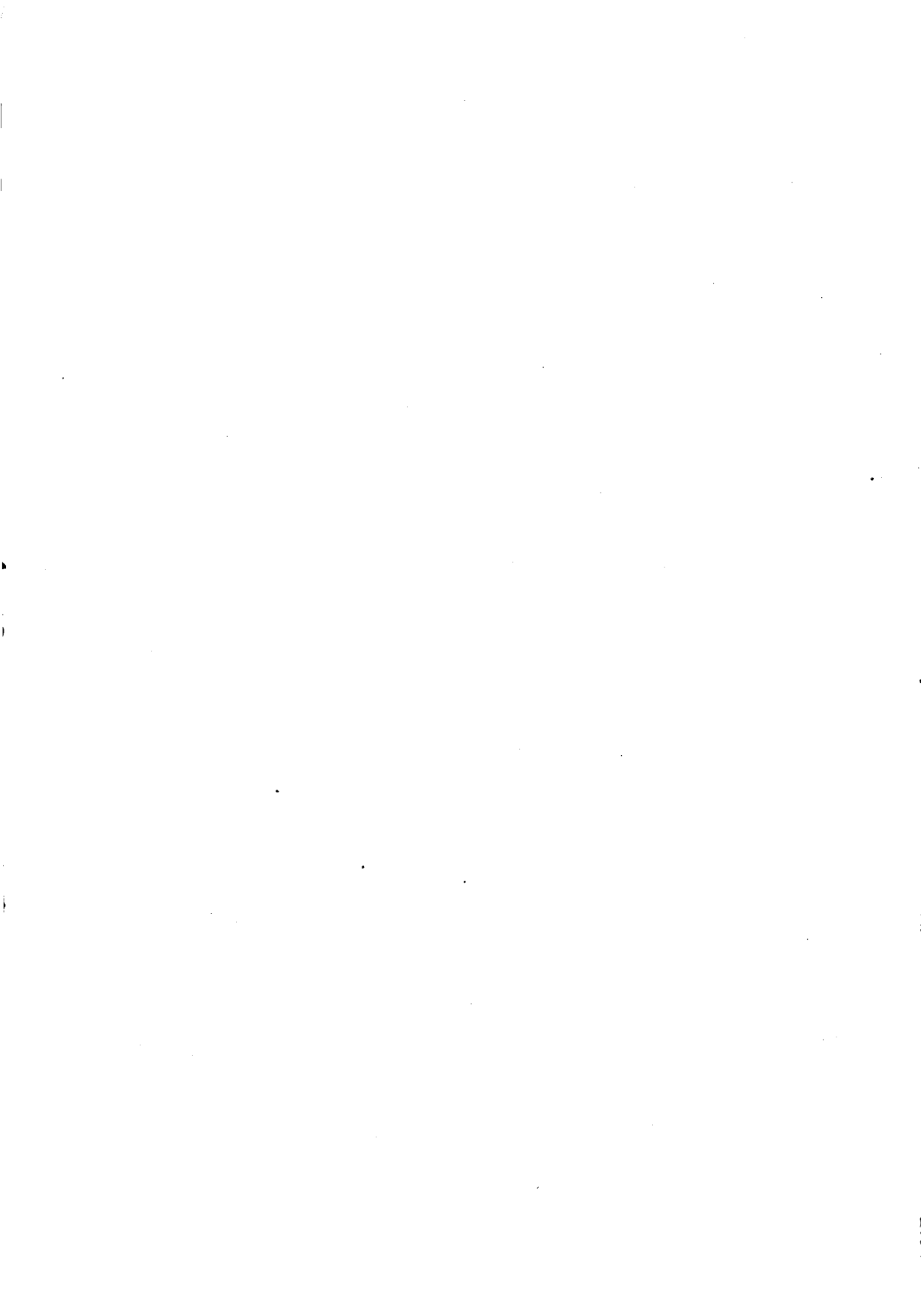
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1955

II. OSZT. KÖZL.

NÉVMUTATÓ

A Magyar Tudományos Akadémia
Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának
Közleményei
VI. kötetéhez

<i>Arató Endre</i>	351
<i>Árpássy Gyula</i>	286
<i>Bónis Éva</i>	183
<i>Eckhart Ferenc</i>	143
<i>Eörsi Gyula</i>	356
<i>Fogarasi Béla</i>	374
<i>Fonyó Antal</i>	327
<i>Friss István</i>	211
<i>Fülep Ferenc</i>	123
<i>Hegedüs Géza</i>	153
<i>Heller Ágnes</i>	163
<i>Horváth Lajos</i>	293
<i>Kovács István</i>	1
<i>Kovács Zoltán</i>	324
<i>Körner Éva</i>	177
<i>Losonczy István</i>	326
<i>Lukács György</i>	235
<i>Mátrai László</i>	333, 376
<i>Nagy Sándor</i>	289
<i>Nádor György</i>	113
<i>Nizsalovszky Endre</i>	366
<i>Ortutay Gyula</i>	362
<i>Otta Istvánné</i>	277
<i>Pécsi Márton</i>	368
<i>Réti László</i>	133
<i>Révész Imre</i>	83
<i>Sándor Pál</i>	31
<i>Schultheisz Emil</i>	301, 329
<i>Simor Pál</i>	329
<i>Suchodolsky Bogdan</i>	272, 297
<i>Szabó Pál Zoltán</i>	360
<i>Székely Béla</i>	296
<i>Székely Endréné</i>	249
<i>Szokolszky István</i>	282



TARTALOMJEGYZÉK

Tudományos közlemények :

<i>Kovács István</i> : Tanácsaink továbbfejlesztésének elméleti alapjairól	1
<i>Sándor Pál</i> : A XIX. századvégi agrárválság Magyarországon	31
<i>Révész Imre</i> : A függetlenségi nyilatkozat viszontagságai	83
<i>Nádor György</i> : Amor Dei Intellectualis, Spinoza és a misztika	113

Beszámolók, viták :

<i>Fülep Ferenc</i> : Beszámoló a Szovjetunió Tudományos Akadémiája történeti osztályának tudományos ülészakáról	123
<i>Réti László</i> : Beszámoló a szovjetunióbeli tanulmányútról	133

Könyvbírálatok, könyvismertetések :

Az 1848—49. évi népképviselői országgyűlés (<i>Eckhart Ferenc</i>)	143
Holbach : A természet rendszere. (<i>Hegedüs Géza</i>)	153
Lukács György : Az ész trónfosztása. (<i>Heller Ágnes</i>)	163
A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. 1953. (<i>Körner Éva</i>)	177
Barkóczy László : Intercisa. (<i>Bónis Éva</i>)	183
<i>Tudományos krónika</i>	195

СОДЕРЖАНИЕ

Научные статьи:

<i>Иштван Ковач</i> : О теоретических основах дальнейшего развития наших советов..	1
<i>Пал Шандор</i> : Аграрный кризис в Венгрии в конце XIX века	31
<i>Имре Ревес</i> : Приключения декларации независимости.....	83
<i>Дьёрдь Надор</i> : <i>Amor Dei Intellectualis</i> . Спиноза и мистика.....	113

Отчеты - дискуссии:

<i>Ференц Фюлеп</i> : Отчет о работе научной сессии Отделения Исторических Наук Академии Наук СССР	123
<i>Ласло Рети</i> : Отчет о командировке в СССР	133

Критика и библиография:

Представительный сейм 1848-- 49 гг. (<i>Ференц Экхарт</i>)	143
Гольбах: Система природы (<i>Геза Хегедюш</i>)	153
Дьёрдь Лукач: Разрушение разума (<i>Агнеш Хеллер</i>)	163
Ежегодник Коллектива по Истории Художеств, 1953. (<i>Ева Кернер</i>)	177
Ласло Баркоци: <i>Intercisa</i> . (<i>Ева Бониш</i>)	183

Научная хроника	195
-----------------------	-----

TARTALOMMUTATÓ

A Magyar Tudományos Akadémia
Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának
Közleményei
VI. kötetéhez

ÁLTALÁNOS KÖZLEMÉNYEK

- Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályá-
nak 1954/55. évi munkájáról — *Mátrai László* 333
Vita »Népi demokráciánk sajátosságai feldolgozásának komplex módszereiről« — *Fogarasi*
Béla 395

FILOZÓFIA

Tudományos közlemények :

- Amor Dei Intellectualis, Spinoza és a misztika — *Nádor György* 113
Az esztétikai visszatükrözés problémái — *Lukács György* 235
Könyvbírálat, könyvismertetés :
Lukács György: Az ész trónfosztása — *Heller Ágnes* 163
Holbach: A természet rendszere — *Hegedüs Géza* 153

KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY

Tudományos közlemények :

- A XIX. századvégi agrárválság Magyarországon — *Sándor Pál* 31
Népgazdaságunk fejlesztésének üteméről — *Friss István* 211

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Tudományos közlemények :

- A függetlenségi nyilatkozat viszontagságai — *Révész Imre* 83
Beszámolók, viták :
Beszámoló a szovjetunióbeli tanulmányútról — *Réti László* 133
Beszámoló a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat hazánk
felszabadulásának 10. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülészakáról 379

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

Tudományos közlemények :

- Tanácsaink továbbfejlesztésének elméleti alapjairól — *Kovács Istrán* 1
A bünetőjogi kodifikáció elvi kérdései — *Schultheisz Emil* 301
Könyvbírálat, könyvismertetés :
Az 1848—49. évi népképviselői országgyűlés — *Eckhart Ferenc* 143

PEDAGÓGIATUDOMÁNY

Tudományos közlemények :

- A szovjet pedagógia tudományos eredményeinek alkotó felhasználása a magyar pedagógia-
tudományban — *Székelly Endréné* 249
Pedagógiai nézetek Marx Károly munkásságában — *Bogdan Suchodolsky*..... 297

RÉGÉSZET

Beszámolók, viták :

- Beszámoló a Szovjetunió Tudományos Akadémiája történeti osztályának tudományos
ülésszakáról — *Fülep Ferenc* 123
Könyvbírálat, könyvismertetés :
Barkóczy László: Intercisa — *Bónis Éva* 183

NÉPRAJZ

Beszámolók, viták :

- Beszámoló a Szovjetunió Tudományos Akadémiája történeti osztályának tudományos
ülésszakáról — *Fülep Ferenc* 123

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

Könyvbírálat, könyvismertetés :

- A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1953. — *Körner Éva* 177

TUDOMÁNYOS KRÓNIKA 195

СОДЕРЖАНИЕ

т. VI

ОБЩИЕ СООБЩЕНИЯ

	стр.
Отчет о работе Отделения Общественно-исторических Наук Венгерской Академии Наук за 1954–1955 гг. — <i>Ласло Матраи</i>	333
Дискуссия на тему «Комплексные методы разработки особенностей нашего народно-демократического строя в нашей стране»	395

ФИЛОСОФИЯ

<i>Научные статьи:</i>	
Amor Dei Intellectualis, Спиноза и мистика — <i>Дьёрдь Надор</i>	113
Проблемы эстетического отражения — <i>Дьёрдь Лукач</i>	235
<i>Критика и библиография:</i>	
Дьёрдь Лукач: Разрушение разума — <i>Агнеш Хеллер</i>	163
Гольбах: Система природы — <i>Геца Хегедюш</i>	153

ПОЛИТЭКОНОМИЯ

<i>Научные статьи:</i>	
Аграрный кризис в Венгрии в конце XIX века — <i>Пал Шандор</i>	31
Темпы развития венгерского народного хозяйства — <i>Иштван Фриши</i>	211

ИСТОРИЯ

<i>Научные статьи:</i>	
Приключения декларации независимости — <i>Имре Ревес</i>	83
<i>Отчеты — дискуссии:</i>	
Отчет о командировке в СССР — <i>Ласло Рети</i>	133
Отчет о Сессии Венгерской Академии Наук и Венгерского Исторического Общества по случаю 10 летия освобождения Венгрии	379

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

<i>Научные статьи:</i>	
О теоретических основах дальнейшего развития наших советов — <i>Иштван Ковач</i> ..	1
Принципиальные вопросы кодификации уголовного права — <i>Эмиль Шультейс</i> ..	301
<i>Критика и библиография:</i>	
Представительный сейм 1848–1849 гг. — <i>Ференц Экхарт</i>	143

ПЕДАГОГИКА

Научные статьи:

- Творческое применение научных достижений советской педагогики в венгерской педагогической науке *Секей Эдрене* 249
Педагогические взгляды в сочинениях Карла Маркса *Богдан Суходольский* ... 297

АРХЕОЛОГИЯ

Отчеты -- дискуссии:

- Отчет о работе научной сессии Отделения Исторических Наук Академии Наук СССР — *Ференц Фюлеп* 123
Критика и библиография:
Ласло Баркоци: *Intercisa* *Ева Бонши* 183

ЭТНОГРАФИЯ

Отчеты -- дискуссии:

- Отчет о работе научной сессии Отделения Исторических Наук Академии Наук СССР — *Ференц Фюлеп* 123

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Критика и библиография:

- Ежегодник Коллектива по Истории Художеств, 1953. — *Ева Кернер* 177

НАУЧНАЯ ХРОНИКА 195

TABLE DES MATIÈRES

Vol. VI.

COMMUNIQUÉS GÉNÉRAUX

Compte-rendu de l'activité de la classe des Sciences Sociales et Historiques de l'Académie Hongroise des Sciences en 1954—55. — <i>Mátrai, László</i>	333
Discussion «Sur les méthodes complexes du traitement des particularités de notre démocratie populaire»	395

PHILOSOPHIE

Communiqués scientifiques :

Amor Dei Intellectualis, Spinoza et la mystique — <i>Nádor, György</i>	113
Les problèmes de la réflexion esthétique — <i>Lukács, György</i>	235

Critiques de livres, Comptes-rendus de livres :

Lukács, György : La destruction de la raison — <i>Heller, Ágnes</i>	163
Holbach : Le système de la nature — <i>Hegedűs, Géza</i>	153

ÉCONOMIE POLITIQUE

Communiqués scientifiques :

La crise agraire de la fin du XIX-ième siècle en Hongrie — <i>Sándor, Pál</i>	31
Du rythme du développement de l'économie populaire hongrois — <i>Friss, István</i>	211

HISTOIRE

Communiqués scientifiques :

Les vicissitudes de la Déclaration de l'Indépendance — <i>Révész, Imre</i>	83
--	----

Comptes-rendus, discussions :

Compte-rendu du voyage d'étude en U. R. S. S. — <i>Réti, László</i>	133
Compte-rendu de la session scientifique de l'Académie Hongroise des Sciences et de la Société Historique Hongroise organisée à l'occasion du 10-ième anniversaire de la libération	379

SCIENCES POLITIQUES, SCIENCE DU DROIT

Communiqués scientifiques :

Les bases théorétiques de la continuation du développement de nos conseils — <i>Kovács, István</i>	1
Les questions de principe de la codification du droit criminel — <i>Schultheisz, Emil</i>	301

Critique de livres, compte-rendu de livres :

Le parlement de représentation populaire de 1848—1849. — <i>Eckhart, Ferenc</i>	143
---	-----

PÉDAGOGIE

Communiqués scientifiques :

- Utilisation créatrice des résultats scientifiques de la pédagogie soviétique dans la pédagogie hongroise — *Székely, Mme Endre* 249
Vues pédagogiques dans l'oeuvre de Karl Marx — *Bogdan Suchodolsky* 297

ARCHÉOLOGIE

Comptes-rendus — discussions :

- Compte-rendu de la session scientifique de la classe d'histoire de l'Académie des Sciences de l'U. R. S. S. — *Fülep, Ferenc* 123
Critique de livres, compte-rendu de livres :
Barkóczi László : *Intercisa* — *Bónis, Éva* 183

ETHNOGRAPHIE

Comptes-rendus — discussions :

- Compte-rendu de la session scientifique de la classe d'histoire de l'Académie des Sciences de l'U. R. S. S. — *Fülep, Ferenc* 123

HISTOIRE DES ARTS

Critique de livres, compte-rendu de livres :

- Almanach de la Communauté d'Histoire des Arts 1953. — *Körner, Éva* 177

CRONIQUE SCIENTIFIQUE 195

INHALT

Band VI

ALLGEMEINE MITTEILUNGEN

- Bericht über die Tätigkeit der Abteilung für Gesellschafts- und Geschichtswissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften im Jahre 1954/55. — *László Mátrai* 333
Diskussion »Über die komplexen Methoden für die Bearbeitung der Besonderheiten unserer Volksdemokratie« — *Béla Fogarasi* 395

PHILOSOPHIE

- Wissenschaftliche Mitteilungen :*
Amor Dei Intellectualis. Spinoza und die Mystik — *György Nádor* 113
Probleme der ästhetischen Widerspiegelung — *György Lukács* 235
Rezensionen, Buchbesprechungen :
György Lukács : Die Zerstörung der Vernunft — *Ágnes Heller* 163
Holbach : System der Natur — *Géza Hegedüs* 153

VOLKSWIRTSCHAFT

- Wissenschaftliche Mitteilungen :*
Agrarkrise in Ungarn am Ende des XIX. Jahrhunderts — *Pál Sándor* 31
Über das Entwicklungstempo der ungarischen Volkswirtschaft — *István Friss* 211

GESCHICHTE

- Wissenschaftliche Mitteilungen :*
Schicksal der Unabhängigkeitsdeklaration — *Imre Révész* 83
Berichte, Diskussionen :
Bericht über eine Studienreise in der Sowjetunion — *László Réti* 133
Bericht über die von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und der Ungarischen Gesellschaft für Geschichtsforschung aus dem Anlasse der 10. Jahrestagsfeier der Befreiung unseres Vaterlandes veranstaltete wissenschaftliche Sitzungsperiode .. 379

STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFT

- Wissenschaftliche Mitteilungen :*
Über die theoretischen Grundlagen der weiteren Entwicklung unserer Räte — *István Kovács* 1
Die grundsätzliche Fragen der strafrechtlichen Kodifikation — *Emil Schultheisz* 301
Rezensionen :
Die Nationalversammlung von 1848-49. — *Ferenc Eckhart* 143

PEDAGOGIK

Wissenschaftliche Mitteilungen :

- Die schöpferische Anwendung der wissenschaftlichen Ergebnisse der sowjetischen Pädagogik in der ungarischen Pädagogikwissenschaft — *Frau E. Székely* 249
Pädagogische Anschauungen in der Tätigkeit von Karl Marx — *Bogdan Suchodolsky* .. 297

ARCHÄOLOGIE

Berichte, Diskussionen :

- Bericht über eine wissenschaftliche Tagung der Klasse für Geschichtswissenschaften der Akademie der UdSSR — *Ferenc Fülep* 123
Rezensionen :
Barkóczy L. : Intercisa — *Éva Bónis* 183

VOLKSKUNDE

Berichte, Diskussionen :

- Bericht über eine wissenschaftliche Tagung der Klasse für Geschichtswissenschaften der Akademie der UdSSR — *Ferenc Fülep* 123

KUNSTGESCHICHTE

Rezensionen :

- Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für ungarische Kunstgeschichte — *Éva Körner* ... 177

- KRONIK 195

TABLE DES MATIÈRES

Communiqués scientifiques

<i>Kovács, István</i> : Les bases théorétiques de la continuation du développement de nos Conseils	1
<i>Sándor, Pál</i> : La crise agraire de la fin du XIX-ième siècle en Hongrie.....	31
<i>Révész, Imre</i> : Les vicissitudes de la Déclaration de l'Indépendance.....	83
<i>Nádor, György</i> : Amor Dei Intellectualis. Spinoza et la mystique.....	113

Comptes-rendus — discussions

<i>Fülep, Ferenc</i> : Compte-rendu de la session scientifique de la classe d'histoire de l'Académie Scientifique de l'U. R. S. S.....	123
<i>Réti, László</i> : Compte-rendu du voyage d'étude en U. R. S. S.....	133

Comptes-rendus de livres

Le parlement de représentation populaire de 1848—1849. (<i>Ferenc Eckhardt</i>)	143
Holbach : Le système de la nature. (<i>Géza Hegedüs</i>)	153
Lukács, György : La destruction de la raison. (<i>Agnes Heller</i>)	163
Almanach de la Communauté de l'Histoire des Arts. 1953 (<i>Éva Körner</i>)	177
Barkóczi, László : Intercisa. (<i>Éva Bónis</i>)	183
<i>Chronique scientifique</i>	195

INHALT

Wissenschaftliche Berichte

<i>István Kovács</i> : Über die theoretische Grundlagen der weiteren Entwicklung unserer Räte	1
<i>Pál Sándor</i> : Agrarkrise in Ungarn am Ende des XIX. Jahrhunderts.....	31
<i>Imre Révész</i> : Schicksal der Unabhängigkeitsdeklaration.....	83
<i>György Nádor</i> : Amor Dei Intellectualis. Spinoza und die Mystik.....	113

Berichte — Diskussionen

<i>Ferenc Fülep</i> : Bericht über eine wissenschaftliche Tagung der Klasse für Geschichtswissenschaften der Akademie der UdSSR.....	123
<i>László Réti</i> : Bericht über eine Studienreise in die Sowjetunion.....	133

Rezensionen

Die Nationalversammlung von 1848/49. (<i>Ferenc Eckhart</i>).....	143
Holbach: System der Natur. (<i>Géza Hegedüs</i>)	153
Lukács, G.: Die Zerstörung der Vernunft. (<i>Agnes Heller</i>).....	163
Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für ungarische Kunstgeschichte. (<i>Éva Körner</i>).....	177
Barkóczi, L.: Intercisa. (<i>Éva Bónis</i>)	183
<i>Kronik</i>	195

TANÁCSAINK TOVÁBBFEJLESZTÉSÉNEK ELMÉLETI ALAPJAIRÓL

KOVÁCS ISTVÁN

I.

A Magyar Dolgozók Pártja III. Kongresszusán elfogadott határozatokra épülő új tanácstörvény mélyreható változást jelent tanácsaink egész szervezetében és működésében. A törvény következetes végrehajtásával *kiszélesedik a lehetősége annak, hogy tanácsaink, mint a néphatalom közvetlen szervei, elfoglalják méltó helyüket népi demokráciánk mechanizmusában,*

A proletárdiktatúra mechanizmusában, így népi demokráciánk mechanizmusában is minden szervezet eszköz, fegyver a munkásosztály által vezetett dolgozók nagy célkitűzéséért, a szocializmus, illetve a fejlődés magasabb fokán a kommunizmus megteremtéséért folytatott harcban.

Az egész mechanizmus működésének tartalma abban áll, hogy egyes láncszemeinek *rendszeresen és szervezeten* meg kell oldaniok azokat a feladatokat, amelyeket a párt a szocialista építés szükségleteinek elemzése alapján eléjük tűz. A proletárdiktatúra mechanizmusában a párt a vezető, az irányító erő. »A proletárdiktatúra alkotó részei — mondja Sztálin elvtárs — a párt vezető utasításai, plusz ez utasítások végrehajtása a proletár tömegszervezetek által, plusz megvalósításuk a lakosság részéről.«¹ A mechanizmus minden egyes szervezeti egységének az adja meg létjogosultságát, hogy rajta keresztül a szocialista építés vezérkara, a munkásosztály élcsapata újabb és újabb »hajtósíjakhoz« jut annak érdekében, hogy a lakosság minél teljesebben hajtsa végre a párt által kitűzött és a dolgozók létérdekeit szolgáló feladatokat. E mechanizmuson keresztül valósul meg a proletárdiktatúra, a társadalom állami vezetése a munkásosztály által. Ez a mechanizmus »formailag nem kommunista, rugalmas és aránylag széleskörű, roppant hatalmas proletárapparátus melynek révén a párt szorosan egybekapcsolódik az osztállyal és a tömeggel, s melynek révén a párt vezetésével megvalósul az osztály diktatúrája« mondja Lenin.² E mechanizmuson belül élesen megkülönböztetendők egymástól a tulajdonképpen értelemben vett állami mechanizmus egységei (a szűkebb értelemben vett állami mechaniz-

¹ Sztálin : A leninizmus kérdései. Szikra, Bp., 1950., 155. old.

² Lenin Művei 31. köt., Szikra, Bp., 1950., 34. old. (Kiem. az eredetiben.)

mus) és a mechanizmus társadalmi szervezetei. Ezt a megkülönböztetést megköveteli az, hogy csak az állami mechanizmus egységei jogosítottak a közvetlen kényszer, a közhatalom alkalmazására. Egyébként azonban a mechanizmus állami és társadalmi szervezetei elválaszthatatlanul egybekapcsolódnak, sajátos feladataik megvalósítása során egymásra támaszkodnak, gyakran ugyanazon feladatok megoldásában működnek együtt a maguk sajátos területén, sajátos módszereikkel.

Az államjog-tudomány az állami szervek formájában és felépítésében jelentkező törvényszerűségeket elemezve arra a megállapításra jutott, hogy ezeket lényegében két tényező határozza meg: Az egyik: milyen feladatokat kell megoldani az uralkodó osztály szolgálatában az állami szervezetnek? A másik: milyen osztályerőkre támaszkodhat e feladatok megoldásában?³ [Az államszervezet felépítmény jellegéből következik, hogy végső soron mindkét tényező a társadalom gazdasági alapjától függ.] A proletárdiktatúra viszonyai között, amidőn a tágabb értelemben vett állami mechanizmusnak elválaszthatatlan részei a társadalmi szervezetek is, ezt a törvényszerűséget bátran kiterjeszthetjük a proletárdiktatúra egész mechanizmusára. Ez más szóval azt is jelenti, hogy közvetlenül a párt által kitűzött feladatok és e feladatok megvalósításában közreműködő tömegek mint tartalom határozzák meg a mechanizmus minden egyes szervezeti egységének formáját és a mechanizmus egészében elfoglalt helyét.

A párt irányító és vezető szerepének maradéktalan érvényesülése mellett mind a megvalósítandó feladatok kitűzése, mind a megvalósításukat szervező szervezeti formák kialakítása tudatos tevékenység eredménye. E tudatos tevékenység eredményessége a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek helyes felismerésétől függ. Ez ebben a vonatkozásban szükségszerűen megköveteli annak a konzekvenciának levonását, hogy a fejlődés meghatározott szakaszán objektíve adottnak vehetők a proletárdiktatúra mechanizmusán belül mind a megvalósítandó feladatok, mind a megvalósításukra szolgáló legjobb szervezeti formák.⁴ 1918 májusában Lenin a szovjetekről szólva kiemelte, hogy a hatalom megszerzéséig nem volt lehetséges az új társadalom szervezési formáit meghatározni. A marxizmus-leninizmus klasszikusai addig is tudományos pontossággal megállapították a kisajátítók kisajátításának elkerülhetetlenségét, »azonban sem az átalakulás formáit, sem a konkrét átszervezés fejlődésének ütemét nem ismerhették.« Úgyszintén hangsúlyozta azt is, hogy olyan viszonyok között, amidőn a társadalom átalakításának munkáját az orosz proletariátusnak egyelőre még saját elégtelen erejével kell elvégeznie, akkor egyszerre érthetővé válik, »hogy a különböző igazgatási rendszereknek a fegyelem megteremtése

³ V. ö. A. J. Visinszkij: The Law of the Soviet State. New York, 1940., 195. old. és A Magyar Államjog Alapjai, Bp. 1953. 45. old.

⁴ Az alap fejlődéstörvényei és a politikai felépítmény közötti összefüggésekről l. egyebekben Beér János: Az államjog tudományának és az államigazgatási jog tudományának feladata Sztálin elvtárs közgazdasági művének megvilágításában c. tanulmánya. Az állam és jog kérdései Sztálin elvtárs közgazdasági művében. Tanulmánygyűjtemény. Bp., 1953., 60. old.

normáinak többszöri átdolgozása s gyakorlati kipróbálása elkerülhetetlen«. Ez a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat közvetlenül követő időszakban annál is inkább érthető volt, mivel »értelmes szocialista, aki a jövő távlatairól ír, soha nem is gondol arra, hogy valamely előre elkészített utasítás alapján egyszerre létrehozassuk és kialakíthassuk az új társadalom szervezeti formáit.«⁵ Azóta a munkásosztály sok évtizedes harcának eredményeként, különösen pedig a Szovjetunió és a népi demokráciák szocialista építőmunkája nyomán ma már úgyszólván a politikai felépítmény egész területén kialakultak azok a tapasztalatok, amelyek lehetővé teszik a párt számára, hogy a marxizmus-leninizmus elméletére és a marxista-leninista államtudományok eredményeire támaszkodva vezető útmutatásaival hosszabb időre előre meghatározhassa és segíthesse a társadalmi fejlődés szükségleteinek legmegfelelőbb szervezeti formák kialakítását és fejlesztését.

Ezért bátran állíthatjuk, hogy Pártunk III. Kongresszusa az egész nemzetközi munkásmozgalom szempontjából hatalmas jelentőségű munkát végzett akkor, amidőn a proletárdiktatúra mechanizmusának két igen fontos területét, a tanácsok és az államigazgatási szervezet munkáját vizsgálva elemezte 10 éves fejlődésünk tapasztalatait és ezzel lerakta szilárd elméleti alapjait egész államszervezetünk további fejlesztésének. A kongresszus határozatai e vonatkozásban is a marxizmus-leninizmus alkotó alkalmazását és továbbfejlesztését jelentik. Nemzetközi jelentőségét mutatja az a nagy érdeklődés is, amivel a Szovjetunió és a népi demokráciák országai fordulnak a kongresszus határozatai és az ezeket tárgyaló állam- és jogtudományi munkák felé.

A népi demokrácia egész mechanizmusának, ezen belül a szorosabb értelemben vett állami mechanizmusnak *eszköz* jellege folytán a tanácsi szervezet fejlődésének kérdései is csak akkor érthetőek meg, ha nem szakítjuk el azokat népi demokráciánk egész mechanizmusában a Párt Központi Vezetőségének 1953 júniusi határozatai nyomán bekövetkezett átalakulástól. Eleve elhibázottnak kell tekinteni minden olyan kísérletet, amely kizárólag magából a tanácsi szervezetből, annak egyes eredményeiből és hiányosságaiból kívánja megmagyarázni vagy megindokolni a tanácsok szervezetében jelentkező változásokat. Az ilyen kísérletekből fakad az a téves szemlélet, mely befejezettnek tekintti a tanácsok továbbfejlesztését az eddiginél demokratikusabb formák kialakításával, a tanácstagok egyéni választásával, a tanács és a VB. viszonyának jogi rendezésével, az állandó bizottságok szervezetének és munkájának szabatos körülhatárolásával stb. Ez a szemlélet figyelmen kívül hagyja azt, hogy a demokratikus formák csak a dolgozókat szolgáló valóságos feladatok gyakorlati megvalósítása során szilárdulhatnak meg. Szükségszerűen öncéllá válnak és visszafejlődnek, elsorvadnak, ha nem áll mögöttük megfelelő tartalom. Ezt pedig csak az biztosíthatja, ha a párt irányító szerepe helyileg közvetlenül és áttétellel

⁵ Lenin Művei 27. köt., Szikra, Bp., 1952. 416. és köv. old.

nélkül is érvényesül mind a tanács, mind a végrehajtóbizottság, mind a szakigazgatási szervek munkájában, ha a párt az állami feladatok megoldásában az eddigieknél fokozottabban támaszkodik a tanácsi szervezet minden egyes láncszemére, azaz a tanácsra, mint a dolgozók által közvetlenül választott küldöttekből álló testületre, a végrehajtó bizottságra, mint a szakigazgatási szervek helyi irányítását végző testületi szervre és a szakigazgatási szervekre. A tanácsi szervezet fejlődésének nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy egymással összhangban erősödjenek a tanácsi szervezet összes láncszemei, hogy a párt figyelemmel kísérje, segítse, erősítse, a tanácsi munka minden területét. A tanácsi szervek fokozottabb bevonása az állami feladatok megvalósításába fejlődésünk jelenlegi szakaszán egyáltalán nem a feladatok számának növelését, hanem a feladatok végrehajtásában való nagyobb önállóságot és az ezzel együtt járó nagyobb felelősséget jelenti. Ehhez pedig a demokratikus formák kiszélesítése nem elég. Ezt csak a tanácsi szervek gazdasági önállósága, a rendelkezésükre álló anyagi keretek növelése, a feladatoknak megfelelően tagolt, felelős és szakképzett, a tanács, a végrehajtó bizottság és a felsőbb szervek határozatának végrehajtására valóban képes igazgatási apparátus kifejlődése biztosíthatja.

II.

Az államhatalom helyi szerveiben megvalósítandó változások egészében a Párt Központi Vezetőségének 1953. évi júniusi határozataiban gyökereznek. A Központi Vezetőség júniusi határozatai amidőn megjelölték a szocializmus építésének útján következő feladatainkat termelőerőink reális adottságainak felméréséből, a Szovjetunió és a népi demokráciák együttes fennállásából adódó lehetőségek fokozottabb felhasználásának szükségességéből és általában a külfölddel fennálló gazdasági kapcsolatok kiszélesítésének lehetőségeiből indultak ki. A Központi Vezetőség határozatai a szocializmus gazdasági alaptörvényére támaszkodva olyan gazdasági, kulturális és politikai feladatokat állítottak előtérbe, amelyek egybeestek a legszélesebb tömegek akaratával. Ezzel szilárd alapokra helyezték a szocializmus építését. Szélesre tárták a lehetőségét annak, hogy az új feladatok megvalósításán dolgozó állami és társadalmi szervezetek fokozottabban a tömegek támogatására építsék munkájukat.

A júniusi határozatokból folyó feladatok megvalósítása szükségszerűen lényeges átalakításokat vont maga után a politikai felépítmény egész területén. A változások mindegyike abban az irányban hatott, hogy a párt vezetésével tovább szilárduljon az országunk dolgozóinak túlnyomó többségét átfogó népi egység. A párt vonatkozásában a párt és a tömegek közötti kapcsolat megerősítése állította előtérbe az egyszemélyi vezetés helyett a kollektív vezetést, a pártdemokrácia kiszélesítését, a tömegek közvetlen szükségleteinek

szolgálatát. A párt és a tömegek közötti hajtószíjak erősítése tűzte napirendre a szakszervezeti demokrácia és a szakszervezetek érdekvédelmi feladatait, a szövethazai demokrácia kérdéseit. A tömegek kezdeményező erejének kibontakozása emellett megkövetelte új szervezeti formák kialakítását is a tömegek alkotó erejének összefogására, a szocialista építés szolgálatába való állítására. Ez a társadalmi szükségesség vezetett a Hazafias Népfrent életrehívására. A politikai felépítmény egészén belül különös élességgel jelentkezett a változások végrehajtásának szükségessége a szűkebb értelemben vett állami mechanizmus, az államszervezet területén. Míg a politikai felépítmény egyéb területein a végbement változások csak kisebb részben jelentkeztek jogszabályokban (így pl. többek között a munkatörvénykönyvének módosítása a szakszervezetek érdekvédelmi szerepének fokozottabb kidomborítása irányában), addig az államszervezetet érintő változásoknak szükségszerűen jogszabályokban kellett kifejezésre jutnia. A júniusi határozatok megvalósításaként *ezekben a szabályokban szükségszerűen egybekapcsolódik a burzsoá államszervezet egyes maradványainak felszámolásáért folytatott harc az államszervezet szocialista továbbfejlesztésével.*

Az államszervezet tömegkapcsolatainak erősítése állította előtérbe a júniusi határozatok idején a dolgozók által választott testületi szervek, az országgyűlés, majd a tanácsok államhatalmi jellegének tényleges érvényesítéséért, az igazgatási szerveknek a választott testületi szerveknek való alárendeléséért, a tanácsok tömegszervezeti jellegének kifejlesztéséért folytatott harcot. A szocialista törvényesség megszilárdítása követelte meg a régi formájú ügyészi szervezet maradványainak felszámolását és az új szocialista típusú, a büntetőjogi és általános törvényességi felügyeleti funkciókat egyaránt ellátó ügyészi szervezet megteremtését,⁶ az internálás intézményének megszüntetését; a rendőrhatalom kihágási bíraskodási jogának felszámolását, egyidejűleg általában az igazgatási szervek kihágási bíraskodási jogának megszorítását.⁷ Ugyancsak az államszervezet demokratizmusának továbbfejlesztését jelenti az új bírói szervezeti törvény⁸ elfogadása, mely az összes fokozatokon a szocialista bíraskodás szervezeti elveinek megfelelően kötelezően írja elő a bírák választását.

Mi sem bizonyítja jobban, hogy a változások valóban az államszervezet szocialista továbbfejlesztését jelentik, mint az, hogy azoknak úgyszólván mindegyike az alkotmány keretei között ment végbe, lényegében az alkotmány által már jóval előbb kötelezően előírt rendelkezések gyakorlati végrehajtását jelentik. Egyedül a tanácsok államhatalmi jellegének erősítése követelt alkotmánymódo-

⁶ 1953. évi 13. sz. tvr. A magyar népköztársaság ügyészségéről. Magyar Közlöny, 1953. július 30-i szám.

⁷ 1034/1953. Mt. h. A rendőrhatalom őrízeti alá helyezés (internálás) intézményének megszüntetése, valamint a kitiltások feloldása. Magyar Közlöny, 1953. VII. 26. szám.

1953. évi 16. sz. tvr. A rendőrségi kihágási bíraskodás megszüntetése és a kihágási eljárásra vonatkozó egyes rendelkezések módosítása. Magyar Közlöny, 1953. augusztus 28-i szám.

⁸ 1954. évi II. sz. törvény. A magyar népköztársaság bírósági szervezetéről. Magyar Közlöny, 1954. január 24-i szám.

sítást.⁹ Azonban ez a módosítás is a szocialista államszervezés elveinek következetesebb megvalósítását jelentette, amidőn elzárta annak lehetőségét, hogy hatalmi szervek igazgatási szerveknek legyenek alárendelve.

Szükségszerűen ebben a folyamatban kell kijelölnünk a tanácstörvény helyét is. Amikor azonban aláhúzzuk, hogy a tanácsok szervezetében végrehajtott változások csak egy részét alkotják az egész politikai felépítményen belül szükségszerűen bekövetkezett változásoknak, rá kell mutatnunk arra is, hogy az államszervezetten belül jelentkező változások között ez a legjelentősebb. Elsősorban azért, mert az államszervezet politikai alapját, a hatalmi szervezetet érinti. Bár a tanácsok maguk az államhatalom helyi szervei, azonban a szervezetüket érintő változások jelentős mértékben befolyásolják a legfelsőbb államhatalmi szerveknek (az országgyűlés és az elnöki tanács) az állami mechanizmusban betöltött szerepét, az általuk ténylegesen ellátott feladatokat. Másrészt szükségszerűen maguk után vonják az államigazgatási szervezet egészének fejlesztését mind a tanácsok alá rendelt, mind a centrális irányítás alatt álló államigazgatási szervezetben. Nemcsak azért, mert a tanácsok államhatalmi és tömegszervezeti jellegének megerősítése szükségszerűen maga után vonta, hogy a tanácsok, mint hatalmi szervek bizonyos koordináló és ellenőrző jogkört kapjanak a területükön működő centrális alárendeltségű államigazgatási szervek felé, hanem azon keresztül is, hogy a tanácsok gazdasági önállóságának erősítésével szükségszerűen együtt jár a hatáskörök decentralizálása, az eddig központilag ellátott feladatok átadása a tanácsi szervek hatáskörébe.

A tanácsi hatáskörök kiszélesítése megváltoztatja az egyes minisztériumoknak a tanácsi szervek munkájához való viszonyát is. A tanácsok alá rendelt szakigazgatási szervek (osztályok, igazgatóságok stb.) kettős alárendeltségének elvi alapokon való rendezése az eddiginél jóval fokozottabban kidomborítja a szakigazgatás központi szerveinek felelősségét azért, hogy a helyi igazgatás szerveinél megvannak-e a szükséges eszközök ahhoz, hogy valóban végrehajtsák a központi szerveknek az egész nép érdekeit szolgáló rendelkezéseit. Mind azokon az igazgatási területeken, amelyek kötelességet hárítanak a lakosságra (pénzügy, begyűjtés), mind azokon a területeken, ahol a lakosság közvetlen szükségleteinek ellátásáról kell gondoskodniok, (mint pl. az egészségügy, város és községgazdálkodás, oktatás, népművelés, ipar kereskedelem igazgatása). A tanácsi szervezetben bekövetkezett változás tehát új szocialista tartalmat ad a miniszteri felelősségnek. Felelőssé teszi a minisztert az egész ország területén azért, hogy a vezetése alatt álló igazgatási ágazat kielégítse a dolgozók szükségleteit. A felelősséget nem háríthatja át a tanácsokra. Egyben az új tanácstörvény

⁹ Az 1954. évi VIII. törvény az alkotmány idevonatkozó rendelkezéseit 1. és 2. §§-ban módosította. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának hatásköre egy ponttal kibővült: »Legfelsőbb fokon irányítja az államhatalom helyi szerveinek munkáját« (20. §). Egyben törli a minisztertanács hatásköréből azt a jogot, hogy az államhatalom helyi szervei által hozott jogszabályt, határozatot megsemmisíthessen. (25. § (4) bek.) Magyar Közlöny, 1954. szeptember 25-i szám.

biztosítja is a miniszter számára a feltételeket olyan apparátus kialakítására, mely képes a fokozott feladatok megoldására. Ez maga után vonja a központi igazgatási szervek irányító munkájának megváltozását is.

Ezzel magyarázhatjuk, hogy Pártunk III. Kongresszusa miért éppen a tanácsok és az államigazgatás problémáival foglalkozott külön, de ez magyarázza meg azt is, hogy miért tekintette a köztudat is az állami szervezetet érintő legfontosabb változásnak a tanácstörvényt.

A politikai felépítményben következett változásoknak átfogó szemlélete tehát felhívja a figyelmet arra, hogy az államhatalom helyi szerveiben bekövetkezett változások csak egy egységes folyamat részeként, bár igen jelentős részeként foghatók fel. Még csak nem is e folyamat befejező aktusai. Maga a tanácstörvény nem oldhatta meg önmaga a tanácsi szervezetet érintő összes problémákat sem. Nagyon sok vonatkozásban a megoldásnak csak a keretét jelölte ki. Nem rendezte, bár lényegesen előre vitte annak a júniusi határozatokban kitűzött feladatnak megvalósítását, hogy a legfelsőbb hatalmi szervek elfoglalják helyüket az állami munka irányításában. Nem rendezhette minden vonatkozásban az államigazgatási szervezetet érintő kérdéseket stb. Ugyanakkor azonban határozott állásfoglalást jelent abban, hogy olyan államszervezetben, ahol az államhatalom helyi gyakorlása tanácsi formájú szervekre épül, ennek konzekvenciáit a központi államhatalmi szervek és az államszervezet többi egységeinek vonatkozásában is le kell vonni. A központi szervek vonatkozásában is érvényes az a tétel, hogy a tanácsi formák minden ötletszerű, önkényes eltorzítása gátolja az állami feladatok eredményes megvalósítását, gát a tömegek és az állami szervezet között.

III.

A tanácsi formájú, a szovjet formájú államszervezet legáltalánosabb és egyben legfontosabb sajátosságai minden kétséget kizáróan napjaink legfejlettebb tanácsai, a Szovjetunió szovjetjeinek szervezetében és működésében ismerhetők fel a legvilágosabban. A szovjetek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom első napjaitól kezdve képesek voltak arra, hogy a kizsákmányoló államapparátus helyére állva mint *államhatalmi szervek* irányítsák az összes többi állami szervek munkáját, egyben mint a *legszélesebb tömegszervezetek* a proletariátus köré tömörítsék a dolgozók legkülönbözőbb rétegeit a kizsákmányolók elleni harcra és a szocialista építés munkájára.

A szovjetek, mint új szocialista típusú állami szervek megjelenése, világtörténelmi jelentőségű fejlődést jelentett az állami szervek felépítésének addig ismert legdemokratikusabb rendszeréhez viszonyítva is. A szovjetek szervezeti formájának minden más megelőző állami szervezeti formával szembeni magasabbrendűsége abban áll, hogy *egyesíti magában a képrisseleti rendszer és a közvetlen demokrácia összes előnyeit.*

A képviseleti rendszer előnye a közvetlen demokráciával szemben az, hogy lehetővé teszi nagy centralizált államokban is a polgároknak a hatalom gyakorlásában való részvételét, míg az állam nagy területe vagy a politikai jogokkal rendelkezők nagy száma technikailag kivihetlenné teszi a közvetlen demokrácia megvalósítását.

A képviseleti rendszernek azonban van egy igen nagy hátránya a közvetlen demokráciával szemben. A képviseleti rendszer mellett ugyanis — egyéb biztosítékok híján — a választóknak, a polgároknak a hatalom gyakorlásában való részvétele úgyszólván kizárólag csak a választások tényére korlátozódik. A képviselő kapcsolata a választások után megszakad a választóval. A választások közötti időben a hatalom gyakorlói többé nem a választók, hanem maga a képviselő, illetve a képviselőkből alakított testületi szerv.

A burzsoázia éppen a burzsoá társadalomra jellemző antagonisztikus osztályellentétekből kifolyóan képtelen feloldani a képviseleti rendszernek ezt a belső ellentmondását, sőt az állami szervezetnek a hatalmi ágak megosztása alapján való felépítésével a végsőkig kiélezi azt. (A burzsoázia ugyan megteremtette a képviseleti szerveket a burzsoá parlamentek és önkormányzatok formájában, azonban az államhatalmi ágak elválasztásáról szóló elmélet felhasználásával az államszervezetben elfoglalt helyüket eleve úgy határozza meg, hogy csak határozatok hozatalára, ezen belül törvények vagy más jogszabályok alkotására jogosítottak, de határozataik végrehajtásáról már az állami szervezetnek más, tőlük független egységei gondoskodnak. A jogszabályok végrehajtását tehát nem irányíthatják és nem ellenőrizhetik megfelelő módon a képviseleti szervek.) Az imperializmus korszakában a hivatali apparátus és az ennek vezetését ellátó kormány (a végrehajtó hatalom szervei) vették át az egész állami gépezet irányítását. A valóságban tehát a burzsoá államok szervezetében az államhatalmi ágak megosztásának jogilag is szabályozott intézményei ma már a valóságban a monopol-tőkések szolgálatában álló hivatali szervezet mindenhatóságának biztosítékai. Lenin, amidőn a szovjetek legjellemzőbb sajátosságait meghatározta, ebben summázta a szovjet forma legfontosabb elemeit: »Lehetővé teszi, hogy egyesítsük a parlamentarizmus előnyeit a közvetlen és egyenes demokrácia előnyeivel, vagyis, hogy a nép választott képviselőinek személyében egyesítsük a törvényhozói funkciót a *törvények végrehajtásával*. A polgári parlamentarizmushoz képest ez olyan nagy lépés előre, a demokrácia fejlődése felé, hogy világtörténelmi jelentősége van.«¹⁰

A közvetlen demokrácia és a képviseleti rendszer előnyeinek egyesítése a szovjetek felépítésében abban jut kifejezésre, hogy *a szovjetekben megvalósul 1. a törvényhozó és végrehajtó hatalom egysége, azaz az igazgatási szervezet alárendelése a választott képviseleti szerveknek, 2. a választott küldöttek alárendelése választóiknak*

¹⁰ Lenin Művei 26. köt., Szikra, Bp., 1952., 90. old. (Kiemelés az eredetiben.)

ami által a választóknak a hatalomban való részvétele nem szorítkozik csak a választás tényére.

ad 1. A törvényhozó és a végrehajtó funkció egyesítése új típusú szervekké, a szó tulajdonképpeni értelmében vett *államhatalmi szervekké* teszi a szovjetekeket, amelyeknek csak egyik, bár igen fontos funkciója a törvényhozás, illetve alsóbb fokozatokon a rendeletalkotás. Nem egyszerűen törvényhozó szervek, tevékenységük nem korlátozódik csak határozatok meghozatalára, hanem közvetlenül is, de külön e célra létrehozott szerveiken keresztül (a szovjetekek különböző bizottságai) résztvesznek határozataik végrehajtásában és a végrehajtás ellenőrzésében. A szovjetekek államhatalmi funkciója abban jut kifejezésre, hogy 1. maguk hozzák létre az állami szervezet legfontosabb egységeit, 2. az állami szervezetnek mind ezek, mind a többi egységei a szovjetekeknek alárendelten és azok irányítása alatt működnek. Az államszervezetnek nincs egyetlen olyan egysége sem, amely kivonhatná magát a szovjetekek irányítása és ellenőrzése alól.

Az állam többi szervei a szovjetekeknek alárendelten a *munkamegosztás elvei alapján* épülnek fel. Ezek : *Az államigazgatás szervei.* Az államigazgatás szervein belül is két típust különböztetünk meg : a) *általános hatáskörű államigazgatási szervek* (ilyenek a minisztertanács és a helyi szovjetekek végrehajtóbizottságai) ; ezek mint a szovjetekek *közvetlen végrehajtó rendelkező szervei működnek ; b) a szakigazgatási szervek,* amelyek az egyes ágazati igazgatási feladatok megoldását szervezik a szovjetekek és az általános hatáskörű igazgatási szervek ellenőrzése és irányítása alatt. *A bírói szervek.* Az igazságszolgáltatás feladatait látják el. Konkrét és közvetlen ítélkező munkájukban nincsenek alárendelve a szovjetekeknek,¹¹ de megalakításukban résztvesznek a szovjetekek is. *Az ügyészi szervezet.* Mint a legfelsőbb hatalmi szerveknek alárendelt szervezet működik az ország egész területén és a törvényességi felügyeletet látja el. *Az állami termelő egységek, szolgáltató intézmények stb.* Jellegzetességük az, hogy nem közhatalmi funkciókat valósítanak meg, hanem közvetlenül biztosítják a termelés, kereskedelem, szolgáltatások stb. ellátását. Ezek is az államhatalmi szervek irányítása alatt működnek, közvetlen vezetésüket és irányításukat azonban a szakigazgatási szervek végzik.

Az állami szervek szovjet rendszerében a lakosság által választott küldöttekből álló szovjetekek az egyedüli és kizárólagos hatalmi szervek. Az alájuk rendelt egész szervezet különböző szervezeti típusokra való tagolása egyedül azt jelenti, hogy a szocialista államszervezés az államszervezeten belül is hasznosította a munkamegosztásból adódó előnyöket az egész társadalom érdekében álló állami feladatok minél eredményesebb megvalósítása érdekében. A szovjet államszervezés ezzel értékesítette az államhatalmi ágak megosztása alapján működő államszervezeti formák történelmi tapasztalatait is. Felhasználta azt az objektív szükségszerűséget tükröző racionális magot, amire a hatalmi

¹¹ Lenin a szovjetekek teljhatalmán általában nem értette a bírói funkció gyakorlását is. Mindig csak a törvényhozói és végrehajtó funkciók egyesítését hangsúlyozta.

ágak elválasztásának elmélete felépült — magát a munkamegosztást. Leválasztotta azonban róla mindazokat a ferdítéseket, amelyekkel a burzsoázia — osztályérdekeinek szolgálatában — ezt az alapjaiban helyes szervezési elvet eltorzította. Az államhatalmi ágak megosztásának ilyen irányú értékelése és felhasználása szorosan a marxí tanításokra támaszkodik : »A hatalom megosztása . . . lényegében nem egyéb, mint az egyszerűsítés és ellenőrzés kedvéért az állami gépezetre alkalmazott közönséges ipari munkamegosztás. Mint minden más szent örök és megváltoztathatatlan elvet, ezt csakis annyiban alkalmazzák, amennyiben az adott viszonyoknak megfelel.«¹²

A szovjetek, mint hatalmi szervek, át fogják az ország egész területét. Ennek a feladatnak a szolgálatában két fő típusuk alakult ki : az *államhatalom legfelsőbb szerveinek* és az *államhatalom helyi szerveinek formájában*. Ezek a Szovjetunió és az egyes szövetséges, valamint autonóm köztársaságok *legfelsőbb szovjetjei*, illetve a *dolgozók küldötteinek helyi szovjetjei* formájában működnek. Ez a szervezeti forma a Szovjetunió második fejlődési szakaszának jellemzője. (A fejlődés első szakaszán csak a községekben és a városokban voltak közvetlenül választott szovjetek — munkás, paraszt és vörös katona küldöttek szovjetjei néven —, míg a magasabbfokú államigazgatási területi egységekben, valamint legfelsőbb hatalmi szervekként is a városi és községi szovjetekre felépülő közvetett úton választott szovjet kongresszusok működtek.)

Az államigazgatási feladatok többségét a helyi szovjetek és végrehajtóbizottságaik alá rendelt államigazgatási szervek oldják meg. Ezek közül a végrehajtóbizottságok, mint általános hatáskörű szervek legfőbb feladata az alájuk tartozó szakigazgatási szervek (osztályok, igazgatósága) irányítása. Ezek a szakigazgatási szervek hajtják végre közvetlenül az állami feladatokat. Az osztályok és igazgatóságok nemcsak a végrehajtóbizottság apparátusának részei, hanem az országos szakigazgatási szervezet helyi láncszemei is. A szakigazgatás legfelsőbb szervei az egyes miniszterek. Az egész ország területén felelősek a szakigazgatási feladatok megvalósításáért. E felelősség realitását az biztosítja, hogy a szovjetek szakigazgatási szervei kettős alárendeltségben állanak. Egyfelől alá vannak rendelve a megfelelő felsőbb szakigazgatási szerveknek — egészen fel az ágazatot vezető felelős miniszterig —, másfelől alá vannak rendelve a végrehajtóbizottságnak, illetőleg az államhatalom helyi szervének. A szocialista államigazgatásban a kettős alárendeltség minden olyan területen kötelező szervezési elv, ahol a helyi életkörülmények figyelembevétele különösképpen szükséges. A kettős alárendeltség biztosítja a dolgozók által választott helyi államhatalmi szervek államhatalmi funkcióinak érvényesülését, egyben az országos jelentőségű feladatok teljesítéséhez az államigazgatás megfelelő központosítottságát. Összhangba hozza az államigazgatás központosítását a szocialista demokratizmus legteljesebb érvényesülésével.

¹² Marx—Engels : Gesamtausgabe. I. rész. 7. köt., 177. old.

A kettős alárendeltség a szocialista államigazgatásban a demokratikus centralizmus alapelvének konkrét kifejezője. Kifejezésre jut benne, hogy az államigazgatás helyi és központi szervei egyaránt az egységes szocialista államapparátus szervesen összetartozó részei, hogy e szervek nem ellentétes érdekűek, nem állanak szemben egymással, közöttük a különbség lényegében csupán a rájuk bízott jogok és kötelezettségek különböző terjedelmében, valamint az egymáshoz viszonyított alá-, illetőleg fölérendeltségben jelentkezik. Ennek az egységnek a biztosítéka a végrehajtóbizottságok kettős alárendeltsége is. A szakigazgatási szervezetet helyileg irányító végrehajtóbizottságok nemcsak a szovjetnek, hanem a felettes szovjet végrehajtóbizottságának is alá vannak rendelve, fel egészen a legfelsőbb általános hatáskörű igazgatási szervig, a minisztertanácsig.

A demokratikus centralizmus alapelve áthatja a szovjetek egész szervezetét és működését. Szigorúan érvényesül az az elv, hogy hatalmi szerv csak hatalmi szervnek, a végrehajtóbizottság az őt megválasztó szovjeten kívül csak a felettes végrehajtóbizottságnak van alárendelve. A felettes szervek kötelesek tiszteletben tartani az alsóbb szervek önállóságát. Minden szervnek jogszabály által megállapított hatásköre van, e hatáskörén belül önálló felelősséggel tartozik a feladatok megoldásáért. Konkrét ügyekben a döntés jogát egyetlen felsőbb szerv sem vonhatja el az alsóbb szervtől.¹³ Ugyanakkor minden szerv köteles megtartani intézkedései során a jogszabályokat, valamint a felettes szervek általános érvényű rendelkezéseit. A felettes szervek megsemmisíthetik az alájuk rendelt szervek minden olyan intézkedését, mely jogszabályba ütközik.

A demokratikus centralizmus szervezési és működési elvének érvényesítése megadja a lehetőséget a gazdasági és kulturális építés tervszerű vezetésének központosításához és egyben a dolgozók helyi kezdeményezésének és öntevékenységének maximális kifejlesztéséhez. A demokratikus centralizmus, mutatott rá Lenin, »... nem bontja meg az egységet az alapvető, a fontos, a lényeges kérdésekben, s nemcsak nem zavarja, hanem biztosítja a részletekben, a helyi sajátosságokban, az ügy megközelítésének módszereiben, az ellenőrzés megvalósításának módjaiban megnyilvánuló sokféleséget.«¹⁴

Az államigazgatási feladatok egy részét a feladatok sajátos jellegénél fogva *centrális alárendeltségben álló szervek* oldják meg. Ezek felettes szerveiken keresztül csak a legfelsőbb szovjetnek vannak alárendelve, bizonyos ellenőrzési, koordinálási joguk azonban a helyi szovjetek szerveinek is van irányukban.

ad. 2. A szovjetek hatalmi funkcióikat csak akkor tölthetik be eredményesen, ha tagjaik egyaránt ismerik választóik szükségleteit és a szovjet szerveinek munkáját. Ezért a szovjetek egyes tagjai számára intézményesen biztosítva van a lehetősége annak, hogy a szovjet ülései, illetve ülészakai között közvetlenül, de a szovjetek egyes állandó és ideiglenes bizottságaiban végzett munkán keresztül is tájékozódást szerezzenek az állami szervek munkájáról. Javas-

¹³ Sz. Sz. *Sztugyenyikin*: Szovjet államigazgatási jog. Bp., 1951., 44–45. oldalak.

¹⁴ Lenin Művei 27. köt., Szikra. Bp., 1952., 202. old.

lataikat az állami szervek kötelesek figyelembe venni. A szovjetek tagjai ezen túlmenően is résztvesznek a szovjetek határozatainak végrehajtásában azáltal, hogy mozgósítják a lakosságot az állami szervek előtt álló feladatok megvalósítására, a szovjetek határozatainak végrehajtására. Ennek érdekében elsősorban választókerületeikben hatalmas tömegszervező munkát végeznek. Ennek a tömegszervező munkának az egyes vidékek helyi sajátosságaitól függően a legkülönbözőbb formái alakultak ki. A szovjetek tagjainak ezek a jogosítványai élesen megkülönböztetik a *küldötteket* a régi értelemben vett képviselőktől.

Lenin a szovjet forma igen fontos megkülönböztető jegyének tartotta a burzsoá képviseleti szervek képviselői és a szovjet tagok jogállása közötti ezeket a különbségeket. A szovjetek fejlesztésének egyik legfőbb előfeltételét éppen a szovjet tagok munkájának fejlesztésében látta. »Fáradhatatlanul kell dolgozni a szovjeteknek és a szovjet hatalom szervezeteinek fejlesztésén. Van olyan kispolgári törekvés, amely a szovjet tagokat 'parlamentari szereplők' vagy más felől bürokratákká kívánja átváltoztatni. Ez ellen harcolni kell oly módon, hogy minden szovjet tagot be kell vonni az igazgatás gyakorlati munkájába.«¹⁵

A szovjetek szervezetében az intézmények sora biztosítja azt, hogy a küldöttek ne szakadhasanak el választóiktól, hanem azok akaratát képviselik és biztosítják a választók bevonását a szovjet munkájába, a szovjetek határozatainak végrehajtásába.

Ezek :

a) A megválasztott küldöttek a választóknak rendszeresen beszámolni kötelesek mind a saját maguk, mind annak a szovjetnek munkájáról, amelynek tagjai.

b) A beszámolókon túlmenően fogadóórákon is kötelesek a választók rendelkezésére állani és velük megbeszélni az állami szervek munkájával kapcsolatos tapasztalataikat, kívánságaikat.

c) Kötelesek közreműködni választóik közérdekű megbízásainak teljesítésében.

d) A választók bármikor visszahívhatják a küldöttet és helyette más küldöttet választhatnak.

A küldöttek és a választók közötti kapcsolat legfontosabb bázisa a küldött választókerülete. A szovjetek tagjai elsősorban saját választókerületük választói felé tartoznak felelősséggel azért, hogy észrevételeiket, javasolataikat, az állami szervek munkájával kapcsolatos tapasztalatokat közvetítsék a szovjet, mint hatalmi szerv és a szovjet alá rendelt állami szervek felé. A küldöttek választókerületein belül ugyanazok a szervezeti formák, melyek a szovjet tagot segítik a tömegek mozgósításában (a különböző területi bizottságok, beszámolók, fogadóórák, népgyűlések stb.) egyben a szovjetek tömegszervezeti

¹⁵ Lenin Vél. Művek II. köt., 392. old.

jellegének szervezeti kifejezői is. Éppen e szervezeti formák rugalmassága adja meg a lehetőséget arra, hogy az egyre szélesedő állami feladatok megoldására ne a hivatásos államigazgatási szolgálatot növeljük, hanem e helyett a növekvő új feladatokkal együtt a dolgozók mind szélesebb és szélesebb rétegeit vonjuk be az állami munkába. Ilyen formában az állami szervezet erőtartalékai szinte kimeríthetetlenek. Hiszen ennek a szervezetnek végső soron az a perspektívája, hogy az állam minden polgára mindennapi termelőmunkája mellett rendszeresen részt vegyen a szovjet szervezetek munkájában is.

»A szovjet államszervezet továbbfejlesztésének abban kell állnia, hogy a szovjet minden egyes tagja kötelezően állandó munkát végez az állam kormányzása terén, azon kívül, hogy részt vesz a szovjet gyűlésein; — továbbá abban, hogy fokozatosan kivétel nélkül az egész lakosságot bevonjuk mind a szovjet szervezetbe (azzal a feltétellel, hogy aláveti magát a dolgozók szervezeteinek), mind az államigazgatással kapcsolatos szolgálatok végzésébe.«¹⁶

Ebben látta Lenin a szovjet rendszer döntő fölényét minden más állami szervezettel szemben. »...van egy 'csodaszerünk' arra, hogy egyszerre, egycsapásra megtűszerezzük államgépezetünket, olyan eszközünk, amivel soha, egyetlen tőkés állam nem rendelkezett és nem is rendelkezhet. Ez a csodás dolog a dolgozók bevonása, a szegényparasztság bevonása az államigazgatás mindennapi munkájába.«¹⁷

IV.

A népi demokráciák országai államformájukat tekintve népköztársaságok, eltérően a Szovjetuniótól, mely szovjet köztársaság. Ez az államformabeli különbség a népi demokráciák történelmi fejlődéseinek sajátosságaiból, elsősorban abból adódik, hogy a népi demokráciák országaiiban általában a régi politikai formák felhasználásainak keretei között ment végbe az a fejlődés, mely a nem proletár dolgozók többségével szövetséges munkásosztály kezébe adta az államhatalmat. Az a körülmény pedig, hogy már a fordulat előtt megindult az államgépezet demokratikus átalakítása, továbbá a népi demokráciák és a Szovjetunió együttes fennállása, a fordulat után is lehetővé tette azt, hogy a népi demokráciák az államgépezet forradalmi szétzúzása helyett fokozatosan bontassák le az államgépezet régi formáit és ugyancsak fokozatosan teremthessék meg azt a szocialista államszervezetet, mely alkalmas a tömegeknek az államhatalom gyakorlásába való közvetlen bevonására.

A régi államszervezet lebontása és az új államszervezet megteremtésének ez az útja teljesen összhangban van a burzsoá államszervezet szétzúzásáról szóló marxi-lenini tanításokkal. Lenin elképzelhetőnek tartotta, hogy a proletariátus bizonyos körülmények között a régi államszervezet egycsapásra való

¹⁶ Lenin Művei 27. köt., Szikra, Bp., 1952., 144. old.

szétzúzása helyett a fokozatos átalakítás útját válassza. Így többek között kifejezetten is megállapítja, hogy csak a szovjetek fennállása tette lehetővé a régi államgépezetnek egy csapásra való megsemmisítését. »A proletárforradalom csakis a szovjet államszervezetnek köszönhetette azt, hogy egy csapásra össze tudta törni és alapjáig le tudta rombolni a régi burzsoá államgépezetet.«¹⁷ Sztálin pedig egyenesen a régi államgépezet szétzúzásának marxi tétele mellett emeli ki a Nagy Októberi Szocialista Forradalom különleges sajátosságait éppen ebben a vonatkozásban. »Ezt a tételt annál nagyobb erővel, annál határozottabban kell hangsúlyozni, mert olyan proletárforradalommal van dolgunk, mely egyelőre egy országban győzött, ellenséges kapitalista országoktól körülvett országban, melynek burzsoáziáját a nemzetközi tőke okvetlenül támogatja.«¹⁸

Abstract jellegű az a kérdés, hogy vajon a népi demokratikus fejlődés útján szükségszerű-e a tanácsok megteremtése, nem biztosítható-e a szocializmus végleges győzelme tanácsok megteremtése nélkül is. A kérdést közel sem lehet azzal elintézni, hogy Lenin ezt szükségszerűnek tartotta. Az Oroszországban kialakult forradalmi helyzetben, amidőn már meg voltak a szovjetek kialakult szervezeti formái, a párizsi kommun tapasztalatait elemezve jutott arra a következtetésre, hogy a proletárdiktatúra legcélszerűbb politikai formája a szovjet köztársaság. Ezzel új tételt állított az engelsi tétel helyére, mely a proletárdiktatúra specifikus formáját a parlamentáris demokratikus köztársaságban jelölte meg.¹⁹

Lenin azonban e területen sem kívánt dogmákat teremteni. Nyilvánvalóan nem tartotta kizártnak más politikai formák felhasználását sem olyan forradalmi helyzetben, amidőn a tanácsok, a szovjetek kialakult formái nincsenek meg. Csak a »dogmatikus marxista« helyezkedhetik arra az álláspontra, hogy a hatalom megragadását tanácsok híján forradalmi helyzetben is el kell halasztani mindaddig, míg nem érnek meg a tanácsok megalakításának feltételei. Érdekesen mutatja meg Leninnek ezzel a kérdéssel kapcsolatos álláspontját Varga Jenő már a Sarló és Kalapács 1930. januári számában írott cikkében. »Elképzelhető-e a proletárdiktatúra más államformája, mint a szovjetköztársaság? Könyvemben a következő jegyzet foglaltatik: 'A zsiros parasztság és az uralkodóosztály valamennyi rétegének ellenséges volta a proletár államhatalommal szemben független annak formájától; tanácsrendszer, szakszervezeti kormány vagy a munkásság parlamentáris többsége: ez a kérdés közömbös az uralkodóosztály számára.' Lenin aláhúzta az első két sort és nem tett kérdőjelet a többihez: nyilvánvaló, Lenin nem tartotta kizártnak a proletárdiktatúra más formájának lehetőségét a tanácsrendszeren kívül.«²⁰ Ezt az elméleti felismerést tükrözi egyébként az angol kommunista párt 1951-ben kiadott program-

¹⁷ Lenin Művei 29. köt., Szikra, Bp., 1953., 29. old.

¹⁸ Sztálin: A leninizmus kérdései, 1950., 144. old.

¹⁹ A Szovjetunió Kommunista Pártjának története. Szikra, Bp., 1950. 430. s köv. oldalai.

²⁰ A Magyar Tanácsköztársaság 1919., Szikra, 1949., Lenin megjegyzései Varga Jenő könyvéhez, 208. old.

nyilatkozata is, amidőn a népi demokratikus fejlődés útján parlamentáris formák mellett is elképzelhetőnek tartja a munkásosztály hatalmának megerősítését.²¹ De általában a népi demokráciákban is csak a fordulat után hozták létre a tanácsokat és akkor is csak mint az államhatalom helyi szerveit. Nyilvánvalóan a hatalom megragadásának erre a sajátosságára utal Rákosi elvtársnak az a megállapítása, hogy a népi demokrácia proletárdiktatúra szovjet forma nélkül.²²

Amidőn azonban ezeket megállapítjuk, nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a most már minden népi demokrácia vonatkozásában leszűrhető tapasztalatot sem, hogy más, nem tanácsi formák, csak átmenetileg felelhetnek meg a proletárdiktatúra számára. Az államhatalom megszerzését követően előbb vagy utóbb — amilyen ütemben a szocialista építés, különösen a mezőgazdaság szocialista átalakítása, a kultúrforradalom megvalósítása előtérbe kerül — állami vonalon csak a tanácsi szervezet törömrítheti a párt köré a széles tömegeket. A tanácsi formájú hatalmi szerveket, különösen helyi vonatkozásban nem pótolhatják az elevenen működő népfrontszervezetek sem akkor, ha ezek nem államhatalmi, hanem társadalmi szervekként működnek. Ha pedig állami szervekké válnak (mint pl. Csehszlovákiában) úgy egyidejűleg tanácsi formát is öltének. E tapasztalatok alapján ma is változatlanul érvényesnek kell elfogadnunk azt a sztálini tételt, hogy »a szovjetek köztársasága az a keresett és végre megtalált politikai forma, melynek keretein belül kell végbemennie a proletáriátus gazdasági felszabadításának, a szocializmus teljes győzelmének. A Párizsi Kommün csírája volt ennek a formának. A szovjet hatalom: kiterjesztése és betetőzése.«²³

A népi demokráciák tanácsait általában felülről teremtették meg a dolgozó tömegek alulról jövő támogatása mellett. A tanácsi szervezet felépítésénél mindenütt hatalmas segítséget jelentettek a szovjetek több évtizedes tapasztalatai. Azokkal azonos elvi alapokon épülnek fel. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a népi demokráciák tanácsai és a Szovjetunió szovjetjei azonosak.

A szovjet forma hallatlan előnye minden más szervezeti formával szemben, hogy mint a képviselőlet legegyszerűbb formája, rendkívül rugalmas. Lenin a tanácsokat sohasem képzelte minden részletükben azonosaknak. A tanácsi

²¹ »Anglia a maga útján fog eljutni a szocializmushoz. Miként az orosz nép a politikai hatalomhoz szovjet úton jutott el, amelyet a kialakult történelmi körülmények és a cári rendszer fennállása írtak elő, miként a népi demokratikus országok és Kína dolgozói a maguk útján és saját történelmi körülményeik között vívták ki a politikai hatalmat, úgy az angol kommunisták is kijelentik, hogy Anglia népe a kapitalista demokráciát igazi népi demokráciává változtathatja, ha a parlamentet, amely a demokráciáért Nagy-Britanniában lefolyt történelmi harcok eredményeként született meg, a demokrácia eszközévé, az angol nép óriási többségének akaratát kifejező eszközzé változtatja.

Az angol nép számára előrevezető út — egy népi kormány létrehozása olyan parlament alapján, amelyben a nép igazi képviselői foglalnak helyet.« — »Az angol kommunista párt harci programja« c. füzet. Szikra, Budapest, 1951., 25—26. old.

²² Rákosi Máttyás: Válogatott beszédek és cikkek. Szikra. Bp. 1950., 359. old

²³ Sztálin: A leninizmus kérdései. Szikra, Bp., 1950. 50. old.

formán belül egyes nemzetek társadalmi, gazdasági, történelmi stb. viszonyaitól függően egyenesen szükségserűnek tartotta a legkülönbözőbb változatokat. Erre több ízben is utal. Így különösen az O. K./b/P. VIII. Kongresszusán mondott beszédében: »A szovjet típus még nem jelent szovjeteket úgy, ahogy azok Oroszországban megvannak.« stb.²⁴ De a német és angol fejlődést értékelve szintén hasonló gondolatokat fejtett ki.

Éppen ez a rugalmasság teszi a szovjetet a legnemzetközibb formává. A szovjet forma mindenütt alkalmazható a megoldandó feladatokhoz és a nemzeti sajátosságokhoz. Már csak ezért is el kell utasítanunk eleve a szovjetek és a tanácsaink viszonyával kapcsolatban olyan kérdéseket, hogy tanácsaink mikor lesznek szovjetek. Tanácsaink szovjet formájú szervezetek. A kérdést úgy felvetni, hogy tanácsaink mikor válnak szovjetekké éppen olyan értelmetlen, mintha azt vizsgálná valaki, hogy pl. a belga parlament mikor válik angol parlamentté. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy figyelmen kívül kell hagynunk tanácsaink és a szovjetek közötti különbségeket.

Tanácsaink és a Szovjetunió szovjetjei között kétségtelenül van fejlődésbeli különbség. A Szovjetunió szovjetjei a fejlődés második szakaszában járó szocialista állam hatalmi szervei. Ez azonban egyáltalán nem jelent fokozatbeli különbséget a szovjetek és a tanácsok között, mint ahogy nincs fokozatbeli azonosság sem a Szovjetunió első fejlődési szakaszának szovjetjei és a mi tanácsaink között. A Szovjetunió első fejlődési szakaszának szovjetjei munkás, paraszt és katonaküldöttek szovjetjeiként alakultak meg és működtek. Nálunk a hatalom megragadása egybeesett a középrétegek többségének a munkásosztály mögé való állításával. Így a mi tanácsaink kezdettől fogva az egész dolgozó nép hatalmát megtestesítő szervezetekként jöttek létre. Törvényben rögzített szervezeti formáikat, választásuk módját tekintve — különösen az új tanácstörvény után — azonosak a Szovjetunió második fejlődési szakaszának szovjetjeivel. Mégis sok a különbség közöttük. E különbségek a jogszabályban rögzített szervezeti formákon túl a tanácsok munkájának tartalmában, továbbá a tanácsoknak a proletárdiktatúra mechanizmusának egyéb szerveihez való viszonyából adódnak. A szovjetek ma már tapasztalt és képzett vezetőkáderekkel, egészen a járásokig erősen tagolt és jól képzett szakigazgatási apparátussal rendelkeznek. A tervszerűen végrehajtott államigazgatási területi beosztás folytán a területi és rayoni (járási) szovjetek működési területe általában olyan gazdasági és politikai egységet alkot, amely lehetővé teszi a tagolt igazgatási apparátus felépítését. A területi tervezés kifejlődése, a pártirányítás megszilárdult módszerei a mi tanácsainknál összehasonlíthatatlanul magasabb fokra emelték a szovjetek gazdasági önállóságát. De ugyanilyen különbségekre utal az aktívák nagy száma, a szovjetekhez kapcsolódó tömegszervezeti jellegű szervezetek sokasága stb. Ezek mind olyan különbségek, amelyek hosszú, szívós szervező munka eredményeként tanácstörvényünk által adott jogi keretek között taná-

²⁴ Lenin Művei 29. k. Szikra, Bpest, 1953., 167. old.

csaink fejlesztése során felszámolhatók, vagy csökkenthetők, anélkül azonban, hogy ezzel hazai sajátosságaink csorbát szenvednének a tanácsi szervezetben.

A tanácsok és a szovjetek közötti leglényegesebb különbség nem is a tanácsi szervezetről, hanem a népi demokráciák és a Szovjetunió egész mechanizmusának összehasonlításából adódik. A Szovjetunióban a társadalom politikai alapjának, a munkás-paraszt szövetségnek, vagy ami ezzel a Szovjetunió osztályviszonyai közepette egyet jelent, a munkásosztály és a dolgozók közötti szövetségnek nincs a szovjeteken kívül szervezeti formája. Ezzel szemben a népi demokráciákban (Románia kivételével) mindenütt megvannak a tanácsok, mint államhatalmi és tömegszervezetek mellett a népfront típusú szervezetek akár tömegmozgalom, akár tömegszervezet formájában. A népfronttípusú szervezetek a tanácsokhoz hasonlóan elsősorban szintén területileg fogják össze a dolgozókat, vagy szervezeteiken keresztül és egyéni tagság alapján egyaránt (mint pl. Bulgáriában), vagy más módon (mint nálunk). Ez a forma jelenti nálunk a népfront tömegmozgalom jellegét. E népfront szervezetek képviselik az államhatalom gyakorlásának egyik széles társadalmi tömegbázisát. Ezek fogják össze szervezeten a dolgozók kezdeményezését más állami szervek, helyileg elsősorban a tanácsok munkájának alátámasztására. Ugyanakkor maguknak a tanácsoknak is vannak közvetlen tömegkapcsolatai a népfront közbeiktatása nélkül, a tanácstagokon keresztül.

Elméletileg vitatható kérdés, hogy a fejlődés perspektívája vajon milyen irányba mutat. Nyilvánvalóan elsősorban a fejlődésnek az az útja adott, hogy egy későbbi szakaszban a népi demokratikus fejlődés menetében végső soron a népfront tömegkapcsolatai majd a tanácsok közvetlen tömegkapcsolatait gazdagítják és a népi demokráciákban is a tanács lesz az egyedüli szervezet, mely mint államhatalmi szerv és legszélesebb tömegszervezet közvetlenül — a népfront nélkül — tömöríti a lakosság legszélesebb rétegeit. De elméletileg nem lehet kizárni a fejlődésnek azt az útját sem, hogy a tanács mellett végig megmarad a népfront is, mint az alulról jövő kezdeményezések fontos összefogója, mint a lakosság közvetlen társadalmi szervezete az államhatalmi szervek létrehozására, továbbá a választott küldöttek lakosság közötti munkájának, az államhatalmi szervezetekben végzett munkájuk társadalmi ellenőrzésének segítésére, stb. A fejlődésnek ez az útja annál inkább elképzelhető, mivel a Szovjetunióban is kialakult a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységének talaján a szovjeteken kívül olyan társadalmi szervezeti forma, amely egyetlen aktushoz bár, mégis csak összefogja területi alapokon az egész lakosságot. Ez a kommunisták és a pártonkívüliek választási blokkja. Igaz, hogy ez a népfront szervezetekkel (mozgalommal) csak két rokonvonást mutat: *a*) közreműködik a hatalmi szervek megalakításánál, a küldöttek jelölésénél, a választások lebonyolításánál; *b*) mint társadalmi szerv területi alapon fogja át ehhez az aktushoz a lakosság legszélesebb rétegeit. Egyben élesen megkülönbözteti a népfront szervezetektől az, hogy csak időről-időre, a választások alkalmával

működik. Nincsenek is olyan állandó jellegű szervei, amelyek a választókat a választások között is összefognák. De hiányoznak a két választás közötti azok a feladatai is, amelyek ilyen állandó szerveknek a létrehozását és a választások közötti működését indokoltta tennék. Ezért a kommunisták és pártonkívüliek blokkja nem minősíthető sem tömegszervezetnek, sem tömegmozgalomnak.

Feltehető, hogy a népi demokráciákban kialakult népi egység talaján esetleg a fejlődés második szakaszában is szükség lesz széles népi mozgalomra egyrészt ahhoz hasonló funkciók ellátására, amelyeket jelenleg a kommunisták és a pártonkívüliek blokkja teljesít, másrészt megtarthat egyéb funkciókat is és állandó szervezeti formaként működhetnek. Ez a proletárdiktatúra mechanizmusának újabb állandó tömegszervező formával való gazdagodását jelentené éppen a népi demokratikus fejlődés tapasztalatai és szükségletei alapján. Természetesen az egyes népi demokráciákban sem szükségszerű a fejlődés azonos formája. A népfrontszervek gyökerétől, a tanácsok fejlődésének egyéb történelmi körülményeitől függ, hogy egyik vagy másik népi demokráciában a fejlődés melyik útja alakul ki.

A fejlődés jelenlegi szakaszában mind a tanácsok, mind a népfront ilyen irányú problémáinak felvetése pusztán elméleti jelentőségű kérdés. A népi demokráciák jelenlegi fejlődési szakaszán általában adottnak vehető a népfrontszervezetek és a tanácsok együttlétezése. Sőt bizonyos tapasztalatok azt mutatják, hogy a népi demokráciák viszonyai között szinte szükségszerűen feltételezik egymást. Hazai tapasztalataink pl. arra mutatnak, hogy a régi formájú önkormányzatok és a csak centrális alárendeltségben működő helyi igazgatási szervek fenntartása olyan időszakban, amidőn már megszilárdult a munkásosztály államhatalma, szinte szükségszerűen elsorvasztja a helyi kezdeményezéseknek és a helyi politikának azokat a formáit, amelyek népfrontjellegű szervezetek között alakultak ki a hatalom megszerzéséért és megszilárdításáért vagy ami ezzel akkor egyet jelentett, a tömegek megnyeréséért folytatott harc időszakában. A centrális alárendeltségű helyi igazgatási szervek szinte csábítják a központi szerveket az adminisztratív megoldásokra. Főleg ezzel magyarázhatjuk, hogy már 1948 végével, tehát még azelőtt, mielőtt a júniusi határozatokban említett hibák jelentkeztek volna, megindult a helyi községpolitikai kezdeményezések és az erre kialakult népfront szervezeti formák visszafejlődése. Ez egyenesen arra a következtetésre vezethet, hogy a népi demokratikus fejlődés második szakaszában csak a tanácsi formájú helyi államhatalmi szervek mellett fejlődhet és erősödhet a népfront mozgalom.

De vannak olyan tapasztalataink is, amelyek azt mutatják, hogy a népi demokráciák viszonyai közepette a tanácsok államhatalmi és tömegszervezeti jellege sem szilárdulhat meg a népfront szervezetek segítsége nélkül. Románia kivételével mindenütt elevenen megmaradtak és továbbfejlődtek a népfront szervezetek és hatalmas eredményeket mutatnak fel a tanácsok államhatalmi jellegének és a tanácsok tömegkapcsolatainak megerősítésében (így pl. Bulgá-

riában), vagy most elevenítik fel azokat (mint pl. Lengyelországban), bár ezekben az országokban a tanácsi szervezet megalkotásánál általában elkerülték azokat a szervezeti és egyéb hibákat, amelyekre a mi tanácsaink vonatkozásában pártunk III. Kongresszusa utal. Ebből szinte szükségszerűen kívánkozik olyan törvényszerűség megállapítása, hogy nem lehet állami intézkedésekkel felülről megteremteni és legszélesebb tömegszervezetekké fejleszteni a tanácsokat akkor, ha ezt nem támasztja alá a tömegeknek alulról jövő és a lakosság legszélesebb rétegeit átfogó szervezet támogatása. Ebben a *szervezett támogatáson* van a hangsúly.

Kétségtelenül nagy része van ebben annak is, hogy a tömegekben hosszú évezredek alatt óriási bizalmatlanság, idegenkedés fejlődött ki mindennel szemben, ami állami. Ezért kettőzötten is nehéz feladat széles tömegszervezetté fejleszteni olyan tanácsi szervezetet, mely kezdettől fogva állami szervezatként jelenik meg a tömegek előtt. Bármennyire új típusú szervek ezek, bármennyire a nép hatalmának szervei, sok vonatkozásban mégis a régi szervezet »jogutódjaként«²⁵ szerepelnek a tömegek tudatában. Ezt a tudatot bizonyos fokig táplálják a tanácsok apparátusában, azok munkamódszereiben az átmenet szakaszában még szinte szükségszerűen jelentkező burzsoá maradványok, a bürokratizmus, vagy esetleg az apparátusban megbúvó ellenséges elemek stb. Hozzájárul ehhez az is, hogy a választott küldöttek és a funkcionáriusok tapasztalatlansága, a helyes pártvezetés ki nem alakult formái miatt gyakran kerülnek előtérbe a hivatali szervek. Azt is világosan kell látni, hogy önmagában a felülről kiadott rendelkezések nem tudják megteremteni a hivatali szervek alárendelését az igazgatás mindennapi munkájában a választott szerveknek. Ennek kialakítása gyakorlatilag hosszú harcot jelent. A hivatali szervek munkájuk folyamatosságával és szervezetük erejével minduntalan arra törekszenek, hogy a képviselői szerveknek esetenként hosszabb előkészítést igénylő intézkedései helyett egyedül intézkedjenek.²⁵

A Szovjetunió tanácsainak fejlődésében ez a kérdés nem vetődhetett fel ilyen élesen, bár a probléma a Szovjetunió szovjetjeteinek fejlődésében is jelentkezett. A szovjetek, mint a tömegek közvetlen szervezetei a kizsákmányoló államszervezettel szembeni harc társadalmi szerveiként jöttek létre. A tömegek nem állami, hanem társadalmi szervekként ismerték meg a szovjeteket. Így sokkal inkább adva volt a lehetősége annak, hogy elsősorban és egyedül a szovjetek körzeműködésével küzdjék le a dolgozóknak az állami szervekkel szembeni idegenkedését. »Az állam, mely évszázadokon át a nép elnyomásának és kifosztásának volt a szerve, a tömegek legnagyobbfokú gyűlöletét és bizalmatlanságát hagyta ránk örökségül mindennel szemben, ami állami. Ennek leküzdése nagyon nehéz feladat s csak a szovjet hatalom képes rá, de

²⁵ Lásd erről részletesen Szabó Imrének a Jogtudományi Kongresszuson (1954.) tartott előadását.

attól is huzamos időt és rendkívüli állhatatosságot követel,«²⁶ — állapította meg Lenin.

Annak megállapítása, hogy tanácsaink jogi formáikat tekintve lényegében azonosak a Szovjetunió második fejlődési szakaszának szovjetjeivel, továbbá, hogy az új tanácstörvény végrehajtásaként legfelsőbb hatalmi szerveinknek az államszervezetben elfoglalt helye ugyancsak hasonló lesz a Szovjetunió legfelsőbb hatalmi szerveihez, egyáltalán nem vonja maga után annak a tételnek az elvetését, hogy a szovjet köztársaság és a népköztársaság a proletárdiktatúra megvalósításának két azonos alapelveken felépülő, de egymástól mégis különböző államformája. Nem lehet feladatunk, hogy e tanulmány keretei között részletesen kitérjünk arra a vitára, ami ma az államforma fogalmának meghatározása körül folyik. Annyi azonban e vita eredményeiből már most leszűrhető, hogy az államforma meghatározásához a szocialista államtípus keretein belül sem lehet csak a szűkebb értelemben vett állami mechanizmus külső szervezeti formája alapján eljutni. Az államforma meghatározásánál feltétlenül figyelembe kell venni a szűkebb értelemben vett állami mechanizmusnak a proletárdiktatúra egész mehanizmusában elfoglalt helyét, továbbá az államszervezet működését, azaz a hatalom gyakorlásának módszerét.²⁷ Az államforma fogalmának ilyen felfogása mellett pedig a már előbbieken felsorolt különbségek is indokolttá teszik a proletárdiktatúra két államformájának megkülönböztetését.

V.

A népi demokráciák országaiban a tanácsok létrehozásában kiemelkedő jelentőségük van azoknak az állami aktusoknak, azoknak a jogszabályoknak, amelyek a tanácsok szervezetét és működését meghatározzák. Ez indokolttá teszi, hogy külön is megvizsgáljuk a jogi szabályozás lehetőségeit és korlátait a tanácsi szervezet kialakításának és fejlesztésének területén. A kérdés feltevését szükségessé teszi az, hogy ma legalábbis két olyan egymással szemben álló egyoldalú és éppen ezért túlzó nézettel találkozunk ezen a területen, melyek mindegyike gátolhatja tanácsaink további fejlődését. Az egyik nézet nyugnek érez minden szervezeti szabályozást. E szerint jogszabályok által csak a tanácsi szervezet felépítésének és működésének alapelveit lehet rögzíteni. A konkrét formákat amúgy is a gyakorlat fogja kialakítani. E nézet hívei a Szovjetunió tapasztalataira hivatkoznak, abból kiindulva, hogy a szovjetek több évtizedes fennállása alatt sem került sor tanácstörvény megalkotására. A másik nézet pedig eltúlozza a tanácsi szervezet területén a jogszabályok jelentőségét. Ügy-

²⁶ Lenin: Válogatott Művek, II. kötet. Budapest, 1949., 374—375. old.

²⁷ Lásd ezzel kapcsolatban részletesen Kovács István: A burzsoá alkotmányosság válsága. Szikra. Budapest, 1953., 140. és következő oldalak, továbbá A szovjet állam és jogelméleti tankönyv kéziratának vitájában Sz. F. Kecsekjan felszólalását. Szovjetjogi cikkgyűjtemény. 1954. évi 9—10. szám, 582. old.

szólván a tanácsi szervezet minden egyes részletét, a tanácsok összes munkamódszereit is jogszabállyal kívánja előírni.

Mindkét nézet hibás. A helyes álláspont kialakításához világosan kell látnunk azt, hogy tanácsaink mint a politikai felépítmény részei, politikai intézmények. Bármilyen részletes is legyen a jogi szabályozás, szervezetük és működésük a valóságban mindig túl nő a jogi kereteken. Ennek ellenére az államhatalom gyakorlásának egysége, továbbá a szocialista törvényesség mint a hatalom gyakorlásának módszere megköveteli, hogy jogi szabályozást nyerjenek a tanácsi szervezet és működés mindazok a kérdései, amelyek az egész államszervezetben egységesen szabályozhatók. Nyilvánvaló pl., hogy az osztályok szervezetét, a tanácsok és a V. B. hatáskörét, stb. jogszabályokkal kell rendezni. A jogszabályoknak ugyanakkor számolnia kell azzal, hogy a tanácsi szervezet mechanizmusát a helyi kezdeményezések teszik elevevé. Ezért a jogi szabályozásnak nyitva kell hagyni a lehetőségeket a helyi sajátosságok kibontakozására mindazokon a területeken, amelyek nem veszélyeztetik az államszervezet működésének egységét. Ilyen területek többek között az állandó bizottságok munkaterülete, a tanács tagjainak választóihoz való kapcsolata, a tanácshoz kapcsolódó különböző tömegszervezeti formák, stb. Itt a jogi szabályozásnak is feltétlenül alternatív megoldásokkal kell operálni. Így pl. az állandó bizottságok megalakításánál központilag meghatározhatók a legfontosabbak minden egyes tanácsfokozat számára, de ezek mellett lehetőséget kell adni más állandó bizottságok alakítására is a helyi kívánalmaknak megfelelően.

Külön eldöntendő kérdés az, hogy a jogi szabályozás alá kerülő kérdések közül melyek azok, amelyeket törvényben, tehát legmagasabb fokú jogszabállyal kell rendezni és melyek azok, amelyek éppen a viszonyok várható gyors alakulása miatt alacsonyabb fokú jogszabállyal, esetleg helyi jogalkotással is rendezhetők.

Mindkét vonatkozásban példamutató a Szovjetunió jogszabályalkotása. Igaz ugyan, hogy egységes tanácstörvény ma sincs a Szovjetunió területén. De az egyes szövetséges köztársaságok alkotmányai részletesen szabályozzák a helyi szovjetek szervezetének és működésének legfontosabb kérdéseit. A tanácsi szervezet stabilitásának biztosítása érdekében gyakran olyan kérdéseket is alkotmányban rögzítenek, amelyeket a mi tanácstörvényünk már alacsonyabb fokú jogszabályra bíz. Így pl. az alkotmányok határozzák meg a területek, járások és városok vonatkozásában egyaránt a kötelezően és fakultatíve létrehozandó szakigazgatási szerveket.²⁸ A szakigazgatási szerveknek az alkotmányban való rögzítése útját állja annak, hogy ötletszerűen vonjanak el egyes igazgatási feladatokat a tanácsszervezettől, de megakadályozza a tanácsi feladatok ötletszerű felduzzasztását is. Stabil határt teremt a centrális szervezet és a tanácsi szervezet útján megoldandó igazgatási feladatok között. Az alkotmányi

²⁸ Lásd pl. Az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság alkotmányának 92–96. §-ait, a Bjelorussz Szovjet Szocialista Köztársaság Alkotmánya 66–72-ig terjedő §-ait.

szabályozás mellett részletes szervezeti szabályzatokkal, ügyrendekkel, status szabályzattal biztosítják a tanács alá rendelt igazgatási szervezet munkájának jogi kereteit. Így eleve különválasztják azokat a kérdéseket, amelyek gyors változásnak lehetnek alávetve.

Sokkal kevésbé találkozunk részletes szabályokkal a tanácsok tömegszervező funkcióinak területén. Ezzel is tanúsítva azt, hogy e területen sokkal inkább kerülnek előtérbe a helyi sajátosságok és helyi kezdeményezések.

A népi demokráciák országaiban a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet viszonyai között nincs meg a lehetősége annak, hogy maga az alkotmány szabályozza részleteiben is a tanácsi szervezet legfontosabb intézményeit. Valóban csak a legáltalánosabb alapvető elveket rögzítheti. Ugyanakkor azonban az a körülmény, hogy a tanácsokat felülről kell megteremteni, továbbá az, hogy maga az államapparátus sem ismeri a tanácsi mechanizmusból folyó követelményeket, szükségessé teszi, hogy törvényben, tehát az alkotmány után legmagasabb jogszabályban foglalják össze a tanácsi szervezet legfontosabb intézményeit. E törvénynek feltétlenül tartalmaznia kell mindazokat a rendelkezéseket, amelyek biztosítják a demokratikus formák betartásának, a tanácsok államhatalmi és tömegszervezeti funkciói kibontakozásának, valamint az államigazgatási feladatokat ellátó szakigazgatási apparátus felépítésének és kettős alárendeltségének legfontosabb biztosítékait.

A Szovjetunió tapasztalatainak hasznosításával a tanácstörvény a jogi szabályozás keretei tekintetében is a leghelyesebb megoldást választotta. Részletesen szabályozza a tanácsi szervezet felépítésének legfontosabb kérdéseit, ugyanakkor mindjárt meg is határozza, a tanácsi szervezetnek melyek azok a területei, amelyek részletes szabályozásáról alacsonyabb fokú jogszabály útján kell gondoskodni.²⁹

Az a körülmény, hogy a feladatok döntő többségének megvalósítása a tanácsoknak alárendelt államigazgatási szervezeten keresztül történik, a szocialista államokban az állampolgári jogok biztosítékai szempontjából is elsődleges jelentőségűvé teszi a tanácstörvényt. Ehhez kapcsolódva kell megvizsgálunk azt a kérdést, hogy vajon csak a régi törvény alkotásánál elkövetett hibák kiküszöbölése tette szükségessé új tanácstörvény alkotását, vagy az új törvény egyben magában foglal olyan intézkedéseket is, amelyeket csak az azóta bekövetkezett fejlődés igényel.

²⁹ Az 1951. évi X. tv. 17. §-a a tanácsülések ügyrendjének 24. §-a a tanácsok állandó és ideiglenes bizottságai szervezetére és munkamódszereire vonatkozó irányelveknek, a 29 §-a a tanács tagok összeférhetetlenségére vonatkozó szabályok, 64. §-a a tanács és a tanács alá nem rendelt szervek egymáshoz való kapcsolatára vonatkozó szabályok megállapítását az *Elnöki Tanácsra*, 47. §-a a végrehajtó bizottságok ügyrendjének, az 59. § (2) bekezdése a V. B. kirendeltségek, az 58. § (5) bekezdése a kinevezési és fegyelmi jogkörnek a törvénytől eltérő eseteinek szabályozását a *Minisztertanácsra*, míg az 55. §. az egyes szakigazgatási szervek szervezeti szabályzatának megállapítását a M. T. előzetes hozzájárulásához kötötten az egyes *szakminiszterekre* bízta.

A kérdést valójában már eldöntötte a Magyar Dolgozók Pártja III. Kongresszusának a tanácsok munkájáról adott elemzése, amidőn megállapította, hogy tanácsaink létrehozása dolgozó népünk hatalmas győzelmét jelentette a szocialista építés útján. A Kongresszus részletesen feltárta a tanácsok szervezetében tapasztalható hiányosságok okait is. A gazdaságpolitika hibái, továbbá a társadalmi kezdeményezéseket összefogó népfrontszervezetek hiánya mellett magában a tanácsi szervezetben jelentkező hibák több oldalról adódtak. Ezeknek csak egy része vezethető vissza a régi törvényre. A legfontosabb okok, amelyek tanácsaink fejlődését a múltban gátolták elsősorban a törvényen kívül eső szervezési hiányosságok. E szervezési hiányosságok részint a tanácsi szervezet előkészítéséhez kapcsolódnak (a tanácsi szervezet előkészítésénél túlzottan az adminisztratív feladatok kerültek előtérbe és háttérbe szorultak olyan politikai feladatok, mint a létrehozandó új apparátus megfelelő kádereinek előkészítése, az államapparátus fokozatos demokratizálása során szerzett tapasztalatoknak a tanácsi szervezetbe való átvitele, — mint pl. a gazdasági albizottságok elsorvasztása, stb.), másrésztől a tanácsi szervezet felső irányításának olyan hiányosságaiból adódnak, amelyeket egyáltalán nem indokoltak a régi törvény hibái (így pl. a régi törvény keretei között is biztosítható lett volna a járási szakigazgatási szervezet megerősítése, a szakigazgatási szervezet kádereinek fejlesztése stb.). A jogi szabályozásból eredő hiányosságok is két csoportra oszthatók. Egyrésztük magában a régi tanácstörvényben gyökerezik, más részüket azonban éppen a törvény előírásainak be nem tartásából, vagy az általa adott keretek fel nem használásából adódott.

A régi törvénynek a Kongresszus által is kiemelt legfontosabb hiányossága: nem vitte következetesen keresztül a tanácsi szervezetnek a tanácsnak mint hatalmi szervre, a végrehajtó bizottságra, mint általános hatáskörű igazgatási szervre és az osztályokra, igazgatóságokra stb., mint szakigazgatási szervekre való tagolását. Nem rendezte a szocialista államszervezés alapelveinek megfelelően e szerveknek egymáshoz és felsőbb szerveikhez való viszonyát sem. Ebből fakadt az, hogy a végrehajtó bizottság néhány ügy kivételével általában helyettesíthette a tanácsot.³⁰ Ezzel mód nyílt arra, hogy az államigazgatási szervek a hatalmi szervek helyére álljanak és maguk intézkedjenek a hatalmi szervek helyett. De ebből fakadt az is, hogy a régi törvény legfelsőbb fokon nem az Országgyűlésnek, mint legfőbb hatalmi szervnek, hanem a Minisztertanácsnak³¹ rendelte alá a tanácsokat, a közbeeső fokozatokon pedig a tanácsokat helyettesítő jogkörükből kifolyóan gyakorlatilag a végrehajtó bizottságoknak. De ide vezethető vissza a törvénynek az a hiányossága is, hogy az osztályok és igazgatóságok kettős alárendeltségét és ehhez kapcsolódó önálló felelősségét egyáltalán nem ismerte. Az osztályok és igazgatóságok csak a végrehajtó bizottságoknak voltak alárendelve. Ezzel szemben a végrehajtó bizott-

³⁰ 1950. évi I. tv. 30. §. (1) bek.

³¹ 1950. évi I. tv. 10. §. (2) bek.

ságok felé nemcsak a felettes végrehajtó bizottságnak, illetve a Minisztertanácsnak, hanem a felsőbb szakigazgatási szerveknek és minisztereknek is meg volt az intézkedési, rendelkezési joga.³²

A tanácsi, a végrehajtó bizottsági és a szakigazgatási hatáskörök összeolvadásából folyt, hogy sem helyileg, sem a legfelsőbb államvezetés vonatkozásában nem domborodhatott ki az egyes szervek önálló felelőssége a különböző államigazgatási feladatok megoldásáért.

Meg kell mondani, hogy a régi tanácstörvény nem önkényesen, ötletszerűen alkalmazta ezeket a megoldásokat. A hibák lényegében a Szovjetunió első fejlődési szakasza intézményeinek mechanikus átvételéből adódtak. A Szovjetunió első fejlődési szakaszán a szovjetek munkájának kereteit az 1918. összorosz alkotmány és a szövetséges köztársaságok ennek nyomán elfogadott alkotmányai határozták meg. Az alkotmány a Nagy Októberi Szocialista Forradalom utáni hónapoknak azokat a tapasztalatait tükrözte, amidőn még nem váltak el élesen a szovjetek szervezetén belül az államhatalmi és államigazgatási szervek hatáskörei. Így pl. törvényt nemcsak a legfelsőbb szovjet kongresszus, hanem az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa egyaránt hozhattak, sőt egyes esetekben a különböző népbiztoságok is. Ebben az időben nem volt tisztázva a szovjetek legfelsőbb irányításának kérdése sem. Így pl. a helyi szovjetek jogairól és feladatairól az első összefoglaló dekrétumot a Belügyi Népbiztoság adta ki.³³ (1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság idején nálunk is széles jogokat adtak a Belügyi Népbiztoságnak a tanácsok munkáját illetően.³⁴ A két megoldás hasonlósága nem véletlen. Megelőzően mind a cári Oroszországban, mind nálunk a belügyminisztérium irányításá alá tartoztak a helyi önkormányzatok.)

Az 1918 júniusában elfogadott alkotmány nem ismerte el a Népbiztoságok törvényalkotási jogát, de ugyanakkor a *legszélesebb* körben biztosította a Népbiztosok Tanácsának rendeletalkotási jogát. »Népbiztosok Tanácsa rendeleteket, határozatokat és utasításokat bocsát ki és általában az állam életének gyors és rendes üteme érdekében megtesz minden intézkedést.«³⁵ A Népbiztosok Tanácsának ezt a különleges felhatalmazását ebben az időben a fegyveres ellenforradalom és külföldi szövetségesei elleni harc, továbbá az a körülmény tette szükségessé, hogy a felsőbb fokozatokon nem állandóan működő szovjetek, hanem csak meghatározott időnként összehívott szovjet kongresszusok működtek. Ez megkövetelte, hogy kiszélesítsék a szovjet kongresszusok által választott állandóan működő szervek hatáskörét. Ez jelentkezett helyi viszonylatban is. A tartományi és járási kongresszusok két ülészaka közötti időben a kongresszus hatásköre egészében megillette végrehajtó bizottságaikat.³⁶

³² 1950. évi I. tv. 57. §. (2) bek.

³³ A Belügyi Népbiztoság 1918. január 16-i rendelete.

³⁴ V. ö. 2221 KET/1919. XXVII. F. K. Vörös Ujság 1919. ápr. 1.

³⁵ Az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság Alkotmánya, 1918. 38. §.

³⁶ Uo. 56. §.

Az 1918-as alkotmány nem rendezte az osztályok hatáskörét sem. Intézkedik ugyan az osztályokról: »abból a célból, hogy betöltsék azokat a feladatokat, amelyek a szovjet hatalomra hárulnak . . . a szovjetek és végreható bizottságok megfelelő ügyosztályokat szerveznek, amelyek mindegyike élén vezető áll.«³⁷ de nem rendelkezik az osztályok kettős alárendeltségéről és önálló felelősségéről.

A régi törvény alkotásánál figyelmen kívül hagytuk azt a körülményt, hogy államunk által megoldandó feladatok már a fejlődés első szakaszában is jelentős hasonlóságokat mutatnak a szovjet állam második fejlődési szakaszának feladataival, elsősorban a gazdasági — szervező, kulturális — nevelő funkciónak már ebben a szakaszban előtérbe kerülése folytán, annak ellenére, hogy a kizsákmányoló osztályok végleges felszámolása és a szocialista mezőgazdaság megteremtése még nem történt meg. De figyelmen kívül hagytuk azt is, hogy a szovjetek fejlődése már a Szovjetunió első fejlődési szakaszában is túlhaladt a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követő első esztendőök szervezeti formáin. Ahogy a szovjet állam gazdasági szervező, kulturális nevelő funkciója fokozatosan előtérbe került, ezzel együtt az egyre sokrétűbbé váló állami feladatok megvalósítása az államigazgatási apparátusban és a termelő egységekben egyaránt megkövetelte az egyszemélyi felelősség és az egyszemélyi felelős vezetés kialakítását. Az osztályvezetők önálló felelősségének kialakulása pedig szükségszerűen együtt járt az osztályok kettős alárendeltségének biztosításával. A sztálini alkotmányt követően elfogadott szövetségi köztársasági alkotmányok ebben a vonatkozásban is a már ténylegesen kialakult helyzetet, az elért eredményeket tükrözték, amidőn rögzítették az osztályok és igazgatóságok kettős alárendeltségét.³⁸

A jogszabályalkotásban jelentkező másik hiányosság az, hogy nem hajtottuk végre a régi tanácstörvénynek és végrehajtási utasításainak azokat az előírásait, amelyek arról rendelkeztek, hogy rendezni kell az egyes osztályok szervezeti szabályzatát,³⁹ a tanácsok és az alájuk nem rendelt szervek viszonyát⁴⁰. A törvény lehetőségeit felhasználva nem rendeztük külön a tanácsok és külön a végrehajtó bizottságok ügyrendjét, sem az állandó bizottságok működésével és szervezetével kapcsolatos irányelveket nem határoztuk meg.

Első tanácstörvényünk olyan időszakban született, amidőn még a mainál sokkal kevésbé állottak rendelkezésünkre a szovjetek működésének tapasztalatai. Az egyes népi demokráciákban már működő tanácsok is csak az első

³⁷ Uo. 63. §.

³⁸ A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy ezeket a hibákat nemcsak mi követtük el. A népi demokráciák által elfogadott első tanácstörvények pl. a Csehszlovák nemzeti bizottságokról szóló törvény 1948-ban, valamint a román néptanácsokról szóló törvény 1949-ben, részben a mi első tanácstörvényünkhöz hasonló megoldásokat alkalmaz. Viszont az a körülmény, hogy a népi demokráciák későbbi törvényei — a román népi tanácsokról szóló új törvény 1950-ben, a lengyel tanácstörvény 1950-ben, de a bolgár alkotmány már 1947-ben — a tanácsi szervezet felépítésénél a tagolt szervezeti formákat rögzítik, azt bizonyítja, hogy e formák felhasználása nálunk sem csak az újabb fejlődés követelményeivel függ össze.

³⁹ 1431/950. (V. 18.) M. T. sz. r. 17. §.

⁴⁰ 1431/950. (V. 18.) M. T. sz. r. 24. §.

lépéseket tették meg szervezetük felépítése és megszilárdítása terén. E nehézségek ellenére első tanácstörvényünk egészét tekintve megfelelő alapot nyújtott tanácsi szervezetünk felépítéséhez és szabályainak jelentős része volt azoknak az eredményeknek az elérésében, amelyet tanácsaink az elmúlt négy esztendő során felmutattak. Első tanácstörvényünk intézményeit az új tanácstörvény is nagymértékben felhasználta. Az új törvény jelentőségét elsősorban az adja meg, hogy tanácsaink és a velünk egy utat járó népi demokráciák tanácsai több esztendő tapasztalatainak általánosítása, valamint a szovjetek működésének behatóbb ismerete alapján az első törvéynél sokkal szélesebb körben tartalmazza a tanácsi szervezet demokratizmusának, gazdasági önállóságának és szilárd szervezeti kereteinek biztosítékait.

VI.

Az új tanácstörvény minden rendelkezése tanácsaink államhatalmi és tömegszervezeti jellegének továbbfejlesztését szolgálja. Az államhatalmi és tömegszervezeti funkciók egyidejű teljesítése a tanácsi szervezet lényegéhez tartozik. E funkciók egymással elválaszthatatlan egységbe kapcsolódva segítik hozzá a tanácsot feladatai eredményes megoldásához. Feltételezik egymást. A tanácsok olyan mértékben válnak valóban államhatalmi szervekké, amilyen mértékben erősödik tömegszervezeti jellegük, amilyen mértékben eleve-
nebbek tömegkapcsolataik. Ennek a tételnek azonban fordítottja is érvényes. A tanácsok államhatalmi funkcióinak háttérbe szorulása szükségszerűen a tanács tömegszervezeti funkcióinak elsoványodásához vezet.

A tanács államhatalmi funkcióinak ellátása során csak akkor tudja teljesíteni az államigazgatási szervek irányításából, ellenőrzéséből folyó feladatokat, ha a tanácstagok, mint a tanács és a tömegek közötti kapcsolat láncszemei közvetítik a tanács felé a tömegek kívánságait, az apparátus és egyéb állami szervek munkájával kapcsolatos javaslatait, észrevételeit. A tanács és a tömegek közötti kapcsolat szilárdsága az előfeltétele annak is, hogy a tanács mozgósíthassa a dolgozókat az állami feladatok közvetlen megoldására, az igazgatási szervek mindennapi munkájának támogatására. Másrészt, ha a tanácsok nem tudják ellátni államhatalmi funkcióikat, azaz nem képesek megfogalmazni és az igazgatási szervek felé kötelező határozatokba öltöztetni a tömegek igényeit vagy nem tudják a határozatok gyakorlati végrehajtását biztosítani, ha az igazgatási szervezet ellenőrzése során nem tudják érvényre juttatni a dolgozók akaratát, javaslatait az igazgatási szervezet bürokratikus kinövéseinek leküzdésében, úgy a dolgozók eltávolodnak a tanácstól, nem vesznek részt annak munkájában.

Az államhatalmi és tömegszervezeti funkciók egymáshoz való viszonyának ismeretében érthetjük meg azt, hogy a tanácstörvény az előző törvényhez viszonyítva — tanácstagok egyéni választásán túl — miért nem teremtett új

szervezeti formákat a tanácsok tömegszervező munkájának területén. Az új törvény nyilvánvalóan abból indult ki, hogy már az előző törvény is a leg-
tágabb lehetőségeket biztosította a különböző tömegszervezeti formák kialakí-
tására. Új formák törvénybe iktatására egyébként azért sem volt szükség, mivel
a tanács munkáját segítő tömegszervező formák kibontakozására új és széles
lehetőségeket biztosítanak a népfrontmozgalom keretei. A tanácsi szervezeten
belül a tanácsok tömegszervezeti funkcióinak kibontakozásához is elsősorban
a tanácsok államhatalmi funkcióinak ellátásához szükséges intézmények
továbbfejlesztésén vagy létrehozásán keresztül teremt új biztosítékokat.

A tanácsok államhatalmi jellegének új biztosítékai között első helyen
kell kiemelni a tanácstagok egyéni és körzetenkénti választásának törvénybe-
iktatását. Az egyéni és körzetenkénti választás valóban *küldötté* teszi a tanács-
tagot, azon keresztül, hogy szabatosan és pontosan meghatározza azt a területet,
amelynek választói felé a tanácstag közvetlenül felelős a tanácsban végzett
munkájáért. Ez az intézmény a tanácstagot valóban választóinak rendeli
alá és biztosítja az igazgatási szervezettől való függetlenségén keresztül a tanács-
tagokból álló választott testület, a tanács önállóságának fejlődését is. Ugyan-
ebbe a körbe tartozik az új törvényben annak az alapvető elvnek következetes
keresztülvitele, hogy választott hatalmi szervek csak választott hatalmi szer-
veknek lehetnek alárendelve. A tanács hatalmi funkcióinak ellátását erősíti az
állandó bizottságok szervezetének az igazgatási szervekhez való viszonyának
a réginél pontosabb és szabatosabb meghatározása. Ez gátat emel az ellen,
hogy a szakigazgatási szervek maguk alá rendeljék a tanácsok hatalmi funkciói-
nak ellátásában közreműködő és lényegében ellenőrzésükre hivatott szerveze-
teket. A tanácsülés külön elnökről, a tanácsülések ügyrendjéről, a végrehajtó-
bizottságoknak a tanácsülés előkészítésével kapcsolatos feladatairól intézkedő
részletes szabályok pedig az ellen jelentenek újabb garanciát, hogy az állam-
igazgatási szervek a legfontosabb döntésekkel kapcsolatban ne kerülhessék meg
az államhatalmi szerveket. Ugyanebben a körben jelentenek fejlődést egyébként
a tanács és a végrehajtóbizottság hatáskörének és feladatának külön szabályo-
zása, a tanácsnak az alája nem rendelt szervek vonatkozásában megfogalmazott,
az eddiginél szélesebb jogosítványai. Végül mint egyik legfontosabb új bizto-
síték, szorosan a tanácsok államhatalmi funkcióinak erősítését szolgálják az új
tanácstörvénynek a tanácsok gazdasági önállóságával és ezzel szoros össze-
függésben a szakigazgatási szervek önálló hatáskörével, felelősségével és kettős
alárendeltségével kapcsolatos rendelkezések.

E biztosítékok — a tanácsok gazdasági önállóságának és a szakigazgatási
szervezetre vonatkozó intézkedések kivételével — vagy magában a törvényben,
vagy külön jogszabályban részletes jogi szabályozást és ennek során végrehaj-
tást nyertek. A továbbiakban elsősorban nem a jogi szabályozás, hanem az
államvezetés szervező munkájának a feladata a jogi keretek tartalommal való
kitöltése.

A tanácsok gazdasági önállóságával kapcsolatos, valamint a szakigazgatási szervekre vonatkozó jogszabályok megalkotása és az ezzel kapcsolatos szervező munka a megvalósulás folyamatában van. E két területen éppen a tanácsi teladatok sokrétűségénél fogva nyilvánvalóan hosszabb időt vesz igénybe a jogszabályi rendezés, de az ezek végrehajtásával kapcsolatos szervező munka is.

Az állami feladatok konkrét megvalósulásuk során mindig mint ágazati, így közvetlenül a szakigazgatási szervezetek által megoldandó feladatokként jelentkeznek. Ebből önként következik az, hogy a feladatok konkrét megvalósításában a tanács gazdasági önállósága, hatásköre, végső soron olyan széles, amilyen széles az alárendelt szakigazgatási szervek hatásköre, a felsőbb szakigazgatási szervekhez viszonyítva. Ha a tanács szakigazgatási szerveinek a felsőbb szervekhez viszonyítva önálló hatáskörük nincs, úgy ez lényegében a tanács törvényben rögzített önálló hatáskörének és ezzel államhatalmi jellegének csorbítását is jelenti.

Amint már erre az előbbieket során utaltunk, a tanácsok szakigazgatási szervei az egész országot átfogó és végső soron az egyes miniszterek által irányított államigazgatási szervezet részei is. Ebben gyökerezik a szakigazgatási szervek kettős alárendeltsége. Ebből szükségszerűen következik az is, hogy a tanácsok igazgatási, illetőleg szakigazgatási szerveinek rendezése nem oldható meg az egész államigazgatási szervezettől függetlenül. Már ma is rengeteg olyan téves és veszélyes nézet jelentkezik ezen a területen, amely könnyen megakadályozhatja tanácsaink gazdasági önállóságának és ezen keresztül tanácsaink államhatalmi jellegének kibontakozását. Bátran állíthatjuk, hogy tanácsaink jelenlegi fejlődési szakaszán a tanácsok szakigazgatási szervezetének megerősítése tanácsaink kulcskérdése. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a kongresszus is az egész államigazgatási szervezet munkájának elemzésével együtt vizsgálta tanácsaink fejlődésének kérdéseit.

Az e területen jelentkező elméletileg is hibás nézetek közül csak néhányat, a legveszélyesebbeket emeljük ki e helyütt.

a) Egyenesen a népgazdaság termelőerőinek nagymértékű rombolásához vezethet az olyan álláspont, amely nem ismeri fel, hogy a tanácsok gazdasági önállósága és a szakigazgatási apparátus megerősítése egymással elválaszthatatlan kapcsolatban van. Ebből fakadhatnak azok a hibák, hogy eddig központilag irányított vállalatok sokaságát adják át a tanácsoknak anélkül, hogy ezzel egyidőben az e vállalatokat közvetlenül irányító tanácsi szakigazgatási szerveket megfelelően megerősítsenek.

b) Ugyanerről a tőről fakad, de elsősorban mégis a miniszteri felelősség tartalmának meg nem értésében gyökerezik az a nézet, amely a különböző vállalatoknak a tanácsi szervezet alá rendelését a központi szervezet tehermentesítésének érzi abban a vonatkozásban is, hogy ez mentesíti a legfelsőbb szakirányítást ellátó minisztériumokat e vállalatok további szakszerű üzemel-

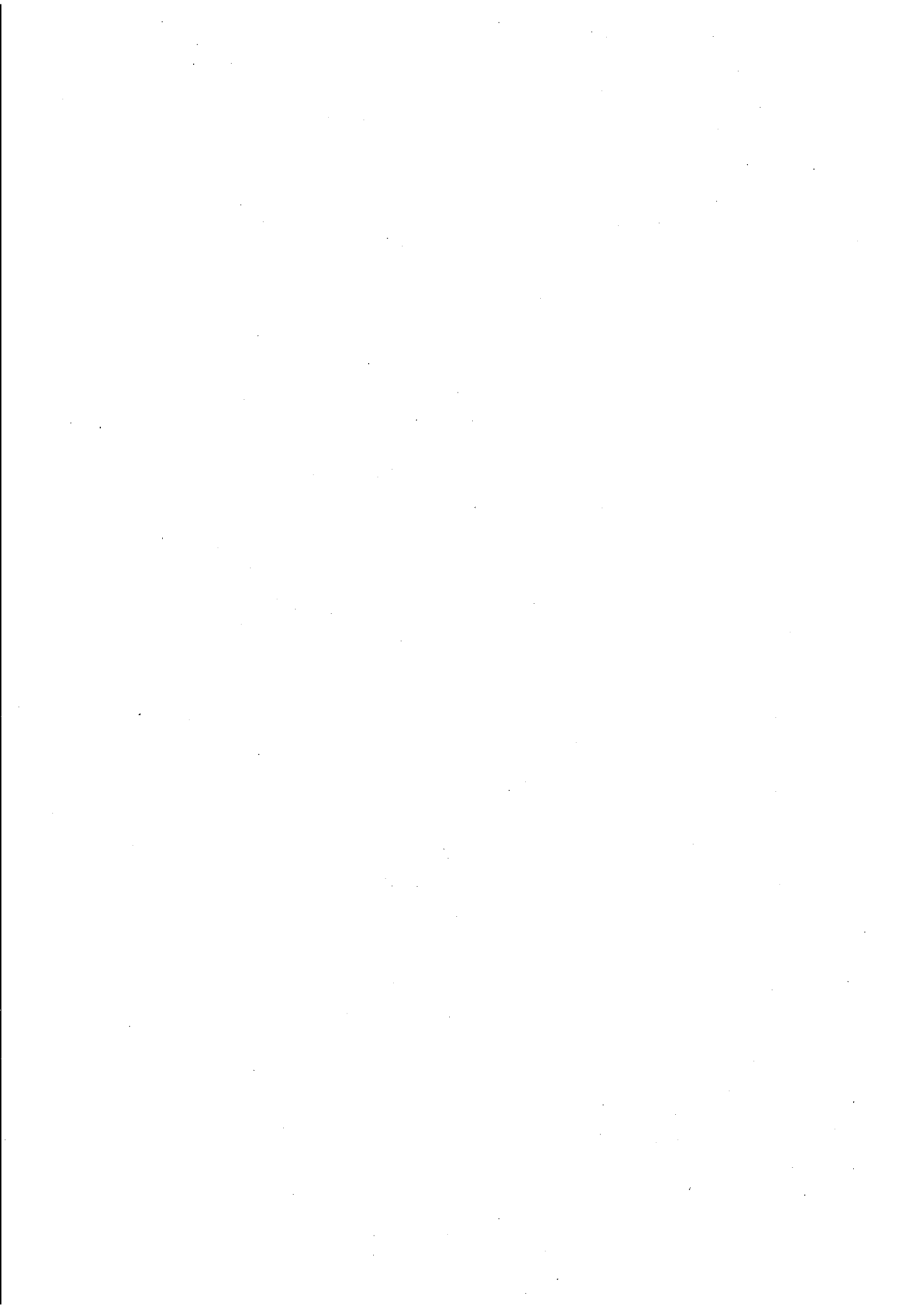
tetéséért való felelősség alól. A miniszternek és a minisztériumnak, mint az ágazat legfelsőbb szerveinek e vonatkozásban a felelőssége egyáltalán nem csökken. Csupán a vállalat irányításának a módszere változik meg azáltal, hogy ezeket a miniszter nem centrális alárendeltségű szerveken keresztül, hanem a helyi szükségletek közvetlenebb szolgálata érdekében kettős alárendeltségű szerveken keresztül végzi.

c) A tanácsi szervezet megeremtése óta párt- és kormányhatározatok sora mondotta ki a járási tanácsok megerősítésének szükségességét. Maga a kongresszus is állást foglalt ebben a kérdésben, amidőn irányelvként megállapította, hogy a tanácsok munkájának megjavítása során biztosítani kell, hogy a járásokban a megyei szervezethez hasonlóan minden ágazatnak legyen megfelelő szerve, amely ellátja a szakigazgatás feladatait.

Ebben a vonatkozásban még a fejlődés első lépéseit sem tettük meg. Nem tekinthető megoldásnak a tanácstörvény e vonatkozásban tett intézkedése sem, amelynek keretei között elfér az a megoldás is, hogy a szakigazgatás igen lényeges területein lényegében a régi szervezet és hatáskör keretei között működő néhány főből álló csoportokat, vagy esetleg egyes előadókat nevezzék el önálló szakigazgatási szerveknek.

Természetesen a járási osztályok létrehozása sem lehet öncél. Létrehozásuk hatalmas előkészítő munkát igényel az egyes szakigazgatási ágazatokat irányító minisztériumok részéről. Központilag és jogszabályokban kell meghatározni a járási fokozatú szervek hatásköreit olyan mértékben, hogy lehetőleg minden szakigazgatási feladat elsőfokú elintézése magában a járásban történhessék.

Lehetséges hogy a járási apparátus megerősítésének problémája szükség-szerűen felvet bizonyos területszervezési problémákat is, ez azonban megint csak azt bizonyítja, hogy a tanácsok továbbfejlesztésének feladatai sem oldhatók meg az államigazgatás egész szervezetét érintő változások nélkül.



A XIX. SZÁZADVÉGI AGRÁRVÁLSÁG MAGYARORSZÁGON

SÁNDOR PÁL

Marxista történetírásunknak — különösen gazdaságtörténetírásunknak — még számos fontos és nehéz feladattal kell megbirkóznia ahhoz, hogy a polgári történetírás hibáit és tévedéseit kiigazítsa, hogy a hallgatással mellőzött kérdéseket feltárja és egész történettudományunk további fejlődésének, eszmei gazdagodásának szolgálatában állítsa. Felszabadulás utáni gazdaságtörténetírásunk — bár egyes területeken tárt fel új és értékes anyagot, jelentős eredményeivel gazdagítani is tudta történettudományunkat — egészében mégis viszonylag elmaradott, munkája nem elég tervszerű s korántsem aknázza ki az előtte álló vonzó lehetőségeket. Szembetűnőek mulasztásai például a kapitalista válságok hazai problematikájának feltárása terén, holott az ilyen természetű témák kidolgozása nélkül aligha képzelhető el a kapitalizmus magyarországi történetének megnyugtató ismerete. Nagyon kevés az, amit e téren eddig tettünk. Gazdaságtörténetírásunknak, sok sürgető feladat teljesítése mellett, nem utolsósorban éppen ebben az irányban kell lendületesen előretörnie, hogy az eddigi eredményeket egész fejlődésünk, történettudományunk mai követelményeinek színvonalára emelje.

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy a kapitalista válságok egyikét: a XIX. századvégi, hosszan elnyúló mezőgazdasági válság hazai problematikáját — fő elvi vonatkozásaiban — tisztázzuk. A tanulmány — különösen a rendelkezésre álló szűk keretek között — nem lép fel a hazai agrárválság problematikája teljes megoldásának igényével; nem kíván befejezett és lezárt választ adni gazdaságtörténetünk e fontos kérdésére. Kísérletről van szó, amely néhány kérdés felvetésével és értékelésével hozzájárulás kíván lenni a probléma teljes és végleges tisztázásához.

1.

AZ AGRÁRVÁLSÁG KIBONTAKOZÁSA EURÓPÁBAN

A XIX. század utolsó negyedében különösen hosszan tartó, túltermelési válság vihara szántott végig Európa országain: a több mint két évtizedig tartó mezőgazdasági válságé. Európa tőkés mezőgazdasága most ugyanabba

a bizonytalan állapotba került, amely a tőkés ipart jellemezte és alkalmazkodni volt kénytelen a piac új feltételeihez. A földbirtokosok és gazdák legfőbb törekvése a válságból való mielőbbi kilábolás volt; a képviselőház, a sajtó, a nemzetközi gazdakongresszusok Európa-szerte visszahangoztak a tönkrement gazdák panaszától és a siránkozások keserű hangjai közé olykor az alig titkolt félelem érzései is belevegyültek, amelyet a válság talaján érlelődő tömegelégületlenség bontakozó hulláma váltott ki az uralkodó körökből.

Európa földbirtokosainak és gazdáinak nagy része, de legfőképpen dolgozó parasztmilliói a válság okozta hirtelen és nagyméretű anyagi romlás lejtőjére kerültek.

A századvégi nagy mezőgazdasági válság a világkapitalizmus egész történelmi fejlődésének szükségszerű következménye volt. A kapitalizmus e világméretű fejlődésében — főként a század 70-es éveitől kezdve a század végéig — nagy szerepe volt az USA mezőgazdasági termelésének. Az Északamerikai Egyesült Államokban, ahol hatalmas területek feküdtek szabadon, az agrárkapitalizmus a polgárháború után gyors ütemben, nagy lendülettel tört előre, amiben a feudális maradványoktól mentes »amerikai út«-as fejlődés kedvező feltételei nyilvánultak meg. Jól tükrözte ezt a szabad fejlődést a farmok számának és földterületének gyorsütemű növekedése, a fő gabonakultúrák (búza, kukorica, rozs, árpa, zab) aratási területének rövid idő alatt is jelentős kiterjedése, a gabonatermelés nagymérvű emelkedése.¹

Az amerikai mezőgazdaság kapitalista fejlődése azonban nemcsak egy része volt a kapitalizmus világméretű kibontakozásának, hanem egyúttal *eredménye is* a kapitalista Európa tőkefelhalmozásának. A tőkekoncentráció növekedésével Európából — különösen Angliából — nagymérvű tőke folyt ki és nagy tömegek vándoroltak ki az USA-ba: ez ott a fejlődés ütemének gyorsulását eredményezte.²

Ehhez járult, az általános fejlődés szerves részeként, a szállítási eszközök forradalmi fejlődése, ami a tengerhajózás és a vasúti szállítás gyors és jelentős növekedésére vezetett: az USA vasúti hálózatának hossza 1860—1888-ig megötszöröződött.³ A szállítási technika fejlődése a vasúti tarifa és a tengeri fuvardíj csökkenésében jelentkezett, ami nagymértékben hozzájárult az amerikai gabona olcsó árának kialakulásához az európai piacokon.⁴

¹ Vö.: Abstract of the Fifteenth Census of the United States. Washington. 1933. 507—508, 517—518. Továbbá részletes adatok találhatóak a gabonakultúrák aratási területének megnövekedéséről, s általában az amerikai mezőgazdaság nagyiramu tőkés fejlődéséről: Szathmáry György: Az amerikai verseny és a magyar mezőgazdaság c. Bp. 1885-ben megjelent könyvében 38. és következő lapok. Ugyanerről ad tájékoztatást: Pólya Jakab: A gazdasági válság, Bp. 1890. 36. és következő lapokon.

² Statisztikal Abstract of the United States. 1936. 45—47. Az össz. kivándorlók száma 1851—60-ban: 2.598.000, 1881—90-ben: 5.246.000.

³ Pólya: I. m. 35.

⁴ Szathmáry: I. m. 34., 45.

Mindennek következtében az USA gabonakivitele hatalmas méreteket öltött és majdnem teljes egészében a nyugateurópai piacokra zúdult. A mezőgazdasági termékek Európába irányuló kivitele az egész kivitel 90%-át s ezen belül a búzakivitel 91%-át tette ki.⁵ 1850-től 1880-ig az amerikai búzaexport több mint 1900%-kal, a kukoricáé 1400%-kal növekedett meg.⁶ Az Angliába irányuló kivitel mellett az USA Franciaországba, Német- és Olaszországba, Svájcba is exportált, sőt az amerikai búza az Osztrák-Magyar Monarchia területén is megjelent. A búzakivitel mellett lisztet, szarvasmarhát és állati termékeket is egyre fokozódó mértékben szállított ki az USA.⁷

Az amerikai gabona mellett ugyanakkor egyre jelentősebb szerepet játszott az orosz, argentin, keletindiai, ausztráliai versenytárs is. Az orosz és indiai gabona viszonylag alacsony termelési költségeit az illető országok parasztjainak kíméletlen kizsákmányolása, s a vasúti közlekedés kiépítése biztosította. Az említett országok parasztsága elgyengülve a nyomasztó adóterhek alatt és a szükségtől hajtva, termelési költségén aluli árakon adta el termékeit.⁸ »Ezeknek a termékeknek az eladásánál mitsem törődtek a termelési költségekkel — írja Engels — olyan áron adták el őket, amilyet a kereskedő kínált, mert a parasztnak a fizetési határidőre feltétlenül pénzre volt szüksége.«⁹ Oroszország 1866—70-ben 16 millió, 1876—80-ban viszont már 23 millió hektoliter búzát exportált főleg Német- és Franciaországba. Az ausztráliai, argentin búzaexporton kívül a 80-as évektől kezdve növekedik Románia búzakivitele is.¹⁰

A mezőgazdasági termékeknek ez az áradata elárasztotta az európai piacot, amelynek bővülése nem tudott lépést tartani a mezőgazdasági termelés kiszélesedésével. Bár az ipari és kereskedelmi lakosság számának növekedése folytán nőtt a fogyasztási cikkek kereslete, a munkások és parasztnak milliós tömegének vásárlóképessége alacsony volt. A munkanélküliek tartalékserege az új gépek alkalmazása és a mezőgazdasági munkások szüntelen városba özönlése folytán állandóan növekedett.¹¹ A munkásnyomor a vásárlóképes fogyasztás *viszonylagos csökkentésére* vezetett. Európa országaiban, a válság éveitől a búza és rozs fejenkénti fogyasztása alább szállt.¹² Mint Marx mondta: »Minden valóságos válság oka mindig a tömegek szegénysége és fogyasztási képességük korlátozottsága marad.«¹³ A gabonatermelés hatalmas fel-

⁵ *Id. Ljubosic*: Az agrárválságok marxista-leninista elméletének kérdései. (Magyar fordítású kézirat.) 72.

⁶ *Szathmáry*: 41.

⁷ Az amerikai exportról Szathmáry munkáján kívül tájékoztat: Bernát István: Búzáink és lisztünk kivitele, Magyaróvár, 1884. 3.

⁸ *Ljubosic*: Az agrárválság. Szovjet Közg. Enciklopédia.

⁹ *Marx*: A tőke III. k. Bp. 1951. 789.

¹⁰ Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv 1889/90. 121.

¹¹ *J. Kuczynski*: A munkásosztály helyzete Angliában. Bp. 1951. 96. A munkásosztály helyzete Franciaországban 1900—1948. 881.

¹² *Éber Ernő*: A magyar mezőgazdaság átalakulásának feltételei, 1906. 40.

¹³ *Marx*: A tőke III. Bp. 1951. 536.

duzzadása az egyik oldalon, a vásárlóképes piac befogadóképességének viszonylagos csökkenése a másikon: ez volt az a körülmény, amely gabonatútermelési válsághoz és a gabona világpiaci árának eséséhez vezetett. Az olcsó amerikai gabona átvette a világpiaci árak szabályozását: a gabonaárak Európa-szerte estek. Ime, néhány adat, amely ezt az áresést és egyben a 80-as években elmélyülő válságot szemlélteti:

A búzáárak esése az európai piacon¹⁴

Év	Búzáárak arany forintokban						
	Anglia	Franciaország	Oroszország	Bajorország	Poroszország	Olaszország	Ausztria
	Hektoliterenként			Mázánként			
	Búzáárak						
1881.....	7,79	8,91	8,13	8,88	11,—	11,21	11,43
1882.....	7,75	8,60	6,40	8,20	10,40	10,83	10,26
1883.....	7,15	7,66	6,45	6,38	9,25	9,80	9,29
1884.....	6,13	7,10	6,34	6,62	8,65	9,22	8,11
1885.....	5,65	6,72	5,39	6,65	8,10	9,11	7,29
1886.....	5,34	6,78	5,05	7,—	7,85	9,14	7,47
1887.....	5,59	7,08	4,96	—	8,20	9,12	7,24
1888.....	5,39	—	4,47	—	8,70	—	6,65

Az amerikai búza versenyképessége a szállítási költségek rendkívüli olcsósága mellett az alacsony termelési költségekre, illetőleg az abszolút földjáraadék hiányára vezethető vissza.

Az USA szabad földjeinek nagy gazdasági előnye volt, hogy a talaj előkészítéséhez nem volt szükséges előzetes tőkebefektetés: a földek különösen alkalmasak voltak — mezőgazdasági gépek tömeges használata mellett — a nagyüzemi gazdálkodásra.¹⁵

De az amerikai földművelés előnye az európaihoz képest nemcsak és nem is elsősorban ebben a körülményben keresendő. A termelési költségek mindenekelőtt azért voltak jelentősen alacsonyabbak az európainál, mert az USA-ban — a vizsgált időszakban — általában hiányzott az abszolút földjáraadék. Ennek alapja a földmagántulajdon monopóliumának hiánya, a szabad földek nagy mennyisége volt. Viszont Európában, ahol ilyen szabad földek nem voltak, már régen kialakult a földmagántulajdon-monopólium. Ez viszont — az egyébként is magas termelési költségek mellett — lényegesen megemelte az európai gabona árát. *Éppen ezekkel a magas járulékokkal megterhelt európai*

¹⁴ Közgazd. és Stat. Évk. 1889/90. 162.

¹⁵ Engels írta: »ez a talaj alkalmas a gigantikus méretű földművelésre«, amelyet »emberek, lovak és termelőeszközök valóságos serege művel meg«. Id. Ljubosic: 80—81.

önköltségviszonyokkal kerültek éles összeütközésbe e járadékoktól mentes alacsony amerikai árviszonyok. Az amerikai konkurenciának az európai mezőgazdaságra mért gyilkoserejű csapásai tehát a gabonatúltermelés, valamint a felduzzadt járadékokkal terhelt magas önköltség viszonyai között érvényesültek.¹⁶

A gabonatúltermelésnek természetesen semmi köze nem volt a lakosság abszolút szükségletéhez. Gabona volt bőven, csak hogy a dolgozó tömegek a fokozódó nyomor, a növekvő munkanélküliség következtében *viszonylag* egyre kevesebb terményt fogyasztottak. Európa főbb országában egy ember gabonafogyasztása — az egy lélekre eső fogyasztás ötvenkénti átlagát tekintve — a következő volt :

1878—82-ben : 360 kg., 1883—87-ben : 355 kg., 1888—92-ben 337 kg.¹⁷

A gabonatúltermelési válság a magas termelési költséggel gazdálkodó földbirtokosok mellett a közép- és kisparasztok milliós tömegeit sodorta Európaszerte hirtelen gyorsasággal az eladósodás és a gazdasági pusztulás lejtőjére. Egész Európa viszhangzott az eladósodott birtokosok és főként a dolgozó parasztok panaszától : a jelzálogkölcsonők összege ugrásszerűen emelkedett. »A mezőgazdasági középosztály eltűnik... a földmivelőből ismét az lesz, ami 2000 év előtt volt : pásztor... a földmivelői csődök úgy nőnek, mint a lavina«¹⁸ — jellemezték találó szavakkal a német mezőgazdaság állapotát a 70-es évek legvégén. De a francia gazdáknak sem volt jobb a helyzetük. A mi gazdáink évenként 1 milliárd franknál többet veszítenek«¹⁹ — mondotta a francia küldött az 1885-iki budapesti gazdakongresszuson. Angliában pedig a bérlők tömege jutott a tönk szélére.²⁰ Az eladósodásnak és a gazdasági felmorzsolódásnak ez az ugrásszerű növekedése Európa legtöbb országában észlelhető volt.²¹

A válság azonban elsősorban a kis- és középparasztok millióit sodorta a gazdasági pusztulás lejtőjére. A kisüzem versenyképtelensége a nagyüzemmel szemben — a válság idején — fokozott élességgel jelentkezett. A parasztok tömegeinek — a növekvő adók, kamatok, jelzálogterhek nyomása következtében — általában nem állt módjában a technika fejlesztésével olcsóbbá tenni a termelést. Sőt egyre kevésbé tudták helyüket megállni a versenyben ; az agrárválság talaján fokozódott eladósodásuk. Jellelmző, hogy például Ausztriában

¹⁶ Ljubosic : 88.

¹⁷ L. Ljascsenko : Az orosz gabonagazdaság a világgazdaság rendszerében, 1927. 259. Idézi Ljubosic.

¹⁸ Szathmáry : 4—5. A németországi földbirtok eladósodására vet éles fényt, hogy a jelzálogkölcsonők összege csupán 1869—78 között 260 millió márkáról 800 millióra szökkent fel.

¹⁹ Budapesten 1885. október 3., 4., 5., 6., 7-én megtartott Nemzetközi Gazdakongresszus Jegyzőkönyve. Bp. 1886. 30.

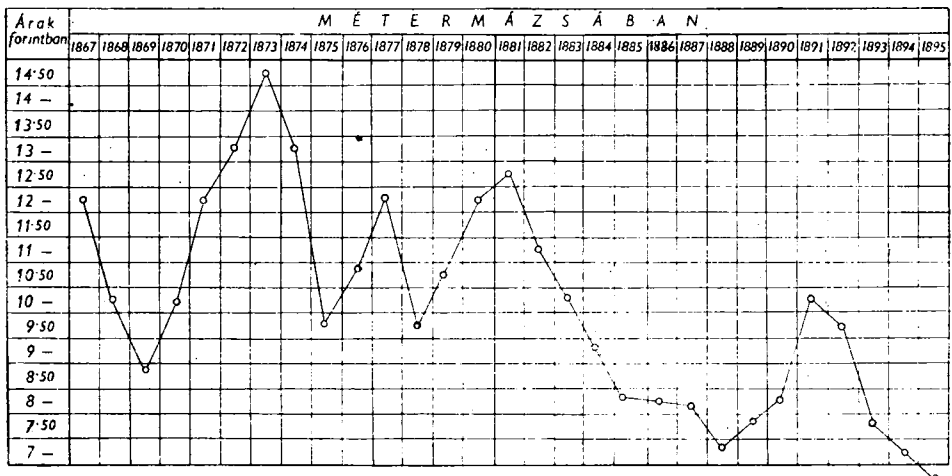
²⁰ Képviselőházi Naplók 1881—84. 8. k. 154.

²¹ G. Kongresszus Jk. 1885. 25—26. és 89. Az oroszországi eladósodásra lásd : Ljascsenko : A Szovjetunió népgazdaságának története II. 1952. 85. oroszul.

az adósságok miatt eladott parasztbirtokok száma a válság idején megsokszorozódott.²²

Az európai birtokos a válságból való kilábolás érdekében, hozzálátott — elsősorban a munkabérek leszorításával — a magas termelési költségek csökkentéséhez. A termelés ugyanis csak úgy lehetett kifizetődő számára, ha ezek a költségek — ellentétben a válságban kialakult helyzettel — jóval a piaci árak alá süllyednek.

De az önköltség csökkentése mellett nem tudta elkerülni — ha átmeneileg is — az ugyancsak magas földjáradék²³ csökkentését sem, mivel ez alapozta meg az európai gabona magas árát és így annak versenyképtelenségét is, e jára-



A búzaárak alakulása a budapesti tőzsdén 1867—1895. évi átlagban

déktől mentes, olcsóbb amerikai gabonával szemben. Valóban: az európai birtokos mindenütt a földjáradék csökkenése miatt siránkozott. Ezt a helyzetet jellemezték Engels szavai: a járadékok mindenütt estek... s ezért siránkoz-

²² Pl. Az adósságok miatt eladott parasztbirtokok száma 1874—78 között kb. 105%-kal nőtt. Szathmáry: 9.

²³ A földjáradék elméletére lásd mindenképp: Marx: A tőke III. kötetének 6-ik szakaszát: »Az extraprofit átváltozása földjáradékká«. Marx tanítását magyarázza és bizonyos mértékig feloldja Lenin: »A földjáradékelmélet« c. fejezetben. (Az agrárkérdés I. k. Bp. 1950. 78—87.) További rendkívül fontos megjegyzéseket tesz ugyanerről »Kapitalizmus a mezőgazdaságban« c. fejezetben (uo. 7—56), ahol Kautsky idézett művének a földjáradékról szóló megállapításait veszi alapul. Lenin idézi Kautskyt, aki leírja, hogy az abszolút földjáradék »Európában egészen a legutóbbi időkig, akárcsak a különbözőzeti földjáradék... állandóan emelkedett. De a tengerentúli konkurrencia nagy mértékben aláta ezt a monopóliumot«. Ettől kezdve a válság meghatározott szakaszán át — »Az abszolút földjáradék csökkent...« 56. Ezenkívül lásd még: K. V. Osztrovityanov: »A földjáradék. A kapitalizmus fejlődése a mezőgazdaságban« c. brosuráját, amelyik népszerű, rövid összegezését adja a marxi földjáradékelméletnek. (Bp. 1950.)

nak a földbirtokosok Skóciától Olaszorszáig, Dél-Franciaországtól Kelet-Poroszorszáig.«²⁴

De nem így a dolgozó tömegek, akiknek — az agrárválság talaján — állandóan növekedett a felháborodása a földbirtokosok és tőkések kizsákmányolásának egész rendszere ellen.²⁵ A válság-Európa-szerte kiélezte a tőke és a munka közti ellentétet. Különösképpen kell ezt hangsúlyoznunk Magyarországot illetően, ahol a nagy mezőgazdasági válság fokozottan súlyos helyzetbe sodorta a dolgozó tömegeket.

II.

A GABONAVÁLSÁG MAGYARORSZÁGON A FÉLGYARMATI ÉS FÉLFEUDÁLIS VISZONYOK KÖZÖTT

A) A mezőgazdaság félf feudális elmaradottságának súlyosbító hatása

Már a 70-es évek végén egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a világkapitalizmus rendszerében épülő magyar mezőgazdaság is — akárcsak a többi európai ország mezőgazdasága — a folyvást erősödő túltermelési válság sodrásába került. Az amerikai konkurencia nyomása folytán a magyar gabona értékesítése a külföldi piacokon, a régi magas árak mellett mind nehezebbé válik, ami miatt egyre sűrűbben hangzanak fel különböző panaszok a magyar birtokosok és gazdák sorából.²⁶ Tény, hogy a külföldi piacokra méretezett magyar gabona-termelés eddigi kedvező értékesítése akadozik, s hogy az olcsó amerikai gabona egyre-másra hódítja el a monarchián kívüleső, nagy felvevőképeségű nyugati piacokat és az állandóan növekvő hazai termelést mindinkább a monarchia belső piacaira szorítja vissza. A gabonatermelés növekedését ilyenképpen itt sem kíséri a piac arányos kibővülése, sőt a nyugateurópai piacok nagyrészének elvesztése — a belső gabonapiac viszonylagos csökkenése mellett — a gabona-túltermelést még súlyosabbá teszi. Mert Magyarországon is észlelhető a gabonafogyasztás viszonylagos csökkenése. Amíg 1870—82 között a termelés közel megkétszereződik²⁷, addig a búza egy főre eső fogyasztása — a lakosság egyidejű növekedése mellett — csökkenő irányt mutat.²⁸

²⁴ Idézi *Lenin*: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Bp. 1949. 326. Ugyanerről még számos egyéb megnyilatkozás: »Az árhanatlással karöltve jár a földjáradék... csökkenése« írja Pólya (A mezőgazdasági válság. Közgazdasági Szemle Bp. 1896. 517.) »A földbirtok hozamának fokozatos csökkenéséről« beszéltek az európai országok esetében az 1895. évi országos Gazdakongresszuson is (Az 1895. évi II. országos gazdakongresszus története. I. k. 152. l.) »Uraim! — hangzottak fel a budapesti 1885-iki nemzetközi gazdakongresszus egyik előadójának szavai — bennem már évek óta megállapodott meggyőződés csakis erősödött, hogy földjáradékunk csökkenése — és ebben rejlik tulajdonképpen a mezőgazdasági válság — azon tengerentúli verseny beálltával függ össze...« (j. k. 24.) »Érezzük, hogy a bérbeadó és csak földrentét élvező birtokos szerepe el van játszva« hangoztatták a francia viszonyokról (Szathmáry) stb.

²⁵ Vö. Ljubovic: 13.

²⁶ Gál Jenő beszéde az OMGE bizottsága előtt 1879. XII. 15. (Magyarország közigazdasági-és társadalmi politikája.)

²⁷ *Matlekovits Sándor*: Magyarország közigazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor. I. k. 240/d. Bp. 1897.

²⁸ *Borovszky Károly*: A gabonaárak hanyatlásáról. Bp. 1896. 1.

Az értékesítés e nehézségei már a 70-es évek legvégén is mozgásba hozzák a földbirtokosokat és a bontakozó válsággal szembeni védekezésre szorítják. Ez a »kedvezőtlen kiviteli viszonyok« — javítására irányuló fellépés hívja életre az O. M. G. E. 1879. évi székesfehérvári gazdakongresszusát, amelyen közel 300 köldöttel 37 gazdasági egyesület képviselteti magát.²⁹ A fő kérdés »az ország búzatermelését károsító külföldi versenyből származó nehézségek orvoslása«. ³⁰ És most, az éleződő kapitalista versengés ez évtizedeiben, fokozott erővel ütközik ki a porosztas magyar mezőgazdaság elmaradottsága, amely általában növelte a válságból való kilábolás sokféle nehézségét. Most, amikor »a jó árak nemhogy együtt, de külön-külön is alig jelentkeznek«, most, hogy az évről-évre kedvező termést és árakat váró gazdák igen-igen nagy része az adósságok terhe alatt összeroskadt« amikor a magyar gabonát a »tengerentúli verseny« kezdi immár kirekeszteni a nyugati piacokról³¹, különös élességgel világosodik meg a gazdálkodási- és tehnikai színvonalnak az az alacsony foka, amely csak itt-ott teszi lehetővé a modern művelési eljárásokat alkalmazó nagyüzemi gazdálkodást és egyáltalán nem a haladottabb kisparaszti farmergazdálkodást.

A székesfehérvári gazdakongresszuson fel is vetődtek majd mind azok az eszközök, amelyek a további években az elmélyülő gabonaválságból való kilábolás fontos útjait képezték. A birtokosok jól látták, hogy a termelési költségek lényeges csökkentése nélkül aligha tudnak kivergődni a fokozott eladósodás ijesztő rémével fenyegető, s mind magasabb hullámokban feltörő válságból. Mint Korizmics — röviddel később — hangoztatta: »Versenyképessé az annyi oldalról mutatkozó konkurenciával szemben csak az olcsó termelés tehet bennünket, ez pedig csak teljesen felszerelt gazdálkodás mellett érhető el.«³² A technika fejlesztése és az egyoldalú gabonatermelés felszámolása és helyette az állattenyésztés, általában a belterjes földművelés kibontakoztatása: ezek az eszközök már itt, a gazdakongresszus tárgyalásain is a figyelem középpontjába terelődtek.³³ De a válság még csak ezután bontakozott ki teljes pusztító méreteiben, ami mindenek előtt a gabonaárak zuhanásszerű és — bizonyos ingadozásoktól eltekintve — tartós esésében nyilvánult meg. Az olcsó amerikai gabona árszabályozó szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia, illetőleg a magyarországi piacon is éreztette hatását: itt is bekövetkezett az árzuhanás.³⁴ (A búzaáraknak ezt a mozgását a 36. oldalon lévő melléklet mutatja.)

²⁹ A gazda-kongresszus anyagának részleteire lásd: Máday Izidor: A magyar gazdák Székesfehérváron 1879. évi június 3—5. napjain tartott II. országos értekezletén tárgyalt második kérdés. 1879. Hézagos kivonatolására: *Bernáth Gyula*: Az új Magyarország agrárpolitikája 1867—1919. Bp. 1938. 214—219.

³⁰ *Bernáth*: I. m. 215.

³¹ *Máday Izidor*: I. m. 3—4.

³² *Korizmics László*: Levelek Lónyai Gáborhoz. Bp. 1881. 85.

³³ Részleteire lásd Máday idézett munkáját.

³⁴ A búza, illetőleg gabonaárak alakulásáról a hazai piacon számtalan egykorú statisztika, vagy későbbi felvételezés tájékoztat. Ezek szerint az árcsökkenés viszonyszámokban kife-

A hanyatló árak tulajdonképpen 1882-től vették kezdetüket³⁵ és így ettől kezdve éles ellentét alakult ki a piac alacsony ár- és értékviszonyai, valamint a régi magas termelési költségek között. Ezek a költségek eddig is — a válságot megelőző években is — magasak voltak, de az akkori kedvező terményértékesítés éveiben a tőkés mezőgazdaság súlyos terhei a magas gabonaárak formájában még a fogyasztókra voltak háríthatók. Ezen túl azonban ez már nem volt lehetséges. E terhek most itt is magukra a földbirtokosokra és gazdákra nehezedtek, s ez válságos helyzetbe sodorta őket. Különösen súlyosan telepedett rájuk az előző években nagy magasságokban felhajtott abszolút földjáradék³⁶ amelynek kényszerű (bár átmeneti) csökkenése nélkül a hazai gabonatermelés sem felelhetett meg a piac új követelményeinek. Ebből a helyzetből adódott, hogy most itt is, akárcsak Európa többi országában, a birtokosok a földjáradék csökkenése miatt panaszkodtak. Erről a helyzetről írta jellemzőképpen Pólya Jakab: »Korunk gazdasági életének jellemző vonása: az árhanyatlás... az árhanyatlással karöltve jár a földjáradék és a tőke-kamat csökkenése. S tulajdonképpen a vagyon jövedelmének folytonos csökkenése képezi a szüntelen panaszok tárgyát.«³⁷

De a földjáradék terhe mellett — éppen a magyar mezőgazdaság esetében — különös jelentőségre tettek szert a magas termelési költségek, amelyek a földjáradékkal együtt, a válságot közvetlenül megelőző években magasra hajtották fel a gabonaárakat. Márpedig ahhoz, hogy azok alább szálljanak e költségek jelentékeny csökkentésére is elsőrendű szükség volt. Így került, a székesfehérvári gazdakongresszust alig egy évvel követően, ugyancsak az O. M. G. E. által szervezett termelési ankéton a magas termelési költségek csökkentésének

jezve 1867—94. közt a következő mértékű volt: a búzáé 44%, rozszé 43,5%, árpáé 39,2%, tengerié 32,2%, zabé 5,7%, (Magyar Gazdák Szemléje 1898. III. évf. 2. k. 131.) Egyike a legpontosabb statisztikáknak *Ecserié*: A magyar búzaárak alakulása a múlt század közepétől... Megjelent a Közgazdasági Szemle 1906. XXX. évf. 36. kötetében. Ugyanerről ad részletes tájékoztatást Pólya Jakab munkája is. (Közgazdasági Szemle 1896. 574—575.) Említésre méltó még *dr. Gärtner Henrik*: A búzaár alakulása c. Budapesten 1908-ban megjelent munkája is, stb.

³⁵ »Az 1882. évi termeléssel állottak be a tulajdonképpeni hanyatló árak« — írja Pólya is. (A mezőgazdasági válság, Közgazdasági Szemle, 1896. 517.)

³⁶ Vesd össze *Rácz Vilmos*: Bács-Bodrog megye mezőgazdasági viszonyainak felvétele. Bp. 1879. 10. A járadékok emelkedéséről tanúskodik a földárak növekedése. Cautes (Borovszky Károly) szerint a 70-es esztendőök földár növekedései 20—25%-osak voltak. (A magyar mezőgazdaság helyzete, Bp. 1895. 5.) A földárak növekedéséről tájékoztatnak — némi tompítással — a Földhitelintézet kimutatásai is, amelyek a kölcsönök alapjául szolgáló földbirtok egy-egy kat. holdjára eső földárakra vonatkoznak. Eszerint a földárak a következőképpen nőttek: 1867-ben 98 korona, 1870-ben 106 korona, 1875-ben 153 korona. (*Matkovits Sándor*: A közös vámterület és a gazdasági elválás Ausztriától. Bp. 1905. 11.) Más adatok szerint Sárbogárdon a jóminőségű szántó kat. holdjának forgalmi ára 1878-ban 400 korona, 1883-ban 540 korona. (*Bodor Antal*: Magyarország termőföldjeinek értéke és terhei. Bp. 1927. 22—23. Az adatra Lakatos Ernő volt szíves felhívni a figyelmemet.) A bérleti díjak emelkedésével a 70-es években már előttem is foglalkozott Szabad György, aki kéziratában értékes adatokat említ a kisbérleti díjak regresszív növekedéséről. Megállapítása szerint — melyre legyen szabad itt hivatkoznom — a kisbérletek díja a 70-es években sokszor 68—70%-kal is gyorsabban nőttek a nagybérleti díjakhoz képest.

³⁷ Pólya Jakab: I. m. 517.

feladata a tárgyalás középpontjába.³⁸ Évekkel ezelőtt — hangzott el a konjunktúrát visszasíró kedvező értékesítési viszonyokról — »a magyar búza úgyszólván egyedül uralta a középeurópai piacokat és szabályozta az árakat, a termelés drága volta nem volt határozó, a mai verseny által előidézett megváltozott körülmények folytán az előállítási költségek magassága a legfontosabb tényezőt képezik a búzatermelés többé vagy kevésbé jövedelmező voltában.«³⁹ S ez igaz is volt, mivel a hetvenes esztendőök gazdag nyereséget halmozó gabona-értékesítésével szemben a 80-as évektől — határozott fordulatot jelezve — a veszteséggel záruló évek kezdtek felszaporodni. A magyarországi gabonát, hogy elkeljen, sokszor termelési költségén alul kellett piacra dobni.⁴⁰ 1880 és 92 között például csupán négy olyan év akadt, amikor a gazda nyereséggel zárhatott, a többi évek mind veszteséggel értek véget.⁴¹ A veszteséges termelés éveinek e példájában egyben visszatükröződött a magas földjáradékkal megterhelt poroszutas magyar mezőgazdaság fokozott hátránya, e földjáradéktól még lényegében mentes amerikai utas mezőgazdaság győzelmesen előrenyomuló konkurrenciájával szemben. Mert a magas termelési költségek, amelyek az abszolút — földjáradékkal együtt — most súlyos tehertételként neheztedek a földbirtokosokra, közvetlenül a magyar mezőgazdaság félf feudális elmaradottságában gyökereztek. »Tudom én azt igen jól, hogy a mi termelésünk mért oly drága« — vetette fel Korizmic László Lónyayhoz írott egyik levelében. »Drága azért, mert . . . birtokaink összhangzásban felszerelve nincsenek ; drága azért, mert termelésünk igen egyoldalú, s . . . mivélésünk is igen gyarló, az ugart . . . borura-derüre vetik, trágyázás és helyes megművelés nélkül.«⁴² Ezért rajzolódik ki az egykorú szemlélő előtt a hazai földművelő munkának az a sivár és szegényes képe, amelyet az 1885. évi nemzetközi gazdakongresszus egyik magyar résztvevője ekként jellemezett : » . . . az ember keresztül utazik Magyarországon, csak elszorult kebellet láthatja azt a nyomorgást, azt a földturkálást, melyet földművelésnek alig lehet nevezni . . . «^{42a}

A technikailag magasan fejlett amerikai mezőgazdasággal szemben ugyanis a technikailag alacsony színvonalú magyar mezőgazdaság állott, ami különösen akkor vezet éles különbségek megvonására, ha a hazai agrártermelésben még meglevő feudális eredetű ledolgozási rendszer, a különféle részesművelés formáinak viszonylag elterjedt alkalmazására is gondot fordítunk. Mert ez volt

³⁸ Az OMGE által bajaink kipuhatolása és romlása érdekében tartott Gazdasági Egyesület Anquete-tárgyalások, Bp. 1880. 121.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Képviselőházi Naplók 1884/87. VII. k. 48. Tassy Géza felszólalása, 1885. X. 10-én.
⁴¹ 1880-ban, 1882-ben, 1887-ben és 1891-ben (Löherer Andor : Gazdasági válság és a búza árhanatlása Magyarországon. Bp. 1896. 78—79.)

⁴² Korizmic László : Levelek . . . 14.

^{42a} Budapesten 1885. október 3—4—5—6—7-én megtartott nemzetközi gazdakongresszus jegyzőkönyve. Bp. 1886. 86.

a magyarországi »porosz út« legnyomasztóbb terhertétele a munkaszervezetben. A 70-es évek végén, a 80-as esztendők elején kevés olyan hirtokos gazdaság akadt még, amelynek munkaszervezetéből véglegesen kiszorult volna ez az ősi múltat idéző alacsony termelékenységű munka. Legtöbbször még a viszonylag fejlett nagybirtokon is volt bizonyos — kiegészítő — szerepe, de a jóval elmaradottabb középbirtokon formái még igen változatosak voltak. E robotra emlékeztető munkával pedig a földbirtokos nem sokra ment. A paraszt azt minden érdek nélkül, nehéz sorsából eredő kényszerűséggel végezte saját primitív eszközeivel és munkamódszereivel s így munkája szükségképp alacsony termelékenységű és silány minőségű volt. És a részes ledolgozás az évek haladtával sem veszett ki a századvégi magyar mezőgazdaság tőkés rendszeréből, legfeljebb visszaszorult, főként a gyakori kézimunkát igénylő kapások művelésére. Ezért írták a századvégi állapotokról az egykorú megfigyelők: »ez a részes gazdálkodás különösen ott van szokásban, a hol a sok kézimunkát igénylő növények megműveléséhez a szükséges munkaerő hiányzik.«^{42b} A kapitalista magyar mezőgazdaság feudális maradványokat megőrző jellegének, a »porosz út«-nak egyik szembetűnő példája volt ez, amely — ha az évek haladtával mindinkább háttérbe szorult is — teljesen sohasem veszett ki a tőkés mezőgazdaságból, állandó mutatójaként a mezőgazdasági termelőerők, a technika viszonylagos elmaradottságának. A földéhes parasztcsaládok ezrei kényszerültek feles — a 80-as évektől már inkább harmados-kukorica, burgonya, dohányföldek megmunkálásának vállalására s majdnem mindig a különféle túlmunkák ellátására is.^{42c}

Mindezért nem hiába került a figyelem és főként a kritika középpontjába az 1880. évi termelési anqueton a *mezőgazdasági munka termelékenységének* és a jórészt ebből fakadó *alacsony terméshozamnak* a kérdése. A kétségbeesésről tanúskodó, panaszos hangú felszólalások közül világosan kitűnt, hogy a birtokosok egyre nyomasztóbb terhertételként érezték a vállalkra nehezedő magas termelési költségek súlyát, amely most a válságból való kilábalás közvetlen akadálya lett. És miért voltak különösen a magyar mezőgazdasági termelés esetében, e költségek ilyen magasak? Mivel maga a mezőgazdasági technika, a munka termelékenysége — nem utolsósorban a féljobbágyi munkaformák számottevő alkalmazása miatt — igen alacsony volt. S hogy az alacsony munka-termelékenység terhertétele és a válsággal kapcsolatos kihatásai valóban alaposan foglalkoztatták a tárgyaláson összegyűlteket, mutatja, hogy nem késlekedtek összehasonlítani a bér munka és a részes munka termelékenységét egymással s kimutatni az előbbi fölényét az utóbbival szemben.^{42d}

^{42b} Balás Árpád—Hensch Árpád: Földművelés. 95. (Magyarország Földművelése, 1896.)

^{42c} Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1896-ban (Kiadja a Földművelésügyi M. kir. Miniszter, Bp. 1896. 23. 97. stb.)

^{42d} Gazdasági Egyesület Anquete-tárgyalásai. 41—42.

Többek közt a mezőgazdasági munka alacsony termelékenységének volt egyenes következménye az *alacsony termésátlag*, amely csak növelte a magyar búza s általában a gabona versenyképtelenségét az európai piacon s ezzel a birtokosok válságát is súlyosbította. A tárgyalások során kimutatták, hogy Magyarországon az 1868–1877-ig terjedő tíz éves átlagban (beleszámítván a gazdag termésű 1868-iki évet is, amikor 1 kh. holdon átlag 14 mérő gabona termett) csak 8 mérő termett holdanként. Ellenben a rosszabb talajú Németországban az átlag ugyanakkor 14 mérőnél is több volt és ugyanaz volt a helyzet 1872–78 között Franciaországban is.^{42e}

Lehangoló tehát az a kép, amely a 80-as évek eleji magyar mezőgazdaságról kirajzolódik az egykorú szemlélő előtt. Kevés még a jól felszerelt gazdaságok száma, s ezek szórványos, közbeékelt szigetekként szinte elmerülnek az alacsony technikájú, egyoldalú gabonatermelésre berendezkedő, külterjesen gazdálkodó birtokmilliók tengerében. A fejlett gépi termelőeszközöknek és a bérmunkások seregének az az összeműködése, ami a tőkés fejlettségű nagyüzemű gazdálkodás sajátja, ekkor még nagyon is ritka kivételként található meg a magyar mezőgazdaságban. Ehelyett inkább találkozhatunk olyan birtokosokkal, kik még a kellő fogaterőt is nélkülözik, a szükséges takarmánytermelést és trágyázást is elhanyagolják, ami nélkül nincs haladottabb tőkés gazdálkodás.^{42f} A munkaszervezetben még ott kísért a múlt fejlődést bénító öröksége, a ledolgozás, amely béklyóba veri a munkatermelékenység emelésének — a válság által életrehívott sürgető követelményét.^{42g} Mennyivel könnyebb helyzetben voltak azon országok, melyek tőkés fejlődésük során már lehántották magukról a középkori maradványok burkát s megszabadulva mindenféle »középkoriség«-től, hatalmas lendülettel törhettek előre a termelőerők, a technika, a földművelési eljárások, a mezőgazdaság belterjességének fejlesztése útján, amely útra éppen a válság nyomása szorította rá egész Európa mezőgazdaságát. De a magyar mezőgazdaság e tekintetben sokkal nehezebb helyzetben volt. A XIX. század végén bekövetkező nagy gabonaválság éppen azért éleződött ki nálunk oly nagy mértékben, mivel az ország megszabadulása a »középkoriség«-től túlságosan elhúzódott, mivel a tőkés termelési viszonyokba ékelt feudális maradványok túl sokáig »éltek«, továbbra is fékezvén a termelőerők szabad fejlődését, akkor, amikor az adott helyzet a termelőerők magasabb színvonalra emelését követelte meg. A feudális maradványoknak így *súlyosbító* hatásuk volt a hazai gabonaválságra és általában *kedvezőtlen* feltételeket támasztottak a válságból való kilábaláshoz.

A hazai mezőgazdaság e félf feudális elmaradottsága az alacsony technika és munkatermelékenység, a külterjes gabonagazdálkodás túlsúlya mellett ugyanakkor a gabonapiaccal közvetlen érintkezésben nem levő, természetes

^{42e} Uo. 121.

^{42f} Löherer A.: I. m. 109.

^{42g} Vö. Koriznits: Levelek... 8.

parasztgazdaságok számottevő gazdasági súlyában is megnyilvánult. A magyar mezőgazdaságban — különösen az ország szélső zugaiban s általában kedvezőtlen gazdasági fekvésű, piacoktól elzárt vidékein — sok olyan parasztságokra bukkanhatott az egykorú szemlélő, ahol a paraszt sem mint termékeinek, sem mint munkaerejének eladója nem került kapcsolatba a gabonapiaccal. Önellátó volt, szegényes ipari szükségleteit is maga fedezte. Ennek megfelelően a falusi háziipar, még a 80-as évek első felében is, aránylag széles területeken maradt meg, szükségszerű járulékaként a természetes gazdaságnak, amelynek a kapitalizmusba átmentett maradványai csaknem mindenütt feltalálhatók voltak a parasztság körében.^{42h} A háziiparnál az ipar még elválaszthatatlan egységbe kapcsolódott a mezőgazdasággal, a nyersanyagokat ugyanabban a parasztcsaládban dolgozták fel, amelyben azokat megtermelték. Eleinte a parasztcsalád csupán saját házi szükségleteire dolgozott, a piaccal való kapcsolata e téren csak igen fokozatosan alakult ki. Később azután a háziipar termékei is rendszeres eladásra kerültek a falusi piacon, vagy országos vásárokon.⁴²ⁱ Egy 1884. évből származó kimutatás szerint Magyarországon még mindig számottevő tömegek — 802 ezren — foglalkoztak mellékesen háziiparral,^{42j} ami szembe-tűnő jele volt a természetesen gazdálkodó paraszti rétegek nem elhanyagolható gazdasági súlyának. Szegényes életmód volt ez, de a gabonaválság idején ez a viszonylagos zártság, a gabonapiaccal való közvetlen kapcsolat hiánya mégis fékezője volt a bekövetkező árzuhanás gyors eladósodásba sodró felmorzsoló hatásának.

A félféudális elmaradottság, amely sajátos helyzetet teremtve sajátos feltételeket is szabott a gabonaválságból való kilábalás útján, ilyenképpen *ellentmondásos hatású* volt: főhatását tekintve súlyosbította a válságot, miközben a természetes gazdaságok eléggé számottevő gazdasági súlyának konzerválásával — a gabonapiac közvetlen közelségétől elzárt parasztságok vonalán — némileg enyhítette is azt.

* * *

A fentiekben röviden összegezett fejlődés következtében a hazai gabona Monarchián kívüli kivitele egyre csökkenő irányt mutatott. A hazai gabona azokat a piacokat is kezdte elveszíteni, amelyeket az egyre éleződő verseny mellett valamennyire még meg tudott volna tartani. Ennek közvetlen oka az Európa-szerte bevezetett *védvamos politika* volt.

^{42h} Vö. Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Bp. 1949. 328.

⁴²ⁱ Vö. Pl. Sopronban a 80-as, 90-es években a hetivásárokon kocsiszám árulták a háziipar egyes termékeit. (Berényi Pál: Sopron-megye, Megyei Monográfiák II. Szerkeszti: Kőrösi József. 265.) Emellett számos adat Zemplén felső vidékéről (Ballagi Géza: Zemplén-megye uo. 176.), továbbá Tótkomlós esetében (Gajdács Pál: Tót-Komlós története. Gyoma, 1897. 250.) stb.

^{42j} Braun—Kreicsi: Der Hausfleiss in Ungarn im Jahre, 1884. A statisztikát idézi Szentmiklóssy Lajos: A magyar agrárkérdéshez c. dolgozatában. (Gondolat, 1936. 27.)

B) A védővámrendszer mint a válságot súlyosbító tényező

A XIX. század 70-es éveiben, a szabadkereskedelem uralma idején, Európa fontos országaiban — mint Németországban, Olaszországban, a Monarchiában — erős törekvések mutatkoztak a védővám bevezetésére.⁴³ E törekvések belső érlelője az 1873. évi nagy gazdasági világválság, amely végigszántva Európán, a Monarchiában is éreztette pusztító hatását. Ez a válság — Anglia kivételével — rászorította Európa ipari tőkéseit és földbirtokosait saját belső piacuk mesterséges védelmére egymás növekvő konkurenciájával szemben. Ezt a folyamatot Németország teljes szakítása a szabadkereskedelemmel, s áttérése a védővámra csak meggyorsította.⁴⁴ E fordulat közvetlen kiváltója az amerikai gabona és főként az angol ipar növekvő konkurenciája volt a német piacon. De az amerikai gabona nemcsak a német piacra tört be. Egyidejűleg az angol piacon is megvetette a lábát. Ez kétoldról is kiélezte az ellentéteket : egyrészt az új versenytárs kezdte kiszorítani Angliából a német gabonát, másrészt erős konkurenciát támasztott az ugyancsak angol piacra zúduló orosz gabonával szemben. Az orosz földbirtokosok ezért a közelebbi német piacon kerestek kárpótlást, s így a német gazdának egyre nehezebb lett a helyzete : rátért a védővámra. Ugyanezt tette a német burzsoázia az angol ipar versenyével szemben ; 1879-ben a mezőgazdasági és ipari termékekre magas védővámot léptettek életbe.⁴⁵

Az új védővámos irányzat — Angliát kivéve — rövidesen egész Európára kiterjedt. Az új német vámtarifa a fő gabonaneműeknek és állatoknak eddigi vámmentes behozatalát megszüntette és ezzel megnehezítette a Monarchia, illetve Magyarország Németországba irányuló kivitelét.⁴⁶ Ha pedig az Osztrák-Magyar Monarchia eddig vámmentesen kiáramló nyersterményei közül most egyre kevesebb juthatott ki a német piacra, akkor a birtokosok legalább a Monarchia belső piacát akarták biztosítani a külföldi konkurenciától.⁴⁷ Ennek a törekvésnek a jegyében állott az 1882. évi vámtarifa, amely az iparcikkek behozatali vámja mellett a búzára 50 krajcár, a lisztre 1,50 Ft behozatali vámot állapított meg. Németország 1885-ben még fokozottabb ipari és agrárvédővámokat léptet életbe. Ennek következtében a magyar gabona gyorsuló ütemben kezdte elveszíteni a számára nagy jelentőségű német piacot. Ezért — a Monarchia belső piacának védelme — kelet felé egyre égetőbb követelmény lett. Így került sor az 1887. évi újabb vámtarifára, amely tovább emelkedő vámtételeket tartalmazott. A búza vámját 150%-kal, a kukoricáét 100%-kal, az árpaét, zabét 150%-kal emelte. Emelkedtek az állatkivitel vámtételei is.⁴⁸

⁴³ *Láng Lajos* : A vámpolitika az utolsó száz évben. Bp. 1904. 223. — M. és KK.

⁴⁴ *Láng i. m. uo.*

⁴⁵ *Vö. Szabadkereskedelem és védővám. Marx — Engels válogatott Művek. Szerkeszti: Szabó Ervin II. k. Bp. 1905. Az orosz gabona behatolása a német piacra. Lásd : Gaal : i. m. 402.*

⁴⁶ *Vö. Láng i. m.*

⁴⁷ *Bernát Gyula* : Az új Magyarország agrárpolitikája 1867—1914. Bp. 1938. 176., 177.

⁴⁸ *Uo.*

A védővamos politika elterjedése ilyen módon nagymértékben siettette a magyar gabona kiszorulását az Ausztrián kívüli, főleg pedig a német piacról. Eddig a magyar gabona — mely különösen acélossága miatt volt keresett, — Németországon kívül eljutott Svájcba, Franciaországba, Olaszországba, Hollandiába, Belgiumba és Angliába.⁴⁹ A 80-as évektől kezdve azonban ez a meglehetősen széles külső piac összezsugorodott. A német piacra irányuló kivitel csappanását mutatja, hogy amíg 1882-ben a búza összkivitelének 23%-a, addig 1883-ban már csak 14,5%-a, 84-ben csak 2,7%-a került a német piacra és ez az arány a későbbiekben sem igen változott meg.⁵⁰ Az 1883-ban Hollandiába és Belgiumba irányuló 134 000 q búzakivitel a további évek során csak ritkán éri el az 50 000 q-át.⁵¹ A magyar gabona a Monarchián kívüli piacon csupán Dél-Németország egy részét, Svájcot és annak Franciaországgal határos vidékét tudta megtartani.⁵² Bár a magyar gabona *közvetlen* konkurrens az orosz gabona volt, amely Angliából jelentős mértékben kiszorítva most a közelebbi országok piacaira zúdult — alapjában véve mégis az amerikai gabona árszabályozó szerepe eredményezte a magyar gabonának a nyugati piacokról — most már a védővám rendszer által is — fokozódó kiszorulását.

C) Az ország függő helyzetének — a belső piac korlátozottságának — súlyosbító hatása

Amint a feudális maradványok lényegében a magyarországi mezőgazdasági válság súlyosbodását eredményezték, úgy az ország — e feudális maradványokkal összefonódott — függő helyzete is ugyanebbe az irányba hatott. De a függésnek, mint a válságot súlyosbító további tényezőnek a hatását ugyanekkor keresztezte a függőségnek, mint a válságot enyhítő tényezőnek ellentétes hatása is.

Ami az utóbbi, enyhítő hatást illeti, szembeűnő, hogy a válság elmélyülésének szakaszában a hazai búza s általában a gabona *egyre növekvő mértékben* talált elhelyezést az *osztrák piacon*. A 80-as, 90-es esztendőkből a magyarországi össz-búzakivitelnek túlnyomó, sokszor 80%-on felüli része ment ki Ausztriába. 1881/82-ben még 68%, 1886/87-ben már 75—76%, 1892/93-ban 86 ill. 91%, 1898-ban pedig nem kevesebb, mint 99%.^{52a} A magyar nagybirtokosok ugyanis, miután gabonájuk a nyugati piacokról már nagyrészt kiszorult, ebben az időben az Ausztriába irányuló kivitel *fokozásával* igyekeztek kárpótolni magukat. E törekvéseknek szabad utat engedett az a körülmény, hogy — ellentétben az Ausztrián kívül országokkal — Ausztria felé nem nehezítette meg védővám

⁴⁹ Az OMGE által... tartott anquete-tárgyalások Bp. 1880. 89—90.

⁵⁰ Nemzetgazdasági Szemle 1889. 512. Stat. Évk. 1891.

⁵¹ *Ecseri Lajos*: A magyar búzaárak alakulása. (Közgazd. Szemle 1916. 30. évf. 36. 521.)

⁵² *Miklós*: 6. Anquete-tárgyalások 89—90.

^{52a} *Mattekovits Sándor*: Közös vámterület és a gazdasági elválás Ausztriától. Bp. 1905. 156

a kivitel útját : sőt a közös vámterület egyenesen elősegítette a magyar gabona fokozódó kivitelét. Ez a helyzet az értékesítési nehézségek, s általában a válság enyhítését eredményezte a magyar nagybirtokok számára, s így nagymértékben hozzájárult a közös vámterület és az azon alapuló függőségi viszony konzerválásához.

De az ország függő viszonyának — mint az ezzel összenőtt feudális maradványoknak — sem ez volt a *döntő* hatása a válságra : ez a függőség alapján véve súlyosbította a válságot. Az osztrák piacnak, a magyar nagybirtok hasznára történő fokozódó biztosításával éles ellentétben állott a hazai belső piac — a 80-as években megtett fejlődése ellenére is — szűk, fejletlen volta. És fejletlen belső piacon a túltermelés mindig súlyosabb és hosszadalmasabb. A magyar belső piac szabad kibontakozása elé pedig a feudális maradványok és az ezzel összefonódott félgymarmati függő helyzet vont súlyos korlátokat. A nagybirtok fenntartása, különösképpen — a hitbizományi rendszer kiszélesítése útján történő — megszilárdítása konzerválta a magyar falu szegénységét és nyomorát, megakadályozta a parasztmilliók földhözjutását, meggátolta fogyasztási és a fejlettebb termelőeszközök használata iránt megnyilvánuló szükségleteinek kielégítését is. Ugyanakkor a munkaerő belső piacát, a »szabad«, tőkés elszegődést is nehezítette a lassan kiszorulóban levő, de még szélesen meglevő ledolgozás, amely fenntartotta a régi személyi függés különböző átmenett maradványait. Ledolgozás esetében ugyanis a paraszt nem munkaerejét adta el, hanem szegényes, elavult technikáját adta oda — ránézve mindig kedvezőtlen feltételek közt — a földbirtokosnak. A paraszti termelőeszközöknek ez — a ledolgozások formájában történő — részleges használata a földbirtokosok részéről, bizonyos mértékig ellensúlyozta a fejlettebb termelőeszközök iránti keresletet ; korlátozta a termelőeszközök belső piacát.

A belső piac erőteljesebb fejlődése inkább az áruforgalommal kapcsolatos vasúti közlekedés és a bankforgalom terén látható. A magyar vasúthálózat a kiegyezéstől a válság elmélyülésének időszakáig (1883-ig) több mint megháromszorozódott, s így számottevően növekedett.⁵³ A víziutak forgalmának fejlődése már kisebb mérvű. Magyarország külkereskedelmének (a fá kivételével) csak kicsiny hányadát, kb. $\frac{1}{7}$ -ét bonyolította le tengeren. Az osztrák tengerhajózás messze maga mögött hagyta a hazait.⁵⁴ Az ország hajózható vizeinek hossza 1875—88 között 4280 km-ről mindössze 4937 km-re növekedett. Egész hosszában csupán a Duna volt hajózható.⁵⁵

Kedvezőbb a kép — a belső piac egy másik területén — a bankforgalom fejlődéséről. 1890-ben ismét annyi takarékpénztár és egy híján annyi bank és földhitelintézet létesült, mint 1870-ben, a nagy alapítási láz éveinek egyikében. A hitelszervezet hatalmasan kiépült ; sokszorosára növekedett a bankok, a

⁵³ Közgazd. és Stat. Évk. i. m. 382. *Földes Béla* : Nemzetgazd. és Stat. Évk. 1883. 95.

⁵⁴ *Láng* : i. m. II. 426, *Szathmáry* : i. m. 49.

⁵⁵ Közgazd. és Stat. Évk. u. o. 431.

takarékpénztárak és hitelintézetek száma. Nagyméretben emelkedett az egyes hitelintézetek alaptőkéje és jelzálogállománya is.⁵⁶

Kézzelfogható növekedés észlelhető a belső piac egyik legfontosabb területén, az ipari és kereskedő népesség gyarapodása tekintetében is. Az utolsó három évtizedben — s főleg a 90-es évektől⁵⁷ — a főként iparral és kereskedelemmel foglalkozó városi népesség száma bizonyos mértékben növekedett. 1869 és 1900 között ez a növekedés — 106 r.t. város és Budapest lakosságát is számítva — közel 33%-os volt. Ugyanakkor az össznépesség száma csak kb. 23%-kal emelkedett.⁵⁸ Egyedül Budapest lakóinak a száma 1869—1900 között 271 ezerről 716 ezerre nőtt meg.⁵⁹ A városi lakosság százalékarányának ez a viszonylagos növekedése arra mutatott, hogy a népesség a mezőgazdaságból lassan a kereskedelmi és ipari foglalkozások felé húzódik. A számok azonban jól láthatóan azt is érzékeltetik, hogy ez a növekedés csak *felettébb viszonylagos*. Ennek pedig az volt az oka, hogy a fejlődő, de még mindig elmaradott ipar csak *korlátozottan* tudta felszívni a feléje húzódó falusi népességet. Legfőbb oka ennek az *félgyarmati függő helyzet* volt, amely lényegesen korlátozta a magyar ipar gyorsabb ütemű, erőteljesebb kibontakozását. Hogy ez a függő helyzet milyen jelentékeny hátráltatója volt iparunk szabad fejlődésének — s ezáltal a belső piac erőteljesebb növekedésének is — ezt a szintén félfeudális, de az idegen függéstől ekkor még lényegében mentes cári Oroszország sokkal nagyobb léptekkel haladó fejlődése igazolhatja. Oroszország városi népessége, csupán 1863—85 között 97%-kal nőtt meg; az 50 ezer, s az ennél több lakosú városainak száma ugyanezen idő alatt megháromszorozódott.⁶⁰ Ugyanakkor a félgyarmati Magyarország esetében az egykorú források még azt tüntetik fel, hogy »tulajdonképpen iparosaink nem csekély része az év egyéb szakában földmunkával, szőlőműveléssel. . . foglalkozik«⁶¹ — rámutatván ezzel arra, hogy a kétségtelen ipari haladás mellett is, a munkamegosztás mezőgazdaság és ipar között néha még ekkor sem vált egymástól teljesen széjjel. Ilyen körülmények között az ipar s általában a kapitalizmus felszívó hatása csak *mérsékelt* lehetett, bár ugyanakkor a kistermelők tönkremenése, s ezáltal munkaerejük kényszerű eladásának szükségessége éppen a válság következtében — fokozódott. A munkaerejét piacra vivő proletárok és félproletárok hatalmas tábora alakult ki. A kér-

⁵⁶ 1870-ben 22, 1880-ban 5, 1890-ben 22 új takarékpénztár létesül. Újabb bankok és földhitelintézetek is keletkeztek. A takarékpénztárak alaptőkéje 20 év alatt 7 millióról 31 800 000-re nőtt, a bankoké 23 millióról 46 700 000-re, a Földhitelintézeteké 600 000-ről 12 700 000-re. Jelentékenyen emelkedik az egyes intézetek jelzálogállománya is: a takarékpénztáraké 52 800 000-ről 178 800 000-re, a földhitelintézeteké 29 millióról 156 700 000-re, a bankoké 10 800 000-ről 40 100 000-re. A jelzett 20 év alatt a hitelintézetek száma 325-ről 1225-re, a bankoké 66-ről 172-re, a takarékpénztáraké 155-ről 457-re emelkedett. (Varga Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Bp. 1896. 526, 530, 539, 576.)

⁵⁷ Magyar Statisztikai közlemények. Új sor. 2. k. Bp. 1904. 10.

⁵⁸ Magyar Statisztikai Évkönyv Újfolyam IX: Bp. 1902. 14.

⁵⁹ Magy. Stat. Évk. Újfolyam. IX. k. Bp. 1902.

⁶⁰ Lenin: A kapitalizmus fejlődése... 552.

⁶¹ Láng I. k. 301.

dés csak az volt, hogy állandó mezőgazdasági cselédmunkák mellett eladhatta-e ez az óriási tömeg munkaerejét, hogy felszívta-e a tőkés mezőgazdaság és ipar a kínálkozó munkaerők zömét. A nagy mezőgazdasági válság hatása azonban abban is megmutatkozott, hogy — az amúgyis elmaradt tőkés fejlődés viszonyai között — a munkanélküliség még nagyobb arányokat öltött, mint a megelőző évtizedekben. A válság hatására rohamosan elnyomorodó tömegek csak mérsékelten dolgozhattak mezőgazdasági vagy ipari bér munkásként. Jelentős részük munkanélkül tengődött. A 80-as évektől, amikor a gát- és folyószabályozási munkák nagyrészt befejeződtek és az eddig ott dolgozó munkásnép visszazúdult a mezőgazdaságba — egyre általánosabban rajzolódott ki a magyar falvak és községek életének a nyomor fokozott jeleit tanúsító jellemző vonása: ősz végétől tavasz kezdetéig, sokszor még a legnagyobb nyári munkaidőben is, csapatokban verődve állodogáltak a munkások a piactéren és munkát kerestek. Amint az inségnek és nyomornak kiszolgáltatott munkások közt közmondásossá vált: »A magyar kánaán a nyomor állandó tanyájává lett.«⁶³ A legjellemzőbb, ahogy sorsukról maguk a munkások panaszkodtak. A monori tanyák munkásnépe mondotta 1897-ben: »Mi, napszámos mezei munkások sokan nem találunk munkát nemcsak ilyenkor tavasszal, de még nyár derekán sem.«⁶⁴ A makóiak pedig: »Nézzük körül magunkat és a mezei munkában verejtékezve dolgozó millió, meg millió munkástestvéreinknek aggodalommal telt és levert bús arckifejezését, amidőn szomorúan köszöntjük egymást a munkaipacon kínálván magunkat.«⁶⁵

Mindezek szerint a kisárutermelők tönkremenése és korlátozott felszívása a tőkés iparba és mezőgazdaságba csak részben bővítette a munkaerő belső piacát. Bár a munkások részéről a munkaerőkinálat fokozottan megvolt, de ez a munkaerő csak mérsékelten realizálódott a tőkés viszonyok között. A munkaerő belső piacának bővülését tehát nemcsak a feudális maradványok szorították határok közé, de még inkább korlátozta azt az ország félgymarmati függő helyzete.

A belső piac vázlatos vizsgálatából tehát azt a végeredményt vonhatjuk le, hogy a XIX. század utolsó évtizedeiben a fejlődés ezen a téren ha előre is haladt, mégis *korlátozott* maradt.

Ez a belső piac különösen szűk és fejletlen volt ahhoz, hogy a magyar és részben a bekerülő keleti gabonát a válság idején, az osztrák piac mellett, felszívja. A magyar nagybirtokos osztály egyes tagjai ekkor már szerették volna magukat függetleníteni az igen bizonytalan külföldi kereslettől, s ezért áruik zömét az országban igyekeztek elhelyezni. De amint az 1880-ik évi anketon az

⁶³ *Csizmadia Sándor*: A földművelő munkásság helyzete és feladata. Orosháza 1896. 15.

⁶⁴ Földművelő 1897. V. 21.

⁶⁵ Uo. V. 28. 1896 nyarán munkanélkül volt Mosonban 132, Aradban 966, Borsodban 1457, Szilágyban 1834, Máramarosban 5042, Ungban 3707 ember. (*Milhoffler Sándor*: A mezei munkásviszonyok hazánkban Bp. 1896. 7.) Lásd erre még: *Vadnay Andor*: A Tisza mellékről Bp. 1900. 25, 55.

egyik küldött mondotta: »Én is óhajtanám, ha már annyira lehetne vinni ügyünket, hogy ne mi vigyük ki terményeinket, hanem itt Magyarországon adhatnók azokat el. Sajnos azonban ez még a messze jövőben van.«⁶⁶

Ezek voltak azok a tényezők, amelyek bizonyos enyhítő körülmények mellett, elsősorban mégis súlyosbították a válságot Magyarországon.

D) Földbirtokkoncentráció és centralizáció — a parasztság felbomlásának meggyorsulása

Az agrárválság — tanítja Lenin — mint minden más válság a termelők tömegméretű pusztítása mellett tönkreteszi a gazdák tömegeit is és gyökereitől felfogatja a hagyományos tulajdonviszonyokat.⁶⁷ Az agrárválság óriási mértékben *meggyorsítja* a koncentráció és centralizáció folyamatát.

Ez a folyamat megfigyelhető a válság magyarországi lezajlásánál is: a gazdaságok száma jelentékenyen *csökkent* a XIX. század második felében, miközben csökkent az önálló birtokosok száma is.⁶⁸

Magyarországon (Erdéllyel együtt) volt:

1869-ben 2 486 000 birtok, a birtokosok száma: 1 976 000

1895-ben 2 388 000 gazdaság, 1900-ban « « : 1 855 000

⁶⁶ Anquete-tárgyalások: 38.

⁶⁷ Lenin: Az agrárkérdésről. Bp. 1950. I. k. 56.

⁶⁸ A magyar félféudális-burzsoá birtokstatisztikák, jellegükénél és szerepükénél fogva nem adnak kielégítő képet a magyarországi földbirtokviszonyok alakulásáról s egyik legfontosabb céljuk — azzal, hogy a törpebirtokos félproletár elemeket is tulajdonosoknak tüntetik fel — a birtokmegosztás feudális jellegének elkenése. Jelen esetben különösen kétirányú hibaforrás teszi nehezzé a földbirtokkoncentráció folyamatának valamennyire is pontos rögzítését. Egyfelől a Keleti-féle és az 1895-ös sokkal pontosabb felvételezés *eltérő* alapokon nyugszik. Amíg Keleti birtokokat vett számba, addig az 1895. évi összeírás *gazdaságokat* írt össze. Egy nagyobb birtoktest pedig több gazdaságot (sokszor bérllet formájában) foglal magában. A Keleti-féle birtokstatisztika így feltehetően nem azonosságú, hanem több gazdaságot fog össze, ami még *fokozottabb* koncentrációra utal. (Lásd: *Fellner F.*: A járadékirtok rendszere és alkalmazása Magyarországon Bp. 1900. 137, szerző szerint 1869-ben nem 2 486 000, hanem 2 831 000 a gazdaságok száma.) Ezt ellensúlyozta, hogy 1869-ben egy birtokot is több vm-ben fekvő *részei* szerint tüntettek fel. A másik hibaforrás az, hogy a két összeírás *nem azonos nagyságú* területekre vonatkozik. A Keleti-féle 46 597 889 kat. holdra, az 1895-ös összeírás azonban, amely a tiszta legelő és erdőgazdaságokra nem terjedt ki, csak 36 857 000 kat. holdra vonatkozik. Ez tehát leginkább az erdővel rendelkező nagyuradalmak vonalán módosítja a fenti számokat. Mindezt figyelembevéve — ha a fenti számok nem is fejezik ki pontosan a koncentráció előrehaladását. feltétlenül kifejezik a folyamat *irányát*. Ezt támasztják alá azok az adatok is, amelyek a *birtokosok* számának *csökkenésére* utalnak: 1857-ben a magyar anyaországban még 2 037 000, 1869-ben 1 976 000, 1890-ben 1 903 000, 1900-ban 1 885 000 birtokost és bérlőt számoltak. A gazdaságtörténeti irodalom elsősorban utalásai is megerősítik mind a gazdaságok, mind pedig a birtokosok számának csökkenésére utaló fejlődést. (Budapesti Szemle: 1888. 53. k. 242. Magyar Nemzetgazda 1893. 39. sz. *Rácz Gyula*: A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása: 13. Bp. 1905.) Ennek figyelembevétele mellett használta fel az 1869–1895. évi statisztikákat Molnár Erik, akinek ez összeállítását jelen dolgozatunkban megfelelő alapnak tekintettük, figyelembevéve, hogy a közölt számok nem pontosak, hanem csupán a fejlődés *tendenciájának* megjelölésére alkalmasak. *Jeszszky Erik*: Földbirtokviszonyok alakulása Magyarországon. Körünk, 1936. I. 206–213.

Ez azt mutatja, hogy az adott időszakban nagyszámú gazdaság birtokosa ment tönkre, különösen ha e folyamatot keresztező birtokelaprózódást és a legelő-elkülönítésekkel kis földcsekékhez jutó félproletár elemek születését is figyelembe vesszük. A kapitalizmus fejlődésének talaján végbemenő koncentráció és centralizáció folyamatában a válság hatása is érvényesült; a kisüzem versenyképtelensége a nagyüzemmel szemben *fokozott mértékben* jelentkezett. Ezt tükrözte vissza a törpebirtok (0—5 hold) számának — a kis- és középbirtokok számához képest — *rohamosabb* fogyása:⁶⁹

1869-ben 1 444 000 az össz. birtok 58,1%-a
1895-ben 1 280 000 az össz. gazdaságok 53,6%-a

A törpebirtoknak tehát számottevő hányada ment tönkre és semmisült meg a válság idején. Hasonló eset történt azonban a közép- és kisparaszti gazdaságok zömével is. Ezek viszont a törpebirtokok kategóriájába süllyedtek le. Így tehát a törpegazdaságok pusztulásával új törpegazdaságok keletkezése járt együtt. Ha mégis *csökkent* a 0—5 holdas birtok száma, ez csakis úgy volt lehetséges, hogy a törpeüzemek megsemmisülése *rohamosabban haladt* előre, mint a középparaszti gazdaságok törpegazdasággá süllyedése. A XIX. század utolsó harmadában a törpegazdaságok megsemmisülése olyan rohamosan haladt előre, hogy ennek hatását nem volt képes ellensúlyozni az a tendencia, amely — a telekaprózódás, közlegelőfelosztás, parcellázás révén — a gazdaságok számának átmeneti növekedését idézi elő.⁷⁰ Így tükröződött a válság súlyosbító hatása a koncentráció és centralizáció folyamatában.

A kisparaszt tehát a legkevésbé volt képes helyét megállni a fokozódó versenyben. A magas termelési költségekhez még a válság idején sokszorosára emelkedő *adóterhek* is hozzájárultak.

A földadónak 1867—96 között 60%-os⁷¹ növekedése mellett ugrásszerűen emelkedtek a *fogyasztási* adók. Amíg 1871 és 81 között ezek kb. 78%-kal növekedtek, addig 1881 és 94 között, a válság tombolásának idején ez a növekedés kb. 200%-os volt.⁷² A földadó regresszív jellegénél fogva különösképpen a dolgozó milliók vállaira rakott nagy terheket. Az Eszterházy-uradalom pl. 1892-ben kat. holdanként még egy forintot sem fizetett földadóba, amikor az alföldi parasztbirtok holdja után 3—5 Ft járt.⁷³ Ez az adóztatási rendszer a *paraszt-*

⁶⁹ *Keleti*: Hazánk és népe. 195. Magy. Statiszt. Közl. Új folyam. 24. Bp. 1900. III. R. vö. Jeszenszky i. m.

⁷⁰ Vö.: Jeszenszky i. m.-val. Szerző a 19. századvégi válság hatását elsősorban éppen a törpebirtok rohamos pusztulásában jelöli meg.

⁷¹ Magyar Gazd. Szemle. 1898. III. évf. II. k. 131.

⁷² M. G. Sz. 1897.

⁷³ *Szeberényi L. Zsigmond*: A parasztlak helyzete Magyarországon. Bp. 1907. 88. Az adó regresszivitására számtalan példa az egykorú és későbbi történeti irodalomban. (*Csizmadia S.*: A földművelő munkásság helyzete... 1896. 6. *Pap D.*: A magyar agrármozgalom Bp. 1897. 32—33.)

ságon belül is érvényesült; a szegények többet, a gazdagok viszonylag kevesebbet fizettek. Oros községben a századforduló éveiben az egy holdas félproletár holdanként 4 korona 76 krajcárt, az 50—100 holdas tehető paraszt azonban 1,05 koronát fizetett.⁷⁴

Súlyosan nehezedett a parasztságra a községi pótdadó és a vármegyei illeték. Ezek sok esetben az állami adók 50—70%-át is elérték. A parasztok ezenkívül még *egyházi* adót is kötelesek voltak fizetni.

De rájuk nehezedett a *közmunka* kötelezettsége is, ill. annak váltságdíja. A parasztok közt ez a munka többízben váltott ki elkeseredést, ami sok esetben a tartozások teljesítésének megtagadására vezettek.⁷⁵ A dolgozó parasztok országszerte visszhangzó panaszának jellemzésére álljanak itt a következő szavak: »Mi kérem — mondta egyikük — nem tudjuk, hogy mit mire kell fizetni, mert olvasni nem tudunk. Beírják egy nagy könyvbe adónkat. Mindig sokat kérnek. Isten tudja, hogy mit csinálnak a sok pénzzel.«⁷⁶

Önmagának és saját gazdaságának fenntartására a paraszt mind nagyobb mérvben szorult kölcsönre. Borsod megyében a 80-as évek elején a parasztok $\frac{1}{8}$ -ad része még annyit sem volt képes termelni, hogy a szükséges élelmet, s mi több az igavonó marha fenntartását biztosítsa.⁷⁷ Ezernyi véletlentől függött, hogy a kistermelő paraszt milyen körülmények között veszt el termelési feltételeit. Elég volt egy aszályos esztendő, vagy ha a kisparaszt tehene elpusztult és máris képtelenné vált, hogy újratermelését a régi fokon folytassa. Minden ilyen véletlen veszteség elszegényedést jelentett és ebbe az élődi uzsorás megkapaszkodott. Ha ez egyszer bekövetkezett, a paraszt soha többé nem szabadult meg az uzsorás karmai közül.⁷⁸

Fokozottan így volt ez a századvégi agrárválság idején Magyarországon is. A silány minőségű földdarabkán, sovány állataival, s elavult termelő eszközeivel folytonosan veszteséggel termelő kisparasztok nagy tömegeit fűzte rab-szíjra az uzsora, amely a kiszolgáltatottság határán tartva áldozatait végül is menthetetlen eladósodáshoz, a kisbirtok dobraveréséhez vezetett. Zemplén megyében például a válság éveiben az elszegényedés még az eddiginél is nagyobb mérvű volt. Voltak olyan községek a megyében, ahol a telekkönyvi tulajdonosok »csak névleg« voltak birtokosai a földnek, tényleg az már nem volt az övék. Ilyen esetben a telek leginkább kényszereladás útján került egy-egy gazdag paraszt vagy a helybeli kocsmáros tulajdonába.⁷⁹

⁷⁴ *Bosnyák Béla*: Oros község gazdasági és társadalmi rajza. Bp. 1911. 21. Lásd még: *Lőherer Andor*: Derecske nagyközség monográfiája Bp. 1900. 70. A parasztbirtok állapota Somogy vm-ben 31—33. Naplók 1892/97. III. 55. stb.

⁷⁵ *Közgazd. és Stat. Évk.* 1889/90. III. évf. 371—72.

⁷⁶ *Szeberényi*: A parasztkérdés külföldön és hazánkban. B. csaba. 1908. 121—122. idézi Szabad György előtanulmányában.

⁷⁷ A parasztbirtok állapota Borsod megyében. Bp. 1884. 4—5.

⁷⁸ Vö. *Marx*: A tőke III. 660.

⁷⁹ A parasztbirtok állapota Zemplén megyében Bp. 1884. 9. A zempléni viszonyokról ad tájékoztatást a *Magy. Gazd. Szemléje* IV. 1899. száma is, mely szerint 240, sőt 900%-ot is elért az uzsorakamat. (I. k. 118.) Az uzsora pusztító hatásáról a kisparasztok közt számtalan egykorú

Az uzorás a kölcsönadott pénzért, még inkább terményért magas kamatot szedett. Nem volt ritkaság a 100%-nál is magasabb kamat. A pénzkölcsönnél 1 Ft után heti 2 krajcár, az alacsonyabb kamatok közé tartozott, akárcsak az 1 köből árpáért 3 hónap után fizetendő 1 q búza.⁸⁰ A földek zálogbavételét pedig az uzorás igen előnyös ügyletnek tekintette, mivel a föld haszonélvezete az övé volt, az adós pedig fizette közben a magas adókat és egyéb közterheket.⁸¹ Ezekben az években terjedt el az ún. »marhauzóra« is, ami a feles marhataháson alapult. Ez abból állt, hogy a kereskedő drága áron adta oda az igavonó marhát a parasztnak, aki ezt a »szivességet« legtöbbször nem tudta visszafizetni; mindjobban eladósodott. Az is gyakori volt azonban, hogy az uzora ellenében adott állatot a kereskedő elvette, s magas áron értékesítette; így a paraszt elvesztette egyetlen igavonó jószágát, a ezáltal szegényedett el. Bereg megyéről, ahol ez a rendszer igen elterjedt volt, a következőket mondja a szemtanú. »Ha... kutatjuk a lakosság vagyoni viszonyait — írja — csakhamar meg fogunk győződni, hogy a lakosság 1/3-ad része, vagy fele, sőt néha azon felüli része csak színleg gazdálkodik sajátjában. . . . Az a ház, amelyben a paraszt lakik, már nem az övé, s a föld, melyet kapával keservesen megművelt, a termés, melyet hónapokon át minden éjjel a vadkárok ellen megvédeni kénytelen, már nem az ő tulajdona.«⁸² A földdel együtt az állatok nagy része is az uzorás marta-léka lett. A megye szolyvai járásában a szarvasmarhák összes számának majdnem a fele került az uzorások tulajdonába.⁸³

A földek jelentős részét pedig — ugyanúgy mint az igaerőt — többnyire a helybeli gazdagparaszt, kocsmáros, vagy a kereskedő szerezte meg. Amint a zempléni viszonyokról fentebb idézett tudósítás folytatja: »A hanyatló és eladósodó paraszt zálogba adja a földet vagyonosabb parasztnak, vagy kocsmárosnak. . . Ez irányú mozgalom azon képet tünteti elő, hogy a parasztbirtok egyfelől nagyban elapróztatik, másfelől egyes parasztbirtokos vagy kocsmáros kezében ismét parasztbirtokok halmozódnak össze. . .«⁸⁴ Így volt ez az ország különböző megyéiben is. Borsod megyében a nagyobb földdel rendelkező gazdák, illetőleg kocsmárosok vagyonukat a földdarabjaikat eladni kényszerülő kisparasztoktól szerezték össze. A mezőkövesdi gazdagparasztok még a kincstári földeket is felvásárolták.⁸⁵ Sáros megyében a kisbirtokosok »az uzora

és későbbi irodalmi feldolgozás ad számot. Így pl.: »Egész vidékeken, . . . 2–3 uzorás 5–10 ezer forinttal eladósította a lakosságot, perelte őket, foglalja le, árverezteti birtokaikat«. (*Horváth Gyula*: Válságról. Bp. 1874. 29.) Ugyanerre lásd: Csizmadia i. m. 7. A bars megyei viszonyokról Ruffy Pál tájékoztat (Bars vármegye gazdasági leírása. Bp. 1901. 75.) Bereg megyére lásd: M. G. Sz. 1898. III. 2. k. 660. A kulák uzorára Zemplénben: A parasztbirtok állapota. 6. stb. Zólyomra: *Grünwald Béla*: Zólyom megye 21–23.

⁸⁰ A parasztbirtok állapota Zemplénben 10.

⁸¹ Uo. 6.

⁸² M. G. Sz. 1898. III. 2. k. 660.

⁸³ Uo. A szolyvai járásban a 6500 db állatból csupán 3308 van parasztkézben.

⁸⁴ A parasztbirtok... Zemplénben 15.

⁸⁵ A parasztbirtok... Borsodban 5.

szorításában« véreztek el,⁸⁶ Szolnok-Dobokában a hitelezők megint csak a »jobb módú parasztgazdák és kocsmárosok«. ⁸⁷ Békés, Csanád és Csongrád megyében ismét csak a nagy parasztbirtokok tulajdonosai »vetekednek, hogy birtokuk határát kiterjesszék vagy kikerekítsék a kiszegzések rovására.«⁸⁸

Az uzsora mellett, olyan mértékben, ahogy a kapitalizmus fejlődött, a *jelzálogadósság felhalmozódása* is egyre jellemzőbb formája volt a törpebirtokos parasztek elszegényedésének. Lenin arra tanít, hogy a mezőgazdaság tőkés fejlődésének egyik fő tendenciája »a föld elválasztása a földműves gazdától, a növekvő jelzálogeladódás formájában.«⁸⁹ A jelzálogadósságok felhalmozódása tehát a parasztság további kisajátításának formája, amely korszakunkban, különösképpen az agrárválság hatására, általános *érvényű jelenség*gé vált.

Majd a legtöbb megyében növekedtek a parasztgazdaságok jelzálogterhei. Sáros megyében a 80-as évek elején a kisbirtok jelzálogos megterhelése az árhoz képest kb. 50%-ra volt tehető. A hitelezők, pénzintézetek, egyházi alapok voltak, a kamatláb 7–10%-os volt.⁹⁰ Nagy volt a kisparasztek jelzálogos terhe Abaúj megyében, Szolnok-Dobokában,⁹¹ Torontál megyében.⁹² A csanádmegyei Makón a nép szintén nagymértékben eladósodott. Mint az egykorú tudósító megjegyezte: »Sok tekintetben rohadt állapotok vannak.«⁹³ Különösen szembeszökő volt a kisbirtok eladósodása Somogy megyében. Egyes községek lakosai egy-egy pénzintézetnél 8–10 000 forintnyi adósságot csináltak.⁹⁴ A jelzálogterhek tehát a válság szakaszában egyre növekedtek. Hogy a jelzálogadósságok a nagy- és középbirtok mellett *elsősorban a kis- és középparaszti birtokot érintették*, azt Keleti Károlynak 54 község földbirtokának telekkönyvi megterhelését kimutató ismert adatai igazolják.⁹⁵ (Keleti számításai gazdaságokat és nem birtokosokat tüntetnek fel. Emellett azt is hangsúlyoznunk kell,

⁸⁶ A parasztbirtok... Sárosban 10., 11., 12.

⁸⁷ A parasztbirtok... Szolnok-Dobokában 58–59.

⁸⁸ Népszava 1894. v. 11. sz.

⁸⁹ Lenin: Az agrárkérdésről II. k. Bp. 1950. 15.

⁹⁰ A parasztbirtok Sárosban 11. (Idézi Szabad.)

⁹¹ A parasztbirtok Szolnok-Dobokában 59.

⁹² A parasztbirtok Torontálban. Bp. 1896. 74., 75–77.

⁹³ Gaál Jenő: Csanád megye (Megyei monográfiák. Bp. 1892. 48.)

⁹⁴ A parasztbirtok állapota Somogyban. 30.

⁹⁵ Keleti Károly: A magyarországi földbirtokosok telekkönyvi megterhelésének kitüntetése végett megkísérelt Statisztikai adatgyűjtésről és annak eredményéről. Bp. 1884. 5–6. Az adatokat felhasználta Láng Statisztikájában II. 678.

A jelzálogterhek növekedésére nézve — a válság szakaszában — lásd még: Az Osztrák-Magyar Bank és a magyar hitelintézetek jelzálogkövetelései a következőképpen emelkedtek. 1873-ban 166 840 000 ft. 1880-ban 244 223 000, 1890-ben: 469 330 000 (M. G. Sz. 1898. III évf. 338.) Ezentúl a parasztbirtok és ezen belül a törpebirtok hatalmas méretű eladósodására vet fényt Baross Jánosnak a 900-as évek elejére utaló adatfelvételezése is. A hozzávetőleges képet nyújtó adatok összegezése a következő: 43 megyében 3184 község parasztbirtokosainak adósságterhe: 1080-ban: 33% alatt, 871-ben 33–35% között, 878-ban 50–100% között van és csupán 339-ben nincs eladósodás. (Baross J.: Részleges jelentés az OMGE által a magyar parasztbirtokok öröklési módjaira vonatkozólag elrendelt adatgyűjtés eredményéről. Bp. 1905. Kézirat gyanánt. Az adatokat felhasználta előtanulmányában Szabad György.)

hogy a sztatisztika azért sem mutat pontos képet, mivel sem az uzsorát, sem a terheletlen földeket nem mutatja ki.)

Birtoknagyság	Területhányad %	Teherhányad %	Esik egy holdra Ft
0—10 holdig	16,6	37,9	60,18
11—20 «	10,1	10,31	26,66
21—50 «	12,3	6,53	13,98
51—200 «	4,6	2,59	14,72
201—1000 «	13,1	11,43	22,90
1000-en felül	43,3	31,21	18,94

A jelzálogadósságok a szegényparaszti, illetőleg törpebirtok esetében hasonlíthatatlanul a legmagasabbak.

Amint a koncentráció és centralizáció előrehaladását az iparban a csődök növekvő száma, úgy ezt a folyamatot a mezőgazdaságban az árverésre kerülő birtoktestek, a végrehajtások szaporodása jelezte. A válság hatására a *birtokvégrehajtások* száma is növekedett.⁹⁶ Az elérvezett birtokok száma 1875 és 93 között 9 606-ról 14 473-ra emelkedett. Somogy megyei adatok pedig szemléltetően mutatják, hogy a végrehajtott birtokok legnagyobb részt megint csak parasztgazdaságok. Amíg ugyanis a végrehajtások száma növekedett, addig a végrehajtott földek ára csökkent. 1880-ban a végrehajtott birtokok száma még 136, 168 000 Ft-ban, viszont 1889-ben már 915, 148 000 Ft-ban.⁹⁷ Amint ehhez a tudósító magyarázatképpen hozzáfűzi: »E kimutatás első időszakában értékesebb birtokok képezték a végrehajtás tárgyát, most mindinkább az értéktelen birtokokat, másszóval a szegény embert éri az executió«⁹⁸

Így sodorta és taszította egyre mélyebb nyomor felé az uzsora és növekvő jelzálogadósság a dolgozó, s főként a törpebirtokos parasztságot a válság idején. Így mélyítette el a válság a parasztságnak a kapitalista fejlődés útján végbemenő további felbomlását.⁹⁹

⁹⁶ M. G. Sz. 1898. II. évf. 2. k. 737.

⁹⁷ *Széchenyi Imre*: Somogy megye (Szerk.: Körösi, Megyei monográfiák II. k. Bp. 1895. 35.).

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ A parasztság felbomlása előrehaladásának számszerű kimutatását 1870 és 95 között a meglévő statisztikák — elsősorban egymástól eltérő adatfelvételezési rendszerüket tekintve (nem is beszélve a különböző hamisításokról) nem teszik lehetővé. Amíg a koncentráció és centralizáció folyamatának illusztrálására ezek a felvételezések — bizonyos korrekciók és fenntartás mellett — használhatók, addig a parasztgazdaságok felbomlásának lemérésére — miután ez esetben sokkal pontosabb és szűkebb kategóriákkal dolgozunk, ahol a kis hiba is nagy eltolódást eredményez — nem alkalmasak s csak helytelen eredményekre vezethetnek. Egyelőre tehát meg kell elégednünk olyan statisztikákkal, melyek többnyire csupán a századvégi állapotokat rögzítik. Az alábbiakban az ország különböző tájairól vett adatokat közlünk, amelyek az országos képet kiegészítik.

A föld koncentrációja mellett az igaerő és a többi termelőeszközök felhasználása is előrehaladt a nagyparaszti gazdaságokban. Az 1895. évi statisztikai adatok összesített eredményei a következő arányokat mutatják.

Az összgazdaságok kb. 23,5%-át képező egy holdon aluli proletárgazdaságok a számos jószágoknak csupán 4%-ával rendelkeztek. A gazdaságok kb. 30%-át kitevő 1—5 holdas törpegazdaságok a marhák kb. 13,5, a lovak 11%-ával bírtak. A 20—50 holdas, többnyire gazdagparaszti birtokokon (ezek az összgazdaságoknak csupán 8,5%-át adták) a szarvasmarha-állomány kétszeresen, a lovak

Pest vm. *Visegrad* helységében 1860—1884 között a következő ütemű és mértékű volt a parasztság felbomlása: 1860-ban 202 gazdaság közül a háznélküli gazdaságok száma 78, 1884-ben 121, a házasszelligazdaságok száma: 57, illetőleg 79. A kb. 8 holdtól 20—23 holdig terjedő középparaszti gazdaságok száma 1860-ban 55, 1884-ben 44. A 30—40 hold körüli tehető parasztgazdaságok száma 12-ről 4-re olvad és ugyanezen idő alatt megjelenik egy 45 holdnál nagyobb gazdaság is. (2. sz. u. Állami Levéltár Urbéri Iratok 92. cs. Az adatokat Rigó Tibor volt szíves rendelkezésemre bocsátani.)

A Pestmegyei *Kisoroszi*-ban 1864—80 között szintén szemmel látható a felbomlás előrehaladása. A 1/4 telken aluli gazdaságok (itt nem volt lehetőségünk a megfelelő holdszámok megállapítására) 26-ről 39-re nőnek, az 1/4 és 1/2 telkesek száma 31-ről 25-re csökken, míg a 3/4 teleknél nagyobb gazdaságok száma 14 helyett 13. (Uo.)

Kolozs megyében 1861-ben a volt úrbéri birtok 19 806 egyén, 1883-ban azonban már 24 960 egyén kezén oszlott meg, az 1 és 3/4 telkesek száma 33%-kal apadt, a 1/2 telkesek és azon aluliaké ellenben 78%-kal nőtt. (A parasztbirtok állapota Somogy-, Kolozs-, Szolnok-Doboka- és Torontál megyékben. Bp. 1886. 40—41.)

Somogy megyében az 1 telkes és azon felüli parasztek száma 1861-ben 830, 1883-ban 797, a 3/4 telkeseké 849, majd 963, a 1/2 telkeseké 7133, majd 4504, a 1/4 telkeseké 9982, majd 11 886, az ezen aluliaké 5939, majd 11 777. (Megyei Monográfiák. Somogy. Szerk.: Körösi József II. k. Bp. 1895. 36.)

Tenkén az 1865. évi 431 gazdaság 1895-re 612-re oszlott szét. Bélfenyéren pedig a 286 359-re. A felaprózódás — eldarabolás ilyen nagy mérvre azt eredményezte, hogy a kisbirtok átlagos nagysága 4,1, illetőleg 4,2 holdról (kat. h.) a század végére 3,1, illetőleg 3,2 holdra zsugorodott össze. (*Fodor Ferenc*: Az elnemsodort falu 219.) Az elaprózódás folyamatára számos példát említenek a már idézett — sok tekintetben nagyértékű megyei monográfiák is, különösen Zemplén, Sáros és Borsod megyékre. A nemzetiségi megyékben — mint a már említett Szolnok-Dobokában a rétegződés különösen éles. Az 1880-as évek elején Középfalva helységben az össz. birtokokosok több, mint 64%-a volt 0—5 holdas szegényparaszt. A 20—200 holdig terjedő nagygazdaságok száma csak kb. 5% volt (i. m. 51). 1895-ben az egész megyében az 1/2—5 holdas szegényparasztek az össz. (nemcsak paraszti) birtokoknak mintegy 53%-át tették ki, a parasztság törzsét képező 5—20 holdasok kb. 35%-ot, a 20—200 holdas, zömében nagyparaszti gazdaságok pedig csupán 10,7%-ot. (*Szemáry József*: Adatok Szolnok-Doboka v. megye mezőgazdasági viszonyairól. Szolnok-Doboka v. megyei emlék. Magyarország ezeréves ünnepére egybeállította Biró Antal 1896. 88—89.) A Biharmegyei Derecske nagyközségben a századfordulón az 5 holdon aluli birtokok az össz. parasztgazdaságok több, mint 54%-át alkották, az 5—20 holdas nagy részét középgazdaságok száma 39,4%, a 20—30 holdasoké 4,2% és a 30—200 holdasoké 2,2% volt. (*Lóherer*: Derecske nagyk. 26.) A Szabolcs megyei Oros községben ugyanebben az időben az 1120 birtokos közül 977 1—5 holdas szegényparaszt, és ezek a művelés alatt álló területnek mindössze 3,02%-át bírták. Az 50—100 holdasok száma viszont csak 8, a szántóterület 4,3%-ának használatával. (Bosnyák, 14.) A Bars megyei Nagyülés községben ugyancsak a századforduló tájékán a falu 120 gazdája közül az 1—5 holdasok száma 65%-ot, az 5—10 holdasoké 23%-ot, a 10—15 holdasoké 7%-ot, a 15—20 holdasoké 5%-ot tett ki. (M. G. Sz. 1908. II. 110.) A Hont megyei Zebegény községben a múlt század 90-es éveiben a számbavett 273 birtokos közül 234-nek van 1/8 kat.-tól 5 holdig terjedő gazdasága. 25 holdon felüli birtoka csupán 5—6 gazdának volt. (M. G. Sz. 1899. IV. évf. 741. l.) A XX. század legelején Kolozs megyében az 1 holdas és azon aluli birtokosok száma 3193 volt, 1—5 holdasoké 12 528, 5—50 holdasoké: 14 383, 50—100 holdasoké: 235, 100 holdon felülieké 192. (*Barabás Endre*: Kolozs vm. közigazdasági leírása Bp. 1910. 29.) Hódmezővásárhelyen alig néhány év alatt — 1884—94 között — a 0—5 holdasok száma 5300-ról, 6 ezerre nőtt meg (*Ecseri*: Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazd. válság 27. Népszava 1894. V. 11.)

közel 6-szorosan múlták felül számarányukat. Végül az 50—100 holdas nagy-paraszti gazdaságok — az összeggazdaságok 1,5%-a — a szarvasmarhaállomány közel 5, a lóéknak közel 7%-át halmozták fel.¹⁰¹

Minél magasabb kategória felé haladunk, az egy holdra eső állatszám annál inkább *csökken*. A gazdagparaszti gazdaságokban az igásállatoknak — a holdszámhoz viszonyítva — alacsonyabb száma figyelhető meg, mint a törpebirtokosoknál. Tehát a gazdagparaszti birtokon a munka *termelékenyebb*, mint a szegény- és középparaszti gazdaságokban.

Hasonló képet nyerünk, ha a munkaeszközök felhamozását vizsgáljuk. Lenin az 1895-ös Magyar Statisztika mélyreható elemzéséből a következő eredményeket vonta le. A törpegazdaságokat nem is említve az 5—10 holdas kisparaszti gazdaságokban 569 ezer közül 233 ezerben, a középparaszti gazdaságokban (10—20 hold) pedig 467 ezer közül 69 ezerben egyáltalában nem volt vaseke. Csak a nagyparaszti és tőkés gazdaságok voltak jól ellátva vasekével. A parasztgazdaságban túlsúlyban voltak a legegyszerűbb, a legkevésbé tartós, a legrosszabb munkát eredményező eszközök. Mindenféle mezőgazdasági munkaeszkővel teljesen elégtelenül ellátott proletár és parasztgazdaságoknak ezekből az eszközökből *mérhetetlenül sok van a gazdaságok egész szántóterületéhez képest*. Az ilyen elavult eszközökkel való ellátottság nyomorúságos volta és ezek karbantartásának elviselhetetlen drágasága — ez a kisüzemi termelés osztályrésze a kapitalizmusban. Mindez azt jelentette, hogy a kisüzemben a munka eltékozlása az ósdi elavult, csak az egész kis gazdaság folytatására alkalmas munkaeszközök nagy tömegének karbantartására — a nyomasztó szükséggel párosult, amely inaszakadtáig munkára kényszeríti a parasztot, hogy valahogyan fenntartsa magát talpalatnyi földjén. A szükség tehát »arra szorítja a parasztot, hogy verejtékével pótolja a tőke és a tőkéletesített munkaeszközök hiányát.« Sokkal megerőltetőbb munkát végez és sokkal kevesebbet fogyaszt, mint a bérmunkás. »*Mértékenfelüli munka és elégtelen fogyasztás*« : ez a kistermelő paraszt osztályrésze a kapitalizmusban.¹⁰²

A középparaszti és főleg a törpebirtokos gazdaságok magas önköltsége tehát nemcsak a magas földbérekből származott, amit még az adó is tetézt, hanem az elavult, nyomorúságos és elaprózott munkaeszközök, ezek karbantartásának drágasága is hozzájárult e költségek növekedéséhez. A munka termelékenysége ez esetben különösen alacsony volt. Ilyenképpen a közép- s méginkább a törpebirtokosok tömegei folytonos veszteséggel termeltek. Bars megye Nagyülés községének kigazdái a századforduló tájékán egyáltalán nem tudtak tiszta jövedelemhez jutni.¹⁰³ A Sopron megyei Vág község egyik 10 holdas parasztja, ha a vetőmag és az állatok táplálékának beszerzéséhez szükséges költséget

¹⁰¹ Magyar Statisztikai Közlemények Új folyam 24. Bp. 1900. III. F. 1—7. 40—41. Az adatokat felhasználta és közli Szabad.

¹⁰² Az egészre lásd : *Lenin* : Az agrárkérdésről II. 103—104., 170—171. és I. k. 18.

¹⁰³ Magyar Gazdák Szemléje Bp. 1908. jan. 114.

nem számítjuk, alig 70 Ft »jövedelemmel« zárta évi háztartását.¹⁰⁴ Viszont a Bihar megyei Szentpéterszeg egyik 7 holdas gazdája 6 filléres évi deficitel,¹⁰⁵ a Hont-megyei Zebegény 9 holdas parasztja már 83 forintos,¹⁰⁶ a Bereg megyei Malmos község 5 holdas törpebirtokosa pedig már 170 forintos deficitel zárta évi költségvetését.¹⁰⁷ A kisgazdaságok tehát valóban ráfizetéssel termeltek. Ez volt a törpeüzemek rohamos megsemmisülésének oka a válság évtizedeiben.

A koncentráció és centralizáció másodszer az általában 200—1000 holdas, lényegében volt nemesi középbirtok, a *gentry* rovására haladt előre. Hozzávetőleges pontosságú adatok tanúskodnak arról, hogy az ebbe a kategóriába tartozó gazdaságok száma és számbavett területe időszakunkban csökkent.¹⁰⁸

Középbirtokos gazdaság Magyarországon

1869-ben	13 784 ez a számbavett terület 14,3%-át tette ki 6 600 000 kat. holdban;
1895-ben	9 592 ez a számbavett terület 11,6%-át tette ki 4 300 000 kat. holdban.

A pusztulás a törpe- és kisbirtok mellett a *középbirtokra* is átterjedt. Mutatta ezt a birtokváltozások pénzértékének állandó emelkedése. Míg 1876-ban 206 millió, addig 1903-ban már 560 millió koronára szökött fel a szerződés által tulajdonost változtatott birtokok ára. Emelkedett az *árverések* koronaértéke is. Évente 21 ezer ember házat és földjét vették el és ugyanennyi család morzsolódott fel anyagilag.¹⁰⁹ A kisebb ingatlanokról mindig a nagyobbakra került a sor. 1896 és 1903 között az árveréseken eladott ingatlanok átlagos értéke közel 60%-kal emelkedett.¹¹⁰ A válság évtizedeiben tehát fokozódott a *gentry* pusztulása. Ez a gazdasági felmorzsolódás már az abszolutizmus idejében megindult és a kiegyezéssel — a kapitalizmus viszonylagos meggyorsulásának szakaszában — továbbhaladt, de a válság idején még az eddiginél is¹¹¹ nagyobb méreteket

¹⁰⁴ Uo. 1900. V. 609.

¹⁰⁵ Uo. V. 950.

¹⁰⁶ *Lóherer Andor*: Zebegény hontmegyei község parasztgazdáinak monográfiája. Bp. 1899. 113. U. erre Magy. Gazd. Szemle 1899. IV. évf. 741.

¹⁰⁷ M. G. Sz. V. 1900. 1444—6.

¹⁰⁸ A statisztikák értékelése, és használhatóságuk bizonyos korlátozottságára a fentebb elmondottak vonatkoznak. Keleti i. m. 148, Jeszenszky i. m., Föllner i. m. 137.

¹⁰⁹ Rácz: 22—23.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ A *gentry* pusztulásáról számtalan egykorú sajnálkozó utalás: (Így például lásd: *Korizmic*: Levelek Lónyai Gáborhoz Bp. 1881. 9. »Az ilyenmű elpusztult családok száma a lefolyt időben olyannyira nagy lett, hogy méltán aggodalomra hí föl bennünket.«) Más szerzők a középbirtokos osztály »vonaglásáról« beszélnek (Ruffi: 75.) Beksics arról ír, hogy »örvényező áradat rombolja társadalmunk középrétegeit« (Magyar politika új alapjai és földbirtokviszonyok Bp. 1899. 41.) Vö. Rubinek: A. G. E. O. Sz.-nak 1899/900. évi évkönyve I. k. 139—140, Rubinek szerint a *gentry* kénytelen birtokainak nagyrészen — legelőn, erdőn — túladni (uo. 115.) stb.

öltött. Amint az egykorú reakció együttérző részvétellel hangoztatta : »A közép-birtokos, a régi köznemesi osztály vonaglik és többé meg nem menthető. A modern kor szelleme (értsd a kapitalizmus) megőrölte immár teljesen«. ¹¹²

A gazdaságilag felmorzsolódó gentry rovására részben a — Magyarországon továbbra is mellékes szerepet játszó — bérlő réteg terjeszkedett és erősödött. A bérlők tekintélyes része zsidó kereskedőtökés volt. 1890—1900 között csupán az ő kezükön levő földterület 2 millió hétszázezer kat. holdról 3 millió háromszázezer holdra nőtt. ¹¹³

A válság hatalmas méretekben felduzzasztotta — főként a tönkrement törpebirtokosok tömegéből — a *mezőgazdasági proletariátust*. Sok törpebirtokos vált ezekben az évtizedekben nincstelen napszámosná. 1869—1900 között az agrárproletariátus száma kb. 27 %-kal növekedett. ¹¹⁴ A napszámosok növekvő arányszáma különösen az alföldi megyékben volt magas, Csongrádban a lakosság 34%-a, Békésben közel 33%-a volt napszámos. ¹¹⁵ A mezőgazdasági proletárok száma — nem számítva ide azt a tekintélyes tömeget, amelyik részben az iparba vándorolt, részben kivándorolt, részben töredékparcellával rendelkező félproletár — ugyanezen idő alatt tehát lényegesen növekedett. ¹¹⁶ A falusi nincstelenek számának növekedésében is visszatükröződött a mezőgazdasági válság proletarizáló hatása.

E) A koncentráció körforgása, telepítések — parcellázások

Marx és Lenin, amikor rámutattak a nagyüzem fölényére a kisüzemmel szemben, a koncentrációnak a mezőgazdaságban is érvényesülő törvényére, egyben kiemelték a mezőgazdaság fejlődésének *sajátosságait* is. Amíg ugyanis az iparban a nagyüzemi termelés fölénye úgyszólván teljesen érvényesül, addig a mezőgazdaságban, ahol a tőkés fejlődés sokkal bonyolultabb, a nagyüzemi termelés fölényéről szóló törvény maradéktalan alkalmazásának lehetősége lényegesen szigorúbb feltételekhez van kötve. ¹¹⁷ Gyakori, hogy a területileg kisebb gazdaságok tőkés szempontból fejlettebbek, mint a területileg nagyobbak. A kulákgazdaság, amely nagyságát tekintve kisebb, mint a középbirtokos gazdaság, mégis versenyképesebb, mivel sok esetben technikai fölényben van a volt nemesi középbirtokkal szemben. Így volt ez a porosz úton fejlődő magyar

¹¹² Ruffi : 75.

¹¹³ *Petrássevich Géza* : Zsidó földbirtokosok és bérlők Magyarországon Bp. 1904. 13—20. l.

¹¹⁴ Vö. Keleti adataival a M. Stat. Közl. új sor. 27. k.-ét.

¹¹⁵ *Ecseri* : Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság Bp. 1898. 3.

¹¹⁶ Vö. Jeszenszky 211.

¹¹⁷ *Lenin* : Az Agrárkérdésről I. 17—18.

mezőgazdaságban is. A »porosz út«-on fejlődik és erősödik meg az a »basa paraszt«, amelyik nemcsak a dolgozó parasztok bőrére gazdagodik, hanem gyakran még az elszegényedett földbirtokos földdarabjait is összevásárolja. A gazdagparaszt gazdaságilag erősödött, gyarapodott, a válság hatására — mint látni fogjuk — bizonyos mértékig rátért a belterjes művelésre, a trágyázásra, a dzsenti meg eladósodott és felmorzsolódott. Ez rámutat a nagyüzemi termelés fölényéről szóló törvény *sajátos érvényesülésére* a mezőgazdaságban.

Még fontosabb és jelentősebb volt a koncentráció és centralizáció egy további sajátossága a mezőgazdaságban. Még az iparban sem olyan egyszerű a nagyüzem fölénye a kisüzem felett. Sokkal bonyolultabb azonban a helyzet a mezőgazdaságban, ahol »lehetetlen azzal számolni, hogy... teljesen kiszorul a kisüzem«. Amikor ugyanis a kisüzem túlságosan felmorzsolódik, a földesurak és nagygazdák — telepítés vagy föld eladás (parcellázás) és bérletek útján — *megerősítik*, vagy éppen *újjaéremtik* a kisüzemet.¹¹⁸ A földbirtokosok mindenkéltől az *olcsó munkaerőt* — darabka parcellák juttatásával — akarták helyhez kötni, maguk gazdasága számára biztosítani. Magyarországon egyes feudális maradványok lebontása, felszámolása közben ez a tendencia még *erősebben* érvényesült. Hiszen a közlegelő felosztásával ugyanúgy, mint az átörökléssel kapcsolatos telekaprozódással félproletár elemek is földparcellákhoz jutottak.

Az olcsó munkaerő biztosításának ez a módja elsősorban a *telepítéssel* volt kapcsolatban. A 70-es évek állami telepítései még szórványosak voltak és csak a 80-as, még inkább a 90-es évektől váltak — éppen a válság hatására — egyre jelentősebbé. Az 1873. évi telepítési törvény előtt 43, 1874—93 közt 21, 1893—1900-ig pedig 8 kincstári telepítvény keletkezett. 1900-ig összesen 72 kincstári telepes község jött létre, melyek területe kb. 152 ezer kat. hold. A telepen lakók lélekszáma megközelítette a 92 ezret.^{118a} A legtöbb telepítés Temes, Torontál, Krassó megyében, továbbá az Alföldön — Csanádban és Békésben — folyt. A 90-es évek utolsó harmadában a bácskai, temesi, krassó-szőrényi vidékeken további állami telepeket létesített a kormányzat. Több birtokos paraszttelep mellett itt 193 *munkástelepet* alakított, alig öt holdig terjedő parcellákkal.¹¹⁹ Akaratlanul is őszinte vallomás volt az a leleplező magyarázat, amellyel az 5 holdas kategóriát az uralkodókörök megindokolták. Ha ugyanis — mondták — »túlságosan nagyok a munkásparcellák... akkor a parcella-tulajdonos, mint ez a régi telepítéseknél gyakran előfordult, gazdának érzi magát, napszámba sem 6 nem megy el, sem gyermekeit nem engedik.«¹²⁰ A földbirtokosok, illetve az állam féltve őrködött tehát azon, hogy az egyes *munkástelephelyek* nagysága az 5

¹¹⁸ Lenin : 33—35.

^{118a} Gaál Jenő : Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája. Bp. 199.

¹¹⁹ Czettler Jenő : Magyar mezőgazdasági szociálpolitika Bp. 1914. 443.

¹²⁰ Uo. 448.

holdat meg ne haladja. A telepítések mellett részben a parcellázás is munkaerő megkötését szolgálta. A parcellázások során állami vagy magánföldesúri földdarabokat adtak el drágán a parasztnak.¹²¹ A kísérleti rendszer, amely a 70-es évektől szintén elterjedt volt, ugyancsak alkalmas volt a szükséges munkaerő biztosítására. Ugyanakkor meggátolta, hogy a törpebirtokos paraszt a földdarabokat *tulajdonul* megszerezhesse. A kísérleti rendszer a földesurak szemében »a telepítéssel és parcellázással teljesen egyenrangú birtokpolitikai eszköz«, »de egyszersmind a magántulajdonnak egyik legerősebb védőeszköze« volt.¹²²

Ami a telepesek¹²³ életkörülményeit illeti, azok még nyomorúságosabbak voltak, mint a kisbirtokos parasztnak. Majd mindegyik község lakója elmerült a tengernyi adósságban. A Csanád megyeiek — kiknek száma a 80-as évek végén 31 ezernél is magasabbra emelkedett — eleinte haszonbérleti szerződés alapján használták a földeket. A 70-es évek közepén ezek a szerződések lejártak és a telephelyeket megvásárolhatták a kincstártól. Ámde a magasan megállapított váltságdíjat nem tudták kifizetni, a többség 10—15 évig egy krajcárt sem törlesztett az adósságból, a kamatok pedig egyre nőttek.¹²⁴ A földek, amelyeket magas összegekért igyekeztek — a legtöbbször természetesen hiú törekvéssel — megszerezni akár a kincstártól, akár valamely banktól, ráadásul még terméketlenek és silányak is voltak. Krassó-Szörény megye bégai járásban letelepített községek lakói például nem kaptak tiszta földeket, még a keletkező falu helye is tele volt tuskóval és tövissel, amit először ki kellett irtani, hogy házat

¹²¹ Vö. Pl. Hegedüs—Mandelló : Közgazdasági Szemle. Bp. 1900. 268—69.

¹²² Czettler : 457.

¹²³ 1869—95 között Békésben 16 996-ról 21 225-re, Csanádban 4516-ról 10 298-ra emelkedett a 0—5 törpebirtokok száma. A telepítés kérdésére lásd mindenekelőtt : *Galgóczy Károly* : A telepítés kérdése Magyarországon (Bp. 1880). Emellett igen gazdag egykorú irodalom van a telepítésről, amelynek lényege »az, hogy a telepes munkabíró legyen, ne legyen dologkerülő« (Közzgazd. Szemle Bp. 1896. 82—83.). Az egykorú szerzők is leszögezték, hogy »nem azt kell letelepíteni, aki a legtöbbször kiabál« — a szegényembert — »hanem azt, akiben leginkább megvan a képesség, hogy a telepítésnek okszerűen hasznát lássa« (uo.). Az egykorú közlésekből kiderül az is, hogy a legfőbb cél — a munkaerő biztosítása mellett — miszerint a telepes ne kényszerüljön »államfelforgató eszméket a fejében forgatni és az ipari proletariátus számát növelni, amitől joggal féltek az urak«. (*Pap D.* : A telepítések kérdése. Kg. Szemle. 1896. 90.) Ezenkívül sok adat a szapárfalvai, józseffalvai, gizellafalvai, Bethlenháza, Újvári stb. telepítésekről (uo.). Számos tény szól arról is, hogy a legtöbb telepescsalád milyen nyomorúságos viszonyok közé került a kormány telepítési feltételei mellett ; a legtöbben — mint az egyik egykorú közlemény bevallja — »csak napról-napra keservesen tengődnek. Sok község el is tűnt a föld színéről : házaik rombadőltek, lakosaik elszédtek és a volt beltelkek vagy üresen, parlagon maradtak, vagy az illető uradalom tulajdonába estek vissza, mert a telepesek még azokat sem voltak képesek megváltani.« *Gaal* : (A magyarországi telepítések kérdése Kg. Szemle 1900. 104.) Ugyanitt több adat a csángókról. Pontos kimutatások a kincstári telepítések számáról 1873 óta (uo. 108.). Vö. : Gaál országgyűlési beszédei a telepítvényesek zömének nyomorult helyzetéről (Magyarország Kg.-i és társ.-i politikája 196—97., 198—99.). Sok utalás az országgyűlési naplókban : 1891-ben Wittmann Tibor képviselő szerint az aradi, csanádi, békési telepesek »ma a szó szoros értelemben koldusok« (Naplók 1887/92. 26. k. 375.) Irányi Dániel elmondja, hogy a Pancsova környékéről, Bukovinából telepített székelyek »mocсарas, egészségtelen« helyre kerültek. Sokan »gyékények, ponyvák és lombok alatt kénytelenek voltak megvonulni«. A telepesek közül legtöbben — a sanyarú viszonyok nyomása alatt — vándorbotot ragadtak, hogy visszatérjenek oda, ahonnan nemrég reményteljesen beköltöztek«. (Naplók 1881/84. 13. k. 21.) stb.

¹²⁴ *Gaal* : Csanád megye 41—43.

építhessenek rajta. A torontáli csángó telepítvényesek pedig a Duna árterében kaptak helyet, amelyen az árvíz többször elpusztította földjeiket. Sokan közülük ott is hagyták a telephelyet.¹²⁵ A telepítvényesek gazdálkodása külterjes, gazdasági felszerelése a leghitványabb volt. Ha igavonó jószágot tartottak, az csak ló volt, szarvasmarha alig akadt a gazdaságokban. Miután télen foglalkozás nélkül álltak és tavasszal a munka kiadással járt, az a szokás terjedt el, hogy gabonát még jóval az aratás előtt — úgy ahogy vették — előre eladták. Így próbálták magukat fenntartani a tengernyi adósság színén.¹²⁶ A telepítvényes szegényparaszt sorsa azonban egyre romlott; az egész termést ugyanúgy kénytelen volt előre eladni, mint régi otthonában tette, azzal a különbséggel, hogy még potomabb áron.¹²⁷ Táplálkozása elégtelen és egyoldalú volt, húsfélét csak egyszer egy héten evett. Szoba-konyhás lakhelyén leginkább együtthált a baromfiakkal. Nem csoda, ha éppen a telepítvényes községek lakói közt pusztított a járvány és szedte a legtöbb áldozatát a tüdővész.

A föld összpontosulásának és a munkaerő-megkötéssel kapcsolatos szétforgácsolódásnak ez a körforgása *sajátos formát* kölcsönzött a mezőgazdasági proletariátus létrejöttének és növekedésének. Az agrárproletár ugyanis így, vagy úgy — telepítés vagy parcellázás, kishérltet vagy közelgő felosztás révén — kapcsolatban volt a földdel és ezért a parcellával rendelkező mezőgazdasági munkás jellemző volt minden kapitalista országra. Az agrárproletariátust tehát számos átmeneti lépcső kapcsolta össze az elnyomorodott parasztok egész tömegével.¹²⁸ Ez a tömeg képezte az összes kapitalista országokban a falusi lakosság többségét és ez biztosította a falun is az eljövendő proletárforradalom feltételét.

A telepítés azonban nemcsak az olcsó munkaerő biztosításának volt egyik eszköze, hanem további gazdasági és politikai jelentősége is volt. Az eladósodott államnak ugyanis szüksége volt adóalanyokra. Ezért az állami telepítések nagy részben *jómódú közép- és gazdagparaszt* telephelyek létesítésére is kiterjedtek. A már említett Bácska-Temes vidéki 193 munkástelep mellett 1590 *birtokos* telephelyet is alapított az állam, 20 hold körüli gazdaságokkal. Akadt azonban — mint Mosnicán — 50 holdas telep is.¹²⁹ Az állami telepítések ilyenformán a jómódú parasztság további anyagi megerősödését támasztották alá. Az 1894. évi V. tc.-vel kapcsolatos újabb telepítési szabályzatnak egyik fő követelménye volt, hogy telephelyet csak az a gazda vagy munkás kaphat, aki legkevesebb 2000 korona tőkével rendelkezik. Érthető, hogy ettől az időtől a telepítések még inkább mint eddig csak a jómódú gazdák körére terjedtek ki. És ennek az intézkedésnek nemcsak pénzügyi, hanem *politikai* célja is volt. A kormány, illetőleg a földesurak már a 80-as évektől irányt vettek a közép- és gazdagparasztok elvá-

¹²⁵ *Ecseri* : 175.

¹²⁶ *Gaal* : 45.

¹²⁷ *Ecseri* : 179.

¹²⁸ *Lenin* : A kapitalizmus fejlődése... 318. 169.

¹²⁹ *Czettler* : 434.

lasztására a parasztság egészétől. A fenyegető földmunkásmozgalmaktól való félelmükben azon igyekeztek, hogy szembeállítsák e rétegeket a forrongó szegény-parasztsággal. Éppen ez a félelem, amely — mint a 90-es évek eseményei meg is mutatták, nem volt alaptalan — adott újabb lökést a telepítési akciónak. Ekkor egyre sűrűbben hangzottak el a különböző javaslatok arról, hogy a szegény-parasztság forradalmi megmozdulását legcélszerűbb a földosztás látszatával bíró telepítések és törpebérletek szaporítása útján levezetni. 1893-ban Békés megye főispánja is azt javasolta a kormánynak, hogy Károlyi Gyula gróf újvárosi uradalmának 600 holdas bérletét 2—3 holdas bértagokra osztva évi haszonbér mellett kell kiadni a helybeli szegénységnek.¹³⁰ Amint az uralkodó-osztály a telepítés céljáról állandóan hangoztatta: »bármilyen célú legyen. . . a telepítés a telepesnek nemcsak anyagi erőt. . . de megbízhatóságot is kell új otthonába vinnie«. ¹³¹

A kormány nemzetiségi politikája is kapcsolatban volt a telepítésekkel. A nemzetiségi vidékekre magyar telepeseket hoztak és a nemzetiségi lakosokat sok esetben kitelepítették otthonukból. Az »erőszakos magyarosítás« rövid évek múltán éreztette is hatását. 1900—1910-ig 43 telepes községben a magyarság számaránya 49,5%-ról 60,1%-ra emelkedett. Krassó, Temes és Torontál megyék egyes járásaiban a telepítések óta a magyar anyanyelvűek száma megháromszorozódott.¹³²

Ezekkel a vonásokkal jellemezhetjük a telepítési akciók gazdasági és politikai tartalmát. Főként ezekben az akciókban nyilatkozott meg a mezőgazdaság kapitalista fejlődésének egyik sajátossága — a koncentráció *körforgása* — a válság időszakában.

III.

A VÁLSÁGBÓL VALÓ KILÁBOLÁS TÖKÉS MÓDSZEREI A FÉLGYARMATI ÉS FÉLFEUDÁLIS VISZONYOK KÖZÖTT

A XIX. századvégi agrárválság — mint minden kapitalista válság — nemcsak pusztító kitörése volt a kapitalizmus alapvető ellentmondásának és nemcsak éles megnyilvánulása a termelési viszonyok és a termelőerők jellege, a termelőerő és földmagántulajdon közti összeütközésnek, hanem egyúttal az ellentmondások erőszakos és ideiglenes kiegyenlítődések kifejezője is volt. A földbirtokosok — és a hozzájuk képest csekélyszámú tőkés bérlőréteg — csak a régi magas önköltség és az új alacsony árak közti ellentmondást igyekeztek feloldani a kapitalizmus változatlan viszonyai között. Ezért lehetett a kiegyenlítődések csak ideiglenes. Hiszen ameddig kapitalizmus van — addig a túltermelési válságok is szükségszerűek. Mint Marx és Engels a »Kommunista kiáltvány«-ban írták: a burzsoázia úgy győzi le a válságokat, »hogy még

¹³⁰ O. L. Kabinet Archiv. achten Nachlass Pápai 24 db. 346.

¹³¹ Czettler : 438.

¹³² Czettler : 437.

általánosabb, még hatalmasabb válságokat készít elő és csökkenti a válságok megakadályozásának eszközeit.«¹³³ Magyarországon az új árak és a régi magas önköltségviszonyok közti összeütközés feloldását — a félgyarmati és félféudális viszonyok sajátosságai között — sajátos módszerekkel kísérelték meg és hajtották végre a földbirtokosok, illetve tőkés bérlők.

A földbirtokosok — mint Európa-szerte — Magyarországon sem tudták elkerülni a járadékok *átmeneti csökkenését*: hiszen olcsóbban kellett eladni a gabonát, ami a magas járadékok elkerülhetetlen — bár átmeneti — süllyedéséhez vezetett. Ezért a birtokosok Magyarországon is a járadékok esése miatt keseregtek. Mint a 90-es években megállapították: »korunk gazdasági életének jellemző vonása: az árhanyatlás. . . az árhanyatlással karöltve jár a földjáradék. . . csökkenések.«¹³⁴ Ez a csökkenés pedig csak *igen lassú volt*, hiszen a földbirtokosok csak nehezen és a gazdasági nyomásnak engedve, mondtak le a számukra extraprofitot jelentő földjáradékról. Ez viszont kihatott az árak csökkenésének menetére: azt viszonylag lassúvá tette. A huzamos áresés 1881-től kezdődően évenként a következő ütemű: 12,68 Ft, 11,19 Ft, 10,12 Ft, 9,10 Ft, 8,40 Ft, 8,40 Ft, 8,21 Ft, 7,41 Ft, 8,00 Ft, 8,26 Ft, 10,07 Ft, 9,10 Ft, 7,08 Ft, 7,05 Ft, 6,95 Ft, 7,30 Ft, 10,36 Ft, 11,70 Ft, 9,12 Ft, 7,54 Ft.¹³⁵ Elsősorban ez a körülmény vezetett a válság elhúzódására. Ha a járadékok esését fájdalmas veszteségnek, termelési költség csökkentését viszont egyenesen szükségesnek tartották a földbirtokosok. Hiszen csakis ez vezethette őket ki a válságból. Ennek egyik módja a mezőgazdaság technikai átépítése, nagyfokú gépesítése, a gazdálkodás belterjessé tétele, az állatállomány fejlesztése volt. S valóban már a 70-es évek végén is, különösen a 90-es évektől, egyre határozottabban bontakozik ki az a törekvés, hogy a külterjes gazdálkodás eddigi színvonalát a technika fejlesztése útján emeljék. Siettette ezt még az a körülmény is, hogy a válság — mint ismeretes — *gabonaválság* volt és nem érintette a mezőgazdaság többi ágait. A birtokosok átnyergelése a kereskedelmi és ipari növények termesztésére, az állattenyésztés fejlesztésére, tehát követendő szükségesség volt.

A) A pótlólagos befektetés — és a technikai átépítés korlátozottsága

Vizsgálván az egyoldalú gabonatermelés felszámolásának és a belterjes földművelés térhódításának hazai menetét, azt láthajtjuk, hogy e tekintetben a magyarországi bérlők egy része — a nagykereskedők, gabona-terménykereskedők, s általában nem a kisebb kereskedő tőkések — vezetőszerepet töltött be; rendszerint fejlett belterjes gazdálkodást folytatott többszáz, sokszor

¹³³ Marx—Engels: Kommunista Kiáltvány Bp. 1848. 28—29.

¹³⁴ Pólya Jakob: A mezőgazdasági válság (Kg. Szemle 1896. 517.).

¹³⁵ Pólya: no. 574—576.

többezer holdas nagybérleteken. A 80-as és még inkább a 90-es években egyre másra nyomultak előtérbe az ilyen még kereskedést is űző nagybérlők, akik hosszúlejáratú szerződéseket kötve a pénziánnyal és technikai átépítés nehézségeivel bajlódó nagybirtokossal, a többezerholdas bértagokon intenzív gazdálkodást vezetnek. Így például az Eszterházyak gesztesi uradalmában a szendi majort 2280 holdat 1890-től Strausz Vilmos gabonakereskedő bérelte 12 évre.¹³⁶ Több mint 7000 holdat vett bérbe (Tornán) Deutsch Károly és fia cég 1898-ban, szintén 12 évre.¹³⁷ Az Eszterházy-féle hitbizomány bérlői közt — kisebb kereskedőtőkés és kulákbérlők mellett — a 90-es években ott találjuk Strausz Józsefet, Vilmos társát, aki 1757 holdon folytat intenzív gazdálkodást, 40 cselédet, számos gépet alkalmaz, többszáz ígás jószága van, s kiterjedt sertés- és juhtenyésztést űz.¹³⁸ Somogyban Széchenyi Imre gróf birtokán Fuchs Adolf kereskedő mintegy 3000 holdat bérel. Itt is 30-nál több különböző gép működik, az ígásmarhák száma is többszáz; fejlett sertésenyésztet folyik. A csurgói járásban Festetich Tasziló gróf birtokainak egyik bérlője Schwarcz Albert és Tsa (gabonakereskedő). A bérlet meghaladja a 2000 holdat. Bérlője közel 100 cseléddel dolgoztat; többtucat gépet alkalmaz és kiterjedt juhtenyésztést folytat. Tipikus példája az ilyen fejlett nagybérleti gazdálkodásnak a Sopron megyei tormáspusztai gazdaság, 1105 kat. holdon. Bérlője, aki cukorrépatermelésre rendezkedett be — lévén birtoka 5 nagyobb cukorgyár közelében — fejlett, belterjes gazdálkodást folytat. A gabonatermelés itt is, mint a legtöbb ilyen nagybérleten — csak mellékes szerepet játszik. Szemléletesen mutatja ezt az, hogy a 80-as évek végétől kezdve állandóan csökken a gabona vetésterülete, miközben a kukoricáé, főként pedig a cukorrépaé jelentékenyen növekedik: 1887-ben az őszi búzával bevetett terület 203, 1896-ban csak 167 kat. hold. Viszont a cukorrépa termesztésre szánt terület ugyanezen idő alatt 77 holdról 265 holdra növekedik.¹³⁹ Ezek a tények világos magyarázatát adják annak a jelenségnek, miért nyomul előtérbe a nagybérleti gazdálkodás a válság idején. Amíg több, az átépítés nehézségeivel bajlódó nagybirtokos bérbeadással igyekezett könnyíteni helyzetén — ezáltal is törekedve pénzhez jutni — addig a nagybérlők *belterjes* gazdálkodást folytatva, kikerülték a *gabona-válság* csapásait és hosszú szerződésekkel biztosították maguknak a kereskedelmi, ipari növények jövedelmező piacra termelését. Ez az intenzív nagybérleti gazdálkodás azonban a nagybirtok mellett továbbra is mellékes szerepet játszott.

Magyarországon a nagybirtok járt a porosz-utas tőkésfejlődés élén. A nagybirtok jelentékeny része többé-kevésbé megvalósította a technikai átépítés feladatát. A már eddig is viszonylag fejlettebb gazdaságok pedig *fokozták* az intenzív gazdálkodást. Jellemző példa ez utóbbira a magyarávári uradalom

¹³⁶ Országos Levéltár az Eszterházyak Gesztes-i uradalmának gazdasági iratai D. III. 1. sz.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ Gazdacímtár Bp. 1897.

¹³⁹ *Károly Rezső*: Bauer Ottó sopronvármegyei Tormás Pusztai gazdaságának berendezése és üzemi viszonyai Bp. 1902.

(Frigyes főherceg uradalma 36 ezer kat. hold)¹⁴⁰ gazdálkodása, ahol a gabona-termelés mellett nagy szerep jutott a 80-as, 90-es években a takarmánynövények termesztésének. 1895-ben a szántóföldi termelés 59,5%-a gabona, 40,5%-a takarmánytermesztés. A gazdaságban hatos vetésforgót használtak. Jelentős volt a gépek használata is, közel 250 különböző gép — s közte 3 gözeke is — működött az uradalom területén. A takarmánytermesztés és az állattenyésztés fejlesztése megteremtette a feltételeket a *tejgazdálkodás* — a mezőgazdaság ez új ágának — teljes kibontakozásához. A mezőgazdaság tőkés fejlődésének ugyanis fejlettebb szakasza, amikor az állattenyésztés a hústermelésről egyre inkább a tejgazdálkodásra tolódik át. A magyaróvári uradalom »üzemében a tejgazdaságra fektette a fősúlyt és ezáltal a jövedelmezősége biztos alapon nyugszik, a gazdasági válság hatásától érintetlen maradt.«¹⁴¹ A tejtermelés növekedésével arányosan növekedett a tejtermékek feldolgozása is.¹⁴² A tej nagyrészt az uradalom Bécsbe szállította ki és ott adta el. Lenin nagy jelentőséget tulajdonít a tejgazdálkodás ilyen előtérbe nyomulásának, ami a tejtermékek gyártásával és feldolgozásával a mezőgazdaság lényeges átalakulását vonja maga után. Mezőgazdálkodás vállalkozó jelleget ölt és szakít a begyepesedett szokásokkal. A kapitalizmus maga alá rendeli a mezőgazdaság egyik termékét és ehhez a főtermékhez igazítja a gazdaság valamennyi többi ágát.¹⁴³ Így volt ez a belterjes irányba fejlődős nagybirtokon, s így a magyaróvári uradalomban is. A tejtermelés itt egyre inkább »főtermék«-ké vált és a legtöbb jövedelem, a gazdasági bevétel közel 63%-a ebből az ágból származott.¹⁴⁴

Szemléletes példája már a kiegyezést követően fejlődő, de a századvégi gabonaválság idején nagyobb mértékben kibontakozó tejgazdálkodásnak az Eszterházyak tatai uradalmának tejgazdasága. Itt 1876-ban még 7 ezer egy-néhány száz liter tejet termeltek és ebből is csak alig 700 liter került eladásra. Tejszint, túró, vaj, ekkor még viszonylag keveset állított elő és adott el az uradalom. 1894-ben azonban a termelt tej már 14 és félezer liter, amiből több mint a fele került eladásra. Ugyanakkor jelentékenyen növekedett a tejtermékek ipari feldolgozása és a piacon való értékesítése is.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Statisztikai adatok a magyaróvári főhercegi uradalom kezeléséről, nagyságáról, beosztásáról, üzeméről és termeléséről 1905. július hóban. Magyaróvár. A nagybirtok gazdálkodására a válság évtizedeiben legtöbb nyomtatott anyag a megyei és városi monográfiákban található. Így például Bács-Bodrog vm. monográfiája, ahol részletes leírás található a megye többnyire vezető nagygazdaságairól. Ezek pontos, számszerű kimutatást adnak az uradalmi felszerelésről, technikáról, a használatos művelési formákról, a belterjesség térhódításáról stb. Az adatokból kitűnik, hogy sok olyan gazdaság van már ebben az időben, ahol a gazdálkodást már nem »úri módon«, hanem ipari vállalkozásként űzik (391., 409.). Ugyanerről: *Várady F.*: Baranya multja és jelene I. k. Pécs. 1896. 502. *Matlekovits*: Magyarország az ezredik évben. VI. k. Bp. 1897. 48.

¹⁴¹ Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye Bp. 1897. 911—912. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor. Szerk. *Matlekovits*. VII. k.

¹⁴² Uo. 914.

¹⁴³ *Lenin*: A kapitalizmus fejlődése: 263.

¹⁴⁴ Az 1896. évi kiállítás (uo.).

¹⁴⁵ O. L. Eszterházyak tatai uradalma. Tiszti számadások VIII. 1876., 1881—1894

A belterjes fejlődés erőteljesebb jelei mutatkoztak pl. a varsándi uradalom gazdálkodásában is. 1870—95 között a búza szántóföldi termelése az összszántóhoz képest csökkent, 43%-ról 34%-ra.¹⁴⁶ Ugyanakkor kiterjedt a cukorrépa- és a dohánytermelés is. A cukorrépa cukorrá feldolgozása csak úgy, mint a dohánytermelés a kapitalizmus további fejlődésének lépcsőfokai a mezőgazdaságban. A földművelést — a tejgazdálkodáshoz hasonlóan — most még fokozottabban úgy szervezik meg, mint »bármely más kereskedelmi és ipari vállalatot«.¹⁴⁷ Mindez a felhasznált munkaerő nagymértékű növekedését vonta maga után. 1873—95 között a különböző alkalmazottak és munkások száma 101-ről 225-re emelkedett. Lenin emelte ki, hogy a nagyobb arányokban folytatott tőkés mezőgazdaság haladása »béresek és különösen a napszámosok keresletének igen jelentős növekedésével jár együtt; különösen nagymértékben alkalmazzák a női- és gyermekmunkát«.¹⁴⁸ Ez a magyarországi nagybirtok századvégi fejlődésében is megfigyelhető. Az említett időszakban a varsándi uradalomban a béresek száma több mint két és félszeresére emelkedik, a mesterembereké pedig husszorosára. A felhasznált napszám viszont ugrásszerűen nő: 4609 napról 60 443-ra. A női munka mintegy 20-szorosan, a gyermekmunka közel 10-szeresen emelkedett.¹⁴⁹ Szembetűnő itt is az állattenyésztés fejlődése és a géphasználat fokozása. 1885 és 1895 között a loállomány több mint meg-négyszereződött, a marhaállomány több mint megtízszereződött.¹⁵⁰ És amíg 1873-ban egy holdra egy gép, addig 1895-ben már több mint 6 gép esett.¹⁵¹

A gépi technika fokozásának, a kereskedelmi és ipari növények termesztésének, valamint vállalkozói feldolgozásának ezek a törekvései számos nagy birtokon válnak éppen a 80—90-es években szembetűnővé. Így pl. Jásznagykun-Szolnok megyében a több mint 6300 holdas taksonyi gazdaságban, ahol a takarmánytermelés a szántóföldi termelés több mint 37%-a volt,¹⁵² az újaradi körülbelül 14 ezer holdas uradalomban, ahol többek között serfözde, szeszgyár is működött.¹⁵³ A gyömrői Teleki Tibor közel 6 ezer magyar holdnyi birtokán, a nagykartali tornyai uradalomban (5300 magyar hold), ahol a napi tejtermelés 2200—2400 liter volt.¹⁵⁴ Belterjes gazdálkodást űztek a fejérmegyei lángi uradalomban is, (Zichy János gróf tulajdona, mintegy 28 ezer magyar hold), ahol fejlett váltógazdálkodást alkalmaztak; jelentős, mintegy 56%-nyi volt a takarmánynövények termesztése. Fontos helyet foglalt el a burgonyatermesztés is. A keményítőt a kisbérűfűzitői keményítőgyárnak szállította az uradalom.¹⁵⁵

¹⁴⁶ Az 1896. évi kiállítás (uo.).

¹⁴⁷ Lenin: 183.

¹⁴⁸ Lenin: 288.

¹⁴⁹ Az 1896. évi kiállítás 930.

¹⁵⁰ Uo. 926.

¹⁵¹ Uo. 934.

¹⁵² Uo. 937.

¹⁵³ Uo. 946.

¹⁵⁴ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 74—83.

¹⁵⁵ Méltóságos vásenkői gr. Zichy János úr lángi uradalmának leírása Székesfehérvár, 1897.

Ugyanez mondható el a gróf Zichy Edmund tulajdonában volt kálózi uradalom gazdálkodásáról is (Fejér m, 13 300 kat. hold).¹⁵⁶ A belterjes gazdálkodás térhódításának jelei láthatók a gödöllői állami uradalom századvégi gazdálkodásában is. (Összterülete 30 667 hold.) A 90-es évektől kezdik visszaszorítani az eddig túlsúlyban levő gabonatermelést és rátérnek a fejlettebb állattenyésztésre, valamint a trágyázás fokozására. Már a 80-as évek közepétől kezdve új földek bevonásával fejlesztették a szőlőtermelést is. Az uradalomban a szemestermények mellett nagy szerepet játszottak a kapások, amit jelentősen egészített ki a takarmány termelése. Egyben fejlett tejgazdaságot is űztek itt: a tejet a fővárosban értékesítették. Némi gyümölcsstermelés mellett jövedelmező faki-termelés, illetve faeladás is folyt. Mindezek a példák azt mutatták, hogy a nagybirtok — ha a »porosz út« korlátai között — mégis rálépett a válság hatására a növekvő technikai átépítés és a fokozódó belterjesség útjára.

A jómódú parasztság gazdálkodása sem maradt azonban változatlan. A gazdagparaszt is igyekezett fejleszteni gazdálkodását. Arra törekedett, hogy az elmaradott háromnyomású gazdálkodás szorítójából kikászálódjon. Csökkentette az ugart s növelte a termőterületét. Számos megyében — még az elmaradottabb északi széleken is — a 70-es évek kezdetéhez képest — egyre határozottabb a gazdagparasztnak az a törekvése, hogy az ugart bevesse. Méginkább így a fejlettebb dunántúli megyékben. Sopronban a 90-es években az ugarrendszernek már alig volt nyoma, az ugarinak hagyott területek javarészen bükkönyt, lóherét vagy más takarmányféléket termeltek a gazdák.¹⁵⁷

A feketeugar megszüntetése kezdeti formája volt a háromnyomású gazdálkodás teljes felszámolásának, amire szintén akadt — például a barcasági szászgazdánál — példa. A búzatermelés helyét — itt — egyre inkább a sörgyártásra alkalmas árpa foglalta el.¹⁵⁸ Tót-Komlóson még 20—25 évvel azelőtt nemigen használta fel a gazda a trágyát, a 90-es esztendőkhöz már annyira becsülte, hogy még messziről drága pénzért is megvette.¹⁵⁹ Somogy-megyében, ahol a zöldugar alkalmazása már a 70-es években is feltűnt, a gépi technika fejlesztése terén is megfigyelhető némi javulás. Emellett kisebb, de mégsem elhanyagolható körülmény, hogy 1885-ben a vasekék száma már több mint kétszerese a faekének, túlnyomóan a jómódú parasztság használatában.¹⁶⁰ Az egész országban az 50—100 holdas gazdaságok kb. 3 és félszer annyi gőzlokomobillal rendelkeztek, mint a legalább 20-szor annyi gazdaságot kitevő törpebirtokok kiscgazdái. Jelentős fölényben volt a nagyparaszti gazdaság más gépek, mint a rosták, szecsakavágók, kukoricamorzsolók használata terén is.¹⁶¹

¹⁵⁶ *Vörös Sándor*: A kálózi uradalom ismertetése Kolozsvárt 1881.

¹⁵⁷ *Berényi Pál*: Sopron vm. (Szerk.: Körösi M. monogr. II. k. 1895. 249.)

¹⁵⁸ *Jeszenszky Ignác*: A barcasági szászok gazdasági viszonyai. *Hegedüs—Mandelló*: Közgazdasági Szemle. Vp. 1900. 687.

¹⁵⁹ *Gajdócs Pál*: Tót-Komlós története. Gyoma. 1897. 230—231.

¹⁶⁰ *Széchenyi Imre*: 14.

¹⁶¹ *Magy. Stat. Közl. Új évf. 24. K. Bp. 1900. III. R. I. 7—8. 74—75. idézi Szabad.*

Az intenzív gazdálkodás felé törekvés jelei mutatkoztak meg abban is, hogy a nagybirtok mellett leginkább a gazdagparasztok kapcsolódtak be a tejtermelésbe a század utolsó éveitől. Erre vall a *tejszövetkezetek* növekvő száma, amely 1897-ben 34, tíz évvel később már 651.¹⁶² A tejtermelő szövetkezetben a vezetőszeretet az egy tehénnel bíró szegényparasztokkal szemben a gazdagparasztok töltötték be, hiszen a szegényebbek csak negatív értelemben vehették ki részüket a tejgazdaság »áldásaiból«. Az a paraszt, akinek egy tehene volt, csak kényszerűségből folyamodott tejeladásra, lerontva saját gyermekének táplálkozását. Ugyanakkor a számszerű kisebbséget alkotó kulákság a tejgazdaságok nagyobb részét összpontosította a maga kezében.¹⁶³ Ez a kép ellentétes volt a nagyszámú kisparaszti gazdaság pusztulásával.

Ennek alapján a következőképpen rajzolódik ki az átalakulás országos méretű képe. 1871 és 1900 között az ugar az összterületnek kb. 23%-áról alig 11%-ára zsugorodott össze. A csökkenés nagyjából 1880 után következett be.¹⁶⁴ A gabonaművek learatott területe az össz learatott területhez képest ugyancsak csökken, 1870—94 között 68,7%-ról 63,6%-ra. Viszont növekedett az ipari, kereskedelmi és takarmánynövények¹⁶⁵ termelése, és a *holdankénti átlagtermelés* is.¹⁶⁶ E számok kézzelfoghatóan mutatják a belterjesség *viszonylagos térhódítását*. Ehhez járul még az állatállomány *lassú gyarapodása*. 1884 és 95 között (Magyarország, Erdélyt és Horvátországot is számítva) a lovak száma 1 997 000-ről 2 282 000-re, a szarvasmarháké 5 592 000-ről 6 738 000-re növekedett.¹⁶⁷

A gépesítés előrehaladását illetőleg a gépi eszközök növekvő használatát legjobban mutatja, hogy míg 1871-ben összesen 1 074 458 db, addig 1895-ben 2 329 503 db gép volt használatban a mezőgazdaságban. Jelentősen megnőtt — 7-ről 200-ra — a gőzekék, közel tízszeresére nőtt a gőzcséplők száma. Nagymértékben kiszorultak a faekék.¹⁶⁸ Emelkedett a behozott mezőgazdasági

¹⁶² *Koerfer István és Tolnai Pál*: Magyarország tejgazdasága. Bp. 1909. 4—6.

¹⁶³ *Lenin*: 272.

¹⁶⁴ M. Stat. Közl. Új Sor. IV. k. 2.

¹⁶⁵ *Matlekovits*: 240/b. A burgonyaterm. 1871—75. és 1896—1900. közötti átlagokban 8,4 mill. q-ról 37 mill.-ra, a cukorrépáé 2,4-ről 16,1-re, a takarmányrépáé 3,4-ről 36,7-re emelkedett. Magyar Stat. Közl. Új sor. 66. k. 47.

¹⁶⁶ M. Stat. Közl. uo. 48. A fenti évek átlagaiban a búzáé 3,5 q-ról 6,5-re, a burgonyáé 13,2-ről 46,1-re, a cukorrépáé 71,1-ről 120,7-re, a takarmányrépáé 48,3-ről 146,3 q-ra emelkedett.

¹⁶⁷ M. Stat. Évk. Új évf. VIII. 1900. Bp. 1901. 100.

¹⁶⁸ *Cautes*: 47.

	1871-ben	1895-ben
Gőzerőre készült eke összesen.....	7 db	200 db
« « cséplőgép összesen	2 416 «	20 200 «
« « más gép	504 «	20 200 «
Vas (ckerész) eke	521 361 «	2 020 000 «
Faeké	519 485 «	40 400 «
Lőerőre készült vetőgép	6 689 «	40 400 «
« « cséplőgép	3 198 «	66 733 «
« « arató v. kaszáló	1 833 «	20 200 «
Egyéb különféle	19 096 «	101 000 «
	<hr/>	<hr/>
	1 074 458 db	2 329 503 db

gépek forint értéke is, (osztrák értékben) 1886-ban 1 553 000 forint, 1894-ben 6 116 000 Ft.¹⁶⁹

Természetes azonban, hogy a mezőgazdaság belterjesebbé tétele, technikai fejlesztése fokozottabb tőkebefektetéseket kívánt meg. Ezért a nagy mezőgazdasági válság évtizedeiben gyorsuló mértékben növekedett a mezőgazdaság tőke- s hiteligenye. A földbirtokosok — a nagyobbak általában befektetés céljaira, a kisebbek a gazdasági felmorzsolódás kivédésén igyekezve — egyre több kölcsönt vettek fel: a *jelzálogkölcsönök állománya rohamosan emelkedett*. Tükrözik ezt a hazai hitelintézetek földbirtokokra nyújtott nagymértékben emelkedő jelzálogállományai. 1880-ban a Magyar Jelzáloghitelbank-i 1 500 000 Ft 1890-ben már 32 426 851 Ft, az Osztrák Központi Földhitelbanké 3 200 000-ról közel 7 millióra nő, az Osztrák-Magyar Banké 60 millióról 87 millióra, a Földhitelintézeté 65 millió 800 ezer forintról 94 millió forintra emelkedett.¹⁷⁰

Ezek a növekvő jelzálogállományok mutatták, hogy a magyar mezőgazdaság még az előző időszakhoz viszonyítva is jóval nagyobb mértékben adósodott el. Magyarországon 1894-ben a keletkezett és telekkönyvileg bekebelezett összes új terhek összege mintegy 260 millió forint volt. 1895-ben pedig 304 millió. Ez azt jelentette, hogy csupán e két esztendőben évenként átlag 281—282 millió új jelzálogterhet kebeleztek be. A század végén a földbirtokon nyugvó összteher a föld becserértékének közel 62%-át tette ki, vagyis a földbirtok értékének háromötöd részéig volt — részint adóssággal, részint közterhekkel — megterhelve.¹⁷¹ A magyar földbirtoknak erről a jelentékeny megterheléséről, a birtokosok nagymérvű eladósodásáról mondotta az egykorú reakció: »Tengernyi adósság súlya alatt nyög e hazában csaknem mindenki, az is, aki vagyonos, gazdag polgárnak látszik. Csak látszik, mert a nevén álló birtok, már csak félig-meddig, talán csak névleg az övé. Tulajdonképpen a hitelezők, mégpedig idegen tőkepénzesek az urai a magyar föld nagyrészének.«¹⁷² Ebben a jellemzésben elsősorban a gentry pusztulása felett érzett szánakozás hangja szólal meg, hiszen a nagybirtokosok többsége és a gazdagparaszt is — mint erre utaltunk — a felvett kölcsönöket gazdaságaik modernizálására, a belterjesség viszonylagos növelésére használták fel s így kiverekedték magukat a válság hullámvölgyéből. De ugyanakkor rámutat ez az idézet a külföldi tőke növekvő térhódítására is a válság időszakában. Nemcsak arról volt ugyanis szó, hogy az eladósodott és elárverezett földbirtokot nagymértékben vásárolták fel a külföldi kereskedőtőkések, hanem arról is, hogy a bankok a szükséges tőkét főleg záloglevelek kibocsátásával szereztek meg. A záloglevelek pedig csak kisebb részben találtak elhelyezést belföldön, jórészt főleg Ausztriában és

¹⁶⁹ A magyar ipar. Szerk. Árvay József. 1941. 210., 907. kk.

¹⁷⁰ Fritz Schulte: Die Bodenkredit Institute der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1841 bis 1910.

¹⁷¹ Fellner Frigyes: A járadék birtokrendszer és alkalmazása Magyarországon. Bp. 1900. 32. 156.

¹⁷² Zoltai Lajos: Debrecen. M. G. Sz. 1904. 106.

egyéb külföldön. E záloglevelek vevői így főként osztrák és egyéb külföldi tőkéses voltak. Ilyenképpen azután a jelzálogkölcsonök nagyarányú növekedése egyben Magyarországnak a külföldi tőkétől való függését is növelte.

A mezőgazdaság technikai átépítése — amelynek egyik következménye, mint láthattuk az eladósodás és a külföldi tőkétől való függés fokozódása volt — ugyanakkor igazolta Lenin tanítását: »Nincs okunk arra, hogy a mezőgazdasági válságban olyan jelenséget lássunk, mely feltartóztatja a kapitalizmust és a tőkés fejlődést.« Sőt éppen ellenkezőleg. A századvégi válság »egészében véve *meggyorsítja* a társadalmi fejlődést«. ¹⁷³ És miközben ezek a módszerek az önköltség szükséges csökkentésére irányultak, egyben objektíve a különbözőzeti földjáradék lassú süllyedésének megállításához vezettek — bizonyos fokon túl pedig — *viszonylagos* növekedését készítették elő. Hiszen, ha kibővül a földterület, akkor nőnek a föld termelékenységében mutatkozó különbségek. ¹⁷⁴ Ez növeli a termelékenységből fakadó különbözőzeti földjáradékot. Magyarországon a válság alatt — mint látható volt — bizonyos mértékben bővült a földterület, ami a különbözőzeti járadék *viszonylagos* növekedésének vetette meg az alapját. Még inkább meg volt a különbözőzeti járadék növekedésének a lehetősége, a technikai átépítés, a különböző pótlólagos befektetések következtében, amelyre a fenti példák vonatkoztak.

De Lenin rámutatott a fejlődés másik oldalára: az általános fejlődést keresztvező *helyenkénti visszaesésre* is. A válság ugyanis »*helyenként* technikai visszaesésre, a középkori viszonyok és gazdasági formák feléledésére« is vezet. ¹⁷⁵ És ez a »*helyenkénti visszaesés*« Magyarország esetében fokozott mértékben nyilvánult meg. Hiszen a magyar mezőgazdaságban még számottevőek voltak — a félgyarmati függőség konzerváló hatása következtében — a »*középkori viszonyok és gazdasági formák*« maradványai, amelyek a technikai átépítés menetét, az általános tőkés előrehaladás ütemét korlátozták, fékeztek. A magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődése a »porosz út« határai között ment végbe; a nagybirtok túlsúlya megmaradt és a feudális maradványoknak ez az alapja fenntartotta a »*középkori viszonyok*« különböző maradványait a gazdálkodás, a termelés több területén. Ez kihatott a belterjesség méreteire is. A belterjesség — országos méretekben — csak *kismérvben* terjedt ki. Magyarországon a külterjes szemtermelés maradt erős túlsúlyban. A takarmánynövények learatott területe az *össz learatott területhez képest alig emelkedett*. ¹⁷⁶ Bár még leginkább a gépek alkalmazása terén ötlött szembe az előrehaladás, ez is — mint a továbbiak megmutatják — csak *korlátozott* volt.

¹⁷³ Lenin: Az agrárkérdésről. I. 56.

¹⁷⁴ Lenin: A földjáradék elmélet (Az agrárkérdésről). I. 78—87.

¹⁷⁵ Lenin: 56.

¹⁷⁶ Matlekovits: 240/b.

Ezek a tények arra vallanak, hogy az önköltségesökkentés egyik formája a technikai átépítés, a belterjesség növelése lényegében csak a nagy- és *kulák-birtokon*, de még ott is csak *viszonylagosan* ment végbe. Világos tehát, hogy a válságból való kilábalás e tökéletes módszere nem érvényesült szabadon, hanem beleütközött a félgyarmati függőség és az ezzel összefonódott feudális maradványok korlátaiba. Magyarországon ugyanis ahhoz, hogy e módszerek teljesebben érvényesülhessenek, először el kellett volna takarítani azokat az akadályokat, amelyeket mindenekelőtt a félgyarmati helyzet, a tőkehiány és a fejlettség, a külfölddel versenyképes hazai ipar hiánya vont a kapitalizmus gyorsütemű és általánosabb fejlődése elé. Ha nincs tőke hiány, és ha van erős magyar ipar, fejlettség, úgy a technikai átépítés üteme is gyorsabb, úgy a válság leküzdése is eredményesebb lehet. Ez a helyzet fokozta a vámkérdés rendezésének fontosságát.

B) A Monarchia — az osztrák terménypiac monopolizálásának fokozása

Az Európa-szerte uralkodóvá vált védvámrendszer lényegesen szorosabbra vonta az osztrák burzsoázia és a magyar nagybirtokos osztály reakciós osztályszövetségét. A vámok védelme alatt az osztrák ipar visszaszorította a fejlettebb angol-német-francia ipar versenyét és ezzel megerősítette monopolhelyzetét a magyar piacon. Az osztrák ipar termékei ezentúl drágábban kelhettek el a hazai piacon: az ország gyarmati jellegű kizsákmányolása megnőtt. Az osztrák burzsoáziának tehát komoly előnyei származtak a védvámos politikából. A nyugati piacait veszített magyar nagybirtoknak pedig — éppen a vámközösség alapján — minden lehetősége meg volt arra, hogy növelje befolyását az osztrák piacon. A nyugati piacok elzárkózása nyomán ugyanis önműködően megnövekedett az amúgy is előtérben álló osztrák terménypiac jelentősége a magyar nagybirtok számára és ezt a kedvező gazdasági lehetőséget a magyar nagybirtok nem is késlekedett kiaknázni. Rámutattunk már arra, miképpen növekedett a 80-as évektől kezdve a hazai terménykivitel az osztrák piacon. Ilyenképpen ha a nyugati piacok elzárkózása nyomán az osztrák burzsoázia számára a hazai iparcikk-piac, a magyar nagybirtok számára viszont az osztrák terménypiac fontossága nőtt meg. Az osztályszövetség folyvást szilárduló gazdasági alapot nyert; az érdekegység e téren is szorosabbá vált. De az osztályszövetség ilyen megszilárdulása egyben bizonyos ellentéteknek vált forrásává.

A külső piacok elvesztése után ugyanis nem maradt más teendő a magyar nagybirtok számára, mint a Monarchia belső piacán megszilárdítani helyzetét. Tekintettel az agrárválság akut voltára, a versenyképes termelés, a profitok realizálásának feladata állott előtte. Ez a gazdasági érdek hajtotta a Monarchia terménypiacának mind teljesebb kiaknázására felé. De a profitok realizálásának törekvéséhez már kezdettől fogva hozzátapadt a minél magasabb profitok meg-

kaparintására irányuló követelés is. Ehhez pedig a keleti agrártermények konkurenciájának kizárása — végsőfokon pedig — a monopolárok megteremtésére volt szükség a Monarchián belül. A 80-as évek elején ez utóbbi célkitűzés még csak egyre erősödő tendencia, a 90-es esztendőkből azonban már a megvalósuláshoz közeledő alapvető törekvése a magyar nagybirtoknak. És éppen ezen a ponton — a minél magasabb profitokért folytatott marakodás vonalán — éleződik ki az ellentét az osztrák burzsoázia és a magyar nagybirtok között. Az alapvető kérdésben, a közös vámterület fenntartásában az egyetértés teljes. (Itt legfeljebb a középipari burzsoázia vékony rétege, a polgári értelmiség, elvéve egyes középbirtokosok hangoztatták — az 1887. évi újabb gazdasági kiegyezés idején — az önálló vámterület fontosságát, bár ez a követelés jóval erőtlenebb volt mint 10 évvel azelőtt)¹⁷⁷ Amíg ugyanis az osztrák burzsoázia a vámvédelem alatt megszilárdította helyzetét a magyar piacon — miközben Kelet felé továbbra is biztosította iparcikkeinek szabad kivitelét — addig a magyar nagybirtok, elvesztve nyugati piacait, még nem tudta kellően biztosítani a Monarchia terménypiacát, főként a keleti versennyel szemben.¹⁷⁸ Ezért a magyar nagybirtok — Kelet felé — az osztrák burzsoázia szabadkereskedelmi politikájával szemben védővámokat követel, amely eleinte a keleti verseny kizárására irányul, az évek haladtával azonban mindinkább átnő a monopolárok kialakításának irányába.¹⁷⁹

Ennek a törekvésnek volt politikai kifejezése a Romániával folytatott vámháború, az 1882. majd 87. évi vámtarifa, melyek egyre emelkedő vámokkal sújtották a Keletről érkező agrárterményeket, de mégsem elegendő mértékben, ahhoz, hogy e cikkek versenyét teljesen kizárják. És mivel a 90-es években kötött szerződések még inkább utat engedtek a keleti agrárcikkek hazai versenyének, ezért az ellentétek a két osztály között korántsem szűntek meg.¹⁸⁰

A harc másik politikai kifejezése volt a középeurópai agrár vámszövetség létrehozásának gondolata. A válsággal küzdő nagybirtokosok ugyanis az európai országokkal közös vámterületet akartak létrehozni a »keleti veszedelem«-mel szemben. Ez a program mintegy összefoglalta a magyar nagybirtoknak azt a törekvését, hogy igyekezzék visszaszerezni az elvesztett nyugati piacokat — tehát Nyugat felé szabadkereskedelmet követelt — s hogy főként útját állja a keleti versenynek — tehát Kelet felé védővámokat akart létrehozni. Ezért a

¹⁷⁷ Lásd pl. Képviselőházi Naplók 1884/87. XII. k. 360.

¹⁷⁸ A vámtügyre lásd mindenekelőtt Láng idézett munkáját. Sok adattal értékes tájékoztatást nyújtanak Gaál országgyűlési beszédei. (Magyarország közgazdasága és társadalmi politikája. 416—456.)

¹⁷⁹ Vö. Gaál : i. m. Ezenkívül számos megnyilatkozás az agrár védővámok szükségességéről az 1895. évi második országos gazdakongresszuson. Az agrár védvámok törekvéseire lásd még uo. IV. k. 96—97—98—102. »Ma védvámaink egyáltalán nincsenek, a létezők csak fináncvámok, amelyek a hazai termést nem védik« — hangoztatta Matlekovits.

¹⁸⁰ Lóherer : i. m. 81., 83., 88—89. Gaál : i. m. 77., 453., 424., 386., 416—417., 423. Az 1895. évi gazdakongresszus jegyzőkönyvei I. k. 141—142. Lásd még Rubinek Gyula : Kereskedelmi szerződéseink... (Megjelent Közgazdasági Szemle, Bp. 1896. 121.)

középeurópai agrárvámszövetség programját nagy tetszéssel fogadták az 1885-i nemzetközi gazdakongresszuson¹⁸¹ A programból azonban nem lett semmi, miért is a nagybirtok továbbra is a monopolárok kiharcolását tartotta főfeladatának. Ez a törekvés azonban már csak az új század első éveiben valósulhatott meg.

Elősegítette-e hát ez a vámpolitika a nagybirtokosok válságból való kilábalási törekvéseit? Elősegítette! Csakhogy nem az önálló belső piac nagymérvű kiépítése, hanem különösen az osztrák, s általában a Monarchia terménypiacának fokozott biztosítása útján, amellyel együtt az ország függő viszonya tovább mélyült.¹⁸²

Ezek az eredmények azt mutatták, hogy a magyar nagybirtok az ország nemzeti és polgári fejlődése számára nyomasztó viszonyok közepette is megtalálta a maga számításait. Ellenére viszonylagos technikai elmaradottságának — s fejlett ipar hiánya miatt a hazai felvevő piac bizonyos mértékű korlátozottságának — kedvező feltételeket biztosított a válságból való kilábaláshoz. Egyik ilyen kedvező feltétel, éppen az adott viszonyok konzerválása útján, az osztrák és általában a Monarchia terménypiacának növekvő kiaknázása volt a válság éveiben. Ez viszonyt az adott helyzettel való még teljesebb megelégedést érlelte meg benne, sőt e helyzet megszilárdításának irányába hajtotta. Részben ez a magyarázata annak, miért volt az adott viszonyokon való változtatás, a technikai átépítés korlátozott, miért nem volt nagyobb átalakításokra szüksége a magyar nagybirtoknak a válságból való kilábalás érdekében.

C) Közlekedésfejlesztés: HÉV építkezések

Az önköltségesökkentés további eszköze a *közlekedés fejlesztése* volt. A birtokosok egyrészt a piacok olcsóbb és gyorsabb megközelítésével akarták elérni a szállítási költségek és ezáltal részben az önköltség csökkentését. Ennek érdekében véget kellett vetni az eddigi magas vasúti tarifának — ami növelte a szállítási költségeket — s főként fokozni kellett a vasúthálózat kiépítését. Ezért, amikor a 70-es évek második felében a Tisza-kormány hozzáfogott a magánvasúttársaságok államosításához, ezt a kártalanításban részes nagybirtokosok az eddigi magas tarifák csökkentése szempontjából is kedvezően fogadták.

A vasútállamosítással kapcsolatos kedvezőbb tarifapolitika kialakítása mellett fontos szerepet játszott a 80-as években továbbfolyó, sőt fokozódó

¹⁸¹ Az 1885. évi gazdakongresszus jegyzőkönyve.

¹⁸² A 90-es években már egyre világosabban bontakozik ki a magyar nagybirtokos osztráknak az a követelése, hogy a Monarchia piacát monopolizálja. Míg eleinte az agrárvédóvámok követelése — a közös vámterület alapján — csupán a külföldi, keleti versennyel szemben való védekezés eszközeként jelentkezett, addig — a század vége felé — már egyre inkább átnőtt az elérhető legmagasabb haszon biztosításának eszközévé. A Monarchia piacának monopolizálása és a monopolárok kialakítása a válság leküzdésére irányuló kísérletekben *túlmenően* egyben a maximális tőkés haszon biztosítására is irányult. (Vö. Tisza István érvelését. 1895. kongresszusi jkv. 97—98.)

vasútépítkezés, mindenekelőtt a HÉV-építkezés. Ezek magántőkés társaságok keretében folytak. Az engedélyek megszerzése továbbra is nagy panamákkal volt összekapcsolva; amelyek a külföldi és hazai tőke és nem utolsósorban a vállalkozásokban résztvevő nagybirtokosok és a gentry számára is busás haszonnal jártak. Ezért a birtokosok egy része is hozzájuthatott bizonyos tőkéhez, amit gazdasága korszerűsítéséhez használhatott fel. A hazai és külföldi tőkés vállalkozók mellett neki is jelentékeny érdeklősége volt a vasút és a HÉV építkezésekben. Így pl. 1890-ben a HÉV vasutak igazgató tagjainak névsorában szerepeltek a Wesselényi bárók, Perényi báró, Podmaniczky Frigyes báró, Esterházy és Csernovics grófok is.¹⁸³

A nagybirtokosok tehát továbbra is bent ülve a vasutak igazgatótanácsaiban nemcsak a panamák jövedelmét vágták zsebre, hanem a vasútvonalakat is saját birtokaik közelében építették ki.¹⁸⁴ A HÉV vasútépítkezések nagymértékű növekedését mutatja, hogy 1881 és 1900 között kb. 7 500 km. vasútvonal épült.¹⁸⁵ Egyidejűleg a magyar vasúthálózat is kiterjedt. Míg 1880-ban csak 7 ezer, addig 1899-ben már 17 ezer km volt a vasútvonal hossza.¹⁸⁶ Ezzel széles termőterületeket vontak be az áruforgalomba, a nemzetközi vasúthálózatba. Egyben a vasúti teherforgalom is mintegy megkétszereződött 1888- és 99 között.¹⁸⁷

A vasút- és HÉV építkezések — különösképpen az utolsó évtizedben jelentős növekedése — azt mutatja, hogy a belső piac, ha félgymarmati és félfeudális korlátozottsággal is, de elsősorban a közlekedés vonalán számottevően kiterjedt. A birtokosok törekvései tehát a válságból való kilábalás, a piacok gyors és olcsóbb megközelítése érdekében, — a vasúti közlekedés jelentékeny fejlesztésével — eredménnyel jártak. A közlekedés fejlesztése egyben azt is eredményezte, hogy növekedett a piacokhoz közelebb eső, a vasútforgalomba bekapcsolt földek járadéka a piactól távol, a forgalomból kieső földek járadékával szemben.¹⁸⁸ Ez a körülmény — a már említett tényezők mellett — szintén hozzájárult a földjáradék ideiglenes csökkenésének megállításhoz, megalapozva a válság által megszakított növekedését.

D) A kizsákmányolás fokozása: a válságból való kilábalás főmódszere

Az önköltség csökkentésének *fő módszere* azonban a *munkabérek leszorítása*, illetőleg alacsony szinten tartása a mezőgazdasági munkások és dolgozó

¹⁸³ A nagybirtokosoknak a HÉV-építkezésekben való érdekeltiségére lásd: O. L. M. T. 1890—10—11. Az adatokat Földi Tamás bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét ezúton is köszönöm.

¹⁸⁴ Vö. *Földi*: A külföldi tőke kizsákmányoló szerepe a magyarországi vasútépítésben c. dolgozatát (kézirat).

¹⁸⁵ *Technikai fejlődésünk története*. Bp. 1927. 372—83. A kötetre Sándor Vilmos hívta fel figyelmemet.

¹⁸⁶ Magyar Stat. Közl. Új folyam. XXVIII. 4.

¹⁸⁷ Uo. III.

¹⁸⁸ Vö. *Osztrovitjanov*: 52.

parasztnak fokozott kizsákmányolása volt. Erre a félgyarmati- félféudális és soknemzetiségű Magyarországon különösen kedvező lehetőségük volt a birtokosoknak. Az országban hatalmas munkanélküli tartaléksereg állt a tőke rendelkezésére és a munkaerő nagy kínálatát a földbirtokosok kihasználva erősen leszorították a béreket. Hozzájárult ehhez a gépek terjedő alkalmazása is, ami csak növelte a termelésből kivetett tömegek számát. Különösen a gőzcséplő és aratógépek elterjedése fosztott meg számos mezőgazdasági munkást a kenyértől. A nagy nyári munkaidő rövidebb, a munkanélküliség évi tartama hosszabb lett.¹⁸⁹ A munkanélküliség növekedése országos jelenség volt és a képviselőházat is mind gyakrabban foglalkoztatta. A képviselők maguk hangoztatták, »a főbaj az, hogy a mezei munkásnép ősztől tavaszig munkanélkül van... a tömérdek cséplőgép, ekeka, kettős-hármaseke, sok munkást fölöslegessé tesz és rövid idő alatt elfogy a munka.«¹⁹⁰

Egyben a nagy gát- és útéptítő, valamint folyamszabályozási munkálatok nagyrésztének befejezése is hatalmas munkaerőt szabadított fel és zúdított vissza a mezőgazdaságba. Ez főként az alföldi munkásnépet fosztotta meg eddigi alkármennyire is nyomorúságos — megélhetésétől. Békés, Csanád és Csongrád megye szegényparasztszjai, kubikusmunkásai az elmúlt 20 esztendő alatt, a Tisza, Maros, Körösök vízszabályozási munkálatainál nyertek elhelyezést és a nehéz kubikumunkával keresték meg maguk és családjuk megélhetését.¹⁹¹ A kubikusok hónapokon keresztül éltek távol családjuktól, az idegen tájakon, sokszor még emberlakta helyektől is távol. A kubikus maga látta el szükségletét, munkája mellett főzött és mosott is. Sajátságos alakú gyékényponyva kunyhóban aludt, amelyben csupán annyi hely volt, hogy éppen feködni

¹⁸⁹ O. L. Kab. archiv. 8. Nachlass... u. o. Az aratás időtartama Békésben 1860—94. között a következőképpen csökkent: Békési járásban 60 napról 24-re, a csabaiban 65-ről 30-ra, a gyomaiba 42-ről 16-ra, a gyulaiban 21-ről 16-ra, az orosháziban 50-ről 14-re, a szarvasiban 20-ről 14-re, a szeghalmban 60-ről 30-ra. Néhány alföldi megyében a helyzet még fokozottan súlyos volt, mivel a többi évtizedekben nagyfokú népszaporodás is növelte a munkaerő kínálatát. Békés megyében pl. 1869—1890 között a lakosság száma kb. 24%-kal emelkedett. A békési főispán 1893-ban a kormánynak adott jelentésében arról számolt be, hogy »az intenzív gazdálkodás rapid terjedésével kevesbedett a munkakereset s ezzel szemben szaporodott számszerűleg is a munkáskéz... a túlságos munkaerőkínálat eredményeként érezhető versenyben kihasználta a gazdaközönség... a nép szorult helyzetét és lépésről-lépésre fokozták igényeiket« (uo.). A munkanélküliségre vö. Szentmiklóssy Lajos: A magyar agrárkérdéshez (Gondolat. 2. 1936. 27. »A magyar kapitalista ipar, mely ebben az időszakban csak lassan fejlődött, nem volt képes az előállott mezőgazdasági túlnépesség számottevő tömegeit felszívni«. Ezenkívül még számos egykorú utalás, mint pl.: Földművelő 1897. V. 21., VII. 30. Lásd még az egyes megyék munkaerőviszonyairól szóló monografikus feldolgozásokat. Így pl. Torontál vm.-ben a század végén tavasszal a munkások 100%-át csupán 18 napon át foglalkoztatták, nyáron csupán 22 napon, összesen 28 napon át. A többi napokon a munkásoknak csak töredéke talált munkát.) Jeszenszky Ignác: Torontál vm. gazdasági monographiája 1904. 17. Trencsénben »a munkaalkalom... egyáltalában nincsen helyes arányban«. (Gaal: i. m. 134.) »Ma... az, aki azelőtt hónapokig nyomtatott, illetve a nyomtatással keservesen kínlódott, 3—4 nap alatt tisztán megrostálva teheti el kicsépeelt gabonáját a magtárba« (Gajdács Pál: Tót-Komlós története. Gyoma. 1897. 229—230.) Ugyanerről: Az agrárszociális kérdéstről B. Csaba 1894. 11.

¹⁹⁰ Népszava 1894. V. 11. (Veres József beszédéből.)

¹⁹¹ O. L. uo.

tudott benne az ember.¹⁹² A 80-as évektől még ennek a nyomorúságos életnek is végeszakadt. A munkások ott álltak munka nélkül. Beszédesebb, ahogy megváltozott helyzetükről a hódmezővásárhelyi kubikusok panaszkodtak: »Mi kubikusmunkások... nehéz aggodalommal várjuk, hogy az országnak ugyan melyik részéről kapunk hírt, mert úgy kora tavasszal már mindenkiből kifogytunk, hogy az anyagi helyzeten némileg segítsünk munkánk után és hogy magunkat és családjunkat az éhenhalástól megmentsük, mert ezen a tejjel, mézzel folyó földön és szabadnak hirdetett Magyarországon, ahol a mezei munkás csupán hat hónapon át végez el minden munkát, nem keres annyit, hogy magát és családját a legszükségesebbekkel is ellássa.«¹⁹³ A birtokosok tehát elsősorban az alacsony munkabérek biztosításával igyekeztek az önköltséget csökkenteni és az elérhető legmagasabb hasznot biztosítani. Néhány konkrét adat a 90-es esztendő mezőgazdasági bérvizsnyairól.

Szentesen 1882-ben a kubikumunkáért köbméterenként 40—50, 1896—97-ben már csak 10—15 krajcárt fizettek.¹⁹⁴ Az orosházi kubikusok arról panaszkodtak, hogy a Kőrös szabályozásánál — mint mondták — »oly fizetést kaptunk, hogy tovább nem tűrhetve, kénytelenek voltunk megszökni.«¹⁹⁵ A békési járásban a munkások átlagos évi keresete 1860-ban kb. 200 Ft volt, 1894-ben viszont csak 180. A gyomai járásban 230 Ft, illetőleg 130, a szeghalmiban 230, illetőleg 173.¹⁹⁶ Lakosdon a cséplési napszám férfimunkás esetében is csak 50 krajcár volt, bár a nyári munka idején a napszámbeérek sokszor az 1 Ft fölé is emelkedtek.¹⁹⁷ A cselédbérek alacsony volta különösen akkor szembetűnő, ha azokat összehasonlítjuk az uradalmi tisztviselő személyzet fizetésével. Albrecht főherceg bélyei uradalmában, amíg a tehenészlegény pénzbére évi 40 Ft, addig a gazdasági intézőé 700, a számtartóé 1000 Ft volt.¹⁹⁸ Az említett Lakosdon a kocsis és béres pénzbére még kevesebb, 30—35 Ft. Ehhez járult a 9 köböl szemetes rozs, 1 köböl hitvány búza, 1 köböl paszuly, 12 kg só, 1 db marhatartás, 1 hold sivar, homokos földhasználat, amiért azonban a cseléd felesége nem ritkán 40—50 napot volt köteles dolgozni. A lakosdi cselédek legtöbbször málékenyéren, málépogácsán, paszulyon élt. Mint maguk vallották: »gyerekeink rongyosan, mezitláb didergik át a telet«¹⁹⁹

¹⁹² A kubikusok életkörülményeire lásd: *Oláh Mihály*: A kubikus néposztály kialakulása és életsorsa. Pécs. 1936. 18., 21—22. Ugyanarra még: *dr. Ecséri Lajos*: A magyar földműves nép munkája. Szenté 1930. Szerző többek közt leírja, hogy a magyar kubikusok Ausztria különböző részeiben is dolgoztak, főleg vasútmunkálatoknál, de Németország túlsó szélét is megjárták, mint cementmunkások. Kora tavasszal elindultak s csak aratásra tértek vissza s ennek végeztével ismét eltávoztak s míg a fagy engedte, folyvást dolgoztak. A kubikusmunkánál is alkalmazták az *olcsóbb gyermekmunkát*. A nagyobb fiúk főként a talicskatolásnál — csikózásnál — segítettek. Felhasználták őket a »digózás«-nál, a kubikuslovak hajtásánál is. (i. m. 5—6).

¹⁹³ Földmívelő 1897. III. 5.

¹⁹⁴ Uo.

¹⁹⁵ Uo.

¹⁹⁶ O. L. uo.

¹⁹⁷ Földmívelő 1897. XII. 17.

¹⁹⁸ Albrecht fh. bélyei uradalmának leírása OMGE. Bécs, 1883. 105—109.

¹⁹⁹ Földmívelő 1897. XII. 17.

A munkabérek — mint már láthattuk — a gazdaságilag elmaradottabb, főként felföldi és erdőlyrészi nemzetiségi megyékben voltak a legalacsonyabbak. Amíg Csanádban 1895-ben az aratási kézinapszám 162 krajcár volt (ellátással együtt), addig Szolnok-Dobokában csak 43, Máramarosban pedig 30 krajcár volt.²⁰⁰ Amíg a napszám- és cselédbérek általában nem sokat változtak a korszak folyamán, addig az adók nagyarányú növekedése mellett az élelmickek ára — kivéve a gabonát — emelkedett.²⁰¹ Ez a reálbérek leszorítását eredményezte. Ugyanakkor döntő súllyal esett latba az is, hogy a 90-es esztendőkből a mezőgazdasági munkásnak — a gépek elterjedése következtében — már jóval kevesebb lehetősége maradt munkaereje realizálására: ez szintén hozzájárult életszínvonalának süllyedéséhez.

És éppen ez a körülmény; az alacsony munkabérek biztosítása volt — az osztrák piac monopolizálása mellett — az a további tényező, amely a kilábolás folyamatát a magyar nagybirtok számára különösen megkönnyítette. És ebben egyaránt visszatükrözödtek az ország félféudális és félgymarmati viszonyai. A nagybirtok, amely a nincstelenek százezreitől véve el a földhözjutás lehetőségét, a nyomor állandó érlelője volt és a fejlődésében is félgymarmati korlátok közt vergődő ipar, amely képtelen volt annyi nincstelen felszívni, amilyen mértékben és ütemben ezek növekedtek, nagyra duzzasztotta a munkaerő kínálatát, alacsonyán tartván a munkabéreket. Ezzel kedvező feltételeket biztosított a nagybirtoknak a válságból való kilábolásra — a kizsákmányolás növelése útján. Miért is változtatott volna ezen a helyzeten a nagybirtokos osztály? Ez a változtatás: a mezőgazdaság teljes átépítése, a belterjes gazdálkodás *uralomra juttatása* — egyáltalán nem vált szükségessé, hiszen *korlátozott* tőkebefektetések, *viszonylagos* modernizálás útján is biztosítva volt számára a válságból való kilábolás. A kizsákmányolásnak ezzel a növelésével függött össze az olcsó női- és gyermekmunka fokozott felhasználása és a *munkanap megnyújtása* is. Így pl. József főherceg uradalmaiban 1895-ben a 3906 mezőgazdasági munkásból közel fele volt az olcsó női munkaerő.²⁰² Más nagy uradalmakban is jelentékenyen növekedett a felhasznált női- és gyermekmunkanapok száma.²⁰³ Béresnek, kanásznak, szolgálónak, gyakran aratóknak is különös előszeretettel alkalmaztak a földesurak gyermekmunkásokat. Azok sokszor 10—14 éves korukat sem töltötték be, amikor már nehéz mezei munkát végeztek. Egész évi bérük még a 30—40 Ft-ot sem haladta meg. Táplálkozásuk kevés volt, pihenőjük még télen

²⁰⁰ Matlekovits I.: i. m. 465.

²⁰¹ Számos adat van arról, miként emelkedtek fontos élelmiszerek árai az adott időszakban. Így például a marhahús átlagos ára (Bpesti piacon) 1875-ben: 96 fillér, 1895-ben: 150 fillér. A sertéshús ára (országos átlagár) 1880-ban 120 fillér, 1903-ban: 126 fillér. A vaj 1894—1903 között 7%-kal nőtt, a szalonnáé 15%, a disznózsír 20%-kal. (Lásd: Éber Ernő: i. m. 52—53.) Hasonló eredményeket hoz: Borovszky K.: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vmegye mezőgazdasági statisztikájára vonatkozó adatok Bp. 1888. 290. l.)

²⁰² József fh. uradalmainak rövid ismertetése 1896. 52.

²⁰³ Pl. a már említett varsándi uradalomban a női munkanapok száma 1873 és 95 között 1179-ről 23 581-re, a gyermekeké 1308-ról 10 147-re emelkedett. (Az 1896-én ... kiállítás ... 930.)

is alig 2 órányi.²⁰⁴ Amíg a lakosdi férfimunkás cséplésért 50 krajcárt, a női csak 40, addig a gyermek csak 20—25-öt kapott. Ugyanakkor a munkanap napkeltétől napnyugtáig tartott, reggeli-, ebéd-, uzsonára összesen 1 óra jutott.²⁰⁵

De a kizsákmányolás fokozása nemcsak a munkabérek leszorítása, hanem helyenként a »középkori viszonyok és gazdasági formák« felélése, az uzsora növelése formájában is jelentkezett. Az uzsora fokozása is eszköz volt a birtokos kezében az önköltség csökkentésére. A munkások »egymásra licitáltak«, csakhogy munkához jussanak. A felesművelés csaknem teljesen kiszorult a gazdálkodásból és helyét a munkásra terhesebb harmados, negyedes, ötödös formák foglalták el. Békés, Csongrád megyében kukoricaföldet csak harmadában kaphatott a szegényparaszt. A termény 2/3-ának beszolgáltatása mellett még ingyenes napszámot és különféle »ajándékot« is kellett szolgáltatnia, illetve fizetnie.²⁰⁶ A kubikusok, akik elvesztették munkájukat, beálltak harmadosoknak és így tettek a volt felesek is: a murkaerőkinálat egyre rontotta a munkafeltételeket. A volt felesek javarésze az uzsora nyomása alatt előbb-utóbb tönkrement, utódaik pedig, akik visszaemlékezhetek az elmúlt »jobb időkre« már proletárok voltak.²⁰⁷ Régebben, amikor kisebb esőzés zavarta meg az aratást, a munkások elvégeztek egyet s másat a gazdaságban. Utóbb ezt a túlmunkát akkor is megkövetelték a birtokosok, amikor nem szünetelt a munka. A részesek egy hold lóherét kaszáltak le, gyűjtöttek be és raktak fel minden díjazás nélkül. Mások meg dudvát hordtak rakományravalót, vagy épületeket tapasztottak.²⁰⁸ Van adatunk arra, hogy a váci püspöki uradalom gazdaságaiban, még a 80-as évek közepe-táján is több, mint kétezer robotnapot szedett be az uradalom. Robotolt ott nemcsak a béres, de még a kocsis, a kertész, a bojtárlegény is.²⁰⁹ »Robot nélkül — mint mondták — nem megy semmi ebben a dicső alkotmányos világban.«²¹⁰ Csökkent és romlott az aratómunkás terményrésze is az elmúlt évtizedekhez képest. Ez a rész a 90-es évek idején sokszor már 1/18 volt és ehhez járult a 10 kg. korpás rozsliszt, a kevés szalonna, 2 liter pálinka és fél kiló hús.²¹¹

Ezeknek az eszközöknek az alkalmazásával a földbirtokosok jelentős lépéseket tettek előre a válságból való kilábolás útján. S miközben az önköltség

²⁰⁴ *Csizmadia Sándor*: 32—33.

²⁰⁵ Földmívelő 1897. XII. 17. és Vö.: *Kiss Lajos*: A szegény asszony élete. h. é. nélkül. 57—58.

²⁰⁶ O. L. Kab. uo.

²⁰⁷ *Takács Imre*: A magyar földműves nép gazdasági helyzetének alakulása a jobbágyfelszabadítás után. (M. G. Sz. 1935. XL. 203.)

²⁰⁸ *Ecseri*: Az alföldi munkáskérdés. 86.

²⁰⁹ 2. Sz. u. Állami Levéltár váci püspöki gazdaság iratai. Díjazati Lajstrom 1884—86.

²¹⁰ Földmívelő 1896. IX. 18.

²¹¹ Uo. 1897. XII. 17. A ledolgozási rendszer — főként annak súlyosabb harmados-negyedes-ötödös-formáinak megmerevedéséről a középirtokon és az elmaradott nagyuradalmakban sok adatot tartalmaz: Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1896-ban, 97-ben. c. földművelésügyi miniszteri kiadvány. Bp. 1896. Utalunk itt arra a fontos körülményre is, hogy 1897-ben — mint a hivatalos statisztikák mutatták — sok helyen 1/18, 1/17 részes aratást is vállaltak a szegényparasztok. (A mezei munkát és mezei munkásokat keresők kimutatása az 1897. elején megjelent hivatalos összeírás alapján. Bp. 1897. F. M. Min. kiadv.)

csökkentésének ezek a módszerei egyre hatékonyabban éreztették hatásukat — az alacsony árak és magas önköltség közti összeütközés kezdett feloldódni — az amerikai gabona árszabályozó szerepe is megszűnőfélben volt. Az évek során ugyanis Amerikában is elfogytak a szabad földek, s a földmagántulajdon monopóliuma következtében itt is megszületett az abszolút földjáradék. Ez most már az amerikai gabona árát is jelentékenyen megemelte; az amerikai gabona elvesztette eddigi uralkodó helyzetét az európai piacon. Ezzel a nagy mezőgazdasági válság — a századfordulóhoz közelítve — annak táján — megszűnt.

Az önköltségsökkentés fenti módszereinek alkalmazása azonban, nemcsak a fokozódó tőkés kizsákmányolás, hanem a kapitalizmus előtti elnyomás súlyát is ráarkta a dolgozó tömegek vállaira. A »porosz út« árnyéka borította be a magyar falu szociális életét is.

A falu dolgozó népének lakás-, élelmezési és egészségügyi viszonyai is a leg-súlyosabbak voltak. A cselédség sok helyen még földbeásott putrikban lakott. Az ilyen »épület« csak annyira emelkedett ki a földből, hogy egy kis ablak épp-hogy elért rajta.²¹² A 80-as évektől azután »cselédkaszárnyákat« építettek a földbirtokosok. Ennek közepébe egy konyhát, jobbra, balra egy-egy szobát és minden szobába négy családot raktak be. Ha a családnak 4 gyermeke volt, úgy a szülőkkal együtt 24-en voltak a szobában.²¹³ A cselédlakásokban sohasem volt elegendő levegő és világosság, mert rendszeren csak egy ablaka volt, amit viszont télen a hideg ellen betapasztottak. Egyébként a szél még a havat is behordta volna a szobába. Zemplén megye kárpátorosz lakói alacsony szénaboglyához hasonló házban laktak, kicsiny ablakukat inkább világításra, mint szellőztetésre használták.²¹⁴ Oros községben egy béresgazda szobája 2 1/2 széles 1 méter hosszú volt — laktak benne hatan. A szükséges levegőnek alig fele volt csak meg.²¹⁵ Sok cseléd meg éppen az istállóban hált, nyáron pedig a szabadban. Az uradalmi tiszték lakásai egészen más képet mutattak.²¹⁶ Albrecht főherceg uradalmaiban pl. az intézőnek egy vendégszobája, 1 konyhája, 1 cselédszobája volt, éléskamrával, pincével és irodával.²¹⁷

A falusi dolgozók táplálkozási viszonyai sem vallottak jobb körülményekre. Télen, amikor nem volt munka és így kereset sem, csak egyszer evett naponta a napszámos ember, de még sok törpebirtokos is. Napközben egy pipadohánnyal verték el éhségüket. A zempléniek a szó szoros értelmében éheztek: tatárkán és burgonyán tartották magukat fenn, húst csak akkor láttak, ha marhájuk elhullott.²¹⁸ Liptó legtöbb községében kenyeret csakis vasárnap vagy ünnepnap látott a nép, kenyér helyett rozs, árpa kukoricalisztból tejjel habart lepény-

²¹² *Ecseri*: Szegény ember. H. é. u. 29.

²¹³ *Gazdasági E. Anquete-tárgyalások* 41.

²¹⁴ *Zemplén megye (Megyei monográfiák: 208.)*.

²¹⁵ *Bosnyák*: 4.

²¹⁶ *Ecseri*: 31.

²¹⁷ *Albrecht főherceg... uradalmának leírása* 247.

²¹⁸ *Zemplén megye*: 209.

félét evett. Húst alig fogyasztott, káposzta, túró, tej volt mindennapi élelme. A nagyrészt szlovák lakta Trencsénben sem táplálkoztak kenyérrel, helyette inkább krumplit, káposztát, köleskásából készült ételeket ettek. Szilágymegyében a kenyér kukoricaliszból készült, a nyári főleledel maláta, zöldbab, tök, éretlen gyümölcs, puliszka meg tökmag volt.²¹⁹

Az egészségtelen lakásviszonyokhoz, az egyoldalú és elégtelen táplálkozáshoz párosult a szellemi és kulturális elnyomatottság. Jellemző volt erre a nagyfokú analfabétizmus. A föld népe, s köztük a horvát, kárpátorosz, román nemzetiségi lakosság túlnyomó többsége sem írni, sem olvasni nem tudott. 1880-ban a szepesi szlovákok közül csak 28,5%, a rutének közül még csak 14,6% tudott írni, illetőleg olvasni.²²⁰ 1900-ban Oros kg. 4065 lakója közül 77% volt analfabéta.²²¹ Szolnok-Dobokában sokkal rosszabb volt az arány, a lakosság 80%-a volt olvasás és írástudatlan.²²² Az egészségi viszonyok terén az akkori Magyarország egyike volt a legelmaradottabb európai államoknak. Terjedt a tüdőbaj, a különböző fertőzőbetegségek okozta halál, s még inkább a gyermekhalandóság, de a kormányzat egészségügyi intézkedései messze elmaradtak a legigénytelenebb követelmények mögött. Az európai államok közül Magyarországon (Erdélyt és Horvátországot hozzászámítva) 1000 lakosra 31, Ausztriában 24, Norvégiában 17 haláleset jutott.²²³ Szepes megyében az ötödik életév végéig elhaltak aránya 1876—94 között meghaladta az 55%-ot. Zólyom, Vas, Doboka, Szaboles, Somogy, Borsod, Esztergom, Nógrád, és Nyitra megyékben még rosszabb volt az arány.²²⁴ A tüdőbajban elhaltak száma 1881—87-ben 42.300, 1895-ben már 53.700 volt. Nem kétséges, hogy a különböző fertőzőbetegségekben elhaltak számát elsősorban azok a falusi proletárok, félproletárok, törpebirtokos parasztok családtagjai duzzasztották fel, akik az egészségtelen, betegséget terjesztő lakásokban a szegényes táplálkozás mellett a leginkább voltak kitéve a pusztulásnak.

És akkor, amikor a magyar falu népe — különösképpen a nemzetiségi területeken — ilyen súlyos gazdasági és kulturális elnyomatottságban élt, a nagybirtok további védelmére hozott kormányintézkedés helyzetüket még tovább rontotta. Ismeretes, hogy a kiegyezést követően, a 70-es 80-as és a 90-es esztendőkből a kormány újabb hitbizományok létesítésével még szorosabbra vonta fojtogató gyűrűjét a parasztság körül. A XIX. század végén az országos kép az, hogy a 0—5 hold törpegazdaságok az összegazdaságoknak mintegy 53%-át adták, de az összszántóterületek mindössze 6%-át tették ki. Az 1000 holdon felüli nagybirtok ellenben, amely az összegazdaságoknak csupán 0.2%-át

²¹⁹ Keleti Károly: Magyarország népességének élelmezési statisztikája physiologia alapon. Bp. 1887. 46—62

²²⁰ Szepes megye (megyei monográfiák) stb.

²²¹ Bosnyák 34.

²²² Személy; 18-39.

²²³ Matlekovits; 146.

²²⁴ Szepes megye; 177.

jelentette, a gazdaságok összterületének kb. 31%-ával rendelkezett. Így festett a latifundiumok és a »3 millió koldus« országa, a félf feudális Magyarország a XIX. század utolsó éveiben, az imperializmusba való gyorsuló átmenet idején.

Ezek a nyomasztó körülmények okozták, hogy a magyar falu szegényei egyre-másra vándorbotot fogtak a kezükbe; a kivándorlás hulláma mind magasabbra tört fel. 1880-ban még 6 600 volt az országból kivándorlók száma; 1893-ban már 26.200. Ebben az évben ezer lakosra 148 kivándorló jutott.²²⁵ Még az egykorú félf feudálisburzsoá statisztikák is feldolgozták és — kénytelen-kelletlen — bevallották, hogy »a kivándorlók zömét az állami és községi terhek alatt az utóbbi terméketlen években elszegényedett s eladósodott fél vagy negyedtelkes gazdák és fiaik képzik, kik elárverezett vagyonuk romjaival előteremtették az utiköltséget« s kelnek útra, főként a távoli Amerikába. Különösen a nemzetiségi területekről vonult el a nép.²²⁶ Így Sáros, Zemplén és még más felföldi megyékből már a 80-as évek elején is ezrek hagyták el az országot évente. Még nagyobb tömegben vándorolt ki a székely nép az országból. Gaál Jenő állapította meg 1892. évi márc. 30-án mondott képviselőházi beszédében, »hogy a székely kivándorlás az országra nézve évenként körülbelül 10 000 munkabíró magyar ember elvesztését jelenti. Ez embereknek. . . nem tudnak az országban keresetet, s existenciát adni. . .« — vallotta be.²²⁷

A kivándorlás még csendes — bár vészes — figyelmeztető volt a latifundiumok urai felé, kifejezván a falusi tömegek egyre mélyülő elkeseredését elnyomóik, kizsákmányolóik iránt. Ez a felháborodás, amely egyre fokozódott, a növekvő tőkés kizsákmányolás és a feudális földbirtokmegosztás egész rendszere ellen, már a 80-as évek legvégétől kezdve is aktív, osztályharcos ellenállásra sarkalta a paraszti tömegeket. Az egykorú jelentések is megállapították, hogy az elmúlt évek »öntudatra ébresztették« a falusi munkásokat és »felkeltették az összetartozás érzését, megösmertette velük a tömeg gazdasági súlyát. Ennek tudatában él ma minden munkás.²²⁸

Az agrárválság kiélezte az ellentéteket a munka és a tőke között, amit csak tetézték a tőkés kizsákmányoláshoz tapadó feudális elnyomás maradványformái; kiélezte a hatalmas földesúri földtulajdon és a milliónyi paraszti parcellatulajdon ellentét is. Ezeknek az ellentéteknek volt politikai kifejezője a kilencvenes évek elején kirobbanó és a század utolsó évtizedén átmozajló forradalmi parasztmozgalmak sorozata, amelyben fokozott élességgel tükröződött vissza az elmaradt földosztás történeti követelménye.

²²⁵ *Matlekovits*: 177.

²²⁶ A kivándorlók számát évenként feltüntetve lásd; *Thiring Gusztáv*: A magyarok kivándorlása Amerikába. (Kg. Szemle Bp. 18 6. 36.) Ezenkívül sok adat; *M. G. Sz.* 1899. I. k. 284. Az egyes megyék helyi viszonyaira vonatkozóan; *Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv.* I. évf. 1883. 14.

²²⁷ *Gaál Jenő*: Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája 134.

²²⁸ O. L. Kab. Arch. uo.

A FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZAT VIZONTAGSÁGAI

SZÖVEGTÖRTÉNETI ÉS SZÖVEGKRITIKAI VIZSGÁLATOK

RÉVÉSZ IMRE akadémikus

A Kossuth-életrajzban *Kossuth és a Függetlenségi Nyilatkozat* címen megjelent tanulmányomban nem terjeszkedtem ki — a kiadvány ünnepi céljának és rendeltetésének figyelembevételével nem is terjeszkedhettem ki — egyes, inkább a műhelymunka körébe vágó részletkérdésekre, amelyek előtt a magyar történet ez egyik legfontosabb okmányának keletkezését illetően fölmerültek. Még kevésbé foglalkozhattam részletesen az okmány magyarországi és külföldi elterjedésére, ismertté válására vonatkozó kérdésekkel. Legkevésbé vizsgálhattam pedig az okmány *szövegének* a történetét: azt, hogy a fennmaradt magyar lenyomatok az egykorú és későbbi kiadásokban mennyiben hívek, a nagyszámú idegen nyelvű fordítások mily mértékben megbízhatók — általában áll-e rendelkezésünkre olyan nyomtatott szöveg, amelyet — akár magyar eredetiben, akár fordításban — vitán felül, szó és betű szerint hiteles textusnak lehetne tekinteni. Mindezekre a kérdésekre s az ezek vizsgálatából leszűrt eredményeimre említett dolgozatomban csak egészen röviden utalhattam. Az egésznek summájaként pedig jeleztem, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat (alább: FNy) szövegének egészen megbízható textusával máig sem rendelkezünk s így azt magam voltam kénytelen a lehetőségig pontos szövegkritikai vizsgálatokkal összeállítani. Ebből a magam összeállította szövegből idéztem említett dolgozatomban s ez került bele Kossuth Lajos *Összes Munkái*-nak legújabbban megjelent XIV. kötetébe is. (Bp. 1953. 894—912. l.)

Az alább következő sorok célja az, hogy a FNy-nak, mint irodalmi műnek keletkezésére, elterjedésére és szövegének jellemzően vizontagságos sorsára vonatkozó vizsgálataimból mindazt a tudományos nyilvánosság elé bocsássam, ami a Kossuth-kutatás esetleg nemcsak a FNy konkrét kérdésében, hanem egyéb vonatkozásokban is érdekelheti. Kutatásaim eredménye fölöttébb hézagos, nem egyszer kénytelenségből csak feltevéseken alapuló — de a kutatás hivatottabb folytatói számára, azt hiszem, így is tehet szolgálatot.¹

¹ Ezt a dolgozatot, a FNy általam összeállított kritikai szövegével együtt, már kéziratban rendelkezésre bocsátottam a Kossuth munkái XIV. köteté szerkesztőjének, *Barta István-nak*, aki azt a kötet céljának megfelelően, igaz örömmel fel is tudta használni, szerzőségemet s a témával kapcsolatos munkásságomat ismételtelen is megtisztelő formában megemlítve.

I.

Hogy ebben a kérdésben mennyire a legelején kellett kezdeni a dolgok tisztázását: az már onnan is kiderül, hogy nemcsak a régebbi, hanem még a mai köztudatban is fennállott s mondhatni napjainkig fennáll egy olyan elemi fogalomzavar, amelytől nem egyszer még a történelemmel hivatásszerűen foglalkozók sem voltak mentesek, s előfordul, hogy ma sem azok. Arról van szó nevezetesen, hogy az átlagos köztudat mai napig azt az 5 rövid pontból álló határozatot emlegeti »függetlenségi nyilatkozat«-nak, amelyet a Debrecenben ülésező országgyűlés képviselőháza 1849 április 14-én délelőtt a rendes helyén megkezdett, de a református Nagytemplomba áttett ünnepélyes ülésén óriási tömeg jelenlétében, kitörő, lelkes egyhangúsággal elfogadott s amelynek elfogadását ugyanaznap este 7 órakor a gyér létszámú felsőház is ugyanolyan egyhangúsággal megismételte. A történelmi valóság ezzel szemben az, hogy sem Kossuth, sem munkatársai és kortársai *nem ezt* az április 14-i, rövidségében is sorsdöntő jelentőségű országgyűlési határozatot nevezték »Függetlenségi Nyilatkozat«-nak. Ezt nevezték nagyon sokféleképpen: a nemzeti és állami függetlenség proklamálásának, a Habsburg-ház trónvesztése kimondásának, detronizációnak, francia szóval déchéance-nak (azaz a dinasztia trónról bukásának), és így tovább.² »Függetlenségi Nyilatkozat«-on ellenben maga Kossuth *mindig*, de munkatársai és kortársai is rendszerint azt az április 14-i határozatnál sokkal terjedelmesebb³ írásművet értették, amelynek megszerkesztését és világ elé bocsátását ennek az április 14-i határozatnak az utolsó, 5-ik pontjában rendelte el Kossuth indítványára az országgyűlés két háza, így: »Ezen határozatokban [ti. az előző négy pontban] foglalt elveknek nyilatkozványba foglalása és fogalmazása három tagból [akikhez a felsőház még kettőt esatolt] választmányra bízatik.« Már ebből a határozati szövegből meglátszik, hogy az indítványtevő Kossuth az első perctől kezdve világosan különbséget tesz »határozat« és »nyilatkozvány« között s az utóbbin, illetőleg az annak helyét már a fogalmazás során elfoglaló, újabb keletű és jobb képzésű »nyilatkozat« szón hosszabb fejtegetéseket tartalmazó *deklarációt, manifesztumot* ért. Horváth Mihály, aki maga is tagja volt az ötös szövegező »választmány«-nak (ma az ilyet bizottságnak mondjuk), pontosan megmondja, miért volt erre a manifesztumra szükség: »mivel ügyeink, nemzeti jogaink s törvényes viszonyaink Ausztriával a nemzet alsóbb osztályai s még inkább a külföld előtt kevésbé ismeretesekek: a nemzet e lépésének jogosságát az események

² Az újabban divatba jött s mondhatni általánossá vált »trónfosztás« kifejezés magyarul és értelmetlen, mert nem a trónt fosztották meg az uralkodóháztól, hanem az uralkodóházat a tróntól. A »kukoricafosztás« is azt jelenti, hogy a kukoricát fosztják meg a héjától, nem pedig a héját fosztják meg a kukoricától.

³ A FNy a debreceni városi nyomdától készített egyik legelső és akkor aránylag legpontosabb kiadásában csaknem egészen betöltött egy rendes oktáv alakban, nem sűrűn nyomtatott, 16 lapnyi, tehát egy íves brosurát — az április 14-i határozat 5 pontja viszont, egy másik ugyanolyan formátumú kiadványban, igaz, hogy valamivel sűrűbben nyomva, együttvéve sem ad ki egy nyomtatott oktavlapot.

s a dinasztia részéről elkövetett jogsértések és törvényszegések történelmi előadásával szükséges felvilágosítani⁴ (ma így mondanók: megvilágítani). A cél tehát a manifesztum megszerkesztésével egyfelől a legszélesebb magyarországi néprétegek, másfelől a külföld hiteles és részletes tájékoztatása volt a nemzet törvényes képviselőtének erről a hatalmas és elszánt lépéséről. Teljes joggal volt meggyőződve Kossuth és a hozzá őszinte hűséggel mindvégig ragaszkodó magyar politikusok és katonák nem nagyon nagy tábora arról, hogy a magyar függetlenség kimondása és a Habsburg-háznak a tróntól megfosztása egészen kivételes fordulópontot jelent nemcsak a magyar haza sorsában, hanem az egész európai történetben is. Ezért tartották szükségesnek, hogy saját népükkel együtt Európa és a világ népeit is oly módon tájékoztassák ennek a nagyszerű elhatározásnak okairól és jogos voltáról, ahogyan hetvenhárom évvel azelőtt az északamerikai angol gyarmatok népe tette azt a világhírű Declaration of Independence-ben, amely — amint említett dolgozatomban valamivel részletesebben is rámutattam — Kossuthnak a magyar függetlenségi deklaráció szerkesztéséhez elsősorban adott példát, helyel-közzel még irodalmi mintát is.

Egészen természetes, hogy ennek, a magyar történetben új korszakot jelző és magyarázó okmánynak a megfogalmazását nem bízhatta másra az a Kossuth, aki a maga éjt-napot egybetevő, óriási szorgalmával és felelősségérzetével, amint tudjuk, tömegesen végzett ennél sokkal kisebb jelentőségű írásbeli munkákat is nap-nap után s jóformán minden, az államvezetésre és a függetlenségi harc megvívására nézve fontosnak tartott ügyben mondhatni maga volt önmagának a titkára és irodavezetője. Ha nem tudnók is magának Kossuthnak és egyik leghűbb munkatársának, Irányi Dánielnek (a másik dolgozatomban idézett) közvetlen és teljes hitelű nyilatkozataiból, akkor is minden kétséget eloszlatna a kossuthi eredetre nézve magának Kossuthnak a FNy első fogalmazványát tartalmazó s az Országos Levéltárban őrzött kézírata.⁵ Csak amíg erre az eredeti első fogalmazványra a kutatás fel nem figyelhetett (mert magához az irathoz nem férhetett hozzá, sőt annak meglétéről sem tudott) — addig volt érthető valamelyest a történetírásunkban uralkodott s teljesen még napjainkig sem szűnt bizonytalankodás a FNy szerzőségére vagy szerkesztésére nézve.

Ennek a bizonytalanságnak egyik legjobban felismerhető forrása kétségkívül magának Horváth Mihálynak műve már idézett helyén olvasható előadása volt, amelyben — nyilván nem szándéktalanul — egy szót sem szól arról, hogy kinek a munkája volt »a nyilatkozat szerkezete«, amelyhez pedig egy alapfogalmazványt ötük közül mégis csak kellett valakinek vinnie. Horváth Mihálynak ez a feltűnő hallgatása csábíthatta rá a különben elég alaposan dolgozó Márki Sándort arra a nagy biztonsággal előadott alaptalan feltevésre, hogy: »az

⁴ *Magyarország függetlenségi harcának története*, 2. kiad. Pest, 1872. II. köt. 526. l.

⁵ *OHB-iratok* 33. fasc. 4280/K.

adatokat természetesen a nemzet jeles történetírója, H. M. bocsátotta a bizottság rendelkezésére . . . A nyilatkozat középső, nagyobb része lényegében bizonyára tőle való s a maga nemében páratlan magyar történelmi tanulmány, mert magyar historikusnak sohasem volt alkalma, hogy a nemzet sorsdöntő pillanataiban politikailag ilyen döntő súllyal nyilatkozzék.⁶ Nem igen érthető, mi vihette rá Horváthot s a szabadságharc történetével a Millenniumi Történet X. kötete egyik önálló nagy részében is foglalkozott Márkit a valódi szerző illetén leplezésére (amiben aztán egészen napjainkig számtalan követőjük akadt!) — hiszen, még ha egyetlenegy sem ismertek volna magának Kossuthnak meg Irányi Dánielnek idevonatkozó perdöntő nyilatkozataiból, ami szinte lehetetlen, akkor is észre kellett volna venniök, hogy maga az egész irat, amelyet Horváth műve mindkét kiadásában teljes szövegével le is közöl, pusztán mint írásmű is magán hordja a kossuthi származás patetikusán ragyogó bélyegeit. Emellett Márkinak már azt is könnyen meg lehetett volna állapítania, hogy a FNy-ból egész nagy gondolatmenetek, jellegzetes kifejezések, különösen pedig éppen a Habsburg-ház magyar történelmi sötét szerepére vonatkozó erőteljes és hű utalások lépten-nyomon megtalálhatók Kossuthnak 1848 nyara végétől kezdve elmondott és leírt különféle megnyilatkozásaiban (főként képviselőházi beszédeiben s a magyar nemzethez intézett kiáltványaiban) — és megtalálhatók Kossuthnak emigrációs politikai tevékenysége folyamán külföldön keletkezett nem egy olyan beszédében és írásában is, amelyekben a magyar szabadságharc jogosultságát fejtegeti és a Habsburgok bűneire mutat rá. Kossuth igazán nem szorult rá arra, hogy az idevonatkozó történelmi adatokat akár Horváthtól, akár mástól kölcsönkérje.

Hogy mindennek ellenére oly szívósan tudta magát a legújabb időkig tartani a FNy szerzőségére vonatkozó bizonytalankodás, ahhoz kétségtelenül hozzájárult némileg egy mélyen megható körülmény is : az a gyönyörű legendás adat, hogy Szacsvey Imre, a képviselőház egyik jegyzője, csakhogy mentse Kossuthot, akinek ez az ifjú nemeslelkű, eszményien radikális képviselő egyik rajongó tisztelője volt, a hadbírótság előtt *magára vállalta volna a FNy szerzőségét* (amelyen pedig csak mint jegyzőnek szerepel az aláírása) és ezért kellett volna vértanúhalált halnia.⁷ Ma már a legfontosabb darabok, elsősorban maga az ítélet és annak megokolása hiányzanak a Szacsvey Imre hadbírószági perének irataiból (vagy legalábbis egyelőre lappanganak) és a meglevőkből csak annyi látszik bizonyosnak, hogy Szacsvey ellen a sötételemkéntű császári biztos, Zichy Ferenc gróf, aki a cári seregek bevonulása után Nagyvárad székhellyel a tiszán-

⁶ Márki Sándor: *Horváth Mihály*. (Magyar Történelmi Éltrajzok XXXIII. 1—5)., Bp. 1917. 108. 1.

⁷ A debreceni Kossuth-szobor mellékalakjai között Szacsveyt jelenti a kezében tollat és papirost tartó ifjú — amely ábrázolás már nyilván a legenda hatása alatt jött létre. Szacsvey nagyváradai szobrán a való ténynek megfelelőbb a felirat: »Csak egy tollvonás volt bűne...« (tí. névalírása).

túli részeken végezte aljas munkáját, tényleg ilyen értelemben is vádaskodott.⁸ De hiszen Szacs vay Imrének éppen nem is volt szükséges *írnia vagy szerkesztenie* a FNy-ot ahhoz, hogy a dicsőséges bitóra jusson — erre elég volt, éppen mint a Perényi Zsigmond vértanúhalálához, a pusztá aláírása az okmányon s jegyzői ténykedése az április 14-i és 19-i üléseken (úgy, mint a Perényi felsőházi elnöklése ugyanakkor). Szacs vaynak egyébként a katasztrófa napjaiban egymást különös buzgósággal támogató világi és egyházi aulikus és klerikális reakciók szemében körülbelül nem is a FNy-tal kapcsolatos ténykedése lehetett a legnagyobb »bűne«, hanem az, hogy ő, a róm. katolikus feudális papi nagybirtok egyik fellegvárának, Nagyváradnak a szülötte volt az, az országgyűlés képviselői közül, aki a szegényparasztság súlyos helyzetének radikális megkönnyítése s ezzel a honvédelem erejének fokozása érdekében *római katolikus vallású létére is a főpapi és szerzetesi »holtkézi«* vagyonok azonnali szekularizációját követelte már 1848 augusztus 5-én — persze eredmény nélkül!⁹ Ez az eddig kevésbé méltatott fellépése, amely való tény, éppúgy, sőt méginkább alapot szolgáltat arra, hogy nevét és szerepét legszebb haladó és forradalmi hagyományaink között tartsuk számon, mint a FNy körüli, legendás vonásokkal isszínezett tevékenykedése.

Annak, hogy a jóhiszemű, kegyeletes mendemonda s méginkább a rosszhiszemű hitvány vádaskodás Szacs vay szerepét a FNy keletkezése körül ennyire felnagyítsa, mindenesetre volt némi tárgyi alapja is. Mégpedig nemcsak annyi, hogy a FNy-ot, mint a képviselőház egyik jegyzője, ő olvasta fel az április 19-i »vegyes« (együttes) ülésben és ő írta alá mint jegyző (mint ahogyan már Irányi Dániellel, jegyzőtársával együtt ő funkcionált az április 14-i ülésen is és a függetlenségi és detronizációs *határozat* is az ő kezeírásában maradt fenn, úgyis mint Kossuth indítványa és úgyis mint elfogadott határozat; ezt az utóbbit ő és Almásy Pál elnök alá is írták¹⁰). Hanem ehhez járult még az az érdekes körül-

⁸ A *Hadtörténelmi Levéltárban* található a »Polizei-Section des K.K. Armees-Oberkommandos« 1644. számú, 1849. okt. 5-én kelt jelentése a pesti Kriegsgericht-hez, amelyben többek közt a következők olvashatók: »Es dürfte dem löbl. kk. Kriegsgerichte vielleicht daran gelegen seyn, über den in Untersuchung befindlichen Emerich Szacs vay einige näheren Daten zu erhalten, zu welchem Ende man sich denn auch beehrt, bekannt zu geben, dass eben derselbe nach Aussage des Grafen Franz Zichy Verfasser der Unabhängigkeitserklärung gewesen seyn soll. — Aus der angeschlossenen deutschen Übersetzung dieser Akta ./ [nincs csatolva!] ist wenigstens soviel unläugbar, dass er diese Urkunde als Schriftführer unterzeichnet, und nach Inhalt des Közlöny in den Nummern 85. u. 90. ao 849 in der Landtagssitzung die Entthronungsakte vorgelesen habe. Emerich Szacs vay erscheint auch als einer der hervorragendsten Redner in den Sitzungen. . . « — A pör egyéb megmaradt darabjai, ill. az iktatókönyvi szövegek sem engednek arra következtetni, hogy a hadbíróság Szacs vay »vétkéi« között a FNy szerkesztését — még hozzá a saját, heroikusan félrevezető vallomása alapján — csakugyan megállapította volna; sőt inkább az látszik egy rövid feljegyzésből valószínűnek, hogy a szerződésről való vád nem is emeltetett.

⁹ L. Szabó Ervin: *Társadalmi és pártarcok a 48/49-es magyar forradalomban*. 2. kiadás, Bp. 1949. 257. l. Vö. Beér J. — Csizmadia A.: *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés*. Bp. 1954. 662.—663.

¹⁰ *OL. Archivum Regnicolare* Lad. XX. 22. fasc. 1. N^o 158 1/2 b (együtt az ápr. 14-i ülés Irányitól fölvetett, de csak egészen »raptim« készült, vázlatos jegyzőkönyvi szövegével). Hasonmásban közli (de tévesen a Kossuth kezeírásának mondja, mert az ő neve van aláírva, mint indítványtevőé) Ballai Károly: *A magyar függetlenségi nyilatkozatok története*. Bp. 1935. — A másik, már jegyzőkönyvi határozati formában kiállított, Almásytól és Szacs vaytól aláírt szöveg az *OL. 1848/49-es felsőházi iratai* között őriztetik.

mény is, hogy Kossuth eredeti fogalmazványának utolsó néhány bekezdése *már nem az ő, hanem a Szacs vay kezeírása*, bár nyilvánvalóan éppoly kossuthi elme-termék és írásmű, mint a megelőző, Kossuth leírta szakaszok. Ennek valószínű magyarázata egyszerűen az, hogy Kossuthot a FNy fogalmazásának gyors és megfeszített munkája annyira kimeríthette, hogy az utolsó passzusoknál a diktálás könnyebbségéhez folyamodott s a befejező részeket Szacs vaynak mondta tollba. Ugyancsak Szacs vay és egy másik kéz segítségét vette igénybe fogalmazványa átnézésében és első átjavításában az ötös szövegező bizottság ülése folyamán, vagy talán már azt megelőzően is.

Mikor készült el a FNy-nak ez az első alapfogalmazványa — amelyben már Kossuth kézírása is elárul (egyéb kézírásaihoz viszonyítva) bizonyos sietséget és fáradtság okozta idegességet, de még sokkal inkább a fiatal Szacs vaynak egészen elhányt, izgatott betűvetése (pedig ő csaknem kalligráfikusan tudott írni, ha megvolt a nyugalma hozzá)?

Ennek a fogalmazványnak az elkészítésére aligha jutott több idő, mint *néhány óra* április 14-ének a képviselőházi és a felsőházi ülés közti délutánjából, meg az azt követő éjszakából. Másnap, április 15-én vasárnap volt: ezt fel kellett használni arra, hogy a fogalmazvány felett az ötös bizottság összejön és megállapítson egy olyan szöveget, amely azután vagy még vasárnap délután vagy este, vagy legkésőbb hétfőn, 16-án a kora reggeli órákban nyomdába legyen adható.

Arra semmi jel sem mutat — sőt minden ellene szól —, hogy Kossuthnak a FNy szövegére nézve már április 14-ét megelőzően lett volna valamiféle fogalmazványa vagy első tervezete. Igenis volt magára a függetlenségi *határozatra*, a *detronizációra* nézve — ezt az elgondolását már április 1-én, Egerből levélben közli egyik leghívebb hívével, Csányi Lászlóval, (I. K. L. *Összes Munkái*, XIV. 783. l.) — de hogy a FNy szövegtervezetét vagy első fogalmazványát is magával hozta volna már Debrecenbe, az teljesen valószínűtlen és semmi nyoma sincsen. Hiszen akkor az április 14-ét megelőző izgalmas »titkos« tanácskozásokon (azaz zárt üléseken) nagyon valószínűleg már ezt a szöveget is végigtárgyaltatta volna és már magán az ünnepélyes április 14-i ülésen ezt is felolvastatta és elfogadtatta volna (ami megtörténhetett volna egy óránál kevesebb idő alatt). Ez öt napi nyereséget jelentett volna az események rohanó sodrában s ezzel alighanem meg lehetett volna jó csomó későbbi sietséget és kapkodást takarítani, amik azután — mint látni fogjuk — a FNy sorsát, persze más, sokkal fontosabb körülményekkel együtt hatva, hátrányosan befolyásolták és remélt hatását csökkentették.

Az állandó emberfölötti elfoglaltság és széttépettség mellett, Kossuth politikai megfontoltságának is kell betudnunk, hogy április 14-ig a FNy tervezetével és fogalmazványával nem állott elő, sőt azt el sem készítette. Előbb meg kellett látnia, minő hatása lesz a függetlenség és a trónvesztés proklamálásának, amelyet, amint tudjuk, a zárt üléseken a békepárt és az attól befolyásolt ingadozó

képviselők többé-kevésbé hevesen elleneztek, s attól, hogy ezt az ellenzést ne vigyék a végletekig, csak a Kossuth lebűvölő energiájának, a radikális baloldal lelkes kisebbségi elszántságának és a tavaszi nagy győzelmektől lángragyújtott debreceni és tiszántúli közhangulatnak a hatása alatt állottak el. Kossuthnak számolnia kellett azzal a lehetőséggel, hogy a kocka elvetése — amit ő a szabadságharc diadalához elengedhetetlenül szükségesnek tartott — nem fog egészen simán menni április 14-én, s az ünnepélyesen egyhangúnak remélt aktust nemcsak olyan kisebb parlamenti csetepaték fogják megzavarni, amilyenek csakugyan elő is fordultak a nevezetes ülésnek mind a legelején, mind a végefelé — hanem esetleg nagyobb zavar is támadhat, amelynek folytán lehetetlen lesz ott magában a detronizáló ülésben bemutatni és elfogadtatni a kész FNy-ot is. Ezért választotta szerintünk a másik megoldási módot, bár azt maga is valószínűleg elgondolta, hogy a FNy-nak rögtön a függetlenségi határozat kimondása után való felolvastatása és elfogadtatása, az izzó lelkesedéssel ünneplő tömeg közepette, mind befelé, mind kifelé nagyban emelte volna a történelmi manifesztum jelentőségét és hatását — sokkal inkább, mint annak 5 nappal később való felolvasása és elfogadása egy aligha túlságosan népes együttes ülés keretében, egy szürke jegyzőkönyvi ponttal. *De éppen ez az izzó ünnepi lelkesedés volt az, amire Kossuth a közvetlen előzmények után száz százalékig mégsem számított* — s ami őt magát is meglehetősen meglephette és természetesen hatalmas föl-emelő erővel is hatott rá. Fogalmazványát már ebben az áthevült, bizakodó hangulatban készítette el — gyorsan, de nem átgondolatlanul, hiszen annak minden lényeges elvi és történelmi gondolatmenetét már ezerszer végiggondolta egy esztendő alatt, sokszor el is mondta, papírra is vetette. Az így, hamarosan, de nem elhamarkodottan készült fogalmazványt terjesztette aztán az ötös bizottság elé.

A bizottságnak is sietnie kellett a maga munkájával, mert a megállapítandó szövegtervezetet minél előbb nyomdába kellett adni, hogy belőle ún. »országgyűlési röpviv«, azaz *próbaív* készüljön arra a célra, hogy mind a képviselőház, mind a felsőház tagjai megismerhessék a bizottsági szövegtervezetet s zárt üléseken mindenki megtehesse hozzá a maga észrevételeit — s ekképpen kialakulhasson, bemutathatóvá és nyílt együttes ülésben elfogadhatóvá legyen a végleges szöveg. Ilyen próbaívek készítése már akkor elég régi parlamenti gyakorlat volt: fontosabb bizottsági jelentéseket, különösen pedig törvényjavaslatokat előre kinyomattak — széles margót hagyva, vagy épp csak félhasábosan — az országgyűlés tagjai számára, hogy azok a maguk észrevételeit előre megfontoltan megtehessek s ne csak első hallásra, kapásból kelljen a jelentéshez vagy javaslathoz hozzászólniok. Ez az eljárás, ha valahol és valamikor, a függetlenséget és a trónvesztést kimondó debreceni országgyűlésben igazán a helyén volt: a tervezett manifesztumnak a szövegét mind a hazai, mind a külföldi közvélemény számára jóformán szavanként kellett mérlegelni a végleges textus megállapítása során.

A próbaívek, a gyors munka ellenére is gondos szedéssel és jó kiállításban, hamarosan elkészültek, föltehetően ápr. 16-ikának, a hétfői napnak korai óráiban. Debrecenben az országgyűlés alatt több nyomda működött. Leköltöztették (és »alladalmi nyomdának« nevezték) a pesti egyetemi nyomda fölszerelésének és dolgozóinak egy részlegét, elsősorban a kormány hivatalos lapja, a Közlöny előállítására céljára. Ugyanígy részlegeket rendeltek át Kolozsvárról — elsősorban szintén lapkiadás céljára — a katolikus líceumi és a református kollégiumi nyomdából. Emellett a már Pesten létrehozott bankjegynyomdát is Debrecenbe szállították. De Debrecennek magának is volt már akkor közel háromezresztendő nyomdája: a jónevű s a magyar könyvkiadás terén nagy múlttal dicsekedhető ún. »városi nyomda«, amely természetesen sokkal jobban fel volt szerelve, mint a hirtelen odaköltöztetett társüzemek, több és gyakorlottabb szakmunkással rendelkezett s munkateljesítményével (noha három újság előállításának terhe nehezedett rá) előnyösen emelkedett ki az akkori debreceni sajtótermelésből.¹¹ Ez a nyomda dolgozott az *akkor* legmodernebb helyesírással, amelyet a többi ottani nyomdák termékeitől elsősorban az »a« névelő utáni és a »« kötőszó előtti, meg a »-nak, -nek« birtokosrag elmaradását jelző *hiányjel* (*apostróf*) elhagyása különböztet meg első pillantásra. Ebben a nyomdában készült el tehát a próbaív, *egyszerre két különböző betűtípusú, de teljesen azonos szövegű és formátumú lenyomatban*. És minden valószínűség szerint ugyanez a nyomda állította ki — ugyanolyan félhasábos nagyfolió-formátumban — a próbaív német szövegét is, amelyből éppúgy, mint a kétféle típusú magyar próbaívból, számos példány maradt reánk napjainkig.¹²

Felvetődik a kérdés, *miért volt szükség már az ötös bizottság szövegtervezetét németre fordítani* (mégpedig jó németeségű, pontos fordításban, aminek az elkészítése a magyarul és németül egyformán jól tudó ismeretlen fordító, esetleg Irányi Dániel vagy Hunfalvy Pál részéről a nagy sietségben is igényelhetett bizonyos gondot és időt)? A magyarázat alighanem csak egy lehet: az országgyűlés mindkét házában nagy számmal voltak olyan tagjai (még a született magyarok közt is),¹³ akik a megújult s éppen Kossuth által oly hatalmasan meg-

¹¹ L. az adatokat részletesen Fitz József: *A magyar nyomdászat 1848/49. c. művében*, Bp. 1948 (Hungária-könyvek), a 150., 180–181. 190–191. lapokon.

¹² Elsősorban az *OL* szabadságharci iratcsomói közt, különböző beosztásokban.

¹³ A született magyar követek jórészenek a megújuló magyar nyelvben való bizonytalanságára pompás adatok vannak az 1833. évről *Kölcsey Ferenc* országgyűlési naplójában (Júl. 3-i bejegyzés, az 1874-i budapesti kiadásban a 231. lapon). Ez a bizonytalanság azok részéről, akik »az apai ház küszöbein belül a házi cselédétől tanultak magyarul, s annál fogva később a nyelvtanulásra leereszkedni rang ellen valónak hitték«, még 16 év múlva is nagyrészt fennállhatott. Különösen az országgyűlési képviselők ama, nem csekély része, amely a már 48 előtt tisztviselősködött nemesi, illetőleg polgári rétegből került ki, szorult rá ilyen segítségre magasabbrendű magyar szövegek megértésében, még akkor is, ha magyar anyanyelvű volt. Tudjuk, hogy a törvényhozás és a közigazgatás nyelvét csak az 1844. évi 2. törvénycikk, illetőleg Erdélyben csak az 1847. évi 1. törvénycikk tette kötelezőleg magyarrá (de Erdélyben a szászok számára még akkor is jelentékeny könnyítéssel, hivatalos német törvényfordítások elrendelésével); a közép- és felsőoktatásban csak 1844 óta kezd úgy-ahogy általánossá válni a magyar nyelv, de a kancellária, a kamara és az ennek alárendelt hivatalok továbbra is latin, ill. német nyelven működnek, a hadseregből a magyar nyelv teljesen ki van zárva. Ez a helyzet egészen 1848-ig

gazdagított irodalmi és szónoki magyar nyelvben nem voltak eléggé otthonosak, viszont hazulról hozott német műveltségük ezen a nyelven képesekké tette őket magasabbrendű elvi és történelmi fejtegetések megértésére is. Kossuthék ezeket sem akarták megfosztani annak a lehetőségétől, hogy teljesen megérthessék azt, amiről szó van s teljes öntudattal adják meg hozzájárulásukat — és így eleve ki legyen zárva az utólagos panaszkodás vagy mentegetőzés: nem tudták egészen pontosan, mit fogadnak el!¹⁴

A manifesztum előkészítése tehát az igen rövidre szabott idő alatt is körültekintően gondos volt. Igaz, hogy Kossuth, úgy látszik, eredetileg még jobban szeretete volna meggyorsítani a dolgok menetét, mint ahogy azok a valóságban lefolytak. A Közlöny előadása szerint ugyanis (az április 17., keddi, 81. számban) amidőn a felsőházban április 14-én este 7 órakor megtartották a képviselőház függetlenségi és detronizációs határozatát megismétlő ülést, az elnöklő Perényi Zsigmond az egyhangú határozat elfogadása és a két szövegező-bizottsági tag kiküldése után bejelentette, hogy a képviselőház elnökétől vett értesülése szerint, amint a szöveg bizottmányi formulázása megtörtént, először »tanácskozmány« (tehát zárt ülés) fog tartatni, valószínűleg *másnap*, tehát vasárnap d. u. 5—6 órakor, utána pedig nyílt ülés; »annyit mondhatok — tette még hozzá a tudósítás szerint — hogy a tanácskozmány és a nyílt ülés között nem sok időköz fog engedtetni«. Ebből arra lehet következtetni, hogy Kossuthnak az eredeti elgondolása ez volt: a nyomda, vasárnap is dolgozva, a próbaívet már e nap délutánjára elkészíti, azon a törvényhozás tagjai keresztülmennek a zárt vegyes ülésben, megállapodnak egy végleges szövegben s ezt egy néhány óra múlva összehívandó nyílt vegyes ülésben egy közben letisztázandó jegyzőkönyvi példányból esetleg még ugyanaznap, 15-én a késő esti vagy éjszakai órákban felolvassák, elfogadják

tartván, semmi sem érhetőbb, mint az, hogy a magyarországi hivatalnoki vagy katonai eredetű nemesi és polgári rétegek (beleértve a szabad pályákon működő értelmiségieket is) nagy átlagban igen gyengén állhattak a magasabbrendű magyar nyelvismerettel. Lásd ehhez Szekfű Gyula bevezetését az *Iratok a magyar államnelyv kérdésének történetéhez 1790—1848.c.* kiadványban (Bp. 1926.) a 161—163., 170., 198. lapokon.

¹⁴ Az *OL »Felsőházi iratok 1848/49«* c. gyűjteményében van egy »Katonai szolgálatban levő felsőházi tagok névjegyzéke« c. irat. Ebből kitűnik, hogy a magyar honvédhadseregnek akkor 53 olyan tisztje volt, akik egyszersmind született felsőházi tagok is voltak s ezek közt ilyen nevéek is: Aichelburg, Bees, Buttler, Masburg, Rogendorf, Schlucken, Seher-Thoss, Schmidegg, Seze. Az ilyeneknek katonai szolgálatában, mint tudjuk, a magyar ügy szempontjából, nagyon kevés kivételtől eltekintve, éppúgy nem volt köszönet, mint a »törvényhozói« működésükben. Viszont a tavaszi győzelmek után éppen az ilyenek kezdtek Debrecenbe nagyobb számban beszivárogni, hogy magukat és vagyonukat minden eshetőségre biztosítsák, meg hogy ébrentartsák és erősítsék a megalkuvás, a hitszegő dinasztiaival való kibékülés gyáva és korrupt szellemét. Ezekre a sült osztrák vagy birodalmi német eredetű »magyar törvényhozókra« éppúgy kellett gondolnia Kossuthnak a próbaív német fordítása elkészítésekor, mint a nemzet függetlenségi harca iránt többé-kevésbé jóindulatú, de már csak idegen származásuk következtében is ingadozásra hajló, a magyar nyelvben nem eléggé otthonos képviselőházi tagokra. — Egyébként Debrecenben április 14-e körül nagy számmal állomásoztak, akár hivatalos kötelességből, akár csak a puszkaporszag kikerülése végett (amiről számos keserű és gúnyos feljegyzést ismerünk) olyan magasabbrendű honvédtisztek is, akik magyarul talán egy szót sem tudtak, viszont — anélkül, hogy a törvényhozásnak tagjai lettek volna — célszerűnek látszott előre hitelesen és részletesen tájékoztatni őket a készülő lépésről.

és kihirdetni rendelik. Ezt a feltevést valószínűsíti egy érdekes körülmény is: a Kossuth—Szacsvay-féle kéziratban, tehát a FNy alapfogalmazványában a keltezés, az irat végén így olvasható: »Kelt Debreczenben 1849-iki April . . . napján tartott Országos ülésünkből«. *A hónap napjának száma (amelyet mi kipontoztunk) vastagon, olvashatatlanul ki van törölve.* Viszont a magyar próbaívekben, amelyeket, mint alább részletesebben ki fogjuk mutatni, teljesen a Kossuth—Szacsvay-féle, az ötös bizottságban átjavított kézirat alapján szedtek ki, az egyik típusban (és a próbaív német kiadásában is) szépen *ki van nyomva a dátum: április 15,* — a másik típusú magyar próbaív ellenben *üresen hagyja a napi dátum helyét.* Nem igen lehet ennek alapján egyébire gondolni, mint arra, hogy a próbaív nyomdai készítése közben Kossuth valamiféle jelekből, esetleg a különféle pártárnyalatok főembereivel folytatott megbeszéléseiből azt a megállapítást volt kénytelen leszűrni, hogy a FNy ügyét nem lehet olyan gyorsan, már 15-én tető alá hozni, mint ahogyan ő azt előre eltervezte. Április 15-én, vasárnap e mellett még képviselőházi ülés is volt, amelyen többféle folyó ügyel — ezek közt Mészáros Lázárnak a hadügyminiszterségről lemondásával, számos kérvényi ügyel stb. — foglalkoztak, amikkel az egész délelőttöt eltöltötték. Ezért valószínűleg Kossuth maga rendelkezett úgy a nyomdának, hogy a még hátralevő magyar próbaívekben a napi dátum helyét hagyják üresen, a kéziratban pedig olvashatatlaná tette vagy tétette a 15-ös dátumot.

Apró, de jellemző adat a nagy ember lelkiismeretes felelősségérzetére: szenvedélyes rohanni-akarását — melyre pedig nagy oka volt, hiszen a manifesztum gyors elkészültéhez s az országban és azon kívül való szétküldéséhez a függetlenségi harc súlyos érdekei fűződtek! — maga fékezi le, mihelyt észreveszi, hogy a siettetésnek egy bizonyos határon túli fokozásával esetleg elpattantaná a belpolitika feszült húrjait s homályt borítana a néhány nappal azelőtt egyhangúlag elfogadott nagy határozat ünnepi fényére.

II.

Ezekután próbáljunk beletekinteni az ötös bizottságnak az első fogalmazvány alapján, majd a zárt együttes üléseknek a próbaívek alapján végzett munkájába.¹⁵

Először is úgy látszik, hogy már az ötös bizottság munkája hosszabbra nyúlt, mint eredetileg remélték, mert annak befejeztével az erősen át- meg átjavítgatott K-t már nem tisztáztatták le újra sajtó alá, hanem úgy ahogy volt, törlésekkel, toldásokkal, egyéb javításokkal nyomdába adták. A K így sem volt nehezen olvasható, a gyakorlott szedők könnyen ki tudták szedni s aránylag eléggé hibátlanul kinyomult a szöveg. Bizonyosan jó nyomdai és nyomdánkívüli

¹⁵ A következőkben az ötös bizottság által átjavított eredeti (Kossuth—Szacsvay-féle) kéziratot K, a próbaívet P betűvel fogjuk jelezni.

korrektora is volt : az utóbbi (ha nem maga Kossuth, akkor alighanem Szacs vay) néhány, inkább csak technikai jellegű apróbb változtatást tett is korrektúra közben a szövegben, egyébként azonban *teljesen megmaradt a P-ben is a K-szöveg*. Mégpedig megmaradt a kelleténél is nagyobb hűséggel, azaz átvéve a szövegezők néhány olyan tollbotlását is, amelyet ők maguk a korrektúránál sem vettek észre, a nyomdai korrektor meg természetesen annál inkább figyelmen kívül hagyott. Így K-nak ezt a mondatát : »*Új erő teremtésről kellett gondoskodnia*«, amelynek így az összefüggésben nincs pontos értelme, és csak akkor válik érthetővé, ha »*teremtéséről*«-t olvasunk (az összefüggés szerint nevezetesen új *haderő* teremtéséről kellett a nemzetnek gondoskodnia), ezzel a hibával szolgálilag átvette a P is. K így ír tollhibával : »a magyar nemzet igazságos felkiáltása feleletre sem méltatott« »méltattatott« helyett ; a P ezt is hibásan veszi át. Ugyanilyen tollhibája Szacs vaynak a manifesztum vége felé a »*megyei*« szó, amely nyilván »*megyéi*« helyett áll, de amely a P-ben szintén a hibás formában maradt benne ; úgyszintén a záradékban : »A magyar nemzet törvényesen *egyesült* főrendei és képviselői«, amelyet Szacs vay elhallásból írt le így az egyedül helyénvaló és értelmes »*egybegyült*« helyett, ami azonban a P-ben is »*egyesült*« maradt, csak a végleges lenyomatokban javították ki.

Nincs értelme aprólékosan felsorolni a K-ban megállapítható minden egyes törlést, toldást, egyéb javítást (amelyek egyikét-másikát, lehet, az ötös bizottság közbejötté nélkül már maga Kossuth végrehajtotta, vagy még írás közben, vagy pedig amikor a kéziratot a bizottságba bevitele előtt mégegyszer átnézte; vagy Szacs vayval felolvastatta magának). Elég csak néhány jellegzetesebb példában követni nyomon a szöveg fölött a szerző és munkatársai lelkiismeretes, bár némileg hajszolt munkáját.

»És bár diadalmasan harcolta az igazságos védelem harcait« [a nemzet] — a K-ban így volt : »*mindig diadalmasan*«, de már ott töröltetett és sem a P-be, sem a végleges szövegbe nem jutott be. Nagyon helyesen, mert a magyar nemzet többszázados igazságos önvédelmi harcai a Habsburgok ellen, amelyekről itt szó van, nemcsak pusztá diadalokból állanak.

K eredetileg így kezdte és folytatta azoknak az okoknak a felsorolását, amelyek »Isten és a világ előtt minden nemzetet« feljogosítanak »hogy a felette uralkodott dinasztia trónjáról száműzze« : »*Négy ok van Egyik ok . . . , másik ok . . . , harmadik ok . . . , negyedik ok . . .*« De vagy már maga Kossuth, vagy az ötös bizottság érzett a felsorolás ilyen formájában bizonyos tankönyvszerűséget (és azt, hogy ez a négyes szám meglehetősen önkényes, soknak is, kevésnek is mondható) — s ezért már a P-be, majd a végleges szövegbe így került bele : »Több ok van . . . Ilyenek : ha . . .« stb.

K eredetileg így írt : »*eltörölték a jobbágyi adózásokat*« — de a »*jobbágyi*« szó helyére »*hűbéri*« került, ahogy ma van a P-ben és a végleges szövegben.

K eredetije : »Magyarország ugyanis Erdéllyel, Horvát, Tótországgal s minden egyéb hozzá tartozó részekkel és tartományokkal az osztrák császári biro-

dalomba soha be nem olvadt . . . « A »*Horvát, Tótországgal*« szavakat törölték, mert fölöslegesnek érezték a »minden egyéb hozzá tartozó részek és tartományok« mellett külön kiemelésüket.

Annak a szakasznak a végén, amelyben arról van szó, hogy a trónörökösök a *pragmatica sanctio* után is csak akkor lettek Magyarország törvényes királyai, ha hitlevelet adtak és megkoronáztattak — a *K*-ban eredetileg egy hosszabb, 5 és $\frac{1}{2}$ soros mondat következik, amelyben a koronázás közjogi jelentőségét ismertetik, nyilván a külföld részletesebb tájékoztatása céljából — de ezt törölték, valószínűleg azért, mert túlságosan részletezőnek ítélték.

Nagyon érdekes stiláris módosítások vannak az V. Ferdinánd magatartását elítélő szakaszokban. A *K* eredetileg így írta: »családja többi tagjaival *istentelenül* összeesküdött« — az »istentelenül« szót törölték. — »Pedig a magyar nemzet a *pietásnak szent hűségével* ragaszkodott e hitszegőhöz« — írta a *K*, de így változtatták meg: »a hűségnek pietásával«. — »Császári lakában minden percben az *elkergetéstől* remegett« — írta a *K*, de »elűzetéstől« lett belőle: közvetlenül e szavak után pedig egészen törölték a *K*-nak ezt a mellékmondatát: »*midőn a Magyaroknak egy intésétől függött, hogy egész családjával fogollyá vagy száműzötté legyenek*«. Látszik a törekvés az erős kossuthi színek tompítására, és talán a legutolsó törlésből még az is, hogy a bizottság jobbnak látta, ha e helyt nem történik célzás arra az egyébként történetileg igazolt tényre, amelyre Kossuth 1848 márciusa óta sokszor, így az április 14-i határozatot indítványozó nagy beszédében is hivatkozott: hogy a Habsburg-ház sorsa az ő kezében volt akkor, amikor a forradalmi Bécs őt oly hatalmas ünnepléssel vette körül. Elégnek tartották a valamivel alább következő megállapítást: »E vésznapokban is mint már több ízben — az osztrák házat a magyar hűség mentette meg.«

Érdekes, hogy *Jellacsics* nevét a *K* többször kiírta, de mindenütt törölték s helyére »egy osztrák tábornokot«, »a horvát bánt« vagy hasonlót tettek.

*Jellacsics*sal kapcsolatban a *K* arra utal, hogy a magyar nemzet a polgárvérontását el akarta kerülni s eredetileg csak »*saját határainak őrzésére szorítkozott*«. Ezt így módosították: »a pártütés továbbterjedésének gátlására szorítkozott«. Kétségtelenül így volt a történelmi tényeknek megfelelőbb.

E végleges mondat helyett: »mire az országban volt osztrák seregek nagy része hozzá pártolt« — a *K* eredetije így szólt: »mire az országban volt *német* [törli] *austriai* seregek *becstelenül* [törli] hozzá pártoltak.« (Ebből a *P* csak ennyit tartott meg: »mire az . . . *austriai* seregek hozzá pártoltak«).

A *K* ezt írja *Ferenc Józsefről* eredetileg: »kivetkőzve az ifjú kebel romlanságából, *vérszomjas lelkének* első szavával kikiáltotta« — de a »*vérszomjas lelkének*« szavakat törölték. — Ugyancsak *F. J.-ről* valamivel alább ezt írja a *K*: »*És* szavát *bitor elbizakodottsággal*, amennyire teheté, beváltotta —« de ezt így javították a *P* és a végleges szöveg számára: »*És* szavát, amennyire teheté, igyekezett is rettenetesen beváltani.« Itt is látszik a Kossuth felháborodott hevűt mérsékelni akaró célzat.

A dinasztia bűneinek történelmi előadása után jön a hatalmas csattanó : annak kimondása, »hogy a hitszegő házzal a kibékülés lehetősége megszűnt, s tartozunk Isten törvényének, tartozunk hazánknak, tartozunk a jognak, tartozunk a morálnak, becsületnek, Európának s a civilizáció érdekeinek, hogy e hitszegő dinasztit a magyar királyok trónjáról száműzve, adjuk át Isten ítéletének s a közvélemény, morál és becsület utálatának.« A *K*-ban e szó : *utálatának*, Kossuth kézírásában át van húzva s fölébe az egyik munkatárs e szótagot írta : »kár«. Nyilván pillanatnyilag töprengett a bizottság azon, hogy nem volna-e elég a túlságosan erősnek ítélt »utálat« szó helyett csak a »kárhoztatás« szót használni. De még ki sem írták teljesen az utóbbit, amikor már visszatértek az eredetire : *áthúzták a »kár« szótagot is*, és ugyanaz a kéz az áthúzott »utálatának« szó alá *megint csak odaírta : »utálatának«*. Nem lehetetlen, hogy itt Kossuth türelme fogyott el : a sok letompítás után éppen ennél a csattanónál nem volt hajlandó deferálni — kár is lett volna, egyébről nem szólva már csak a stiláris erő szempontjából is!

Amidőn a FNy arról beszél, hogy az osztrák hadsereget öt egymásutáni ütközetben megverték s a Dunáig, részben Dunántúlra visszakergették, ehhez a *K* még a következőket teszi hozzá : *»úgy hogy ha a' főváros még a' nemzet seregeinek . . . birtokában nincs, csak azért nincs, mert azt a' mennyire lehet az ostrom szenvedéseitől megkímélni, emberi kötelességünknek ismertük.«* Ezt a passzust (»úgy hogy — ismertük«) az ötös bizottság egészen törölte, s így már a *P*-be sem került bele — valószínűleg azért, mert számoltak annak lehetőségével, hogy Buda ostromára mégis sor kerülhet. De az eredeti fogalmazvány íme arról tanúskodik, hogy a hadjárat győzelmes befejezéséhez Kossuth nem tartotta mellőzhetetlennek Budavár ostrommal bevételét.

Hogy az ily előmunkálatok után elkészült próbaív tárgyalása annál könnyebben és gyorsabban menjen, föltehetőleg maguk a szövegezők kiadták a nyomdának a rendelkezést, hogy a bekezdéseket a próbaívben végig kell sorszámozni. Itt azonban már, úgy látszik, elkezdődött a kapkodás, amely a továbbiakban annyira befolyásolta a FNy sorsát. Végigsorszámozták a próbaívben az első 44 bekezdést — amelyek az egész írásműnek a kisebbik felét foglalják magukban —, de akkor minden felismerhető ok nélkül abbahagyták a bekezdések további sorszámozását s ez a hiány keresztülment a korrektúrára is *anélkül*, hogy utólag a megfelelő sorszámoikat bepótolták volna. Nem igen lehet más magyarázatát találni ennek a sietségnek kívül.

A kész próbaívek alapján — úgy látszik, legalább két napon át, a 19-i nap (csütörtök) deléig vagy délutánjáig, — nagyon beható »titkos tanácskozmányokat« tartottak a két ház tagjai a végleges szöveg fölött. Ezeknek részleteiről szintén nincs eddig birtokunkban hiteles följegyzés és így csak feltevésekkel és következtetésekkel dolgozhatunk, mint nagyrészt már a fentebbiekben is. Munkánkat az könnyíti meg, hogy a zárt üléseken létrejött változtatások megállapítása céljából nemcsak a próbaív és a végleges szöveg összehasonlítása áll

módunkban, hanem ezenfelül az *OL* őriz egy olyan próbaívet is, amelyen (általam eddig megállapítani nem tudott) tulajdonosának idősebb emberre valló, ódon helyesírású ceruzás pótlásai és javításai is rajta vannak.¹⁶ Ezeket a pótlásokat és javításokat az ív tulajdonosa, lehet, már a zárt üléseket megelőzően bevezette, egy részüket a végleges szövegbe fel is vették, a másikat azonban mellőzték. Itt is csak a lényegesebb, a valamely szempontból különös figyelmet érdemlő változtatások kiemelésére fogunk szorítkozni.

A FNy legelső bekezdésében a *K* és utána a *P* még ezt javasolta: »az utolsó cseppig kimerített türelem kényszerűsége« — a végleges szövegbe azonban már letompítva került bele, így: »a türelem végső kimerültsége.«

»De ezen dinasztia, mely egy uralkodót sem mutathat fel, ki népei szabadságában kereste volna erejét és dicsőségét . . .« mondja a végleges szöveg. Elejtették tehát a *K* és *P* javaslatát (talán »vallásos« megfontolásból?), amely szerint a »mely« és »egy« szavak közé még ez a közbevetett mondat jött volna: »mióta a sors véletlensége által nemzetek urává lőn.«

A *K* és a *P* javasolt szövege azt mondja, hogy az 1848. tavaszi törvények »behozták a jogegyenlőséget«. Ezt az *F* ceruzával így javítja és a végleges szöveg is ugyanígy veszi fel: »letették alapját a jogegyenlőségnek.« Kétségtelenül realiztikus szemléletből fakadt, a másiknál tárgyyszerűbb fogalmazás. (Az, amit a 48-i törvényhozás a jogegyenlőség érdekében rendelt, hatalmas lépés volt ugyan előre, de még liberális-polgári szemlélettel nézve sem volt »behozott«-nak mondható, azaz bevégzett dologként emlegethető).

A végleges szöveg a *K* és a *P* eredeti javaslatát: »... a bécsi cabinet ... hazánkat gyarmattá sülyesztette«, így tette szabatosabbá: »gyarmati helyzetbe sülyesztette«.

A horvát párttűés kezdeteiről szóló bekezdésben a *K* és a *P* szerint még »Metternich embertelen politikája« olvasható, a végleges szöveg azonban Metternich nevét ugyanúgy kihagyja, mint Jellacsicsét (úgyhogy a végleges szövegben az »embertelen politika«-t már, a legfőbb felelősség szempontjából teljes joggal, magának az uralkodóháznak vétkéül tüntették fel).

A szerb fölkelés előadásának kezdetén a végleges szöveg első mondata (a *K*-val és a *P*-vel azonosan) így végződik: »a szerbajku lakosok lázadtak fel«. Az *F* ennek folytatásaképpen ceruzás bejegyzéssel a következőket javasolta: »kiknek a' dynastia által elnyomott vallás szabadsága mellett az országgyűlés többször fogant nélkül szállamlott fel, és azt tellyes viszonosság' alapjára fektetni, épen tsak a' 848-iki törvényeknek sikerült«. Ezt a javaslatot azonban a zárt ülés elvetette s e sorokat a végleges szövegbe nem vette föl — nagyon helyesen, mert erős történelmi pontatlanságok vannak benne. A Habsburg-valláspolitikát a magyarországi szerbség pravoszláv vallásával szemben éppen nem lehet »elnyo-

¹⁶ *OL*. 1848/49-i *Felsőházi Iratok* gyűjteményében, az »1849. ápr. 19. 1327. fasc.« jelzet alatt (a Széchényi-könyvtárból áttéve). A következőkben *F* betűvel jelezzük.

más«-sal vádolni (itt még Rómához kapcsoló unióval sem kísérletezett számbavehetően és eredményesen — nem úgy, mint a románoknál és a kárpátukránoknál). Viszont a magyar törvényhozás a pravoszláviát már 1790/91-ben a »bevett vallások« közé sorozta, 1848-ban csak annyi haladás történt, hogy az *erdélyi országgyűlés* ekkor mondta ki a pravoszlávia »bevett« voltát, a magyar országgyűlés pedig az 1848 : XX. t. c. által a görögkeletiekre is kiterjesztette az 1844 : III. t. c.-nek a vegyesházasságokra és az áttérésekre vonatkozó liberális rendelkezéseit és engedélyezte a *szerb vallási (egyben nemzeti) kongresszus összehívását*, amely megelőzőleg már a XVIII. század vége óta nem volt összehívható.¹⁷ Különbösen is, elfogadása esetén, az egész FNY-ban ez a passzus lett volna, éppen nem helyénvaló módon, egyetlen fölvetése a múltak vallássérelmi kérdéseinek.

K és P még így írt : »nemzeti seregeinek *legharciasabb* részét az osztrák kabinet már előbb Olaszthonba küldé« — a végleges szövegbe azonban a zárt ülésen a »legharciasabb« szó helyére egyszerűen »nagy« került. Szemellátható törekvés a sértő megkülönböztetés kikerülésére a szabadságharc kezdetekor itthon volt magyar kötelékekkel szemben. — Amikor pedig a K és a P azt mondtotta, hogy a magyar kötelékek legnagyobb részét »*régi szokás szerint*« az osztrák tartományokban helyezték el, a zárt ülésen e szavak helyébe ezt tették : »a törvény ellenére«.

Érdekes, hogy nemcsak a K emlegeti az országgyűlés által Kossuth 1848 július 11-i nagy beszédének hatására megajánlott honvédelmi összeget 40 millió forintnak, hanem még a P-be is így került be. Csak a zárt ülésen vették észre s igazították ki a végleges szöveg számára a helyes összegre, 42 millióra.

A végleges szöveg e soraiba : »A nemzet képviselői . . . felhívták . . . István főherceg nádor királyi helytartót, szálljon *eskü szerinti kötelezettségénél fogva* táborba a pártütők ellen« — az aláhúzott négy szót az F javaslata alapján csak a zárt ülésen tolták be. Ugyancsak István nádorról van szó a rögtön következő mondatban is : »Elment [a táborba] . . . *de miután a pártütő horvát bánnal küldöttei által üzeneteket váltott . . .*« Ezek az aláhúzott szavak szintén csak az F javaslatában vannak és onnan kerültek bele a zárt ülésen a végleges szövegbe.

»Mindnyája között legkeservesebb az erdélybeni támadás, mert ezáltal Erdélynek magyarországgali tökéletes egyesülése — mely 1791 . . . óta sürgetett közóhajtás volt, és amely a múlt évben, előbb a magyar s csakhamar az erdélyi országgyűléseken hozott s az uralkodó által szentesített törvényeknél fogva úgy lőn valósággá, hogy az 1848-ki július 2-káni magyar nemzetgyűlésen Erdélynek öszves képviselői s köztük a szászok is megjelentek, — erőszakosan felbontani megkíséreltetett ; sőt Erdélyben a hitszegő osztrák vezérek . . .« stb. A végleges szövegnek ebben a túlzúfolt szerkezetében, a »*mert ezáltal . . . sőt Erdélyben*«

¹⁷ Erre az Orsz. Honvédelmi Bizottmány hivatkozik is akkor, amikor 1848. október 24. a Raics Konstantin-féle szerb béketapogatózásra válaszol. L. Kossuth Lajos összes munkái XIII. Bp. 1952. 273. lap.

szavak közötti rész hiányzik nemcsak a *K*-ból és a *P*-ből, hanem még az *F*-ből is. Kétségtelenül a zárt üléseken született meg, valamelyik elvesztett vagy lappangó próbaívén.

Az erdélyi eseményekről szólva, ezt mondja a végleges szöveg: »... felprédálták ... Nagyenyedet, Erdélyben a tudományok egyik székhelyét«. Az »*egyik*« szó a *K*-ban és a *P*-ben még nincs meg, az *F* javaslata szerint toldják be a zárt ülésen — a pontosság érdekében, mert Erdélyben, vallásfelekezetek és nemzetiségek szerint, több tudományos gócpont is volt. A protestáns Kossuth nyilván azért emelte a többi fölé Nagyenyedet, mert a protestáns külföldön ennek nevét ismerték aránylag legjobban.

A végleges szöveg, amikor előadja Jellacsics megveretését és Bécs felé futamodását, hozzáteszi, hogy V. Ferdinánd a horvát bánt a maga teljhatalmú képviselőjévé nevezte ki s »magát a lázadás lecsillapítása végett egybehítt országgyűlést az 1848-ki törvénynek ellenére, mely az országgyűlést csak miniszteri ellenjegyzés mellett s így is a következő évi költségvetés megállapítása után engedi feloszlattatni, jogtalanul eloszlattottnak nyilvánítván«, felfüggesztette az alkotmányt stb. Ebbe, a *K* és a *P* eredeti fogalmazása szerint is már jókora hosszú és bonyodalmas szerkezetű bekezdésbe a »*magát... nyilvánítván*« szavak közötti részt az *F* javaslata szerint csak a zárt ülésen toldották be. Ezáltal a mondat annyira túlszűfoltta vált, hogy nem csoda, ha, mint látni fogjuk, a Közlöny szedője s utána a lenyomatok, publikációk, fordítások nagy része beletévedt.

A végleges szöveg e mondatában: »mindenki, aki ártatlan hazáját védeni merné, akasztófával fenyegettetett«, a *K*-ban és a *P*-ben az »ártatlan« szó előtt ott volt még a »szegény« szó is, de az *F* javaslata alapján a zárt ülés, talán mert túlságosan érzélgősnek találta, törölte.

A végleges szöveg szerint Windischgrätz »az ország békeköveteit az *Olmützbe menetelben meggátolva*, letartóztatta...« A *K* és a *P* még az aláhúzott szavakat nem tartalmazza, de az *F* ceruzás bejegyzései sem. Ezeket is a zárt ülésen toldották tehát be.

Az osztrák ház — mondja a végleges szöveg — a magyar hadsereg erdélyi győzelmei után, »a népjog megsértésével, orosz seregeket hozott be Erdélybe...« Ezt a *K* és a *P* még így javasolta: »a népjog s *Európai egyensúly megsértésével*« — de az *F* javaslata alapján az »európai egyensúly« emlegetését törölték, valószínűleg annak megfontolásával, hogy a sokféle módon értelmezhető »európai egyensúly« tulajdonképpen a reakciós ellenforradalmi erők jelszava volt.

»Ferenc József, ki magát *Austria császárljának* és magyar királynak méri nevezni...« írta a *K* és a *P*. A zárt üléseken az aláhúzott 3 szót kihagyták — helyesen — a végleges szövegből.

A Habsburg-ház bűneinek elszámálása után a végleges szöveg így szól: »az örökkévaló Isten ítéletére s a világ közvéleményére hivatkozva mondjuk ki...« Itt az *F* javasolta volna a »világ« szó elé a »mivelt« (= művelt) szó betoldását — de szerencsés érzékkel nem fogadták el ezt a fölösleges megszorítást, amelynek

(ti. a »művelt világnak«) emlegetése és az arra való hivatkozás a polgári »felvilágosultság« jellegzetes szófordulatai közé tartozik. Sajnos, nem voltak következtetések, mert a végleges szöveg legelső mondatában is, és a legutolsó bekezdések egyikében is »a művelt világ«-hoz szólnak.

»Felső Magyarország nagy részben meg van az ellenségtől tisztítva« mondja a végleges szöveg. A »nagy részben« szavak a *K* és *P*-ben még nincsenek, az *F* sem javasolja — a zárt ülés toldotta be a valóság pontosabb előadása érdekében.

A végleges szöveg így beszél: »... adjuk tudtára a művelt világ minden népeinek, azon erős meggyőződéssel, hogy a magyar nemzetet, mint a független önálló nemzetek sorában egyik testvéröket ... barátsággal és elismeréssel fogadandják...« A *K*-ban és a *P*-ben az »egyik« szó helyett még ez van: »legifjabb, de nem méltatlan«. A zárt ülés, úgy látszik, e helyt nem tartotta szükségesnek ezt az önérzetes önjellemzést.

A végleges szöveg utolsóelőtti bekezdése végén arról van szó, hogy aki a trónvesztett Habsburg-ház trónbitorló törekvését mostantól fogva támogatni merésznél, »honárulási bűnt követ el«. Ezt a *K* és a *P* még a következő bővebb fogalmazásban adta: »honárulási vétket követ el s az isteni igazság s nemzeti szabadság törvényeihez képest a legszigorúbb büntetéssel fog kérlelhetetlenül büntettetni«. A zárt ülés azonban részint megváltoztatta, részint törölte — magától értődőnek gondolva talán, hogy a honárulási bűn elnyeri méltó büntetését (amire pedig a valóságban, tudjuk, nagyon is ritkán került sor).

A keltezésben a *K* és a *P* még »országgyűlésünkéből« szót ír a végleges szöveg »nemzetgyűlésünkéből« szava helyett, úgy amint a *K* a FNy legelső mondatában is (a *P* itt már maga megváltoztatta »nemzetgyűlés«-re). Általában megfigyelhető, hogy az 1848/49-i országgyűlést hivatalos és nem hivatalos írásokban, különösen már Debrecenben, »nemzetgyűlés«-nek is szeretik nevezgetni s ezt az elnevezést az »országgyűlés«-sel meglehetősen logikátlanul váltogatják — éppen itt, a FNy-ban is. A kétféle elnevezés kétféle fogalmat is takar az európai, illetőleg magyar közjogtörténetben: a nemzetgyűlés (elsősorban a nagy francia forradalmi minták után) a nemzet életében korszakos fordulatot jelentő, széles alapozású általános népképviselőt jelent, az országgyűlés viszont (a rendi diéták fogalmának megfelelően) a törvényhozás és legfőbb intézkedés feladatait végző kétkamarás, születési és szűk képviselői alapon kialakuló és rendszeres folytonossággal működő testületet. Az 1848/49-i magyar országgyűlés *formailag* még nagyjából a régi diéták örökébe lépett, mert alsóháza, ha már nem is teljesen rendi alapon, de eléggé megszorított cenzusos választás útján alakult meg, felsőháza pedig látszólag töretlenül vitte tovább a feudális elemek túlsúlyát — *lényegileg* azonban új történelmi korszakot nyitott meg, elsősorban éppen a függetlenség és a trónvesztés kimondásával, a felsőház politikai hatóerejét, kivált Debrecenben, a minimumra csökkentette, s ekképp, s ekképp, ha hivatalos formák szerint soha nem is minősítette át magát nemzetgyűlésnek, lényeg szerint rászolgált erre

az elnevezésre, amely a haladó polgári demokráciákban magasabb alkotmányos fejlődést jelent és forradalmi szellemet lehel.

III.

Az eddig előadottak arról mindenesetre tanúskodhatnak, hogy a két ház tagjai, a próbaívvel kezükben, lelkiismeretes és sokszor aprólékos gondossággal dolgoztak a FNy szövegén avégből, hogy azt a kihirdetés és publikálás céljára végleges formába öntsék. Azt is láthatjuk azonban, hogy Kossuth eredeti fogalmazványának nemcsak a szerkezete maradt meg teljes épségben, hanem még az aránylag legjelentősebb szövegváltoztatások sem módosították behatóan a FNy mondanivalóinak sem a lényegét, sem a hangját. Önként fölmerül a kérdés: vajon a 16-ika és a 19-ike közti időt teljesen vagy legnagyobb részét igénybevette ez az átszövegező munka? Ha az eredménynek aránylag csekély voltát, a *K.—P.* szövegnek több mint 90%-ban épségben maradását megfontoljuk, kétségesnek kell ezt tartanunk még az eljárás legnagyobb fokú lelkiismeretességének megállapítása mellett is. A »titkos tanácskozmányok«-ról feljegyzéseket eddig nem ismerünk és azt is inkább csak következtetések alapján állíthatjuk (bár egyes példákából éppen a *Kossuth Munkái* most megjelent XIV. kötete 887—894. lapjain láthatjuk is), hogy e kétszer-háromszor 24 óra alatt Kossuthot és munkatársait egyéb komoly államügyek is foglalkoztatták, úgyhogy nem tudtak teljes idejük birtokában nekifeküdni a FNy tető alá juttatásának. Nem lehetetlen az sem, hogy a nyílt és titkos megalkuvók debreceni tábora ez idő alatt még azzal is megpróbálkozott, hogy ha már a 14-i nagy döntést meggátolni nem is tudta, legalább a manifesztum világgá bocsátását tegye lehetetlenné, vagy késleltesse, ameddig csak lehet.

Amit bizonyosan tudunk, az annyi, hogy a FNy végleges szövege április 19-én, csütörtökön délután mutattatott be a képviselőház ülésén, amelyet azonban, miután azon a felsőház másodelnöke és tagjai is megjelentek, átminősítettek »vegyes«, azaz együttes üléssé. Ott a szöveget Szacsvey Imre felolvasta s azt az együttes ülés tagjai észrevétel nélkül, egyhangúlag, közfelkiáltással elfogadták. Az elnöklést vívó Almásy Pál még csak ennyit jelentett ki: »intézkedni fogok, hogy az [ti. a »nyilatkozvány«] kellő számú példányokban kinyomtatván, az ország minden törvényhatóságai és lakosai közt kiosztassék«. Ezután pedig »egyéb tárgy nem lévén«, este 1/27 órakor bezárta az ülést.¹⁸ *Csak ezután lehetett nyomdába adni* az elfogadott szöveget, amelyen a nyomdák vagy rögtön azon este, vagy másnap kora hajnalban dolgozni kezdtek, úgyszintén Kossuthnak a FNy-ot kísérő iratán is, amelyben annak jelentőségét méltatva — s nyomatéko-

¹⁸ Az ülésről szóló rövid és színtelen tudósítást l. a *Közlöny* április 21-i (85.) számában. Az ülésről fennmaradt eredeti jegyzőkönyv szövegét (*OL. Archivum Regnicolare* Lad. XX. 22. Fasc. I. N^o 160) l. hasonmásban a Kossuth-Emlékkönyvben olvasható tanulmányom mellett.

san hangoztatva, hogy *érett* és nem elszórt dologról van szó — utasítja a kormánybiztosokat és a törvényhatóságokat a FNy ünnepélyes keretek közt való kihirdetésére, minden módon terjesztésre, népszerűsítésére, az eshető halvélmények tisztázására.¹⁹ Amikor Kossuth április 20-án Csányihoz azt a hosszú és egészen sajátkező levelét írja,²⁰ amelyben legnagyobbrészt a FNy ügyével foglalkozik, az elején még így ír: »*A manifestum nyomtatás alatt van. Holnapután megküldöm*« — később azonban így folytatja: »*Még e levél írásban százszor megakadályoztak, elkészült a manifestum, 's a kormánybiztosokhoz . . . főispányokhoz szölvő körlevelem. Küldök ebből 50 amabból 100 példányt előlegesen. — Majd küldendek még 400-at 's közöttök a törvényhatóságokhoz címzendőket is, mihelyt a pecsét* [nyilván az új »kormányzóelnök» pecsét] *készen lesz . . .*« Ebből hitelesen bizonyos, hogy a FNy annyi-amennyi példánya már 20-án kikerült a sajtó alól s a nyomást igyekeztek oly ütemben folytatni, hogy néhány nap alatt a kellő számú példányokat szét lehessen küldeni országzerte.

De melyik volt az a hitelesített kézirat, amelyikről a nyomdák dolgoztak?

Sajnos, ez a mai napig nem került elő. Elkallódott-e végleg, vagy csak lappang: nem tudjuk. Ezen a ponton s a FNy ezutáni viszontagságos sorsában is már erősen érezte hatását egyfelől az, hogy Kossuth a maga küzdelmes életében — mint ő maga elmondja s megkapó önkritikával »megrögzött hibájának« nevezi — sohasem tudott rendszeres gondot fordítani az életével és működésével kapcsolatos történelmi okmányok gyűjtésére: »ezekből csak igen keveset tartott fenn a véletlen hánytvetetten megmaradt irományaim között . . .«²¹ De másfelől még végzetesebb hatással volt a FNy-nak, mint dokumentumnak ezutáni sorsára az a körülmény, amelyet Szabó István állapított meg magából az egész irat-anyagból merített hitelességgel és pontossággal: az, hogy az 1848/49-i képviselőház jegyzőkönyveinek vezetésében meglehetősen rendszertelenség, pontatlanság és bizonytalanság uralkodott. »Az esetek túlnyomó nagy részében . . . a jegyző által az ülésben készített s a hevenyészett fogalmazás miatt javításokban, kihúzásokban és betoldásokban bővelkedő első fogalmazvány volt az a példány, melyet a következő ülésekben történt hitelesítés után, ennek jeléül az elnök és a jegyző aláírtak. Sok esetben azonban a hitelesítés e külső jele elmaradt a jegyzőkönyvről.« »A fogalmazványok mellett elvéve egészen vázlatos feljegyzések fekszenek, melyekben a jegyző az ülés főbb mozzanatait rögzítette meg. Különösen Irányi szokott ilyeneket készíteni; a nevezetes 1849 április 14-i ülésről is maradt fenn tőle ilyen vázlat.« Az első fogalmazványokat néha letisztázták, néha nem; a tisztázatokat néha hitelesítették, néha nem; néha az eredeti fogalmazvány helyett csak a tisztázatot lehet megtalálni. A nyomtatott

¹⁹ L. a Közlöny fentebb említett számában, mint 5821/K. e. sz. rendeletet, mindjárt a FNy szövege után.

²⁰ *OL. Csányi-iratok*. 10. fasc. Iktatatlan. Legfontosabb részeit lásd többször említett tanulmányomban idézve.

²¹ L. *Irataim az emigrációból*, II. kötet, Bp. 1881. 86. l.

kiadványokba komoly sajtóhibák csúsztak be.²² A szóban forgó iratanyag egyik legalaposabb ismerőjének ezen megállapításai teljesen érthetővé teszik, hogy egy még kellően meg nem szilárdult gyakorlatban az állandóan hajszt munká közben nem történt gondoskodás arról, hogy a FNy-nak egy tisztázott és hitelesítő aláírásokkal ellátott példánya — amint azt a dolog rendje s a tárgy kivételes fontossága megkívánta volna — az április 19-i ülésről fennmaradt eredeti és hiteles jegyzőkönyv csatolmányaként és avval együtt megőriztessék.

De még az sem lehetetlen, hogy ilyen példány egyáltalán nem is létezett. A szövegező tárgyalásoknak — úgy látszik, váratlan — elhúzódása folytán Szacsavay már talán nem is ért rá arra, hogy a megállapított végleges szövegből egyrészt a jegyzőkönyv, másrészt a nyomdák számára egy vagy több tisztázatot készítsen vagy készíttessen — hanem egyszerűen a próbaívven vitte keresztül az összes változtatásokat, abból olvasta fel a végleges szöveget, azt talán még az ülés után hitelesítette is, és ugyanazt adta nyomdába — illetőleg, mivel a FNy előállításán egyszerre két nyomda dolgozott, valószínűleg mindegyiknek juttatott egy-egy, véglegesen átjavított próbaívet. Mindez persze csak feltevés, mert a próbaívnek ilyen átjavított s esetleg hitelesített nyomdai példányai mind a mai napig szintén nem ismeretesek. Ezt a feltevést azonban valószínűsíteni látszik az a körülmény, hogy a FNy-nak két legelső, kinyomott debreceni variánsa közül egyik sem mentes olyan feltűnő, néhány esetben értelemzavaró sajtóhibáktól, amelyeket, ha szabatosan letisztázott példányokból dolgozhatnak, mind a két nyomda el tudott volna kerülni, kivált hogyha a korrekcióra sem történt volna olyan sietős-felületesen, mint ahogyan a kinyomott szöveg biznysága szerint történt, kivált az államnyomdában.

Van még egy másik körülmény is, amely valószínűsíti azt a feltevést, hogy a FNy végleges szövegéről a nyomdába adás előtt nem készült tisztázott és hitelesített példány. Már a Közlöny április 20-i számában megjelenik a kormányzóelnöki iroda igazgatójának. Várszegi Jánosnak egy ilyen felhívása: »Két Calligraph elfoglaltatást nyerhet illendő fizetés mellett. Jelentsék magukat déli 12 óráig a kormányzó elnöki irodában . . .« Természetes úton kínálkozik az a feltevés, hogy a két szépíró elsősorban arra a célra keresték, hogy velük a FNy-ot ünnepélyes formában kiállított, díszes példányokban leírassák, s ezeket a példányokat hitelesítsék és az utókor számára gondosan megőrizzék. Lehet, hogy alkalmas szépírókat nem is sikerült rögtön találni s lehet, hogy akiket végre találtak is, nagyon lassan dolgoztak — mert az egyetlen ily módon elkészített, de hitelesíthetetlenül maradt díszes pergamen-példányon²³ a Vörös Antal kézírásában a következőket olvashatjuk :

²² L. Szabó István: *Az 1848—49. évi országgyűlés levéltára*. Levéltári Közlemények VIII., a 30—36. lapokon.

²³ Őrzi az *OL. Vörös Antal-gyűjteménye* 1182. sz. a. Ki volt állítva az 1948-i centenárius kiállításon s első lapja (a nagyfolió-alakú eredetinek erős, de olvasható kicsinyítésében) le van nyomtatva ennek a kiállításnak képes kalauzában. Ennek az első lapnak díszes allegorikus keretrajza egész koncepciójában is, egyes részleteiben is emlékeztet a nagy francia forradalom alap-

»A' magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata hiteles alakban több példányban volt kiadandó, mellyek az illető caligraph [így!] által elkészítve egyfűst alatt lettek volna aláírva 's megpecsételve; Julius 1^{ső} napjaiban azonban, midőn a' magyar Kormányának Pestről másodsor menekülnie kellett, csak ezen egy példány készült el, 's a' második példányból csak néhány sor leírva — azért e készen levő példány is hitelesítetlenül maradt fenn.«

Tehát április végétől július elejéig is csak egyetlenegy tisztázatot sikerült elkészíteni s a két elnök és a jegyző hitelesítő aláírása erről is lemaradt (holott a helyük ki van hagyva az utolsó, 10-ik pergamenlapon, a szöveg legvégén, a lap legalján), Annak okát azonban, hogy ennek az egyetlen kész példánynak is elmaradt a hitelesítése, valószínűleg nemcsak az eseményeknek a katasztrófa felé torlódásában kell keresnünk, hanem abban is, hogy a szépíró külsőleg ugyan igen tetszetős, de a szövegérték szempontjából annál tökéletlenebb munkát végzett. Nemcsak az akkori helyesírás szabályaival bánt egészen önkényesen (egyes jelek arra mutatnak, hogy még magyar nyelvérzéke sem volt egészen biztos), hanem átvette az előtte feküdt nyomtatott példány sajtóhibáinak egy részét is — és közöttük egy különösen súlyosat, amelyről rögtön szó lesz. Alighanem a másolás efféle tökéletlenségei tűntek szemébe a hitelesítésre hivatottak egyikének vagy másikának, elsősorban talán éppen Szacsvainak — s ezért mellőzték a hitelesítést és a megpecsételést, amelyre hiszen egyébként még a júliuseleji napok lázas állapotai között is csak lehetett volna időt és módot találni.

Nem maradván fenn ily módon a FNy szövegéből sem a jegyzőkönyv, sem a nyomdák számára szánt hiteles példány, a végleges szöveg ős alakjának kutatásában nem lehet tovább visszamennünk (legalábbis ez idő szerint), mint a két nyomdai editio princeps-re, amelyek valószínűleg egyszerre készültek el és kerültek forgalomba. Az egyik a városi nyomdában készült, a debreceni városi közgyűlés rendeletére 4000 példányban, kiosztás céljára; egy rendes 8°-alakú, 16 lapnyi, tehát egy nyomtatott ívnyi brosúra. Ez több kisebb sajtóhibája ellenére is *aránylag a lehibátlanabb szöveg a FNy összes, 1849-ben készült lenyomatai között*. Nagy kár, hogy példányai — eredeti rendeltetésüknek megfelelően — vagy mind, vagy túlnyomó többségükben a debreceni lakosság között osztattak ki, amely természetesen 1849 augusztus 2-a (a debreceni csatavesztés és a cári hadsereg második bevonulása) után nem nagyon merte azokat őrizgetni, úgyhogy ez a kiadás ma a könyvészeti ritkaságok közé tartozik. Szerte az egész országba a másik editio princeps ment szét: az »álladalmi nyomdában« nyomott Közlöny április 21-i számában közölt s abból különnyomatban valószínűleg sok ezer

okmánya, a »*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*« első díszes kiadásának allegorikus keretrajzára. (Hasonmását lásd pl. a *Neue Propyläen-Weltgeschichte* 1943-i V. kötetében.) A magyar okmány keretrajzának készítője, aki egyben a kalligrafus is, »*Ecsédi F.*«-nek jelzi magát.

példányban sokszorosított szöveg. Ennek nem az a legnagyobb baja, hogy még az ósdbb helyesírással készült, nem is az, hogy sokkal több kisebbfajta sajtóhiba ékteleníti, (köztük némileg értelemzavaróak is, bár könnyen felismerhetők : pl. »tűrhetlen«-t mond »törhetlen« [ma : törhetetlen] helyett) — hanem az, hogy egy, a zártülési toldás folytán végképp agyonzsúfolttá lett körmondatban, amelyről fentebb már más vonatkozásban szólottunk, a sietve dolgozó szedő jó egynéhány szót, csaknem egy sornyi terjedelemben, *kiugrott*, az éppoly sietve dolgozó korrektor ezt nem vette észre, úgyhogy ennek következtében az *egyetlen* mondatból álló elég terjedelmes bekezdés ilyen értelmetlenül alakult :

»*A vert sereg Bécs felé futamodott, s V. Ferdinánd király annyira vetemedett az erkölcstelenségben, hogy annak vezérét, a megvert, megfutamlott pártütőt Magyarországon a királyi hatalom teljhatalmú képviselőjévé nevezné, s magát a lázadás lecsillapítása végett egybehítt országgyűlést [kiugorva : az 1848-ik törvénynek ellenére, mely az országgyűlést] csak miniszteri ellenjegyzés mellett s így is a következő évi költségvetés megállapítása után engedi feloszlatatni, jogtalanul eloszlattottnak nyilvánítván, alkotmányt és minden alkotmányos institutiókat, hatóságokat, törvényszékeket felfüggesztve, az egész országot haditörvényszék alá, s a polgárok életét, vagyonát, becsületét azon pártütő zsarnok kényének s korlátlan hatalmának alája veté, ki mint a haza ellensége, fegyveres kézzel támadta meg az országot, a törvényt és alkotmányt.*«

Igen sajnálatos, és csak a jószándékú sietésből, az április 20-a után jóformán hétről-hétre fokozódó izgalomból és kapkodásból érthető és menthető, hogy az ország lakosai túlnyomó többségének éppen a kormány hivatalos közlönye és annak különyomata révén egy ilyen erős nyomdai törést s abból következő bosszantó értelmetlenséget tartalmazó szöveg került a kezébe. Igen sajnálatos különösen azért, mert erről a töréses editio princepsről *nagyszámú újabb lenyomat készült* s ezek hűségesen bennehagyták, úgy ahogy volt, az összetört bekezdést. Az Országos Levéltárban őrzött lenyomatok közül ezt teszi a Miskolcon, Tóth Lajosnál nyomott foliókiadás, továbbá egy kecskeméti, a koronátlan magyar és az erdélyi címerrel ékített kiadás, úgyszintén három másféle, nyomdahely jelzése nélküli folió-kiadás (egyik díszes fejléccel), és egy, talán sátoralja-újrhelyi eredetű folió-kiadás. De átvette szolgálilag ezt a zavaró törést a FNY későbbi közlői közül *Szilágyi Sándor* (A magyar forradalom története 1848 és 49-ben, Pest 1850), *Pap Dénes* (A parlament Debrecenben 1849, Lipcse 1870. II. köt.) — mindkettő, különösen az utóbbi, egyébként is hibákkal teljes közlés — ; *Horváth Mihály* pedig, idézett műve mindkét kiadásában (1865. Genf és 1872. Pest), bár észrevette a törés okozta értelemzavart, csak értelemszerűleg, gondalomra javította azt ki (»melyet a törvény csak miniszteri ellenjegyzés mellett...«), egyik alkalommal sem lévén előtte a pontos szöveg. Ezekkel szemben csak *három* olyan folió-alakú 49-es magyar kiadást sikerült eddig az *OL*-ban találnom, amelyek *nem* a Közlönyt követték s a nagy töréstől mentesek (egyébként is meglehetősen sajtóhibátlanok; a nyomdahely viszont egyiken sincs feltüntetve).

A zavart itt az is fokozta, hogy a *próbaívekből*, amelyekből, úgy látszik, sokkal többet nyomtak, mint amennyi a zárt tanácskozásokon elhasználódott, *szintén küldtek szét az országba*, s azok példányai — persze a végleges szövegben keresztülvitt javítások *nélkül* — szintén kézzől-kézre jártak. A próbaív mindkét nyomtatási változatából csak maga az Országos Levéltár is számos példányt őrzött meg, az egyik még be is van kötve — egy másik, kötetlenre ceruzával rá van írva: »*Kiosztatott Pesten, a' városhatósági közgyűlésen 1849-ki April 28-kán. Kelt 1849. Apr. 15.*« Egy harmadik példányra pedig ez van szintén ceruzával rávezetve: »*Nyomatott Pesten Kozma Vazulnál 1849.*« Ez arra enged következtetni, hogy a visszafoglalt Pesten akkora volt a kereslet a FNy-példányok után, hogy *egyelőre* nem tudták másként kielégíteni, mint a próbaív megmaradt példányai széjjelosztásával, sőt azt még újra le is akarták nyomtatni (de valószínűleg csak akarták) az egyik, még jóval később is fennállott legjobb nevű pesti nyomdában. Ez bizony még abban az egyre fokozódóan nehéz helyzetben is alig megfogható fejtelenségre vall. Hiszen lényegileg, tartalmilag nem követtek el vele nagy megtévesztést — mondtuk már, hogy a végleges szöveg több mint 90%-ban a próbaív szövegét tartotta meg! — de a zavarkeltésre s annak a szabadságharcát vívó forradalmi nemzet belső és külső ellenségei által való kihasználására nagyon is alkalmas volt az, hogy eltérő szövegek forogtak közkezen, aminek okát még az ily dologban tájékozottabb írástudó emberek sem egyhamar tudhatták maguknak és másoknak megmagyarázni.

Különösen zavaróan hatott ez a körülmény a fordítások készítésére — amiről külön kell szólnunk.

IV.

Láttuk, hogy német fordítás már a *próbaív*ből is készült. Valószínűleg már ennek nagy számban fennmaradt példányait is felhasználták — még inkább, mint a magyarét — az ország németajkú polgársága közt való elterjesztésre. De éppen ennek a rétegnek s általában a német irodalmi nyelvet a magyarnál jobban értő műveltebb nemzetiségi rétegeknek a tájékoztatására — érthetően — kivételes súlyt helyeztek. Bizonyára ez a magyarázata annak, hogy számos új német fordítás, illetőleg kiadás is készült. Ezek teljesen a próbaív magyar vagy német szövege nyomán haladnak s fordítóik vagy átíróik a végleges szöveget vagy egyáltalán nem is ismerték még, vagy nem vették eléggé figyelembe: így a kassai, már ekkor jónevű s később is sokáig fennállott Werfer Károly-féle nyomdában készült folió-kiadás; az ezzel teljesen azonos aradi Franz Schwester-féle folió-kiadás; az ezektől több helyt feltűnően eltérő, nyomdahely nélküli folió-kiadás: »*Ausserordentliche Beilage zur, Ungar. Allg. Zeitung*« — amely olyan szolgailag követi a próbaívet, hogy még a bekezdések sorszámozását is megtartja és a 44-nél éppúgy abbahagyja, mint az! Ugyanígy jár el egy »Zu

haben bei Rudolf Bauer« jelzetű nyomdahely nélküli negyedik fajta német kiadás. Egy ötödik, minden eddigitől eltérő német kiadás, nagy 8° alakú brosúra, viszont arról nevezetes, hogy elemi félreértések vannak benne : pl. a »gondoskodást« összetéveszti a »gondolkodással« és »*nachsinnen*«-nek fordítja stb. (Nyomdahely ezen sincs jelezve, csak az első lapján alul van rányomatva e név : AJTAY.)²⁴ Egy hatodik, Landerer és Heckenast-féle német folió-kiadás fordítja azután teljes pontossággal a végleges szöveget. (Mindezek az Országos Levéltárban.) Végül egy hetedik fajta, szintén a végleges szöveg alapján készült fordítás (amely a Közlöny szövegéből készült, de a kiugrott szavak értelemszerű pótlásával) található a Kronstädter Zeitung 1849 május 10-i (14.) számában, lelkes republikánus szellemű hosszabb kommentár kíséretében, — amelyről többször idézett másik tanulmányomban bővebben megemlékeztem.

Látjuk tehát, hogy a kivételes fontosságúnak tekintett német fordítások többsége nem hű, mert nem végleges szöveget fordít.

Ellenben egészen véve igen pontos a »*Déclaration d'indépendance de la nation hongroise*« c. kétféle francia kiadás, amelyek közül a folió-alakú nyomdahelyet nem jelez, a másik, 31 oktáv-lapra terjedő brosúra viszont »Paris, Garnier 1849« jelzetű. A végleges szöveget adják, de a Közlöny alapján, aminek következtében a kiugrás által értelmetlenné vált betoldást egyszerűen nem fordítják le. Ugyancsak a végleges szöveget adja természetesen az *Irányi D.—Chassin Ch.* értékes műve is : *Histoire politique de la Révolution de Hongrie 1847—49*, I—II. Paris 1859—1860, a II. kötetében — de szintén a Közlöny szövege alapján dolgozva s a kiugrást csak értelemszerűleg pótolva (»*déclara dissoute la diète qui, d'après la loi, ne pouvait être renvoyée . . .*«)²⁵

Eddigi tudomásom szerint legelőször ebben az Irányi—Chassin-féle francia szövegben merül fel egy érdekes, de rejtélyes *javítási* kísérlet a FNy szövegén. Amikor Kossuth arról beszél, hogy 1848 márciusában a hitszegő V. Ferdinánd trónja mennyire megingott, így folytatja : »a magyar e körülmények kedvezései közt sem kívánt egyebet, mint hogy biztosíttassék az alkotmány és biztosíttassanak azon ősi jogok, melyekre az osztrák házból 14 király és ő maga is meg esküdött, de mindannyian hitöket szegték.« Hogy jön ki ez a 14-es szám? A mondat nyelvtani értelme itt tulajdonképpen az, hogy V. Ferdinándon kívül esküdött meg még 14 koronázott király az alkotmányra. Ezeknek száma azonban

²⁴ A példányra rányomott »AJTAY« név talán azt jelentheti, hogy ez a példány annak az *Ajtai Kovács Albert* nevű, irodalommal is foglalkozott kolozsvári nyomdásznak (1832—1919) a tulajdona volt, akire a *Keresztesi Papp Miklós* kolozsvári lapszerkesztő és történétíró (1837—1880) értékes szabadságharci nyomtatványgyűjteménye rámaradt s aki ezt aztán 1902-ben az Erdélyi Múzeumnak ajándékozta. (Színnyei József, ill. Gulyás Pál : *Magyar Írók Élete és Munkái* megfelelő címszavak alatti adatai.)

²⁵ *Maksay Ferenc* szíves közléséből tudom, hogy Beöthy Ödön április 30-án, Brassóból írt levelében (Vörös Antal-gyűjtemény 738, *OL*) tudatja Kossuthtal, hogy »a' függetlenség actáját« fordítja franciára : »nehéz és nagy munka — rövidebben óhajtottam — de ezt tennem nem szabad. Hogy juttathatom el? — ez bizonytalan.« Az persze még bizonytalanabb — noha értékes adat volna — hogy a Beöthy fordítása adta-e az alapot valamelyik ismert francia fordításhoz. Beöthy egymaga aligha tudott megbirkózni az *irodalmi* franciaságra fordítás nehézségeivel.

a Habsburg- és Habsburg-Lotharingiai házból I. Ferdinándtól kezdve és V. Ferdinándot is beleértve összesen 14 (ha a trónralépés előtt elhalt, de megkoronázott IV. Ferdinándot is beleértjük, II. Józsefet pedig természetesen kihagyjuk). Hogy valószínűleg csak a lazán maradt fogalmazás eredménye a »14 király és ő maga is«, az abból következtethető, hogy Kossuth a 14 Habsburg-király esküszegéséről már 1848 szeptember 24-én a magyar néphez intézett hatalmas erejű kiáltványában is megemlékezik²⁶ s ott, mint a megelőző mondatokból kitűnik, a sorozatot I. Ferdinándtól számítja és félreérthetetlenül beleveszi a 14-be V. Ferdinándot is. Eddig nem tudtam rájönni, miért lett ebből a 14 királyból az Irányi—Chassin francia szövegében »onze rois« — és valószínűleg ennek nyomán Horváth Mihálynál is (mind a két kiadásban), valamint a még későbbi kiadások közül a Gracza Györgyében (Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története Bp. 1897—98. IV. kötet 716. l.) »tizenegy király« (amikor a 14-es számot, ha az összes koronás Habsburg-királyokat számbavesszük, nemhogy csökkenteni, hanem még Alberttel és V. Lászlóval szaporítani is lehetne).

Különös érdeklődésünkre tarthat számot az angol fordítás sorsa. Ezzel azonban a már többször említett másik tanulmányomban is foglalkoztam, azért itt, rövid összefoglalás mellett, csak kiegészítő adatok közlésére szorítkozom.

Az az angol fordítás, amely ez idő szerint (legalábbis énelőttem) egyedül ismeretes, abban a hivatalos angol külügyminiszteri kiadványban van közzétéve, amely a »Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847—1849. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. August 15. 1850. London« címet viseli s amelyet általában csak »Bluebook« néven emlegettek.²⁷ Ennek a — nyilvánosságra csak 1851-ben került — nevezetes kiadványnak 256. sk. lapjain olvasható Pulszky Ferencnek, mint a magyar kormány londoni ügyvivőjének (de a neve nincs kiírva, csak három csillaggal jelezve, úgy mint ugyane kiadvány korábbi darabjaiban a Szalay László neve kettővel) 1849 július 19-i kelettel Palmerstonhoz intézett francia nyelvű levele (és annak angol fordítása), amelyben bemutatja a FNy-ot és egyszersmind előnyös kereskedelmi szerződést ajánl fel a független Magyarország részéről Angliának. Maga a FNy csak angol fordításban van mellékelve. Az angol külpolitika jóindulatának hiányát a magyar ügyel szemben s gyöngéd tapintatát a vérben fürdő osztrák császári abszolutizmus és általában a Habsburg-ház iránt mi sem jellemzi megdöbbentőbb és felháborítóbb módon, mint az, hogy ebből az elvégre is a legfőbb angol állami tekintély pecsétjével hitelesített s a parlament »objektív« tájékoztatására szánt, tehát egészen hivatalos jellegű fordításból teljesen ki van hagyva a sodró szenvedéllyel irt »Íme elszámáltuk« kezdetű s az ostorcsapásként ható »utálatának« szón végződő bekezdés (amelyről más vonatkozásban már szöveget-

²⁶ L. a legújabb és legjobb szövegkiadást a Kossuth Lajos *Összes Munkái* XIII. kötetében: Kossuth Lajos 1848/49-ben III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén I. rész. Sajtó alá rendezte Barta István. Bp. 1952. 28. l. — L. a Kossuth által Windischgrätznek megküldött nyilatkozatban is u. e. mű 278. lapján ugyanúgy.

²⁷ L. Haraszi Éva: *Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen.* Bp. 1951. 91 skk. l.

tunk), az »És végre, hogy ennyi bűneinek gyümölcsét biztosítsa, Ferenc József...« kezdetű — a kihagyottat megelőző — bekezdés pedig *le van ugyan fordítva, de teljesen megfoghatatlanul nem a maga helyén*; hanem a »Soha gyalázatosabb játék nemzettel nem üzetett« és az »Általában titkon utasítva lettek« kezdetű bekezdések közé, jóval fentebb, van betoldva, *ahol semmi helye és értelme a contextusban nincsen*. Nem tudjuk, mennyi része volt ebben az eléggé el nem ítélt eljárásban magának az angol külügyi hivatalnak és az általa megbízott, sajtó alá rendező szervnek, és mennyi része volt esetleg már magának Pulszkynak — akár felületességének, akár kétfelé sántikáló diplomatizálásának (ami mindkettő jellemezte őt). De azért már csak a magyar részt, Pulszkyt és talán még inkább itthoni megbízóit terheli a felelősség, hogy erre a lehető legfontosabb hivatalos külpolitikai célra olyan fordítást szolgáltatottak, amely *nagyobb részben kimutathatólag nem a végleges szövegen, hanem a próbaíven alapult*. Bár egyes jelekből feltehető, hogy a fordítónak a végleges szöveg vagy annak részei is jártak a kezében, mégis bennehagyott a fordításban a *P*-ből olyan passzusokat, amelyek a végleges szövegből kimaradtak s viszont kihagyott olyanokat, amelyeket a *P* még nem tartalmazott, csak a végleges szövegbe kerültek bele. Így maradt ki pl. az Erdéllyel való unióra vonatkozó nagy betoldás, úgyszintén az, amelyik »A vert sereg . . .« kezdetű bekezdésben olvasható. (Mindkettőt már idéztük; az utóbbinak kihagyása következtében természetesen itt nem merülhetett fel a Közlöny sorkiugrása miatti zavar.) A *P*-ből vette át pl. a fordító a végleges szövegből már kihagyott »európai egyensúly«-ra hivatkozást (»in defiance of international rights, and to the endangering of the balance of power in Europe...«) — nem gondolva meg, hogy ezzel a palmerstoni külpolitikai vonalat követő angol olvasókban (akik éppen ellenkező módon értelmezték az »európai egyensúlyt«) csak gúnyos mosolyt kelt. Viszont, nem véve tudomást arról, hogy a végleges szöveg már csak (mint láttuk) »Erdélyben a tudományok egyik székhelyének« nevezi Nagyenyedet, ő még általában »the seat of learning of Transylvaniana«-ról beszél. Stb. Lehet, hogy az egész zűrzavar onnan származott, hogy Magyarországból, a különben is körülményes és kockázatos úton, jó későre, egy olyan próbaívet tudtak Pulszkynak kijuttatni, amelybe a végleges szöveg javításainak csak egy részét vezették be sebbel-lobbal — bár az szinte megfoghatatlan, hogy ne lett volna ugyanazon az úton kijuttatható a végleges szövegnek egy hiteles példánya is! Mindez már csak azért is sajnálatos, mert (amint másik tanulmányomban jellemeztem) maga a fordítás egyébként értékes munka: az eredeti szöveg pátozását és dagályát mindenütt finom érzékkel teszi át prózaibb és tárgyiasabb angolságba, anélkül, hogy a mondanivalók súlyát csökkentené. Itt-ott merész, de nem indokolatlan szabadságot is megenged magának; pl. azt a kifejezést (amelyet más vonatkozásban már idéztünk), hogy a magyar nemzet »a hűségnek pietásával« ragaszkodott hitszegő királyához, ilyen irónikus igazmondással fordítja: »*With useless piety*« — azaz: hiábavaló, hasztalan kegyelettel. Ha ez a fordító egészen pontos szöveg alapján dolgozhatott volna, talán a

legkitűnőbb idegen nyelvű fordítását adhatta volna a FNy-nak — így pedig a munkája, persze elsősorban az elkésés meg az angol külpolitika megrögzött ellenforradalmisága miatt, de a fordítás tökéletlenségei miatt is, sajnos, egészen »useless«-szé vált.²⁸

Többször említett másik dolgozatomban arról is szóltam, hogy az Országos Levéltár őrzi a FNy román és szlovák fordításait,²⁹ és megemlítettem, hogy szerb fordítás létezéséről is van hiteles adatunk, illet azonban eddig nem sikerült látnom. A román fordítás már a román nyelvújítás szókincsével dolgozik s így az egyszerű ember számára alig lehetett érthető — pedig egyébként szinte szó szerinti pontosságra törekedett és *nem* a Közlönynek egy helyen összetört szövege alapján dolgozott. A szlovák fordítás viszont éppen ellenkezőleg, inkább az érthetőségre, mint a szó szerinti hűségre törekvő, de épp ezért igen használható, értelmes munka — kár, hogy a megőrzött példányban a szövegnek alig több, mint fele van meg csupán.

Valószínűnek kell tartani, hogy még más — pl. olasz, kárpátukrán — nyelveken is készültek fordítások, ezeknek nyomát azonban eddig nem találtam.

V.

Végül röviden még arról kell megemlékeznünk, mi volt a FNy sorsa az 1849 után keletkezett magyar szöveg kiadásában.

Ezek közül hármat (Szilágyi Sándor, Horváth Mihály és Pap Dénes műveiben) már más vonatkozásban megemlítettünk s hibás voltukról is szóltunk. Köztük a leghibásabb (néhány durva sajtóhibát s a Közlönyén kívül még más szövegtörést is tartalmazó) a Pap Dénes-féle. Horváth Mihály pedig nemcsak a 14 király 11-re változtatásával engedett meg magának kisebb módosítást a szövegen, hanem pl. avval is, hogy a végleges szöveg e mondatában: »miniszteri felelősség institutiója mellett Magyarország önálló alkotmányos kormányzatát a bécsi kabinetnek nullificálnia többé nem lehetett« — a »nullificálnia« szót önkényesen így »magyarosította«: »*megsemmisíteni*«: holott pedig a »nullificare« szótári jelentése nem azonos ezzel: »*annihilare*«, hanem *semmibe vevést*,

²⁸ Az okmány első nyers fordítását maga Pulszky végezte, mihelyt — persze jó későn, 1849 július folyamán — megkapta a magyar kormány által Bikkesy ezredessel Londonba kijuttatott és Palmerstonnak Bikkesy által be is mutatott »acte de déchéance«-ot (ahogy Teleki László nevezi). Vö. Pulszky F.: *Életem és korom* 2. kiad. Bp. 1884. I. köt. 453. l. és 486–487. lapok. De természetesen irodalmi és diplomáciai angol szövegezéshez nem lehetett elég a Pulszky angol tudása, ehhez ezen alkalommal is (mint ahogy — maga mondja ez emlékiratában — más alkalomkor is) segítségre volt szüksége, úgyhogy a végleges angol szöveg semmiesetre sem az övé. Az azonban eléggé érthetetlen, hogy a Bluebook számára való nyomdábaadás előtt nem szakított mégegyszer időt a szöveg átnézésére. Nevezetes, hogy magáról a Bluebook-ról fentidézett könyvében teljességgel hallgat.

²⁹ 7 db teljes és 1 db csonka román fordítás (cirill-betűsök) van az *OL. Arch. Regni* Lad. XX. 22. Fasc. 7/D alatt. Az *OL. 1848/49-es nyomtatványok* gyűjteményében van az egyetlen csonka szlovák példány és uo. egy román példány is.

lekicsinylést jelent s Kossuth is nyilvánvalóan ebben az értelemben használja itt. Ezt vagy néhány még kisebb »stiláris« módosítást aztán, Horváth példáján felbátorodva, a későbbi szövegkiadásokat tartalmazó művek szerzői is megengedtek maguknak (*Hentaller Lajos : Kossuth és kora*, Bp. 1894 ; *Gracza György* említett műve, és a már szintén említett *Ballai Károly*-féle kiadvány, amely egyébként valamennyi közt aránylag a leghibátlanabb szövegközlést adja). Hentaller, a nagyhangú Kossuth-párti író-politikus pedig még — talán a Bluebook példaadásán buzdulva — azt a szinte hihetetlen vakmerőséget is elkövette, hogy épp a *Kossuth halála évében kiadott művébe megcsönkített alakban*, a Ferenc Józsefrel és a dinasztijára legkellemetlenebbnek gondolt szavak vagy sorok elhagyásával, kipontozásával vette föl a FNy-ot — pl. ott, ahol Kossuth Ferenc Józsefet »lázkodó«-nak bélyegzi, aki »kivetkőzve az ifjú kebel romlatlanságából« stb., kipontozza az itt idézőjelbe tett szavakat! Jellegzetes és együgyű »lojális« kihagyásait nincs értelme itt mind felsorolni, de megemlítjük, hogy a lojalításban még túltett rajta Kossuth Ferenc, aki dicső atyjának művei közé a *FNy-ot már föl sem merte venni*, egyes beszédei, főként épp az 1849. április 14-én elmondott nagy beszéde szövegéből pedig az erősebben Habsburg-ellenes sorokat éppúgy kipontozta, mint Hentaller a FNy-ból. Nagyon siváran jellemző adalék ez a századfordulónak minden forradalmi tartalomtól és társadalmilag haladó szellemtől megfosztott burzsoá »negyvennyolcasságához« és »függetlenségi-pártiságához«, amely adandó alkalommal mindig kész volt — ahogy a Kossuth Ferenc, sőt még a Thaly Kálmán példájából is tudjuk — feketesárgává átvedleni.

Ebben a domesztikált és elnyomított állapotban tengődött a magyar szabadságharc élő emléke a millenniumtól kezdve nemcsak a Habsburg-monarchia felbomlásáig, hanem még egy további negyedszázadon át is, a Horthy-fasizmus bukásáig. Az egész magyar burzsoázia, és sajnos, leginkább annak értelmiségi rétegei valami gyönyörűen meghatód és követendő látak abban, hogy állítólag sok magyar paraszthajlékban egymás mellett volt található s egyforma kegyeletes megbecsülésben részesült a Kossuth Lajos meg a — Ferenc József arcképe!

Ez az elferdült gondolkozás nyomta rá a bélyegét arra az egyfelől végtelenül siralmas, másfelől azonban cirkuszi mutatványnak is beillő nyomorék kényszerdetronizációra is, amelyet az ellenforradalom magyar »nemzetgyűlés«-e 1921 november 4—5. napjain rendezett meg, az első világháborúban győztes imperialista »nyugati hatalmak« parancsára, amelyeknek *akkor*, a világ újra-felosztására irányuló törekvéseik folytán, érdekükben állott a Habsburg-restauráció elgátlása a IV. Károly-féle királypuccs után, melynek gonoszsága és esztelensége — és a miatta kiomlott magyar vér — Habsburgi Károly és Horthy Miklós nevét egyenlőképpen terheli. *Ballai Károly* már többször említett művének érdeméül kell betudnunk, hogy a nemzetgyűlés kevésbé hozzáférhető naplójából újra publikálta a »detronizáló« ülés egész lefolyását, az ott elhangzott beszédeket és az ott meghozott 1921 : 47. törvénycikket »IV. Károly uralkodói jogainak és a Habsburg-ház trónörökösödésének megszüntéről«. Az egész szégyenletes komé-

diában — ahol a detronizálók, élükön Bethlen István miniszterelnökkel, majdnem teljes nyíltsággal megmondják, hogy nem szívük szerint, hanem kizárólag külső parancsra cselekszenek s a »mártír« királyt és uralkodóházát csaknem még jobban sajnálgatják, mint a detronizációnak feudális-klerikális szellemű nyílt ellenzói, élükön Apponyi Alberttel — egyetlen gyöngye fénypont van. A polgári ellenzék néhány szónoka ti. leleplezi a Bethlen-kormány eljárásának kétszínűségét s egészen félreérthetetlen, ünnepélyes és egyszer s mindenkorra szóló detronizációt követel; egyikük — a türelmetlenkedő többség gúnyos vagy bosszús megjegyzései közepett — hosszú részleteket olvas fel a FNy-ból s törvényjavaslatot nyújt be arra, hogy a Habsburg-jogfolytonosság helyett iktassák törvénybe az *igazi* magyar nemzeti jogfolytonosságot, amely az 1849 április 14—19-én kimondott függetlenségen alapul s vegyék fel a törvénybe a FNy kezdő és záró szakaszait; valamint iktassák törvénybe Kossuth Lajos történelmi érdemeit is, és azt, hogy »K. L., nemzetünk nagy fia, ki a polgárosult Magyarországot megalakította [így!] Magyarországnak 1849. ápr. hó 14-től 1867 június hó 8-ig [vagyis a F. J. megkoronázásáig] jogilag államfői minőségben Kormányzója volt«. Javaslatát persze óriási többséggel — Bethlenéknek és Apponyiéknak e részben teljes egyetértésével — leszavazták és elvetették. Így előállott az a tragikomikus helyzet, hogy a Habsburg-ház kényszer-detronizációjával együtt a FNy emlékét és értékelését is sikerült, még ebben a *csak* polgári megfogalmazásában is, úgy eltemetni, hogy többé az egész Horthy-korszakban nem is lehetett szó a feltámasztásáról. Csak akkor támadhatott fel, amikor az óriási szabadító áradat átszakította a sötét és szennyes gátakat, és ezáltal végre Magyarországon is »föltámadott a tenger, a népek tengere«.

Haladó hagyományaink és időálló nemzeti értékeink népi demokráciánkban való megbecsülésének egyik legragyogóbb bizonyosságát láthatjuk abban, hogy végre sor kerülhetett Kossuth Lajos összes munkáinak a legfelfokozottabb tudományos és nemzeti igényeket is kielégítő kiadására. A most megjelent XIV. kötetben, az időrendileg megfelelő ponton került végre az őt megillető helyére a FNy is, melynek közel egy százados viszontagságos sorsa, a politika és a történettudomány részéről egyaránt méltatlan kezelése kicsiben is hű tükröződése e közel száz év gyáva forradalomellenességének s kétségbeesett gátépítésének a valódi nemzeti szabadság eljövetele elé: a dolgozó nép gazdasági és társadalmi felszabadulása elé!

Pótlás: Csak itt jegyezhetem meg, hogy a 104. lap alján említett három, viszonylag hibátlan szövegkiadás egyikét közli hasonmásban a Milleniumi Történet X. kötete, a 284—285. lapok között. — Az általam megállapított kritikai szöveget vette át — de korhű helyesírással — a Beér János és Csizmadia Andor szerkesztette kötet: *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés*, Bp 1954. 720—733. l.

AMOR DEI INTELLECTUALIS

SPINOZA ÉS A MISZTIKA

NÁDOR GYÖRGY

1. Szmirin Münzer-könyve és a misztika kutatása

A misztika tudományos marxista kutatása terén komoly lépés előre Szmirin szovjet tudósnak Thomas Münzerről írott monográfiája.¹ Ebben a műben a szerző beható kutatások alapján részletekbemenően és példás precizitással mutatja meg Münzernek, a német parasztforradalom vezérének ideológiai forrásait: *Joachimus de Floris* és *Tauler* középkori misztikusok irataiban. A könyv nemcsak azt dokumentálja és bizonyítja be, hogy egyes misztikusok tanításai hogyan vezetnek előbb-utóbb forradalmi-politikai konzekvenciákhoz, hanem azt is — és ez a könyv egyik nagy pozitívuma —, hogy a misztika nem a teológiai tanok nyílt és radikális elutasításának útját járta, hanem többnyire csak bizonyos »részletkérdésekben«, a mai ember szemében gyakran csak nüanszokban tért el a hivatalos teológiai állásponttól; ez az eltérés azonban következményeiben rendkívüli jelentőségűvé válhatott, felbomlással fenyegethette a dogmatikus teológia egész rendszerét.

Szmirin kimutatja, hogy Münzernél *egyes, a misztikából kölcsönzött fogalmak új tartalommal* telítődnek. Így Münzer az »istenfélelem« fogalmán az ember erkölcsi felelősségének tudatát és etikai aktivitását érti. És idézi Münzert: »Az istenfélelem szabadabbá teszi az embert a végtelen bölcsesség számára. *E nélkül, azaz saját aktivitása nélkül* az ember nem ismeri fel a sötétséget, amelyben él, a fel nem ismert sötétséget viszont nem világíthatja meg isten jósága és irgalma.«² (Az én kiemelésem. — N. Gy.)

Szmirin kutatásai után senki sem kételkedhet benne: a középkori misztika vizsgálata igen fontos feladat, mert — mint erre már *Engels* utalt — új összefüggéseket tár fel a haladó gondolat, a filozófia, az irodalom stb. történetében.

A következőkben mi is ezen az úton kívánunk egy lépést tenni. Azt vizsgáljuk, milyen gondolati szálak fűzik Spinozát a középkori misztikusok egyes tanaihoz. Néhány alapvető fogalom elemzésén keresztül azt kívánjuk megmu-

¹ *Szmirin*: Münzer Tamás népi reformációja (Művelt Nép) 1954.

² *Münzer*: Ausgedrückte Entblössung (Schriften. — 172. old.) Idézi *Szmirin* op. cit. 129.

tatni, hogy a vallásosnak tűnő tanok és eszmék részben már a középkori misztikában eretnek és profán tartalmat kapnak, a reneszánsz filozófiájában még erősebben profanizálódnak és Spinozánál (valamint a Spinoza hatása alatt álló gondolkodóknál) már ebben a teljesen világi, teológiaellenes formájukban szerepelnek.

2. Spinoza, a misztika és a reneszánszfilozófia

A Szmirin könyvében részletesen elemzett *Joachimus de Floris* elsősorban történetfilozófiájával, *Tauler* pedig főleg etikai tanaival hatott és vitte előre a haladó gondolkodás fejlődését. Voltak a középkori misztikának olyan mesterei is, akik az elméleti-spekulatív gondolkodás terén emelkedtek ki. Így *Tauler* mestere, a XIV. század első felében az Egyház által eretnekség miatt megbélyegzett *Meister Eckhart*, akinek világnézetében a *panteizmus* olyan erővel jelentkezett, hogy már-már az ateizmus határát súrolta. Egynéhány idézet illusztrációképpen: »Ha a lélek odáig fejlődött, hogy képes isten működését önmaga felett hatni engedni, akkor arra is képessé válik, hogy egyáltalán ne legyen isten felette.«³ Egy másik helyen az istent a természettel mondja azonosnak: »Isten természete Egy és éppen az az Egy, és valamennyi személy egységet alkot benne és éppen azt az egységet, amely azonos a természettel.«⁴

A panteista, az isteni immanenciát hirdető, monista irányzatok az Egyházak részéről természetesen erélyes elutasításra találtak és hirdetőik a középkorban többnyire üldözést szenvedtek. A legjobb eset az volt, ha a hivatalos irányzat agyonhallgatta őket. Így járt a XI. századi Spanyolországban működő *Salomo ibn Gabirol*, akinek nagy filozófiai művéről (*Fons vitae*) a zsidó filozófiai élet egyáltalán nem vett tudomást, az idők folyamán még az is feledésbe ment, hogy az arab és keresztény kultúrában egyaránt nagy hírnek örvendő és arab szerzőnek vélt *Avicebrol* voltaképpen azonos *Gabirollal*, az ismert héber költővel. *Gabirol* a »baloldali« neoplatonizmusnak volt a képviselője: a testi és a szellemi világ egyaránt *anyag*i természetű, a világ az istenség kisugárzása (emanációja) útján jön létre.⁵ A reneszánsz monista filozófusai nagyra becsülik és felhasználják *Gabirol* gondolatait. *Bruno* együtt említi *Demokritos*szal és az epikureusokkal, mint olyan tanítás hirdetőjét, amely szerint »egyedül a materia a dolgok szubsztanciája és az istenség mivolta.«⁶ *Leone Ebreo* is felhasználja *Gabirol* panteista ízű gondolatait és hivatkozik is rá.⁷

Leone Ebreo olasz-zsidó reneszánsz filozófus *Dialoghi d'Amore* c. műve a reneszánsz divatos témáját dolgozza fel: a *Szerelem* hatalmát dicsőíti a platon

³ *Meister Eckhart*: Deutsche Predigten und Traktate (Insel V. Leipzig) 393.

⁴ Op. cit. 418.

⁵ Vö. *J. Guttman*: Die Philosophie des Judentums (id. kiadás) c. könyvében a *Gabirol*-ról szóló részt.

⁶ *G. Bruno*: Az okról, az elvről és az egyről. — III. dialógus.

⁷ Vö. *Pflaum*: Die Idee der Liebe. *Leone Ebreo* (Tübingen 1926) 124 k.

Symposion nyomán. De míg a reneszánsz »szerelem-filozófiája« szigorúan a platonai koncepcióhoz ragaszkodik és a szerelmet mint pszichológiai jelenséget tárgyalja és isteníti, Leone Ebreonál a Szerelem valóságos *metafizikai principiummá nő*.⁸ A szerelem — és a szépség — hatja át, tartja fenn és kapcsolja egybe az egész mindenséget. A szerelem-metafizika segítségével Leone egy panteista-monista világgépet rajzol: »A világ a benne lévő dolgokkal együtt csak annyiban létezhetik, amennyiben egészen egyesült és egybeolvadt a benne lévő dolgokkal, akárcsak egy. individuum tagjai: különben a részekre szakadás teljes pusztulását okozná; és minthogy semmi sem képes a világot együtt tartani... a Szereteten kívül, az következik ebből, hogy a Szeretet a világ és a világon lévő valamennyi dolog fennállásának oka van... A Szeretet egyesíti a szellemi és a testi világot is egymással...»⁹

Leonè Ebreo panteista metafizikájában a vallás istenfogalma bizony igen rosszul jár. A misztikusok istenkáromló teológiája egyenes folytatásának tűnnek ilyen megállapításai: »És mivel a teljesen egyszerű istenségben szükségképpen van kezdet és vég, Szerető és szeretett, ezért az istenibb, mint maga az istenség, mint ahogyan minden szeretett lény istenibb, mint az, aki őt szereti.«¹⁰

A panteizmuson kívül Leone Ebreo a reneszánsz-filozófia más elemeit is közvetítette Spinoza felé. Így azt a gondolatot, hogy a *megismerés* és a *szeretet* ugyanannak az emberi tevékenységnek két oldala, mivel valójában csak azt ismerhetjük meg, ami iránt mély vonzalmat érzünk. Az ilyen megismerésből származik az emberi boldogság, a legnagyobb boldogság pedig: az *értelmi istenszeretet (amore intellettuale di Dio)*.¹¹ A misztika terminológiájával és képeivel beszél a reneszánsz-filozófus a megismerés gyönyöreiről, élvezetéről, izleléséről; hozzáfűzvé a reneszánsz szelleméből fakadó olyan fejtegetéseket, amelyek az igazság *szépségéről*, esztétikai értékéről szólnak.

Amikor az ifjú Spinoza a reneszánsz-filozófiát megismerte, ezen keresztül kitekintést nyert a panteizmus messzire nyúló történetére is: a gondolati szálak a középkori misztikusoktól és panteistáktól a reneszánsz-filozófián, G. Bruno-n, Leone Ebreo-n keresztül Spinozáig vezetnek.¹² És ez a fejlődésvonal továbbvezet Lessingig, Goethéig, Hegelig. — »*En kai pan*, Szerintem másként nem lehetséges« — mondotta *Lessing* Jacobival folytatott beszélgetésében. Majd később hozzátette: »Nincs más filozófia, mint Spinoza filozófiája«. — *Goethe* is a monizmust tisztelte Spinozában, a természet isteni voltának tanát,

⁸ Maga Leone Ebreo tudatosan hangsúlyozza, hogy éppen ezen a ponton fejlesztette tovább a Platoni Eros-tant: »Noi habbiamo confabulato dell'amore dell'universo piu universalmente di quello che fece Platone nel suo convivo: pero noi trattiamo del principie dell'amore di tutto il mondo creato, ed egli solamente del principio dell'amore humano«. (Dialoghi d'Amore. p. 161. a.)

⁹ *Leone Ebreo*: Dialoghi d'Amore (II. fej. p. 96/b.). Idézi Pflaum op. cit. 108.

¹⁰ *Leone Ebreo* op. cit. III. fejezet.

¹¹ Vö. Pflaum op. cit. 94. és 137.

¹² Vö. *Bloch*: Avicenna und die aristotelische Linke (Sinn und Form. — 1952. III. Heft.)

és Hegel tana a valóság ésszerűségéről, a logikus valóságos voltáról bizonyos vonatkozásban ugyancsak ebbe a fejlődésvonalba tartozik.

A fentvázolt gondolati elemeket persze már a fiatal Spinoza a maga felfogásához asszimilálta, és szuverén módon használta fel őket filozófiája felépítésében. Milyen szerepet töltenek be e gondolatok Spinoza filozófiájában?

3. A lét tökéletességének tana

Heine »A vallás és a filozófia története Németországban« című nagyszerű könyvében rendkívül szemléletes képet fest arról a nagy lelki-szellemi pusztításról, amit a keresztény világszemlélet dualizmusa okozott a középkori Európában. Ez a világszemlélet, amely a földet a Sátán birodalmának tartotta, amely az anyagot önmagában bűnösnek bélyegezte — a természetes emberi érzések elferdüléséhez kellett, hogy vezessen. A földi világ, az anyag a középkorban is követelte a maga jogait, és mivel nem talált szabad utat — elferdült és torz mellékutakra tolódott.

Az Ég és Föld dualizmusával, a földi lét megvetésével szemben a középkorban csak egyes misztikusok — és panteista filozófusok — hirdették a lét értékeségét. A lét értékességének tana magában is elvetendő téveszmének számított, hát még ha, mint Meister Eckhart tette, a hitet tudatosan isten fölé helyezte: »Egy kő, amennyiben létezik, nemesebb mint isten és az ő istensége lét nélkül, feltéve, ha a létet el lehetne venni istentől.«¹³ A lét nagyszerűségének bizonyítéka — mondja —, hogy minden élőlény, még a hernyók is, létük fenntartására törekednek.¹⁴ A lét nagyrabecsülése természetesen a vallási dualizmus felszámolásához vezetett: nemcsak a jó cselekedetekben, de a bűnben is az isteni fenségesség nyilatkozik meg.¹⁵

A reneszánsz meghozta a test felszabadulását: az anyag, a természet nem az ördög dominiума többé, hanem része az istenségnek. *Cesalpino* szerint »a természetben nincsen szegényfolt, mert még a legalacsonyabbrendű dolgok is részesednek az istenségben.«¹⁶

G. Bruno a természet isteni voltát és szépségét hangsúlyozza: »a természet nem egyéb, mint a dolgokban rejlő isten«¹⁷; »amit a természet zendít meg a mindenütt fellelhető szépség eszményi hangján és szavával, azt én e világon a lélek bensejében minden oldalról visszhangozom.«¹⁸ *Galilei* pedig a természet, az anyagi világ matematikailag rendezett voltát emeli ki (mondo ordonatissimo).

¹³ *Meister Eckhart*: op. cit. 256.

¹⁴ Uo.

¹⁵ *Eckhart*: op. cit. 414.

¹⁶ Idézi *Garin*: *Der italienische Humanismus* (Bern 1947) 241.

¹⁷ G. Bruno: *Válogatott dialógusai* (Hungária) 217.

¹⁸ Uo. 212. p.

Spinoza elfogadja és több vonatkozásban is továbbviszi a *lét értékességének* tanát :

a) a lét, a természet önmagában fennáll, nem szorul külső létrehozóra : a természet nemcsak *natura naturata*, de egyben *natura naturans* is.¹⁹

b) A lét a legnagyobb tökéletesség, »a lét hiánya — viszont — a legnagyobb tökéletlenség.«²⁰ Ebben a megállapításban már bennefoglaltatik annak a spinozai gondolatnak a *csírája*, hogy a létfenntartási ösztön az élet legfőbb mozgatórugója.

c) A lét magában foglalja az élet összes skáláit : nemcsak az erényt, de a bűnt is. Más szavakkal Spinoza ezt így fejezi ki : az isten az oka az ember bűneinek.²¹ Ezzel Spinoza támadja a vallási dogmatizmust, amely valóságos metafizikai létezőnek fogta fel a »Bűnt« és amely a metafizikai Rosszra való hivatkozással ellenezte — és ellenzi ma is — az élet ésszerű berendezését. Heine ezzel kapcsolatban igen szellemesen jegyezte meg : »A spiritualisták mindig azt vetették szemünkre, hogy a pantheisztikus felfogás elmossa a különbséget Jó és Rossz között. Azonban a Rossz részint csak az ő saját világnézetük rögeszméje, részint pedig saját világberendezésük eredménye.«²²

d) Minthogy a lét a legnagyobb mértékben értékes és tökéletes, az igazi megismerés a létre irányul : nem azt vizsgálja milyen legyen valamely dolog, hanem azt, hogy *valójában micsoda*.²³ A középkorban háttérbe szorult a valóság tárgyilagos vizsgálata : a középkori embert az érdekelte, mit kell tennie, hogy üdvözüljön, milyeneknek *kell* a dolgoknak lenniök, hogy megfeleljenek az isteni céloknak stb. A valóság, a *lét* nem érvényesült a megismerés terén sem. És éppen a valóság, a *lét* feltétlen tisztelete teszi Spinozánál ezt a gondolatot olyan modernné. Spinoza harca a középkori felfogás ellen, amellyel a *kell* helyébe a *van-t*, a *léte*t igyekezett trónraültetni nagyon rokon azzal a polémiával, amelyet Hegel a kanti dualisztikus felfogás (a *kell* dicsőítése) ellen folytatott. Hegel teljesen a spinozai gondolat szellemében — helyesen — mondta : »Magában a valóságban nem olyan szomorú az ésszerűség és törvény sorsa, hogy ezeknek *kellene* lenniök . . . éppoly kevésbé, mint ahogy a *kell* nem marad meg állandóan önmagában és mint ahogy — ami ezzel egyet jelent — a végesség nem abszolút. A kanti és fichte-i filozófia a *kell-t* tartja az ész ellentmondásai feloldása csúcspontjának, holott ez sokkalta inkább a végében és ezáltal az ellentmondásban való megrekedés álláspontja.²⁴ A marxizmus klasszikusainak kritikája a gazdasági romanticizmus álláspontja felett azon alapszik, hogy ez az irány a valóságosan adott tények (a *van*, a *lét*) vizsgálata helyébe a *kell* álláspontját, az erkölcsi követelmények

¹⁹ Lásd *Spinoza* : Rövid tanulmány. I. rész. 8. fejezet.

²⁰ Uo. I. rész. 4. fej.

²¹ Uo. I. rész. 7. fej. : »Mert azt hiszik, hogy bűneinek és rosszaságának oka maga az ember, nem pedig isten, pedig ez nem lehetséges, mint már bebizonyítottuk.«

²² Heine : Vallás és filozófia (Phönix-kiadás) 80.

²³ Vö. *Spinoza* : Rövid tanulmány II. rész. 4. fej.

²⁴ Hegel : Wissenschaft der Logik (Meiner Verlag) I. 124.

megszabta moralizáló álláspontot helyezi.²⁵ A moralizálás, a romanticizmus, a *kell* szempontjának a *van* vizsgálatával szemben való érvényesülése — ahol csak felmerül — károsan befolyásolja, eltorzítja, tévútra vezeti a kutatást.

e) A lét tökéletességének spinozai tana egy bizonyos ponton rokon Galilei felfogásával a *világ tökéletesen rendezett volt*áról, ami a világnak a matematikai törvények szerint való rendezettségével egyértelmű.²⁶ Már a fiatal Spinoza meg van győződve arról, hogy az »isteni törvények . . . örök és változtathatatlanok, minden dolog alájuk van rendelve és szerintük van elrendezve.²⁷ Az emberi törvényeket át lehet lépni; az isteni törvények — a természettörvények — azonban függetlenek az emberi akarattól és éppen ebben rejlik a természet tökéletessége, tökéletesen rendezett volta.

Végül f) etikai vonatkozásban a lét tökéletességének tanából az *élet és az életörömök* fokozott értékelése következik. Spinoza ebben is a reneszánsz által vágott úton jár. »Aki jól használja értelmét, az nem eshetik szomorúságba.«²⁸ Az öröm nemcsak hogy nem akadályozza az erkölcsös életnek — ahogyan a középkor aszketikus szemlélete és Spinoza korának kálvinista orthodoxiája tanította —, hanem ellenkezőleg, megnöveli az ember morális erőit és erkölcsileg is felemeli az embert.

A dualizmus hívei gyűlölik a spinozizmust, a lét értékességének tanát. Herman Cohen végtelen ellenszenvet Spinoza filozófiája iránt éppen annak szól elsősorban, hogy Spinoza magában a valóságban keresi az értéket és nem a valósággal szembeszálló követelményekben. A valóban progresszív gondolkodókat ezzel szemben teljesen magával ragadta a spinozai immanentizmus szelleme: »A lét és a tökéletesség egy«²⁹ — vallotta Goethe.

²⁵ Lásd Lenin kritikáját Sismondi ökonómiai elmélete felett. — *Lenin*: A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez. (Művei II. kötet.)

²⁶ Vö. Galilei: *Dialog über die beiden hauptsächlichsten Weltsystemen etc.* (Leipzig, 1891.) 20. és 34. lapok.

²⁷ Rövid tanulmány II. rész. 24. fejezet.

²⁸ Uo. II. rész. 7. fejezet.

²⁹ A lét értékelésének itt tárgyalt formája a magyar irodalomtörténet szempontjából is érdekes: új szempontból világíthatja meg Ady világnézetének egy fontos vonását. Ady életkultuszát a polgári kutatók elsősorban Nietzsche és a modern életfilozófia hatásának tulajdonították. E hatást teljességgel nemlétezőnek mondani persze nem lehet. De lehet-e Ady életkultuszát a maga egészében dekadensnek és betegesnek tartani? Vajon nem sokkalta inkább az-e az igazság, hogy Ady életvágyában és élet-szerelmében az élet megcsonkítása és elcsúfítása elleni tiltakozása fejeződött ki, arra való vágya, hogy az életjavak egész skáláját igazolja, hogy az életet gazdagon élje. Ime Ady ilyen sorokat írt le az életről: »Vallom és hirdetem, hogy nincs értékesebb, hatalmasabb és szebb, mint az élet. Mindig szép és mindenütt. Fetrengett a lelkem sokszor porban is, sárban is. De mindig új és új magasságai jöttek az életnek. Az élet szent, szép, hatalmas és értékes valami. A sárban is szép, a szűzhavasi tetőn is. Mert mélység és magasság az élet.« (Ady: *Vallomások és tanulmányok.* — 20. lap.) Aki tud olvasni, az nem Nietzsche-t, hanem Meister Eckhartot és a panteistákét asszociálja az ilyen sorokhoz. Ady nem az élet irracionálisitását, hanem értékessége mellett *racionálisitását* emeli ki: »Minden bölcs és törvényszerű az életben. A köd is« (Uo. 21. lap.) — Hogy a panteizmus és a misztika fogalomköre nem volt idegen Ady-tól, arra *A legszentebb csók* című versét hozom fel igazolásul: ebben a versben a szerelem mintegy világot alkotó erővé magasztosodik:

Szeressen az ég is
Szeressen a sár is
a kóbor bogár is

Egy-egy isten lesz majd
Minden földi ember
Telve szerelemmel.

A lét tökéletességének tana nem jelent az adottságokba való fatalisztikus beletörődést, nem jelenti az adottságok feltétlen glorifikálását. Ahogyan a hegei elvet — »minden, ami valóságos ésszerű«, — a haladó irány úgy értelmezte, hogy a valóságban rejlő lehetőségek felhasználásával a valóságot ésszerűvé kell alakítani, úgy a spinozizmus valódi értelme az, hogy a valóságban — ti. a morális és a társadalmi valóságban — megvan a tökéletesedésnek minden *feltétele* és lehetősége. Spinoza pl. nem azt tanítja, hogy az ember »tökéletesnek« születik, hanem azt, hogy ha úrrá válik az indulatok felett és az ész által vezeteti magát, akkor válhat valóban szabad emberré.³⁰

4. Az isten iránti szeretet és a megismerés boldogsága

Azok a filozófiatörténészek, akik Spinozát *misztikusnak* mondják, korántsem a misztikusok teológiaellenességére, eretnek tanaira céloznak; ellenkezőleg, a misztikusok mély érzelmi vallásosságára, amely — szerintük — éppen a vallásos érzelem magas intenzitásfoka következtében tört ki a hivatalos egyházi felfogás szigorú kereteiből. Spinoza is — mondják — akárcsak a misztikusok, az istennel való egyesülésről, az istenmegismerés gyönyörűségéről ír — különös részletességgel ifjúkori művében.

Nézzük meg először milyen szerep jut maguknál a középkori misztikusoknál az isten iránti szeretet és az istennel való egyesülés érzelmének, illetve mi a szerepe az ezen alapuló misztikus »teológiának.«

Az egyházak nagyon jól tudták mit tesznek, amikor üldözték a misztikusok eretnek tanait, amikor elvetették az »istennel való egyesülés« misztikus tanát. A misztikus egyesülésben eltűnik az az abszolút távolság isten és a világ, isten és az ember között, amelyet a vallások oly nagy gonddal mélyítettek és rögzítettek. A misztikusok által kidolgozott szerelemtan szerint *isten ugyanúgy rászorul az emberre, mint ahogy az ember az istenre*. Ily módon az istenfogalom mérhetetlen degradációja és az ember jelentőségének hallatlan emelkedése jön létre.

Emellett a misztika egyes képviselőinél a szerelem-metafizika különös formákat ölt: hol az érzéki szerelem közvetlen közelébe sodródik, mintegy annak pótlékává válik, más esetben egy kollektívum nemzeti érzései szólnak meg rajta keresztül.³¹

Ha már a középkori misztikusoknál is ilyen kétes értékű az istennel való egyesülés koncepciójának vallásos tartalma, a reneszánsz korában egészen nyilvánvalóvá válnak a szerelemtan világi vonatkozásai. A reneszánsz filozófiák a szerelemtant olyan gondolatok kifejezésének szolgálatába állítják, mint a világ egyetemes összefüggése, a világ szépsége, az igazság iránti rajongás stb.

Leone Ebreo, Giordano Bruno és más reneszánsz-filozófusok a természetet egyetlen hatalmas organizmusnak tartják, amelynek egyes részeit a *Szeretet*

³⁰ Vö. Etika IV. rész. 68. tétel és IV. rész Függelék 9. Főtétel.

³¹ Isten és Izrael közötti szerelem a Kabbalában.

mint kozmikus erő kapcsolja össze egymással. Az a gondolat azonban, hogy a mindenség élő organizmus, nem egyéb — amint erre *Cassirer* helyesen mutatott rá — mint primitív kifejezése a mindenség egyetemes összefüggése és különös feltételezettsége eszméjének, mint megsejtése a természeti törvényszerűségek objektív, immanens voltának.³²

Különösen jelentős helyet kap a reneszánsz-filozófiában a szépség kultusza. *Ficinótól* kezdve a szerelemfilozófia a szépség erejét, hatalmát, isteni voltát hirdeti. *Ebreo* szerint a szépség maga a világot létrehozó principium. *Castiglione* szerint a szépség élvezete az elérhető legnagyobb boldogság, amelyhez a szeretet (istenszeretet) útján lehet eljutni: »Ezért a lélek, amely a valódi isteni szeretettől legszentebb lángjában ég, felszárnyal és egyesül az anyagi természettel és nemcsak mindenben elhagyja az érzékeket, de még az értelem fejtegetéseire sincs többé szüksége, mert angyallá válva, minden megérthetőt megért és fátyoltól és ködtől menten látja a tiszta isteni szépség tengerét, magába fogadja és élvezzi azt a legfelségesebb boldogságot, amelyet az érzékek meg nem érthetnek.«³³

A misztikus kategóriák profanizálódását mutatja *Patrizzi* tanítása. Míg a misztika az *istennel* való egyesülésről beszélt, a reneszánsz-filozófus már a *tárggyal* való egyesülésről a megismerés folyamatában: »A megismerés nem más — írja — mint a megismerendő tárggyal való egyesülés.«³⁴ A szerelemből kölcsönzött kép megmarad, de az isten helyét a megismerendő objektum foglalja el.

G. Bruno filozófiájában igen magas művészi és intellektuális fokra emelkedik a szerelemfilozófia kategóriáinak, elemeinek teljesen »profán« mondani való kifejezésére való felhasználása. Bruno az istenszeretem formuláján az igazság iránti rajongó odaadást érti. A rajongóknak két fajtája van — fejti ki az *Eroici Furori*-ban. A rajongók első típusához tartozók isteni extázisba merülnek és tudatlanságban, saját énjük feladásában keresik az üdvösséget. Az ilyen misztikus rajongókról *Bruno* jogos gúnnyal és megvetéssel beszél. Van azonban a rajongóknak egy másik fajtája is, amely »önálló látásra képes, született szellemi világossággal és ésszel van megáldva amely saját legbensőbb indítékából és természetes áhitatból származik; s az istenség iránti, az igazságosság és az igazság iránti szeretet, az eszme iránti vágyakozás és tudatos törekvés lángja vezet magasabb gondolkodási képességhez és világosabb belátáshoz: úgyhogy ők többet látnak mint mások és nem úgy beszélnek és cselekszenek, mint puszta szerszámok, hanem maguk is alkotó művészekké és tudóskká válnak.«³⁵ (Az én kiemeléseim. — N. Gy.)

³² Vö. *Cassirer*: Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit. (Berlin, 1906.) I. 196. k.

³³ *Castiglione*: Az udvari ember (Franklin, é. n.) 370.

³⁴ »Cognitio nihil est aliud, quam Coitio quaedam cum suo cognobili« (F. *Patricii* Panarchias Lib. XV. De intellectu, — Ferrara 1591. fol. 31). Idézi *Cassirer*: Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance. — 142.

³⁵ *G. Bruno*: Eroici furori (Diderichs Verlag kiadása) 53.

Bruno tehát az *isten iránti szeretetet* az etikai és az intellektuális értékek (az igazságosság és az igazság) iránti szeretettel veszi azonosnak. Ismételten hangsúlyozza, hogy nem az egyéniségről való »misztikus« lemondás, ellenkezésképpen, az egyéniség erőinek felfokozása útján lehet eljutni az istennel való egyesülés és boldogság állapotába: »Ezek a rajongások, amelyekről mi beszélünk, nem a feledésben, hanem gondolkodásban nyilatkoznak meg, nem a saját én elhanyagolásában, hanem a Szép és a Jó iránti szeretetben és vágyakozásban, olyképpen, hogy az ember tökéletesedni igyekszik a szeretett dolgokhoz való hozzáhasonulás útján.«³⁶ És azután még hozzáfűzi: »Az ember azzal, hogy az isteni céllal szellemi kapcsolatban kerül, maga is istenné válik.« Bruno tehát a reneszánsz emberének a teljes emberségre való vágyakozását, a tudományok és a művészet birodalmának meghódítására irányuló intellektuális szomjúságát, az igazság iránti rajongását foglalta az *istenszeretet* fogalmába.

Csak ennek a reneszánsz által létrehozott szellemi atmoszférának ismeretében lehet helyesen értelmezni a Spinozában található misztikus elemeket. Nemcsak Spinoza, de az a kör is, amelynek számára munkáit elsősorban írta, ismerte a reneszánsz-filozófusokat, tudta, hogy milyen reális, profán tartalom rejlik reneszánsz szellemű »misztikájukban«.

Amikor az ifjú Spinoza az istennel való egyesülés gyönyöréről, a szeretet és a megismerés egységéről, a szeretet hatalmáról, a jóval való egyesülés vágyáról, a megismerés gyönyörűségéről beszél — ebben a reneszánsz-filozófia által teremtett gondolati atmoszférában mozog. Figyelemreméltó, hogy a szeretet és a megismerés egységén belül Spinoza a megismerés — ha nem is rangbeli, de időbeli — elsődlegességét hangsúlyozza: »A szeretet tehát a fogalomból és a megismerésből származik;«³⁷ »minden kétségen felül való, hogy a megismerés az, amely a szeretetet létrehozza.«³⁸

Láttuk, hogy a reneszánsz »profanizálta« és átfogóbb értelemben használta a misztikus kategóriákat: ezt teszi Spinoza is. Nemcsak az istennel való egyesülés fogalmát ismeri, hanem a dolgokkal való egyesülést is, amelyet a megismerés egy megszokott formájának tart; »világos megismerésnek pedig azt nevezzük, ami... maguknak a dolgoknak megérezése és élvezése által keletkezik.«³⁹ Ugyanakkor azonban, mivel az *isten* fogalma — mint fenn láttuk — az abszolút *igazságot* jelöli nála, a legmagasabbrendű emberi tevékenységnek és a legnagyobb boldogságnak az isten megismerését mondja.

A misztikusok az istenmegismerést, az istennel való egyesülés élményét egyes kiválasztottakat ért kegyelemnek, másokkal lényegében közölhetetlen élménynek tartják. Spinoza, akinél az »istennel való egyesülés« lényegében

³⁶ Bruno: op. cit. 54.

³⁷ Rövid tanulmány. II. rész. 5. fej.

³⁸ Uo. II. rész. 22. fej. (Hasonlóképpen vélekedett már G. Bruno. Vö. Bruno: Eroiçi Furori. (i. k.) 198.)

³⁹ Uo. II. rész. 2. fejezet.

intellektuális élményt, az igazság megismerését és az ebből fakadó boldogságot jelenti, természetesen azt vallja, hogy az így nyert megismerést másokkal is közölni lehet és kell: »... az egyetlen, amelyet elérni igyekszem, abban áll, hogy megízleljem az istennel való egyesülést és létrehozak magamban igaz képzeteket és a felebarátommal is közlöm ezeket a dolgokat. Mert ugyanazzal az egyformasággal mindenkit részesíthetünk ebben az üdvösségben... «⁴⁰ (Az én kiemeléseim. — N. Gy.)

Egy ponton azonban az ifjú Spinoza nemcsak a misztikus terminológiát használja, de nyilvánvalóan koncessziót tesz az »irracionalizmusnak«: a racionális megismerésnél magasabbrendűnek tartja a megismerendő dologgal való közvetlen egyesülést, az intuíciót.⁴¹ További fejlődése folyamán Spinoza túlhaladja ezt az álláspontot: az *Etikában* a megismerés legmagasabb fajtájának azt tartja, amely a dolgokat racionális gyökereiben, »az örökkévalóság szemszögéből« ismeri meg.⁴² Az érett Spinoza filozófiájában a racionalizmus teljes diadalt arat; a Spinoza által hirdetett »amor dei intellectualis«-ban semmi misztikus tartalom nincs, ellenkezőleg e fogalom a spinozai racionalizmus csúcspontja.⁴³ Goethe is úgy értelmezte Spinoza intuíció-felfogását, hogy az nem a valóságos dolgoktól való misztikus elfordulást, hanem az egyes dolgok megismerését, az ebben való elmélyedést jelenti.⁴⁴ Ezzel a felfogásával Spinoza a racionalista irány ismeretelméletét viszi tovább.⁴⁵

⁴⁰ Uo. II. rész. 26. fej.

⁴¹ Rövid tanulmány II. rész. 22. fej.

⁴² Vö. *Etika* V. rész. 25. tétel és a köv. tételek.

⁴³ Vö. *Pflaum*: Rationalismus und Mystik in der Philosophie Spinozas (Deutsche Vierteljahrschrift für Litteraturwissenschaft und Geistesgeschichte. 1926.; továbbá Jacob *Bleiberg*: Über den Begriff der Intuition bei Spinoza (Travaux der IX. Congrès International de Philosophie).

⁴⁴ *Goethe* 1785. június 9-én ezt írta Jacobinak: »Bocsáss meg nekem, hogy legszívesebben hallgatók, ha az isteni lényről van szó, amelyet én csak az egyes dolgokban és az egyes dolgokból ismerek meg, amely dolog közelebbi és mélyebb megismerésére senki sem ösztönöz inkább, mint maga Spinoza, még ha úgy is látszik, mintha az ő pillantása elől eltűnnének az egyes dolgok«. Egy más alkalommal pedig így nyilatkozott Jacobinak Spinoza intuíció-fogalmáról: »Ha te azt mondod, hogy istenben csak hinni lehet, akkor erre azt válaszolom, hogy én sokra becsülöm az isten szemléletét és ha Spinoza a scientia intuitivá-ról beszél és azt mondja: Hoc cognoscendi genus procedit ab adaequata idea essentiae formalis quorundam Dei attributum ad adaequatam cognitionem essentiae rerum: akkor ezek a szavak arra bátorítanak engem, hogy egész életemet a dolgok szemléletének szenteljem«.

⁴⁵ Az intuíciónak ezt a racionalista értelmezését már *Descartes* félreérthetetlen világossággal fogalmazta meg: »Intuición nem az érzékek sokszor változó tanúságát vagy ama csalóka ítéletet értem, amely az érzéki szemlélet zavaros képeire támaszkodik, hanem a tiszta és figyelmes szellemnek oly egyszerű és ösztönös megismerését, hogy többé semmilyen kétség sem marad a megismerés tárgyát illetően, vagy ami ugyanazt jelenti: a tiszta és figyelmes szellemnek minden kétségen felülemelkedő megismerését, amely egyedül az értelem fényéből ered«; *Descartes* hozzáfűzi, hogy terminológia tekintetében nagy szabadságot enged meg magának és egyáltalán nem befolyásolja őt, milyen értelemben használják az intuíció kifejezést a hivatalos »iskolai« filozófiában (*Descartes*: *Regulae ad directionem ingenii*. — III. 5–6—)

Descartes és Spinoza intuíció-fogalmának semmi köze a bergsoni intuícióhoz; egyes bergsonisták hivatkozása Spinoza intuíció-fogalmára (pl. *Thibaudet*-é) — történetietlen, jogosulatlan.

Az irracionalista intuíciós filozófia vezető képviselője, *Bergson* sok tekintetben nagy elismeréssel adózott Spinoza filozófiájának. De *Bergson* ill. hívei elismerése nem a történeti Spinozának, hanem a modern idealizmus szellemében átértelmezett Spinozának szól; szerintük Spinoza determinizmusa mögött egy ki nem mondott indeterminista világnézet rejlik! (Vö. *M. Mosse-Bastide*: *Bergson et Spinoza*. — *Revue de Métaphysique et de Moral.* 1949. jan.)

BESZÁMOLÓ A SZOVJETUNIO TUDOMÁNYOS
AKADÉMIAJA TÖRTÉNETI OSZTÁLYÁNAK
TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAKÁRÓL

FÜLEP FERENC

1954. áprilisában az a megtiszteltetés ért, hogy meghívást nyertem a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történeti Osztályának, az Anyagi Kultúra Történeti Intézetének és az Ethnographiai Intézetnek közösen megtartott tudományos ülészakára. Április 23. és 29. között folyt le az ülészak, majd az utána következő héten a külföldi vendégek meglátogatták Moszkva és Leningrád akadémiai intézeteit és legfontosabb múzeumait.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája minden év tavaszán tudományos ülészak keretében ismerteti és megvitatja az előző évben lefolytatott nagyobb régészeti ásatások és néprajzi expedíciók eredményeit. Ebben az évben először ezt az ülészakot nemzetközi találkozóvá bővítették ki: meghívták a Kínai Népköztársaság és az európai népi demokráciák néhány kutatóját, hogy vegyenek részt az üléseken és ismertessék saját országaik régészeti és néprajzi kutatásait. Ké kínai, három lengyel, három csehszlovák, két román, egy bolgár, egy keletnémet, egy mongol és személyemben egy magyar régész, ill. ethnográfus vett részt az ülészakon. Teljes számban ott voltak természetesen a vezető szovjet archeológusok és ethnográfusok, közöttük a nálunk is jól ismert Sz. V. Kiszeljov, P. N. Tretjakov, B. A. Rybakov, Sz. P. Tolsztov, V. D. Blavatszkij, T. Sz. Passzek professzorok és sokan mások. A hallgatóságban helyet foglaltak a régészeti és néprajzi tudományos intézetek, a múzeumok és egyetemek küldöttei, egyetemi hallgatók és érdeklődők igen nagy számmal. A Volhonka 14. szám alatti nagy előadótermet zsúfolásig megtöltötte a hallgatóság minden alkalommal.

Az alábbiakban rövid beszámolót szeretnék adni az eseményekben igen dús két hét programjáról, az ülészak lefolyásáról és a különböző intézményekben szerzett tapasztalataimról.

Mindjárt az ülészak megnyitásakor kiderült, hogy programunk igen gazdag lesz, mivel a szovjet kutatók előadásait és a szekciók üléseit úgy tervezték meg, hogy azok hét napon át délelőtt és délután fognak tartani. A külföldiek megérkezése után kiderült, hogy kivétel nélkül minden delegátus felkészült egy-egy előadás megtartására, s ezt a sok előadást be kellett illeszteni a fent vázolt időbe. Ez azt jelentette, hogy 3–4 előadás esett mind a délelőtti,

mind a délutáni ülésekre. Rendkívül kíváncsi voltam, hogy a hallgatóság ki fog-e tartani ezeken a hosszú és nagy figyelmet kívánó előadásokon, s jellemző a szovjet tudományos kutatók és általában az egész közönség nagy érdeklődésére, tudásszomjára és fegyelmezettségére az, hogy bár az én előadásom volt a tudományos ülészak utolsó előadása, amelyre a hetedik napon este kb. 9 órakor került sor és már előtte elhangzott két előadás, mégis a közönség zsúfolásig megtöltötte a karzatokat is, ahogy mondani szokták »egy gombostűt sem lehetett



A kongresszus külföldi résztvevői a Moszkva folyó egyik hídján. Háttérben a Kreml

volna leejteni«. S a közönség rendületlenül kitartott azon az estén a továbbiakban is, amikor az Elnökség értékelte az egész tudományos ülészakot és felolvasták a határozatokat.

Mielőtt rátérnék az előadások ismertetésére, még a rendezésről kell néhány szót szólni. Az előadások legnagyobb részét vetített képekkel illusztrálták. Azonban ennél sokkal értékesebb támpontokat nyújtott az előadások megértéséhez az, hogy minden nagyobb ásatás anyagából a helyszínen kiállítás keretében bemutatták a legjelentősebb és legértékesebb darabokat. A nagy előadóterem falait beborították az egyes ásatások alaprajzai, az ott készült fényképek, alatta pedig néhány tárlóban a legjellemzőbb és legértékesebb anyagot láthattuk. Az előadóterem végében külön fülkék voltak kiállítás céljára berendezve. Ugyanígy egy másik termet pedig a néprajzi expedíciók fényképei, rajzai

és anyaga töltött meg; középen egy asztalon hatalmas képes-albumok álltak az érdeklődők rendelkezésére. Eredetiben tanulmányozhatta a közönség a moldovai és baltikumi néprajzi és régészeti expedíciók anyagát éppen úgy, mint a horezmi vagy távolkeleti kutatások eredményeit. Mint követendő példát említem meg, hogy a Román Népköztársaság szintén eredeti anyagot mutatott be a Fekete-tenger partvidékén folytatott nagy kutatásainak eredményeiről.

Az ülészak megkezdése alkalmával a résztvevők megkapták nyomtatott füzet formájában a tervezett előadások vázlatát. Ennek birtokában könnyebb volt figyelemmel kísérni az egyes előadásokat. Nem térek ki az egyes előadások részletes ismertetésére, mivel a nyomtatott összefoglaló alapján, sokszorosított formában már megjelent magyarul az ülészak teljes anyaga, kiegészítve az antik szekció előadásainak vezérfonalával, amelyeket szintén végighallgattam. Az előadások, amint már említettem, az elmúlt évi legfontosabb kutatásokról számoltak be. Csak néhányat sorolok fel cím szerint: A. V. Arcihovszkij, a történettudományok doktora: Nagy-Novgorod 1953. évi kutatásai; B. A. Rybakov, a Sz.U. Tudományos Akadémiájának levelező tagja: Az ősi Tmutarakanyn és az Azovi-tenger vidéke szláv kolonizációjának problémája; Sz. P. Tolsztov levelező tag: A horezmi régészeti és néprajzi expedíció újabb anyaga (Az 1953. évi munka eredményei.); M. G. Levin, a történettudományok kandidátusa: Az 1953. év paleoantropológiai leletei; V. F. Gajdukevics, a történettudományok doktora: A Boszporuszi expedíció munkája; Okladnyikov, a történettudományok doktora: Az 1953. évi távolkeleti régészeti kutatások; A. A. Jesszen, a történettudományok kandidátusa: Az azerbajdzsáni expedíció munkája; P. I. Kusnyer, a történettudományok doktora: Az orosz néprajzi atlasz; L. P. Potapov, a történettudományok doktora: A Néprajzi Intézet kutatásai a szocialista nemzetek kialakulásának problémájával kapcsolatban; V. I. Calkin, a biológiai tudományok doktora: A régészeti ásatások osteológiai anyagának vizsgálatával kapcsolatos fő feladatok. A fentiekből élénk tárul az a hatalmas és változatos program, amely a Szovjetunió egész területén folyó nagyméretű kutatótevékenységről áttekintést nyújtott, amely a Tudományos Akadémia irányításával, az egyes akadémiai intézetek, múzeumok keretében folyt az 1953. évben.

Az előadásokról azt lehet megállapítani, hogy összefoglaló képet igyekeztek nyújtani egy-egy kutatás jelenlegi állásáról. A beszámolókból világosan kitűnt az egyes témák, kutatási területek bonyolult és sokrétű, számos problémát felvető volta. Az előadások híven tolmácsolták ezeket a problémákat, azonban — amint az Elnökség bírálatában az ülészak végén megállapította — a beszámolók inkább rétegtani, kronológiai kérdésekkel foglalkoztak, s ezzel szemben kevés volt az olyan értékelés, amely az illető kor egész történeti fejlődésébe igyekezett volna az egyes ásatások eredményeit beállítani és ezen keresztül megvilágítani az illető korszak gazdasági, társadalmi kérdéseit. Az Elnökség ennek a hibának a kiküszöbölését igen fontos feladatként jelölte meg.

A nagyobb általános előadásokon kívül egy teljes napot az egyes szekciók ülései töltöttek ki. Ezekben a szekció-üléseken az egyes kutatási területek, expedíciók kisebb egységeinek, egyes munkahelyeinek részlet-kutatásairól tartottak beszámolót idősebb, vezető kutatók és fiatal szakemberek. A szekciók ülései a következő tárgyköröket ölelték fel: 1. Paleolit; 2. Neolit és bronzkor; 3. Korai vaskorszak; 4. Antik régészet; 5. Numizmatika. A Néprajzi Intézettel együtt tartott szekcióülések a következő problémákkal foglalkoztak: 1. Szláv-



A kongresszus külföldi résztvevői T. Sz. Passzek, I. I. Udalcov és Sz. P. Tolszov professzorok társaságában a kiállításon

orosz régészet és néprajz; 2. Balti népek régészete és néprajza; 3. Közép-Ázsia régészete és néprajza; 4. A Kaukázus régészete és néprajza; 5. Antropológia. Alulírott az antik szekció ülésein vett részt, amelynek keretében nyolc szovjet kutató számolt be az olbiai, chersonesosi és egyéb Fekete-tenger környéki 1953. évi ásátásokról; ezenkívül C. Daicovicju román delegátus az i. e. I. századi és i. u. I. századi erdélyi dák települések problémáit, alulírott pedig a magyarországi római kutatások eredményeit vázolta, (Aquincum, Nagytétény, Intercisa, Fenékpuszta) a kivitt fényképek alapján.

Különös érdekességet kölcsönzött a tudományos ülésnek az a tény, hogy minden külföldi kiküldött tartott előadást vagy országa régészeti kutatásairól általában, vagy saját szűkebb kutatási területét érintő témáról. Az előbbieik közül megemlítjük V. Henzelnek, a lengyel Tudományos Akadémia Anyagi

Kultúra Történeti Intézete helyettes igazgatójának előadását a lengyel régészeti kutatások eredményeiről; K. Mijatjev professzornak, a bolgár Tudományos Akadémia Régészeti Intézete igazgatójának előadását a bolgár régészet legújabb eredményeiről, C. Daicovicu kolozsvári professzornak, a román kiküldöttek az előadását a román régészeti kutatásokról, P. Grimm német kiküldöttek az előadását a legújabb kelet-németországi régészeti kutatások eredményeiről. A saját kutatási eredményei ismertetése során értékes előadást tartott J. Eisner csehszlovák akadémikus a feudális társadalom kifejlődéséről Csehszlovákiában, J. Poulik, a brnói Archeológiai Intézet vezetője a szláv problémák kutatásában elért legújabb eredményeiről, Pei-Ven Chung kínai kiküldött a paleolitikori ember kutatásának legújabb eredményeiről Kínában.

A magyar régészet eredményeiről szóló beszámolómat, melyet az idő korlátozott volta miatt igen lerövidített formában adhattam elő, nagy érdeklődéssel fogadták mind a szovjet kutatók, mind pedig a többi népi demokráciából jelenlevő vendégek. Különösen nagy sikere volt a magyarországi szláv lakosságra vonatkozó kutatásaink eredményei bemutatásának, mert — amint B. A. Rybakov professzor egy vele folytatott megbeszélésen megjegyezte — a szovjet kutatás erről jóformán semmit sem tud, Magyarország fehér folt ezen a téren. Igen nagy örömmre szolgált, hogy az előadás után számos szovjet szakember, ismerős és ismeretlen, odajött és gratulált a magyar régészet szép eredményeihez, üdvözlétét küldte a magyar szakembereknek és sok sikert kívánt további munkánkhoz.

Az előadásokból — mind a szovjet kutatók, mind a vendégek előadásai-
ból — feltárult előttünk az a hatalmas és szervezett tudományos kutatómunka, amely Kelet-Németországtól Kamcsatkáig, Bulgáriától a Szovjetunió legészakibb vidékéig folyik, és ez kölcsönzött ennek a találkozóznak igen nagy jelentőséget és érdekességet. Az előadások sorozatát méltóképpen egészítették ki a tripoljei és nagy-novgorodi ásatásokról, valamint a kurgánok ásatásainak módszeréről bemutatott filmek.

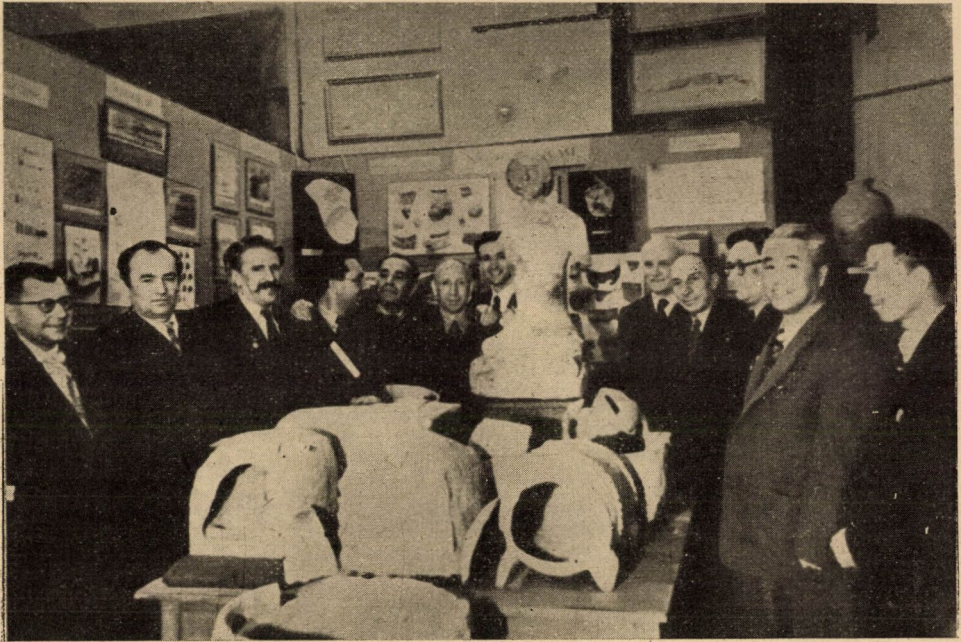
A tudományos ülészak bezárása után megbeszélést folytattunk az Anyagi Kultúra Történeti Intézete és az Ethnographiai Intézet vezetőségével az intézetek munkájáról. Ezek az intézetek az Akadémia Történeti Osztályának a felügyelete alá tartoznak. Az Anyagi Kultúra Történeti Intézete lényegében az Akadémia archeológiai intézete. Két része van: az egyik Moszkvában, a másik Leningrádban működik.

Az Intézet a következő osztályokra tagolódik: a) Paleolit osztály (Leningrádban); b) Neolit és bronzkori osztály; c) Korai vaskor osztálya (átszervezés alatt); d) Antik osztály; e) Szláv-orsz osztály; f) Közép-ázsiai és Kaukázusi osztály (Leningrádban). Ezenkívül vannak még kisebb csoportok is.

Az Intézet vezetősége dolgozza ki az egész Szovjetunió területére kiterjedő akadémiai kutatási tervet. Ez nemcsak az ásatásokat és expedíciókat, hanem a feldolgozási és könyvkiadási tervet is tartalmazza. Az Intézet nagyobb

munkái közé tartozik a Szovjetunió történetének és egy világtörténetnek az elkészítése.

Igen fontos munkája az Intézetnek az akadémiai ásatások megszervezése. Ezzel a munkával külön osztály foglalkozik. Ez az osztály adja meg — a benyújtott kutatási tervek elbírálása és jóváhagyása után — az egyes intézetek és kutatók részére az ásatási engedélyt. Ezt rendkívül szigorúan bírálják el és nem minden archeológus kap ásatási engedélyt, hanem csak az, akinek megfelelő tudományos



A kongresszus külföldi résztvevői Sz. P. Tolsztoz professzorral a horezmi expedíció anyagának kiállítási termében

képesítése van. Ez az osztály foglalkozik a nagy építkezések színhelyén folytatott előzetes régészeti kutatásokkal is. Az építkezések helyszínének előzetes, kötelező régészeti feltárását törvény biztosítja. A törvény kötelezi a vállalatokat és építkező szervezeteket a leletek bejelentésére. Az építkezések helyének régészeti feltárása az építkező szervezet költségére történik, ezek kötelesek megfelelő gépeket (szállító szalagok, tehergépkocsik stb.) és munkásokat is az expedíció rendelkezésére bocsátani.

Az Anyagi Kultúra Történeti Intézete az egész Szovjetunió területén folytatott nagy ásatásait természetesen nem csupán a saját apparátusával végzi, hanem együttműködve a Szövetséges Köztársaságok akadémiaival, a nagy múzeumokkal (Történeti Múzeum, Ermitázs stb.) és a helyi kisebb múzeumokkal. Azonban

ezek az intézmények is csak az Anyagi Kultúra Történeti Intézete engedélyével dolgozhatnak. Az expedíciók anyaga fölött minden esetben az Akadémia rendelkezik; a helyi anyagot is csak az Akadémia külön engedélye alapján lehet odaadni valamelyik fővárosi vagy vidéki múzeum részére. Az Intézet a kiásott anyagot nem tárolja, csupán a feldolgozás idejére kerül be az anyag az Anyagi Kultúra Történeti Intézetébe, a feldolgozás után valamelyik múzeumban helyezik el.

Az Anyagi Kultúra Történeti Intézetének három kiadványsorozata van: *Matyerialü i Isszledovanyija po Arheologii Sz. Sz. Sz. R.*; *Szovjetszkaja Arheologia és Kratkije Szooobszenyia*. Ezekon kívül természetesen számos régészeti és egyéb önálló kiadványt ad ki.

Az Intézet dolgozóinak létszáma (Moszkvában és Leningrádban együttvéve) 190 fő.

Leningrádban az Intézetnek három osztálya működik: *a)* Paleolit osztály; *b)* Közép-ázsiai és Kaukázusi osztály; *c)* Technológiai osztály. Ezenkívül még a szláv archeológia kisebb csoportja dolgozik Leningrádban. A Technológiai osztály anyagvizsgálatokkal és egyes eszközök technikai fejlődésének, funkciójának a meghatározásával foglalkozik. Bemutattak pl. számos fényképet, amelyeket paleolit kőeszközökről igen erős nagyítással készítettek. A fényképek megmutatják az illető eszköz élének, hegyének kopását, s ebből következtetéseket vonnak le arra vonatkozólag, hogy hogyan foghatták azt kézbe, esetleg hogyan volt nyélbe foglalva és hogyan dolgoztak vele.

A Leningrádi Anyagi Kultúra Történeti Intézetének 160 000 kötetes könyvtára, 100 000 fotónegatívból, 130 000 fényképből és 13 000 diapozitívból álló fotóarchívuma van, melyeket 1854-től gyűjtöttek össze. Kézirattárában 1820-tól megtalálhatók az egyes ásatásokra vonatkozó feljegyzések, ásatási beszámolók.

Az Ethnographiai Intézet a legrégebb tudományos intézetek közé tartozik. Alapját az I. Péter által megalapított Kunsztkamera képezte.

Az Ethnographiai Intézet osztályai regionális rendszer szerint vannak megszervezve: *a)* Szláv-oroszlósztály; *b)* A nem szláv európai népek osztálya; *c)* Szibériai népek osztálya; *d)* Kaukázusi osztály; *e)* Afrikai osztály; *f)* Ausztráliai, Oceániai és Amerikai osztály; *g)* Anthropológiai osztály; *h)* Plasztikai és rekonstrukciós osztály; ezeken kívül külön osztály foglalkozik az Ethnographiai Atlasz összeállításával és egy másik osztály demográfiai vizsgálatokkal.

Az Ethnographiai Intézet évekre előre kidolgozza a nagy expedíciók terveit. Ezeket az expedíciókat a Szövetséges Köztársaságok akadémiaival egyetértésben hajtják végre. Jelenleg az Intézetben több nagy munka van előkészületben, így most dolgoznak a világ népei ethnográfiai képének marxista megrajzolásán. Rövidesen megjelenik pl. Szibéria, Afrika, Amerika ilyen feldolgozása. — Nagy gondot fordít az Intézet a kolhozparasztság kialakulásának és életének tanulmányozására. Elkészült a tadzsik, s most folyik az üzbég és bjelorussz kolhozparasztság életmódjának feldolgozása is. — Az Intézet tudo-

mányos munkásságának új területe a munkásosztály életének tanulmányozása. Az első ilyen munka, egy grúz gyár munkásai életmódjának feldolgozása már meg is jelent. — Folyik az orosz ethnográfiai atlasz összeállítása és készül Közép-Ázsia ethnográfiai atlasza is. Ezeknek az a célja, hogy bemutassák az egyes népek életét a feudalizmus és kapitalizmus idején. Amint az Intézet osztályainak fenti felsorolásából kitűnik, az anthropológiai kutatásokkal az Ethnographiai Intézet foglalkozik. Az egyes ásatások anthropológiai anyaga feldolgozás céljából az Intézetbe kerül, majd feldolgozás után a Tudományos Akadémia Anthropológiai és Ethnographiai Múzeumába Leningrádba.

Az Ethnographiai Intézetnek három kiadványsorozata van : Szovjetszkaja Etnografia, Kratkije Szooobszesenya és Trudü Instituta Ethnografii Az Anthropológiai és Ethnographiai Múzeumnak évenként évkönyve jelenik meg, ezenkívül megjelennek az egyes expedíciók munkájának a feldolgozásai (pl. a horezmi expedíció) és önálló monográfiák is.

Az Ethnographiai Intézet mellett működik Leningrádban az Anthropológiai és Ethnographiai Múzeum. Legrégibb része az I. Péter által alapított Kunsztkamera. Az ethnográfiai résznek 14 osztálya van. A hatalmas kiállítás egyes részei bemutatják a világ különböző népeinek életét igen gazdag emlékanyag alapján. A kiállítások módszertani felépítése nagyjából a következő : Geográfiai rész, amely megmutatja, hogy az illető terület merre fekszik, milyen domborzati, vízrajzi stb. viszonyok találhatók a területén. Számos fénykép mutatja be a vidéket, bemutatják a flórát és faunát. Ábrázolják a terület ethnográfiai képét : milyen népek laknak ott, milyen a nyelvi megoszlás. Bemutatják a történeti részben ezeknek a népeknek a gyarmati leigázását. Ábrázolja a kiállítás a terület felfedezését, és teljes részletességgel vázolja a nagy orosz felfedezők, tudósok részvételét az illető terület felfedezésében. Bemutatja a felfedezők képét, a területről, az ott talált népekről szóló útleírásaikat.

A nagy orosz felfedezők által felgyűjtött anyag vázolja az ott élő népek gazdasági és társadalmi életét, munkaeszközeiket, ruházatukat, lakásberendezésüket, hitvilágukat stb., s végül a befejező rész ábrázolja a gyarmati kizsákmányolást és ezeknek a népeknek a harcát a hazáért, szabadságukért a gyarmati kizsákmányolókkal szemben. A kiállítás tehát napjaink történetét is felöleli.

A fentiekén kívül látogatást tettünk Moszkvában a Kreml múzeumában, a Történeti Múzeumban, a Tretjakov Képtárban, a Keleti Művészetek Múzeumában és Leningrádban az Ermitázsban. Az Ermitázsban az archeológiai és képzőművészeti kiállításokon kívül részletesen tanulmányoztuk a restaurátori műhely munkáját. A szovjet kutatók bemutatták azt a nagy jelentőségű felfedezést, amelyet az Ermitázs laboratóriumában kísérleteztek ki, s melynek az a lényege, hogy sikerült olyan, teljesen színtelen konzerváló anyagot találni, amely tökéletessé teszi a fa és fém fenntartását ; az ezzel bepermetezett föld kökeménnyé válik és az ásatásoknál biztosítja a szétesőben levő régészeti leletek biztonságos

kiemelését. A bepermetezett és megszilárdult földet egy oldószerrel ismét lazává lehet tenni. Az Ermitázsban a gyakorlatban is bemutatták az új anyag alkalmazását, pl. egy szlávkori kis vasolvasztó kemencét így emeltek ki és konser-
válták.

Az igen gazdag szakmai program mellett a május 1-i felvonulás meg-
tekintése és a szovjet szervek által a külföldi delegációk részére a Kremlben
rendezett nagyszabású fogadás nyújtott számunkra felejthetetlen élményt.
A kéthetes tanulmányút lehetővé tette a közvetlen baráti kapcsolatok kiépí-
tését, elmélyítette a további termékeny együttműködést és barátságot a Szovjet-
unió és a népi demokráciák tudományos kutatói között.

BESZÁMOLÓ

A SZOVJETUNIÓBAN TETT TANULMÁNYÚTRÓL

RÉTI LÁSZLÓ

A beszámolóban három kérdéssoportról szeretnék beszélni: a látogatás során felmerült elvi tudományos kérdésekről, a tudományszervezési kérdésekről és a szovjet-magyar történettudományi kapcsolatokról.

Meg kell mondanom, hogy semmiféle olyan elvi kérdés nem merült fel, amiről ne tudtunk volna, de megláthattuk azt, hogy ugyanazok az elvi kérdések, amelyek nálunk most napirenden vannak és amelyek bennünket annyira foglalkoztatnak, hogyan vetődnek fel a Szovjetunióban. Beszélnem kell mindenekelőtt a párttörténeti kutatómunka jelentőségéről; a párttörténeti tanítás eddig is központi kérdés volt, de most előtérbe került a kutatás módja. Fő hiány az, hogy az SzKP történetének rövid tanfolyama óta nem jelent meg nagyobb munka (kivéve az Enciklopédia cikket), amely általánosan és nagy elvi kérdéseket előtérbe helyezve foglalkoznék a párttörténettel. Tehát a legfontosabb feladat most ez, azonkívül a helyi párttörténet megírása, míg egy többkötetes párttörténet elkészítése a Marx-Engels-Lenin-Sztálin Intézet távolabbi feladata.

Részt vettünk egy egy hétig tartó értekezleten, amelyen megtárgyalták a helyi párttörténetírás feladatait. Ezen az értekezleten, de más megbeszéléseken is, egész sor elvi kérdés merült fel. Ilyen volt a tömegek szerepe és ezzel kapcsolatban a személyiség szerepe. Legfontosabb feladat a tömegek, a munkás- és paraszttömegek mint a történelmi események mozgatói szerepének az eddiginél jobb, alaposabb megmutatása. Ugyanakkor igen komoly viták folynak a személyiség szerepéről, nem olyan értelemben, hogy eddig mennyire túlzásba vitték — ezt ma már tisztázták — hanem arról, hogy sokan átesnek a másik végletbe és személytelen történelmet írnak. Ez ellen erős harc folyik a Szovjetunióban.

Meg kell mutatni — hangsúlyozták — a személyiség szerepét a történelemben, de nem függetlenül az eseményektől, hanem azzal a szervezettel, azokkal a tömegekkel kapcsolatban, amelyekkel együtt működött.

Ezzel összefüggésben, szóba került az életrajzok írása is.

A legélesebben fellépnek az ellen az álláspont ellen, amely szerint az életrajz nem marxista történetírási forma, tehát életrajzot nem kell írni. A Lenin életrajz második, ádolgozott kiadásának közeljövőben esedékes megjelenése

után rövidesen meg akarják jelentetni Sztálin elvtárs életrajzának új kiadását, kiegészítve a 12. fejezettel. Ez a fejezet Sztálin 1945 utáni tevékenységét mutatja be. Ezenkívül az Intézet egész sor életrajzot készít elő, Lenin és Sztálin közvetlen munkatársaiét, elsősorban azokat, akik már nem élnek : Kalininét, Szverdlovét, Kirovét, Frunzeét és más vezető pártemberét, politikusét.

Igen sok szó esett arról, hogy elhanyagolták a múltban a munkás-paraszt szövetség történetének kutatását. Ebből a szempontból is rendkívül fontosnak tartják a helyi történelem és ezen belül a helyi párttörténet megírását. Meg kell mutatni, hogy az egyes szövetséges köztársaságokban hogyan alakult a munkásság és a parasztság szövetsége, milyen történelmi fázisokon ment át, amíg eljutott a mai helyzethez, amikor a munkásság és parasztság együtt építi a kommunista társadalmat. A két fő szempont : kutatni és feltárni a munkás-paraszt szövetség objektív alapját, a közös történelmi érdekeket és a közös történelmi célkitűzéseket ; az elnyomás időszakában a felszabadulásért folytatott közös harcot, a szocializmus időszakában, az osztálymentes társadalom építése folyamán pedig a közös történelmi feladatokat.

Meg kell mutatni a kommunista párt vezető, szervező, irányító szerepét is a munkás-paraszt szövetség létrehozása és megerősödése során, tehát azt a szubjektív tényezőt, amely döntő szerepet játszott és játszik a munkás-paraszt szövetség kialakításában.

A Szovjetunióban heves vita folyik a történetírás irányáról is. Kétirányú harcot folytatnak a szovjet történetírásban. Egyrészt fellépnek az úgynevezett rózsaszínű történelemírás ellen. A helyi párttörténet problémáinak vitatása során számtalan példával támasztották alá ; hogy milyen helytelen az olyan történelemírás, amelyik szerint pl. — egyes vidékeken — a mensevikek nem játszottak lényeges szerepet, a burzsoázia kezdettől fogva el volt szigetelve, a tömegek mindig a bolsevikok oldalán álltak, és végül hatalmas küzdelem után a bolsevikok győztek ; hogy nem mutatják meg, miért volt szükség akkor mégis harcokra, küzdelemre, ha a bolsevikok kezdettől fogva egyedül álltak a történelem színterén és kezdettől fogva mindenki a bolsevikokhoz csatlakozott. Be kell tehát mutatni a nehézségeket, a tömegekért folytatott harcokat, amelyek során a győzelemig eljutottak és be kell mutatni az ellenség tevékenységét is.

Másrészt ugyanilyen élesen és határozottan fellépnek a pesszimista történelemírás ellen. Többször idézték az elvtársak a Központi Bizottság határozatát a polgárháború történetének megírásával kapcsolatban, hangsúlyozták, hogy a marxista történelemírásnak feltétlenül az igazat kell megírnia, írni kell a hibákról, állandóan szem előtt tartva azt, hogy nem az ellenség győzött és megmutatva a győzelem okait, előfeltételeit, útját.

Vita folyik a Szovjetunióban a citálásról is. Megállapították, hogy az idézetek halmozása súlyos hiba volt és dogmatizmushoz vezetett. Rámutattak arra, hogy még a témák kiválasztásánál is — igen helytelenül — túlnyomóan olyanokat válogattak ki, hogy mit ír Lenin erről, vagy Sztálin arról a kérdéstről.

A szerzők nem saját nézeteiket hangoztatták, nem azokat dolgozták ki, hanem a klasszikusokéit, és a magukét a klasszikusok idézetei mögé rejtették el, azaz egyáltalában ki sem dolgozták. Ugyanakkor most különös súllyal mutatnak rá arra, milyen helytelen az a vélemény, hogy nem szabad a klasszikusokat idézni és nem szabad rájuk támaszkodni. Valójában elsősorban a klasszikusokból kell kiindulni, amikor a szerző saját álláspontját kimutatja.

Megdöbbenve hallottam ma — és ez fentiekkel függ össze —, hogy egy év óta nálunk a marxizmus-leninizmus klasszikusai műveinek könyvkereskedői forgalma kb. felére csökkent. Nem vásárolják, mert valahogyan úgy képzelik, hogy mivel nem kell idézni, nem szabad idézni, tehát nem is kell ismerni a klasszikusok munkáit, el sem kell olvasni őket. Véleményem szerint ez nagyon fontos kérdés, erről feltétlenül beszélünk kell és állást kell foglalunk ezzel kapcsolatban. A Szovjetunióban, mint említettem, most arra törekszenek, hogy a klasszikusok alapos tanulmányozása megint méltó helyre kerüljön, mert nem lehet egy munka tudományos értékű akkor, ha nem használja fel mindazt, amit klasszikusaink azon a tudományos területen, amellyel a tudományos munka foglalkozik, alkottak, teremtettek. Idézni kell Marx-Engels-Lenin-Sztálin műveiből, de nem annak leplezésére, hogy az illető szerzőnek nincs saját álláspontja, saját véleménye, hanem azért, hogy az ő útmutatásaik alapján dolgozza ki a szerző önálló tudományos véleményét.

Idézni kell feltétlenül megfelelő helyen és mértékben a párthatározatokat is. És — természetesen — a tudományos munkának idéznie kell dokumentumokat, amelyek alapján a tudományos megállapításra jutott. Enélkül nem is lehet tudományos kutatásról, főleg történelemkutatásról beszélni. Fontos azonban az, hogy mindezeknek az idézeteknek a száma, aránya ne legyen olyan, hogy a szerző egyáltalában ne jusson szóhoz, hanem csak idézeteket közöljön. A munka tartalmazzon önálló gondolatokat és ezeknek alátámasztására, bizonyítására használjon fel idézeteket.

A legutóbb megtartott megbeszéléseken, ismertetésekből súlyos hibaként említették meg, hogy a közelmúltban nem foglalkoztak eleget a mensevizmus történelmi szerepének leleplezésével és feltárásával, nem foglalkoztak eleget a nemzetközi jobboldali szociáldemokrácia és általában a szociáldemokratizmus elleni harccal. Kijelentették, hogy ezen feltétlenül javítani, változtatni kell.

Fontos feladat a Szovjetunióban mindenütt a Szovjetunió népei történelmi kapcsolatának tanulmányozása. Alkalmat adott erre Oroszország és Ukrajna újraegyesítésének 300. évfordulója. A helyi történelemírásnál is, az 1905-ös forradalom 50. évfordulója megünneplésénél is, középpontban állott a Szovjetunió népei történelmi kapcsolatainak feltárása, hagyományainak felelevenítése és felhasználása a kommunizmus építésében. Ugyanakkor — véleményem szerint — ezzel elvileg szoros kapcsolatban, az eddigénél sokkal nagyobb súlyt helyeznek az orosz és nemzetközi történelem, a Szovjetunió és az egyetemes történelem kapcsolatainak kidolgozására, az orosz és szovjet forradalmi mozgalom

nemzetközi hatásának, nemzetközi szerepének, összefüggéseinek az eddiginél sokkal bővebb, alaposabb tanulmányozására.

Szeretnék beszélni még — ez a mi munkánk szempontjából is igen fontos bár nem a legfontosabb, — a visszaemlékezések felhasználásának módjáról. Arról vitatkoztak a Szovjetunióban hogyan lehet a visszaemlékezéseket a történelemtudományban felhasználni. Az az általános vélemény alakult ki, hogy a legújabb kor történetének kutatásánál igen fontos a visszaemlékezések összegyűjtése és felhasználása, de nem szabad elfelejteni, hogy a visszaemlékezés nem azonos a történelmi dokumentummal, a megállapított történelmi tényanyaggal, nem is pótolhatja. Különösen nagy felelősséggel jár a visszaemlékezések felhasználása, értékelése, hitelességének ellenőrzése, de feltétlenül nagy súlyt kell helyezni a visszaemlékezések gyűjtésére: sok hiányos részt kiegészíthetnek, felvilágosítást adhatnak és igen gyakran további kutatáshoz segíthetnek.

Most rátérek arra, hogy a tudományszervezés terén milyen tapasztalatokat szereztünk. Röviden erről is beszélni szeretnék, mivel úgy tudom, nálunk nem ismerik a Marx-Engels-Lenin-Sztálin Intézet szervezeti felépítését.

Az IMELSZ-nek kettős, Össz-Szovjetunióra kiterjedő hálózata van: az egyik az IMELSZ-fióközpontok, a másik a területi pártarchívumok hálózata. Az IMELSZ-nek 15 szövetséges köztársaságban van fióközpontja, amelyek egyúttal a szóbanforgó szövetséges köztársaság kommunista pártjának Központi Bizottsága mellett mint párttörténeti intézet is működnek. Ezenkívül van 5 fióközpontja az IMELSZ-nek, a moszkvai, a leningrádi, a szverdlovszki, a kazányi területi és a dagesztáni aut. köztársaságban működő párttörténeti intézet, összesen tehát húsz. Ezek a fióközpontok kettős irányítás, vezetés alatt végzik munkájukat: párttörténeti intézetei a helyi pártszervezet központi bizottságának vagy területi bizottságának, ez adja a szervezeti és politikai irányítást ennek státuszában működik az intézet, — az ideológiai, tudományos irányítást pedig az IMELSZ-től kapják.

A Szovjetunió 146 területén, a területi pártarchívumok a területi pártbizottság szervezetei, ennek politikai irányításával és az IMELSZ tudományos, ideológiai vezetésével dolgoznak, tehát ezek szintén kettős irányítás alatt működnek. A pártarchívumokban is fontos tudományos munka folyik és jelentőségük a helyi párttörténetírás jelentőségének növekedésével együtt rendkívüli mértékben állandóan nő. Kiemelték azoknak a pártarchívumoknak munkáját, amelyek már eddig is dokumentum-kötetek kiadásával és monográfiák írásával tudományos szerkesztői, kiadói tevékenységet folytattak. Ilyen pl. a rosztovi pártarchívum, amelynek nagy jelentőségű, eredményes munkájáról elismeréssel nyilatkoztak.

Az IMELSZ programjában levő fő munkákról szeretnék röviden beszélni. A Marx-Engels szektor most Marx-Engels összes művei második kiadásán dolgozik, nemrégén fogtak hozzá, nyolc év alatt 30 kötetben készítették el Marx-Engels műveit oroszul. Az anyagot folyamatosan elküldik Berlinbe és a berlini

IMELSZ feladata lesz, hogy párhuzamosan, nem sokkal az orosz kiadás megjelenése után, németül is megjelentesse a műveket. Óriási apparátus dolgozik ezen a munkán. Rendkívül sokat tanultunk tudományos módszereikből.

A Lenin-szektor fő munkája most rendkívül előtérben álló munka: a mutatók kötetének megjelentetése a 35 kötetes Lenin művekhez. Ennek rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítanak. A tárgymutató az, ami nehézségeket okozott. 4 éve készül, 50 tudományos munkatárs dolgozik rajta az Intézet minden osztályából. A tárgymutató elkészítésénél alapul veszik a munka harmadik kiadásának tárgymutatóját, de teljesen átdolgozzák, új módon. Még ebben az évben befejezik és valószínűleg ki is adják.

Ebben az évben készül el az említett Lenin életrajz második kiadása, és még az idén szeretnék megjelentetni. Négy új gyűjteményes kötetet készítenek Lenin műveiből. Azt hiszem, a mi szempontunkból a legfontosabb Leninnek már nyomdában levő »A munkás-paraszt szövetségről« c. kötete. A könyv kefelevonatát ideadták, hogy minél előbb magyar nyelven is megjelenhessen, őszinte, baráti segítőkészségnek tanújelét adva ezzel is.

A Sztálin-szektor elkészítette Sztálin művei 14—15. kötetét, már csak jóváhagyásra van szükség, hogy megjelenhessen. Ezekkel az utolsó kötetekkel befejeződik Sztálin műveinek kiadása. Hozzákezdtek Sztálin művei mutatókötetének elkészítéséhez is, ezt két év alatt akarják befejezni. A Sztálini életrajz átdolgozása, mint említettem, folyamatban van. Itt különösen nagy feladat a 12., az új fejezet megírása. A párttörténeti szektor a párttörténet 13., 14. és 15. fejezetének megírásán dolgozik. Ez már azért is kollektív munka lesz, mert a 13. fejezetet a pártfőiskola, a 15-et a Társadalomtudományi Akadémia, a 14. fejezetet az IMELSZ készíti és mind a három fejezet elkészítéséért, egybedolgozásáért, egységes munkaként való megjelentetéséért az IMELSZ felelős. Nem úgy fog megjelenni mint a rövid tanfolyam három új fejezete, hanem mint oktatási anyag az 1938-tól napjainkig terjedő párttörténet oktatásához, egyelőre legalábbis így tervezik

A párttörténeti szektornak legfontosabb rohamfeladata a felkészülés az 1905-i első orosz forradalom 50. évfordulójára. Két dokumentumkötetet adnak ki ezzel kapcsolatban, az októberi általános összoroszországi sztrájkra vonatkozó dokumentumgyűjteményt és a bolsevik párt III. kongresszusának előkészítésére, lefolyására és hatására vonatkozó dokumentumok kötetét.

Már megkezdték a munkát Lenin és Sztálin munkatársai életrajzának és műveik gyűjteményes kiadásának elkészítésére, megírták Kalinin életrajzát és összegyűjtötték három kötetben munkáit, de az életrajz kiadásával, végleges átdolgozásával várnak a Lenin-Sztálin életrajzok megjelenéséig.

A polgárháború története-szektor a megjelent két kötet után még egy 3. kötetet készít el. Ezek közül az első kötet már többé-kevésbé végleges formában, a másik két kötet nyers kéziratban elkészült, 2—3 év alatt mind a három kötetet ki akarják adni.

A Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének felépítéséről, szervezetéről nem akarok beszélni, mert erről Pankratova elvtársnő részletesen beszámolt a múlt évben. Számunkra különösen fontos volt annak újra megállapítása, hogy a Szovjetunió történeti intézményeinek feladata, munkaköre, nem azonos a mi történeti intézményeinknek célkitűzéseivel, különösen abból a szempontból, hogy az IMELSZ csakis a párttörténet feldolgozásával foglalkozik, míg a MMI, mint minden más népi demokratikus ország hasonló intézete is, sokkal tágabb értelemben a munkásmozgalom egész történetét dolgozza fel. Így feltétlenül szükséges a mi számunkra a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetével való szoros kapcsolat kiépítése is.

A Történettudományi Intézet főbb munkáiról meg kell mondanom, hogy számtalan kérdéssel foglalkozik a TTI. A legkiemelkedőbbeket, a legfontosabbakat megemlíteném: igen nagy erővel dolgoznak a tízkötetes egyetemes történelem elkészítésén, erre a célra külön szektort, osztályt létesítettek. Mint mondták, másfél évvel ezelőtt úgy képzelték el, hogy az egyes osztályok elvégzik a rájuk bízott feladatokat, de hamarosan kiderült, hogy nem győzik. Most külön osztály foglalkozik az anyaggal. 150 külső munkatársa van, a belsőkről nem beszélve.

Igen nagy gondot fordítanak az egyetemi tankönyvek új kiadásának kidolgozására, különösen arra, hogy kiegészítsék az 1918—1939 közötti időszak történetével. A terv szerint az új tankönyv 1955 végére jelenék meg. Elkészült Ukrajna és Oroszország egyesítésének három kötetes dokumentumgyűjteménye. Érdeemes megemlíteni, mennyire fontosnak tartják, hogy ne csak a Történettudományi Intézet, hanem az IMELSZ és minden más történelmi intézmény és kiadó vállalkozzék minél több dokumentum-kötet kiadására.

Megemlítették, hogy egész sor régebben megjelent dokumentum-kötet részben teljesen kifogyott, részben egyes dokumentumokban vagy bevezető tanulmányokban található hibás nézetek miatt nem használható ma, és éppen ezért igen nagy szükség van a régi dokumentum-köteteknek újraserkesztésére és kiadására is.

Külön folyóirat jelenik meg a közeljövőben az Akadémia Tört. Intézete, az IMELSZ és az Archívumi Központ közös kiadásában Isztoriceszkij Archiv címen. Feladata dokumentumok közlése és az archívumot érintő kérdések tisztázása, vitatása. Kidolgozzák a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében a dokumentum-publikáció szabályait, kézírata már elkészült, megvitatás után rövidesen meg akarják jelentetni.

Folytatják a munkásmozgalmi történeti dokumentumok kiadását a 20. század időszakából és megkezdik egy nagyobb dokumentum-kötetsorozat kiadását a 19. század parasztmozgalmainak történetéről. Folytatják Moszkva történetének megírását, két kötet már megjelent, a harmadik nyomdában van, és kéziratban elkészült a 4. kötet. Pankratova elvtársnő nagy monográfiája megírásába kezdett az orosz proletariátus történetéről. A mű valószínűleg több

kötetből fog állni, részleteiről még Pankratova elvtársnő sem tudott felvilágosítást adni.

Központi feladat az egész történettudomány számára az 1905-i első orosz forradalom évfordulójának megünneplése. Nagy súlyt helyeznek az elvtársak arra, hogy elkészüljön az a tanulmánykötet, amelynek megírását a budapesti történész-kongresszus elhatározta. E kötet anyaga rendkívüli mértékben bővült, egész sor új tanulmányt vettek tervbe: az első orosz forradalomnak nemcsak a népi demokratikus országokra, hanem szinte az egész világra kiterjedő hatását is meg fogja mutatni. Az újabban tervbe vett tanulmányokat részben szovjet történészek, részben más országok történészei írják meg.

Ezenkívül még egész sor tudományos munka, dokumentum-kötetek, tudományos népszerűsítő munkák kiadását, tudományos folyóiratok különszámainak, speciális tanulmányoknak megjelentetését tervezik. A tudományos intézetek munkatársai az 1905-i forradalommal kapcsolatos előadásorozatok tartanak a legszélesebb körben, üzemekben, kolhozokban. Tudományos ülésekre és ülészakokra is sor kerül. Központi tudományos szessziót terveznek a Tudományos Akadémia rendezésében, valószínűleg az októberi összoroszországi általános sztrájk évfordulóján. Ez az ülészak nemzetközi jellegű lesz, a testvér-intézményeket és a külföldi történészeket is meghívják rá. Tudományos ülészakot terveznek minden szövetséges köztársaságban és Leningrádban is.

Számunkra rendkívül fontos, hogy mint már arról múlt évben is szó volt, szervezés alatt van a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében a népi demokratikus osztály, a nem szláv népi demokratikus országok történetének kutatására. Ennek három szekciója lesz; román, albán és magyar. A magyar szekcióhoz tudományos előrelátással már munkatársakat is képeznek. Természetesen régi munkatársak is foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Két aspiránsa van a Történettudományi Intézetnek, akik a magyar népi demokráciával foglalkoznak. Egyikük most ősszel fog végezni, tárgya az 1905-i forradalmi mozgalmak Magyarországon, három éve dolgozik ezen a munkán. A másik még munkájának felénél tart, témája a munkásosztály egységének megteremtéséért folytatott harc a Kommunista Párt vezetésével 1945—1948-ban. Ez az elvtárs anyaggyűjtésre tudományos kiküldetésben az év őszén Magyarországra jön. Több, magyar kérdésekkel foglalkozó, magyar vonatkozású munka készül a TTI-ben. Az osztrák-magyar monarchia szétesésével foglalkozik Rubinstein professzor nagy monográfiája.

A Voproszi Isztorii szerkesztőségét két ízben látogattuk meg. Pankratova elvtársnő említette már a múlt évben, hogy a KB határozata alapján a Voproszi Isztorii munkáját a múlt évben átszervezték. Ma minden ország, minden korszak történetével foglalkozik, az őstörténettel azonban csak keveset, mert ennek van speciális folyóirata.

A Voproszi Isztorii munkájában az újkor és különös súllyal a legújabb kor története áll előtérben, ezen belül a munkásmozgalom és a szovjet társa-

dalom története. Hogy mennyire fontosnak tartják ezt a munkát, bizonyítja az, hogy főszerkesztő Pankratova elvtársnő, a munkásmozgalom történetének specialistája, helyettese, a folyóirat tulajdonképpeni szerkesztője, szervezője, Burdzsalov elvtárs, a pártfőiskola párttörténeti tanszékének volt vezetője, és legutóbb bevonták a szerkesztőségbe szerkesztőségi tagnak Obucskin elvtársat, az IMELSZ igazgatóját is.

A Voproszi Isztorii a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének a folyóirata, de kiadója a párt kiadvállalata, a Pravda és a párt központi folyóirataival együtt adják ki. A párt nagyon fontosnak tartja, hogy ne csak a Voproszi Isztorii, de általában a társadalomtudományokkal foglalkozó folyóiratok, a párt harci fegyverei legyenek az ideológiai fronton. A Voproszi Isztorii különösen nagy súlyt vet a jövőben a vitára, a kritikára, a recenziókra, mégpedig a vitatkozó, a hibákat feltáró recenziókra. Meg kell mondanom, hogy nemcsak a Voproszi Isztorii-nál, de mindenütt, ahol megfordultunk, azt láttuk, hogy a tudományos alkotásnak az egyéni alkotó munka mellett az a fő módszere a Szovjetunióban, hogy a munkát többször, alaposan, legkülönbözőbb formában, különböző szervek megvitatják. A tudományos kutató önálló, egyéni kutatással készíti el munkáját, de az elkészítéstől a megjelenésig a kollektív bölcsesség formálja ki véglegesen az egyén által elkészített munkát is.

A Voproszi Isztorii szerkesztőbizottsága nem formális bizottság, hanem tényleges szerkesztőbizottság, minden cikket megvitat. Amikor a cikkek együtt vannak, a szerkesztőbizottság dönt megjelenésükről. Ha már elfogadták a cikket, rendszerint visszaadják őket a szerzőnek további átdolgozásra. Az első kefelevonatot a szerkesztőbizottság minden tagjának meg kell küldeni, hogy módjuk legyen ellenőrizni, végrehajtotta-e a szerző a szerkesztőbizottság határozatát.

A Központi Bizottság említett határozata hangsúlyozza, hogy a Voproszi Isztorii nem lehet levelesláda, amely összegyűjti a különböző cikkeket, hanem tudományos, szervező, irányító lapnak kell lennie, állást kell foglalnia az elvi kérdésekben és irányt kell mutatnia a történelmi alkotó munka számára.

Egy-két fontos tapasztalat a tudományos káderkérdéssel kapcsolatban.

Az SzUKP Központi Bizottsága mellett működik a Társadalomtudományi Akadémia, amely a párt részére tudományosan képzett kandidátusokat nevel három éves akadémiaán. Ezen belül van egy külön egyéves tanfolyam olyanok számára, akik a kandidátusi vizsgát letették és az Akadémia keretén belül egy év alatt készítik el a disszertációt. Azt tapasztaltuk, hogy az aspiránsok munkájában itt is, másutt is a Szovjetunióban sokkal fontosabbnak tartják a disszertáció megírására való felkészülést, mint mi. Minden területen rendkívül nagy erőfeszítéseket tesznek a káderek tudományos előkészítésére. Most a doktori képzés került előtérbe, egyéves alkotószabadságot adnak azoknak, akik doktori disszertáció megvédésére készülnek.

A történetkutatás fő feladata a szovjet társadalom történetének megírása is. Egy évvel ezelőtt új osztály létesült a TTI-ben erre a célra, igen nagy létszámmal.

Azt hiszem, nem kell külön rámutatnom arra, hogy nálunk milyen kezdetleges stádiumban van még a népi demokrácia történetének kutatása.

Még igen röviden rá szeretnék térni a szovjet-magyar kapcsolatokra a történelemkutatásban. Mindenütt azt tapasztaltuk, hogy az adott óriási lehetőségeket eddig még a legkisebb mértékben sem használtuk ki. A Szovjetunióban igen nagy az érdeklődés a magyar történelem és a történelemkutatás eredményei, általában a népi demokráciák története iránt. Mindenütt hangsúlyozták, hogy sokat tudnak már Lengyelországról, Csehszlovákiáról, Romániáról, de sokkal többet szeretnének tudni a magyarországi kutatómunkáról. Úgy érzik — mondták — hogy ők a hibásak, miért nem törődtek ezzel a kérdéssel. Azt hiszem azonban, elsősorban mi vagyunk az okai annak, hogy ezen a téren eddig viszonylag kevés történet: magyar vonatkozásban ugyanis igen nagy nehézséget okoz és akadályozza a szovjet elvtársak munkáját a nyelv. Éppen ezért nekünk kell kezdeményezőként fellépniük, hogy megkönnyítsük a szovjet elvtársak munkáját és minél több történelmi művet jelentessünk meg orosz nyelven, vagy legalábbis lefordítassuk, hogy a szovjet történészek maguk tanulmányozhassák a magyar történelemkutatás eredményeit, véleményt alkothassanak róla, megbírálhassák, és ezzel is segítsék munkánkat.

A Voproszi Isztorii-ban sokkal több cikket szeretnének közölni a magyar történelemkutatásról és állandó tudósítást arról, hogy a magyar történelem-tudomány min dolgozik, milyen eredményeket ért el, milyen problémái vannak. Szeretnének rendszeres levelező-kapcsolatot teremteni velünk; kéri, mondják meg a magyar történészek, milyen magyar vonatkozású anyagról írjanak, mit bíráljanak meg.

Egyhónapos tanulmányutunkkal kapcsolatban meg kell mondanunk: éppen azért, mert első ízben jártunk ezzel a feladattal a Szovjetunióban, nem tűzhettük ki célul, hogy elmélyülten tanulmányozzuk az egyes kérdéseket. Arra törekedtünk csupán, hogy általános képet kapjunk arról, hogyan folyik a párttörténetkutatás a Szovjetunióban, mik a lehetőségei, hogyan használhatjuk fel a mi munkánkban ezeket a tapasztalatokat.

Legfontosabb teendőnk volt a kapcsolatok megteremtése és elmélyítése. Nagyon rövid volt az idő (természetesen nem tárhattuk fel mindazokat a lehetőségeket, amelyek felmerülnek), mégis az első lépéseket megtettük ezen az úton. A Munkásmozgalmi Intézet eddig egy intézménnyel volt kapcsolatban és csereviszonyban a Szovjetunióban, most még 13 intézménnyel kötöttünk olyan megállapodást, hogy állandóan kicseréljük munkánk termékeit.

Egész sor intézménnyel tehát — és még sokkal több tudományos dolgozóval — személyes kapcsolatba kerültünk. Tudjuk, hová kell fordulnunk,

ha szovjet kutatási intézetekkel dolgunk akad, hol, kitől kaphatunk segítséget, útmutatást.

Másik fontos feladat volt a tudományos tapasztalatok gyűjtése.

Harmadik feladatunk volt anyag gyűjtése a párttörténet feldolgozásához. Itt sem végezhattünk alapos munkát, de feltártuk a lehetőségeket, hol található a jövőben további kutatással a magyar párttörténettel kapcsolatos adatokat. Részben már gyűjtöttünk is anyagot, részben megállapodtunk abban, hogy a szovjet elvtársak megkezdik a magyar vonatkozású anyagok kutatását, feltárását és folyamatosan elküldik nekünk a dokumentumokat.

Széles távlata nyílt a szovjet-magyar tudományos kapcsolatok elmélyítésének szovjet történészeknek hazánkba, illetve magyar történészeknek a Szovjetunióba küldésével kölcsönös tudományos kiküldetéseknek.

A Szovjetunióban szerzett tapasztalatok és a létrejött tudományos kapcsolatok segítenek bennünket abban, hogy munkánkban az eddig elkövetett hibákat kijavítsuk, többet, jobban dolgozzunk a magyar munkásmozgalom és pártunk történetének felkutatása és ismertetése során.

AZ 1848/49. ÉVI NÉPKÉPVISELETI ORSZÁGGYŰLÉS

Szerkesztette BEÉR JÁNOS. A bevezető tanulmányt írták BEÉR JÁNOS és CSIZMADIA ANDOR. Az anyagot gyűjtötték CSIZMADIA ANDOR, GYULAI LAJOS és SZIMONIDESZ LAJOS. Sajtó alá rendezték CSIZMADIA ANDOR és GYULAI LAJOS.
Akadémiai Kiadó 1954. 933 old.

E kötet kiegészíti azokat a kiadványokat, amelyek megjelentetésével a Magyar Tudományos Akadémia az 1848/49. évi magyar forradalom emlékeit tárja fel. Célja a polgári jogtudomány mulasztását pótolni és az első népképviseleti országgyűlés »jogi feldolgozását« adni. Szerzők szerint munkájuk alapján »a Magyar Törvénytár új okmányokkal bővül«, amennyiben »új jogforrásként csatlakoznak« a forradalmi törvények az eddigi törvényekhez (9. l.).

Az anyag természeténél fogva a kiadvány sokkal többet nyújt történeti, mint jogi szempontból. Burzsoá forradalmunk országgyűlését mai proletárforradalmunk alkotmányjogával kapcsolatba hozni nem lehet. Erre a kiadvány szerkesztői nem is törekszenek. Tulajdonképpen a jogtörténet feladatát végzik el, mikor az 1848/49. évi forradalmi történelmi hagyományokat mint haladó hagyományaink egyik legszebb és legbővebb forrását ápolják.

A könyv anyagában a kiadók lehetőleg teljességre törekedtek. Mindent közölnek, ami a népképviseleti országgyűlésre vonatkozik, kivéve az egykorú hivatalos lapban, a Közlönyben közzétett Naplókat, az országgyűlés tárgyalásait, az egyes képviselők beszédeit, felszólalásait, mert ez további két kötet anyagát szolgáltatta volna. Így hát a Közlöny a jövőben az országgyűlésre vonatkozó történeti kutatásoknál épp úgy használandó, mint eddig. Az egyes követek állásfoglalásából a viták, s így a politikai élet tartalma kétségtelenül jobban megismerhető, mint a szűkszavú jegyzőkönyvekből, beadott törvényjavaslatokból, indítványokból, amelyek gyakran tárgyalásra sem kerültek és az országgyűlés hangulatára kevésbé engednek következtetni.

A bevezető tanulmány szerzői (Beér János és Csizmadia Andor) mint mondják, nem akarják »az országgyűlés teljes történetét adni«, csupán annyit, amennyi a közölt anyagban való tájékozódást megkönnyíti. Ez mégsem így valósult meg. A tanulmányban valóban az országgyűlés történetét, sőt a pártviszonyok alakulását, a Batthyány-kormánynak és Kossuthnak az országgyűléshez való viszonyát s ezzel 1848/49 politikai életének belső rugóit mondják el. Ha tulajdonképpen eddig ismeretlen összefüggések nem is tárulnak e tanulmányból elének, a közjogi vonatkozások jól domborodnak ki előadásukból.

Nagyon értékes, amit szerzők a képviselőház összetételéről statisztikai pontossággal megállapítottak, miután minden képviselő osztályviszonyát meghatározták. Kutatásuk eredménye megerősíti az eddig inkább általános feltevéseken alapult és az országgyűlés hangulatából levont következtetéseket. Első népképviselési országgyűlésünk alsóháza 72%-ban megyei birtokosokból, 25%-ban városi jómódú polgárokból állott, és a képviselőknek csak egy 1%-a volt paraszt (17. l.). A választóknak pedig túlnyomó többsége kellett, hogy a parasztosztályból kikerüljön, hiszen az 1848 : V. tc. értelmében már 1/4-telkes volt úrbéreseknak is volt választójoguk. A jobb módú parasztság tehát továbbra is a földesurak vezetésére bízta magát. Érdekes megállapítás az, hogy a nemzeti-ségi képviselők közt aránylag jóval több volt a népi származású, mint a magyaroknál. Ott a paraszti tömegek szorosabb összeköttetésben állottak a vezető osztállyal, ennek gyökerei mélyebben nyúltak le a népbe. Nálunk a mérleg súlya — nem pedig a nyelve, mint a tanulmány mondja (18. l.) — éppen nagytöbbségénél fogva ugyanaz a középbirtokos osztály, amely a rendi országgyűlésen is uralkodó volt. Jól következtetik ki ezekből az osztályviszonyokból a pártviszonyokat és Kossuthnak az országgyűlésen tanúsított állásfoglalásait.

Jó lett volna itt a választási rendszert, illetőleg az azzal kapcsolatos visszaéléseket jellemzően bemutatni, ami részben megmagyarázza a képviselőház társadalmi összetételét. Ehelyett ismételten hivatkozás történik Csizmadia Andor egy kéziratban levő tanulmányára (22., 27., 30., 86. sz. jegyzet). Jellemző adat, hogy július 8-ig a megválasztott 415 képviselő közül csak 285-nek igazolták a mandátumát (30. l.). A polgári államjog története szempontjából értékesek azok a fejezetek, melyek az országgyűlés szervezetéről szólnak. Itt, valamint a házszabályoknál is, megérte volna a fáradságot annak felkutatása, hogy megállapításuknál melyik polgári parlament szolgáltatta az útmutató példát. Éppen nem a régi kerületi ülések utóéregzésének tekinthetjük, inkább valamely más polgári parlament példája követésének, azt a sajtóság tárgyalási módját a népképviselési országgyűlésnek, hogy a benyújtott törvényjavaslatokat, a beadott indítványokat először a képviselők közül alakított 9 osztály külön-külön tárgyalta meg, s azután az ezek által választott előadókból álló központi választmány. Ez a ház részére jelentést készített, amelyet kinyomattak és szétszórtak a képviselők között (32. l.).

Eltérést mutat mind a rendi országgyűlés, mind az 1867. utáni országgyűlés gyakorlatától és forradalmi jelleget tükröz vissza, hogy a legtöbb törvénykezdeményezés a képviselőktől eredt (35. l.). A rendi gyűléseken ez a jog a királynak volt fenntartva, 1867 után pedig gyakorlatilag a felelős minisztériumnak. A Függetlenségi Nyilatkozat kiadása után ez a jog a kormányzó elnök hatáskörébe tartozott, amint azt »az országgyűlés gyakorlata azonnal elismerik«. Ezzel szemben áll azonban az a megállapítás, hogy Szegeden a kormány elnöke terjesztette a javaslatokat az országgyűlés elé (35. l.). A szegedi üléseket alkot-

mányjogi szempontból bizonyára nem különböztethetjük meg e tekintetben sem a debreceniektől.

A kormányhoz intézett kérdések, interpellációk joga a forradalmi, politikai viszonyok miatt, jóllehet a házszabályok erre vonatkozólag nem intézkedtek, szokásjog alapján honosodott meg az országgyűlésen. A törvényeket — szemben az eddigi gyakorlattal, amikor együttesen terjesztették fel szentesítés végett az országgyűlésen hozottakat, most egyenként szokták felterjeszteni.

V. Ferdinánd október 3-án kelt törvénytelen feloszlató rendelete után az országgyűlés együtt maradt, de törvények helyett csak határozatokat hozott igen fontos kérdésekben is (37. l.). Ez is mutatja, hogy a képviselők mily nehezen léptek a forradalom útjára. E határozatok nem is mindig a két ház együttes akaratából születtek meg, többször csak a képviselőházéből. Ezt a szükség hozta magával, mert a felsőház, mivel tagjai hazafiatlanul nem mentek el Debrecenbe, nem is tudott üléseket tartani. Természetesnek találhatjuk, hogy a forradalmi jogszabályalkotásnak ez a módja nem volt szabályozva. Azt sem mondhatjuk, hogy Debrecenben visszatértek a törvényalkotásra. Ezt csak részben látjuk igazoltnak. A Függetlenségi Nyilatkozat határozat formájában jelent meg. Ennek kimondása után, amikor tehát a kocka már el volt vetve, megtalálták a forradalmi törvények végleges formáját. A hozott törvényeket a két ház elnökének aláírásával a kormányzóelnökhöz tették át kihirdetés végett, aki azt az illetékes miniszter ellenjegyzése mellett hirdette ki és hajtotta végre (38. l.).

Mentelmi jog és összeférhetetlenség még nem nyertek ugyan szabályozást, de gyakorlatilag két kérdés megoldást kívánt; mint szerzők nevezik: a tisztviselői és a távolléti összeférhetetlenség. A népképviselői országgyűlés tagjainak fele volt köztisztviselő, köztük a ház tagjainak 30%-a megyei szolgálatban (43. l.). Ez az adat egymagában elég bizonyíték arra, hogy a közigazgatás mily nagy befolyást gyakorolhatott a választásokra. E helyzeten csak az országgyűlés utolsó napjaiban Szegeden akart kormányrendelet segíteni, elkésve s így eredmény nélkül. Hadiesemények, de főleg ingadozó politikai magatartás a házszabályok ellenére számos képviselőt, mondhatjuk a képviselőház nagyobb, a főrendiház túlnyomó részét visszatartotta az üléseken való részvételtől. A baloldal és a »békepárt« között ez ügyben lefolyt harcot is ismerteti kötetünk (45., 844., s köv. l.).

Sajátos vonása a forradalmi államjogi viszonyoknak, hogy ámbár a képviselőház súlya sokkal nagyobb volt a felsőházénál, ennek intézménye mégis megmaradt, szinte változatlan jogkörben működött. Ezzel ellenkező indítványok nem értek célt, még törvénykezdeményezési joga is volt a felsőháznak. Pedig tudjuk, hogy tagjainak töredék-részét Debrecenben már csak nehezen lehetett ülésekre összegyűjteni. Az előadottakból kiviláglik, hogy ha a forradalom nem végződik katasztrófális hirtelenséggel a tavaszi győzelmi idő után, a főrendiház intézményét eltörölték volna (47. l.).

Ez mind, amit államjogi szempontból a bevezető tanulmány a közölt anyagból igen értékes eredménnyként levont. A következő hosszú fejezet (VIII.) »Az országgyűlés munkája« cím alatt inkább történeti összefoglalást ad olyan ügyekről, amelyek az országgyűlés munkásságára befolyással voltak. Ezeket mélyenjáró módon és a legelsőrendű forrásanyag alapján feltárta már a polgári korszak erre leghivatottabb történetírója, a bécsi udvari és állami levéltár egykori igazgatója, Károlyi Árpád »Gróf Batthyány Lajos főbenjáró perek« című munkájában. Ez erősen békepárti szelleme és hőse iránti rokonszenve mellett is kincsesbányája 1848 történetének. Így Batthyány és Kossuth első összeütközésének, az olasz segélynek ügyére vonatkozólag (I. 353—363.). Ugyancsak megvilágította Károlyi Batthyány ellen a császári haditörvényszéken emelt legsúlyosabb vádat, a hadsereg ügyében hozott törvény válságos tárgyalásait, részletesen rámutatva arra, hogy az osztrák hadseregnek az egyesült német hadseregbe való, Frankfurtban kimondott beleolvasztása magyarázza meg a törvény létrejöttét. Sokban járult hozzá előadása a pénzjegykibocsátás történetének ismeretéhez is (I. 250. s köv.).

Mindez persze az országgyűlés munkájának ismertetéséhez is hozzátartozik, de nem tudom, miért tárgyalja részletesen mint fordulópontot, a tanulmány V. Ferdinándnak a nádorhoz intézett augusztus 31-i iratát illetőleg az osztrák kormánynak ugyane napon kelt memorandumát, amelyek nem tartoznak az országgyűlés működéséhez (57. l.). Egyébként kétséges, hogy ez az irat fordulópontot jelentett volna és hogy az osztrák kormány politikáját a kamarillával már ekkor azonosítani lehetne. Még szeptember 21-én is felterjesztést intézett az osztrák minisztertanács a császárhoz, melyben a szerbek felkeléséről megállapítják, hogy az uralkodó tekintélyét lejárhatja és az állami rendet megbontja. A magyar és az osztrák minisztérium megegyezését sürgették és azt, hogy Jellacsicsot meg kell állítani előnyomulásában, mert győzelme veszélybe sodorná az alkotmányos szabadságokat (Közölte Károlyi i. m. II. 26—27. l.). Igaz, hogy az udvar a felterjesztés tanácsait nem fogadta meg és az osztrák hadügyminiszter, Latour támogatta Jellacsicsot. Ő valóban a kamarillához tartozott.

Ismert mindaz, amit Jellacsicsról és a horvát kérdéstről a tanulmány elmond. Jóval inkább érdeklődést keltő, amit az erdélyi nemzetiségeknek az országgyűlést foglalkoztató beadványairól hoz. Bizonyítéka annak, hogy a magyar kormány különösen a románokra vonatkozólag nem ismerte fel a valódi helyzetet (65—66. l.).

Szorosabban tartoznak össze az országgyűlés törvényalkotó munkájával a következő részek: az úrbéri kártalanítás és Jellacsics betörése folytán sürgőssé vált kedvezmények (szőlődézma stb.) kérdése (67—71. l.). A szeptemberi válság ismertetése kapcsán jól érzékelteti a tanulmány, hogyan alakult ki a forradalmi kormányzat, a Honvédelmi Bizottmány Kossuth vezetése alatt, olyan új végrehajtó hatalom, »mely eljárásának eszközeit nemcsak a törvényből, hanem a haza veszélyéből is merítette« Kossuth szavai szerint (74. l.). Ezután a debreceni országgyűlés, a detronizálás, a pártviszonyok alakulása Debrecenben,

a szegedi ülések, a nemzetiségi törvény az eddigi irodalom felhasználásával kap ismertetést a bevezető tanulmányban.

Külön fejezet állapítja meg »a népképviselői országgyűlés helyét Magyarország 1848—49. államszervezetében«. Itt nagyon helyesen három szakaszt különböztetnek meg a szerzők a szabadságharc folyamán a kormányforma fejlődésében: I. az alkotmányos királyság korszakát 1848 októberig, II. a Honvédelmi Bizottmány átmeneti korszakát, amikor még ragaszkodnak az alkotmányos királyság formájához, III. a Függetlenségi Nyilatkozat kiadása utáni »lényegében parlamentáris köztársasági kormányformá-t« (99. l.). Kidomborítják a francia és a magyar polgári forradalom alkotmányos viszonyai közti különbséget, amelynek alapja, hogy a forradalmat nálunk a nemesi osztály vezette. Ebben nagyon jól tárják fel a magyar forradalom dinamizmusának hiányát amellet, hogy az országgyűlés hatásköre és tekintélye megnövekedett. A történeti események ismertetésével kapcsolatban szükségszerűleg a bécsi intézkedések ellenhatásaként fejlődik ki a Honvédelmi Bizottmány forradalmi kormányzati szerve, amelyen belül elnöke, Kossuth az egyes tagok hatáskörét kijelölhette. Forradalmi diktatúrára azonban nem került sor, annak ellenére, hogy »a Honvédelmi Bizottmány lényegében egyet jelentett Kossuth tevékenységével«. A döntés joga mégis az országgyűlésé volt, amely »közvetlenül befolyt az összes fontos ügyekben történő intézkedésekbe«. Kossuth nem vállalta az országgyűlés félretételével — mint azt a baloldal óhajtotta volna — az ország ügyeinek diktatórikus vitelét.

A Függetlenségi Nyilatkozat tartalmának ismertetése után kifogásolják a szerzők annak hiányosságait: a társadalmi, gazdasági reformokra való hivatkozás hiányát, nemzetiségeink ügyének »elfogult kezelését«. De szerzőinek, mint legjobb esetben polgári forradalmároknak nem vethetjük szemére, hogy nem méltatták figyelmükre az 1848 februárjában megjelent Kommunista Kiáltvány-t, amelynek egykorúlag munkásmozgalmakban sem volt hatása.

A kormányzóelnök és a minisztérium jogkörét törvény nem szabályozta, de gyakorlatban a végrehajtó hatalom vonatkozásában Kossuthnak az országgyűléshez május 2-án intézett levele volt döntő (112. l. így már a 89. lapon, közölve a 414—15. l.). Kossuth nem akarta kimondatni a köztársasági államformát. Bizonyára az európai politikai viszonyokra való tekintettel, alkotmánytörvény meghozatalára nem került sor — mégis »a valóságos gyakorlat alapján kétségtelennek kell tekintenünk, hogy a Függetlenségi Nyilatkozatot követően az államvezetés polgári köztársasági jellege valósult meg hazánkban« (115. l.). Az országgyűlés felsőbbrendűsége minden állami szervvel szemben a végső tanulsága a bevezető tanulmánynak.

A kiadott irományok élén az országgyűlés összehívására vonatkozó és a házszabályok állnak, mind a képviselő-, mind a főrendiházéi. A házszabályok provenienciájával és további történetével érdemes volna foglalkozni. Számos intézkedése a polgári liberális korban hosszú időn át érvényben volt. Így

»Beszédet írásból olvasni tilos« (48. l.) »Ha húsz tag kívánja, névszerinti felhívás mellett történik nyilvánosan a szavazás« (65. l.), ami a századforduló körül lefolyt parlamenti obstrukcióknak egyik eszköze volt.

Következnek a képviselőház tárgyalásainak jegyzőkönyvei a maguk teljességében. Itt a szerkesztők nem a bevezető tanulmányban megkülönböztetett három korszak szerint közlik az anyagot, hanem pesti, debreceni és szegedi ülészakra osztják azt, holott az országgyűlés színhelyének változása annak tárgyalásaiban, szervezetében semmiféle változást nem idézett elő, hanem csak az ülések külső körülményeiben. A pesti ülések anyagának jelentős részét a képviselőház megalakulásával és adminisztrációjával összefüggő kérdések adják. Megemlítésre méltó, hogy voltak olyan választókerületek, amelyek képviselőiknek utasítást adtak a rendi országgyűlési követek módjára, aminek megtartására a megválasztott esküvel is kötelezte magát. Ezek mandátuma csak úgy volt igazolható, hogy kerületük a kötelezettség alól felmentette őket (101. sz. 217.). Még képviselő visszahívására is történt kísérlet, mint ahogy az a rendi gyűlésen gyakrabban előfordult. Eszergom városa akarta visszahívni képviselőjét, a derék Besze Jánost, »mivel bizonyos legújabb tettei által a város bizodalját elvesztette« — amit az országgyűlés természetesen visszautasított (270. sz.).

A néptől a kérvények özöne futott be az országgyűlésre, melyeknek tartalmát a jegyzőkönyv csak röviden jelzi. Ezek bizonyítékát szolgáltatják annak, hogy a magyar nép most már nem az udvartól, nem is a kormánytól, hanem választott képviselőinek gyűlésétől várta bajainak orvoslását. A legtöbb ilyen kérvény régebben Bécs felé vette útját. A parasztság felszabadítása, Kossuth műve, elhódította az udartól a magyar parasztság tömegeit. A kiadvány érdeme, hogy felhívja ezekre a figyelmet.

A nép éppen úgy hiába bízott új pártfogóiban, mint ahogy a régieknek túlzott jóindulatát tételezte fel. Az úrbéres viszonyokból eredő sérelmeire nem kapott orvoslást. Az országgyűlés hangulatára jellemző adatokat tartalmaz a jegyzőkönyvnek az a része, amely a földesúri kármentesítésre vonatkozó tárgyalásokat hozza.

A szeptemberi válság egyes fázisai jól kifejezésre jutnak a képviselőház jegyzőkönyveiben. Szeptember 4-én elhatározzák száz tagú küldöttség menesztését Bécsbe a királyhoz, »hogy jöjjön le hű magyarjai közé saját trónját és a magyar alkotmányt megtartani s a törvényhozás s végrehajtó hatalom intézkedéseit támogatni«, de legfeljebb 48 órát tartózkodjanak a küldöttség tagjai Bécsben, és a halogatást tagadó válasznak vegyék (349., 351. sz.). Közlik a küldöttség vezetőjének, Pázmándy Dénes házelnöknek beszédét és V. Ferdinándnak semmitmondó válaszát (357. sz.). Batthyány lemondásával kapcsolatban megismerjük az István nádorral szemben felmerült ellentétet, majd a bizalmi határozatot és a nádor patetikus válaszát: »ha a haza bizalmát tőle elvonná, ez és csak ez esetben lenne kénytelen szeretett és imádott hazáját is elhagyni« (362. sz.), ami, tudjuk, a bizalom megvonása nélkül is hamarosan bekövetkezett.

Batthyány meghiúsult kormányalakítási kísérlete, a királynak szeptember 15-én a nádorhoz intézett levele, amely a nem szentesített törvények végrehajtása miatt tesz szemrehányást és Jellacsics betörésének, a horvát bonyodalomnak kiegyenlítését magától elhárítja. Kossuth utolsó kísérlete az Ausztriával való egyetértés helyreállítására az osztrák országgyűléshez küldendő választmány útján (408. sz.), ennek a lépésnek sikertelensége azok a fordulatok, amelyeket a forradalom nyílt fellángolásáig fokozott gr. Lamberg Ferenc altábornagy, alkotmány- és törvényellenesen kinevezett királyi biztos megölése. Efelett a Ház, számítván az esemény következményeire, előbb rosszállását nyilvánította (505. sz.), majd Kossuth Lajos indítványára, nem tartván ezt elegendőnek »mély megilletődésének« adott kifejezést és megbízta a miniszterelnököt, hogy az uralkodó előtt is juttassa ezt kifejezésre, de egyszersmind figyelmeztesse őt, mily borzasztó következményekre vezet az, »ha a királyi szóval szentesített törvények uralma felett kétségbeesés támad« (511. sz.). Ugyanekkor Pest város hatóságának kötelességévé tették, hogy Lamberg meggyilkolása ügyében a törvény értelmében járjon el.

A jegyzőkönyvekből derül ki, miként veszi át az ügyek intézését fokozatosan a Honvédelmi Bizottmány, illetőleg annak elnöke.

A pákozdi csatával (szeptember 29) új szín vonul be a képviselőház jegyzőkönyveibe: a haditudósításoké, az ezzel kapcsolatos reménységeké és aggodalmaké. A jegyzőkönyvekben csapatok és vitéz egyének részére egyre sűrűbben köszönetet szavaznak meg. Egy főhadnagynak azért szavaznak köszönetet, mert egy járőréből foglyul esett katonát túlerővel szemben kiszabadított (662. sz.). Még hadmozdulatokra vonatkozólag is történik elhatározás (565., 570. sz.). A szuverenitást honvédelmi vonatkozásban is az országgyűlés gyakorolta.

Érdemes megemlíteni, hogy Petőfi Sándor csatadalát kinyomatás és terjesztés végett nem a Honvédelmi Bizottmánynak, hanem az országgyűlésnek küldte meg (743. sz.).

Kossuthnak, mint a Honvédelmi Bizottmány elnökének az országgyűlés előtt tett jelentéseit már közölte, többször részletesebben Barta István. Ezt meg kellett volna jegyzetben említeni (pl. Barta I. 732. II. 345., 392., 559., 800. l.).

Mind az 1849 július 2-án tartott egyetlen pesti ülés, mind a július 21-én és 28-án tartott szegedi országgyűlés tárgyalásainak fel nem lelhető jegyzőkönyve helyett a hivatalos lapban, a Közlönyben megjelent naplót közlik a kiadók. A csonka, mindössze 11 képviselő jelenlétében tartott aradi ülésről csak az egyik részvevő, Besze János feljegyzését adhatták. Ki kell emelni, hogy két nappal a világosi fegyverletétel előtt az elnöklő Palóczy szerint Csányi László közlekedési miniszter arról értesítette, »hogy Görgey az orosz részről biztosítva van, mindazok, kik táborába menekülni fognak, életét megmenthetnik«. (479. l.)

A felsőház jegyzőkönyvei töltik be a 480—552. lapokat. Ezek kevésbé jelentősek, hisz a ház csak kevés ülést tarthatott, mert tagjai távolmaradása miatt alig volt a határozatképesség biztosítható. Különösen áll ez a debreceni

hónapokról. December 27-től március 12-ig nem is volt ülés. Ez utóbbin báró Sztojka Imre indítványt is tett, hogy a távolmaradókkal szemben igazolási eljárást folytassanak le (89. sz), mint ez a képviselőházban történt. Szegeden már nem is volt felsőházi ülés. Bizonyos ismétlések elkerülhetők lettek volna: így a Függelenségi Határozat szó szerinti közlése (514. l. ugyanígy a 400. l) és a hadsereg 50 000 fővel való szaporításáról (szó szerint megegyezően az 516. és a 734. l.).

A következő fejezet az országgyűlés zárt üléseit sorolja fel. Minthogy ezeken jegyzőkönyveket nem vettek fel, a kiadvány elsősorban Horváth Mihály ismert munkájából »Magyarország függetlenségi harcának történetek«-ből, azután Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, Hunfalvi Pál, Pálffy János, Kemény Zsigmond és Mészáros Lázár emlékirataiból, illetőleg munkáiból vesz át szó szerint részleteket olyan bevezetésekkel, melyek Horváth munkájából amúgy is ismert eseményeket foglalnak össze. Azt hisszük, ezt a fejezetet egy-két oldalas utalással lehetett volna pótolni.

A közölt anyag II. részét »a népképviselői országgyűlés irományai« töltik be. Ebben is az országgyűlés színhelye szerint osztották fel az anyagot és előbb a Pesten hozott törvényeket, majd az ott benyújtott törvényjavaslatokat és a határozatokat adják idő szerinti sorrendben. Erősen vitatható, hogy helyes és tudományosan megokolható-e a forradalom idején hozott törvényeknek a magyar törvénytárba való besorolása, oly módon, hogy a forradalmi, nem szentesített törvényeket a forradalom előtti törvények után, azok számozását egyszerűen folytatva iktatták be. Nem hiszem hogy akár a magyar hadseregről vagy a pénzjegyek kibocsátásáról hozott törvény, vagy éppen az 1849. április 14-iki trónfosztási határozat tekintélyét különösebben emelné ez az eljárás. Megalkotóik nem hivatkoztak soha ily módon rájuk. Ez a jogfolytonosság hamis érzületét kelti fel. Sokkal jobb lett volna hangsúlyozni ennek a törvényhozásnak forradalmi jellegét oly módon, hogy ezek külön, új törvénykönyvet alkotnak. A forradalomnak aligha válik becsületére, ha törvényei a nemesi Corpus Juris alkotó részévé válnak. Minden törvénnyel kapcsolatban elmondják létrejöttének történetét. Megjegyzendő, hogy mind a hadseregről, mind a pénzjegyek kibocsátásáról szóló törvényt a királynak felterjesztett, a házelnök aláírásával ellátott eredeti példányokból közölte már Károlyi Árpád (i. m. 631. és 629. l.).

»A pesti ülészekon benyújtott, de el nem fogadott törvényjavaslatok« (613—670. l.) címe alatt legértékesebbek az úrbíriség maradványainak felszámolását célzó. Mutatják, hogy az 1848 : 9. tc. után még mily sok maradványa volt az úrbéri viszonyoknak, és hogy a baloldal képviselői kitartóan, de sikertelenül harcoltak a volt jobbágyok tömegeinek érdekében. Ezekben az ügyekben az országgyűléshez beadott kérvények válogatott darabjainak közlése sok esetben még több felvilágosítást adna a parasztság hangulatáról és paraszttömegeknek az országgyűléshez való viszonyáról.

Nem tudok egyetérteni »a pesti ülészak határozatai« című fejezettel, amely a kötet kezelhetőségét kutatás alkalmából csak megnehezíti. A fejezet bevezetése szerint a képviselőház vagy felsőháza határozatai között vannak országos jelentőségűek. »Az országos határozatok a törvényekkel konkurálnak, különösen a pesti országgyűlés idején« (671. l.). Mivel az itt hozott törvényeket V. Ferdinánd nem szentesítette és az országgyűlést feloszlatta, »a házak ettől kezdve határozati alakban intézkedtek. Csak a trónfosztás után kezdték a legfontosabb kérdéseket ismét törvény alakjában szabályozni. Az 1848/49. évi országgyűlés határozatainak egyrésze tehát feltétlenül olyan, mely törvényhozási tárgyat tartalmaz és a törvényhozás rendes menete esetében törvény formájában került volna kibocsátásra. Ezeket a törvények közt közöljük« (671. l.). Nem tudjuk, mi adja meg a *feltétlen* törvényhozási tárgy kritériumát. Azokat a határozatokat közlik tehát a fejezetben, »melyek nem törvényhozási tárgyúak, de jogforrás jellegűek«. Ezeknek is mik a kritériumai. Az »Országos Határozatok« első darabja a képviselőház javaslata a trónbeszédre adandó válasza (672. l.). Ezt követi a valóban adott válasz, majd a felsőház válaszfelirati javaslata, holott maga a trónbeszéd a jegyzőkönyvi részben van. Az ezután közölt határozatok csaknem mind a jegyzőkönyvekből való kivonatok, amelyek számát is közlik a kiadók. Ilyen természetű a képviselőház határozatai alatt közöltek egy része is. Ezek közt az olasz háború kérdésében hozott határozat (681. l.), amely különben már leközöltetett a 165. lapon, minisztertanácsi nyilatkozat. Deák Ferencnek a horvát ügyre vonatkozó törvényjavaslata, nem tudjuk, miért van itt, s nem került a törvényjavaslatok közé? S miért nem kerültek ide a »Határozatok az ország védelme iránt«, amelyekkel viszont a törvények között találkozunk (573. l.).

Az országgyűlés kiáltványai (687—704. l.) forradalmi harcunk beszélő dokumentumai.

A »debreceni ülészak« anyagát hasonló beosztásban kapjuk a kötet további részében. A vésetörvényszékek felállításáról valóban törvény formájában intézkedtek, de a Függetlenségi Nyilatkozat nem tehető meg 1849 : II. törvénynek. Ez annál több. Az április 14-én hozott határozat a nemzet nevében a magát szuverénnek tekintő országgyűlés által hozott határozat (1. 988. jkvi. sz.). Ha valaminek, ennek lett volna helye az Országos Határozatok között.

E határozatokat »a művelt világ népeinek« adja tudtára hosszabb magyarázattal, történeti megokolással az április 19-én kelt Nyilatkozat, amely megismétli a 14-én hozott határozatokat.

Formája szerint nem törvény, hanem forradalmi Országos Határozat Kossuth május 2-iki levele, az abban foglalt, a kormányzó és a miniszterek között létrejött és az országgyűlés részéről magáévá tett megállapításokkal. Maga a kiadvány sem tud törvényszöveget közölni, hanem csak utal Kossuthnak a jegyzőkönyvben (1048. sz. alatt) közölt kéziratára. Az 1849. évi VII. törvénynek elnevezett adótörvénynek mellékletei gazdaságtörténeti vonatkozásban értékes

felvilágosításokat nyújtanak. A »jövédelmi kimutatásban« Kossuth mint pénzügyminiszter megállapította, hogy »ezidőszerint a só országos kincstárunk jövédelmeinek nemcsak legfőbb, hanem mondhatni egyedüli biztos kútforrása«. Állást foglalt egy régi követelés, a só árának leszállítása ellen. Eddig érthető volt ez a követelés. »Mert a kincstár nem a mi kincstárunk volt, arról nekünk nem számoltak, javunkra nem fordították: annak tehát jövédelmeit nem szaporítani, hanem kevesebbítésekkel a közterheken enyhíteni volt eddigi status-philosophiánk« (749. l.). Az 1849. költségvetés indokolásában Kossuth a nála szokásos szemléletes módon ismerteti a régi adókievetési rendszert, tekint vissza a szegényeket kizsákmányoló adórendszerre. Nem ismerem a régi adórendszernek olyan kitűnő és könnyen érthető leírását, amint azt itt Kossuth jellemzi.

A debreceni ülészak határozatai a 4. és 5. sz. kivételével, amely a hadifoglyokkal való bánásmódról szól, megisméltése, mégpedig több esetben szószertinti megisméltése (így 1., 8., 9. sz.) annak, ami a jegyzőkönyvekben már amúgy is szerepelt. Ugyanez áll a képviselőházi határozatok egy részéről is. Itt új anyagot az igazoló bizottság jelentése, amelynek alapján sok képviselő mandátumát megszüntették, és a Zichy Ödön-féle ingóságok ügyében az országos számadást vizsgáló bizottság jelentése hoz.

A szegedi ülészak anyagából a nemzetiségi, valamint a zsidókról hozott törvény előzményeiként közölt iratok adnak új színt a nemzetiségi kérdés már feldolgozott történetéhez és a zsidók emancipációjához.

A Függelékben a Képviselők Névjegyzéke, az országgyűlés üléseinek időrendi táblája, továbbá Név- és Tárgymutató adnak igen jól használható segéd-eszközöket azoknak, akik 1848/49 történetével foglalkoznak.

A kötetnek ismertetett, kisebb szerkezeti hibái ellenére, melyek abból származnak nézetem szerint, hogy a békés idők jogi kategóriáit akarja alkalmazni a forradalmi időkre, amikor kényszerhelyzetekben a jogi formákkal nem sokat törődtek, — igen nagy értéke van mindazok részére, akik szabadságharcunk történetével és államjogi viszonyaival akarnak foglalkozni. A terjedelmes bevezető tanulmány a felvethető államjogi problémákat jelentős részben meg is oldja. Jog- és történettudományunknak 1848/49, legszebb haladó hagyományunk iránt fennálló egyik tartozását lerója és ezért méltán illeti meg elismerés a kötet szerkesztőjét és nagy pontossággal dolgozó munkatársait.

Eckhart Ferenc

HOLBACH: A TERMÉSZET RENDSZERE

(Filozófiai írók tára, új folyam VIII. kötet.)

Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

MÁTRAI LÁSZLÓ

Fordították BRUCKNER JÁNOS, GYÓRY JÁNOS, SZENTMIHÁLYI JÁNOS és VAJDA
ENDRE,

a fordítást átdolgozta MÁTRAI LÁSZLÓ.

Akadémiai Kiadó, 1954. LVI + 350. old.

Tudta Bessenyei és tudta Csokonai, hogy ezt a könyvet mihamarabb le kell fordítani magyarra. Ők maguk kezdtek neki — külön-külön — az óriási munkának s hagyták abba szinte azonnal, elcsüggedten. Hiszen hol lehetett volna a XVIII. századvégi Magyarországon megjelentetni egy ily nagyterjedelmű s ennyire »illegális« könyvet!? De a magyar közműveltségnek azóta való adóssága volt nemzeti nyelvünkre fordítani s hazai közkinccsé tenni a felvilágosodás materialista balszárnyának ezt a főművét. Nem irodalmi túlzás, nem réthorikus fordulat tehát, amikor Mátrai László ezekkel a szavakkal kezdi bevezetését: »A magyar tudomány régi, közel kétszáz éves adósságot ró le, mikor ezt a könyvet, Holbachnak a ‚Természet rendszeré‘-t a magyar olvasó számára hozzáférhetővé teszi.« — Ezt az adósságot mintegy szemléltetve érzékelteti az a nagyon szerencsés és rokonszenves gondolat, hogy a legelső kezdeményezőnek, az annyi mindent kezdeményező Bessenyei Györgynek szép fordítás-töredékét változtatás nélkül és szervesen illesztették a műbe (448—450. old.); ezzel a mai fordítók mintegy munkatársakul léptek Bessenyei mellé s a szerkesztési munka azt a feladatot fejezte be, amelyet a felvilágosodott elődök kezdeményeztek.

Nem hiába sürgették a XVIII. századvég legvilágosabbfejű magyarjai ezt a könyvet, nem hiába volt két nemzedék legfontosabb ideológiai olvasmánya, és nem hiába odázta el hosszú emberöltők ellenforradalmi gondolkodása »A természet rendszeré«-nek közismertté tételét. Ami a legfontosabb iránymutató volt Bessenyeiék, a Martinovics-kör és 1848 materialista gondolkodói (pl. Horárik) számára — az egyértelműen riasztó volt mind Ferenc és Ferdinánd, mind Ferenc József, majd Horthy Miklós évtizedei odafentülőinek. A materializmus már régesrég továbbfejlődött arról a fokáról, amelyen a felvilágosodás tartott, »A természet rendszere« már a harcok időszakából a legtiszteletreméltóbb előzmények közé került — és még mindig veszedelmesnek látszott, hogy olvassák. Amikor a kezdetben nemkevésbé üldözött írású kortársak közül Voltaire, Diderot már régen beérkezett a hivatalosan eltűrt, sőt kötelező olvasmányként nyílvántartott klasszikus irodalomba — D'Holbach báró még mindig az illegálisok közé tartozott. Azaz sok mindenben előbb maradt, mint

írásművészetben nagyobb, de harcos világnézetükben kevésbé következetes kor- és eszmetársai. Az ő számára tehát el kellett következnie a felszabadulásnak s »késő százak« után csak most érkezett el az ideje, hogy felszívódjék nemzeti műveltségünkben.

Ez pedig igen sajnálatos dolog. Filozófiai közgondolkodásunk végzetes hiányossága volt, hogy az időben, amikor ez a könyv jelentette az »élenjáró« tudományosságot — csak a franciául tudó, kislétszámú (többségében nemesi) olvasóközönség juthatott hozzá. De 1848 óta ezek közt sem volt közkeletű. (Történeti művek olykor említették, de alig olvasta valaki.) Ez pedig azért volt hiba, mert olvasván Holbachot hamarosan rájövünk, hogy »*A természet rendszere*«-nek ismerete nélkül nem kaphatunk helyes képet a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéről sem. Bessenyei fellépésétől kezdve legalább félévszázadon keresztül a legműveltebb és leghaladóbb magyaroknak ez a könyv volt az ideológiai tájékozódás alapja, még azok számára is, akik nem értettek egyet az okfejtések materialista és ateista eredményeivel. Az olvasó az egymást követő fejezetekben elámulva bukkan olyan gondolatokra vagy egész gondolatmenetekre, amelyek hol Bessenyeinél, hol a Martinovics-kör íróinál, hol a debreceniek egyik-másikánál visszhangoznak. Már ennyiből is sejthető, hogy a magyar felvilágosodás irodalmát éppen úgy nem lehet alaposan megérteni Holbach ismerete nélkül, mint ahogy a magyar szocialista realizmus kezdeteinek történetéhez sem foghatna hozzá senki, aki nem olvasta mondjuk az »Anti-Dühring«-et. Sok egyéb ok mellett ez is oka annak, hogy mindmáig nincs kielégítő képünk a magyar felvilágosodásról. Pesze kiki vessen magára — e sorok írója is lelkifurdalással tette le az izgattottan végigélt könyvet — hogy mind ez ideig visszariadt franciául elolvasni a nem csekély terjedelmű művet. Nekem az volt az első gondolatom a végső lap után, hogy mennyivel közelebb tudtam volna kerülni a Bessenyeitől Vörösmartyig terjedő korszak irodalmához . . . és mennyire hamarabb közelíthettem volna meg a materialista gondolkozást — ha tizennyolc-tizenkilenc éves koromban olvasom el ezt a könyvet, hogyha ugyanolyan »kötelező« olvasmánynak tudom, mint Voltairt, Rousseaut vagy Diderot. (Igaz, ezek nagyobb írók, Diderot talán még filozófusnak is nagyobb, de D'Holbach következetesebb, ő a felvilágosodás igazi nagy tanítómestere . . . s a nagy elődök — Bessenyeiék — is úgy voltak velük, hogy többet beszéltek Voltaire-ről, de még mélyebben szívták be a »Système«-et, amelyről azt sem tudták, hogy ki írta, hiszen szerző nevéül a Mirabaud álnév állott a francia kiadás tetőlapján).

Vagyis hát a polgári forradalmat előkészítő francia felvilágosodás ideológiai főművével állunk szemben. Éppen ezért — úgy hiszem — helyesebb lett volna a címlapra Holbach helyett D'Holbach-ot írni. Persze a szerző valóban német származású, de műve annyira a francia haladó szellem elválaszthatatlan terméke, hogy indokoltabb lett volna ezt a franciául általánosabb névformát használni. (A franciák leginkább így írják és következetesen »Dolbak«-

nak mondják; nekünk sem jutna eszünkbe Gvadányit Guadagni-nak írni, utalva olasz származására, holott eredetileg az ő családnevét is így írták).

*

»A természet rendszeré«-nek gondolatmenete nem egyszerre és nem egyetlen gondolkodó főből pattant ki. Szükséges volt hozzá az egész francia felvilágosodás és ezen belül mindaz, amit a kor materialista bölcselei — főként Lamettrie és Helvetius — végiggondoltak. Szükséges volt az az enciklopédikus törekvés, amely Diderot és D'Alembert vezetésével és gondolkodók százainak közreműködésével egységet teremtett a reneszánsz óta halmozódó új ismeretekben. A Nagy Enciklopédia szerkesztése szervezte a felvilágosodást szellemi mozgalommá s ennek a mozgalomnak fontos személye volt *Paul Henry Thierry d'Holbach*, a bajor eredetű dúsgazdag báró, akinek háza tárt kapukkal várta a forradalmi gondolat hordozóit. Azidőben, ha a felvilágosodást emlegették, sokan elsősorban D'Holbach szalonjára gondoltak. Nem egyszer, ha a felvilágosodást érte támadás, a többiek nevében D'Holbach vette fel a harcot. Ha az egyházi hatalom és az egyházi ideológia ellen gyorsan fogalmazott szellemes röpiratra volt szükség, ha az új természettudomány eredményeit kellett népszerűen magyarázni — leghamarabb D'Holbach ragadott tollat. Ha egy felvilágosodott gondolkodó anyagi zavarba jutott — D'Holbach sietett a segítségére. Nem hiába nevezte Voltaire szeretetteljes gúnnyal »Maitre d'hotel de l'illumination«-nak, amit talán így lehetne legjobban magyarra fordítani: »A felvilágosodás köszönőembere«.

Dideroték enciklopédiateremtő munkássága 1751-től 1772-ig terjedt (a pótkötetek ugyan csak 1777-re készültek el s a táblázatok két kötet 1780-ra, de maga a 28 kötetes alapmű 1772-ben készen állt). Ebből a roppant nagy és a gondolkodás történetében új fejezetet nyitó munkálkodásból D'Holbach is alaposan kivette a részét; személyesen is közreműködött, főként kémiai címszavakat írt. De túl ezen — mint az Enciklopédia valamennyi munkatársa — személyes problémaként vette tudomásul mindazt az ismeretanyagot s mindazt a tudományos kérdést, amelyet az egymásután következő terjedelmes kötetek magukban foglaltak.

Akadts is probléma minden egyes munkatárs számára, ugyanis az enciklopédisták nem voltak azonos világszemléletűek. Közös alapot adott a számukra, hogy politikailag szembenállottak az elkorhadts hűbéri renddel, elutasították az egyház ideológiáját s nagyban-egészben a polgári értelemben vett szabadság és egyenlőség követelményét vallották a megvalósítandó jobb világrend alapjának. Ezenkívül — anélkül, hogy erről bővebben beszéltek volna — tudomásul vették a külvilág objektív valóságát s e külvilág megismerhetőségét. — Ámde Rousseau vallásközelségétől Voltaire bizonytalan körvonalú deizmusán át Condillac idealista lehetőségeket rejtő agnoszticizmusáig s onnét Diderot már kife-

jezetten materialista jellegű panteizmusáig és D'Holbach ateizmusáig a világnézeti árnyalatok egész színskáláját találhatjuk. Az objektív külvilág tudomásul vétele nem csak materializmusban, hanem objektív idealizmusban is megnyilvánulhatott. A megismerhetőség kérdésében is nagy különbség volt a szenzualisták és a materialisták között, hiszen Condillac és követői az érzéklést ugyannyira vallották a megismerés egyetlen forrásának, mint áthághatatlan korlátjának. De nem volt kisebb a különbség a politikai célkitűzések között sem, hiszen Montesquieu liberalizmusát nehéz volna közös nevezőre hozni Rousseau kispolgári forradalmiságával, s mindkettejüket sok választja el Mably utópista ábrándozásától, amely összekötő láncszem a reneszánsz korai szocialista elmélkedése és a XIX. század hajnalának nagy utópistái között.

Ez a sokféle világnézeti és politikai árnyalat csakis a polgári forradalom előtt állhatott egy oldalon, amikor is közös csatasorba állította őket a még fennálló rend elleni küzdelem. De éppen azért, mert az Enciklopédia a kor haladó erőinek *ideológiai egységfrontja* volt, világnézete csak szembenállásaiban — antifeudalizmusában, antiklerikalizmusában — teljesen következetes, csak a fennálló rendszer elleni küzdelmében teljesen egységes. Szemléletében azonban már magában hordozza mindazt az ellentmondást, amely oly jellemző lesz az egész polgári gondolkodásra. A francia forradalom utáni évtizedekben az egymással szembe forduló irányzatok egyaránt joggal tudhatták saját előzményeiknek az Enciklopédiát: nagypolgári liberális ugyanúgy hivatkozhatott rá, mint kispolgári utópista szocialista, materialista ugyanúgy, mint a deista, a korlátlan megismerés vallója ugyanúgy, mint az agnosztikus. Mivelhogy az Enciklopédiában az *egész polgárság* gondolkodásának ideológiai előzményét kell felismernünk.

Természetesen az a rengeteg ismeretanyag, amely az előző és az akkori évtizedek folyamán felhalmozódott, a természettudomány nagyméretű fejlődése, az ipari termelés nagyarányú növekedése letükröződött az Enciklopédiában és alapot adott egy következetesen végiggondolt materialista szemléletnek is. A forradalomra készülődő és a hatalom átvételére már alkalmas polgárságnak érdekében is állott minél többet tudni a valóságról. *Akkor* a haladás hordozója lévén, őt segítette a törvényszerűségek felderítése és köztudatba hozatala. Ezért aztán a polgári törekvések léte és fejlettsége meg is adta a lehetőséget a materializmus folytatására és mindaddig példátlan felvirágoztatására. Mert habár a materializmusnak az ókortól fogva megvolt a maga csaknem szüntelen története (hiszen még a középkori gondolkodók között is akadt egy Cavalcanti s a nominalisták egyike-másika vagy az Averrhoelisták is eléggé közel állottak a világ materialista szemléletéhez) — a természettudományos ismeretek hiányossága folytán e korai materialisták a maguk korában inkább szórványjelenségek voltak, jelentőségük a jövő előkészítésében s nem korukra gyakorolt hatásukban keresendő. Legföljebb a francia felvilágosodást közvetlenül megelőző angol polgári filozófia korábbi szakasza (Bacon, Hobbes) mondható már a saját korában is történelmi erőnek, noha kétségtelen, hogy az angol polgári gondol-

kozás is már csak akkor váltott ki jelentékeny tömeghatást, amikor Locke-kal elhagyta a materialista alapot s megteremtette a liberalizmus világszemléletének bölceleti rendszerét.

Csak a francia forradalom előtti évtizedekben alakult ki az a történelmi helyzet, hogy a materializmus kiléphessen a tudósok szobáiból, eljuthasson a tömegekig s ott történelemformáló hatást gyakoroljon. Ezért volt olyan nagy jelentősége Lamettrie fellépésének (1747-ben), holott az ő mechanikus materializmusa még igen naív elképzelés-rendszer s filozófiája sokkal fejletlenebb, mint Baconé vagy Hobbesé, vagy akár azé a materialista panteizmusé, amelyet korábban Giordano Bruno, később Spinoza képviselt. Ennek az új materializmusnak kettős jelentősége volt. Először is eljött az ideje, hogy kiindulási pontja legyen az egyházi ideológia elleni küzdelemnek s ez sajátos és nagyon fontos csatateret volt a feudalizmus eltörléséért folyó harcnak. Ez a harc világvizonylatban akkor már régóta folyt s habár megalkuvásos eredménnyel, de mégis győztesen végződött előbb Németalföldön, majd Angliában. Most Franciaországban megvolt minden objektív előfeltétel arra, hogy a harcot végigvigyék, a feudális intézmények teljes felszámolásáig. A polgárság tehát nem azzal indult a küzdelemnek, hogy kiegészítse a feudális ideológiát őrző egyházzal. (Az már a történelem következő szakaszának a kérdése, hogy a győztes polgárság mégis kiegészített, de most már a maga uralmának védelmére, az egyházzal, és ugyanakkor a feudális egyház is megindult a kapitalizálódás felé, amely út végül is »Szent-Lélek Bank«-szerű nagyon is reális csodákat hozott létre). A forradalom előtti polgárságnak tehát megvolt a szükséglete a materializmusra. — Ennek az új materializmusnak másik fontos jelentősége volt, hogy társadalmi harc eszköze lévén, valamiképpen le kellett venni társadalmi következményeit is. E téren jelentős lépés volt Helvetius filozófiai munkássága, aki az erkölcs társadalmi szabályrendszerét többé nem felső kinyilatkoztatásból, de nem is örökkévaló eszményekből, hanem a társadalom tényleges és változó körülményeiből vezette le, megteremtven egy nemcsak laikus, hanem materialista jellegű etikát. (E téren ugyan voltak előzményei az antik bölceletben is és az angol materialistáknál is, de Epikuros erkölcstana a kevesek játéka volt és ráadásul a római császárkorban a gyönyörhajszolás igazolásává torzult, az angol polgári gondolkozásban pedig — következetesen az angol polgárság kiegyezéséhez — a materialista-laikus erkölcstannal szemben Shaftesbury idealista-laikus moralizmusa került előtérbe).

D'Holbachnak tehát megkezdett munkát kellett befejeznie, amikor kiépítette materialista világképét. A forradalom előtti évtizedek megadták a történelmi lehetőséget hozzá és az Enciklopédiában összegyűlt óriási anyag megadta a tudományos alapot. *Végeredményben az Enciklopédia anyagának világnézeti következményeit vontta le.* Ezt a végkövetkeztetést ugyanis maga az Enciklopédia soha sem végezte el, nem is tehetné volna, éppen azért, mert többféle — akkor még kivétel nélkül haladó — polgári álláspont közös nevezője volt.

Mínt hogy az az ismeretanyag, amelyre »A természet rendszere« támaszkodik, az egész polgárság közös kincse volt, amely nélkül nem lett volna lehetséges a további fejlődés, és ennek az anyagnak a legkövetkezetesebb összefogása volt D'Holbach munkája — hatást válthatott és váltott is ki olyan egyénekből is, akik nem mentek el a szerzővel együtt a materialista rezultátumokig. De ez a könyv az egész polgári ideológia érvényesülését segítette. Aki Locke és Montesquieu alapján volt liberális (a hatalmon levő feudalizmus idején), mint például Bessenyei és köre, azt megerősítette a polgári magatartásban. Ha nem is vitt mindenkit az ateizmus felé, arra is alkalmas volt, hogy a hívőből deistát, a deistából panteistát csináljon. Tehát szükségképpen *halfelé lendített*.

Milyen hiányossága a mi múltunknak, hogy Bessenyeiektől kezdve csak a franciául tudók kis köréig érhetett el D'Holbach hatása! De mennyire érthető, hogy Bessenyei — aki a következetes materializmusig soha sem jutott el — fontosnak vélte a lefordítását! És milyen kár, hogy ez csak a mi napjainkban valósulhatott meg!

*

A materializmus magasabb fejlettségi fokáról — a dialektikus materializmus birtokában — D'Holbach filozófiájának számos metafizikus, sőt itt-ott idealista elemét ismerhetjük fel. Szó sincs róla: sem tőle, sem a felvilágosodás legjobb gondolkodóitól nem állt távol a dialektika sem. Diderot, amikor a természetről értekezik, már nagyon is a dialektikus materializmus határvidékén jár, anélkül, hogy felismeréseit alkalmazni tudná a társadalom kérdéseire. Rousseau viszont a társadalom kérdéseiben jut el a dialektikus szemléletig, ő azonban a materializmustól marad el. Helvetius már majdnem pedzette a társadalom materialista és ugyanakkor dialektikus szemléletét. De hiába: a történelmi materializmus törvényeinek felismeréséhez túl kellett jutni a francia forradalom és tudomásul kellett venni a berendezkedett polgári társadalom törvényszerűségeit. Nem az elme hiányzott a felvilágosodottaknál, de az Enciklopédiában összegyűlt ismeretanyag, amely lehetőséget adott a materializmusra s bizonyos mértékig a dialektikára is, még nem tette lehetővé a kettő szerves egyvégyülését s még kevésbé a dialektikus materializmus alkalmazását a társadalom dolgaira. A történelmi materializmus — bármennyire is pedzették az emberiség legjobb gondolkodói — nem születhetett meg Marx és Engels előtt. — De ameddig a történelem egyáltalán engedte a forradalom előtt két évtizeddel, odáig D'Holbach eljutott.

Művének első — rövidebb terjedelmű — részében lényegében a természetről és ezen belül az emberről van szó. Amíg az emberről nem beszél, addig a világot materialista módon s ugyanakkor már-már dialektikusan tudja szemlélni. Persze ezeket az eredményeket megelőzte Diderotnak »A természetről« írt értekezése s minden bizonnyal Diderot hatását kell tudomásul vennünk D'Holbachnál. — Nem véletlen, hogy a néhai Mirabaud neve mögé rejtőzött

szerzőben a kortársak egy része Diderot-t sejtette. (Csakhogy Diderot stílusa szebb, egyszerűbb s ugyanakkor mégis bonyolultabb, vagyis írőbb, mint D'Holbaché.)

Abban a pillanatban, amikor ebben a gondolatmenetben megjelenik az ember, D'Holbach először elfeledkezik a dialektikáról, majd rövid időre elfeledkezik a materializmusról is, és olyan ellentmondásokba sodródik, amelyekből a dialektikus materializmus Ariadné-fonala nélkül nem is lehet kiútra találni. Az az ember, akit D'Holbach bemutat (35 és köv. old.) még nagyon emlékeztet Lamettrie »embergép«-ére: tehetetlenül rángatózó báb, mozgását a vak törvények irányítják, gondolatai is gépies okozatok. Ez az ember nem hat vissza arra a természetre, amelynek terméke és elválaszthatatlan alkotórésze. — Ugyanakkor ez az ember boldog akar lenni (93. old) s ezért különböző cselekedeteket hajt végre. E cselekedetek vagy hasznosak a többi ember számára is: ez az erény; vagy károsak: ez a bűn. — Az érvényes vagy bűnös cselekedeteket végrehajtó ember a tapasztalathól szerzi azokat az ismereteket, amelyek lehetővé teszik, hogy fenntartsa magát és keresse a boldogságát. — Ez a tapasztalat teszi lehetővé, hogy az emberek kölcsönösen segítsék egymást és tartózkodjanak mindentől, amivel egymásnak árthatnának. Akikben ez a »belátás« kialakult, azok közelednek egymáshoz »abból a célból, hogy társadalomban éljenek« és »akár forma szerint, akár hallgatólagosan, egy SZERZŐDÉST kötnek« (98. old.) — Ime már-már a dialektikus és igazán materialista gondolkodó az ember megjelenésekor mechanikussá vált, a társadalom magyarázatok pedig menthetetlenül belesüppedt az idealizmusba. A társadalom kialakulását Locke és Rousseau nyomán tudatos emberi cselekedet következményének tekinti. Ez a szerződés-elmélet akkor már nagy idők óta kísértett a filozófiában: Hobbes ugyanúgy ebből magyarázta az abszolútizmus jogosságát, mint Rousseau az abszolútizmus jogtalanságát. Kétségtelen, hogy hasznos elmélet volt a polgári forradalom számára, de még néhány nemzedéken át megakadályozta a társadalom fejlődésének helyes szemléletét. — A társadalmi szerződés téves eszméjétől azután megint materialista útra kanyarodik vissza a gondolatmenet, amely egyik csúcsát éri el az akarat szabadságának vizsgálatokor. Kitűnően elemzi a szabadság és a szükségszerűség viszonyát és szinte már a marxizmus ígését halljuk felcsendülni, amikor eljut a végeredményhez, amely szerint: »Nem más a szabadság az emberben, mint a hensejébe zárt szükségszerűség.« De azt a lépést már nem tudja megtenni a felvilágosodás materializmusa, hogy a szükségszerűség ismeretében az ember kezébe adja sorsának irányítását. Ezért azután D'Holbach is beleesik a fatalizmusba, azaz saját mechanikus szemléletének rabja marad: »Törődjünk bele a természetbe, fogadjuk el eléink tárt javait és az általa szükségképpen reánk rótt bajokkal állítsuk szembe a szükségszerű gyógyszereket, melyeket hajlandó nekünk nyújtani. Ne zavarjuk gondolkodásunkat fölösleges nyugtalansággal; élvezzünk mértékkel, mert minden túlzásnak fájdalom a szükségszerű kísérője.« — Hát idáig már Epikuros az ókorban elju-

tott. Ez a fatalista beletörődés sajátos ellentmondásban van az egész könyv forradalmasító hatásával.

Az első rész ezután következő fejezetei már megkezdik a harcot a klerikális világnézet ellen (ami a második rész főtárgya). A lélek halhatatlansága és a túlvilági élet dogmája a cáfolat tárgya. És D'Holbach következetesebb és szellemesebb, ha cáfolni kell, mint amikor bizonyít. Az első rész végeredményét a végső fejezet címe jelzi: »Az igaz, vagyis a természetben alapuló eszmék az emberi szenvedés egyedüli gyógyszerei.« Vagyis: ismerjük fel a valóság összefüggéseit s megtalálhatjuk boldogságunkat.

Az egész második rész (vagyis a könyv terjedelmesebbik fele) harc az istenhit ellen, az ateizmus igazságának bizonyítása. — Kiindulópontja téves, ugyanis nem történetileg vizsgálja a vallások kialakulását (ehhez nem is volt még elegendő történelmi és őstörténeti anyaga), hanem ehelyett történelmi személyeknek veszi a vallások legendás alapítóit Bacchustól Mózesen keresztül Zamolxisig. Szerinte ezek találták ki a vallási rendszereket és elfogadtatták népeikkal. Ez a naívság annál meglepőbb, mert közben gyanítja, hogy a félelemnek és a természeti ismeretek hiányának milyen fontos szerepe volt a vallási fogalmak kialakulásánál. D'Holbach egyébként ezeket a vallásalapítókat — mint Voltaire nyomán általában a felvilágosodottak — némiképpen csalóknak is tartja... azaz úgy képzei, hogy maguk is tisztában voltak azzal, nem igaz, amit tanítanak.

A téves kiindulás után azonban megint elemébe kerül, amikor ki kell mutatnia a teológia ellentmondásait, amikor cáfolhatja a különböző istenbizonyítékokat. Nem érdektelen, hogy még a materialista jellegű panteizmusnak is nekitámad, nem véve észre, hogy ez csak nomenklaturáját vette a vallásoktól. Majd sorra veszi, hogy a vallások istenhite milyen káros hatással van az erkölcsre, a politikára, a tudományra, a nemzetek és egyének jólétére, rámutat, hogy a »teológia árt az emberi értelem haladásának« (422. old.). — Innét a könyv egyre költőibb lesz, egyre ditirambikusabb hangba csap, hogy a végső oldalakon szinte szavalható hitvallássá váljék az elmélkedés és felhangozzék a felhívás — a forradalom előtti évtizedek legforradalmibb felhívása: »Parancsoljatok kivétel nélkül minden halandónak; törjétek össze a rájuk neheződő bilincseket, szagassátok szét az őket eltakaró fátylat; csillapítsátok le részeg őrzöngéseiket; csavarjátok ki a zsarnokság véres kezéből az elnyomás jogarát; üzzétek vissza az embereket tönkretévő isteneket azokra a képzeletbeli tájakra, ahonnan a félelem csalta őket elő.«

Mindez lényegében benne rejlett az egész felvilágosodásban és benne volt fokozottan az Enciklopédiában. De D'Holbach gondolta végig a legkövetkezetesebben... és ő mondotta ki a következményt: Ő szólította fel kimondott szavakkal a tömegeket a forradalomra.

Óriási nyeresége kultúránknak, hogy végre itt van magyarul is »A természet rendszere«. És nagy kár, hogy mindössze 1 000 példányban jelent meg és 110 forint az ára. Hiszen így megint csak a szakemberek magánügye marad! Holott ez a sok helyén költői hangú és legtöbb helyén nagyon érdekes könyv tömegeket tudna megmozgatni a haladó gondolkodás felé. Vajon nem lehetne legalább egy szemelvényes kiadást készíteni belőle olcsón és nagy példányszámmal? Úgy hiszem: szükség lenne rá.

*

A magyar kiadás egyébként mintaszerűnek mondható. A fordítás lelkiismeretes hűséggel követi D'Holbach stílusát. Ez a stílus nem egyenletes, költői lendület váltakozik benne szürke szabatsósággal, néha még a szenvedélyes pátosz és a laposság is tőszomszéd egymással. De mindig egyértelmű és nagyon világos, amit mond. És nagyon érdekes. Jól megtanulták a felvilágosodás bölcsői, hogy aki tömegekhez szól, az szóljon érdekesen. S a nagy gonddal, többszöri átdolgozással készült magyar szöveg híven követi az eredeti minden sajátosságát.

A jegyzetek nem borítják el a szöveget (maga a szerző amúgy is bőven jegyzetel), de minden szükséges magyaráznivalót kellő terjedelemben — nem szűken és nem túlbőségesen — megvilágít a szerkesztő. Külön kell megemlíteni a könyv végén összeállított névmutatót, amelyből úgyszólván az egész D'Holbach előtti filozófia kis lexikona alakult ki, hiszen a könyv hivatkozásaiban csaknem minden ez előtti lényeges gondolkodó előfordul.

Előljáróban a szerkesztő összeállította azokat az idézeteket, amelyekből világosan kirajzolódik a Marxizmus—Leninizmus klasszikusainak véleménye »Holbachról és a XVIII. századi francia materialistákról.« — Ez a kis gyűjtemény lézagnótló filozófiatörténeti irodalmunkban.

Végül pedig szóljunk *Mátrai László* bevezetéséről.

Megszoktuk már Mátrai írásainak szüksézávú szabatsóságát, mondatainak választékos tömörségét, fogalmazásának epigrammatikusságát. Előszava mindössze 18 oldal s lényege, hogy bemutatja azt az alapvető, már paradoxonszerű ellentmondást, hogy D'Holbach egyszerre fél a forradalomtól, meg akarja előzni, s ugyanakkor felszólít rá. Bizonyítja, hogy az emberi tudat a körülmények következménye, mégis a tudat megváltozásától várja a körülmények megváltozását. A bevezetés rámutat, hogy mennyire szükségszerű ez az ellentmondás a polgári materializmusnál. Mátrai »töredékes materializmus«-nak mondja »A természet rendszerének« világszemléletét, »de materializmus és ezért és ennyiben igaz.« — Túl ezen a bevezetés érinti valamennyi lényeges kérdést, amelyet a szerző és műve a mi számunkra felvet, és jelzi, hogy milyen fontos eszköz ez a könyv a hazai felvilágosodás mélyebb megismeréséhez. A bevezetésből nyilvánvalóvá válik, hogy D'Holbach legfontosabb és legelőbb mondani-

valói azok, amelyeket a vallási ideológia ellen fogalmazott meg s ez ma is éles fegyver a haladás kezében.

Kétségtelen, hogy D'Holbach hazai hatását végigkövetni — ez az irodalomtörténet egyik nagyon fontos feladata. De úgy hisszük, valamivel mégis adósunk maradt Mátrai bevezetője. És ez: a méltó D'Holbach-portré megrajzolása. Lehet, hogy ezzel a tanulmány — még szerzőjének közismert szűkszavúsága mellett is — kétszeresére növekedett volna, de szükség van erre az eddig még magyarul soha s idegen nemzetek körében is alig-alig körvonalazott filozófus-életrajzra, mert enélkül nem lehet igazán a köztudatba vinni a haladás e nagy — és nagyon elfelejtett — gondolkodó hőisének alakját. És ki más vállalhatná ezt a feladatot, mint Mátrai László, aki hosszú időt igénybevevő és nagyon elmélyült munkával készítette el ennek a fontos könyvnek végre megjelent magyar kiadását? Az ő feladata, hogy ha a bevezetés legszükségesebbekre szorítkozó szövegében éppen csak jelezte, ki is volt a szerző — hát most már fejtse ki bőven és a nagyközönség számára, hogy a magyar olvasók egyre nagyobbodó tömegei ismerjék meg ezt a vonzó, eszméivel és küzdelmes életével a haladás és a világosság szeretetére nevelő hajdani francia bölcset, akit a mi felvilágosodott elődeink oly nagyon és oly méltán szerettek.

Hegedüs Géza

LUKÁCS GYÖRGY: AZ ÉSZ TRÓNFOSTÁSA

AZ IRRACIONALISTA FILOZÓFIA KRITIKÁJA

Akadémiai Kiadó. 1954. 696 old.

A hitlerfasizmus uralomrajutása óta a világ minden haladó, becsületesebb embere számára eleven és kínzó a kérdés: hogyan jöhetett létre egy, a világ-történelemben párját ritkító reakciós és barbár rendszer, mi teremtette meg és mi volt fenntartója, hosszú uralmának titka. A polgári világnézet alapján álló még politikailag leghaladóbb, legbecsületesebb emberek sem tudnak ezekre a kérdésekre határozott és tudományos választ adni. Így születtek meg elméletek a német nép speciálisan reakciós jellegéről, a kispolgárság lázadásáról stb., melyek mind csak egy részletjelenségét figyelték meg a hitlerfasizmusnak és nem tudtak annak lényegéig, kiváltó okáig hatolni. Csak a marxizmus-leninizmus tudott erre a kérdésre is tudományos választ adni. Dimitrov az Internacionale előtt tartott beszámolójában a hitlerfasizmust — mint a fasizmust általában, melynek a hitleri változat csupán legagresszívebb megjelenési formája — a monopolkapitalizmus legreakciósabb köreinek diktatorikus uralmában határozta meg. Ebből a szempontból nézve a hitlerfasizmus gyors előretörése, uralomrajutása elveszti az érthetlenség, véletlenség látszatát. Az, hogy a fasizmus a német monopoltőke védekezése volt a »kommunista veszélyek« szemben s hogy ugyanakkor tükröződik benne a német munkásmozgalom bizonyos irányú gyengesége is — maradéktalanul megmagyarázza Hitler uralomrajutásának titkát.

A lényeg megmagyarázása azonban egyúttal még nem minden jelenség megmagyarázása is, csak alap, melyből a jelenségek megmagyarázhatók. A marxista kutatás előtt állott még annak a feladatnak megoldása: miért éppen Németországban öltötte a fasizmus a legreakciósabb formát, továbbá: hogyan sikerült éppen Németországban, ahogy sem Spanyolországban sem Olaszországban nem sikerült, a tömegeket a fasizmus számára propoganda segítségével hosszú időtartalomra megnyerni, hogyan sikerült megnyerni a fasizmus céljainak a német értelmiség nagy részét vagy legalábbis közömbösíteni vele szemben. Ennek alapvető oka — mint erre már sokan rámutattak — a német történelmi fejlődés sajátágaiban rejlik, abban, hogy Németországban minden forradalmat — a Münzer-féle parasztfelkelés leverése óta — születése előtt elvetéltek, hogy a német népnek nem volt meg a legcsekélyebb demokratikus nevelése sem, hogy

a XIX. század legnagyobb hatású tettét, az ország egyesítését, a német birodalom megalapítását felülről, a reakciós uralkodókörök oldaláról, Poroszország vezetésével hajtották végre, hogy az első világháborút követő békeszerződés elleni jogos tiltakozás tág teret nyitott a sovíniszta agitációnak, hogy a weimari demokraták nélküli demokrácia a demokrácia fogalmát a tömegek előtt lejáratta, hogy az 1930-as évi válság páratlan erővel robbant ki. Mindezeket a vonásokat részletesen elemzi Lukács György is. Lukács György e műben főfeladatának azt tartja, hogy bizonyítsa: ez a reakciós fejlődés olyan ideológiai formákat termelt ki a német értelmiség körében, olyan reakciós világnézeteket, demagóg ideológiai módszereket dolgoztak ki hatására másfél évtized alatt, melyeket a faszizmus már készen kapott, melyekkel nem volt más dolga, mint szalonokból és kávéházakból kivinni az utcára s az amerikai reklámtechnikával egyesítve a népbolondítás eszközének felhasználni. Ugyanez a fejlődés termelt ki olyan filozófiai irányzatokat is, melyek alapot szolgáltatottak a passzivitás megindulására, ideológiailag védtelenné tették a német értelmiség egy részét a faszizmustal szemben. Ennek a faszizmust közvetlenül vagy közvetve elősegítő reakciós ideológiai fejlődésnek központjában, fővonalában az irracionalista filozófia halad. Az irracionalista filozófia központi jelentőségével, folyamatos, megszakítatlan fejlődésével és hatásával vált Németország az 1850-es évektől kezdve a filozófiai reakció főbázisává. Lukács György végigkíséri az olvasót az irracionalista filozófia történetén, főirányaiban és főképviselőiben mutatva be, hogyan igyekezett ez a filozófia diszkreditálni az ésszt, elfogadhatóvá és hihetővé tenni a legbadaresabb, legreakciósabb mítoszokat — megmutatja, milyen hosszú filozófiatörténeti folyamat készítette elő a náci ideológia gyors és tömeges elfogadását, hatását, sikerét.

Lukács — mint ezt előszavában részletesen fejtegeti — az irracionálisban nem csupán német, hanem nemzetközi jelenséget lát. Ez a filozófia, mely a francia forradalom utáni reakciós restaurációs ideológia egyik ágaként keletkezett (pl. Németországban Schelling, Franciaországban Gobineau) 1848 után mint a reakcióssá váló dekadens polgári értelmiség, majd mint a legreakciósabb imperializmus ideológiai terméke mindenütt a világon megjelent. Így Franciaországban Bergson, Olaszországban Croce majd Pareto, Amerikában a pragmatista James eklatáns példái a fejlődés nemzetközi méreteinek. Lukács azért elemzi mégis — két kivétellel — német gondolkodókkal kapcsolatban, mert az irracionálisban a filozófiában legtipikusabban éppen Németországban lép fel. A reakciós világnézetű — jellegű filozófia iránti szükséglet azért is legnagyobb éppen Németországban, mert ez az ország a marxizmus hazája, mert a XIX. század második felében — minden opportunistussal együtt is — itt éri el legnagyobb fejlődését a szocialista munkásmozgalom, itt kell tehát az értelmiséget a leghatásosabban neutralizálni a marxista ideológiával szemben. Lukács joggal él a marxizmus klasszikusai által kidolgozott módszerrel, mely szerint a nemzetközi jelenségeket abban az országban kell megvizsgálni, ahol

legtisztább formájában, »legklasszikusabban« jelenik meg. Ezért vizsgálta a kapitalizmus fejlődését Marx éppen Angliában, ezért akarta a földjáradékot Oroszország példáján elemezni.

Lukács e munkájának jelentősége igen nagy nemcsak hazai, hanem nemzetközi méretekben is. Már tárgyánál fogva is fontos ideológiai bázisa lehet a békeharc ügyének. A békeharc feladata éppen az, hogy széles néptömegeket mozgósítson egy új, Hitleréhez hasonló vagy még súlyosabb fasiszta rendszer, egy újabb, az előbbinél még barbárabb imperialista háború ellen. Ehhez azonban nem utolsósorban az is szükséges, hogy a hitlerfasizmus ideológiai előkészítésének útját megismerve, a néptömegek, az értelmiségiek bonyolult, gyakran »előkelő«, forradalmi frázisokban tetszelgő vagy állítólag politikamentes ideológiákban is felismerjék a fasizmus felé mutató vonásokat, hogy a még nem marxista, de békeharcos, becsületes emberek tömegeiben is kialakuljon az ellenszenv minden észellenesség, miszticizmus ellen, hogy a tömegek még tudatosabban szálljanak harcba az ész, az észszerű élet védelmében. Ez persze nem annyit jelent, hogy Lukács munkáját minden egyes békeharcos elolvasni vagy megérteni fogja. De annyit jelent, hogy e munka a ma a békeharc vezetői között levő, de az irracionális hatásától még meg nem szabadult értelmiségiek számos előítéletét, félreértését oszlathatja el s így közvetve a békepropagandán és agitáción keresztül ezek a gondolatok, az ész védelmében fogant gondolatok is az utcára kerülhetnek, közvetlen támogatást adhatnak a legszélesebb néptömegek harcának.

Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a munka nemzetközi jelentősége nem csökkenti, hanem növeli jelentőségét a hazai olvasóközönség számára. Tudvalevő, hogy a magyar fasiszta ideológia a német irracionálisumból táplálkozott, hogy a Horthy-fasizmus »érveinek« tárházát is ebben a forrásban leplezhetjük le. S ugyanakkor le nem tagadható, hogy az irracionális ideológiának még ma is van hatása, maradványa hazánkban. Gondolok pl. arra, hogy orvosaink nem szabadultak meg teljesen a freudizmustól. Ugyanakkor az irracionális egyes módszertani sajátosságai túléltek tartalmukat — sokan öntudatlanul ma is élnek velük. Az irracionálisnak »klasszikus« formájában való leplezése tehát nemcsak irányvonalat ad a magyar irracionális kritikájához, hanem megadja e kritika alapjait is.

A tárgy és a tárgy elvontan helyes megítélése természetesen csak kiindulópont. Lukács művének tartós, aktuális szükségletek kielégítésével együtt ezen túlmenő értéke a kérdés tárgyalásának módjában rejlik. Mindenekelőtt : Lukács a marxista történeti módszert a legnagyobb következetességgel alkalmazza. Nemcsak a kor általános történelmi helyzetéből indul ki egy-egy filozófiai rendszer tárgyalásakor : minden történelmi szituációt konkrétan elemez, a történelmi problémákat is önállóan dolgozza fel. Így a történelem sosem marad nála pusztán aláfestés, minden egyes kérdés, minden filozófiai részletprobléma összefüggése a történelmi szituációval, az abban elfoglalt osztályállaponttal

világossá válik. Így tudjuk pl. megérteni Spengler filozófiáját a világháborút közvetlenül követő politikai krízisből, Schelerét viszont az ezt követő relatív stabilizációból, nem csak egészében, de részeiben is.

Másodszor: Lukács elkerüli mindkét hamis reakciós filozófiai rendszer tárgyalásakori gyakori végletet. Az egyik módszer e reakciós irányok tartalmának közvetlen lepcsondiázása, a legagresszívabb kijelentések, legreakciósabb megnyilvánulások kiemelése a tétel bizonyítása szempontjából. Az ilyen tárgyalási mód éppen a főcél nem tudja elérni: nem képes meggyőzni a meggyőzendőket. A másik hamis véglet a kevésbé nyíltan agresszív gondolkodók tisztáramosása, »megmentése«. Lukács látja és bizonyítja minden irracionalista filozófia végső soron a fasizmushoz vezető élesen reakciós jellegét. De ez nála nem jelent érzéketlenséget a tartalombeli differenciák, sőt még a kifejezésbeli, nívóbeli stb. differenciák iránt sem. Lukács lehetőség szerint mindig az egész filozófiáról ad képet, megmutatja a filozófiai rendszerek minden »oldalát«, a látszólag haladókat is, az igazságmagvakat is, melyek az egész összefüggésben hamissá válnak, s így, a filozófiai rendszer egész összefüggésében mutatja meg az alaptendenciát, a lényegét, a reakciós főirányt. Lukács nagyon jól tudja és állandóan idézi is a lenini mondást, mely szerint az egyik reakciós agnosztikus filozófia úgy különbözik a másiktól, mint sárga ördög a zöld ördögtől. Ez azonban nála nem kiindulópont, hanem eredmény, nemcsak deklarálja, bizonyítja is. Lukács állandóan kimutatja a bizonyos vonatkozásban fontos különbségeket (melyek a történelmi helyzet különbségeiből adódnak) mint Schopenhauer és Nietzsche között, a nüanszbeli differenciákat is, mint Heidegger és Jaspers esetében, s végső soron, a differenciák történelmi és osztályokainak kimutatása után bizonyítja be, hogy e jelenségbeli különbségek ellenére, mégis csak úgy különbözik az egyik irracionalista filozófia a másiktól — a kérdés lényegét tekintve — mint sárga ördög a zöldtől. Mindegyik közös lényege, a fasizmus felé mutató lényeg —: az ész trónfosztása.

Ugyanakkor világos: az irracionalista irányzatok bírálata az irracionalista filozófia hatásának leküzdésében nem befejezés, hanem kiindulópont. Az irracionális hatását becsületes emberek gondolkodására csak akkor lehet leküzdeni, ha azokra a problémákra, melyek elől az irracionális valójában meghátrál, de melyekre látszólag választ ad, igazi marxista választ, megoldást tudunk adni. Természetesen Lukács e munka keretében nem elemezheti részletes marxista elemzéssel az irracionalisták által felvetett kérdéskomplexum egészét. Azonban minden lényegesebb kérdésnél, minden elméleti, világnézeti ugrópontnál kifejti a marxista megoldás, válasz lényegét, vagy legalábbis utal a megoldás főirányára. Itt van pl. az intuíció problémája. Lukács bírálja az irracionális intuíciót, mert az intuíciót, akár intuíció, akár közvetlen tudás vagy lényegszemlélet vagy intellektuális szemlélet stb. elnevezés alatt, az »igazi megismerés« az értelmén túl eső területek csak kevés kiválasztott által elérhető megismerése egyedüli eszközének tekinti. Ez a bírálat azonban még önmagában

nem oldja meg az intuició problémát az olvasó számára, hiszen mindenki ismeri azt a jelenséget, mikor egyes igazságok »hirtelen«, gyakran egészen jelentéktelen események, tények hatására tudatosodnak bennünk, s az irracionalista intuició bírálata csak akkor lesz megnyugtató számára, ha e jelenségre más magyarázatot kap. S Lukács kielégíti ezt a szükségletet is, a marxizmus alapján maradéktalanul megmagyarázza az intuició jelenségét. Kimutatja, hogy az intuició az emberi gondolkodás pszichológiai munkamódszerének része, hosszú, megelőző gondolkodásbeli folyamatok eredményeinek egyszerre történő felmerülése a tudatban, nem ellentéte tehát az értelmi gondolkodásnak, mert csak annak talaján jöhet létre. Intuíciónk csak olyan problémával kapcsolatban lehet, melyen már hosszasan gondolkoztunk, mely értelmünket már sokáig foglalkoztatta. S az ilyen, pszichológiailag intuitív úton nyert eredmény után az igazi tudományos gondolkodás számára még hátra van az itt kapott eredmény ésszerű, logikai úton való utólagos igazolása, bebizonyítása: csak bebizonyítva válik az intuitív úton nyert eredmény valóban tudományos eredménnyé. A tudományos eredményben pedig már nem szabad meglátszania annak, hogy eredetileg mire jött rá a kutató intuició s mire intuició nélküli értelmi következtetés útján. Az intuició tehát, mint Lukács bebizonyítja a megismerés pszichológiai kísérőjelensége, de nem magának a megismerésnek módszere, eszköze. — Ahogy az intuició kérdésében, így fejt ki Lukács számtalan más kérdésben az irracionalizmussal szemben a marxizmus álláspontját s ebben fegyvertársnak használja fel — igen helyesen — azokat a még haladó polgári gondolkodókat is, akik számos, az irracionalizmus számára rejtelmes kérdéseket megoldottak, mindenekelőtt a hegeli dialektika zseniális megsejtéseit.

Lukács munkásságában az irracionalizmus elleni harc nem új mozzanat. A hitlerfaszizmus előretörése óta, mióta az irracionalista filozófia gyakorlati következményei világossá váltak, foglalkoztatta ez a kérdés s már addig is nagy szerepe volt a különböző irracionalista irányzatok leleplezése területén. Utalunk itt pl. Nietzsche tanulmányaira, melyek közül az első még a harmincas évek közepén íródott, »Polgári filozófia válsága« c. munkájára, polemiáira az egzisztencializmus legmodernebb változatai ellen. S nemcsak azok a Lukács munkák foglalkoznak ezzel a kérdéssel, melyek közvetlenül az irracionalizmus egyes iskoláinak bírálataként íródtak. »Fiatal Hegel« c. kötetének nem utolsósorban az is célja, hogy a fiatal Hegel világnézeti filozófiai arculatát megtisztítsa azoktól a történelemhamisításoktól, melyeket az irracionalista-újhegelianus filozófusok Dilthey nyomán ezen végrehajtottak. Vagy utalunk itt Hölderlin tanulmányára, melyben az irracionalistává »interpretált« Hölderlin igazi történelmi és irodalomtörténeti helyét jelöli ki. E munkában is nem kis szerepet játszik az irracionalizmus »őskeresés« közben elkövetett filozófiatörténeti és irodalomtörténeti hamisításainak leleplezése. Így az »Ész trónfosztása« c. munka betetőzése, legmagasabb fokon történő rendszeres összefoglalása Lukács életműve egy igen fontos részének.

Lukács munkájában mindenekelőtt az irracionalista gondolkodás általános strukturáját elemzi: azt, ami minden irracionalista filozófiában, ha a fejlődés különböző fokán is, de közös. Az irracionalizmus mindig azokból az ellentmondásokból indul ki, melyekbe a pusztá értelemszerű gondolkodás, a metafizikus gondolkodása a valóság megismerésének folyamatában ütközik, annak felismeréséből, hogy az értelemszerű gondolkodás nem képes a valóság lényegének feltárására. Az ilyen világnézeti válság alapja mindig a tudomány és a társadalom nagy átalakulási folyamataiban jön létre. Az irracionalisták látva ezt, ahelyett, hogy keresték volna a megismerésnek, gondolkodásnak azt a formáját, mely képes túlhaladni az értelemszerű gondolkodáson, ahelyett, hogy eljutottak volna a dialektikus gondolkodás és módszer, az ésszerű gondolkodás szükségességének, jelentőségének felismeréséig, ahelyett, hogy megkísérelték volna az értelem számára megoldhatatlan ellentéteket a dialektikus gondolkodás segítségével megoldani, e válságból azt a következtetést vonták le, hogy a fogalmakban való gondolkodás általában képtelen a valóság lényegének feltárására, hogy csak valaminő misztikus képesség, lényeglátás, hit, az ésszel szembenálló principium képes az igazságig lehatolni. (Hozzá kell tenni, hogy ez az igazság is az irracionalista fejlődésben egyre szubjektívebbé válik). Lukács megmutatja azt is, hogy korántsem véletlen, mely gondolkodók indulnak e krízisből a dialektikus kategóriák kidolgozása s mely gondolkodók az irracionalista misztika felé. A viszonylag progresszív vagy progresszív gondolkodók az első, a reakció-sok, hanyatló osztályok apologetái a második megoldást választják. Ezért legkövetkezetesebb végigvivője a dialektikus módszernek az 1800-as évek második felétől fogva az akkor már egyedüli progresszív, forradalmi osztály világnézete: a marxizmus.

Így nem véletlen — ahogy ezt Lukács részletesen kimutatja — hogy az irracionalista filozófia születésétől kezdve nyílt vagy rejtett polemiát folytat a materializmus és a dialektikus módszer ellen. Így irányul Schopenhauer és Kierkegaard filozófiája a hegeli dialektika s az ebből 48 előtt levont baloldali következtetések ellen, továbbá a felvilágosodás világnézete ellen, így irányul az irracionalizmus Nietzsche-től kezdve a tudományos dialektika és materializmus legmagasabb formája: a dialektikus és történelmi materializmus ellen.

Ebben a reakciós harcban Lukács rámutat az irracionalista filozófia színvonalának állandó hanyatlására. Valóban nagy süllyedés még az irracionalizmuson belül is Schopenhauertől Görresig, Kierkegaardtól Rosenberggig. S rámutat arra is, hogy ez az állandó színvonalbeli hanyatlás semmiképp sem pusztán az irracionalista filozófusok kisebb vagy nagyobb tehetségén múlik, csupán kifejezése a burzsoá osztály állandó hanyatlásának. Míg a hegeli dialektika elleni polemiában az irracionalizmus még ismerhette, sőt, át is gondolgatta a maga módján a filozófiát, mely ellen harcolt, mihelyt a marxizmus ellen folyik a harc: eltűnik a tudományos becsületesség utolsó nyoma is, helyet kap a nyílt demagógia, a teljesen önkényes mitoszalkotás. S mikor 1917-ben a Szovjetunióban először

valósulnak meg gyakorlatban a szocializmus tanításai, a filiszter páni félelme, rettegése, igazi vagy vélt egzisztenciájának görcsös védelme a diadalmas proletariátussal szemben a színvonal még rohamosabb zuhanásához vezet, egészen a hitleri demagógiáig, majd a Szovjetunióknak a második világháborúban aratott világtörténelmi győzelme nyomán ha lehet még mélyebbre: a mai burnhamok és lippmanok lapos, tartalmatlan cinizmusáig.

Lukács számára a főprobléma az: hogyan hathattak és hatottak ezek a végsőkig reakciós, antihumanista gondolkodók az értelmiség tízezzeire, hogyan befolyásolhatták helyenként még a legjobb, legbecsületesebb militáns antifasisztákat is. Hiszen ismeretes, hogy pl. a schopenhaueri irracionalizmusnak még olyan nagy humanistára is befolyása volt, mint amilyen Thomas Mann, a nietzscheinek olyan kiváló racionalistára, mint G. B. Shaw, hogy a humanista Romain Rolland meg akarja Nietzschet védeni a fasisztáktól. Ennek a hatásnak oka az irracionalista filozófia egyes ágainak látszatforradalmisága, látszatláza-dása a fennállóéval szemben, melyben a nem marxista képzettségű értelmiségi nem tudja meglátni a hitlerfasizmus »szocializmusának«, »forradalmiságának« tehát demagógiájának előképét. Lukács művében központi helyet kap e látszatforradalmiság leleplezése, a mögötte rejlő mélységesen reakciós tartalom feltárása.

Ennek a kritikának alapja Lukács fejtegetéseiben az *indirekt apologia* fogalmának kidolgozása, a kapitalizmus direkt és indirekt apológiája közti különbség s e különbség történelmi gyökereinek elemzése. A kapitalizmus direkt apológiájának, melynek lényege a kapitalizmus ellentéteinek elmosása, elkenése, elbogatellizálása, dicshimnusz zengése a kapitalista életforma egyedül üdvözítő jellegéről komoly, valamennyire is gondolkodó emberek körében hatástalannak kellett lennie egy olyan korban, melyben a polgári társadalom hanyatlása már nyilvánvalóvá vált. Ekkor lép fel az indirekt apologia szükséglete. (Ezt a szükségletet olyan gondolkodó, mint Schopenhauer előbb ismerte fel, ezért nem volt hatása főművének megjelenésekor, 1818-ban, csak az 1848-as forradalom bukása után. A jövő szükségletének ilyen előlegezett kielégítését Lukács több helyen, így pl. Nietzsche már az imperializmust igenlő filozófiájával kapcsolatban is kimutatja.) Az indirekt apológiát az jellemzi, hogy nem hallgatja el a kapitalizmus ellentmondásait, sőt ezeket igen élesen feltárja és bírálja (persze nem a gazdasági ellentéteket, ezeket nem képes feltárni, de a hanyatló kapitalizmus felépítményének ellentmondásait): ezzel nyeri a forradalmiság látszatát, az ellenzékiesség látszatát, ezzel nyeri meg azokat, akik megcsömörlöttek a kapitalizmustól, de vagy osztályhelyzetüknél fogva vagy más okból nem találják meg az utat a marxizmushoz. Ugyanakkor azonban — és itt derül ki, hogy apológiáról van szó — a kapitalizmus lényegéhez tartozó ellentmondások okát éppen nem a kapitalizmusban, hanem ettől teljesen független jelenségekben vélik megtalálni. Így pl. Schopenhauer szerint ezek az ellentmondások az emberi természet lényegéhez tartoznak s így minden történelmi korszakban szükség-szerűen jönnek létre. Orvosságuk csak a passzív visszahúzódnás minden társadalmi

cselekvéstől. Így jön létre nála az ellentmondások felismeréséből egy arisztokratikus pesszimizmus. Nietzsche a bajok okát éppen a liberalizmusban — amit életének rövid intervallum korszakától eltekintve a demokráciával azonosít — véli megtalálni, s a »megoldást« egy »szőke bestiák«, Übermenschen által vezetett új rabszolgaság megvalósulásában, tehát az adottnál már sokkal konzekvensebben reakciós társadalmi rendszerben látja. Itt már világos a »forradalom« ellenforradalmi jellege. Chamberlain szerint a hanyatlás oka a fajkeveredés, Heidegger szerint az eltömegesedés — s a példákat sorolhatnánk tovább. A lényeg mindig ugyanaz: úgy megvédeni a kapitalizmust, az imperializmust, hogy támadni egyes jelenségeit, mint pl. a polgári demokráciát. A demokráciát bírálni, de nem azért, mert formális, nem azért, mert polgári, hanem éppen, mert demokrácia. Az embereknek a polgári demokráciával való elégedetlenségét felhasználni arra a célra, hogy ennek bírálata lepleiben valójában a szocializmusra, a szocialista demokráciára mérjék a csapásokat.

A német irracionalista fejlődés igen változatos, raffinált formáit hozta létre ennek az indirekt apológiának. S ebből a perspektívából már érthető Rosenberg és Hitler nevetséges »plutokrata-bolsevista-ellenes« jelszavának tömegbefolyása is. Hiszen a »plutokrata-bolsevizmus« demagógiája egyenes leszármazottja az előkelő, »finom« szalondemagógiának. Mert itt is miről van szó? A kapitalizmus a »plutokrácia« elleni támadás lepleiben, az »igazi, nemzeti szocializmus« jelszavával védeni meg a legreakciósabb monopolizáló fellegvárát, indítani keresztshadjáratot a szocializmus igazi hazája a Szovjetunió ellen. Ahogy Nietzsche és a többiek megtévesztettek értelmiségi rétegeket »forradalmiságukkal«, így megy ez a megtévesztés most már nagyban. Tehát ezt a demagogikus módszert a hitlerfasizmus készen kapta a német irracionalista filozófia másfél százados fejlődésétől.

Hogy hogyan valósul meg ez az indirekt apológia egyes részletproblémákban, azt szeretnénk néhány kérdéssel kapcsolatban Lukács fejtegetése nyomán vázolni.

Itt van mindenekelőtt az ateizmus kérdése. Az irracionalista filozófia képviselői részben ösztönösen, részben tudatosan felismerték, hogy a tételes vallás nagy megrázkódtatásokat szenvedett, hogy a vallás érzés kiveszőben van az értelmiség körében. Ezért az ateizmus igényével léptek fel. Az ateizmus hirdetése megint forradalminak látszik, itt az a látszat, mintha az irracionalisták a polgári haladás legjobb hagyományainak, a felvilágosodásnak követői lennének. Ezt egyesek közülük — mint Nietzsche »Menschliches Allzumenschliches« c. könyv megírásának korszakában — maguk is el akarták magukról hitetni. Lukács azonban kimutatja, hogy itt egyáltalán nem ennek a hagyománynak folytatásáról van szó. Az adott tételes vallás tagadásának alapja nálunk nem materialista világnézet, miszticizmussal, újonnan alakított mítoszokkal helyettesítik s így a régi vallás helyébe gyakorlatilag egy másik, mélyen szubjektivistikus és arisztokratikus vallást állítanak. Ezért nevezte el ateizmusukat Lukács találó kifejezéssel »vallásos ateizmusnak«. Hogy a vallásos ateiz-

mus mennyire szüksége a hanyatló polgári értelmiségnek, arra jellemző, hogy Kierkegaard, aki szubjektíve fenn akarja tartani a tételes protestáns vallást, végső soron maga is vallásos ateista. Másik funkciója a tételes vallás ellenességnek — s ez a funkció különösen Nietzsche-nél nagyon éles —, hogy még a keresztény vallást is jobbról, a reakció felől bírálják. Nietzsche szemében ugyanis vörös posztó a keresztény vallás által hirdetett isten előtti egyenlőség pusztán elvont deklarációja is. Az isten előtti egyenlőségben a liberalizmus ideológiai előfutárát látja — ezért lép fel militánsan ellene.

A másik kérdés, melynél az indirekt apológia igen élesen érvényesül: a kapitalista kultúra kritikája. A kapitalista kultúra hanyatlásának egyes részletjelenségeit az irracionalisták néha kitűnően, találóan jellemzik, mint pl. Nietzsche Wagner dekadenciáját vagy Heidegger a kapitalista társadalom kisémbereinek viszonyát a közéleti tevékenységhez. Megint fennáll a hanyatlás jelenségeivel való rokonszenves szembenállás látszata. De itt újra az a kérdés: miben látják, a kapitalista kultúra helytállásának, degradációjának okát? Az ok sok nüanszbeli különbséggel történő fejtegetése abban a válaszban kulminál melyet Spengler adott, mikor ellentétet konstruált civilizáció és kultúra között. Spengler szerint — s ez a válasz már tulajdonképpen benne van abban, amit Nietzsche az új rabszolgaság szükségességéről mondott — a civilizáció, azaz a termelőerők fejlődése, a néptömegek technikai, műveltségi színvonalának fejlődése, politikai aktivitásuk növekedése nemcsak, hogy nem haladhat párhuzamosan a kultúra fejlődésével, a szellemi kultúrával, azaz a »szellemtudományok« (Dilthey) és a művészetek virágzásával, hanem egyenes ellentéte annak. A kultúra — az életfilozófia szokásos terminológiájával élve — az »élet«, az »elevenesség«, szemben a »halott«, a »merev« civilizációval. Spengler szerint a történelemben vagy-vagy uralkodik: vagy kultúra a civilizáció alacsonyabb fokán, vagy civilizáció, a kultúra szétbomlásával. (Itt is látni, hogy az irracionális mindig a metafizikus, formális logikus gondolkodásra épít.) Megint arról van szó — mint ezt Lukács György megmutatta —, hogy egy önmagában valóságos problémát, igazságmagot — s ez az igazságmag az oka Spengler könyve hatalmas hatásának — metafizikusan fognak fel, teljesen hamis összefüggésben eltorzítanak, mítoszokkal építenek körül. A reális mag az, hogy az imperializmusban, a haladó kapitalizmusban, ha lassan is, de mégis fejlődnek a termelőerők, fejlődik a tömegek technikai színvonala is, fejlődnek az ehhez okvetlenül szükséges természettudományok is. Ugyanakkor a tőkés osztály egyre reakciósabb jellegénél fogva, mindig kisebb és kisebb tere van nagy művészet kialakulásának — a kapitalizmus, mint Marx kimutatta, már kezdet kezdetétől ellensége a művészet fejlődésének, de ez természetesen csak a hanyatlási korban bontakozik ki teljes élességgel — s már semmi tere sincs a polgárság részéről a társadalmi jelenségek tudományos vizsgálatának. Így valóban van ellentét szellemi és anyagi kultúra fejlődése között, de ez az ellentét éppen nem valami örök, nem arisztokrácia és demokrácia örökössé festisizált ellentétén nyugszik,

hanem éppen az imperialista társadalom gazdasági és politikai szerkezetéből fakad. Az igazi összefüggést látva az egész spengleri dilemma kiagyalt mítosznek bizonyul.

Ugyanez a probléma az uniformizálással, a kapitalizmus uniformizáló jellegének bírálatával kapcsolatban. Heidegger igen találóan írja le ennek az uniformizálódásnak számos jelenségét. Csak megint nincs szó az igazi gyökerekrig — a kapitalista munkamegosztásig, az egyének a kapitalizmusban létrejövő atomizálódásáig stb. — való lehatolásról. A gyökeret megint egészen hamisan a demokráciában, az »eltömegesedésben« látják. S közben csak azt nem veszik észre, hogy éppen ők, akik önmagukat az eltömegesedés jelenségével szembenálló, élesen egyéni arculatú egzisztenciáknak tartják, úgy hasonlítanak egymásra, mint egyik tojás a másikra. Azt nem veszik észre, hogy ők akik önmagukat az államtól függő hivatásos professzorokkal szemben — mint amilyen Hegel volt — független gondolkodóknak tartják, milyen drasztikus közvetlenséggel függenek tőkésjüktől, évjáradékaiktól, attól az egész kapitalista gazdasági rendtől, melynek védelmezőjéül szegődtek. Azt nem veszik észre, hogy központi kategóriák, mint az inkognitó vagy a gond, éppen a legszürkébb, legjelentéktelenebb nyárspolgár pszichológiájának filozófiai kifejeződései. (Marx már 1848 előtt rámutatott a gond kategóriájának mélységesen filiszteri eredetére és tartalmára.) Világos, hogy a kapitalista »eltömegesedés« elleni polemia valójában itt is a szocializmus elleni harc fegyvere, fegyver egy olyan mozgalom ellen, mely éppen, mint tömegmozgalom, a kor legnagyobb egyéniségeit, legsajátosabb emberi profíllal rendelkező egyéniségeit termelte ki.

A »tömegekkel« szemben az irracionális képviselői maguknak erkölcsi fölényt vindikálnak. Egy ilyen erkölcsi fölény vindikálása kétszeresen is cinikus. Egyrészt azért, mert az intuicio elméletéből szükségszerűen következik, hogy erkölcsileg magasrendű csak az, aki képes ilyen intuicióra, — tehát az, aki elfogadja, magáévá teszi az irracionalista filozófiát. Ebből a fajelmélet természetesen vonta le azt a következtetést, hogy a tiszta fajiság bizonyítéka éppen a fajelmélet elfogadása, tehát, ha valaki ellenállást tanúsít ezzel az elmélettel szemben, teszme a hitleri pogrommok gyakorlatával szemben, akkor ez csak annak bizonyítéka, hogy nem »fajtisza« tehát erkölcsileg is alacsonyabbrendű lény. Cinikus az erkölcsi fölény vindikálása másodsorban azért is, mert az irracionalista filozófia hagyománya, hogy a filozófiából következő erkölcsi magatartás a filozófia megalkotóját magát nem kötelezi. Így Schopenhauer szerint az ő világnézetéből következő aszketizmus nem kötelező világnézetének hirdetőire. Ez az etika történetében páratlan cinizmus — mint Lukács György kifejti — sajátos polgári komfortot teremt az irracionalista filozófia hívei számára. Lenézhatték a tömeget egy olyan erkölcsiség nevében, melyet maguknak egyáltalában nem kellett megtartaniok. Itt tényleg minden feltétel megvan ahhoz, hogy a dekadens intellektuel még kétségbeesésében is jól érezze magát, mert szerintük kétségbeesés is az erkölcsi magasabbrendűség következménye, mely azonban semmiféle következtetés levonására nem kötelez.

Az irracionalista filozófia egyik legnagyobb vonzóereje abban állt, hogy világnézetet nyújtott a polgári értelmiség számára. Az újkantianizmus, pozitívizmus, machizmus nyíltan elutasítja magától a világnézet kialakításának követelményét. Csak az empirikus tényeket akarják szubjektív idealisztikus, agnosztikus kiindulópont alapján rögzíteni, de nem akarják ezeket a jelenségeket megmagyarázni. Az értelmiség azonban éhes volt világnézetre, mely helyét, sorsát, környezetét megmagyarázza, módszert nyújt számára a jelenségek okának felkutatásához. Az irracionálizmus »megóvta« ezt az értelmiséget attól, hogy világnézeti kielégülését a marxizmusban találja meg, hogy az újkantianizmussal való elégedetlenség a marxizmushoz vezesse. Az újkantianus ismeretelmélethez képest az irracionálizmus sem ad semmi újat. Minden irracionalista filozófia (a korai irracionalisták, a még feudális-arisztokratikus tartalmúak kivételével) ismeretelméletileg a szubjektív idealizmuson alapszik. De ugyanakkor vindikálja magának a jogot, hogy a valóság összefüggéseit megmagyarázza — s ezért szubjektív idealizmusát kiagyalt mítoszok szappanbuborékával veszi körül. Ugyanakkor vannak állandó kísérletek az irracionálizmus részéről (s ebben hasonlítanak a machizmusra és pozitívizmusra is) eltakarni ezt a szubjektívizmust, az idealizmus elleni állandó polemival »harmadik út« látszatát kelteni. Így számos álobjektív kategóriát dolgoznak ki, még hozzá sokkal raffináltabban, mint azt a machisták teszik. Így pl. Dilthey állandóan az »élet« objektív kategóriájával dolgozik, miután azonban az élet fogalmát azonosítja az élmény fogalmával, itt is szubjektívizmusról van szó. Hasonlóan szofisztikus az objektivitásra való törekvés Heidegger és Jaspers ontológiai módszerében.

Különösen jelentős a világnézet kialakításának problémája a történelmet, a történetiséget illetően. A késői újkantianizmus és pozitívizmus tagad minden törvényt, rendszerességet a történelmi fejlődésben. Az irracionalisták azonban — nyílt polemikában nemcsak a hegei majd a marxi történelemfelfogás, de még a spenceri evolucionizmus ellen is — azt állítják, hogy a történelem igazi mozgatórugóit ők fedezték fel. Így állítja pl. »szocialis darwinista« Gumpłowitz azt, hogy az emberi történelem nem más, mint a fajok közötti harc története, s hogy mennyire tudatosan tudománytalan egy ilyen mítoszalkotás, abból is látszik, hogy Gumpłowitz fenntartotta elméletét akkor is, mikor saját belátása szerint biztos volt már abban, hogy tudományosan, biológiailag semmiféle külön faji sajátság nem mutatható ki azok között a rétegek között, melyek között szerinte a fajok harca folyik. Ez szerinte az általa felfedezett »tényen« semmit sem változtat. Így Spengler a történelmet egymástól teljesen független kultúrkörök állandó felemelkedésében és hanyatlásában látja — a végtelenségig. Tehát a történelem sajátos, új magyarázata képében a történelem abszolút tagadásával van dolgunk.

Ezekben a fő módszertani és tartalmi sajátságokban jelöli meg Lukács György okát annak, hogy az irracionálizmus olyan széles tömegekben tudott

gyökeret verni. De a tisztán ideológiai jellegűek mellett van még egy, nem jelentéktelen ok: hogy az irracionalisták gyakran politikailag jobboldali, reakciós személyiségeket és rendszereket konkrétan, élesen és szellemesen támadtak. Így, — mondják sokan a jóindulatú értelmiségiek közül — hogy lehet reakciónak nevezni azt a Nietzschet, aki a reakciós Bismarck ellensége volt. S Lukács ezekben a konkrét politikai kérdésekben is — mint azt már néhány elvontabb filozófiai problémával kapcsolatban már láttuk — alkalmazza Lenin módszertani útmutatását a baloldali és jobboldali kritika megkülönböztetéséről. Kimutatja, hogy a reakciós elemek, jelenségek kritikája az irracionalisták részéről mindig jobboldali kritika, hogy pl. Bismarckot Nietzsche éppen azért támadta, mert nem volt számára elég reakciós, mert a látszatparlamentizmus bizonyos formáit fenntartotta, míg — ő, Nietzsche a fiatal Vilmos császár nyíltabban reakciós, imperialista politikájával rokonszenvezett. Így az olvasó egységes képet kap a vezető irracionalista filozófusok egész szellemi arculatáról, az apróbb, látszólag tisztán szalon-filozófiai, a központi filozófiai kérdések és a közvetlenpolitikai megnyilvánulások összefüggéséről.

Az előbb vázolt problémák természetesen csak Lukács művének fővonálára utalnak. E fővonalon belül a szerző számos más fontos problémát elemez. Külön ki kell térnünk arra, hogy a mű befejezésében képet ad az irracionalista filozófia jelenlegi helyzetéről. A mai irracionalista fejlődésre két vonás jellemző. Elsősorban: az irracionalista filozófia politikai tartalma ma az USA világhatalmi, háborús terveinek támogatása. Ez nemcsak az amerikai irracionalistákra vonatkozik, ebben az irányban restaurálják világnézetüket a német imperializmus volt kiszolgálói pl. egy Jaspers és egy Heidegger, egy Schmitt és Salomon is. Másodsorban: az apologetika két típusa közül most megint a direkt apológia került előtérbe — az imperializmus ma már az indirekt apológiát is veszélyesnek tartja uralmának stabilitására nézve. S jellemző a burzsoá filozófia hanyatlására, hogy ennek az apologetikának központi alakjai, főképviselői a kommunista mozgalmak renegátjai, züllött és korrumpált trockista elemek lettek, burnhamok és koestlerék. — E befejező részben természetesen sok probléma még nyitva marad: hiszen a jelenben járunk. Nem utolsósorban a világ béketábor erejétől, propagandájának, igazságának hathatóságától függ, hogy milyen lesz ennek a fejezetnek a folytatása.

Külön ki kell emelni annak az anyagnak gazdagságát, melyre Lukács fejtegetéseit építi. A legnagyobb mértékben ura tárgyának. Szakadatlanul általánosít, absztrakciókat alkalmaz, összefüggéseket mutat fel úgy, hogy az olvasó — nem utolsósorban a kitűnően kiválogatott gazdag idézetanyag segítségével — maga is megkapja az általánosítás anyagát, maga is önállóan utána-gondolhat a következtetéseknek. Ez az alapja a könyv rendkívüli nagy meggyőzőerejének.

Lukács György munkája tehát a marxista filozófiai élet jelentős alkotása, ugyanakkor mélyen aktuális mű, mely a békeharc egyik fontos feladatára,

az ész újbóli trónraemelésére irányul. Természetesen, az ész újbóli, lényegében magasabb színvonalon megvalósuló trónraemelését csak az imperializmus bukása, a marxizmus világméretekben való egyetemes győzelme valósíthatja meg. De addig is : minden egyes ember, aki az ész trónfosztásának, az irracionalista misztikának igazi tartalmára, jelentőségére rádöbben és teljes emberként áll be az észért, a világ ésszerű berendezkedéséért harcolók sorába : egy-egy lépés az új boszorkány mítoszok gyakorlata ellen, egy-egy »nem« a készülő fasizmusnak, a hidegháborúnak, a harmadik világháborúnak. Ezt a célt szolgálja Lukács György műve és innen ered — ezt újra és aláhúzottan kell hangsúlyozni — e munka nagy, nemzetközi jelentősége. Ezért üdvözljük az Akadémiai Könyvkiadó vállalkozását, hogy e munkát német nyelvű kiadása után most magyarul is megjelentette.

Heller Ágnes

A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNETI MUNKAKÖZÖSSÉG ÉVKÖNYVE 1953

Szerkesztette: a Művészettörténeti Munkaközösség. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata
1954. 703 old.

A művészettörténeti Munkaközösség harmadik, Lyka Károlynak ajánlott évkönyve az előzőhöz képest komoly lépést jelent előre mind a kutatás kiszélesedését és tematikáját, mind a tudományos módszereket illetően. A művészettörténeti munka fellendülését a kötet már terjedelmével is bizonyítja. De ami lényegesebb, — az első évkönyvben még domináló, a másodikban még mindig jócskán meglevő elzárkózás a »kényes kérdésektől« a harmadik évkönyvre már kevésbé jellemző. Az egyes témák fontosságuk szerint kezdenek arányos helyet kapni a kutatásban, és ha a tanulmányok zöme nem is lép fel egy-egy probléma kimerítő megoldásának igényével, általában hozzájárulást jelentenek a művészettörténet soronlevő kérdéseinek tisztázásához. Ezzel párhuzamosan mind határozottabbá válik a történelmi materialista feldolgozás igénye, mint a kulcskérdések megoldásának egyetlen lehetősége. A marxista történelemszemlélethez való közeledés túljutott azon a kezdeti fokon, mikor a történelmi helyzet vázlatos ismertetése mintegy bevezető gyanánt szolgált egy-egy művészeti kérdés ismertetéséhez. Az évkönyv már annak a módszernek megerősödéséről tanúskodik, mely a műalkotásokat sajátos kategóriái szerint vizsgálja, így közelíti meg a mű társadalmi tartalmának megértését és alkot értékítéletet. Ez a módszer hozta magával az esztétikai vizsgálat elmélyülését szemben a régi gyakorlattal, mely rendszerint megrekedt a tematika kérdésében.

Ennek a helyes tendenciának kibontakozása mellett azonban még sok cikkben fellelhető a marxista történelemszemlélet félreértéséből fakadó erőszakolt ideológizálás, a műalkotásból való kiindulás helyett a marxista esztétika más, esetleg irodalmi vonatkozásban felmerült megállapításainak sematikus alkalmazása; a műalkotás és a műalkotásban tükröződő valóság viszonyának elemzése helyett a művész szóban vagy írásban kinyilvánított szándékai szerinti igazodás. Az esztétikai vizsgálat megerősödésével új veszély kap lábra a tudományos munkában, mégpedig a formai boncolgatások és analógiák öncélúváváálása; egyes szerzők a formakérdéseket nem tartalmi összefüggésükben, e művészi jelenségeket létrehozó társadalmi feltételekkel kölcsönhatásban, hanem csak önkifejlődésükben, önmozgásukban szemléli, és így gyakran üres konstrukciókat alkot.

A kötetet Lyka Károly írói munkásságának bibliográfiája az 1944—53-as évekből, Gönczi Éva összeállításában, vezeti be.

A Munkácsy-kutatás, mely az elmúlt évben a Munkaközösség tervének egyik legfontosabb pontja volt, megfelelő súllyal szerepel az évkönyv tanulmányai között is: *Végyvári Lajos* tanulmányával Munkácsy Tépécsinálók című képéről és *Farkas Zoltán* cikkével Munkácsy és Sedelmeyer viszonyáról.

Végyvári Lajos cikkében Munkácsy festészetének egyik legvitatottabb és ugyanakkor mégis tisztázatlan ágával, az életképfestéssel foglalkozik. A Tépécsinálókból, mint már teljesen kiforrott és a legkülönbözőbb nézetű művészettörténészek által is általánosan elismert műből kiindulva elemzi a munkácsy-i életkép sajátosságait, európai, — német és francia — viszonylatba állítva. A kispolgári német zsánerrel szemben emberábrázolása, szituáció-kiválasztása és kompozíciója teszi gyökeresen új, nagy realista művésszé ezt az életképfestészetet. Majd *Végyvári* az egyéniségábrázolás rokonságát fejtegeti Munkácsy és Courbet művészetében, s azt a különbséget, melyet ugyanakkor kompozícióik közt a különböző tartalom kifejezésének szükségessége hozott létre.

Végyvári tanulmánya előrelendíti Munkácsy megértését és helyes értékelését néhány magasszínvonalú elemzésével. (Különösen kitűnik a német zsánerfestészet kialakulási körülményeinek, ember- és helyzet-ábrázolásának, valamint ezek társadalmi gyökereinek helyes jellemzése.) A festmény tartalmi és formai egységéből, ezek egymásrahatásából indul ki, a festészet sajátos kifejezési eszközeinek taglalásával jut el a mű tartalmi jelentéséhez. A cikk egyes állításai azonban, lehet, hogy a szélesebbkörű kutatásból való kiszakítotttságuk miatt nem eléggé alátámasztottak. Így pl. *Végyvári* a középeurópai festészetben a népi életkép és a történelmi kép közeledéséből kialakult sajátos műfajnak, vagy Courbet és Munkácsy kompozíciói különbségének társadalmi feltételeit nem világítja meg eléggé; hiányzik a 48-as forradalom hatásának elemzése — a forradalmi eszmék továbbélése, módosulása, a speciális körülmények, amelyek az idegenben élő Munkácsyra hatnak. A cikkben még túlteng az előzmények, párhuzamok, analógiák tárgyalása (pl. a levegőben lógó összehasonlítás Franz Hals kompozícióival), ami bizonyos fokig a munka még kiérleletlen stádiumára utal.

Farkas Zoltán Munkácsy és Sedelmeyer című cikke a műkereskedő és a festő viszonyát eddig nyilvánosságra nem jutott adatok alapján még élesebb fénybe helyezi és a Munkácsy életmű teljes feltárása szempontjából fontos tényeket közöl arról az áldatlan befolyásról, amelyet Sedelmeyer Munkácsy működésére kifejtett.

Művészettörténeti tudományos életünk másik ütközőpontja, a századforduló és különösen Nagybánya művészete az évkönyv másik fő témaköre. Ez a tény, az előző évkönyvekkel összevetve, már maga is eredmény.

Lányi Vera az 1896. évi millenáris kiállításról írt cikket. Ezen a kiállításon a legkülönbözőbb felfogású művészek, a festészet legkülönbözőbb irányzatai

találkoztak össze, Barabástól Munkácsyn keresztül a műcsarnokiakig és az imént hazatért Hollósy-iskoláig, mely ily módon, mint a szerző megállapítja, »korszakot jelöl».

Aradi Nóra cikke Nagybánya értékelésének vitájához ad gondolatokat. A jelenlegi művészettörténeti értékelés két veszélyével száll szembe: az egyik az, hogy továbbél »a nagybányai hagyománynak az előző évtizedekben történt eltorzítása és félreismerések« és Nagybányát főleg saját és a két világháború közt kialakult esztétikai nézetek alapján társadalmi problémáktól elforduló, tisztán festői irányzattá akarják hamisítani. A másik veszély az, hogy »egyeselek, a könnyebb ellenállás irányában haladva, Hollósy, Thorma, Réti művészetét hajlandók az 'igazi' Nagybányának nevezni és Ferenczy művészetét elhajlásnak.« Ez a nézet, mint Aradi Nóra megállapítja, durva vulgarizálás és az előbbivel egyaránt akadályozza, hogy a nagybányai hagyományt, mint a magyar nemzeti festészet szerves részét megértsük, és hogy mai festészetünk meríthesse tanulságaiból.

Aradi Nóra a nagybányai festészetet mint a »magyar festészet történetének egyik legjelentősebb fejezetét« értékeli, melyet a magyarországi erősödő polgári fejlődés hozott létre. Érinti a nagybányai művészet osztálytartalmának, »ellenzékiiségének« kérdését, ennek az ellenzékiiségnek a 10-es, 12-es évek utáni alakulását, valamint a Nagybányán létrejövő és abból kinövő elméletet, esztétikát. Mindezeknek a bonyolult, sokrétű, összefonódó problémáknak a megválaszolásával, Nagybánya helyes marxista értékelésével foglalkozni nagyon is időszerű. De megválaszolásuk kevésbé kategórikus tárgyalásmódot, az ellentétek rugalmasabb kezelését kívánna. A gyakori leegyszerűsítéseknek, ellentmondásoknak nem lehet csak a cikk szűkreszabott terjedelme az oka. Például nem kielégítő csupán kijelenteni, hogy »Nagybánya sok értékes nemzeti vonást tartalmazott«; további fejtegetés nélkül ma már ez a jelző üresen hangzik. Vulgáris a magyar tőkésék és a nagybányai festészet törekvéseinek közvetlen egybevetése: »Nagybánya ha szemben is állt a hivatalos kultúrpolitikával — elsősorban annak feudális vonásaival — ha előre is mutatott a polgáribb igények szüksége felé, éppen polgári törekvéseivel az uralkodó osztály részét (a szerző kiemelése) képező tőkésék kulturális szükségleteinek irányát jelölte meg. A magyarországi tőkésék ekkor már a fejlettebb nyugati kapitalista országok felé fordították tekintetüket. Az osztrák tőkéből való függetlenedési szándék hívta fel ebben az időben a figyelmet az iparosodás fokozására, a nyugati piaci kapcsolatok kiépítésére. A képzőművészetben pedig először a nagybányai művészek követelték a nagyobb egyéni szabadságot, a bátor kezdeményezést s a folyamatos kapcsolatok kiépítését Münchenen túl nyugatabbra«. Ugyanígy módon von a szerző közvetlen párhuzamot az uralkodó osztály súlyos válságával létrejött bomlási folyamat és a művészeti életben létrejött bomlás között. A nagybányaiak elvonulását nem azokkal a társadalmi körülményekkel magyarázza, melyek szükségszerűvé tették számukra ezt a

magatartást, hanem ismét hasonlalt az efféle arisztokratizmus és a magyar társadalomban még erősen meglevő arisztokratikus vonások közt. Miután a nagybányai magatartás megértéséhez nem lehet eljutni ezen a téves úton, — mely lényegében azonos a szerző által is bírált Nagybányát elvető nézettel, (és amely szerint akár Ferenczy Három királyok-ját, akár Hollósy Rákóczi induló-ját a tőkésék kulturális szükségleteiből kiindulva kellene megérteni) — Aradi Nóra nem tudja megoldani az »ellenzékiség« és a Nagybánya által hozott új kérdését sem. A művészi világszemlélet vizsgálata nélkül a nagybányai festészet sajátos tartalmi, formai problémáinak tárgyalásakor a felszínen marad, lényegében csak megismétli Lyka Károly harminc évvel ezelőtt tett helyes megállapításait, amelyek viszont természetesen nincsenek összefüggésben az előző állításokkal. Miután nem saját körülményeiből kiindulva vizsgálja a nagybányai művészetet, akkor ahhoz, hogy pl. Ferenczy festészetét pozitív hagyományként értékelje, kénytelen tőle idegen érdemeket tulajdonítani neki: így a társadalmi harcokban való részvételt. Bár viszonylag bőven foglalkozik a szerző a nagybányaiak elméleteivel, ezeknek csak káros hatását mutatja ki, de a plenerfestés esztétikai kérdéseit, melyek különösen a kezdeti időszakra vonatkozóan alapvetőek Nagybánya megértéséhez, alig érinti.

Radocsay Dénes a Nagybányáról való képet Thorma Jánosról írt cikkével teszi teljesebbé. A szerző, bár kimondja annak szükségességét, hogy a nagybányai iskola és ezen belül Thorma kultúrtörténeti jelentőségét az eddiginél sokkal behatóbban kell megvizsgálni, jelen cikkében megelégszik Thorma életpályájának általános ismertetésével. A cikk azonban ilyen formában is időszzerű és szükséges, mert hézagpótló jelentőségű. A szerző sokkal inkább Thorma szubjektív művészi szándékát ismerteti, mint a létrejött műveket taglalja; a képeket behatóbb esztétikai elemzés helyett leginkább csak tematikailag ismerteti. Így elsiklik olyan központi jelentőségű kérdés mellett, mint a történelmi festészet alakulása Nagybánya és elsősorban Thorma művészetében. Thorma életképfestészetét a szerző ugyancsak tematikai, vagy legfeljebb néhány rajzi, színkezelésbeli szempontból méltatja. A festő háború utáni működése is élesebb megvilágítást követel — milyen körülmények fejlesztették művészetét az ismert irányban, miért kellett »Talpra magyar«-jának szükségszerűen kudarcba fulladnia, stb. Ami művészi nézeteit illeti ebben az időben, arról egyetlen önkényesen kiragadott idézet alapján nem indokolt kijelenteni, hogy az »egyéniség szinte korlátlan jogait hirdeti«. Leveleinek közlése egyénisége, élete, a háború utáni nagybányai iskola közvetlenebb megismerése szempontjából hasznos volt.

Soltész Zoltánné Hollósy Simonnak az Országos Széchenyi Könyvtárban őrzött leveleit közli. Ezek az 1894-től 1912-ig terjedő években íródtak, így Hollósy működésének és a Nagybányai iskolának fontos időszakába adnak betekintést.

Bényi László Rudnay Gyuláról írt tanulmánya korban, problémakörben nagyrészt az előző cikkesoportokhoz tartozik. Tanulmányával azt a hiányt akarta pótolni, hogy nemzeti festészetünknek erről a jelentős mesteréről mind-

eddig összefoglaló mű nem jelent meg. Mint a szerző jelzi, műve terjedelménél fogva nem tarthat igényt monografikus ismertetés teljességére, de adataival és szempontjaival »alapot és támpontokat igyekszik nyújtani Rudnay életművének értékeléséhez«. A szerző közli Rudnay önéletrajzának ifjúságára vonatkozó, eddig publikálatlan részét, ami határozottan közelebbvisz a művész egyéniségének jobb megértéséhez. Kitér, Rudnay művészetének néhány lényeges kérdésére, így a sajátosan magyar népi, magyar lelkiséget kifejező festészet keresésére, — e tekintetben összehasonlítást tesz Rudnay és a nagybányaiak, elsősorban Hollósy közt; — az irodalmi hatásokra Rudnay festészetében; a háború utáni, szinte új műfajnak nevezhető »történelmi hangulatkép« jelentkezésére. A kérdések megválaszolásában azonban a szerző néha túlzott és a valóságnak meg nem felelő igényekkel lép fel Rudnayval szemben: háború utáni festményeinek Móricz Zsigmond-i hatalmaserejű társadalombírálatot tulajdonít.

A kötet további tematikai megoszlása is a középkortól a XIX. századig terjedő időszakot illetően megnyugtató képet ad a kutatás arányos alakulásáról. E cikkekkel nem áll módomban érdemben foglalkozni, csak felsorolásukra szorítkozhatok. *Gerevich László* tanulmánya későközépkori szobrászatunk térképének egy fehér foltját tünteti el a budai szobrászat és a prágai Parler-műhely kapcsolatainak feltárásával. *Csemegi József* a középkori építészet tervezési módszereit ismerteti, és von le fontos tanulságokat mai építészetünk számára is. *Takács Marianna* értékes XVI—XVII. századi műemlékünkkel a kékeddi Melczter-kastéllyal kapcsolatos kutatásait közli. XVIII. századi művészetünknek ugyancsak hiányos képét is kiegészíti néhány kutatási eredménnyel a kötet: így *Aggházy Mária* tanulmánya a pozsonyi székesegyház egykori stallumszobraitól, *Révhelyi Elemér* adatai Gode Lajos művészetéhez, *Lajta Edit* Schallhas Károlyról írt cikke.

Szemző Piroska a magyar folyóiratillusztráció kezdeteiről szóló tanulmányának érdeme, hogy ezt a kiterjedt, de teljesen feldolgozatlan területet nagy és fáradságos munkával hozzáférhetővé tette a művészettörténeti közvélemény számára.

A XIX. század mind sokrétűbbé váló problematikájával együtt az e korrall foglalkozó tanulmányok tematikája és a témák feldolgozási módja is kiszélesedik, illetőleg variálódik.

A század első felében Olaszországban járó vagy élő művészeink helyzetéről és életéről érdekes képet ad *Bíró Béla* sok adatanyagot tartalmazó cikke.

Munkácsyn kívül a századnak még két nagy festőegyeniségével foglalkoznak a tanulmányok. *Ybl Ervin* Szinyei Merse Pál rajzait ismerteti és elemzi, amivel erősen hozzájárul Szinyei törekvéseinek, egyes korszakainak alaposabb megismeréséhez. *Berkovits Ilona* Zichy Mihály művészetét új oldalról világítja meg; munkásságát az orosz realista művészet törekvéseivel hozza párhuzamba. Meggyőzően bizonyítja, hogy Zichy társadalomkritikája hogyan igazodik egyrészt az oroszországi viszonyokhoz, másrészt, az orosz festők milyen közvetlen hatásokat tettek Zichyre. Nem lehet azonban egyetérteni azzal, hogy a szerző Zichy világnézetét egyértelműen forradalminak értékeli, sokszor csak a cári

rendszer elleni kijelentések, vagy elkeseredett kitörések alapján, s e tétel igazolása érdekében Zichy munkásságának egyes oldalait teljesen elhagyja. További feladat lesz annak a kérdésnek megoldása is, hogy Zichy művészi szándéka a valóságot mélyen tükröző realista festészet megteremtésére — mely sokban egyezik Csernisevskij elveivel, — a megvalósítás során miért bonyolódott a szimbólikus, elvont művészi nyelv megoldhatatlan konfliktusaiba.

Soós Gyula az emlékműszobrászat mai szobrászati életünk számára is nagyon aktuális kérdését érinti Huszár Adolfról írt tanulmányával. Huszár pályafutását világosan, határozottan körvonalazza; cikke — különösen a fiatal szerzőké közül — kiemelkedik tárgyilagos hangjával (olyan értelemben, hogy a művészt nem ruhazza fel idegen értékekkel), stílusa olvasmányos, kerüli a frázisokat, erőltetett párhuzamokat.

Az építészettörténeti vonatkozású cikkek részben a Pollack monográfia köré csoportosulnak. Az adatgyűjtési munka részeredményeiről számol be *Boros Vilma* közleménye a Pesti Szépítő Bizottság működésének kezdetéről és a Szépítési Tervről. *Zádor Anna* tanulmánya Pollack Mihály tolnamegyei építkezéseiről gondos tudományos módszerekkel deríti fel Pollack működésének egy kiemelkedő szakaszát; ismerteti a szekszárdi megyeháza építéstörténeti és formai kérdéseit, de ezen túlmenően utal Pollack művészete és a helyi hagyományok találkozásából születő helyi stílus kialakulásának lehetőségére is. *Zakariás G. Sándor* közleménye a pesti építőmesterek munkásságát tárja fel levéltári kutatások alapján az eddig leginkább felderítetlen időszakból, az 1850–60-ig terjedő évekből.

A két világháború közti művészettel — sajnos az általános helyzetet tükrözve — az évkönyv csak igen szűkösen foglalkozik. *Boreczky László* cikke Derkovits Gyula festésmódjáról igen helyesen abból indul ki, hogy egy művészi munkásság alapos elemzéséhez nélkülözhetetlen fázis a formai kifejezési eszközök vizsgálata és hogy túl kellett jutni azon a vulgáris felfogáson, mely a formai elemzést formalizmusnak tekintette. *Boreczky* cikkében sok helyes megfigyelését közli Derkovits színeiről, festésmódjáról, kompozíciójáról, de hiányossága a cikknek, hogy a Derkovits festészetére jellemző formai eszközökből nem von le további következtetéseket, illetőleg felszínesen és tévesen következtet (pl: a dekorativitás kérdésében). A kor művészeti viszonyaiba ad bizonyos betekintést Fruchter Lajos műgyűjtő naplója, melyet *Bodnár Éva* közöl. A napló sok, egyéb forrásból meg nem ismerhető momentumot tár fel, de a közlés értékesebb lett volna, ha Bodnár Éva a szükséges helyeken jegyzetekkel látta volna el.

Az évkönyv jó színvonala nem kis mértékben a gondos szerkesztésnek köszönhető. Szép a könyv nyomdatechnikai kiállítása is; reprodukciói jobbak az átlagosnál, kár hogy a könyv nyomdai kultúrájának színvonalát a sajtóhibák esőkkentik.

Körner Éva

INTERCISA

(DUNAPENTELE-SZTÁLINVÁROS)

TÖRTÉNETE A RÓMAI KORBAN, I.

(GESCHICHTE DER STADT IN DER RÖMERZEIT).

Archaeologia Hungarica, új folyam XXXIII.

BARKÓCZI LÁSZLÓ, ERDÉLYI GIZELLA, FERENCZY ENDRE, FÜLEP FERENC,
NEMESKÉRI JÁNOS, R. ALFÖLDI MÁRIA, SÁGI KÁROLY

Akadémiai Kiadó 1954. (285 oldal, 36 szöveggéppel, 20 táblázattal és 92 képes táblával)

A magyar földön egykor élt népek története keretén belül az antik társadalom kutatásában lényeges lépést jelent a mai Sztálinváros (Dunapentele) múltjának monográfikus összefoglalása. Most első ízben került bemutatásra egy római telep élete, lakóinak sorsra részletes régészeti anyagközléssel, a római foglalástól egészen a telep elpusztulásáig. Az első kötet a történeti folyamat vizsgálására legalkalmasabb anyagot foglalja magában, az ásatások korszakokat tisztázó eredményeit, írásos és egyéb emlékeket, pénzforgalmat, temetőket és embertani anyagot. A társszerzők a kutatás mai állásának megfelelően, a régi eredmények és adatok kritikai felhasználásával és az újak alapos kidolgozásával oldották meg feladatukat. Miután a számos korábbi ásatás (főleg a század elején) elsősorban anyaggyűjtés céljából folyt s az akkori kutatók nem fordítottak gondot a társadalmi kérdések vizsgálatára, a munkaközösség számára csak az egyoldalú szempontból gyűjtött és közölt anyag állott rendelkezésre s a telep helyének egy-két, még fel nem ásott feltétele. Ennek dacára a meglévő anyag szilárd alapjára épített feldolgozásban a lehetőség szerint tükröződnek az intercisai társadalom sajátos vonásai, különösen a természeténél fogva erre legalkalmasabb epigráfiai fejezetben. Mindegyik fejezethez a megfelelő leletanyag csatlakozik, a leszűrt eredmények kézzelfogható bizonyítására.

*

Szilágyi János előszavában azt az utat mutatja be, melyet a magyar régészettudomány tett meg, míg eljutott mai fejlettségi fokáig. Hangsúlyozza, hogy régészetünk legújabb korszakában a kutatók — felhasználva a szovjet régészeti irodalom eredményeit — új történelemszemléletet alakítanak ki. Ez nyilvánul meg az új Sztálinváros római kori múltjának széles alapokon álló feldolgozásában is.

Az első fejezetben *Barkóczy László* a tábor és lakótelep topográfiáját és feltárását ismerteti, továbbá Intercisa történetét foglalja össze. Az általános topográfiai részben rámutat arra, hogy ez a tábor a II. század elejétől kezdve Pannónia feladásáig (i. sz. u. 410 körül), Alsó Pannónia határvédelmének jelentős

pontja volt. Megszállása Dácia meghódításával függött össze, ez a tábor a Dáciába vezető út fontos hídfője volt. A topográfiai helyzet bemutatását az 1949. év előtti ásatások ismertetésével kezdi, ezzel egyúttal a tábor kutatástörténetét is válaszolva. Ezután következik az 1949. évi ásatás leírása, melyből kitűnik, hogy a legújabb sztálinvárosi kutatások fejlett fokon, példaszerűen folytak. Az akadályozó tényezők (feldúlt terep, az előző ásatások árkaival és feltárt részeivel való egyeztetés) dacára az ásató a lényeges pontok eltalálásával mindazt feltárta, ami a tábor és környéke topográfiájának, a periódusok időrendjének és a tábor történetének tisztázásához szükséges volt. A régi ásatások eredményeit kritikailag tárgyalva illeszti bele az új ásatással nyert teljes képbe.

Az első tábor a palánktábor, melyről Paulovics nagyszabású feltárásai ismertetésében csupán említést tett, de biztos nyomait nem találta meg. Az új ásatás bebizonyította, hogy itt a későbbi kőtáborral kb. egyező méretű palánktábor állott, mely rövid életű volt és nyugati szakaszán leégett. A tábor, telep és temető leletei egyaránt a II. század elejére, a dák háborúk idejére kelteznek a tábor építését. A Hadrianus császár alatti határstabilizáció keretében a részben elpusztult palánktábort kőbe építették át. A kőtábor nyugati oldala többet szenvedett az ellenséges betörésektől, itt a talajnivót is magasabbra emelték. A tábor belsejében három, a külső falakon két periódus különböztethető meg. A kőtábor az első építkezési korszakban lekerekített sarkú, torony nélküli, a másodikban csak a tábor belsejében történtek átépítések, a harmadikban építették a legyezőalakú saroktoronyokat és a közbeeső patkóalakú tornyokat. Az utóbbi defenzív jellegű építkezésekkel egyidőben a porta decumanat patkóalakúan elfalazták. A tábor gazdasági életére vetnek fényt azok a nagy gabonatartó vermek, melyeket a szerző a táborfalon belül talált meg s leletanyagukat a periódusok szétválasztásánál használta fel. A tábor történetének megírásánál Barkóczy minden bizonyító anyagot felhasznál. Az ásatások megfigyeléseit, a leletanyagot, a feliratos anyag tanulságait, a limes többi táborainak építkezéseit és az egyéb történeti adatokat összevetve a következő eredményre jut.

Az intercisai telepnek őslakos előzménye nem volt, az első palánktábort a cohors I Alpinorum equitata építette, a katonai diplomák adatainak összevetése alapján a 106—107-es években. Hadrianus uralkodása alatt ugyanez a cohors építette át a tábort kőtáborrá. A Marcus Aurelius alatti germán-szarmata háborúkban 169 és 171 között szenvedhetett a legtöbbet a tábor és lakónegyed, a castrum nyugati fele ekkor pusztult el teljesen s a coh. I. Alpinorum felmorzsolódott. Ezután a szomszéd táborok vexillatioi tartották az őrséget egészen a cohors ∞ Hemesenorum c. R. megérkezéséig (kb. 176—178). A Szíriában szervezett cohors keleti fegyverzetével sikeresen állt ellen a hasonló harcmodorú szarmatáknak. A II. század legvégén Intercisában gazdasági fellendülés indult meg, ennek mozgatói a keleti eredetű erősebben romanizált katonák és az utánuk jövő polgári elemek. A keletiek kapcsolatot tartottak fenn aquincumi és brigetioi

rokonaikkal, főleg Aquincummal, részben katonai vonalon, részben kereskedelmi alapon. Intercisa művészeti jellegű emlékeiben tükröződik a legerősebben az aquincumi hatás. A III. század harci cselekményeire csupán a szír cohors kitűntető jelzői utalnak. Ez a csapat a Constantinus korában bekövetkezett pusztulás után már csak maradványaiban van meg, s az equites sagittarii soraiban szolgál. Ettől az időtől (kb. 333) számítható a tábor utolsó periódusa, melyet a nagy védelmi építkezések jellemeznek. A szerző az ekkor épített kiugró patkóalakú tornyok és legyezőalakú saroktornyok kérdésével kapcsolatban az egész limes-szakasz hasonló építkezéseit áttekinti s az eddigi nézetekkel szemben újólág meggyőzően bizonyítja be, hogy ez a táborforma nem dioeletianuskori, hanem a constantinuskori nagy erődítési munkálatok idejére jellemző. Új eredményekre jut az utolsó periódus etnikumának kutatásában is. A leletek alapján kimutatja a balparti szarmatkori népesség jelenlétét a táborban, s először mutat rá a rajnamenti germánság itteni feltűnésére II. Constantinus császár uralkodása alatt. Ezzel magyarázza a IV. századi élénk kereskedelmi kapcsolatot Germania tartománnyal. A tábor végleges pusztulására nincs határozott adat, addig állhatott míg az V. század elején Valeria tartományt hivatalosan át nem engedték az Alduna felől előretörő népeknek.

A történeti összefoglalás után a tábor körül kialakult telepet ismerteti a szerző. A canabae a castrumtól északra és délre épült ki. A déli oldalon a coh. I. Alpinorum táborához tartozó vályogból épített canabae-n kívül az Oroszlán által feltárt II. századi villa-épület állott. A II. században a keletiek által megindított fejlődés során a tábor körüli, addig üresen maradt terület is benépesült. A IV. században a tábor körüli épületekbe már sírokat helyeztek, a canabae csaknem teljesen elpusztult. Mindvégig a tábor függvénye maradt, nem fejlődött ki önálló szervezettel bíró teleppé.

Az 1949. évi ásatásokból leszűrt eredmények mutatják, hogy milyen jelentősége van a részletesen analizáló pontos ásatásnak, ha az ásató tudatosan keresi a hely fejlődésének történeti bizonyítékait s a leglényegesebb pontok tisztázásával tervszerűen hámozza ki a különböző korszakok egymásutánját.

*

A következő fejezetben *Sági Károly* a temetőket ismerteti. A régi dunapentelei ásatásokból közel ezer sír anyagát őrzik múzeumaink, azonban e feltárások megfigyelései, mint a szerző írja, alig adnak lehetőséget a temetkezési rítusok megismerésére, a temetőhöz tartozó telep etnikai kérdéseinek megoldására. Az 1949. évi ásatás éppen ezeknek a kérdéseknek a tisztázása szempontjából jelentős. A régiségkereskedők által alaposan feldúlt Öreghegyen igen szerencsés választás volt a mai É-D-i irányú dűlőút feltárása. Az út az egész temető hosszában haladt, s megvédte a különböző periódusok sírjait a bolygatástól. *Sági Károly* az 1949. évi ásatásból leszűrhető következtetéseknél a régebbi ása-

tások adatait, is felhasználta, érvényre juttatva ezzel az új ásatás hitelesítő jellegét. Az áttekinthető sírrajzokkal kísért sírleírások közben tárgyalja az egyes sírítusok eredetét és elterjedését, a kiemelkedőbb tárgyak analógiáit s minden egyes sírmál korhatározást ad. A különböző temetkezési szokások megnyilvánulásait éles szemmel kíséri figyelemmel, s más tartományokbeli, sőt néprajzi párhuzamok segítségével élénken állítja elénk a babonás hiedelmekkel guzsbakötött intercisai emberek elképzelését a túlvilági életről.

Az 1949. évi ásatás eredményeinek közlése után az intercisai temetők topográfiája és összefoglaló ismertetése következik. A temető nagy része a tábor déli kapujából kifutó római út mellett a tábortól délre alakult ki. A tábortól délre eső canabae rész elhatárolható volt az ettől délre kezdődő temetők területétől. A szerző a különböző topográfiai adatok összevetéséből szintén arra az eredményre jut, hogy a canabae legkorábbi része a tábor déli oldalán épült fel, a II. században a tábor melletti nyugati és északnyugati rész nem volt még beépítve s még a II. század második felében a tábor közelébe temetkezettek. A III. századi gazdasági fellendülés idején az addig beépítetlen, temetőnek használt területeket is beépítették. A IV. század viharai között a canabae lakossága a védettebb déli részre húzódott vissza s a felhagyott területeket újra temetőnek használták, beletemetkeztek az 1922-ben Oroszlán által feltárt villatelepülés romjaiba is.

Az égetéses sírok típusainak szétválasztásánál külön figyelmet érdemelnek a »padkás« sírok. Az ilyen sírok elterjedési területét felvázolva a szerző arra a következtetésre jut, hogy ezt a sírformát az első megszálló csapat, a cohors I. Alpinorum honosította meg. Ez a legkorábbi temetkezési forma Intercisában. Mivel a »padkás« temetkezés a III. században itt állomásozó coh. Hemesenorumnak tulajdonítható sírok közt is felbukkan, feltehető, hogy a régi cohors tagjaiból egyeseket az újba osztottak be s ezek fenntartották a régi temetkezési szokásukat. Az égetéses sírok tájolási rendszeréből és mellékletei jellegéből (ezt táblázatban mutatja be) arra következtet, hogy a kelet-nyugati sírirány a romanizált, az észak-déli pedig a helyi elemek tájolási módja. Természetesen a 18 sír statisztikájából levont következtetés nem döntheti el véglegesen a kérdést, de jó kiindulásul szolgál.

Intercisában a II. század közepétől kezdve tértek át az égetéses temetkezésről a csontvázas temetkezésre, mely a III. század közepétől kezdve már egyeduralgódóvá vált. Ennek a szokásnak az elterjedését. Nagy Lajos véleményéhez csatlakozva, a keleti elemek megjelenésével hozza kapcsolatba a szerző. A csontvázas sírok tájolási rendszerének és temetkezési módjának elemzésével további történeti eredményre jut. Az erőd helyőrsége a IV. század elején annyira megritkult, hogy pótlására a barbaricum emberanyagára is szükség lett. Eleinte a távolabbi vidékek népességét vették csak be a katonaság soraiba (ún. III. csoport, ellentétes tájolású férfi és női sírok). Házassági kötelék révén is kerültek új lakók a limesen túlról területünkre (I. c. észak-déli tájolású

csoporthoz). A IV. század derekán a Rajna vidékéről hoztak katonákat Intercisába, majd a szomszédos Alföld szarmata-kultúrájú népei közül fogadtak be egyre nagyobb néptömegeket határőri szolgálatra (I. b. csoport nyugat-keleti tájolású sírok, I. d. csoport dél-északi tájolásúak).

Sági Károly temetőkről írott fejezete rendszeres felépítésű, tárgyalása körültekintő, összefoglaló értékelése történeti eredményekre vezet. Erőssége a tájolások rendszeres megfigyelése, a leletegyüttesek táblázatban való összeállításával ezen keresztül a népi és társadalmi elkülönülés vizsgálata. Ez a fejezet az 1949. évi ásatás szilárdabb pilléreire építve tárgyalja az összes temetők anyagából levonható tanulságokat, azonban nem aknázza ki a teljes anyagot, nem ismerteti összefoglalóan az összes intercisai temetők egymáshoz való viszonyát, időrendi rétegződését. Reméljük, hogy a második kötetben, amely a régi ásatások teljes anyagát fogja tartalmazni, közölni fog egy olyan összefoglalást, lehetőleg áttekintő táblázatot, melyen a temetők és sírok lehetőség szerint időrendi sorrendben, helyrajzi és múzeumi nyilvántartási szám megjelölésével szerepelnek majd. Ez az anyag közzétételét váró többi kutató munkáját is lényegesen megkönnyítené.

*

Intercisa későrómai kori népességének embertani vázlatát *Nemeskéri János* a korszakra vonatkozó általános problémafelvetéssel vezeti be. Miután a régebbi ásatásokból embertani anyag nem állott rendelkezésre, csak az 1949. évi ásatás anyagán végezhetette el a rendszeres és pontos vizsgálatát. A végleges következtetések levonására, mint a szerző maga is megjegyzi, nagyobb vizsgálati anyagra volna szükség. Ennek dacára a régészeti megfigyelésekkel Sági Károly által elkülönített I. b és I. c. sírítussal eltemetettek esetében kimutatja, hogy itt valóban szarmata elemekkel, vagyis a Duna-Tisza közéről áttelepült népiséggel kell számolnunk. Összehasonlító táblázattal is bizonyítja, hogy az intercisai temető etnikuma Csákvár, Pusztavám, Zengővárkony és Győr későrómai temetőinek etnikumával mutat hasonlóságot, de arra már nem tér ki, hogy milyen népelemekről lehet itt szó. Mint arra Szilágyi János az előszóban rámutatott, sajnálatos, hogy a többi anyag alapján ismert cohors ∞ Hemesenorummal idekerült keleti elem a rendelkezésre álló embertani anyagban nem mutatkozik meg.

*

A pénzforgalommal foglalkozó fejezet szerzője *R. Alföldi Mária* ezt az igen fontos forrásanyagot nem statisztikailag kezeli, hanem kihámozza belőle Intercisa történetének a pénzforgalomban tükröződő periódusait. Csak biztosan összetartozó zárt éremlelet került itt elő, mely 260 tavaszán egy súlyos ellenséges támadás következtében került a földre. A további következtetéseket a szórványosan előkerült éremanyagból vonja le. Az Iulius Claudius házbeli

uralkodók idejéből való pénzek hiánya is bizonyítja, hogy Intercisa tábora nem tartozott az I. században épített korai limestáborok közé. A rendszeres pénzforgalom Traianus korában indult meg, s egyenletes maradt a II. század elején is egészen a Marcus Aurelius alatti markomann szarmata háborúig. Ez időből nincsenek nagyobb elrejtett leletek, de a szórványos érmek hiatusra utalnak, a rendszeres forgalom 176–78-tól indul meg újra. A legégyenletesebben Septimius Severus trónralépésétől III. Gordianus uralkodásáig forgott a pénz Pannóniában, ez mutatkozik meg Intercisában is, a viszonylag nyugodt korszak bizonyítékaként. Gallienus alatt a szórványos éremleletek hiánya is jelzi a tartomány feszült, háborús helyzetét. Ezután egyre inkább az újonnan szervezett sisciai verde látta el pénzzel a tartományt. 320-tól a pénz mennyisége fokozódott, ez nemcsak a pénzromlásra, hanem mint a szerző bővebb magyarázat nélkül írja — Pannónia IV. században megnövekedett fontosságára utal. A 374–75. évi nagy quád-szarmata betörés utáni időből már nagyon kevés pénzt találtak Intercisában, a legutolsó II. Valentinianus középbronza. Különös érdekességük a keleten sorozott katonaság magával hozott keleti érmei és egy VI. századi keleti gót érem, melyet a szerző új meghatározással közöl.

A zárt és szórványos leletek részletes katalógusa után az intercisai temetőkből előkerült érmekeket ismerteti a szerző. A közelebről meg nem határozható sírokból valókat felsorolásban, a biztos sírösszefüggésekből származókat táblázatokban. R. Alföldi Mária ezzel a módszertani újításával igen jól áttekinthetővé teszi a temetők biztos éremanyagát. Rövid összefoglalásban ismerteti a táblázatokból levonható tanulságokat.

A pontosan és rendszeresen közölt anyag alapján megírt történeti összefoglalásban a szerző meglehetősen szűkszavú, mert, mint jegyzeteiben is utal rá, az itt érintett problémákat a Dunántúl teljes rómaikori pénzfogalmát tárgyaló, előkészületben levő munkájában fogja részletesen kifejteni.

*

Az intercisai kőemlékanyag igen jelentős helyet foglal el a leletek közt. 405 kőemlék gyűlt össze több mint egy évszázada erről a helyről. Ennek az anyagnak igen alapos és szakavatott összefoglaló ismertetésében *Erdélyi Gizella* Intercisa összes kőemlékeit tárgyalja. Közlése a legmesszebbmenő teljességre törekszik, s a további kutatásnak megbízható forrása lesz. A kőemlékek összegyűjtésének és kutatástörténetének ismertetése után az Aquincumból történt kőszállítás kérdését tárgyalja, majd röviden összefoglalja az alábbiakban részletezett eredményeket.

A sirtáblák tárgyalását a korai (I. sz. vége — II. sz. eleje) katonai síremlékekkel kezdi, szétválasztja a helyi állítású és a más táborhelyekről elhurcolt köveket, minden egyes emléknél lehetőség szerint meghatározza állításának helyét. A II. század közepéig a sírköveken nem találhatók olyan jellemző sajá-

tosságok, amelyek alapján helyben dolgozó műhely fennállására lehetne következtetni. A II. század végétől a cohors ∞ Hemesenorum megjelenésével kimutatható egy összefüggő csoport, mely nagy valószínűséggel tekinthető helyi műhely termékének. Ez a műhely a katonasággal állhatott szoros kapcsolatban, de kielégítette a polgári megrendelők igényeit is. Két sírtáblán (16. és 93. sz.) a szerző a keleti kőfaragóművesség hatását mutatja ki. Ez a jelleg sokkal erősebben domborodik ki a szarkofágokon. A szarkofágtemetkezés a III. század folyamán terjedt el általánosan Intercisában a coh. ∞ Hemesenorum katonái és veteranusai körében. Ha a temetkezők a légio II és I. adiutrix katonái vagy veteranusai, avagy polgári egyének, a keletiekkel való kapcsolatuk nevükben és származásukban nyilvánul meg. A szarkofágok nagy része az aquincumi műhelyekkel mutat rokonságot, de a szerző feltételezi egy helyi műhely létezését is, amit alátámaszt a keletiekkel bővült lakosság megnövekvő igénye és az Aqiuncumból való szállítás nehézsége. A helyi készítés lehetőségét még valószínűbbnek tartja a sírépület-alkatrészek esetében. A különböző helyeken között és elhelyezett aedícula alkatrészek gondos összekapcsolásával bemutatja többek között azt az indadíszes aediculafal típust, mely Aquincum anyagától eltérő intercisai sajátosságokat mutat s helyi előállítására igen valószínű. Emellett szól az is, hogy a sírépületekhez tartozó feliratok zöme a cohors ∞ Hemesenorum katonáinak szól. Készültek sírépítmények a bennszülött eredetűek számára is, ezekhez tartoztak a kocsijelenetes táblák. A mitológiai táblák a temetők területéről kerültek elő, ebből a szerző arra következtet, hogy nem Aquincumból. táborépítéshez hurcolt anyagról van szó. A III. században a keleti származású katonák és jómódú szírek megkívánták sírépületeiken a hellénisztikus központokban jól ismert mitológiai tárgyú jelenetek alkalmazását. A táblák nagyrésztben Aquincumban készülhettek, vagy aquincumi kőfaragók Intercisában, a helyszínen tettek eleget a megrendeléseknek. A mitológiai jelenetes táblák mintaképei részben Keletről valók, de kimutathatók galliai, rajnavidéki és Itáliából Noricum és Nyugat-Pannónia közvetítésével jött hatások is. Az állatküzdelmeket ábrázoló sírépület-alkatrészek Nyugat- és Délpannoniával mutatnak kapcsolatot.

Külön tárgyalja a szerző a feliratos táblákat és oltárokat. Az ún. »burgus feliratok« esetében az egy műhelyből való származásuk mellett foglal állást. Az oltárkövek esetében kiemeli, hogy viszonylagos korhatározást elsősorban a coh. ∞ Hemesenorum oltárkönyvei nyújtanak. A köemlékekek ismertetését a vallási étellel kapcsolatos táblák és istenszobrok bemutatásával zárja le. Megfigyelései túlterjednek az intercisai körön, munkájában a pannóniai kőfaragóművesség számos kérdését veti fel s részleteiben tisztázza is, véglegesen azonban nem zárja le (pl. kőfaragóműhelyek kérdése), mert nem támaszkodhat a nagy központ, Aquincum kőanyagának hasonló jellegű teljes ismertetésére.

Az epigráfiai fejezetben *Fülep Ferenc* a feliratos kömlékeket jelentőségük szerint csoportosítva tárgyalja. Először a tábor környékére és a canabaeba települt illyr kelta őslakosság emlékeit foglalja össze részletes névelemzéssel. Bemutatja az őslakosság romanizálódásának folyamatát három generáción keresztül. A tiszta illyr vagy kelta neveket keltás hangzású római cognomenek váltják fel, s végül az őslakosok utódai már teljesen római neveket viselnek. A tisztán római nevek már a II. század első felében jelentkeznek, az őslakosok nevei a II. század vége felé ritkulnak s tűnnek el egészen. Nevében is leginkább az őslakosság vezető rétege idomult a hódítókhoz. A szerző névelemzés alapján mutatja ki, hogy a nevek legnagyobb része elüt az aquincumkörnyéki eraviszkus őslakosság névanyagától, és inkább Pannonia Superior és Noricum felé mutat rokonságot. Nem tárgyalja azonban összefoglalóan azt a névanyagcsoportot, mely a környék eraviszkus szálláshelyeivel mutat kapcsolatot s az elemzés során ki is bontakozott (Csákvár, Velence, Tabajd stb. lelhelyű kömlékeken).

Ezután a feliratos emlékek alapján végigköveti Intercisa hadtörténetét, különválasztva a máshonnan származó köveken szereplő csapattesteket. Részletesen bizonyítja, hogy a cohors ∞ Hemesenorum nem a II. század elején kerül Intercisába, hanem Marcus Aurelius szervezi Szíriában, valószínűleg római polgárokból s a II. század utolsó harmadában jelenik meg itt. A Marcus-féle alapítást bizonyítja a csapat Antonina alapító jelzője, mely a csapatnév előtt áll, nem mint későbbi kitüntető jelző a »Maximiana« és »Gordiana«, melyeket a III. század folyamán aratott győzelmeivel nyert el. Megnyugtató eredményre jut a szerző a Commodus császár határmegegerősítési intézkedéseit tükröző ún. »burguskövek« sokat vitatott kérdésében, melyeket szerinte mind 185-ben készítették, de különböző időpontban építettek be, Commodus britanniai győzelme előtt vagy után.

Alaposan tárgyalja a keletiek feliratos emlékeit. A sírkövek, szarkofágok, oltárok és építési feliratok tanúskodnak amellet, hogy a keletről hozott katonaságon kívül keleti eredetű polgári egyének is laktak Intercisában. Figyelemreméltó a keleti cohors veteranusainak Caracalla császár üdvéért közösen állított felirata s az aquincumi és brigetioi légiókkal való családi kapcsolatok ismételt kiemelése.

Érdekes új feloldást nyújt a szerző Cosmius vámtisztviselő fogadalmi táblájának keretén levő, eddig észre nem vett betűk felismerésével. Eszerint Cosmius a zsidó synagoganak tisztségviselője, ami azt bizonyítja, hogy Intercisában a zsidó diaspora elég jelentékeny lehetett.

A mérföldkövek, császárok tiszteletére állított feliratok tárgyalása után az intercisai vámállomás jelentőségével foglalkozik, majd a vallási vonatkozású feliratos emlékekkel. Rámutat arra, hogy az őslakosság vallásának felbomlását gazdasági és társadalmi változásokra vezethetjük vissza. Az őslakosságban szívoosan továbbélő vallási szokások és istenvilág a régi felépítmény csökevényeinek ellenállását jelentik, az új alap, a kialakuló rabszolgatársadalom saját felépít-

ményével, a római államvallással szemben. Staerman kutatásai alapján kifejti, hogy a III. században a dunai provinciákban feltűnő Silvanus Domesticus, Diana, Liber-Libera és Terra Mater kultusz a katonaság és a helyi lakosság szoros kapcsolatára utal. Az intercisai Diana és Liber-Libera oltárok is a III. századból valók. A vallási emlékek közül három felirat a balkáni thrák ethnikum jelenlétét bizonyítja. Juppiter hivatalos tisztelete mellett Herculesé és Mercuriusé tűnik fel, majd a III. században a kizsákmányolt provinciálisok a túlvilági boldogságot ígérő keleti misztériumvallások felé fordultak.

A következőkben Fülep Ferenc összefoglalóan tárgyalja Intercisa társadalmi kérdéseit. Nem támaszkodhatik a teljes tárgyi anyagra, csupán az első kötetben közöltekre. A feliratós anyag a társadalmi kérdések szempontjából igen szűkszavú, ennek dacára a szerző kevés támpontból kiindulva is életteljes képet nyújt Intercisa gazdasági és társadalmi életéről. Egy római település életének ilyen szemszögből való *összefoglaló* tárgyalása régészeti szakirodalmunkban először látott napvilágot. Segítségül veszi a szovjet kutatások eredményeit, elsősorban E. M. Staermannak a dunai provinciák társadalmi fejlődéséről írott műveit s a viszonylag gyér helyi anyagot ebbe az általános képbe illeszti bele. Az őslakos települési előzménnyel nem bíró Intercisába behúzódo őslakosok valószínűleg iparral foglalkoztak, a szabad kisbirtokosok a környék földjeit művelték. Azok, akiknek sírkövei fennmaradtak a lakosság felső, tehetősebb rétegéhez tartozhattak, ők veszik fel leghamarább a római neveket. A III. században megnő a dunai provinciákban a szabad parasztság jelentősége, a rabszolgák inkább a császári adminisztráció stb. szolgálatában állottak. Három görög származású rabszolgát és négy szabadonbocsátottat mutat be Intercisában, de ezt a csekély számot nem tartja véletlennek, mert itt valószínűleg a népes családok maguk művelték földjeiket. A jó katonanyagot szolgáltató Pannónia jelentősége a III. században megnő, a légiók és segédsapatok a vidéki lakosság köréből töltődnek fel, megerősödik a kapcsolat a helyi lakosság és a katonaság között. A IV. században azonban Pannóniában is kifejlődnek a latifundiumok, s felszívják a kis parasztgazdaságok földjének nagy részét. A határmenti lakosság egyre ritkul, munkaerőhiány mutatkozik, a nagybirtokosok részben bérbeadják földjeik nagy részét, s barbárokat telepítenek be mint colonusokat. Utal a temetők anyagában kimutatható családi kapcsolatokra a túlparti barbárokkal. Ez ellen küzdött hivatalosan is a római hatalom, valóban az elnyomott réteg és a túlparti barbárság összefogása nem egy esetben alapjaiban rendítette meg a rabszolgatartó rendet.

Az elnyomók társadalmi rétegződését vázolja a szerző még egyszer kiemeli, hogy a helyi lakosság társadalmi szempontból nem volt egységes, előkelői a római hatalommal azonosították érdekeiket. A hódító hatalmat elsősorban a katonai rend képviselte, mely nemcsak az ellenség távoltartására, hanem a provinciálisok fékentartására is szolgált. Intercisából a legkülönbözőbb rangúak emlékeit ismerjük, több esetben kimutatható a katonai foglalkozás apáról fiúra való örök-

lődése. Végezetül az eddigi kutatással szemben kimutatja, hogy bár Intercisa nem emelkedett városi rangra, mégis megtaláljuk itt a collegiumok nyomát, elsősorban temetkezési egyesületét.

*

Az egyetlen görögnyelvű intercisai feliratot *Ferenczy Endre* teszi közzé. Az eddig csupán magyarázat nélkül közölt sírfeliratot meggyőzően egészíti ki, s az elhunyt eredetének kérdését pontos szövelemzéssel tisztázza. A sírkövet Pistonas-nak, egy kyprosi lovas vexillatio tagjának állította valószínűleg bajtársa Krispos. Pannónia területén eddig kyprosi lovascsapatról nem tudunk. Dáciában azonban állomásoztak ilyen csapatok. A későrómai írásmóddal vésett feliratot egy nagyobb barbár támadáskor Intercisába hívott lovascsapat itt elhunyt tagjának állították. Miután Pistonas nem viselt semmilyen rangot, neve mellől hiányzik az apa megnevezése, *Ferenczy* felveti, hogy rabszolgaeredetű lehetett.

A kötetet *Erdélyi Gizella* és *Fülep Ferenc* együttesen készített köemlék-katalógusa zárja le. Ez a katalógus első esetben hozza részletesen egy pannóniai telep teljes köemlékanyagát. Az összes köemlékekre vonatkozó szétszórt adatok teljes összegyűjtése a katalógust értékes régészeti és történeti forrásgyűjteménnyé avatja.

*

Az Intercisa történetét feldolgozó monográfia bizonyíték arra, hogy több szerző munkaközössége mennyire eredményes lehet. A társszerzők figyelemmel kísérték egymás eredményeit, mint ezt a kötetben található számos utalás jelzi. Külön utakon indulva egyöntetű eredményre jutnak a tábor keletkezésének idejére nézve, a lakótelep kiterjedésének és összehúzódásának s az Aquincumból történő kőszállítások kérdésében. Egységesen mutatják be az őslakos eredetűek szerepét, az egymást váltó kohorsok történetét, a keleti eredetű új lakosság jelentős szerepét, a többi táborokkal való kereskedelmi, családi kapcsolatokat, a thrák, germán elemek feltűnését stb. Ez azonban néha ismétlődésre vezet, különösen a köemlékekkel foglalkozó fejezeteknél (pl. máshonnan ide hurcolt kövek kérdése). Bár jelen esetben a két, köemlékekkel foglalkozó társszerző együttműködése munkájuk eredményességéből is jól kitűnik, az ilyen egységes tárgycsoport megosztása nehézkessé teszi a munkát. A jó munkaközösségi munka keretében azonban az egyes kutatók esetleges eltérő véleményüket is fenntartották. Ilyen eseteket is találunk a köemlékek korhatározásánál és különösen a IV. században betelepített barbár népek kérdésében. A Ságínál és Nemeskérinél megemlített, északkeletről betelepített (talán gepida) elemekről *Barkóczi* és *Fülep* történeti és társadalmi összefoglalásaiban nem olvashatunk. A IV. században

feltűnő balparti szarmata kultúrájú elemek jellegére nézve pedig határozottan eltérőek a vélemények. Barkóczi csak a táborral kapcsolatban említi őket, s jelenlétüket csak a katonaság keretében tartja elképzelhetőnek, Sági különválasztja a házasság révén bekerült túlparti elemeket a később határőrszolgálatra behozottaktól, Fülep pedig a dunai provinciákra jellemző általános társadalmi kép elfogadásával az Intercisa környékén eddig még nem bizonyítható latifundiumok új colonusait látja bennük. A betelepítés kérdésében, melynek új szempontból való tárgyalása is már nagy lépést jelent előre, a további kutatás fog megoldást hozni.

Várakozással tekintünk a monográfia második kötete elé, mely az eddig feltárt temetők s a régi ásatások teljes anyagát fogja bemutatni. A két kötet együtt egyik leggazdagabb lelőhelyünk anyagát teszi majd közismertté. Remélhető, hogy ezután hasonló nagyigényű monográfiák sorozata indul majd meg, alapul szolgálva Pannónia történetének új társadalomtörténeti feldolgozására.

B. Bónis Éva

TUDOMÁNYOS KRÓNIKA

Előadások, ankétok, viták

A *Közgazdaságtudományi Főbizottság* 1954. július 19-én megtartott ülésén megvitatta *Péter György* »Statisztika« c. könyvét. A Főbizottság megállapította, hogy a könyv megfelel a szocializmus építése gyakorlati követelményeinek és felkelti az érdeklődést a statisztika iránt, rámutat szükségességére, használhatóságára. Megállapította továbbá, hogy a könyvben konkrétabban kell rámutatni a statisztika és tervgazdaság kapcsolatára, javítani kell a könyv stílusát és el kell hagyni egyes felesleges példákat és idézeteket.

*

A *Néprajzi Főbizottság* 1954. október 7-én kibővített ülésén megvitatta a néprajztudomány megoldandó elméleti és módszertani kérdéseit. A vita feladata a legfontosabb kérdések kitzúzése volt. A vita résztvevői a referátumok alapján számos új szempontot vetettek fel és rámutattak az elvi és módszertani kérdések tanulmányozásának nagy fontosságára. A vita jelentőségét fokozta a társ-tudományok (nyelvészet, irodalomtörténet) képviselőinek aktív részvétele. A Néprajzi Főbizottság feladatául tűzte a felmerült kérdések beható tanulmányozását és a kutatómunka során való megoldását.

*

A *Művészettörténeti Főbizottság* 1954. október 13-án vitát rendezett az elmúlt öt esztendő ismeretterjesztő művészettörténeti irodalmá-

ról. A vita hozzászólói egyöntetűen kiemelték a művészettörténet kérdései iránt mutatkozó széleskörű érdeklődést, amelyet az utóbbi évek nagyszámú ismeretterjesztő irodalma sem képes teljesen kielégíteni. Rámutattak arra, hogy az ismeretterjesztő munka különleges igényű tudományos feladat, amelynek jó megoldása csak a szóbanforgó kérdés teljes anyagának ismeretében és biztos elméleti alapokon lehetséges. Bírálták a különböző ismeretterjesztő kiadványokat, és ezzel kapcsolatban felhívták a figyelmet a különböző típusú munkák műfaji követelményeire. Nyomatékosan hangsúlyozta valamennyi hozzászóló az eddig megjelent kiadványok legnagyobb részének nem kielégítő kiállítását, a reprodukciók rossz kivitelét. Sürgették fontos kiadvány-sorozatok folytatását, illetve megindítását: elsősorban a városokat és műemlékeket ismertető, valamint a nagy magyar és külföldi mesterek munkásságát összefoglaló sorozatokat. A vita tanulságait a kiadóvállalatok fel fogják használni további munkájukban.

*

Az *ipargazdasági szakkbizottság* 1954 őszén az elméleti és gyakorlati szakemberek széleskörű bevonásával vitát indított a »Beruházások hatékonysága« címmel. Ennek során megvitatta *Perédi Károly* »A beruházások hatékonyságának kérdése, a gazdaságosság és realitás számítási módszere« és *Turánszky Miklós* »A beruházások gazdaságosságának fogalma és számszerű kiértékelése« c. tanulmányát.

*

A II. osztály vezetősége 1955. január 18-i ülésén megvitatta a *Régészeti Főbizottság* jelentését a régészettudomány eredményeiről az első öt éves terv időszakában, jelenlegi helyzetéről és problémáiról. A jelentés rámutatott arra, hogy bár a terv helyesen és történeti szempontok alapján tűzte ki a feladatokat, a számottevő részleteredmények ellenére ezek megvalósítása nem sikerült. Ennek oka a kutatók nagy részének módszertani és elméleti téren való hiányos felkészültsége mellett elsősorban a kutatás anyagi és szervezeti feltételeinek elégtelenségében rejlik. A terv nem számolt és nem is számolhatott a múzeumi és a leletmentési feladatok hatalmas arányú megnövekedésével, amely elvonta a régészeket az elmélyült kutatómunkától. A Régészeti Főbizottság tagjai hozzászólásaikban részletesen kifejtették a jelentésben megfogalmazott azt a véleményüket, hogy a régészettudomány rendelkezésére álló jelenlegi szervezeti keretek nem teszik lehetővé a tudomány további kívánatos fejlődését és az előtte álló nagy feladatok megoldását.

Az osztályvezetőség tagjai hozzászólásaikban rámutattak arra, hogy a szervezeti és anyagi feltételek megjavítása mellett a régészettudomány további fejlődéséhez nélkülözhetetlen a szovjet régészettudomány tapasztalatainak alkotó elsajátítása, valamint a módszertani kérdések megvitatása és tisztázása. A régészettudománynak törekednie kell arra, hogy minél hamarabb megkísérelje az eddigi eredmények szintézisének létrehozását, még akkor is, ha a jelenleg rendelkezésre álló anyag még nem engedi meg minden kérdés egyértelmű eldöntését. Az ilyen szintézis, valamint a részletkutatásoknak az általános történeti-kulturális fejlődés képébe való illesztése teszi egyedül lehetővé, hogy a régészettudomány eredményeivel a többi tudományok és az érdeklődők szélesebb köre megismerkedhessenek. Csak ez teszi lehetővé, hogy a régészettudomány eredményei közkinccsé váljanak, és hogy a régészettudomány megbecsülése és támogatása fokozódjék, s ezzel a régészettudomány elfoglalja az őt megillető helyet az ország tudományos és kulturális életében.

*

A *Történettudományi Főbizottság* 1955. január 28-i ülésén több fontos kérdés mellett foglalkozott a népi demokrácia korszakának egyetemi tankönyvekben való feldolgozásával, amit történéseink soron következő legnagyobb feladataként jelölt meg. Ez alkalommal számolt be *Pach Zsigmond Pál* a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese Szovjetunióbeli és *Ember Győző* a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lengyelországi tanulmányútjáról.

*

A II. osztály *Pedagógiai Főbizottsága* 1955. február 15-iki ülésén *Szokolszky István* a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet igazgatója beszámolt a pedagógiai kutatómunka módszereivel kapcsolatos tapasztalatairól a Szovjetunióban tett tanulmányútja alapján. Beszámolójában ismertette a Szovjetunióban alkalmazott módszereket és az elért eredményeket, és felvetette a hazai módszertani kutatások kialakulatlanságát. *Székely Endréné* csehszlovákiai tanulmányútját ismertette. Elmondta, hogy a tudományos munka megszervezését alaposan tanulmányozta. Beszámolt a Komenszky kutatásokkal kapcsolatos nemzetközi munkaközösség munkájáról.

Mindkét beszámoló alapos képét adta a pedagógiai tudomány jelenlegi helyzetének a Szovjetunióban, illetve Csehszlovákiában.

*

A *Filozófiai Főbizottság* 1955. február 8-i ülésén megvitatta *Havas Ernő* »A társadalmi törvények objektív jellege és a tudatos emberi cselekvés« c. tanulmányának téziseit.

*

Az *Állam- és Jogtudományi Főbizottság* 1955. február 19-én megvitatta *Medve Zsigmond* egyetemi docens, a jogi tudományok kandidátusának »A jogtudomány kérdései a mezőgazdasági termelés fejlesztésével kapcsolatos határozatok tükrében« c. tanulmányát, mely a *Jogtudományi Közöny* 1954 november-decemberi számában jelent meg.

Korreferensek Világhy Miklós egyetemi tanár, a jogi tudományok kandidátusa és Nagy László aspiráns voltak. A hozzászólások leginkább a földjog és a termelőszövetkezeti jog, a háztáji gazdaság kérdéseivel, valamint a termelőszövetkezetek állami irányításával és a termelőszövetkezeti mintaalapszabály egyes részeinek elemzésével foglalkoztak.

A Főbizottság megállapította, hogy a tanulmány a legfontosabb problémák felvetésével megalapozta a téma körüli vitát és felhívta a figyelmet a jogtudomány sürgős teendőire a mezőgazdasági termelés fejlesztésével kapcsolatban. A vitában elhangzottak alapján a Főbizottság felhívta a jogtudományok művelői figyelmét, hogy a probléma időszerűségére való tekintettel a földtulajdon, a földhasználat, a város és falu közötti kapcsolatok jogi formái, a termelőszövetkezetek állami irányítása, a háztáji gazdaság és a termelőszövetkezeti jogi jogviszony kérdéseinek feldolgozását a mezőgazdasággal összefüggő jogtudományi kérdéseket illetően elsőrendű feladatnak tekinti. Egyben felkérte az Állam- és Jogtudományi Intézetet, hogy széleskörű viták rendezésével tárgyalják meg mindazokat a kérdéseket, amelyek e vonatkozásban elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt igen jelentősek.

Állam- és Jogtudományi Kongresszus

Az *Állam- és Jogtudományi Főbizottság* 1955. január 22-i ülésén értékelte az 1954. december 1–3. napján megrendezett *Állam- és Jogtudományi Kongresszust*. E kongresszus jelentősége a szovjet elvtársak véleménye szerint mindenekelőtt abban áll, hogy ez volt az első átfogó, kifejezetten tudományos jellegű kongresszusa nemcsak a magyar, de a népi demokratikus jogászoknak is.

A Kongresszus iránt megnyilvánuló igen széleskörű érdeklődés, amiről elsősorban a többszáz főnyi hallgatóság, a 40–50 hozzájáruló, valamint az állami szervek érdeklődése tanúskodik, arra mutat, hogy a Kongresszus megrendezése mindenképpen időszerű volt, és figyelmeztette a magyar állam- és jogtudomány művelőit arra a felelősségre, amelyet

tudományos tevékenységük során a gyakorlat irányában vállalniok kell.

Külön jelentőséget adott a Kongresszusnak a szovjet és népi demokratikus tudomány képviselőinek aktív és magas színvonalú részvétele: a kongresszuson két szovjet, két lengyel, egy csehszlovák, egy német, egy bolgár és egy román tudós vett részt tíz előadással, illetőleg hozzászólással.

A Kongresszus színvonala arra mutat, hogy állam- és jogtudományunk fejlődőben, emelkedőben van. Az előadások állam- és jogtudományunk döntő kérdéseit ölelték fel. Jelentős részükben kutató jellegűek voltak, és nem minden eredmény nélkül megmutatkozott bennük a gyakorlat tudományos eszközökkel való fejlesztésének törekvése.

Ugyanakkor — bár megállapítható, hogy az állam- és jogtudomány keresi az utat az elmélet és a gyakorlat helyes viszonyához — e téren még mindig gyakori jelenség a túlzott elvontság, és sajátos formában jelentkezett a praktikizmus is. Nem egyszer egy-egy előadáson belül szétváltak az elméleti fejtegetések, amelyekhez gyakorlati következmények nem fűződtek és a gyakorlati javaslatok, amelyek nem épültek elméleti fejtegetésekre. Tapasztalható volt, hogy az egyes jogi részletkérdések elméleti kimunkálása nem állt ugyanazon a színvonalon, mint az átfogó, általános problémák elméleti feldolgozása.

Másik hibája volt egyes előadásoknak, hogy túlságosan sok kérdést igyekeztek felölelni. Bizonyos egyenetlenség mutatkozott továbbá a hozzászólások színvonalában is.

A Kongresszus rendezése — a Főbizottság és az Állam- és Jogtudományi Intézet, különösen pedig az ott szervezett szervezőtitkárság működésének következtében — sikeres volt. A Főbizottság az előkészítés során kollektív munkát végzett, tagjainak többsége aktívan részt vett az előadások előzetes megvitatásában és a Kongresszusra vonatkozó határozatok meghozatalában.

Mégis a Kongresszus rendezésével kapcsolatosan volt egy-két, a *jövőben hasznosítható tapasztalat*. Így a Kongresszus napirendje túlságosan zsúfolt volt. A zsúfoltság megszüntetése érdekében célszerűnek látszik a jövőben inkább jogágak szerint, a megalakult

szekciók keretében rendezni tudományos ülésszakokat, bár kétségek nélkül helyes volt az *első* tudományos összejövetelt plenáris kongresszuson, az egész állam- és jogtudomány seregszemléjeként megrendezni és az is kétségtelen, hogy a jövőben is helyes lesz hosszabb időközönként egy-egy átfogó, az egész állam- és jogtudományt megmozgató tudományos rendezvényt szervezni.

A kongresszus világossá tette, mekkora szerepe van az állam- és jogtudománynak a béke és a demokrácia védelmében a nemzetközi együttműködés elmélyítése terén. Különleges jelentősége van a Szovjetunió és a népi demokráciák jogtudoásaival való együttműködésének. Kitént, hogy számtalan elvileg azonos, de részletmegoldásokban eltérő kérdés merül fel a népi demokráciákban. Ennek az együttműködésnek magyar részről való megoldását az Állam- és Jogtudományi Intézet vállalta.

A Kongresszus során több olyan fontos kérdés merült fel, amelyek megvitatása, illetőleg tovább vitatása fontos. Ilyen kérdések pl. a népi demokrácia első szakasza államának és jogának története és jellege; a szocialista állam formáinak kérdése; a szocialista törvényesség és a jogalkalmazás kérdései; a tanácsok és a Hazafias Népfront kapcsolatának formái, a falu és a város szerződéses kapcsolatainak kérdése; a népgazdasági terv végrehajtását biztosító jogviszonyok formái; a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmének kérdései.

A Kongresszus anyaga színvonalánál fogva is, de az általa felvetett és a Kongresszuson teljesen meg nem oldott rendkívül fontos vitakérdések megoldásának elősegítése érdekében is megérdemli, hogy külön kiadvány formájában közzétételre kerüljön.

*

A Főbizottság az *állam- és jogtudomány nemzetközi kapcsolatainak elmélyítésével* is foglalkozott. A Kongresszuson résztvevő szovjet küldöttség vezetőjének, I. V. Pavlovnak a kérdésben tett javaslataiból kiindulva megállapította, hogy a budapesti Állam- és Jogtudományi Intézet már huzamosabb ideje

rendszeresen megküldi a jogi kiadványokat és folyóiratokat a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária, legújabbban pedig a Német Demokratikus Köztársaság Jogtudományi Intézetei számára.

Felkérte az Állam- és Jogtudományi Intézetet, hogy készítse elő egy félévenként megjelenő tájékoztató közreadását, amely orosz nyelven tartalmazná az adott időszakban megjelent legfontosabb jogszabályok, állam- és jogtudományi művek, valamint a folyóiratokban megjelent fontosabb cikkek jegyzékét. Ugyancsak tartalmazza ez a tájékoztató a tudományos élet híreit.

A Főbizottság felhívta a budapesti Állam- és Jogtudományi Intézetet, hogy a magyar állam- és jogtudomány tervének leglényesebb pontjait küldje meg tájékoztató jelleggel a baráti államok intézeteinek. Kívánatosnak tartja a Főbizottság, hogy a jogtudományi folyóiratokba a baráti államok jogászai az eddiginél nagyobb mértékben jelentkezzenek cikkeikkel, és megállapította, hogy a Magyarországon előkészületben levő s valamennyi baráti államban egyaránt fontos kérdéssel foglalkozó műveket kölcsönösen konzultálni kell és ennek során ki kell kérni az azonos vagy hasonló kérdéssel foglalkozó és más baráti országokban dolgozó tudósok véleményeit, észrevételeit.

Emléklések

A Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Béketanács és az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága 1955. február 10-én ünnepi ülésen emlékezett meg *Montesquieu halálának 200. évfordulójáról*. *Lukács György* akadémikus elnöki megnyitója után *Mátrai László* lev. tag tartott előadást »Montesquieu a felvilágosodás filozófusa« címmel. Majd *Bónis György* egyetemi tanár, a jogi tudományok kandidátusa »Montesquieu jogi és politikai nézetei« c. előadása hangzott el. Az előadások után művészi műsor következett.

*

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya 1955.

február 23-án emlékülést rendezett *Derkovits Gyula* születésének 60. és halálának 20. évfordulója alkalmából. *Fülep Lajos* lev. tag elnöki megnyitója után *Körner Éva* mondott innepi beszámolót.

Szabkbizottságok megalakulása

A Művészettörténeti Főbizottság mellett *Iparművészeti Szabkbizottság* alakult az iparművészet-történet kutatásának irányítására és a történeti kutatásnak az élő iparművészet fejlődéséhez nyújtott segítsége fokozására. A Szabkbizottság elnöke *Genthon István*, a művészettörténeti tudományok kandidátusa.

*

A Filozófiai Főbizottság mellett megalakult az *Esztétikai Szabkbizottság*. A Szabkbizottság alakuló ülését 1955. február 11-én tartotta, mely alkalommal megvitatásra került *Forgács László*: »Bajza és Belinszkij« c. tanulmánya.

Új akadémiai intézetek

Pártunk III. Kongresszusa útmutatásai alapján a közgazdaságtudomány fellendítése érdekében 1954 decemberében megalakult a *Közgazdaságtudományi Intézet*. Az intézet 7 osztályra tagozódik: általános közgazdasági osztály, ipari osztály, mezőgazdasági osztály, forgalmi osztály, pénzügyi osztály, nemzetközi gazdasági osztály, könyvtári és dokumentációs osztály.

Az intézet tudományos tanácsának létrehozásával megszűnt a Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya keretén belül működő *Közgazdaságtudományi Főbizottság*. A Főbizottság feladatkörét a továbbiakban az Intézet tudományos tanácsa tölti be.

*

1955. február 1-ével a *Dunántúli Tudományos Intézet* a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá került.

Folyóiratok

A »*Közgazdasági Szemle*« c. folyóiratnak 1954 októberében a III. Kongresszus útmutatásai alapján történt megindítása nagy jelentőséggel bír a közgazdaságtudomány fellendítésében. Összefogja az elméleti és gyakorlati területek közgazdaszainak munkásságát, ugyanakkor tájékoztatást nyújt a széleskörű érdeklődő közönségnek is.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége 1955. január 15-i ülésén határozatot hozott arra vonatkozóan, hogy a *Közgazdasági Szemle* a jövőben a *Közgazdaságtudományi Intézet* folyóirata legyen.

*

A »*Jogtudományi Közlöny*« c. folyóirat szerkesztését 1954 őszétől az Állam- és Jogtudományi Intézet vette át.

Könyvkiadás

A II. Osztály gondozásában 1954 II. felében a következő könyvek jelentek meg az Akadémiai Kiadónál: *Kálmány Lajos* népköltési hagyatéka. *Csernisevskij*: »Válogatott filozófiai művei«. *Lukács György*: »Az ész trónfosztása«. *Nógrádmegye műemlékei*. *Szecsenov*: »Az agy reflexei«. *Tardy Lajos*: »Balugyánszky Mihály«. *Eckhart Ferenc*: »A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században«.

Ideológiai oktatás

A társadalomtudományokkal foglalkozó akadémikusok »A tőke« néhány fejezetét dolgozzák fel *Fogarasi Béla* akadémikus vezetésével.

A természettudományi kérdésekkel foglalkozó akadémikusok *Engels*: A természet dialektikája c. művét tanulmányozzák *Straub F. Brunó* akadémikus és *Rényi Alfréd* lev. tag vezetésével.

A tudományos intézeti kutatók ebben az évben az MDP III. Kongresszusának anyagát

és a történelmi materializmus néhány kérdését tanulmányozzák. Évente hat alkalommal vesznek részt konferenciákon.

Külföldi vendégeink

A Magyar Tudományos Akadémia 1954. évi Nagygyűlése alkalmából a Bolgár Tudományos Akadémia küldötteként Magyarországon járt *dr. Ljuben Vasziljev* a Bolgár Tudományos Akadémia lev. tagja, a Bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének igazgatója. A Nagygyűlésen előadást tartott »Terven alapuló szerződés-kötési kötelezettség és a szerződés előtti döntőbíráskodás« címmel. Meglátogatta az Állam- és Jogtudományi Intézetet és részt vett a Magyar Jogász Szövetség által rendezett szűkkörű megbeszélésen, amelyen tájékoztatta a magyar jogászokat a bolgár jogtudomány állásáról és főbb problémáiról és behatóan érdeklődött az egyetemi oktatás és a döntőbizottsági gyakorlat felől.

*

Jan Podolák, a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének munkatársa 1954. szeptember 17-e és október 17-e között tanulmányúton járt Magyarországon. Megismerkedett az Országos Néprajzi Múzeum és a vidéki múzeumok munkájával és anyagot gyűjtött kutatásaihoz. A néprajzi kutatókkal tartott megbeszéléseken a szlovák és magyar néprajzi kapcsolatok kérdését tárgyalta meg.

*

Heinz Sanke, a berlini Humboldt-egyetem gazdaságföldrajzi tanszékének vezetője, 1954. októberére folyamán — felesége társaságában — Magyarországon üdült. Itt tartózkodását felhasználta néhány magyar földrajzi intézmény meglátogatására, a magyar geográfusokkal való kapcsolat felvételére, továbbá látogatást tett a Balaton és a Mecsek vidékén.

*

A Magyar Tudományos Akadémia által rendezett Állam- és Jogtudományi Kongressz-

szus küldötteiként 1954. december első hetében Budapesten járt *I. V. Pavlov*, a jogi tudományok doktora, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének helyettes igazgatója, *V. Sz. Tadjevoszjan*, a jogi tudományok kandidátusa, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének főmunkatársa, *Stephan Rozmaryn*, a Lengyel Tudományos Akadémia levelező tagja, a varsói Egyetem tanára, *Sylvester Zawadzky* kandidátus, a Lengyel Egyesült Munkáspárt Társadalomtudományi Intézetének munkatársa, *Viktor Knapp*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, a prágai egyetem tanára, *Lőrincz László*, a Román Tudományos Akadémia titkára, *Ljubomil Radoilskij*, a Bolgár Nemzetgyűlés Elnöksége Jogi Osztályának vezetője, a Bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének osztályvezetője, *Karl Polak* professzor, a Német Demokratikus Köztársaság Jogi Munkaközösségének tagja.

A külföldi vendégek több előadással és hozzászólással járultak hozzá a Kongresszus munkálatainak eredményességéhez, meglátogatták az ELTE Jogi Karát, valamint az Állam- és Jogtudományi Intézetet. Részt vettek a Magyar Tudományos Akadémia, valamint a Magyar Jogász Szövetség és a Magyar Szovjet Társaság Jogtudományi Szakosztálya által rendezett fogadáson.

*

Eugen Stanescu román történész szeptember 17-e és október 17-e között látogatta meg hazánkat. Eugen Stanescu megismerkedett a magyar történettudomány legfontosabb problémáival, a Történettudományi Intézet szervezetével, az Akadémiai Kiadó munkájával és Egerben, Sárospatakon, Pécsen a török hódoltság emlékei anyagát ismerte meg. Több előadást is tartott. Budapesten a Magyar Tudományos Akadémián a román történettudomány 10 éves fejlődéséről számolt be. A Történettudományi Intézetben »a török elnyomás romániai emlékeiről« és Egerben »a román nép évszázados harca a török hódoltság ellen« című előadását tartotta meg. Látogatása a román történészekkel eddig:

fennálló elég laza kapcsolatot szorosabbra fonta és a személyes megállapodás alapján létrejött határozatok elősegítik a továbbiakban a magyar—román tudományos együttműködés elmélyítését.

*

Gerhard Schilfert a Német Demokratikus köztársaság történész küldötte október 13-tól november 15-ig tartózkodott nálunk és az egyetemi oktatást, a magyar történetírás eddigi eredményeit tanulmányozta különös tekintettel a 48-as forradalomra. Előadásokat is tartott a Magyar Munkásmozgalmi Intézetben »Marx und Engels als Vorkämpfer für die deutsche Einheit«, Debrecenben pedig »A parasztok helyzete és mozgalmi Németországban a XVII—XVIII. század fordulóján« címmel.

*

Vendégül látta október 21-e és november 9-e között a II. osztály is *Johannes Irmscher* német bizantinológus professzort, az I. osztály vendégét, aki megtekintette a bizánci emlékeinket, múzeumainkat.

*

Ju. G. Szauskin, a moszkvai Lomonoszov Egyetem gazdasági földrajzi tanszékének vezetője, két hétig — 1955. január 18—31 között — tartózkodott Magyarországon. Meglátogatta a Földrajztudományi Kutatócsoportot, továbbá a budapesti és vidéki egyetemek földrajzi intézeteit. Látogatása alatt két előadáson számolt be a Szovjetunióban folyó gazdasági földrajzi kutatások állásáról, eredményeiről és módszereiről.

*

Selim Islami, az Albán Népköztársaság Régészeti és Néprajzi Múzeumának igazgatója 1954. december 12. és 1955. február 15. között a kulturális egyezmény keretében tanulmányúton volt Magyarországon. Megismerkedett az Országos Történeti-, Néprajzi-, és Szépművészeti Múzeum, valamint több vidéki múzeum gyűjteményeivel és munkájával,

beható eszmecserét folytatott a magyar régész- és néprajzi kutatókkal. Előadás és megbeszélések során ismertette az albán néprajzi és régészeti kutatásokat. Tanulmányútján értékes tapasztalatot és anyagot gyűjtött saját munkájához és az albán kutatómunka fejlesztéséhez. *Selim Islami* nagy elismeréssel nyilatkozott a látottakról. Itt tartózkodása hozzájárult az albán és a magyar tudomány közötti kapcsolatok fejlesztéséhez.

*

Rudolf Agrikola német egyetemi tanár, a Német Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője 1955. február 5—8 között — megszakítva utazását Bukarestből Berlinbe — Budapesten tartózkodott.

Ez idő alatt meglátogatta a Közgazdaságtudományi Intézetet és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemet. A Közgazdaságtudományi Intézetben meghívást közvetített a Német Közgazdaságtudományi Intézet által 1955 március hóban tartandó konferenciára, amely a Német Demokratikus Köztársaság átmeneti gazdaságának problémáival foglalkozik. Felvetette továbbá annak szükségességét, hogy a baráti országok közgazdaságtudományi intézetei között tapasztalatsere-kapcsolat épüljön ki.

A Közgazdaságtudományi Egyetemen érdeklődött a folyamatban levő tudományos munka iránt és kölcsönösen ismertették az aspiránsképzés problémáit és tapasztalatait.

Külföldi tanulmányutak

Fogarasi Béla akadémikus 1954-ben részt vett Zürichben a Tudományok Filozófiájának Nemzetközi Kongresszusán.

*

Mátrai László levelező tag a Szovjetunióban járt a Nagy Szovjet Enciklopédia magyar vonatkozású címszavai tárgyában, 1955 januárjában pedig a Román Tudományos Akadémiát látogatta meg.

*

Szokolszky István 1954. január 1-től kezdődően két hónapig a Szovjetunióban tartózkodott. Tanulmányútján különösen a pedagógus kutatómunka módszereit vizsgálta. Tanulmányai szempontjából igen értékes volt a leningrádi Ananjev Intézetben tett látogatása. Tanulmányútja tapasztalatairól a Pedagógiai Főbizottság előtt beszámolt.

*

Pach Zsigmond Pál és *Hanák Péter* 1954 júniusában csehszlovák történészek meghívására részt vettek a smolenicei konferencián. Ennek a konferenciának előzményei voltak 1952-ben és 1953-ban. A konferencia anyagának téziseit előre megküldték és a tézisek alapján készítették el az 1918-ig terjedő, illetőleg az 1918 utáni cseh történeti tankönyvet. A konferencia legfontosabb tanulságai voltak elsősorban a történész internacionalizmus, az alapvető történelmi kérdések elvi-politikai egységének alapján való megvitatása, másodsorban a cseh történészek igen jelentős fejlődésének tükröződése, harmadsorban a vidéki történészek és levéltárosok bevonása a munkába. Meghatározták a konferencián a Szovjetunió és a népi demokratikus történészek előtt álló legfontosabb feladatokat. Pach és Hanák elvtársak a jelentésüket fontos javaslatok megtételével zárták, amelynek megvalósítása folyamatban van. Ilyen a Cseh- és Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete fiókjintézeteinek delegálása.

*

Székely György 1954-ben két ízben (július 17-től szeptember 18-ig és november 24-től december 1-ig) volt Csehszlovákiában. Mindkét ízben a huszitizmus nemzetközi jelentőségével és a huszita mozgalom nemzetközi kutatásaival foglalkozó konferencián vett részt. Novemberi útja alkalmával a konferencián feltüntetett mindhárom napirendi pont-hoz hozzászólt. A konferencia utáni napokban Székely elvtársnak alkalma nyílt a Károly Egyetem filozófiai-történeti karát meglátogatnia és a prágai Történettudományi Intézet-

ben is járt. A konferenciáról részletes beszámoló a »Századok«-ban jelenik meg.

*

Léderer Emma augusztus 18-tól kezdődően 3 hétig a Német Demokratikus Köztársaságban tartózkodott. Tanulmányútja tapasztalatairól a Történettudományi Főbizottság előtt beszámolt. Felhívta a figyelmet arra, hogy a nyugaton, reakciós szellemben működő magyar történészek munkássága ellen fel kell venni a harcot.

*

Györfly György szeptember 10-től kezdődően két hónapot töltött Csehszlovákiában, amiből kb. 1 hónapig Pozsonyban és 1 hónapig vidéki városokban tartózkodott. Főleg levéltári kutatásokat végzett.

*

Ember Győző lev. tag szeptember-október hónapban Lengyelországban tartózkodott, ahol a lengyel levéltárügy szervezetével és munkamódszerével ismerkedett meg. Tapasztalatairól a Levéltáros konferencián számolt be. Részletes jelentése a Levéltári Közlemények 1. számában jelent meg.

*

Székely Endréné szeptember 21-től október 24-ig tartózkodott Csehszlovákiában (Prágában, Olomoucban, Brnoban és Bratislavában). A pedagógiai intézetek munkáit tanulmányozta és különösen az új iskolatörvény és a pedagógusképzés programjáról tájékozódott. Ellátogatott a Komensky Intézetbe is, ahol megismerte a Comenius-kutatások nemzetközi kapcsolatait és szervezési módszereit.

*

Bárcki Gusztáv október 15-től november 15-ig a Német Demokratikus Köztársaságban tartózkodott. Ez alatt az idő alatt módja volt a legfontosabb gyógypedagógiai intézeteket meglátogatni. Járt Drezdában, Karl Marx Stadban, Leipzigban, Erfurtban, Weimarban,

Lipsében, Halleban. Berlini tartózkodása alatt és vidéki útjain összesen 16 előadást tartott. A hallei egyetemen 6 előadásból 4-et a pavlovi fiziológia és a gyógypedagógia szoros összefüggésének szentelt.

Tanulmányútja alatt rendkívül értékes tapasztalatokat szerzett a süket gyermekek oktatása terén és a vak és csökkentett látók megkülönböztetésével kapcsolatban. Németországi tapasztalatai alapján a dadogó gyermekek számára külön iskolák szervezését javasolja.

Bárcezi Gusztáv előadásait a Humboldt-egyetem egybegyűjtve kiadásra készíti elő.

*

Pach Zsigmond Pál október 13-tól december 16-ig tanulmányúton volt a Szovjetunióban. Tanulmányútjáról beszámolt a Történettudományi Főbizottság előtt, a Történettudományi Intézetben és a Kossuth Klubban. Részletes beszámolója a Századok-ban és a II. osztály Közleményeiben jelenik meg.

*

Schöner Albert és *Varga Endre* november 1-től december 4-ig tartó csehszlovákiai tanulmányútjának célja a csehszlovák levéltárügy részletes tanulmányozása volt. Ebből az alkalomból jártak Csehszlovákia legjelentősebb levéltáraiban, Prágában, Bratislavában és a kisebb városi levéltárakban. Rendkívül értékes tapasztalatokat szereztek, melyekről részletes jelentés a Levéltári Közleményekben jelenik meg.

*

Erényi Tibor és *Práger Miklós* október 26-a és november 12-e között a Német Demokratikus Köztársaságban a Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet munkáját tanulmányozták. Fő feladatuk volt a magyar munkásmozgalmak történetére vonatkozó forrásanyagok gyűjtése. Meglátogatták *Leo Stern* professzor intézetét a Humboldt egyetemen. Különösen nagy jelentőségű volt az értékes munkásmozgalmi sajtó, ezek között sok magyarországi német nyelvű lap megismerése. Érdekes adatokat

találtak *Alpári Gyula* tevékenységével kapcsolatban. Tanulmányútjuk nagyban elősegítette a magyar munkásmozgalmak kutatását, a dokumentumanyag megismerését, és a két munkásmozgalmi intézet kapcsolatának elmélyítését. Tanulmányútjukról részletesebben a Munkásmozgalmi Intézet Értesítőjében számolnak be.

*

Radnóti Aladár a történelemtudomány kandidátusa 1954. október 13-tól december 13-ig tanulmányúton volt a Bolgár Népköztársaságban. Tanulmányokat folytatott a római határvédelem felállításáról a bulgáriai limes szakaszán. A későrómai gazdasági- és társadalomtörténet bulgáriai emlékanyagát hasonlította össze a pannoniai emlékanyaggal és felhasználta a római kocsitemetkezés rekonstrukció-kísérleteihez az ottani múzeumok emlékanyagát. Szófiában a Bolgár Tudományos Akadémia társadalomtudományi osztályán, Történeti Régészeti Intézetében, továbbá a Bolgár Nemzeti Múzeumban alkalma volt a vezető szakemberekkel a bolgár régészet kérdéseiről hosszabb eszmecsere folytatni. Két tanulmányút keretében meglátogatta a vidéki legfontosabb múzeumokat (Russe, Stalin, Trnovo, Kazanlak, Plovdiv, Stara Zagora, Burgas stb.) és a folyamatban levő ásatásokat, valamint a konzervált régészeti emlékeket (Gigen, Ivanovo, Cserven, Balcsik, Madara, Pliska, Preslav, Niküp, Hissar). A Bolgár Régészeti Intézetben előadást tartott, melyben ismertette a magyar régészeti kutatás kiemelkedő eredményeit az ötéves terv keretében. Az előadást vita követte, amelyben a bolgár régészek különösen a római-kori és szláv kutatás eredményeihez szölköztek hozzá, illetőleg kértek újabb felvilágosítást. Alkalma volt az 1954-ben készült régészeti oktatófilmeket megtekinteni. Ezen filmek bemutatása Magyarországon alkalmas arra, hogy a bolgár régészeti kutatás fejlődését ismertesse. A bolgár régészet az ország felszabadulása óta nagy lépésekkel haladt előre. Nagyméretű ásatások folytak és ezek ismertetése a közeljövőben várható.

*

Vayer Lajos, a művészettörténeti tudományok kandidátusa 1954. augusztus 3-tól október 11-ig tanulmányúton volt a Csehszlovák Népköztársaságban. Elsősorban Prágában folytatta tanulmányait a múzeumi és műemléki, továbbá könyvtári anyagban. Prágából hosszabb tanulmányutakat tett Északkelet- és Dél-Csehszlovákiában, Morvaországban és Szlovákiában. Prágában két előadást tartott, egyiket az Egyetem művészettörténeti tanszékén »A Masolino—Masaccio-probléma és a reneszánsz kezdetei« tárgyról, a másikat az Akadémia művészettörténeti kabinetjében »A magyarországi művészettörténeti tudomány kutatásai, oktatási és szervezési kérdéseiről«. Mindkét előadásban a csehszlovák elvtársak eleven érdeklődéssel és komoly szakmai kapcsolatok kiépítése iránti készséggel vettek részt. Kutatásai, melyek elsősorban a későközépkori és kora reneszánsz művészet tematikájának profanizálódási folyamatával voltak kapcsolatban, készülő könyvéhez a cseh, morva és szlovákiai régi művészet hasonló folyamatainak köréből, igen jelentős és hasznos analógiák és a probléma újabb és teljesebb felfogása szempontjából a huszita korszak művészetének megismerése révén, megfelelő eredménnyel jártak. Megismerkedett a csehszlovák múzeumi és egyetemi élet kérdéseivel. A kapcsolatok kiépítése érdekében tárgyalásokat folytatott, melyek az ifjú művészettörténészek kölcsönös csoportos tanulmányútjainak, és a közös szakmai kérdéseknek (pl. a prágai Szent György szobor problémája, a XIX—XX. századi szlovákiai festészet kérdései stb.) Prágában és Budapesten konferenciák keretében történő megvitatásának megvalósítására, előkészítésére irányultak.

*

Dercsényi Dezső, a művészettörténeti tudományok kandidátusa 1954. október 15-től december 15-ig a Lengyel Népköztársaságban járt tanulmányúton. 27 helyen tanulmányozta a műemléki helyreállítás módszereit, valamint az igen fejlett műemléki szervezetet. Tanulmányútjáról beszámolót tartott a Művészettörténeti- és az Építészettörténeti Bizottságban.

*

Német Lajos művészettörténeti aspiráns 1954. december 7-től december 25-ig tanulmányutat tett a Csehszlovák Népköztársaságban. Tanulmányozta Prága, valamint több más város művészeti emlékeit és múzeumait és áttekintést szerzett a XIX. század végi csehszlovákiai festészet anyagáról. Megbeszéléseket folytatott művészettörténészekkel és esztétikusokkal szakmai kérdésekről és a kapcsolatok további kiépítéséről.

*

Szolnoky Lajos, az Országos Néprajzi Múzeum munkatársa 1954. október 12-e és 1955. január 31-e között tanulmányutat tett a Bolgár Népköztársaságban. A tanulmányút idejének felét vidéki kutatómunkára használta fel. Elsősorban a bulgáriai kender-, len- és gyapjúmegmunkáló eszközöket és munkamódokat, valamint a néprajzi gyűjteményeket tanulmányozta. A szófiai Néprajzi Múzeumban és az akadémiai Néprajzi Intézetben megismerkedett a néprajzi kutatás menetével és módszerével. Ugyanezen intézményekben két előadást tartott (1. A falu szocialista átalakulásának néprajzi kutatása Magyarországon. 2. A magyarországi kender- és lenmegmunkáló eszközök történeti alakulása). Vidéki gyűjtőútjai alatt terjedelmes jegyzetanyagot, 61 néprajzi tárgyat és több mint 550 fényképfelvételt gyűjtött össze.

*

Barkóczy László, az Országos Történeti Múzeum régészeti osztályának munkatársa 1954. július 9. és szeptember 9. között tanulmányutat tett a Román Népköztársaságban. Ezalatt megnézte Erdély, Dobruzzsa, Olténia, Monténia múzeumait és megtekintett minden ásatást. Román szakemberekkel tárgyalt és velük a legteljesebb baráti kapcsolatot sikerült kiépítenie.

*

Fülep Ferenc, a történettudomány kandidátusa a Csehszlovák Tudományos Akadémia meghívására részt vett a Csehszlovák Tudományos Akadémia régészeti konferenciáján 1954. szeptember 25-től október 12-ig.

*

Kéz Andor, a földrajzi tudományok kandidátusa 1954. szeptember 1-től 26-ig Lengyelországban tartózkodott tanulmányúton. Meglátogatta a varsói, Jjublini, krakkói, lodzi és wroclavi földrajzi intézeteket. Ezt követően néhány hetes körútra indult Lengyelország különböző vidékeire. Útbajettette Gdanskot, a Mazuri és Pomorzei tóhátság vidékét, a Lyza-Gorát, Nova-Hutát, Zakopauét.

*

Szabó Pál Zoltán, a földrajzi tudományok kandidátusa 1954. november 3. és december 30. között Csehszlovákiában volt tanulmányúton. A prágai, brnói és pozsonyi földrajzi intézetek meglátogatása után több hetes körutat bonyolított le a Cseh-Morva Medence és Szlovákia különböző vidékein.

*

Bulla Béla lev. tag 1954. október 21. és november 13. közötti időben látogatást tett a Német Demokratikus Köztársaság különböző földrajzi intézményeinél. Néhány napos berlini tartózkodás után — mely idő alatt a Humboldt Egyetemen előadást tartott — kéthetes tanulmányútra indult a Keleti-tenger partvidékére, Rügen szigetére, Greiswald, Magdeburg városokba, a Harz, Thüringerwald, Saale vidékére, továbbá Halle, Jena, Gotha, Weimar és Leipzig egyetemi városokba.

*

Wallner Ernő és *Gyenes Lajos* egyetemi docensek 1954. október 31. és november 19. között Bulgáriába utaztak tanulmányútra. Látogatásuk során előadásokat tartottak a szófia egyetemen, majd rövid körútra indultak az ország különböző területeire. Felkeresték Tirnovó, Plevén, Dimitrovgrad, Dimitrovo városokat, a Vitosát, Rilát, Isker völgyét, a Struma völgyet, Rhodopét és a helyszínen ismerkedtek meg a bolgár geográfusok komplex kutatási módszereivel.

*

Csatári Dániel október 3-tól november 30-ig tanulmányúton volt Romániában.

*

Varga János október 18. és december 16. között Romániában járt tanulmányúton.

*

Koch Ferenc, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető docense 1955. február 2-től 10-ig a Szovjetunióban járt, ahol részt vett a Moszkvában megrendezett földrajzi kongresszuson. Moszkvai tartózkodása során előadásban számolt be a magyar földrajztudomány helyzetéről.

Akadémiai jutalmak

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége 1954. decemberében kiemelkedő tudományos munkákért a II. osztály területén a következő kutatókat tüntette ki:

Ember Győző lev. tagot, az egyetemi történelemtankönyv-sorozat 1526—1790-ig terjedő kötetének szerkesztéséért és a benne írt magas színvonalú fejezeteiért; *Szabó Imre* lev. tagot, az Állam- és Jogtudományi kongresszus és az Állam- és Jogtudományi Főbizottság elvi irányításáért, a Kongresszuson tartott kiemelkedő előadásáért; *Eckhart Ferencet*, a jogi tudományok doktorát »A földesúri bíraskodás a XVI—XVIII. században« c. munkájáért; *Bónis Györgyöt*, a jogi tudományok kandidátusát »Hajnóczy József« c. munkájáért; *Kovács Endrét*, a történettudományok kandidátusát »Bem József« c. monográfiájáért; *Pach Zsigmond Pált*, a Történettudományi Intézet helyettes vezetőjét a Történettudományi Intézet kiváló, helyes tudományszervezési és tudomáspolitikai vonalon való elvi irányításának elősegítéséért; *Szilágyi János Györgyöt*, a történettudományok kandidátusát »Görög művészet« c. ismeretterjesztő könyvéért; *Székely Endrénéit*, a neveléstudományok kandidátusát a Pedagógiai Főbizottság titkáráként kifejtett lelkes, áldozatos munkájáért; *Pigler Andort*, a művésztörténeti tudományok kandidátusát az Országos Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának katalógusáért és a »A pártfogolt művészet« c. tanulmányáért (Művésztörténeti Értesítő); *Pamlényi Ervint*, a Történelmi Társulat népszerű kiadványsorozatában megjelent »Horváth Mihály« c. munkájáért; *Radocsai*

Dénest, az Országos Szépművészeti Múzeum osztályvezetőjét »A középkori Magyarország falképei« könyvéért; *Sándor Vilmost* »A nagyipar fejlődése Magyarországon 1867–1890-ig« c. munkájáért; *Herczeg Gézát*, *Pap Tibort*, *Péteri Zoltánt*, *Pulay Gábort* az Állam- és Jogtudományi Kongresszus szervezési feladatainak maradéktalan és kifogástalan végrehajtásáért.

Pályadíjak, prémiumok, ösztöndíjak

A Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya 1954-ben a következő pályázati munkákat részesítette díjazásban: *Faragó László*: »Középiskolai matematikai tanítási-sunk helyzet a Horthy rendszerben«; *Borbély András–Gyurkó Mátás*: »Az ösztönzés és büntetés jelentősége és különböző formái a fegyelemre nevelésben«; *Szende Aladár*: »A magyar nyelvtan tanítása a Horthy-korszak középiskoláiban«; *Nyárády Mihály*: »Ajak község élő népviselete«; *Nádor György*: »A gyakorlat szerepe a megismerésben«; *Kemenes Egon*: »A szeptember 6-i árleszállítás hatása az áruforgalomra«; *Tatár György–Zafir Mihály*: »A kormányprogram intézkedéseinek hatása a belkereskedelmi áruforgalomra«. Továbbá 37 prémiumos munkát részesített jutalomban az Akadémia. A kifizetett pályadíjak, prémiumok, valamint ösztöndíjak összege összesen mintegy 265 000 Ft.

Kormánykitüntetések

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa *Fogarasi Béla* akadémikusnak, a II. osztály elnökének, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektorának 40 éves szolgálati működési elismeréséül a »Munka Vörös Zászló Érdemrendje« kitüntetést adományozta.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa *Nizsalovszky Endre* egyetemi tanár, akadémikusnak 60. születésnapja alkalmából a »Munka Érdemrendje« kitüntetést adományozta.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa *Szabó Imre* lev. tagnak, az Igazságügyminisztérium főosztályvezetőjének a »Munka Vörös Zászló Érdemrendje« kitüntetést adományozta.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa a tanácstörvény előkészítésében, a törvénnyel kapcsolatos jogszabályok elkészítésében végzett kiváló munkája elismeréséül *Beér János* egyetemi tanárnak, a jogi tudományok kandidátusának, *Kovács István* egyetemi tanárnak, *Halász Józsefnek*, a jogi tudományok kandidátusának és *Kovács Tibornak* a »Munka Érdemrendje« kitüntetést adományozta.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa *Buza László* akadémikusnak és *Fülep Lajos* lev. tagnak 70. születésnapjuk alkalmából a »Munka Érdemrendje« kitüntetést adományozta.

Doktori és kandidátusi disszertációk megvédése

Prinz Gyula »A városmorfológiai felvétel alapvetése« c. doktori disszertációját 1954. december 3-án védte meg. A disszertáció opponensei *Bulla Béla* lev. tag, *Vadász Elemér* akadémikus és *Zólyomi Bálint* lev. tag voltak.

Az opponensek véleményének meghallgatása, a jelölt válasza, valamint az elhangzott felszólalások alapján a Bizottság megállapította, hogy *Prinz Gyulának*, a hazai településföldrajzi vizsgálatok egyik legelső kezdeményezőjének ez a munkája minden vonatkozásban alapvető, eredeti gondolatokban rendkívül gazdag, haladó szellemű, elmélkedésre és vitára ösztönző munka. Az értekezés a magyar várostervezési és rendezési munkák kritikája is és a jövőben is forrásmunkája lesz, mert új utakat jelöl meg. A tudományt ez a rendkívül alapos munka alkotó módon vitte előre. A munka nagyon időszerű, mert a szocialista városrendezés és városépítés gyakorlati kérdéseibe is igyekszik behatolni. Ilyen összefoglaló, teljességre törekvő hasonló természetű munka nincs az irodalomban. A tárgyi tekintetben felvetett kifogások további termékeny vitákra és vizsgálatokra ösztönzők.

A Tudományos Minősítő Bizottság Prinz Gyulát a földrajzi tudományok doktorává nyilvánította.

Markó Jenő »A marxista-leninista jogalkalmazás alapvető kérdései« c. kandidátusi disszertációját 1954. szeptember 17-én védte meg. A disszertáció opponensei Nizsalovszky Endre akadémikus és Vas Tibor, a jogi tudományok kandidátusa volt.

A bírálóbizottság az opponensi vélemények, a jelölt válasza és a vitában elhangzott, — a disszertáció tételeivel nagyrészt vitába szálló — felszólalások után szótöbbséggel úgy döntött, hogy az értekezés a szocialista jogtudomány egyik legfontosabb kérdését vetette fel. A téma feldolgozása önálló kutatáson és a marxizmus-leninizmus tanításainak felhasználásán alapszik. Az értekezés fő hiányossága az, hogy a jogalkalmazás kérdését csak a polgári perben vizsgálja és az állami szervek egyéb tevékenységével kapcsolatos jogalkalmazási kérdéseket mellőzte, továbbá, hogy a tételes jog és a gyakorlat szempontjai még a magaválasztotta körben sem érvényesültek eléggé. Fejtegetéseiben túlteng a spekulatív elem. Mindazonáltal a bizottság úgy találta, hogy Markó Jenő elvtárs a dolgozattal bebizonyította, hogy témakörét, az azzal összefüggő kérdéseket alaposan ismeri és önálló tudományos kutató munkára, sőt komolyan értékelhető tudományos eredmények elérésére képes.

Mindezek alapján a bírálóbizottság javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Markó Jenőnek a jogi tudományok kandidátusa fokozatot ítélje oda.

Szamel Lajos »Az államigazgatási jogorvoslatok« c. kandidátusi disszertációját 1954. október 29-én védte meg. A disszertáció opponensei Beér János, a jogi tudományok kandidátusa és Martonyi János, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A bizottság az opponensi vélemények és a jelölt válasza, valamint a vitán elhangzott számos felszólalás alapján egyhangúlag megállapította, hogy a jelölt dolgozatával szaktárgyának alapos ismeretéről és a tudományos

munkára való képességéről tett tanúságot. Az irodalom tanulmányozásában és feldolgozásában a követelményeknek mindenben megfelelt. Dolgozata elméleti vonatkozásban értékelhető új tudományos eredményeket és a jogalkotás szempontjából megfontolásra érdemes javaslatokat tartalmaz. Világos felépítéssel és okfejtéssel példamutató, a kandidátusi dolgozatoktól elvárható színvonalat meghaladja. Nem mentes azonban a dolgozat néhány gyakorlati jelentőségével összhangban nem álló elvont megállapítástól. A bizottság a jelölt dolgozatának alapvető téziseit annál is inkább megvédettnek jelentette ki, mert az opponensek ezek tekintetében egyetértésüknek adtak kifejezést. A részletkérdésekben felmerült ellenvetésekre adott válaszok ugyanakkor magas színvonalon álltak.

A Tudományos Minősítő Bizottság Szamel Lajost a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

Losonczy István »Tanulmány a tártettesség köréből« c. kandidátusi disszertációját 1954. november 11-én védte meg. A disszertáció opponensei Marton Géza lev. tag és Kádár Miklós, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

Az opponensek rámutattak, hogy a disszertáns nem különböztet kellő mértékben a büntett elkövetése és a büntethető személy fogalmai között, továbbá arra, hogy helytelen az okozatosság kizárása a tettesség fogalmából. A bizottság az opponensi vélemények, a disszertáns válasza, valamint a kialakult vita alapján megállapította, hogy a disszertáció magasszínvonalú, komoly tudományos értéket jelentő munka, amelyben a disszertáns több kérdésben önálló álláspontot foglal el. Az opponensi véleményekre adott válaszában nézeteit tudományos érvekkel támasztotta alá.

A Tudományos Minősítő Bizottság Losonczy Istvánt a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

Mészáros István »Szatíra és valóság. Adalékok a szatíra elméletéhez« c. kandidátusi disszertációját 1954. december 29-én védte

meg. A disszertáció opponensei Sötér István, az irodalomtudományok doktora és Szigeti József, a filozófiai tudományok kandidátusa.

Az opponensek véleményének meghallgatása és a jelölt válaszában elhangzása, valamint a további felszólalások alapján a bizottság megállapította, hogy Mészáros István disszertációja a marxista-leninista esztétikai irodalom komoly nyeresége. A szerző, amellet, hogy témaaválasztása önmagában is jelentős és aktuális, úttörő munkát végzett a szatíra legfőbb problémáinak elvi síkon való feldolgozásával. Helyesen védelmezte szerző azt a megállapítást, hogy a szatíra — szemben egyes elterjedt felfogásokkal — nem műfaj, hanem ábrázolási módszer. Komoly érdeme a munkának a szisztematikus és történeti módszer termékeny egybekapcsolása az adott probléma megoldásában. Az opponensek és a többi felszólalók bírálata egyes kérdésekre vonatkozott, a tanulmány egészének értékét és jelentőségét minden bíráló hangsúlyozta. A Tudományos Minősítő Bizottság Mészáros Istvánt a filozófiai tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Farkas József »A bizonyítás alapkérdései a magyar polgári perben« c. kandidátusi értekezésének nyilvános vitájára 1955. január 7-én került sor.

Az értekezés opponensei Nizsalovszky Endre akadémikus és Móra Mihály, a jogi tudományok kandidátusa voltak. Az opponensek kiemelték, hogy a disszertáns a szocialista polgári eljárásjog egyik központi kérdését választotta disszertációjának témájául. A disszertáció, nemely tétéleivel vitába szálltak, így különösen a disszertánsnak a bizonyításról adott fogalommeghatározásával: e fogalom-meghatározásról, amely bizonyításnak csak a bizonyítékok feltárását tekinti, de a bizonyítékokból a tényekre levont következtetést már nem, megállapították, hogy az mesterséges leszűkítés és ellentétben áll a bizonyítás logikai fogalmával. Mindazonáltal arra a következtetésre jutottak, hogy a disszertáns képes az eljárásjogi tudomány önálló művelésére és disszertációja is sok helytálló új megállapítást tartalmaz.

Farkas József válaszában újabb érveket hozott fel álláspontjának alátámasztására, majd válasza befejezéséül kifejtette, hogy a tudomány művelése során legfőbb célkitűzésének mind a realizmus, mind pedig az elvont, öncélú »tudományművelés« elkerülését tekinti.

A bírálóbizottság az opponensek és a hozzászólók véleménye, továbbá a disszertáns válasza alapján egyhangúan úgy határozott, hogy javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, nyilvánítsa a disszertációt megvédettnek és ítélje oda Farkas Józsefnek a jogi tudományok kandidátusa címet.

*

Lukács Lajos »Magyar függetlenségi mozgalmak 1849–1867« c. kandidátusi disszertációját 1955. január 27-én védte meg. A disszertáció opponense Léderer Emma a történettudományok doktora és Mérei Gyula, a történettudományok kandidátusa volt.

Lukács Lajos a bevezetőben elmondta, hogy kutatásainak célja a többé-kevésbé feldolgozatlan ellenállási mozgalmak bemutatása. A munka nem terjedhetett ki a magyarországi nemzetiségek belső mozgalmaira, sem Kossuth és a magyar emigráció tevékenységére. Részletesen foglalkozott tanulmányában az 1848–1867 közötti korszak társadalmi rétegeinek függetlenségi mozgalmával.

Értekes vita után a disszertáció új eredményeire tekintettel, de hiányosságainak felvetésével a bírálóbizottság a disszertáns kandidátusi fokozat elnyerésére javasolta.

*

Nagy Sándor »A didaktika alapfogalmai és a tanítási óra felépítésének kérdései« c. kandidátusi disszertációját 1955. január 31-én védte meg. A disszertáció opponensei Tettamanti Béla a neveléstudományok kandidátusa és Székely Endréné a neveléstudományok kandidátusa voltak.

Nagy Sándor tézisei alapján ismertette a disszertációt és a munka közben felmerült problémákat. Az opponensek véleménye után élénk vita alakult ki, mely a neveléstudomány alapvető problémáját is érintette. A vita után a bizottság tagjai — annak ellenére, hogy az

egyik opponens a disszertációt nem fogadta el — megállapították, hogy a munka tartalmilag és azon kezdeményező szellemnél fogva, mely nagyon örvendetes módon jellemzi és amelyet mindenképpen támogatni kell, amire egész tudományos és pedagógiai kollektívánkat buzdítani kell, olyan értékes, hogy írója a neveléstörténeti kandidátusi fokozat elnyerésére méltó.

*

Garas Klára »Magyarországi festészet a XVIII. században« c. kandidátusi disszertációját 1955. február 7-én védte meg. A disszertáció opponensei Pigler Andor, a művészettörténeti tudományok kandidátusa és Vayer Lajos, a művészettörténeti tudományok kandidátusa voltak. Az opponensek elismeréssel emelték ki a munkának azt a jelentőségét, hogy a történelmi materializmus módszerével igyekszik feldolgozni a magyarországi festészet egyik fontos korszakát. Vayer Lajos rámutatott arra, hogy a jelölt már megjelent könyvéhez hasonlóan ez a munka is hézagpótló, mert a magyar művészettörténeti irodalomból nagyrészt hiányzó monografikus feldolgozások sorát indítja el egy-egy művészeti ág meghatározott korszakának történeti feldolgozásával. Az opponensek bírálták a disszertáció egyes tételeit. Garas Klára válaszában részletesen kifejtette álláspontját a bírált tételekkel kapcsolatban és több ponton továbbfejlesztette munkájában kifejtett véleményét. Az opponensek és a bírálóbizottság a disszertációt elfogadásra javasolták.

*

Heller Ágnes »Csernisevszkij etikája (Az értelmes önzés problémája)« c. kandidátusi disszertációját 1955. február 16-án védte meg. A disszertáció opponensei: Fogarasi Béla akadémikus és Nádor György, a filozófiai tudományok kandidátusa.

A disszertáció kiterjedt történelmi kutatáson alapszik. Nemcsak Csernisevszkij etikai nézeteit, hanem az értelmes egoizmus és az etikai racionalizmus Csernisevszkij előtti történeti anyagát is feldolgozza. Az anyag feldolgozása feltétlenül önálló és eredeti, a marxizmus-leninizmus álláspontján alapszik. Komoly

érdeme, hogy a történelmi problémákat összeköti a szisztematikai kérdésekkel. A szisztematikai szempontok mellett néhol nagyobb gondot kell fordítania egyes problémák történelmibb jellegű kidolgozására. Külön érdeme a disszertációnak, hogy az orosz forradalmi hagyományok hazánkban való ismertetését és tudományos színvonalú feldolgozását nagy lépéssel viszi előre.

A Tudományos Minősítő Bizottság Heller Ágneset a filozófiai tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

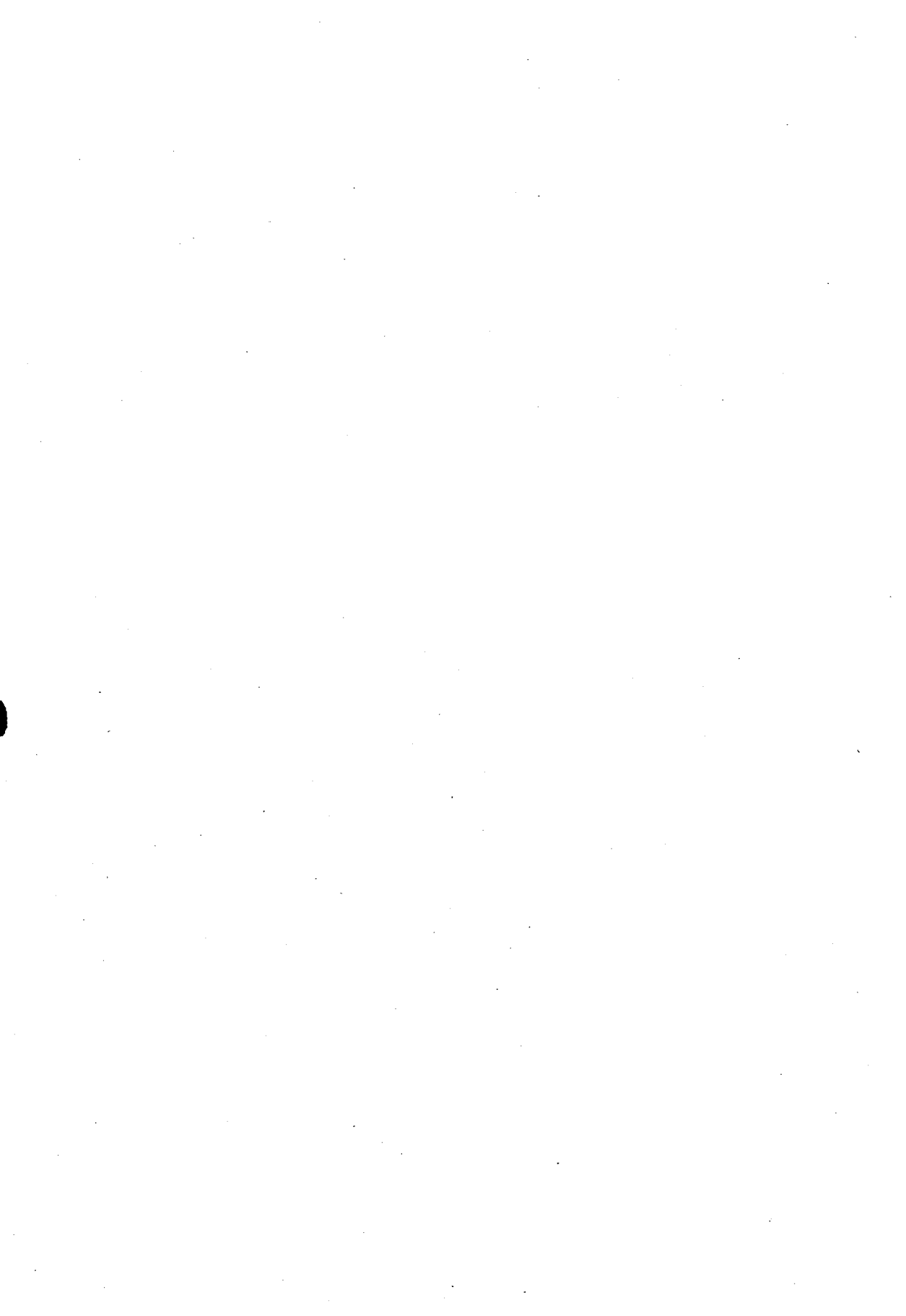
Gyömrei Sándor 1955. február 28-án védte meg »Budapest gazdaságtörténete a manufaktura korszakában« c. disszertációját. A benyújtott dolgozat opponensei Domanovszky Sándor, a történettudományok doktora és Eckhart Ferenc, a jogi tudományok doktora voltak. A bírálóbizottság Gyömrei Sándor bevezetője után meghallgatta az opponensi véleményeket és a hozzászólásokat. Mindezek alapján a bizottság megállapította, hogy a munka fontos hiányosságot pótol történeti irodalmunkban, gondos anyaggyűjtésen alapul. Felemlítendő élvezetes, színes előadásmódja is. Ugyanakkor a bizottság felhívta Gyömrei Sándor figyelmét arra, hogy a munka címét nem helyesen választotta meg, periodizációja és a gyarmati elnyomás egyes szakaszainak elemzése nem pontos.

Mindezek után a Bizottság egyhangúlag javasolta, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság a történettudományok kandidátusa fokozatot Gyömrei Sándornak ítélje oda.

*

Külföldi hírek

A párisi Magyar Intézetben *Charles Parain* tanár előadást tartott a magyar régészeti kutatásról. Az előadásban az Acta Archaeologica és az idegennyelvű akadémiai kiadványok alapján részletesen ismertette a magyar régészet öt éves tervét és annak eredményeit. Az előadást, amelyen a francia tudományos élet kiváló képviselői vettek részt, nagy érdeklődéssel fogadták.



A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Farkas Sándor

A kézirat beérkezett: 1955. I. 15. — Terjedelem: 18·9 (A/S) ív, 4 ábra

Akadémiai nyomda, Gerlőczy-u. 2. — 35233/55 — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

NÉPGAZDASÁGUNK FEJLESZTÉSÉNEK ÜTEMÉRŐL

FRISS ISTVÁN

Államunk kézben tartja a gazdasági élet kulcspozícióit, a termelőeszközök zömét. A bányák, a gyáripár, a nagyüzemi közlekedés, illetve szállítás, a bankok, a külkereskedelem, a belkereskedelem nagy része, az erdőgazdálkodás és sok nagy mezőgazdasági üzem állami kézben van. A dolgozó lakosság többsége állami üzemekben és intézményekben dolgozik. Az állam messzemenően segíti és befolyásolja a szövetkezeteket, amelyek kezében szintén jelentékeny mennyiségű termelőeszköz van és gazdasági jellegű intézkedéseivel befolyásolja a magánkézben levő gazdaságot is. Mindez lehetővé és egyúttal feltétlenül szükségessé is teszi, hogy az állam körültekintő gondossággal gazdálkodjék a rendelkezésre álló munkaerővel, az összes anyagi erőforrásokat úgy igyekezzék elosztani, illetve felhasználtatni, ahogy azt a dolgozó nép érdeke, a szocializmus építésének ügye megköveteli. Más szóval: a szocialista államnak számot kell vetnie a népgazdaság helyzetével, erőivel és a legnagyobb gondossággal kidolgozott terv alapján kell gazdálkodnia.

Tervgazdálkodást kell tehát folytatnunk. Ez azt is magában foglalja, hogy a gazdasági élet növekedését, kiterjesztését terveznünk kell. Mi több: ez a feladat nem is csupán egy feladat a sok közül, hanem egyik legfontosabb feladatunk. A szocialista társadalom legfőbb célja a dolgozók életszínvonalának állandó, következetes emelése. Az életszínvonal emelése pedig elsősorban — bár távolról sem kizárólag — az anyagi javak fogyasztásának növekedését jelenti. Az anyagi javak fogyasztásának növekedése viszont csak növekvő, fejlődő gazdaságban, a termelés kiterjesztése alapján lehetséges.

A népgazdaság fejlődésének különböző jellemzői vannak. Jellemzi a fejlődést pl. a dolgozók létszámának alakulása, a termelő eszközök, különösen az állóalapok mennyiségének alakulása, a fontosabb energia- és anyagfélésegek, gépek és fogyasztási cikkek termelésének s a társadalom által évről-évre termelt termékek együttes mennyiségének változása. Különös fontossága van a népgazdaság fejlődését jellemző adatok között a nemzeti jövedelem alakulásának. A társadalom által termelt összes termékek jelentékeny része az elfogyasztott termelő eszközök pótlására szolgál. A termékek mennyiségének ezen felüli része a nemzeti jövedelem. Ez tehát az a termékmennyiség, amellyel a társadalom

egy bizonyos időszakban, pl. egy évben ténylegesen gyarapodott, vagyis amelyet elfogyaszthat anélkül, hogy a korábbi időszakhoz képest szegényedne. Az egyre növekvő szükségletek lehető teljes kielégítésének mértékét a nemzeti jövedelem szabja meg. Ezért a népgazdaság fejlődésének vizsgálatánál központi feladat a nemzeti jövedelem fejlődésének vizsgálata. De az említett jellemzők, vagy mutatószámok és még mások is összefüggnek egymással; vizsgálatuk sok egymásba kapcsolódó kérdést vet fel. A nemzeti jövedelem vizsgálata tehát ugyancsak több más kérdést is felvet.

Azzal a kérdéssel, hogy népgazdaságunk milyen ütemben fejlődik, s ez az ütem milyen tényezőktől függ, nálunk most annyival is időszerűbb foglalkozni, mert az utóbbi időben, — mint erre Pártunk Központi Vezetőségének márciusi határozata is rámutatott — fejlődés helyett bizonyos egyhelybentopogás, sőt egyes helyeken visszaesés volt tapasztalható. Ezért gazdasági fejlődésünk egyes kérdései egész közvéleményünk érdeklődését fölkellették. Széles körökben foglalkoztatott a nehéz- és könnyűipar, valamint a mezőgazdaság fejlődéséről, a munka termelékenységéről, az önköltség alakulásáról sok helyen folyó vita. Mindezek a kérdések összefüggnek a bennünket itt foglalkoztató kérdéssel: népgazdaságunk fejlődési ütemének kérdésével. Maga ez az utóbbi kérdés azonban nem volt külön vizsgálat vagy vita tárgya.

Azok, akik az említett vagy egyéb kérdésekről szóló fejtegetéseik során a fejlődés ütemének kérdését érintik, általában beérik azzal a megállapítással, hogy a népgazdaság — illetve a termelőerők, az ipari termelés, a mezőgazdasági termelés, a társadalmi össztermék, a termelékenység, a nemzeti jövedelem — gyors ütemű fejlődése a szocializmus gazdasági törvénye, vagy hogy ezek fejlődése sokkal gyorsabb a szocialista országokban, elsősorban a Szovjetunióban, mint a kapitalista országokban.

A gyors ütemű fejlődés kétségtelenül törvénye a szocialista típusú gazdaságoknak. Ez bizonyítható elsősorban a Szovjetunió fejlődésének tényeivel. A pusztán tények a felsorolt területek mindegyikén, de egyéb területeken is meggyőzően mutatják a szocialista gazdaság hatalmas fölényét. Ezeket a tényeket mindenképp alátámasztják az elméleti megfontolások is. Azok közül a tényezők közül, amelyek a szocialista típusú gazdaságban a fejlődés gyorsabb ütemét biztosítják, a legfontosabbak a következők: a szocialista társadalomban nincsen válság és nincsen munkanélküliség, tehát hiányzik két olyan jelenség, amely a kapitalista társadalomban a termelőerők és értékek hallatlan pazarlására és pusztulására vezet. Megszűnik az uralkodó osztályoknak és kiszolgálóik széles körének élősdien jellegű fogyasztása. A termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján a szocializmus gazdasági alaptörvénye és a tervszerű arányos fejlődés törvénye érvényesül, biztosítva a népgazdaság gyors fejlődését. A kapitalizmusban ellenben, a termelőeszközök magántulajdonban léte alapján, a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvénye nagyrészt a háború előkészítésének szolgálatába állítja a termelést, a termelési anarchia és a konkurrencia pedig a társa-

dalom javainak hallatlan fecsérlésével jár együtt. A szocialista típusú társadalomban a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján a legkedvezőbb üzemi nagyságú, legfejlettebb technikájú termelés folyhat. Nincsenek gyártási titkok és a legésszerűbb, legtermelőkenyebb gyártás gyorsan általánossá válhat. A gépek alkalmazásának sokkal nagyobb a lehetősége, mint a kapitalizmusban. A dolgozók kulturális színvonala állandóan emelkedik. A termelőkenység és a termelés fejlesztésének hatalmas emelőjeként hat a szocialista munkaverseny.

A szocialista típusú gazdaság fölényének ezek a tényezői és bizonyítékai mind kézenfekvők és ismeretesek, nincs szükség rá, hogy részletesebben foglalkozzam velük. Vizsgálatom célja elsősorban annak megállapítása, hogy népgazdaságunkban milyen tényezők befolyásolják leginkább a fejlődés ütemét.

Ez a kérdés nyilvánvalóan nagyon fontos a népgazdaság tervezésekor. A szocializmus gazdasági alaptörvénye a növekvő szükségletek maximális kielégítését követeli. A szükségletek maximális kielégítése céljából össze kell egyeztetni a tervezés folyamán a jelen szükségletek kielégítését a jövőbeni nagyobb szükségletek kielégítésével. Ebből a szempontból gondosan mérlegelni kell a nemzeti jövedelem felhasználását. A döntő kérdés itt, hogy a nemzeti jövedelemnek milyen része az, amelyet a társadalom nem fordít azonnali szükségletek kielégítésére, hanem felhalmoz, s hogy a felhalmozás milyen részét fordítja a termelés kibővítésére. A nemzeti jövedelem felhalmozásra kerülő részének bizonyos hányadát ugyanis, mint arra már Marx felhívta a figyelmet — nem a termelés kibővítésére, hanem egyéb célokra, pl. kórház- vagy iskolaépítésre, tartalékolásra és sok másra kell felhasználni. A tervezés feladata, hogy a tervszerű arányos fejlődés követelményeinek figyelembevételével megállapítsa a helyes arányokat egyrészt a közvetlen fogyasztás és a felhalmozás közt, másrészt a felhalmozás különböző részei között. A népgazdaság fejlődési üteme szempontjából itt természetesen az érdekel bennünket, hogy a nemzeti jövedelem milyen részét fordítják a termelés kibővítésére.

A termelés kibővítése akkor lehetséges, ha rendelkezésre állnak egyrészt az erre a célra szolgáló termelőeszközök (épületek, gépek, nyersanyagok stb.), másrészt az újonnan a termelésbe lépő munkaerő számára szükséges fogyasztási cikkek. A termelést tehát úgy kell tervezni, hogy a nemzeti jövedelem egy része ilyen, a termelés kibővítését lehetővé tevő termékekben álljon rendelkezésre. Mekkora legyen ez a rész? Ennek eldöntésekor két szélsőség között kell megtalálni a helyes megoldást. Az egyik szélsőség az, hogy a társadalom közvetlen fogyasztásra fordítja a nemzeti jövedelem egész növekedését, semmit sem hagyva a termelés bővítésére. A másik szélsőség, hogy a társadalom a nemzeti jövedelem egész növekedését a termelés bővítésére fordítja. Nyilvánvaló, hogy mind a két szélsőség ellentétben áll a szocializmus gazdasági alaptörvényével. Abban az esetben ugyanis, ha a nemzeti jövedelem növekedéséből semmit sem fordítanak a termelés bővítésére, a szükségletek kielégítése a következő időszakban nem nőhet, vagy csak a társadalom bizonyos fokú elszegényedése árán

nőhet. Vagy a másik esetben : nem nőhet a szükségletek kielégítése az előző időszakhoz képest abban az időszakban, amikor a nemzeti jövedelem egész növekedését a termelés kibővítésére fordítják.

Azt a kérdést, hogy a két szélsőség között hol a helyes megoldás, sokoldalú megfontolás alapján kell a társadalomnak eldöntenie. Bizonyos esetekben indokolt lehet, hogy a nemzeti jövedelem növekedésének viszonylag nagy részét ne a termelés növekedésének szolgálatába állítsák, hanem pl. az egészségügy fejlesztésére, vagy a honvédelem céljaira fordítsák. Egy általános megfontolás azonban amellettszól, hogy jelenleg igyekeznünk kell — természetesen minden egyéb körülményt is figyelembe véve — a nemzeti jövedelem növekedésének minél nagyobb részét a termelés növelésére fordítani. A szocializmus nemzetközi győzelme szempontjából ugyanis rendkívül fontos, hogy a termelékenység, illetve az egy főre jutó termelés tekintetében utolérjük a vezető kapitalista országokat. Ma még igen nagy a különbség a hátrányunkra, nem annyira a legfontosabb közszükségleti cikkek, mint inkább a legfontosabb termelőeszközök termelésében. A vezető kapitalista országokban az egy főre jutó villanyáram-, acél-, szén- stb. termelés általában lényegesen nagyobb, mint nálunk. Ahhoz, hogy mielőbb ebben is elérjük és túlszárnyaljuk ezeket az országokat, nemzeti jövedelmünk emelkedésének viszonylag nagy részét kell a termelés fejlesztésére fordítanunk, anélkül, hogy eközben elfeledkeznénk a dolgozó nép életszínvonalának állandó, következetes emeléséről.

A népgazdaságunk fejlesztésének ütemét döntően befolyásoló egyik tényező tehát a termelés fejlesztését szolgáló felhalmozás és a nemzeti jövedelem aránya. Ez azonban még nem dönti el a fejlesztés ütemét, mert — mint látni fogjuk — a fejlesztés üteme nagyon különböző lehet, aszerint, hogy milyen célokat szolgál a felhalmozás. Ebből a szempontból rendkívül fontos a társadalmi termelésnek Marxtól származó felosztása két nagy csoportra : termelőeszközök termelésére és fogyasztási cikkek termelésére.

A társadalmi újratermelés folyamatát a marxi felosztás alapján és a Marx által alkalmazott sémákkal szokták szemléltetni. Ezeket a sémákat itt nem akarom használni. Egyrészt nem szükségesek a vizsgálathoz, mivel — mint már Lenin megjegyezte — a sémák nem bizonyítanak, hanem csak illusztrálnak, másrészt zavaró lehet használatuk, mert a társadalmi terméket és mozgását érték formájában tüntetik fel. A társadalom szükségletei kielégítésének szempontjából azonban nem a termelt értékek változása érdekes, hanem a termékmennyiség növekedése. Az érték és az árak figyelmen kívül hagyását indokolja az is, hogy az értéktörvénynek a mi társadalmunkban koránt sincs az a mindenható, a termelést és a termékek realizálását is szabályozó hatóereje, mint a kapitalista társadalomban.

Ugyancsak indokolt a kiinduláskor figyelmen kívül hagyni a külkereskedelmet, s később kell mérlegelni ennek befolyását a termelés alakulására és a fejlődés ütemére.

A társadalmi termék és a nemzeti jövedelem növekedésének két forrása van : az egyik a termelésre fordított munka mennyiségének növelése, a másik a munka termelékenységének fokozása. A társadalmi termelés marxi felosztása lehetővé teszi, hogy külön-külön vizsgáljuk e tényezők hatását.

A termelésre fordított munka mennyiségének növelése elérhető a termelésben foglalkoztatott dolgozók létszámának növelésével, vagy — adott létszám esetén — az egy dolgozó által végzett munka mennyiségének növelésével, vagy a kettő kombinációjával.

A kapitalista társadalomban mind a két módszernek igen nagy a jelentősége. Ha egy-egy termelési ágban szükségesnek és lehetségesnek mutatkozik a termelés gyors kibővítése, akkor nagyrészt az ipari tartalékhadserg munkanélkülijeit vonják be a termelésbe. Emellett állandóan napirenden van az egy-egy munkaerőből kiprélhető munkamennyiség növelése. Ezt általában nem a munkaidő meghosszabbításával érik el, hanem különböző izzasztó bérrendszerek segítségével, a munka intenzitásának olyan felfokozásával, amely a munkaerő idő előtti elhasználódására, kiöregedésére vezet.

Nálunk is fontos a termelésre fordított munka mennyiségének növelése, de sokkal kisebb a szerepe, mint a kapitalista országokban. A munkanélküliség nálunk még a hároméves terv időszakában megszűnt, a munkanélküliekből tehát nem meríthetünk újabb munkaerőt. Lehet még természetesen fokozni a termelésben nem dolgozóknak a termelésbe való bevonását. Itt számításba jön egyrészt a nem termelő munkán, pl. az üzemi adminisztrációban, az állam és tanácsapparátusban foglalkoztatottak számának a munka ésszerűbb megszerzésével elérhető létszámcsökkentése s a felszabadulók átirányítása a termelésbe, másrészt a nem dolgozó nők bevonása a termelésbe. Mindennek azonban viszonylag szűk korlátai vannak. Így a munkaerő-létszám növelésének csak egy jelentős állandó forrása marad : a természetes szaporodás, illetve az újonnan a termelésbe lépő korosztály. A munkaidő meghosszabbítása csak egész kivételes rendszabályként s átmenetileg alkalmazható, a munkaintenzitás is csak bizonyos helyeken fokozható, ott ahol ma rosszul használják ki a munkaidő 480 percét.

Mindebből következik, hogy a termelés növelésében nálunk nagy és növekvő súllyal esik latba a termelékenység emelkedése.

A termelékenység fokozásának a dolog természetéből kifolyólag nincs felső határa. A munka termelékenysége még új gépek vagy termelési módszerek bevezetése nélkül is állandóan nő, a munkások szakmai színvonalának, begyakorlottságának, hozzáértésének fokozódása és az ebből adódó apró javítások, tökéletesítések felhalmozódása révén, továbbá a takarékosabb energia-, anyag-, nyersanyagfelhasználás, a jobb szervezés következtében. Ez különösen igaz a szocializmus, vagy a szocializmus építésének körülményei között, amikor a termelés előrelendítésének egyik nagy hajtóereje a szocialista munkaverseny és különösen bizonyos iparágakban, amelyekben az apró tökéletesítéseknek az alapvető technológia megváltoztatása nélkül is igen nagy lehetőségei vannak,

tehát pl. a gépgyártás egyes területein, szemben pl. a textilipar vagy a vegyipar bizonyos területeivel. A munka termelékenysége igazán gyors fejlesztésének alapmódszere azonban a technika fejlesztése, tehát a kézimunka fokozódó helyettesítése gépimunkával, a gépesítés, automatizálás, elektrifikálás, kemizálás stb.

Már Marx és Lenin vizsgálták, hogy miképpen nyilvánul meg a technika fejlődése, a munka termelékenységének fokozódása a társadalmi termelésben, illetve a termelés két fő osztályának a viszonyában, és igen fontos általános következtetésekre jutottak.

Igaz, hogy mind Marx, mind Lenin a kapitalista fejlődés viszonyai közt tanulmányozták ezeket a kérdéseket, s a kapitalizmus fejlődéséből vonták le következtetéseiket. De igaz az is, hogy megállapításaik lényegében azt tárják fel, hogy hogyan hat az egész társadalom termelésére a termelés társadalmisításának, a technika fejlődésének, a munka termelékenysége növekedésének a kapitalizmusban érvényesülő tendenciája. Mivel pedig a termelés társadalmisítása, a technika fejlődése, a munka termelékenységének növekedése a szocialista gazdaságban sokkal következetesebben érvényesülő törvények, mint a kapitalista gazdaságban, megállapításaik lényege a szocializmusra is, a mi társadalmunkra is érvényes. Ezt különben Sztálin is hangsúlyozta utolsó művében, élesen visszautasítva Jarosenko ellenkező állításait.

Lenin szemléletesen érzékelteti a fokozódó társadalmi munkamegosztás jelentőségét a technikai haladásban, a munkatermelékenység emelkedésében. A társadalmi munka specializálódása, mondja, »végtelen, ugyanúgy, mint a technika fejlődése. Ahhoz, hogy például az össztermék valamely részecskéjének előállítására irányuló emberi munka termelékenysége fokozódjék, elengedhetetlenül szükséges az, hogy ennek a részecskének termelése specializálódjék, olyan külön termeléssé váljék, amely tömegcikk termelésével van kapcsolatban, s ezért lehetővé teszi (és előidézi) a gépek stb. alkalmazását. Ez egyfelől. Másfelől pedig a technikai haladás lényege a tőkés társadalomban a munka társadalmisítása, ez a társadalmisítás viszont szükségszerűen megköveteli a termelési folyamat különböző műveleteinek specializálódását, ezeknek elaprózódott, egyes — minden üzemben, amely ezzel a termeléssel foglalkozik, külön-külön ismétlődő — műveletekből társadalmisított, egyetlen, új üzemben összpontosuló és az egész társadalom szükségleteinek kielégítését szem előtt tartó műveletekké változtatását.«¹

Ez a Lenin által leírt folyamat napjainkban és a mi körülményeink közt is megfigyelhető. Ennek a következménye az, amit terv és statisztikai nyelvünk halmozásnak nevez. »Valamely különleges munkamódszer — mondja Marx — amely tegnap még egy és ugyanazon árutermelő sok műveletének egyike volt, ma talán kiszakad ebből az összefüggésből, önállósul és éppen ezért részlettermék két mint önálló árut küldi a piacra.«² Mit jelent ez a Marx által megállapított

¹ *Lenin*, Művei I. köt. 96–97. old. Szikra, 1951.

² *Marx*, A Tőke, I. köt. 117. old. Szikra, 1949.

átalakulás? Annak az árutermelőnek számára, aki most ezt az árut feldolgozás céljából megvásárolja, míg azelőtt maga csinálta, az átalakulás azt jelenti, hogy ami azelőtt saját munkája volt, most mások munkája eredményeként, termelőeszközként, mint szerszám, alkatrész, anyag vagy egyéb jelenik meg. A társadalmi össztermék szempontjából az átalakulás azt jelenti, hogy az élő munka és a termelőeszközökben tárgyiasult munka arányában eltolódás állt be az utóbbi viszonylagos növekedése irányában.

Ilyen irányban hat általában a technika fejlődése, ez a technikai fejlődés pedig hallatlan mértékben meggyorsult, mióta a kapitalista termelés a gépi nagyiparral — Marx szavai szerint — saját lábára állt. A kapitalistát profitja növelésének vágya hajtja, a konkurrencia kényszeríti a technika fejlesztésére s ezzel a termelőékenység fokozására. Modern technikát alkalmaz, géppel pótolja az emberi erőt. De ezt természetesen csak akkor teszi, ha általa termelési költségeit csökkenti. Épp ezért sokkal szélesebb a gépek alkalmazásának lehetősége minálunk. Mi igyekszünk általában minden nehéz vagy kellemetlen vagy egészségtelen munkát gépesíteni. Különösen nagy gépesítési feladataink és lehetőségeink vannak a mezőgazdaságban, a bányászatban, a szállításban. A legfejlettebb technika alkalmazása nemcsak azért érdekünk, mert megkönnyíti a munkát és növeli annak termelőékenységét ott, ahol bevezetjük, hanem azért is, mert ezzel munkaerőt szabadít fel a termelés egyébirányú kiterjesztésére. Van, ahol a pontos munka fontossága követeli parancsolóan a gépesítést illetve automatizálást, mert a gép megbízhatóbban, nagyobb pontossággal dolgozik, mint az ember. Máskor, például nagy földmunkáknál egy gép több ezer ember munkáját pótolhatja. Élő- és holtmunkát takarítunk meg, mikor számos iparágnak a vegyipar válik a nyersanyagszállítójává, vagy amikor sajtóval helyettesítenek számos kovácsolási, forgácsolási és egyéb műveletet.

Mindezekben az általános fejlődésre, a munkatermelékenység növekedésére jellemző esetekben termelőeszközökben testet öltött munka lép az élőmunka egy részének helyére. A fejlődés iránya általában az, hogy egy-egy munkás egyre tökéletesebb és legtöbbször több munkát megtettesítő szerszámmal, géppel vagy éppen gépcsoporttal,* egyre nagyobb mennyiségű és rendszerint egyre több munkát képviselő nyersanyagot vagy félterméket dolgoz fel, alakít át más terméké. Ez az általános vonás megmutatkozik mind az egyes termékek esetében, mind össztársadalmi méretben. Az egy-egy termék előállítására fordított összes munkamennyiség csökken. Ezen belül azonban nő a termelőeszközökben, tehát a már korábban testet öltött munkában (holtmunkában) megjelenő rész aránya ahhoz a részhez képest, amelyben az e holtmunkát képviselő munkaeszközök és munkatárgyak felhasználásával, átalakításával újabb terméket előállító munka (élőmunka) jelentkezik. Ugyanúgy társadalmi méretben : a

* Ez egyáltalán nem zárja ki annak az ugyancsak állandóan ható törekvésnek az érvényesülését, hogy meglévő gépeket és szerszámokat olcsóbb, kevesebb munkát megtettesítő gépekkel és szerszámokkal pótoljanak. Erre a kérdésre alább visszatérünk.

társadalmi össztermékben viszonylag egyre több a felhasznált termelőeszközökben rejlő holtmunka ahhoz az élők munkához képest, amely ezekre a termelőeszközökre ráakad, mialatt új terméket készít velük, illetve belőlük.

Társadalmi méretben a munka termelékenységének növekedése úgy jelentkezik, hogy ugyanannyi emberi munka egyre több terméket termel, nő az egy munkaóra vagy munkanapra vagy munkásra, legtöbbször az egy lélekre jutó termékmennyiség is. Ugyanakkor viszonylag csökken azoknak a száma, akik kész fogyasztási cikket állítanak elő, azokhoz képest, akik gépeket, nyersanyagot, félkészárut termelnek.

Gondoljuk meg, mit is jelent ez a társadalmi termék termelésében és következőképp összetételében érvényesülő változás, ha most nem csak a termékben rejlő munka mennyiségére, hanem a termékek mennyiségére is tekintettel vagyunk.

Ez először is azt jelenti, hogy a társadalmi össztermék gyorsabban nő, mint a nemzeti jövedelem. Az, amit az előbb a fejlődés általános irányának jelöltünk meg, tehát a gépek, köztük a nagygépek fokozatos terjedése, az, hogy egy-egy munkás gép igénybevételével egyre több nyersanyagot, félterméket dolgoz fel, annyit jelent, hogy saját munkája egyre kevesebb ahhoz a munkához képest, melyet munkájával a termékre átvisz. Társadalmi méretben: az összes élők munkája, tehát a nemzeti jövedelmet termelő munka viszonylagos mennyisége a korábbi termelésből áthozott és új termékekre átvitt munka mennyiségéhez képest csökken. Magát a két termékmennyiséget jóformán lehetetlen összehasonlítani, mert a ténylegesen termelt cikkek, s különösen a termelőeszközök a technika fejlődésével teljesen megváltoznak. De annak, hogy a nemzeti jövedelem mint termékmennyiség nagyobb mértékben nőjön, mint a társadalmi össztermék, ugyancsak termékmennyiségként véve, az előbbieket szerint mindenestre feltétele, hogy a termelőeszközök termelésére fordított viszonylag nagyobb munkatöbblet kisebb terméknövekedést hozzon létre, mint a fogyasztási cikkek termelésére fordított munkatöbblet. Más szóval: a munka termelékenységének nagyobb mértékben kellene nőnie a fogyasztási cikkek termelésében. Ez előfordulhat, de — tekintve, hogy a műszaki fejlesztés igazi hazája a termelőeszközök termelése — nyilván csak kivételképpen.

Ugyanez a törvényszerű fejlődés, amelyben a technika haladása jut kifejezésre, azt is jelenti, hogy a termelőeszközök termelése gyorsabban nő, mint a fogyasztási cikkek termelése. Láttuk, hogy a társadalmi össztermékből viszonylag egyre több jut a holtmunkára, vagyis a termelésben elhasznált termelőeszközökre, s egyre kevesebb az élők munkára, tehát a nemzeti jövedelemre. Utóbbi azonban felöleli a fogyasztási cikket és a felhalmozásra szánt eszközöket s köztük a termelőeszközöket is. A termelőeszközök termelése tehát, ahogy mondtuk, megelőzi növekvésben a fogyasztási cikkekét.

Végül még egy következtetést vonhatunk le. A termelőeszközök termelésének bővítése is, a fogyasztási cikkek termelésének bővítése is több ter-

melőeszközt követel. Minthogy azonban a termelőeszközök termelése gyorsabban nő, mint a fogyasztási cikkek termelése, a termelőeszközökön belül gyorsabban kell nőnie annak a résznek, amely termelőeszközök termelését szolgálja, mint annak a résznek, amely fogyasztási cikkek termelését szolgálja.

Mint ismeretes, a marxi újratermelési sémákkal kapcsolatban már Lenin megfogalmazta, hogy leggyorsabban nő a termelőeszközök termelését szolgáló termelőeszközök termelése, lassabban a fogyasztási cikkek termelését szolgáló termelőeszközök termelése, és leghalványabban a fogyasztási cikkek termelése. S Lenin hozzátette, hogy ez nem egyéb, mint az egész társadalomra alkalmazott kifejezése annak a törvénynek, »amely szerint az állandó tőkének az a tendenciája, hogy gyorsabban növekszik a változó tőkénél.« »Ez a következtetés — mondja még — egyenes következménye annak a közismert tételnek, amely szerint a tőkés termelés a korábbi időhöz képest hasonlíthatatlanul nagyobb arányokban fejleszti a technikát.«³ Vagy, ahogy ugyancsak Lenin néhány évvel később kifejtette :

»A minket érdeklő belső piac kérdését illetőleg, a marxi realizálási elmélet fő következtetése ez : a tőkés termelés növekedése s ennek következtében a belső piacé is, nem annyira a fogyasztási cikkek, mint inkább a termelőeszközök számlájára történik. Más szavakkal : a termelőeszközök gyarapodása túlszárnyalja a fogyasztási cikkek gyarapodását. Valóban láttuk, hogy a fogyasztási cikkek (II. alosztály) formájában meglévő állandó tőke a termelőeszközök (I. alosztály) formájában meglévő változó tőke + értéktöbblet ellenében kerül kicserélésre. De, a tőkés termelés általános törvényének megfelelően, az állandó tőke gyorsabban nő, mint a változó. Következésképpen a fogyasztási cikkek formájában meglévő állandó tőkének gyorsabban kell növekednie, mint a fogyasztási cikkek formájában meglévő változó tőkének és értéktöbbletnek, míg a termelőeszközökben megtestesült állandó tőkének a leggyorsabban kell növekednie, s maga mögött kell hagynia mind a termelőeszközökben megtestesült változó tőke (+értéktöbblet), mind pedig a fogyasztási cikkekben testetöltött állandó tőkének növekedését. A társadalmi termelés azon alosztályának, amely termelőeszközöket állít elő, ennek következtében gyorsabban kell növekednie, mint annak, amely fogyasztási cikkeket termel. . .

Az állandó tőkének ez a nagyobb fogyasztása semmi egyéb, mint a termelőerők nagyfokú fejlettségének a csereérték terminológiájában történő kifejezése, mivel a gyorsan szaporodó »termelőeszközök« főrésze nyersanyagokból, gépekből, szerszámokból, épületekből s mindenféle egyéb, a nagyipari és a speciális gépipari termelést szolgáló berendezésből áll.«⁴

Így Lenin. Az utóbbi időben, mint ismeretes, akadtak többfelé, s nálunk is, akik ezeknek a marxi-lenini tételeknek a helyességét kétségbevonták. Nem árt tehát megismételni, hogy az ismertetett marxi-lenini tétel lényege a szocia-

³ Lenin, Művei, I. köt. 82—83. old. Szikra, 1951.

⁴ Lenin, A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. 36—37. old. Szikra, 1949.

lista társadalomra teljes mértékben érvényes: a munka termelékenységének fokozódása, a technikai haladás abban nyilvánul meg, hogy ugyanannyi élőmunka egyre több holtmunkát mozdít meg. Ahhoz tehát, hogy a termelékenység növekedésének, a technikai haladásnak a feltételeit biztosíthassuk, az I. osztály termelésének gyorsabban kell nőnie, mint a II. osztály termelésének. Ez természetesen egyáltalán nem jelenti sem azt, hogy a munka termelékenysége fokozódásának egyetlen megvalósítható lehetősége a termelőeszközök részarányának viszonylagos növekedése, sem azt, hogy társadalmunkban átmenetileg nem valósítható meg — ha ez a szocializmus gazdasági alaptörvénye szempontjából kívánatosnak mutatkozik — hogy a II. osztály termelése gyorsabban fejlődjék, mint az I. osztályé.

Mi következik mindebből népgazdaságunk fejlesztési ütemére vonatkozólag?

A fejlődés ütemét, mint láttuk, két tényező dönti el: egyrészt a termelésre fordított munkamennyiség növelésének lehetősége, másrészt a termelőmunka termelékenységének növekedése. Az I. és II. osztály viszonyát vizsgálva viszont azt találtuk, hogy a munka termelékenységének növelése általában nagyobb mértékben biztosítható az I. osztály gyorsabb fejlődése esetén. Vagyis: a felhalmozás adott aránya és mennyisége mellett a munka termelékenysége emelésének általában kedvezőbb feltételei vannak, ha a felhalmozásból viszonylag több esik a termelőeszközök, és viszonylag kevesebb a fogyasztási cikkek termelésének fejlesztését szolgáló beruházásokra, továbbá, ha az I. osztályon belül is viszonylag több azoknak a termelőeszközöknek a termelésére, amelyek maguk is termelőeszközöket gyártanak, mint azokéra, amelyek fogyasztási cikket állítanak elő. A két osztály fejlődési üteme közötti különbség csökkenése tehát általában kevésbé kedvező feltételeket teremt a munka termelékenységének növelésére. Ez a megállapítás egyébként csak annak a magától értetődő ténynek a megfogalmazása, hogy a munka termelékenységének emelkedése elsősorban a korszerűbb, jobb termelőeszközök segítségével érhető el és semmiképpen sem a fogyasztási cikkek termelésének, illetve a fogyasztás kiterjesztésével.

Itt azonban nem szabad túllőnünk a célon. Tévedés volna azt hinni, hogy a két osztály fejlődési ütemének aránya eldönti a termelékenység növekedésének kérdését. Igaz, hogy nálunk az elmúlt évben a II. osztály fejlesztésének növelését és az I. osztály fejlesztésének csökkentését a munka termelékenységének bizonyos csökkenése kísérte. A munka termelékenységének a csökkenését azonban nem lehet egyszerűen a két osztály arányában beállott eltolódásra visszavezetni. Az előző fejtegetés értelme, egyszerűbb nyelvre lefordítva a következő: az I. osztály termeli a gépeket és általában a modern és legmodernebb termelési berendezéseket, mind saját maga, mind a II. osztály számára. A munka termelékenységének fokozása azonban elsősorban és legnagyobb mértékben éppen ezekkel a modern és legmodernebb termelési berendezésekkel érhető el. A II. osztály fogyasztási cikket termel, itt tehát a fejlesztésre feltétlenül szükség van, hogy a társadalom növekvő igényei kielégíthetők legyenek. A II.

osztály fejlődése természetesen azt követeli, hogy a termelőeszköztöbblet egy része ide kerüljön. Ennek a résznek azonban nem szabad túl nagyoknak, vagyis akkorának lennie, hogy a termelőeszközök termelésének fejlesztésére, modernizálására ne maradjon elég. Ez lassítaná a fejlődést, éspedig előbb-utóbb feltétlenül a fogyasztási cikkek termelését szolgáló termelőeszközök fejlődését, tehát a fogyasztási cikkek termelésének fokozását is.

Az előzőekben annak a törvénynek érvényesülését követtük nyomon, hogy a technikai haladás, a munka termelékenységének emelkedése maga után vonja a termelőeszközökben tárgyiasult munka mennyiségének viszonylagos növekedését, az élő munka mennyiségéhez képest. Ugyanaz az élő munka egyre több holt munkát mozdít meg, alakít át új terméké.

A termelőeszközökben megtestesült munka mennyiségének ez a viszonylagos növekedése az élő munka mennyiségéhez képest azonban nem olyan törvény, amely minden ellenkező tendencia, minden fék nélkül érvényesül. Marx, aki először fejtette ki magát a törvényt, egyúttal az ellenkező irányban ható erőket is kimutatta. Ismételten utalt arra, hogy ugyanazok az erők egymással részben ellentétes, egymást részben megsemmisítő eredményekre vezetnek. Így pl. kifejti, hogy »az ösztöktét tekintve az állandó tőke értéke nem nő ugyanolyan arányban, mint anyagi terjedelme. Pl. az a gyapottömeg, amelyet egyetlen európai fonómunkás a modern gyárban feldolgoz, óriás arányban megnőtt ahhoz képest, amelyet azelőtt egy európai fonómunkás a rokkával dolgozott fel. De a feldolgozott gyapot értéke nem nőtt ugyanolyan arányban mint tömege. Hasonló a helyzet a gépekkel és az egyéb állótőkével. Röviden — ugyanaz a fejlődés, amely megnöveli az állandó tőke tömegét a változóhoz képest, a munka megnövekedett termelőereje következtében csökkenti e tőke elemeinek értékét és így megakadályozza, hogy az állandó tőke értéke — bár folytonosan nő — ugyanolyan arányban növekedjék, mint anyagi terjedelme, vagyis mint azoknak a termelési eszközöknek anyagi terjedelme, amelyeket azonos munkaerő hoz mozgásba. Sőt egyes esetekben még az is előfordulhat, hogy az állandó tőke elemeinek tömege nő, miközben értéke ugyanakkora marad, sőt csökken.

A mondottakkal összefügg a meglevő tőkének (azaz e tőke anyagi elemeinek elértéktelenedése az ipar fejlődése során.)⁵

Az idézetből igen világosan kitűnik, hogy Marx nemcsak az anyagi változások tőkés megjelenési formáját tartja szem előtt, hanem az e formákban végbemenő tényleges anyagi változásokat is. Ezért igen könnyű fejtegetéseiből levonni azokat a következtetéseket, amelyek a mi körülményeink közt is érvényesek. Így mindenekelőtt: bár a termelőeszközök mennyisége mind abszolút mértékben, mind az őket mozgásba hozó munkához képest, igen gyorsan nő, a bennük testet öltött munka mennyisége — éppen a termelékenység növekedése

⁵ Marx, A Tőke, 3. köt. 274. old. Szikra, 1951.

következtében — távolról sem nő ilyen mértékben. Ez egyformán vonatkozik a nyersanyagra, a gépekre, alkatrészekre általában mindenfajta termelőeszközre. Másodszor: egyes meglevő termelőeszközök — ugyancsak a munka megnövekedett termelőereje következtében — ma kevesebb tárgyiasult munkát képviselnek, mint amennyibe előállításuk került. Harmadszor: mindezek következtében előfordulhat az is, hogy a termelőeszközökben megjelenő munka mennyisége — bár ez a munka nagyobb terjedelmű termékben jelenik meg — nem nő az őt megmozgató élőmunka mennyiségéhez képest, sőt esetleg csökken. Ebben az esetben tehát a társadalmi össztermék nem nő gyorsabban, mint a nemzeti jövedelem.

Ez a lehetőség azonban nem jellemző az általános fejlődésre. Marx maga igen határozottan mutatott rá arra, hogy ugyanaz az ok — a munka termelékenységeinek növekedése — hozza létre azt az *alapvető fejlődési irányt* is, hogy azonos mennyiségű élőmunka egyre nagyobb mennyiségű termelőeszközökben tárgyiasult munkát alakít át újabb terméké és azt az ellentétes, *nem alapvető* fejlődési irányt is, amelyet a termelőeszközökben megtestesült munka viszonylagos mennyiségének az élő munkához képest történő csökkenése jelent.

A munka termelőereje emelkedésének tipikus módja kétségkívül az, hogy egy-egy termelő egyre több munkát képviselő szerszám vagy gép, gépcsoport, illetve berendezés segítségével egyre hatalmasabb mennyiségű és egyúttal egyre több munkát képviselő anyagot dolgoz fel. Emellett azonban előfordul, hogy az egy termelő által megmozgatott, illetve átalakított és feldolgozott termelőeszközök — bár terjedelemben nőttek — nem testesítenek meg több munkát, mint azelőtt.

Az itt vizsgált kérdésre, a népgazdaság s különösen a nemzeti jövedelem fejlődésének ütemére vonatkozólag ez azt jelenti, hogy sem a felhalmozás aránya és nagysága, sem a felhalmozásnak a két osztály közötti és az I. osztályon belüli megoszlása nem dönti még el a fejlődés ütemét, bár kétségkívül erősen befolyásolja ezt az ütemet. Következik az elmondottakból az is, hogy amikor a szocializmus gazdasági alaptörvénye és a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének törvénye azt követelik, hogy a felhalmozás arányát vagy esetleg nagyságát is csökkentjük, vagy pedig azt követelik, hogy a fogyasztási cikkek termelése átmenetileg és kivételesen nagyobb mértékben növekedjék, mint a termelőeszközök termelése, akkor fokozott jelentőségre tesznek szert a munka termelékenysége emelésének azok a módszerei, amelyek kisebb felhalmozás és különösen a termelőeszközök termelésének fejlesztésére fordított kisebb beruházások mellett is elérhetőek. Ilyenkor ezekre a módszerekre tudatosan fokozott gondot kell fordítani.

Félreértések elkerülése végett nem árt hangsúlyozni, hogy a szocialista társadalom mindig érdekelt a munka termelőereje növelésének minden módszerében, s azokat valóban mindig egymás mellett kell alkalmaznia. A munka termelékenysége emelésének fent megkülönböztetett két módszere között, mint

láttuk, nincs ellentét, azok általában összefonódnak. A termelékenység növelésének fő módszere : az új technika bevezetése, új, tökéletesebb gépek, automaták stb. bevezetése — ezek közül egy is esetleg sok tucat, száz, vagy ezer ember munkáját helyettesíti, — általában tehát élő munka helyettesítése termelőeszközökben tárgyiasult munkával. Ez egyúttal az a módszer, amely sokszor ugrásszerű emelkedést tesz lehetővé. Ez a módszer egyrészt növeli a termelőeszközök mennyiségét, s a bennük megtestesült munka mennyiségét, másrészt ugyanakkor csökkenti a termékegységben megtestesült munkát. A termékegységben megtestesülő munkamennyiség csökkenése azonban gyakran elérhető a termelőeszközök mennyiségének növelése nélkül is. Ennek megvalósítása, minthogy fokozza a termelékenységet, az emberi munkával való takarékoskodást, mindig kívánatos és fontos. Különösen kívánatossá és fontossá válik azonban akkor, ha a társadalom valamilyen okból nem eszközölhet nagyon nagy beruházásokat, nem emelheti nagyobb mértékben a termelőeszközök mennyiségének növelésére fordítható munkát, sőt esetleg kénytelen azt csökkenteni is, pl. azért, mert ilyen célra már sok eszközt kötött le éveket igénybe vevő nagy beruházásokra.

Ilyenkor tehát különösen fontosakká válnak a munka termelőereje növelésének azok a formái, amelyeket termelőeszköz megtakarítás néven lehet összefoglalni. Közéjük tartozik pl. a termelő berendezések jobb kihasználása. Ha pl. ugyanabból a kohóból több vasat, ugyanabból a kemencéből több acélt, ugyanabból a villamoserőműből több áramot nyerünk és az egy tonna acél, az egy kwóra áram előállítására kevesebb munka jut, akkor a gépgyár több acélből, több árammal s egyúttal több munkással több gépet termelhet anélkül, hogy az anyagra és a villanyra megfelelően több munkát fordítottak volna. Egy-egy gépben tehát kevesebb munka ölt testet, mint korábban, de nem az élőmunka, hanem a termelőeszközökben tárgyiasult munka mennyiségének csökkenése következtében. Hasonlóképpen : a mezőgazdaságban az egy terület-egységre eső hozam — ugyanannyi vetőmag, ugyanannyi trágya, ugyanannyi vagy alig nagyobb mennyiségű egyéb termelőeszköz felhasználása mellett — egy bizonyos százalékkal több élőmunka ráfordítással (persze sokszor már ugyanannyi élőmunka ésszerűbb és időben megfelelőbben elosztott felhasználása mellett is) lényegesen nagyobb százalékkal emelhető.

Itt is csökken az egy termékegységben testetöltött munka, mégpedig mind a holt, mind az élőmunka, de az élőmunka aránya viszonylag nő. Egyébként csökken a termékegységre eső összes munka, vagyis nő a munka termelékenysége akkor is, ha az összetermék ugyanabban az arányban nő változatlan termelőeszköz felhasználás esetén, mint az élőmunka. Ebben az esetben az élőmunka viszonylagos növekedése még nagyobb. Hasonló esetek természetesen az anyagi termelés minden ágában előfordulnak.

Termelőeszköz megtakarítás mindenfajta anyagmegtakarítás, illetve a fűtő- és segédanyagok felhasználásában elért megtakarítás. Minden anyag-

megtakarítás azt jelenti, hogy az illető anyagból kevesebb van a kész termékben, tehát ez utóbbiban kevesebb tárgyiasult munka jelenik meg. Hasonló jellegű a selejtsökkentés. Selejtsökkentés esetén általában csökken az össztermékben megjelenő holt és élőmunka egyaránt, de sokszor nagyobb méretű a holtmunka csökkenése. Mindezekben az esetekben nőtt a munka termelékenysége, ugyanaz a munka több termékben öltött testet, egy termékegységre kevesebb munka jutott. Ezen belül azonban a most vizsgált esetekben a holt munka aránya csökkent, az élőmunkáé nőtt. A társadalmi össztermék vonatkozásában ez, mint már említettem, abban jut kifejezésre, hogy a nemzeti jövedelem gyorsabban nő, mint a társadalmi össztermék. Hasonló fejlődés végbemehet az I. osztályban és a II. osztályban egyaránt. Gyakorlatilag az ilyen irányú fejlődés, mint az összfejlődés egy mozzanata, valóban állandóan végbe is megy. A termelékenység fokozásának ez is egyik állandó módszere, és mindent el kell követnünk maximális alkalmazásáért. A gyakorlatban azonban a munka termelékenysége növelésének ilyen formáit általában ellensúlyozzák és felülműlják a termelékenység emelésének azok a formái, amelyekben az élőmunka helyére holtmunka lép, és így az össztermékben nő a korábbi, a tárgyiasult, a termelőeszközökben megjelenő munka súlya. Csak kivételesen, illetve átmenetileg, rövid ideig fordul elő, hogy az élőmunka viszonylagos súlya akár az I., akár a II. osztályban, akár mindkettőben nő.

A gyakorlatban átmenetileg és kivételesen — például most nálunk bizonyos korábbi hibák miatt, de máshol és máskor egyéb kivételes okokból is — megtörténhetik, hogy a II. osztály fejlődése megelőzi az I. osztályét. De: ha igaz is, hogy mindent meg kell tennünk a termelésben meglévő anyaghányad csökkentésére; ha a termelőeszközök felhasználásában elérhető megtakarítás állandóan ható, állandóan alkalmazható és összkihatásában jelentős eredményeket adó módja is a termelékenység növelésének; ha ez a módszer kivételesen azzal az eredménnyel járhat is, hogy az élőmunka viszonylagos súlya nő; — ez mégsem a fő, mégsem a döntő módszer és viszonylag lassan hat. A fő módszer a technika erőteljes fejlesztése, ez pedig a holtmunka viszonylagos súlyának növelésével jár.

Érdemes megjegyezni, hogy a termelőeszközök termelésének fejlődése általában a kapitalista társadalomban is megelőzi a fogyasztási cikkek termelésének fejlődését. Igaz, hogy ott ennek a fejlődési tendenciának érvényesülését elősegíti a dolgozó tömegek életszínvonalának stagnálása. Nálunk ez az utóbbi körülmény eszik. A tömegek életszínvonala, anyagi szükségleteik kielégítésének foka következetesen, évről-évre nő. Viszont a technikai haladásnak, új gépek bevezetésének, a legmodernebb és legtöbb élőmunkát megtakarító eljárások alkalmazásának ezerszer kedvezőbbek a feltételei, mint a kapitalista társadalomban. A szocialista iparosításnak egyik legfontosabb ismérve — mint ismeretes — éppen a nehézipar s ezen belül a gépipar erős ütemű fejlesztése. Ez egyúttal annak is biztosítója, hogy nálunk általában sokkal nagyobb a népgazdaság fejlődésének üteme.

A munka termelőereje fejlődésével eddig elsősorban a termelőeszközök fejlődése, illetve a termelőeszközök felhasználásával elérhető megtakarítások szempontjából foglalkoztunk. A munka termelékenysége fokozásának azonban egyik leglényegesebb tényezője magának az élők munkának a fejlődése. Marx erre is ismételten rámutatott. Ismeretes pl., hogy Hodgskin hasonló gondolataival kapcsolatban Marx helyeslőleg jegyzi meg: »(Hodgskin) megmutatta, hogy a korábban előállított áruk (élelmiszerek) készlete az összefogyasztással és termeléssel összehasonlítva mindig kicsi. Ezzel szemben a meglévő lakosság ügyességének mértéke mindenkori feltétele az össztermelésnek, tehát a gazdagság fő felhalmozása; a korábbi munka legfontosabb megtartott eredménye, mely azonban magában az élők munkában van meg.«⁶

Marx idézett megállapítása világos és meggyőző. A termelőeszközök maguktól nem mozdulnak meg, nem alakulnak át új terméké; minél fejlettebbek, annál fejlettebbnek kell lennie az élők munkának is, amely belőlük új terméket csinál. Igaz, hogy a kapitalista társadalomban az élők munkájának fejlődésének útja korántsem egyenletesen felfelé ívelő. A kapitalista általában arra törekszik, hogy a munkást rész-munkássá alakítsa át, és szükséges szakmai képzettségét, s ezzel egyúttal képzésének költségeit mennél alacsonyabb színvonalra szorítsa le. A kapitalisták abban érdekeltek, hogy a dolgozóknak csak egy szűk köre szerezhessen nagyobb tudást, s ezeket nagyobb tudásuk révén is szembeállíthassák a tudatlan és kizsákmányolt többséggel. Egészen más a helyzet nálunk, ahol a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján a dolgozók maguk intézik ügy sorsukat, hogy kulturális színvonaluk állandóan emelkedjék, s a dolgozók egyre nagyobb része váljon az egyre bonyolultabb szerszámok, gépek, szerkezetek egyre hozzáértőbb kezelőjévé. Mindennapos tapasztalat egyébként, hogy a legtermelékenyebb, tehát a legtöbb munkát megtakarító gépek sem bizonyulnak termelékenyeknek, ha nem megfelelő kézbe kerülnek. Ilyenkor gyorsan romlanak, törnek, sok javításra szorulnak, többet állnak, mint működnek.

Tanulságos számunkra ebben a vonatkozásban, amit Sztálin elvtárs utolsó tudományos munkájában a dolgozók kulturális színvonaláról írt. Íme: »A tömegek szocialista versenyének kibontakozása előtt nálunk az ipar fejlődése döcögve haladt, sok elvtársunk még az iparfejlesztés üteme lassításának kérdését is felvetette. Ez főként azzal magyarázható, hogy a munkások kulturális és technikai színvonala nagyon alacsony volt és messze elmaradt a műszaki személyzet színvonalától. A dolog azonban gyökeresen megváltozott azután, hogy a szocialista verseny nálunk tömeges jelleget öltött. Az ipar éppen ezután kezdett meggyorsult ütemben előre haladni. Miért öltött a szocialista verseny tömeges jelleget? Azért, mert a munkások között csoportostul akadtak olyan elvtársak, akik nem csupán a technikai minimumot sajátították el, hanem tovább mentek, felemelkedtek a műszaki személyzet színvonalára, korrigálni kezdték a

⁶ Marx, Theorien über den Mehrwert, III. Bd. Stuttgart, Dietz, 1910, 353 p.

technikát és a normákat, kezdték megdönteni a fennálló és avult normákat, új, korszerűbb normákat kezdtek bevezetni, stb. Mi lenne, ha nem egyes munkás csoportok, hanem a munkások többsége emelné kulturális és technikai színvonalát a mérnöki, technikai személyzet színvonalára? Iparunk más országok ipara számára elérhetetlen magaslatra emelkedne.«⁷

Nyilvánvaló, hogy célunk éppen az, amit Sztálin itt felmutat: iparunkat, a szocialista országok iparát más országok számára elérhetetlen magaslatra emelni. Ezért is olyan nagy jelentőségű fejlődésünk, benne népgazdaságunk fejlődési üteme szempontjából a dolgozók kulturális, technikai színvonalának emelése.

Mivel a népgazdaság egészének fejlődése a részek fejlődéséből adódik, nyilvánvaló, hogy egy résznek a fejlődésben való visszamaradása — különösen, ha ez a rész viszonylag nagy terjedelmű — kedvezőtlenül befolyásolja a népgazdaság egészének fejlődését. Így népgazdaságunk fejlődési ütemét természetesen csökkenti a mezőgazdasági munka termelékenységének viszonylag lassú emelkedése.

A mezőgazdasági termelés fejlődésének elmaradása az iparhoz képest törvény a kapitalista országokban. A kettő közötti fejlődés különbsége azonban még kiáltóbb nálunk, ahol felszabadulásunk óta a munka termelékenysége eddig soha nem tapasztalt ütemben fejlődött az iparban, de csak viszonylag kis mértékben nőtt a mezőgazdaságban.

Ennek alapvető oka — mint ismeretes — az, hogy mezőgazdaságunkban nem uralkodók a szocialista termelési viszonyok. Egész szántóterületünknek még 2/3-ad részén magángazdálkodás folyik. Kétségtelen, hogy népgazdaságunknak ezen a részén is érezteti hatását a szocialista termelési viszonyok megszilárdulása és gyors növekedése a népgazdaság egyéb területein, s az is, hogy ennek megfelelően erre a részre is kihat, ezt a részt is befolyásolja a szocializmus gazdasági alaptörvénye, s a szocialista állam egész gazdaságpolitikája. Itt azonban részben még az egyszerű árutermelés és a kapitalizmus törvényei érvényesülnek, a termelésre is szabályozó hatással van az értéktörvény érvényesülése. Mezőgazdaságunk nagyobb részét még a kisüzemű, részben legkisebb üzemű, fejletlen technikával dolgozó, kevés felszereléssel, kis állatállománnyal rendelkező gazdaságok jellemzik. Ezekben nincs hely a modern technika, a modern tudomány alkalmazására. Csak szűk keretek között hat a fejlődést előmozdító tervszerűség. A termelés terjedelméhez képest aránytalanul nagy súlya van az élők munkának, aránytalanul nagy a termelésben foglalkoztatott munkások száma.

Ha a mezőgazdasági munka termelékenységének növelését sikerül lényegesen meggyorsítani, ez nagytömegű munkaerő felszabadítására vezet, és a felszabaduló munkaerőnek az iparban való felhasználása az ipar és ezen keresztül a népgazdaság fejlesztési üteme növekedésének egyik fontos tényezőjévé válik.

⁷ Sztálin, A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 29–30. old. Szikra, 1952.

A mezőgazdasági munka termelékenységének növelése azonban nemcsak azért szükséges, hogy ugyanazt a termékmennyiséget kevesebb munkával állítsuk elő, hanem azért is, hogy mezőgazdaságunk lényegesen többet termeljen, mint ma.

A mezőgazdaság részben közvetlenül fogyasztási cikkeket, élelmiszereket termel. Még sokkal nagyobb azonban a mezőgazdaság jelentősége, mint számos fogyasztási ipar s elsősorban az élelmiszeripar nyersanyagszállítójának. Ugyancsak igen fontosak a mezőgazdasági termékek, mint külkereskedelmünk kivitelű cikkei. Az ipar gyors fejlődése, szociális, kulturális és egyéb társadalmi intézményeink erőteljes növekvése, a bérből és fizetésből élők számának és életszínvonalának emelkedése a külkereskedelemnek mindezzel kapcsolatos gyors kiterjedése állandóan és nagymértékben fokozza a mezőgazdasági termékek iránti szükségletet. A fejlődésben elmaradó kisüzemi mezőgazdaság ezeket az igényeket kielégíteni nem tudja, s így mindinkább akadályává válik az egész fejlődésnek, a szocializmus gazdasági alaptörvénye és a tervszerű arányos fejlődés követelményei megfelelő alkalmazásának.

A kapitalista országokban is gátolja a mezőgazdaság visszamaradása az ipar fejlődését. Bár ott az iparnak ez a visszatartása a lakosság nagy tömege életszínvonalának stagnálása következtében kevésbé súlyosan esik latba, a kapitalista fejlődés mégis kikényszeríti a mezőgazdaságban is a termelékenység növelését, mégpedig a fejlődés tőkés útján. Ez abban nyilvánul meg, hogy a fejlett technikával dolgozó kapitalista mezőgazdasági nagyüzemek fokozatosan tönkre teszik és kiszorítják a termelésből a kezdetleges módszerekkel termelő kisparaszti gazdaságokat, és a kapitalizmus korlátai közt lehetővé teszik a mezőgazdaságokban is a fejlett technika és tudomány alkalmazását.

A mi körülményeink között ez az út, amely hatalmas paraszti tömegek számára az elnyomorodás útja, nem járható. A mezőgazdasági munka termelékenységének növelését nekünk a parasztság széles tömegei anyagi felemelkedésének útján, a parasztság termelőszövetkezetekbe való tömörítése útján kell elérnünk. A szocialista mezőgazdasági termelőszövetkezetek nálunk is lehetővé teszik a modern technika és tudomány bevonulását a mezőgazdaságba, lehetővé teszik, hogy a mezőgazdaság teljes mértékben kielégítse a vele szemben támasztott növekvő igényeket, módot adnak az ipar és a mezőgazdaság fejlődésének összhangbahozására, munkaerő felszabadítására az ipar számára, lehetővé teszik a mezőgazdaságnak az állami terv szerinti, az egyéb népgazdasági ágakkal összhangban álló fejlesztését. Ily módon a gyorsan fejlődő mezőgazdaság maga is hathatós tényezőjévé válik a népgazdasági fejlődés üteme meggyorsulásának.

A népgazdaság fejlesztési ütemével kapcsolatban szólni kell a fejlesztési ütem mérésének módjáról is. Az eddigi fejtegetésekben mindig termékmennyiségekről vagy élő és holtmunkáról volt szó, és nem e termékmennyiség értékről, vagy arról az értékről, amelyben a holt és élőmunka megtestesül. Ezt

előadásom elején meg is indokoltam. Amint azonban nem egyetlen termelési ág, hanem az egész népgazdaság vagy a nemzeti jövedelem fejlődéséről, e fejlődés üteméről, ezek méréséről konkrétan van szó, kénytelenek vagyunk az össztermék vagy a nemzeti jövedelem értékformáját, tehát árakban kifejezett nagyságát használni.

Ennek oka az, hogy a különböző termékek együttes mennyiségét csak árban tudjuk kifejezni. Búzát, acélt, cukrot, cipőt természetes mennyiségekben nem adhatunk össze; amit összeadhatunk, az az egyes termékek összmennyiségének árai.

Mivel azonban végső fokon nem a társadalmi össztermék vagy a nemzeti jövedelem értékének változását akarjuk megállapítani, hanem a társadalom által termelt és a társadalom rendelkezésére álló termékek mennyiségének változását, ezért az értékváltozásokat, illetve árváltozásokat ki kell küszöbölni. Változatlan árakkal számítunk tehát, vagyis minden egyes adott termék árát állandónak tekintjük a vizsgálódás tárgyát képező egész idő alatt úgy, hogy az össztermék árának változása az össztermék mennyiségének változását mutatja.

Mekkora részét képviseli az összterméknek egy bizonyos fajta termék? Ezt az illető termék egységeinek száma és egységének ára, illetve a kettő szorzata határozza meg. Kiindulhatunk valamely időpontban érvényes árakból, vagy egy időszak átlagáraiból. Egyik esetben sem tudjuk az egyes árakban jelentkező véletlenszerűséget, esetlegességet kiküszöbölni. Tegyük fel mégis — bár ez nem felelhet meg a valóságnak —, hogy az alapul vett s a továbbiakban változatlanul feltételezett árak az illető időpontban vagy időszakban tökéletesen megfelelték az egyes termékekben testet öltött társadalmilag szükséges munkának. Akkor is biztos, hogy a következő évben a termékben testet öltött munkának s az áraknak az összhangja már felborul, mert az egyes termékekre fordított munkamennyiség különböző mértékben változott. Két év múlva az eltérés már nagyobb, tíz év múlva igen lényeges lehet. Ez azonban a növekedés kimutatott mértékét is befolyásolja.

Az anyagi termelésben végbement változás teljesen világos, egyértelmű, bár egyetlen számban nem fejezhető ki. Nem ilyen egyértelmű a változás, ha árakban számolunk, illetve a kimutatott változás függ az arányoktól. Más pl. az eredmény, ha az időszak elejének árait és más, ha az időszak végének árait tekintjük változatlan áraknak.

A tanulság az, hogy a változatlan árak nem tökéletes műszerek hosszabb időszak alatt végbement változások mérésére, ha ez alatt az időszak alatt egyrészt az előállított termékek mennyiségi arányaiban, másrészt az arányokban és feltehetően az értékekben nagyobb változás ment végbe. Nem lehetnek tökéletes műszerek már csak azért sem, mert hosszabb idő alatt az össztermék összetétele is alaposan megváltozhat, új iparágak keletkezhetnek, míg mások elvesztik jelentőségüket.

A mi körülményeink közt bizonyos nehézséget jelent az is, hogy a termelőeszközök ára — legalábbis, amennyiben nem kerülnek kiskereskedelmi forgalomba, tehát nem is áruk, — egészen másképp alakul, mint a fogyasztási cikkek (áruk) ára. A társadalmi termék felőleli az adott időszakban termelt termelőeszközöket és fogyasztási cikkeket egyaránt. A fogyasztási cikkek árai az e cikkekben tetet öltött munkához képest általában magasabbak, mint a termelőeszközök árai a termelőeszközökben tetet öltött munkához képest.

A kapitalista társadalomban az árak — amennyiben nem monopolárok — a piacon alakulnak ki, befolyásuk a termelés, vagy termelékenység emelkedésére előre nincs tervezve, csak utólag érvényesül, mégpedig oly módon, hogy az árak csökkenése fokozott mértékben kényszeríti a kapitalistát termelési költségei csökkentésére. Ezt részben a munkaintenzitás emelésével, részben egyéb, általában a munka termelékenységét fokozó eszközökkel érik el. A kapitalisták egy része az áresés következtében esetleg tönkremegy, és kiesik a versenyből. A monopolárok általában csökkentik a termelékenység emelésére irányuló ösztönzést, és ezzel a technikai haladást is.

A mi körülményeink között a termékek nagy többségének árát az állam állapítja meg, de befolyást gyakorol az állam a többi termék árának alakulására is. Fel kell vetni tehát a kérdést, hogy az ármegállapítás mennyiben szolgálhatja a népgazdaság fejlődésének gyorsítását. Ez a kérdés része annak az általános kérdésnek, hogy hogyan tudjuk az értéktörvénnyel kapcsolatos tényezők hatását a fejlődés gyorsítására felhasználni. Általánosságban erre azt lehet felelni, hogy a fejlődést úgy gyorsíthatjuk, ha az értéktörvény hatását a termelés, különösen a termelékenység fokozásának szolgálatába tudjuk állítani. Ide tartoznak mindazok a lehetőségek, amelyekkel — általában a dolgozók anyagi érdekeltségének érvényesülésén keresztül — akár az ármegállapításban, akár a bérézésben a termelés, illetve a termelékenység emelésére hatni tudunk. Ez vonatkozik természetesen nemcsak a népgazdaság szocialista szektorára, hanem a népgazdaság magánszektorára is. A kérdés részletesebb tárgyalása azonban, amely felőleli a terv mutatószámait, az önálló elszámolás, az önköltségcsökkentés stb. problémáit is, túlhaladja ennek az előadásnak keretét.

Eddigi vizsgálódásainkban nem beszéltünk a külkereskedelemről, most azonban fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy a külkereskedelem milyen mértékben befolyásolhatja a népgazdaság fejlesztését.

A külkereskedelem általában egyenlő (nemzetközi) értékek cseréje. Ha egy országban a munka termelékenysége alacsonyabb a munka nemzetközi termelékenységénél, akkor általában több munkát cserél kevesebbért, ha magasabb, akkor kevesebb munkát többért. Magának az illető országnak szempontjából azonban ezekben az esetekben is feltételezhető, hogy a kivitt termék legfeljebb olyan értékű, tehát annyi munkát testesít meg, mint amennyi értéket, illetve munkát a behozott termék az ország saját termelési viszonyainak figyelembevételével képvisel. Általában természetesen minden ország arra törekszik, hogy

külföldről olyan árut hozzon be, amelyet maga csak sokkal több munkával tudna előállítani vagy pótolni, mint amennyi munkát érte cserébe ad.

A társadalom rendelkezésére álló össztermékek termelőeszközökre és fogyasztási cikkekre való osztását tekintve azonban eltolódást jelenthet a külkereskedelem. Ha a külkereskedelem eredményeként végeredményben több termelőeszköz, vagy több fogyasztási cikk áll az ország rendelkezésére, mint amennyit eredetileg termelt, ez sok vonatkozásban úgy hat, mintha a saját termelésében állt volna be ilyen eltolódás.

Ezért érthető, hogy időnként azt a kérdést is felvetik: nem módosítja-e a termelőeszközök és fogyasztási cikkekről mondottakat az a tény, hogy kis ország vagyunk, sok fontos nyersanyag nem található az országban s ezért a külkereskedelemnek nagy szerepe van népgazdaságunkban?

Erre a kérdésre azért is érdemes kitérni, mert gyakran igen káros, súlyosan téves nézet húzódik meg mögötte. Vannak ugyanis, akik országunk adottságaira, elsősorban a mezőgazdaság nagy súlyára, részben élelmiszeriparunk vagy könnyűiparunk fejlettségére hivatkozva azt állítják, hogy népgazdaságunk gyors fejlődését főleg az biztosítaná, ha Magyarországot elsősorban mezőgazdasági, esetleg még élelmiszeripari vagy könnyűipari termeléssel bíró országgá alakítanánk át.

Akik ezt az »elméletet« képviselik elfelejtkeznek arról, hogy a mezőgazdaság, részben az élelmiszer- és könnyűipar nagy súlya hazánkban elsősorban elmaradottságunk bizonyítéka. A tudomány és a technika haladásával, forradalmasító hatásával a maradiságot állítják szembe. Valamikor a legfejlettebb ipari országok is valamennyien mezőgazdasági országok voltak. Mezőgazdaságunkban a munka termelékenysége jóval alacsonyabb, mint a fejlettebb ipari országok mezőgazdaságában. Csak a technikai fejlődés emelheti igazán magas színvonalra a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és a könnyűipar termelését. Ezeknek a termelési ágaknak is csak a termelékenység magasfokú emelése szerezhet fölényt a kapitalista országok mezőgazdaságával, élelmiszeriparával, könnyűiparával szemben. Még visszamaradt mezőgazdaságunkban is az a helyzet, hogy ma már a mezőgazdaság termékeiben tárgyiasult munkának hozzávetőleges becslés szerint jóval több mint a fele a felhasznált termelőeszközökre esik. A további haladás iránya csak a további nagyarányú gépesítés, műtrágya, növényvédőszer, öntözés stb. sokkal nagyobb arányú felhasználása lehet. Ez annyit jelent, hogy az élőmunka tovább szorul háttérbe, fokozatosan a felhasznált termelőeszközökben tárgyiasult munkára kell esnie a mezőgazdasági termékekben testet öltött munka háromnegyed, kilenctized vagy nagyobb részének. Ha lemondanánk a termelőeszközök termelésének erőteljes fejlesztéséről és mégis fejleszteni akarnók a mezőgazdaságot, ezeket a termelőeszközöket külföldről kellene behoznunk. Ha az alkalmazásuk következtében fel szabaduló munkaerőt a könnyű és élelmiszeriparban akarnók foglalkoztatni, ami azért is szükséges volna, hogy ezek és a mezőgazdaság termékeinek rendkívül

felfokozott kivitelével biztosítsuk a szükséges nehézipari behozatalt, mindkét iparág óriási méretű felfuttatása lenne szükséges. Sztálinvárosnál nem kisebb méretű beruházásokat kellene végrehajtanunk. Függségünk a külföldtől halatlantul fokozódnék, s lehet, hogy nem is sikerülne termékeinket megfelelően eladni. (Ma egyébként kivitelünkben kedvezőbb áron értékesítjük a nehézipari, mint a könnyűipari termékeket.)

Külkereskedelmünk kérdéseire részletesen természetesen nem térhetünk ki. Konkrét elemzés nélkül, tehát általánosan a következőt mondhatjuk :

Először is : viszonylagos szegénységünk egyes nyersanyagokban (pl. vas, színesfémek, gyapot, fa) és viszonylagos gazdagságunk más nyersanyagokban (pl. bauxit, barnaszén, ásványolaj, egyes növényfélések) semmit sem változtat a fent kifejtett törvények érvényességén és érvényesülésén hazánkban. A fejlődés útja a munka termelékenységének emelése a technikai haladáson át. Ez érvényes minden iparágra, függetlenül attól, hogy hazai vagy külföldi nyersanyagbázisa van, érvényes a mezőgazdaságra is.

Másodsor : egyes nagy, fogyasztási cikkek előállító iparágaink nem kisebb mértékben támaszkodnak külföldi nyersanyagra, mint egyes termelőeszközöket előállító iparágaink. Pl. pamutiparunk a lakosság ruhaellátásában döntő cikkek külföldi gyapotból állítja elő.

Harmadsor : bármely hazai nyersanyagra támaszkodó iparág fejlesztése sok olyan ipari terméket követel, elsősorban gépipari terméket, amely hazai nyersanyagból nem állítható elő. Ez vonatkozik a mezőgazdaságra is. A mezőgazdaság fejlesztése a gépiparon kívül még elsősorban a vegyiparral és az építőiparral szemben támaszt igényeket.

Negyedszer : fentiekből következik, hogy népgazdaságunk bármely ágát akarnók is elsősorban fejleszteni, ez semmiképp sem ment fel bennünket a termelőeszközök elsősorban való fejlesztésének kötelezettsége alól. Más kérdés, hogy milyen népgazdasági ágakban, milyen irányban kívánatos, előnyös fejleszteni népgazdaságunkat. Ennek a kérdésnek eldöntésekor igen sok szempontot kell figyelembe vennünk. Itt többek közt nyomósan esik latba az is, hogy milyen nyersanyagokkal milyen mértékben rendelkezünk, hogy milyen területen vannak megfelelő szakértőink és szakmunkásaink stb.

A külkereskedelemmel kapcsolatban azt a kérdést is felvetik : kedvező-e általában termelőeszközök behozatala fogyasztási cikkek ellenében?

A behozott termelőeszközök közt különbséget kell tennünk nyersanyagok és termelési szerszámok, tehát gépek, gépalkatrészek, gépi felszerelések között. Ahol valamilyen iparágban korszerű technikával rendelkeznek, ott általában érdemes nyersanyagot behozni. A technikai fejlődés és a munka termelékenységének behozatal útján elérhető növelése viszont elsősorban gépek, gépi felszerelések stb. behozatalával biztosítható. Utóbbinál azonban figyelembe kell vennünk, hogy »a gazdaság fő felhalmozása« dolgozóink szakértelmének, begyakorlottságának emelése, s ez elsősorban saját géptermelésünk, saját technikánk

fejlesztését követeli meg. Ez biztosítja leginkább önálló gazdasági fejlődésünket azért is, mert a fejlett technika minden népgazdasági ág fejlesztésének fontos követelménye.

A szocialista országok gazdasági együttműködése mindezen túlmenően emelője a népgazdaság fejlesztése ütemének. Ez az együttműködés lehetővé teszi az ésszerű, megtervezett munkamegosztás kialakítását a szocialista országok között. A munkamegosztás természetesen nem lehet olyan, hogy egyik országot termelőeszközök, más országot fogyasztási cikkek termelésére specializálja. Ebben az esetben ez a specializáció az utóbbi országot megfosztaná a fejlődés lehetőségétől, megfosztaná önállóságától és a honvédelem kiépítésének lehetőségétől is. Ezzel szemben a munkamegosztásnak lehetővé kell tennie a specializálódást a termelőeszközök termelésén belül az egyes országok között, természeti kincseik és egyéb adottságaik figyelembevételével; lehetővé kell tennie a nagy vagy nagyobb üzemű gyártás és ezzel a legmodernebb technika alkalmazását, a termelékenység legmagasabb színvonalra emelését, az egész népgazdaság fejlesztési ütemének meggyorsítását.

Milyen tanulságokat és tervezésünk számára milyen következtetéseket vonhatunk le az elmondottakból?

A népgazdaság fejlődési ütemét befolyásoló legfontosabb tényezőket keresve azt találtuk, hogy ezek mindenekelőtt az anyagi termelésben résztvevők aránya a lakossághoz képest és a munka termelékenységének alakulása, s ezen belül az utóbbit befolyásoló legfőbb mozzanatok, mint amilyen a felhalmozás aránya a nemzeti jövedelemhez képest, illetőleg a termelőeszközök termelésének és a fogyasztási cikkek termelésének ezt meghatározó aránya, valamint a dolgozók kulturális-technikai színvonala.

Általában ugyanezeknek a tényezőknek különböző alakulása befolyásolta a gazdaság fejlődésének lassúbb vagy gyorsabb alakulását a kapitalista országokban is. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy itt a gazdasági élet egésze, tehát a termelés növekedése is alá van rendelve a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvényének. Sztálin elvtárs rámutatott utolsó művében arra, hogy a kapitalizmus az új technika alkalmazása mellett van, ha ez a legnagyobb profittal kecsegtet, ellene és a kézi munkára való áttérés mellett, ha nem kecsegtet a legnagyobb profittal. A kapitalizmus gazdasági alaptörvényéből következik, hogy a tömegek fogyasztása szűk keretek közé van szorítva, hogy elkerülhetetlenek a gazdasági életet pusztító válságok, hogy a munkaképes lakosság nagy része munkanélküliségre van kárthatva, növekvő mértékű az élősdi jellegű fogyasztás, hogy a legfejlettebb technikai eljárások gyártási titkot képeznek stb. stb. Mind emellett azonban nyomon kísérhető az előbb felsorolt tényezők hatása is. Így pl. kétségtelen, hogy a kapitalista termelés fejlődésének jelentős tényezője volt az Egyesült Államokban a múlt század végén s e század elején a nagymértékű bevándorlás. Ugyancsak az Egyesült Államokban, de más kapitalista országokban is világosan megnyilvánult a technika haladásával az I.

osztály termelésének a II. osztályénál gyorsabb üteme. Részben ez a fejlődés vezetett a nagy monopóliumok kialakulására, mert a modern technika hatalmas méretű beruházásokat követel.

A mi társadalmunkban a termelőerők szabadon bontakoznak ki, s a fejlődés üteme azelőtt ismeretlen fokot ér el. A fejlődés különösen gyors volt a hároméves terv alatt és az ötéves terv első felében, amikor bizonyos egyszéri tényezők is hatottak, mint pl. nagy mennyiségű új munkaerő felszívása az iparban, s a mi viszonyaink között is elmaradott kisüzemi termelési módszerek felszámolása, illetve a nagyüzemi termelésre való áttérés, az üzemek profilizálásával egybekötve. Ezek a tényezők gyakran a termelés és a termelékenység ugrásszerű növekedését tették lehetővé. Fejlődésünk előrehaladásával ezeknek az egyszerű tényezőknek az alkalmazására már nincs lehetőség. Annál inkább törekednünk kell a rendelkezésünkre álló termelőerők legösszegezőbb elosztására és felhasználására, a legmodernebb technika következetes kiterjesztésére, a termelőeszközök mind takarékosabb felhasználására s ily módon a munka termelékenységének következetes növelésére. Mivel pedig a munka termelékenységének nincs felső határa, s a gazdasági élet helyes irányítása esetén arra sincs különösebb ok, hogy a termelékenység fokozódásának üteme csökkenjen, népgazdaságunk fejlesztésének gyors üteme is biztosítható.

Magától értetődő, hogy általános megállapításaink a tervezés számára semmiféle receptet sem adhatnak. Nem adhatnak már csak azért sem, mert a tervezés csak konkrét adottságokból indulhat ki, ezeket pedig az általános megállapítások nem vehetik figyelembe.

Máig is megtartották érvényüket azok a szempontok, amelyeket az SzKP Központi Bizottságának plénuma 1927. októberében az 5 éves népgazdasági terv összeállításához elfogadott irányelvekben leszögezett:

»A termelés és a fogyasztás egymáshoz való viszonya terén szem előtt kell tartanunk, hogy nem lehet kiindulni egyidejűleg mind a kettő maximális indexéből... , mert ez megoldhatatlan feladat, vagy valamely meghatározott időszakban egyoldalúan a felhalmozás érdekében... , illetőleg egyoldalúan a fogyasztás érdekében. Egyaránt figyelembe véve mindezeknek a mozzanatoknak viszonylagos ellentmondásos voltát, kölcsönhatását és egymással való összefüggését, s hogy ezek az érdekek hosszabb fejlődési időszak szempontjából nézve általában egybeesnek, a fentebbi két mozzanat optimális összeegyeztetéséből kell kiindulni. . .

A fejlődés ütemének kérdésében ugyancsak figyelembe kell venni a feladat rendkívüli bonyolultságát. Itt nem a legközelebbi év vagy néhány év felhalmozásának minél gyorsabb üteméből kell kiindulni, hanem olyan arányból, amely tartósan biztosítja a fejlődés lehető leggyorsabb ütemét. . .

A nehézipar és a könnyűipar fejlesztése közötti arány terén hasonlóképpen mind a két mozzanat optimális összeegyeztetéséből kell kiindulni. . .⁸

⁸ Az SzKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai, II. rész. 161–162. old. Szikra, 1954.

Ehhez az utolsó mondathoz kapcsolódva érdemes megjegyezni a következőt:

A felhalmozás adott aránya, sőt az I. és a II. osztály fejlesztésének adott aránya esetén is igen különböző fejlődési ütem lehetséges. A legnagyobb beruházást igénylő gépek, termelőberendezések, stb. részben öt, részben tíz, húsz, vagy ötven év alatt használnak el, egy-egy évben tehát nagyon különböző részük jelenik meg a társadalmi termékben. Hatékonyságuk is igen különböző, tehát nagyon különböző mértékben járulnak hozzá a társadalmi termelés és a nemzeti jövedelem emeléséhez. Hasonlóképpen nagyon különböző lehet az a nyersanyag mennyiség, amelyet egy-egy gép vagy egyéb berendezés egy év alatt elfogyaszt, ahhoz a munkához képest, amely a gépben vagy berendezésben testet ölt. Ennek megfelelően egyforma arányú felhalmozás igen különböző mértékben növelheti a következő évek termelését. A társadalomnak konkrétan kell mérlegelnie, hogy mire van szüksége. Ahogy Marx utalt rá, a szocialista társadalomnak körültekintően kell megfontolnia, mennyi munkát, illetve anyagot, élelmiszert fordíthat olyan termelőeszközök alkotására, amelyeknek elkészítése éveket vesz igénybe, amelyek tehát éveken át semmiféle terméket sem adnak a társadalomnak.

Hasonlóképpen az adott viszonyok mérlegelésével s a tervszerű arányos fejlődés követelményeinek teljes figyelembe vételével lehet csak a beruházások sorsáról dönteni. Ez az esetek többségében elég bonyolult feladat. Az I., illetve a II. osztály termelését érintő beruházások szorosan összefonódnak. Ha pl. egy új üzem építéséről van szó, a közvetlenül érintett üzemen túl az üzem által felhasználandó nyersanyag, fűtőanyag stb. termelését is figyelembe kell venni. Szem előtt kell tartani továbbá azt, hogy az üzem számára a megfelelő dolgozók, s köztük a megfelelő gazdasági és műszaki vezetők rendelkezésre álljanak. Lakásukról, bevásárlásaikhoz kereskedésekről, valamint kultúrigényeik kielégítéséről is gondoskodni kell. Csak mindennek és sok egyéb körülménynek sokoldalú tanulmányozása alapján lehet a tervezés konkrét kérdéseiben dönteni. Ugyanakkor azonban ennél a döntésnél mindig és nagy súllyal figyelembe kell venni a kifejtett s a hozzájuk hasonló általános összefüggéseket. Ezért tervezésünk színvonalának emelése — s ez népgazdaságunk fejlesztése szempontjából is fontos — megköveteli az ilyen természetű összefüggések tudományos kidolgozását és megalapozását is.

AZ ESZTÉTIKAI VISSZATÜKRÖZÉS PROBLÉMÁJA

LUKÁCS GYÖRGY

Igen nehéz helyzetben vagyok, mikor ezt az előadást megtartom. Egy nagy, több kötetre terjedő munkának alapgondolatairól szeretnék itt beszámolni és világos, hogy ilyenkor a dolgok vagy túl részletesen, vagy túl csontvázszerűen merülnek fel. Ezért előre is elnézésüket kérem, hogy ebben a tekintetben szükségképpen aránytalanságok lesznek magán az előadáson belül.

Az esztétikai visszatükrözésről fogok beszélni. Az utolsó évtizedekben általában — ha a klasszikusok műveitől eltekintünk — az összes társadalomtudományokban azt látjuk, hogy a dialektikus materializmus problémái, tehát a valóság objektivitásának problémái, viszonylag el vannak hanyagolva a történelmi materialisztikus problémákhoz képest. Ennek a legtöbb társadalomtudomány számára, különösen az elméleti társadalomtudományok számára igen káros és hátrányos következményei vannak.

Hogy ezt csak egy nagy történelmi példán illusztráljam, az elmúlt korszaknak, a II. Internacionálé korszakának kétségkívül egyik legkiválóbb teoretikusa volt Plechanov, aki az esztétikával nagyon sokat foglalkozott, de tegyük hozzá: itt is rendkívül értékes dolgokat alkotott. Azonban Plechanovnál is dominál a történelmi materialisztikus szemlélet. Mi ennek a következménye? Az, hogy Plechanov pontosan és szépen le tudja vezetni, hogy pl. a XVIII. század művészete hogyan nő ki a XVIII. század osztályviszonyaiból, le tud vezetni ugyanilyen összefüggéseket az orosz fejlődésre, Ibsenre, más neves művészekre és írókra vonatkozólag, ellenben valahogyan — én most szándékosan túl kiélezetten fejezem ki a helyzetet — az jön ki, hogy minden kor megtermeli a maga művészetét, amely annak a kornak megfelel, de, hogy mi a művészet, mi a kritériuma annak, hogy egy műalkotás valóban műalkotás-e, vagy nem, mi teszi a műalkotást műalkotássá, — ez még egy olyan kiváló teoretikusnál, mint Plechanov, sincs eléggé kifejtve.

Ennélfogva szükségesnek látom, mielőtt magukat az esztétikai problémákat még csak fel is vetném, megvizsgálni az esztétikai visszatükrözés legáltalánosabb elméletét. Arra gondolok — s ez fogja előadásom gerincét alkotni —, hogy minden cselekvésünk, minden érzésünk, minden gondolatunk a valóság visszatükrözésén alapul. Ebben a tekintetben nincsen különb-

ség mindennapi élet, tudomány és művészet között. A kérdés most már az: fellépnek-e a művészi visszatükrözésben olyan sajátosságok, amelyek azt mind a mindennapi élettől, mind a tudománytól megkülönböztetik, annak ellenére, hogy mind a három esetben ugyanaz a valóság tükröződik az emberi tudatban.

Ez a kérdésfeltevés a dialektikus materializmus kérdésfeltevése. S véleményem szerint az esztétika számára döntő jelentőségű történelmi materialisztikus kutatás eredménytelen lesz, ha nem kapcsolódik össze szervesen, szakadatlanul, dialektikusan ezekkel a dialektikus materializmuson alapuló alapvető kérdésekkel.

Ezzel a kérdéssel foglalkozik tervezett esztétikámnak első kötete. Csak innen lehet továbblépni a szoros értelemben vett művészi kérdésekre, amelyek még itt is a dialektikus materializmus szintjén vannak felvetve.

Ez alatt két problémát értek. Az egyik a műalkotás szerkezetének, a másik a művészi magatartásoknak elemzése, egyelőre még úgy, hogy ezeknek csak legáltalánosabb problémái vetődnek fel. Hogy a tudomány nyelvén fejezzem ki magam: tulajdonképpen az esztétika ismeretelméletéről van szó.

Ha ez a két kérdés meg van oldva, csak akkor lehet felvetni a történelmi materializmus általános kérdéseit a művészet felépítmény-jellegéről, azokról a történelmi, társadalmi erőkről, amelyek kedvezően vagy kedvezőtlenül befolyásolják a művészet fejlődését és így tovább.

Mindazok a kérdések, amelyekkel eddigi tudományos pályámon talán a legtöbbet foglalkoztam — a stílusok, a műfajok kérdéseivel —, csak a dialektikus materializmus és a történelmi materializmus eme legáltalánosabb kérdéseinek megoldása után vehetők fel rendszeres formában.

Ezt a sorrendet a tudományos megalapozás szükségszerűsége írja elő. Meg kell határozni, hogy mi a művészet helye a társadalom fejlődésében, mi a művészet szerepe a társadalomban, milyen igények merülnek fel a társadalomban a művészetet illetőleg és, hogyan képes a művészet kielégíteni ezeket az igényeket. Mindez nem ragadható meg komolyan, nem emelhető ki a fráziszerűség zavarosságából, ha előzetesen nem elemeztük az esztétikai visszatükrözés sajátosságát.

Ha ezt nem tesszük, akkor két nagy hibatípussal állunk szemben. Ezeket nem kell nagyon részletesen jellemeznem, mert hiszen mindenki, aki ismeri a jelenlegi gyakorlatot, mindennap találkozik ezekkel a hibákkal.

A vulgáris, a nem dialektikus materializmus elismeri ugyan a visszatükrözés elméletét, de nem alkalmazza, legalábbis nem alkalmazza következetesen a dialektikus materializmust. Ebből az következik, hogy a művészi visszatükrözést egy kaptafára húzza a többi visszatükrözéssel, amiből ismét az következik, — s ezzel mindnyájan szakadatlanul találkozunk a művészethez való állásfoglalásokban, — hogy a műalkotásokat kizárólag vagy majdnem kizárólag tartalmilag vizsgálja. Például a regényt úgy tekinti, mintha az szociográfiai monográfia volna arról a korról, amely a regénynek a témája

és hozzátesz valamit a forma tekintetében, a formának semmi lényeges összefüggése nincs a tartalommal, egészen szubjektivisztikus, felületes elemzés jön létre.

Másrészt az idealizmus, különösen a mi korszakunk szubjektív idealizmusa elutasítja a visszatükrözés elméletét. Ebből az következik, hogy a művészetben lényeges és döntő jelentőségű szubjektív faktort, amelyről előadásomban még részletesen fogok beszélni, túlbecsüli, túlproporcionálja, ennél fogva a művészetben a tartalom, a valóság visszatükrözése eltűnik, s így üres, formalisztikus elemzéshez, sőt irracionalizmushoz jutunk.

Csak melleleg akarok arra utalni, hogy a mi tudományunkban, az esztétikában az irracionalizmus talán még régebben és még határozottabban lépett fel, mint más tudományokban. Olyan időkben, amikor a tudomány még teljesen racionalisztikus állásponton állt, a művészi alkotás lényegére vonatkozóan úgyszólván jelszó volt, hogy »je ne sais, quoi«, a nem tudom, hogy micsoda, valami, ami kívül esik az értelem birodalmán, ami ennél fogva — minthogy nem vált komoly elemzés tárgyává — irracionálissá lett.

Persze — s ezzel kezdünk közeledni tulajdonképpeni témánkhoz — nem elég a visszatükrözés szempontjából a művészetet és a tudományt elvontan szembeállítani egymással. Különösen nem szabad úgy szembeállítani, ahogy bizonyos idealista esztétikák tették, amelyek kiragadták az embernek bizonyos szellemi képességeit, s a szellemi képességeket hozzárendelték vagy a tudományhoz, vagy a művészethez; a tudomány és a művészet másfélelése úgy nyilvánult meg, mint a gondolat és érzés, gondolat és emóció, következtetés és fantázia stb. merev ellentétessége.

Látni fogjuk, hogy ez a szembeállítás nem állja meg a helyét. De módszertanilag is egy alapvető hiba rejlik benne. Felmerül itt egy kérdés, amelyet filozófiai tudományunk eddig még nem elemzett eléggé. Értem alatta a mindennapi élet gondolkodásának szerkezetét.

Természeteszerű, hogy az ismeretelmélet, a logika elsősorban a gondolkodás legkifejlettebb formáival foglalkozik, ahogy azok a tudományban kikristályosodtak. Ámde mindennapi életünk tényeiben — gondoljanak csak olyan tényekre, mint amilyen a munka vagy a nyelv — megnyilvánul ugyanannak a valóságnak a visszatükrözése, amely a tudományban megnyilvánul: azonban itt sajátos kapcsolatban nyilvánul meg, amelyet röviden úgy fejezhetnék ki — itt nincs módomban Önök elé terjeszteni azt az anyagot, amelyet könyvemben kifejték —, hogy *közvetlen* kapcsolat visszatükrözés és gyakorlat között.

Természetesen nagyon jól tudom, hogy a »közvetlen« mögött mindig közvetítések vannak. Ha a munkára gondolunk: igen gyakran nagy tudományos munkák, felfedezések vannak amögött, hogy valaki egy kézfogással így vagy úgy módosítja munkájának tárgyát. De itt most nem erről van szó. Arról van most szó, hogy ez hogyan nyilvánul meg a mindennapi életben, hogyan nyilvánul meg a mindennapi életben élő ember öntudatában, s *ebben*

az esetben a visszatükrözött valóság és a gyakorlat között közvetlen kapcsolat van, legalábbis szubjektíve közvetlen kapcsolat, még ha emögött objektíve sok közvetítés is rejlik.

A mindennapi élet lényegének megismerése nagy jelentőségű a tudomány és a művészet részére, mert hiszen a tudománynak is, a művészetnek is a döntő kérdései sohasem magából a tudományból, magából a művészetből jönnek létre, hanem végső soron a mindennapi élet gyakorlata veti fel azokat a kérdéseket, amelyeket azután — egy egészen más szinten — a tudomány és a művészet megválaszol.

Nekünk tehát behatóan kell foglalkoznunk a mindennapi élettel, nem szabad elhanyagolnunk az objektiválódás magasabb formáit, a tudomány és a művészet mellett. Tudnunk kell azonban, hogy a tudomány és a művészet a maguk módján mindenkor túlhaladnak a mindennapi élet gondolkodási módján. Éppen azért, mert a nagy kérdések, amelyeket meg kell válaszolniok, a mindennapi életből nőnek ki, éppen azért, mert e kérdésekre adott válaszok visszamennek a mindennapi életbe és megtermékenyítik azt, szükséges, hogy tudomány és művészet, amelyek ilyen módon keletkezésükben és hatásukban a legszorosabban hozzá vannak kapcsolva a mindennapi élethez, tülemelkedjenek a mindennapi életen.

Így az emberi társadalom fejlődésében, azt lehetne mondani, munkamegosztásában két nagy pólus fejlődik ki: tudomány és művészet. Pólus, amennyiben specializálja, differenciálja a közvetlen visszatükrözést, ahogy az a mindennapi életben magában jelentkezik. De ez a specializálódás — amint az előbb jeleztem — a társadalmi fejlődés szolgálatában áll. A mindennapi életből jön, a mindennapi életbe torkollik vissza.

Azt hiszem nem szükséges ezt példákkal illusztrálnom. Mindenki tudja egyrészt a nagy találmányok történetéből, hogy azok a mindennapi élet által felvetett kérdésekből jöttek létre, viszont mindenki a maga mindennapi életében — részben anélkül, hogy tudná, anélkül, hogy csak gondolna is rá — szakadatlanul sok ezer éves tudományos eredmények részleteit használja fel. Hogy csak egészen röviden utaljak a művészetre, még olyan embereknél is, akik keveset foglalkoztak művészettel, abban, hogy séta közben mi tetszik nekik, milyen látványra fordulnak vissza az utcán, milyen ruhát hordanak, hogyan rendezik be szobájukat stb., stb. — mindebben, akár tudják, akár nem, a művészet sok ezer éves fejlődésének a mindennapi életbe való beáramlása érződik.

Ezt az elválasztást tehát nem úgy kell elképzelnünk, mint egyes szekvenciákat, amelyekben egymástól izolálva vannak: tudomány és művészet, hanem mint a mindennapi életnek olyan szakadatlanul gazdagodó áramlását, amely egyrészt a pólusok felé irányul és veti fel számukra a problémákat, másrészt a tudomány és a művészet eredményei a pólusok felől szakadatlanul beáramlanak a mindennapi életbe, gazdagítva azt.

Ennek a kérdésnek a részleteiről sajnos nem beszélhetek, s csak érinteni akarom, hogy mindezek a kérdések, a mindennapi élet, a tudomány és a művészet hasonlóságának és különbségének kérdései a Pavlov-féle jelzésrendszer problémáival a legszorosabb kapcsolatban állanak. De ismétlem, ezt csak jelezhetem, erről itt nem beszélhetek.

Ilyen módon vetődik fel két ellentétesnek látszó kérdés. Az egyik: mi a »tisztá« művészet, illetve a »tisztá« tudomány, amivel az illető tudomány és művészet ismerettana foglalkozik, s a második kérdés: mi a tudomány, illetve a művészet társadalmi funkciója? Azt hiszem, már ebből a kérdésfeltevésekből, amelyből kiindultam, láthatják, hogy ez a két kérdés lényegét tekintve egy. Ha nem fejlődne ki »tisztá« tudomány és »tisztá« művészet, akkor nem tudná tökéletesen teljesíteni azt a társadalmi funkciót, amelyért a társadalom a művészetet és a tudományt létrehozta. Ha nem ebben a szakadatlan dialektikus kölcsönhatásban látjuk ezt a kérdést, akkor megint eljutunk a polgári művészetelmélet helytelen dilemmájához, tudniillik, hogy vagy lealacsonyítja a művészetet, vagy a l'art pour l'art elméletét hirdeti. Ezt az antinómiát csak a visszatükrözés elmélete oldja meg s ezért csak a visszatükrözés-elmélet fényében lehet a művészet összes nagy kérdéseit tárgyalni.

Csak egy kérdésre utalok itt, a realizmuséra. A polgári esztétika a realizmusban egy stílust lát a sok közül. A dialektikus materializmus esztétikája, amely a visszatükrözésben látja az esztétika alaptényét, a valóság visszatükrözésének — művészileg helyes visszatükrözésének — tekinti a művészetet és ennél fogva a realizmus minden igazi művészetnek sajátossága: a művészet összes részletkérdései, stíluskérdései stb. egyes-egyedül csak a realizmus kérdésein belül vetődhetnek fel, mint a realizmus bizonyos történelmileg meghatározott válfajai, mint realizisztikus és antirealizisztikus tendenciák harca.

S ha már itt tartunk a realizisztikus és antirealizisztikus tendenciák harcánál, engedjék meg, hogy pár szóban összefoglaljam, miért okvetlenül szükséges a művészet elméletét a dialektikus materializmus elve alapján művelni, miért vallott kudarcot az idealista esztétikának minden fajtája, noha azt olyan zsenik, mint Platon, Kant, Hegel és mások képviselték.

Röviden összefoglalva, ezeket a tipikus hibákat így állapíthatjuk meg:

Van olyan objektív idealizmus, amely szintén a visszatükrözés elméletének alapján áll. Ide tartozik Platon és Plotinus esztétikája. Mi ebben a tudománytalan? Az, hogy ők a visszatükrözést nem — mint mi materialisták — a valóság visszatükrözésének fogják fel a mi tudatunkban, hanem konstruálnak egy idea-világot, egy eszmevilágot, amelynek a valóságos világ a visszatükrözése és a mi tudatunkban végbemenő tükrözés csak a tükrözésnek a tükrözése volna. Ebből következik azután, aki az idealista filozófia számára azt a képességet igényelte, hogy egyenesen visszatükrözheti az eszmék, az ideák világát, szóval félre tudja tolni az egész empiriát, — Platon a művészet-

ben a visszatükrözés visszatükrözését, a kópia kópiáját látta, s ezért az egész művészetet a maga szempontjából elvetni volt kénytelen.

Az olyan művészetelméletekben, amelyek nem így alapozzák idealista teóriáikat, elkerülhetetlenül hierarchikus viszony jön létre tudomány és művészet között. Miért? Mert ha nem az objektív valóságból, hanem az emberi szellemből indulunk ki, akkor múlhatatlan, hogy az emberi szellem tulajdonságai között kritériumként egy bizonyos hierarchiát állítsunk fel. Ezt a hierarchiát különböző filozófiák különbözőképpen fogalmazták meg. Voltak filozófusok — elég, ha Leibnitzre vagy Hegelre utalok —, akik a művészetben a tudományos gondolkodás bizonyos előkészítését látták. Voltak a másik oldalon olyan gondolkodók — Schelling példájára hivatkozhatom —, akik viszont a művészetet látták az emberi gondolkodás csúcspontjának. Vagyis a hierarchia kedvéért vagy a tudomány jelentőségét kellett alábecsülni, vagy a művészetét és így lehetetlen volt eljutni a két fontos emberi tevékenység igazi megértéséhez.

A második hiba, ami szintén az idealizmusból következik az, hogy mereven, mechanikusan elválasztotta és szembeállította egymással az ember úgynevezett lelki képességeit: ész, érzést, fantáziát stb. Ez különösen a kanti filozófiában nyilvánul meg.

Ezzel szemben a dialektikus materializmus azt hirdeti, hogy az ember minden egyes esetben — legyen az a mindennapi élet, legyen az a tudomány, legyen az a művészet — mint egész ember szerepel, esze, érzései, fantáziája, tapasztalatai minden egyes esetben működésben vannak, sem a tudomány nem csonkítja az embert pusztá gondolattá, sem a művészet pusztá emócióvá.

Végül a harmadik alapvető hiba, amely az idealista esztétikában szükségképpen bekövetkezik az, hogy a művészetet mint emberrel veleszületettet, mint az ember örök tulajdonságát fogja fel, s ezzel lehetetlenné teszi mind a tudomány, mind a filozófia számára, hogy a művészet genezisé, keletkezését tudományosan meg tudja ragadni. Még egy olyan kiváló marxista is, mint Franz Mehring, örök emberi tulajdonságnak látta a művészetet.

Tudjuk azt, hogy az etnográfia és más tudományok terén óriási ténybeli irodalma van a művészet keletkezésének, amelyet én mint anyagot fel is igyekeztem használni. Most azonban a művészet genezisé filozófiai szempontból kell felvetnünk.

Filozófiai kiindulásunk a visszatükrözés a mindennapi életben; a valóság minden eleme és összefüggése, minden kategóriája szerepel itt, de csak spontánul, keverten, a közvetlen gyakorlattal való közvetlen kapcsolat formájában. Így a kategóriák, az összefüggések adekvát visszatükrözése nem érhető el sem tudományosan, sem művészileg.

Ha a művészet genezisének kérdését fel akarjuk vetni, akkor a mindennapi életből kiindulva azt a kérdést vetjük fel, amelyet Marx »A politikai ökonómia bírálata« című művéhez írt módszertani bevezetésében érint, tudni-

illik, hogy az ember anatómiája kulcsa a majom anatómiájának, vagyis az alacsonyabb fejlődési fokot a magasabb fejlődési fokról kell megértenünk.

Mit jelent ez most már ebben a vonatkozásban? Azt, hogy teszünk egy úgyszólván gondolati kísérletet: a mindennapi élet gondolkodásából kiküszöböljük azt, amit tudomány és művészet adott a mindennapi életnek. Ez lát-szólag elvont gondolati kísérlet, ám de ha visszamegyünk az emberi fejlődés elejére, a mágikus korra, tudjuk jól — és ez már nem filozófia, ez a tudomány megállapítása —, hogy ebben az időben még sem tudomány, sem művészet, vallás sem volt, hanem az emberiség gyakorlati állásfoglalása a társadalom és főleg a természet jelenségeihez összefoglalódott a mágikus elméletben és gyakorlatban. Mindez itt szintén közvetlenül gyakorlati céloknak volt alárendelve, s ezért szerkezete rendkívüli módon hasonlított a mindennapi élet szerkezetéhez; természetesen azzal a nagy különbséggel, hogy azóta tízezer és százezer év tapasztalataival gazdagodva, a tudomány és művészet tapasztalataival kiszélesítve a mindennapi életünk egészen mást jelent, mint az ősember mindennapi élete.

De a történelmi genesis éppen abból áll, hogy a társadalmi fejlődés szükségszerűségei hogyan alakítanak ki differenciálódásokat, hogyan jönnek létre megfelelő objektívalódások és magatartások.

Ha most már ebből a szempontból elemzésnek vetjük alá azt, hogy mi a speciális a tudomány, illetve a művészet visszatükrözésében, akkor ezt meglehetősen röviden és egyszerűen lehet kifejezni. Természetesen maga a tudományos kifejtés távolról sem ilyen egyszerű.

A tudománynál röviden összefoglalva az alapvető szempontot, úgy lehetne kifejezni, hogy a tudomány dezantropologizál. A tudomány feladata megszabadítani bennünket azoktól a határoktól, amelyeket az ember veleszületett érzéki képességei és normálisan adott gondolkodása teremt. Azt hiszem felesleges ebből a szempontból sok példára hivatkozni. A távcsőtől és a mikroszkóptól kezdve egészen addig, hogy az ultraviolett és az infravörös sugarakkal ma éppen úgy tudunk bánni, mint a látható sugarakkal, hogy az ultrahangok éppúgy léteznek részünkre, mint a hallható hangok, hogy a matematika segítségével megragadhatunk olyan gondolati összefüggéseket, amelyekkel a közönséges ész teljesen tehetetlenül áll szemben, mind ezek, a sokezer éves tudomány fejlődései összefoglalhatók abban, hogy a tudomány az objektív, tudatunktól függetlenül létező valóságot úgy igyekszik megragadni, ahogy az teljesen függetlenül a mi tudatunktól létezik: igyekszik kiküszöbölni mindazokat a határokat, mindazokat a zavaró elemeket, amelyek a mi emberi érzéseinkből és gondolkodás módunkból erednek. Természetesen ez mindig csak megközelítés, de kétségtelen, hogy az emberiség eddig megtett útján a megközelítésnek rendkívül magas fokára jutott el.

Ezzel szemben miféle visszatükrözés a művészet? A művészet az *emberi világnak* visszatükrözése. A művészetben — akármit ábrázoljon a művészet

— az ember, a teljes és valódi ember mindig jelen van, mint alkotó és mint néző. A művészet éppen úgy az objektív valóság tükrözése, mint a tudomány, de azé a valóságé, amelyben az ember létezik, él, fejlődik, küszködik, amely világnak határait, tárgyiasságának minőségét az ember mivolta, a társadalom és a természet mindenkori anyagcseréje határozza meg.

Ennélfogva a művészet az objektív valóság tükrözése, de a lerögzítés alapja: az objektív valóság az emberiséghez, a társadalom fejlődéséhez viszonyítva.

Gondoljunk két régen létező tudományos, illetve művészi eredményre, amelyek a mi mai életünkben is aktuálisak.

Vegyük először a pythagorasi tantételt. Kétségtelen, hogy a társadalom fejlődésének bizonyos foka, a termelőerők fejlődésének bizonyos magassága kellett ahhoz, hogy ez a tétel megjelenjék az emberi fejben, de attól a pillanattól fogva, hogy meg van fogalmazva, teljesen közömbössé vált, hogy ez a tétel mikor, milyen körülmények között jött létre; mindaddig, amíg a tudomány újabb eredménye nem korrigálja, a tudománynak történelmen kívüli, történelem feletti részévé vált.

Ha ellenben a homéroszi költeményekre gondolunk, amelyek a mi életünkben is oly elevenek, amelyek millió és millió ember életét határozták meg és formálták át; ha ma is lelkesedéssel, rajongással olvassuk a homéroszi eposzokat, mindig tudatában vagyunk annak, hogy egy régmúlt világ ábrázolásával állunk szemben. A homéroszi költemények nem emelkedtek túl genezisükön úgy, mint mondjuk a pythagorasi tantétel, hanem azt lehet mondani, az emberiség számára megörökítették, maradandó, állandó objektummá, maradandó, állandó tulajdonná tették azt a kort, azt a társadalmat, azokat a körülményeket, amelyekben létrejöttek.

A művészet tehát elvileg történelmi, nemcsak abban az értelemben, hogy a történelemtudománynak a tárgya, hanem minden műalkotás a maga művészileg érvényes szerkezetével közvetlenül is mindig történelmi jelenség.

Van benne bizonyos szubjektív elem, de ennek a szubjektív elemnek az alapja nem kizárólag az egyes ember szubjektivitása, hanem a társadalom belső és külső kölcsönhatásainak egy szubjektumban való megjelenése. Az egyes szubjektum nélkülözhetetlen mozzanata a művészetnek. Nélkülözhetetlen mozzanata természetesen a tudománynak is, amennyiben az emberi agyon keresztül valósul meg minden gondolat, a valóságnak minden visszatükrözése, a visszatükrözésnek minden megfogalmazása, (természetesen akkor is, ha módszertani lényege a dezantropologizálás). Azonban míg — amint az előbb mondtuk — az egyéni tulajdonságoknak, a pusztá szubjektivitásnak, az antropologikus elemeknek mindig jobban való levetkőzése teszi az igazi tudományt, addig a művészetre éppen az jellemző, hogy az egyéniség nélkülözhetetlensége okozza, közvetíti, teszi megélhetővé magát az objektivitást. Rajta keresztül tükröződik és formálódik művészivé a valóság az alkotóban,

s válik az alkotás az emberiség tulajdonává a művészetet élvező felvevőben. Természetesen mind a két esetben csak akkor, ha ez az objektivitás az objektív valóság helyes visszatükrözése megvalósul.

A harmadik mozzanat, amelyre itt a figyelmet fel akarom hívni, hogy a visszatükrözés megrögzítése tudományban és művészetben különböző, sőt ellentétes. A tudományban a magánvaló objektív létezésének és megismerésének közvetítéséről van szó, a magánvalót a tudomány számunkra valóvá változtatja át. Végső fokon ez a célja természetesen a művészetnek is. De a művészet ezt bonyolultabb úton valósítja meg. A művészet a magánvalónak azt a fejlődési szakaszát, amelyben az illető műalkotás létrejön, amelyet az illető műalkotás tükröz, mint egy új magánvalót rögzíti meg, alkotja meg és állítja szembe a művészi felvevővel. Csakis ezen a duplázáson keresztül, amely maga lényegében visszatükrözés, de amely formailag mint valóság áll szemben a művészet felvevőjével, — csak ezen a duplázáson keresztül válhatik a művészet megélhetővé, számunkra valóvá.

A magánvaló szó értelme itt az, hogy a receptívvel, a felvevővel a műalkotás mint tudatától függetlenül létező valóság áll szemben. A felvevő nem változtathat ezen a valóságon, legfeljebb elfordulhat tőle, elutasíthatja. Viszont a felvevő a valóságot nem mint az igazi valóságot éli át, nem is mint valami más valóságot, az igazi valósággal szemben, hanem mint az igazi valóságnak valóságként megjelenő tükrözését. Ez a sajátos alapszerkezete a műalkotásnak, amelyet természetesen sokkal részletesebben kellene kifejteni.

A művészet tehát valóságot evokál. Átéltetővé teszi a valóságot. Ha azt mondjuk most, hogy átéltetővé, ezt nagyon széles értelemben kell mondanunk, amely egyben tiltakozást foglal magában minden modern leszűkítés ellen, amely az élményben valami olyat lát, ami minden gondolatiságot, eszmeiséget kizár magából.

Az előbb már általánosságban mondtam, hogy a tudomány is, a mindennapi élet is, a művészet is az egész emberhez fordul és a művészetben az egész ember tükrözi a valóságot s az egész ember veszi fel magába a valóság tükrözését.

Ha tehát a műalkotás élményt evokál a felvevőben, ott mindig az egész ember jelentkezik, az ember legprimitívebb érzéseitől legmagasabb gondolataiig, legszubsjektívebb szubsjektivitástól a világ objektivitásának megmaradásáig. Éppen ezért nem szabad itt a modern, dekadens burzsoázia úgynevezett műalkotásaiból kiindulni, de gondolni kell a művészet legnagyobb alkotásaira, Dantera és Shakespearere, Michel Angelora és Beethovenre, hogy tudjuk, mennyire az egész valóságot a társadalom fejlődésének egy bizonyos pillanatában, e pillanatnak a csúspontján tükrözi és evokálja a művészet. A művészet ilyen evokatív jellegének hangsúlyozása tehát semmiféle irracionálizmussal sincs összefüggésben.

Ha mindezt röviden összefoglalom, akkor ugyanazt az eredményt fogalmazom itt meg, amelyet évekkal ezelőtt itt az Akadémián abban az előadá-

somban fejeztem ki, amelyet Sztálin nyelvtudományi cikkeiről tartottam. Ott is már szembeállítottam egymással tudomány és művészet ilyen nemű szerepét és ott azt a fogalmazást használtam és fejtettem ki röviden, hogy a tudomány az emberiség tudata a valóságról, tudata önmagáról. Ezzel szemben a művészet az emberiségnek a maga fejlődéséről való öntudata. A művészetben éli át az emberiség, hogy az egész múltja történelmi múlt volt, történelmi múlt, amely az egyén számára sem idegen valami, hanem annak saját története. Úgy az én saját történetem, mint ahogy gyermekkorom és ifjú korom nélkül ma nem állhatnék itt és nem beszélhetnék így. Ugyanígy teszi számunkra minden érzésünkben és gondolatunkban birtokunkká a művészet, hogy a görögök, a reneszánsz, a felvilágosodás, a francia forradalom, a nagy orosz forradalom nélkül minden gondolatunk, érzésünk nem az volna, ami. A művészet segítségével értjük meg, hogy az emberiség egész története a mi saját történetünk, hogy mi, mint egyéni emberek részei vagyunk az emberi nem egész életének, az emberi nem egész fejlődésének. Itt van a művészet nagy humánuma, a humanitást hirdető jelentősége.

Az előbb beszéltem már arról, hogy a művészet csak úgy tudja ezt kifejezni, ha összes eszközeit a legtisztább módon fejleszti ki, ha a művészet olyan tisztává és magasrendűvé válik, amilyenné vált a legnagyobb művészek alkotásaiban, és éppen minél magasabbrendű, annál mélyebb, nagyobb, általánosabb a visszaáramlás a mindennapi életbe, a mindennapi élet meggazdagítása a művészet segítségével.

Ha a művészeti élménynek ezt az evokatív jellegét vesszük, ha azt vesszük, hogy ebben nyilvánul meg a művészetnek művészet jellege, akkor egyesek talán tiltakozni fognak ez ellen a művészet gyakorlati, társadalmi következményei nevében.

Én azt hiszem, az ilyen ellenvetés bizonyos leegyszerűsítést tartalmaz: leegyszerűsíti a művészi élmény komplikáltságát, sajátosságát és összefüggését az élettel. A művészi élményben az ember szemben áll a műalkotással, felveszi magába a műalkotást, a műalkotás világában él, és ha igazi műalkotásról van szó, nem is igen akar megszabadulni ettől a világtól, kimenni ebből a világból.

Ámde ez az élmény nincs izolálva, nincs az ember normális életéből kiszakítva. Minden művészi élmény előtt van valami és utána van valami. Mindig egy konkrét ember az, aki azt a művészi élményt kapja, és hogy az a művészi élmény milyen lesz, az nemcsak a műalkotástól, hanem ettől a műalkotás előtti emberi fejlődéstől is függ. És ha a műalkotás mély, nagy, megrázó hatást tesz az emberre, akkor az nem marad pusztán művészi élmény, hanem a művészi élmény után az illető — ettől az élménytől meggazdagodva — visszatér az életbe. Vagyis röviden összefoglalva: ez az »előtt« és ez az »után« éppen úgy hozzátartozik a művészi élményhez, mint az evokatív hatás, maga a tiszta megjelenési forma.

A művészetben megjelenő objektív valóság szakadatlan gazdagítása, megvilágítása öntudatunknak a világról, az emberiségről, az emberiség fejlődéséről, önmagunkról. Világos, hogy ennek a meggazdagodásnak segítségével, a művészi alkotások következtében az emberek másképpen látnak, másképpen gondolkodnak, éreznek és ennél fogva másképpen cselekszenek is.

Nagyon jól tudjuk, hogy bizonyos nagy típusok, amelyeket a művészet megalkotott, milyen óriási szerepet játszanak az emberiség egész ideológiai fejlődésében. Ez nem áll ellentétben, sőt egyenesen következik a művészet művészi lényegéből, csak ismét nem szabad ezt a kérdést mechanikusan, egyszerűen úgy felfogni, mintha egy műalkotás csak arra való volna, hogy a »fabula docet«-et, a közvetlen következtetést vonják le belőle.

Nem véletlen, hogy Goethe egy olyan óriási hatású mű után, mint a Werther, amely sokszázezer ember lelkét kavarta fel, egy Werther nevében írott epigrammában úgy fordul olvasójához: »Sei ein Mann und folge mir nicht nach« — légy férfi, és ne kövess engem. Werther tehát nem felhívás az öngyilkosságra, ugyanúgy, ahogyan a többi műalkotás sem mechanikusan hív fel annak utáztatására, ami a műalkotásban magában ábrázolva van.

A műalkotás óriási társadalmi szerepe abban van, hogy az emberek érzés- és gondolatvilágát, fantáziáját és tudását a valóságról, embertársaikról meggazdagítja, elmélyíti és így az emberek ezután más körülmények között másképpen fognak cselekedni, mint annakelőtte cselekedtek volna.

Most rátérek egy-két alapvető problémára, hogy röviden illusztráljam, hogyan fest filozófiailag ezeknek a kérdéseknek a kidolgozása.

Tudnunk kell — és ezt nem lehet elégszer hangsúlyozni —, hogy a művészet ugyanazt a valóságot tükrözi, mint a mindennapi élet és a tudomány. Ezért minden kategória, összefüggés stb. ugyanabból a valóságból ered, ugyanazt tükrözi. Ámde a különböző célú cselekvésekben, különböző magatartásokban a valósághoz különböző megjelenési formákkal járnak együtt. Ezekről a megjelenési formákról szeretnék még néhány szót mondani.

Az egyik jelenség és lényeg kérdése. Mi a tudomány viszonya a jelenséghez? Általában véve az, hogy a tudomány mindig arra törekszik, hogy a jelenségek mögött megtalálja azt, ami lényeges, lefossa azt, ami a jelenségben pusztán megjelenési forma, eljusson oda, hogy rendkívül különböző jelenségcsoportokat össze tudjon foglalni egy törvényszerűség alá. Minél magasabbrendű ez a törvényszerűség, minél többfajta és egymástól különböző jelenségeket tud adekváтан megmagyarázni, annál magasabbrendű az illető tudomány.

A művészet útja is a lényeg felé megy, s ebben a tekintetben nagyon sok hasonlóság van a komoly művészi munka és a komoly tudományos munka között, de csak addig, amíg a művészet eljut valamiféle lényegnek megragadásához. Amikor a lényeg megragadta, akkor nem egy törvényszerűséget keres, amelynek segítségével mindenféle jelenségeket meg tudna magya-

rázni, hanem igyekszik egy olyan jelenséget teremteni, alkotni, evokatívává tenni, amely jelenségben — a jelenségnek jelenség voltától el nem választható módon — a lényeg megjelenik, hat, evokál. A műalkotásban a jelenségvilág minden ízében a lényeghez adekvát, természetesen konkrétan, történelmileg, az adott fejlődési foknak megfelelően, azt a fejlődést mint a valóságot megrögzítő formában.

Most már ezzel áttérhetek a második, talán még lényegesebb kérdésre: a valóság alapvető kategóriái, amelyek nélkül a mindennapi életben egy lépést sem tudnánk tenni, az egyes, a különös és az általános. A tudomány általános útja — most nem lehet módszertani részletekbe belemenni — fő vonalában az, hogy egyrészt az egyestől felemelkedik az általánosig, másrészt az általánostól visszatér az egyesig. Gondoljanak pl. az orvostudományra, amely számos tudomány legáltalánosabb eredményeit az egyes beteg diagnózisánál használja fel.

A különös a tudományban közvetítő kategória. S itt bizonyos megtévesztés adódik számunkra a formális logikából, ahol az ítéletek, a szillogizmusok szerkezetében az egyes, a különös és az általános, mint egyforma tagok szerepelnek. A valóságban ez nem így van. Aki tudományosan következtet — s ezt már Fogarasi barátom a maga Logikájában több helyen igen szépen kifejtette — nem egy tagon keresztül, hanem a tagok egész sorozatán keresztül teszi azt. Ha az általánostól az egyesig megyek, ha az egyestől az általánosig haladok, akkor a tagok egész sorozatán emelkedem fel, amelyeknek mindegyike az általánosság magasabb fokán áll, mint az az egyes, amelyből kiindultam, de amelynél még mindig van az általánosnak még magasabb foka, s ez a mező, ez az összefüggés, amely a mindenkor elért egyes és a mindenkor elért általános között van, ez teszi ki tulajdonképpen a különös birodalmát.

A különös ilyen módon az egyes és az általános közötti közvetítés tere, mezeje. Most már ezzel szemben én azt állítom, — s esztétikámban igyekszem ezt részletesen kifejteni —, hogy a művészi visszatükrözés kiindulópontja éppen a különös. Az általános és az egyes sem nem kiindulópontok, sem nem célok, hanem — hogy a hegeli logika kifejezését használjam — megszüntetve megőrzött mozzanatok. A művészi különösben mindig benne van az egyes, mindig benne van az általános, de megjelenési formájában a művészetben sem az egyesnek a maga közvetlenül adott voltában, sem az általánosnak úgy, ahogy azt a tudomány helyesen megfogalmazza, nincsen helye. Ha ismétljük, amit az előbb mondtunk, hogy a művészet lényege a jelenségekben megjelenő lényeg, s ha azt mondjuk, hogy a művészi ábrázolás általánosít, felülemelkedik a mindennapi életen és mégis érzéki megegyénítése az életnek, akkor éppen mindenféle körülírással azt fejezzük ki, amit logikai értelemben úgy mondanánk, hogy a különös a központi kategóriája az esztétikának, amely általános az egyeshez, egyes az általánoshoz viszonyítva.

Csak egy kérdésre utalok, amellyel eddigi esztétikai részletkutatásaimban sokszor foglalkoztam: ha a típusra gondolnak, akkor nyilvánvalóan Önök előtt áll a különösnek ez a szerepe az esztétikában. A típus itt nem egy egyes, sajátos ember, nem is típus a tudomány értelmében, ahol a típusnak egy egészen más értelme van. Ha azt mondjuk, hogy Don Quijote vagy Falstaff vagy Oblomov típusok, ezzel az ő egyéni mivoltukat általában nem tagadjuk. A különböző művészetelméletek, amelyek akár mint a klasszicizmus, az általános emberire akarta halványítani az embert, akár mint a naturalizmus, az általános egy másik fokára, az átlagra akarta redukálni a művészi ábrázolást, akár mint a mai dekadens művészet, amely a pusztá egyéni, különyszerűben látja a művészet tárgyát — mind félremennek az igazi tipikustól, a művészi realizmus nagy megjelenési formájától. Azt állítom — s ezt itt csak állíthatom és nem bizonyíthatom —, hogy ennek filozófiai meg-alapozása éppen a különösnek ez a központi szerepe.

Még csak egy utolsó kérdést szeretnék ezzel kapcsolatban kiemelni, a különös a tudományban természetesen mint végeredmény, vagy mint kiindulópont nem fixírozható és nem is fixírozandó, hiszen éppen — mint mondtuk — ez a közvetítési terület a tudomány mindenkor elérendő céljánál, legyen az most már akár az út az egyestől az általánoshoz, akár az általánostól az egyeshez. A művészetben ellenben minden művész fixírozza a különösségnek egy bizonyos fokát, mint a saját világábrázolásának sajátosságát. Én azt hiszem, hogy a különböző művészi általánosítások egyaránt jogosultak, nem lehet azt mondani, hogy Shakespearenek igaza van Racine-nal, Rembrandtnak igaza van Rafaellal szemben stb. Ezeknek a stílus-egyenjóságoknak a valóságtól, a mindennapi élettől való kisebb vagy nagyobb eltávolodásai filozófiailag éppen arra mennek vissza, hogy ebben a nagy közbenső területben, amelyet kategóriailag a különös szóval jelzünk, a művész — legyen szabad ezt most idézőjelben mondanom — »szabadon« választja azt a pontot, az általánosításnak azt a fokát, a különösnek azt a közelséget vagy távolságát az egyestől vagy az általánostól, amelyet ő művészi stilizálásnak választ. S ha megvizsgálják a nagy művészi alkotásokat, akkor azt fogják látni, hogy kiindulópontjukban nagyon különbözőek, de minden nagy művész minden nagy alkotásában a különösségnek azt a sajátos fokát, amelyet választott, a legnagyobb következetességgel viszi keresztül és a műalkotás nagy evokatív ereje messzemenően éppen ezen a következetességen alapszik.

Az előbb idézőjelben mondtam azt, hogy »szabadon«. Azért mondtam idézőjelben, mert ez a szabadság, mint minden szabadság, nagyon relatív dolog. Meghatározza a kor, meghatározza az az osztály, amelyhez az illető művész tartozik, meghatározza a kor uralkodó stílusa és meghatározza az a műfaj, amelyben az illető művész ír. Legyen szabad arra hivatkoznom, hogy a történelmi regényről írott monográfiámban meg is próbáltam, (akkor nem a különös szóval, hanem az élettől való távolság kifejezéssel élve) regénynek

és drámának ilyen helyét, ilyen általánosítási fokát, ilyen »szabad« választását bizonyos mértékig kijelölni. Természetesen ezen a műfaji általánosításon belül megint korok, stílusok, egyes művészek nagyon különböznek egymástól, éppen a különös fokának megválasztását illetően.

Mindezek a kérdések, amelyek utoljára felmerülnek, már a történelmi materializmus kérdései. Bizonyos fokig elértem célomat, ha Önök most, ebben a pillanatban belátják, hogy a történelmi materializmusnak ezek a kérdései megoldhatatlanok, ha nem előzte meg a dialektikus materializmus összefüggés-feltárásainak egy hasonló menete, mint amilyent én végeztem.

Most, hogy befejeztem előadásomat, ismételten elnézésüket kell kérnem, mert meg vagyok róla győződve, hogy az előadás részben túlságosan belement a részletekbe, részben nem eléggé, és félek, hogy nem adtam eléggé adekvát képet azokról a nagy problémákról, amelyeket megpróbáltam felfedni. Remélem, hogy hamarosan Önök elé terjeszthetem könyvemet, amelyben megfelelő tudományos megfogalmazásban láthatják eredményeimet, és megítélhetik, hogy ezek az eredmények megállják-e a helyüket.

A SZOVJET PEDAGÓGIA TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEINEK ALKOTÓ FELHASZNÁLÁSA A MAGYAR PEDAGÓGIATUDOMÁNYBAN

SZÉKELY ENDRÉNÉ

Felszabadulásunk 10. évében a magyar népi demokrácia politikai, gazdasági társadalmi és kulturális életünk minden területén a jól végzett munka örömeivel vesszük számba azokat az eredményeket, amelyeket pártunk vezetésével és a Szovjetunió állandó, baráti segítségével elértünk. Pártunk Központi Vezetőségének márciusi határozata leleplezte és élesen elítélte azokat a káros, jobboldali tendenciákat, melyek népi demokráciánk eddigi eredményeinek lekicsinylésére vagy éppen elhallgatására irányultak s egyoldalúan és eltúlozva csak a hibákat hangsúlyozták. A KV határozata azonban arra kötelez, hogy a kétségtelen eredmények mellett felfedjük munkánk fogyatékoságait is, különösen a párt politikájának érvényesítése és a szovjet tapasztalatok helyes felhasználása területén. A márciusi határozatok következetes végrehajtása teszi lehetővé, hogy eddigi eredményeinket megerősítve és túlszárnyalva, még nagyobb sikereket érjünk el a szocializmus építésében.

A felszabadulás után, a Kommunista Párt vezette munkásosztály hatalomra kerülésével, a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének megerősödésével, a *proletárdiktatúra megszilárdulásával* létrejöttek a *politikai feltételei* hazánkban a kultúra és tudomány addig soha nem látott kibontakozásának. A gazdasági életben történt gyökeres változások, a szocialista termelési mód uralkodóvá válása az iparban, a kollektív, fejlett technikán alapuló gazdálkodás egyre nagyobb térhódítása a mezőgazdaságban, egész népgazdaságunkban a szocialista tervgazdálkodás bevezetése következtében létrejött új társadalmi viszonyok megteremtették a *társadalmi és gazdasági alapját* a tervszerű *tudományos* munkának is. A felszabadulás óta eltelt 10 esztendő alatt munkásosztályunk és *pártunk ideológiája*, a marxizmus-leninizmus az országunkban folyó egyre szélesebb arányú tudományos kutatómunka uralkodó eszmei-elvi alapjává és tudományos módszerévé vált.

Népköztársaságunkban a tudomány megszabadult attól a megalázó szereptől, melyet a népelnyomó, kizsákmányoló társadalmi rendszerben betöltött — kutatásaival, felfedezéseivel egyre inkább dolgozó népünk gazdasági és kulturális felemelkedését szolgálja, művelőit a nép, a párt és a kormány gondoskodása és megbecsülése övezi. Ez tette lehetővé, hogy Akadémiánk

most folyó Nagygyűlésén a magyar tudomány hatalmas fejlődéséről, komoly eredményeiről számolhasson be. A magyar tudományos élet mai eredményei *abban a fáradszűz harcban* születtek, melyeket dolgozó népünk a párt vezetésével folytatott a tudományos munka soha nem látott arányú fejlesztésének feltételeiért, a tudományos munkások meggyezéséért, anyagi és társadalmi megbecsüléséért s végül, de nem utolsósorban amelyet a tudományok marxista-leninista ideológiai tisztaságáért vívott és vív. A mi szocializmust építő társadalmunkban nyertek igazi megbecsülést és értelmet a magyar tudomány értékes haladó hagyományai, teljesültek be a múltban is népünk javáért, sorsának jobbrafordulásáért küzdő gondolkodóink, tudósaink legszebb álmai.

Az új, szocialista tudományért folytatott harcban pártunk a magyar tudomány történeti, progresszív hagyományaira, a felszabadulásig elért eredményeire is támaszkodott.

Tudományos életünk megszervezésében, a tudományos kutatások tervszerűvé tételében s az egyes tudományágak területén elért eredményekben felbecsülhetetlen jelentőségű a szovjet tudomány példája és konkrét segítsége.

Mai előadásunk fő feladata, hogy áttekintést adjon arról, hogyan segítette a szovjet pedagógia a marxista pedagógia kialakulását hazánkban a felszabadulás óta, s hogyan, milyen eredménnyel használtuk fel a szovjet pedagógia tudományos eredményeit és módszereit pedagógiai kutatómunkánkban.

A magyar neveléstudomány helyzete a felszabadulás után (1945—48)

Hazánk felszabadulásától a fordulat évéig pártunk fő feladatának tekintette a tudományos élet területén is az ellenforradalmi rendszer *súlyos örökségének felszámolását*, s a haladó, demokratikus erők összefogásával az *ország újjáépítését, demokratikus átalakítását* szolgáló tudomány kibontakoztatását. Pártunk és dolgozó népünk, elsősorban *munkásosztályunk* az egész nép jövőjét, felemelkedését szolgáló célkitűzéseivel, minden áldozatot vállaló alkotó lendületével igen hamar megnyerte a magyar tudományos világ legjobbjainak együttérzését és tiszteletét. A párt hívó szavára egyre többen állították alkotó munkájukat az ország újjáépítése, a nép kulturális felemelkedése szolgálatába. Segítette a haladószellemű tudósok népi demokráciánk oldalára állását megkülönböztetett erkölcsi és anyagi megbecsülésük. (Állami támogatás kutatómunkájuk megkezdéséhez, a »Munkások a tudományért«-mozgalom, ösztöndíjak, tudományos pótlékok, stb.)

Sokkal hosszadalmasabb és lassúbb folyamat volt azonban a tudomány képviselőinek *ideológiai meggyezése, átnevelése, politikai aktivizálása*.

Fogarasi elvtárs »Tudomány és demokrácia« c. kötetében szól arról, milyen örökséget vett át a tudomány területén felszabadult hazánk. »Magyarország évszázados félgymarmati helyzete, gazdasági elmaradottsága, a politikai és szellemi élet terén uralkodó reakció gátolta a tudománynak olyan arányú

fejlődését, amelyet a haladottabb államok elértek. Még az I. világháború előtt a tudomány számos kiválósága az *uralkodó osztályok érdekeit közvetlenül érdeklő területeken* — bölcelet, társadalomtudomány, közgazdaságtan — a hivatalos tudományos világon kívül élt és tevékenykedett. A szellemi tudományok helyzetét a progresszív gondolat hiánya jellemezte.

A Horthy-uralom 25 éve alatt ez a helyzet lényegesen rosszabbodott. Tudományos életünkben még nagyobb mértékben a reakció szelleme vált uralkodóvá, a *humanisztikus* tudományok még nagyobb mértékben egyoldalú német befolyás alá kerültek.¹ — Valóban, a társadalomtudományok, s köztük a neveléstudomány területén a német reakciós idealizmus, világnézeti irracionizmus és pesszimizmus, a tudományos világnézet tagadása tárt ajtót nyitott a prefasiszta, félfasiszta és később a nyílt fasiszta világnézetnek. A marxizmus-leninizmus földalatti életet élt. Fogarasi elvtárs e cikkének azért van nagy jelentősége, mert ismertette a tudomány képviselőivel azokat a célkitűzéseket és feladatokat, melyeket a párt jelölt meg ebben a fejlődési szakaszban a magyar tudomány számára.

»Az ország előtt álló nagy feladatok, a hároméves terv megvalósítása, az ifjúság demokratikus szellemű nevelése, a magyar társadalom kérdéseinek tudományos vizsgálata — mindez égetően kívánja, hogy a tudomány szervesen kapcsolódjék az országépítés munkájába« — írta Fogarasi elvtárs. A tudós ne csak szűk specialista legyen, hanem *nevelője az ifjúságnak, a népnek*. Abban az időben a *szakszerűséget* sokan szembeállították a *párt politikájának támogatásával* és tiltakoztak az ellen, hogy »pártszemponthoz vigyenek be a tudományba.« Ezért Fogarasi elvtárs említett tanulmányában megvilágította ezt a kérdést is: »Nem lehet a tudomány művelője igazi szakember, ha nem ismeri korunk egyetemes jelentőségű társadalmi és kulturális kérdéseit, ha nincs széles látóköre, ha nincs kapcsolata a társadalmi fejlődéssel. A demokrácia éppen azért, mert érdeke a szakszerűség emelése, a kvalifikáció magas foka, nem engedheti meg, hogy a szakszerűség örve alatt a tudományt elszigeteljék a társadalmi haladástól, amely annak éltető forrása.« — Fogarasi elvtárs élesen állást foglalt² »a semleges« tudomány ellen, a tudomány harcos kiállását igényli a tévhitekkel, konzervativizmussal, a megszokott sablonnal szemben.

Tudományos életünk újjászervezéséről szólva, hivatkozik a tervszerű tudományos szervezés és vezetés sikereire a Szovjetunióban és indokolja ennek szükségességét nálunk is. Megjelöli továbbá, milyen tudományra van szükség népi demokráciánkban, itt említi a társadalomtudományok közt a *pedagógiát* is: »Szükségünk van olyan filozófiára, *neveléstudományra és lélektanra*, amely tudományos alapot teremt és gyakorlati segítséget nyújt köznevelésünk újjászervezése és újjáépítése számára.³ Ilyen neveléstudomány kimunkálását lehetővé

¹ 179. old.

² U. o. 182. old.

³ U. o. 187. old.

tették pártunk útmutatásai és marxizmus-leninizmusnak a kultúráról, a nevelésről szóló tanításai.

Lukács György elvtárs 1946 január 23-án Leninről tartott beszédében (Lenin és a kultúra kérdései) tudományos alapossággal ismertette a lenini kultúrpolitika fő irányelveit: a szocialista népnevelés, a kultúrforradalom jelentőségét, hatalmas szerepét a szocializmus építésében, a *munkásosztály és a párt vezetőszerepét a kulturális forradalomban*, a szocialista nevelés célkitűzését: a sokoldalú ember, a minden képességét harmonikusan kifejlesztő ember kialakítását.

A lenini kultúrpolitika elveinek a mi viszonyainkra való alkotó alkalmazását találjuk meg Révai elvtárs írásaiban és beszédeiben. A vizsgált periódusból származik »A demokratikus nevelés szelleme« c. előadása, (1947. dec. 12-én) amelyet azt hiszem joggal értékelhetünk hazánkban a marxista pedagógia-tudomány *kiinduló dokumentumának*. Révai elvtárs a hazánkban végbement nagy történelmi változást, gazdasági és politikai átalakulást elemezve, tisztázza a demokratikus nevelés helyét és szerepét az új társadalom építésében, szenvedélyesen megvédi demokratikus iskolapolitikánkat a klerikális reakció támadásaitól és a nagy szovjet pedagógus, A. Sz. Makarenko tanításait is felhasználva, kifejti a demokratikus nevelés alapelveit, (az iskola kapcsolatát a politikával, a közösségi nevelés elvét stb.), megjelöli a demokratikus iskola feladatait: munkálja ki a tanulók szilárd meggyőződésen alapuló tudományos világnézetét, nyújtson szilárd, tudományos ismereteket, nevelje őket az igazi hazafiság és az új társadalmi erkölcs szellemében.

Témánk szempontjából azért is van Révai elvtárs e beszédének különös jelentősége, mert Makarenko tanításait abban az időben igen sokan helytelenül értelmezték, s bár sokan és sokat hivatkoztak rá, nem vették észre benne a leglényegesebbet: a *Kommunista Párt és a szovjet kormány politikájával való szoros összefüggését*.

Makarenko »Új ember kovácsa« c. művén kívül ebben az időben még nem jelent meg magyar nyelven összefoglaló, vagy akár csak egy részletkérdést behatóan tárgyaló szovjet neveléelméleti munka. Ez igen megnehezítette a marxista pedagógiai kutatások megindulását s egyik oka volt annak, hogy e periódusban uralkodó burzsoá pedagógiai elméletek és nézetek ellen nem folyt elvi harc. A közoktatás irányítószerveiben, az Országos Köznevelési Tanácsban, a pedagógiai sajtóban a nyugati burzsoá pedagógia hívei voltak a hangadók. A kommunista pedagógusok pedig még nem rendelkeztek olyan marxista-leninista *ideológiai és szakmai* képzettséggel, hogy eredményesen felvehették volna velük a harcot. Áttanulmányozva a koalíciós időben megjelent pedagógiai műveket⁴, — azt találjuk, hogy a német, francia, angol, amerikai

⁴ Demokrácia és Köznevelés. Bp. 1945; Továbbképzés és demokrácia, Bp. 1947. »A köznevelés évkönyve VKM, 1948; Mérei Ferenc »A gyermek világnézetek«, Anonymus, 1945; »A nevelők könyvtára« OKT, az »Új Nevelés Könyvtára« sorozatot, »Embernevelés«, a »Köznevelés« és a »Magyar Pedagógia« folyóiratokat.

burzsoá pedagógiai elméletek legváltozatosabb árnyalatait és irányait propagálják, mérhetetlen eszmei és elméleti zűrzavart keltve, de *a szovjet pedagógiáról* hallgatnak.

A szovjet *iskolaügyre* vonatkozó közlemények is igen ritkák. E cikkeket az eredeti megjelenési hely megjelölése nélkül, rossz fordításban és legtöbbször önkényesen lerövidítve hozzák.

Ebben az időszakban a hivatalos pedagógiai irodalomban tehát nem beszélhetünk még a szovjet pedagógia megfelelő propagandájáról sem, nemhogy a mi viszonyainkra történő alkalmazásáról. A burzsoá pedagógia hívei nemcsak elhallgatták a szovjet pedagógia létét, eredményeit, hanem ha mégis említést tettek róla, *saját tudománytalan tételeik* igazolására próbálták felhasználni. Pl. Mérei Ferenc »A gyermek világnézete« c. tanulmányában ír az elhagyott gyermekek nevelésének helyes megoldásáról a Szovjetunióban. Azt, hogy a szerinte is helyes megoldást a Forradalom tette lehetővé, nem említi, sem Makarenko nevét ebben a vonatkozásban. Ellenben azt állítja, hogy a szovjet gyermektelepek neveléstani alap gondolata: »*A gyermeki világ spontán viszonylatainak továbbfejlesztése, a gyermeki valóság tiszteletbentartása*« vagyis Mérei saját pedagógiai elve.⁵ Rögtön hozzáteszi azt is, hogy hasonló felfogásban dolgoznak a London elhagyott gyermekeit összegyűjtő Fairbridge-féle tanyai nevelőiskolák is. Még csak kísérletet sem tett a szovjet gyermektelepek és az angol karitatív gyermekintézmények közötti döntő, *elvi, minőségi* különbség megmutatására. Nem is volt szándéka az elvi tisztázás, hanem saját eklektikus, burzsoá pedagógiai nézeteinek a szovjet példára való hivatkozással történő igazolása! Volt bátorsága leírni, hogy a Szovjetunióban, »a gyermekeket a saját maguk formálta csoportokban szedték össze. A spontán tömörüléseket megőrizték, intézményeikkel, vezetőikkel, saját önkormányzatukkal, de meghatározott feladatot állítottak eléjük: munkát és tanulást *saját külön világuk* törvényszerűségeinek alapján. A bandatagok szolidaritásából fejlődött ki a társadalmi szolidaritás. A banda szervezetéhez való alkalmazkodásból a nagy társadalomba való beilleszkedés.«

A szovjet példára való ilyen raffinált hivatkozással érte el Mérei, hogy mélyen ellenséges, burzsoá pedagógiai nézeteit sokáig becsületes pedagógusok és jó elvtársak is a »haladó«, sőt »marxista« pedagógia jelentkezésének gondolták.

A VKM ez időből származó kiadványai és folyóirata, a Köznevelés, a szovjet pedagógia eredményeiről említést sem tesznek. Jellemző, hogy a »mindennapi kérdések« óráinak bevezetéséhez adott irányelvek (106.054/VKM—1946 X/31) után az ajánlott művek között a következőket találjuk: »Az idegen szerzők közül általános nevelési vonatkozásban még Claparède, Foerster, Dewey, James, Piaget művei ajánlhatók.⁶ Ugyanennek az évfolyamnak 16.

⁵ 14. old.

⁶ Köznevelés, 1946. 21. sz. 25. old.

számában megtaláljuk a hivatalos közoktatási tényezők hálájának kifejezését a »nyugati«, »európai« kultúra jótékony befolyását biztosító külképviseletek iránt: »Egyszerű, meleg ünnepség keretében 1946. július 21-én adta át az egyetem rektora — Moór Gyula — Schönfeld amerikai követnek és az angol követség megbízottjának jelenlétében — Mc. Clain alezredesnek, Mc. Nal őrnagynak és Riegel úrnak a Pázmány Péter emlékérmét a magyar kultúra felemelése érdekében kifejtett segítőkészségükért.«⁷ Az 1945. dec. 8-án megalakult Országos Könyvtári Központ ugyan 1946 elején kapott ajánlatot a Szovjetuniótól is könyv- és folyóiratcserére, — de ezt a lehetőséget valóra váltani és a Szovjetunió tudományos eredményeit ismertetni az akkori közoktatási irányítószervek nem tartották szükségesnek — »a magyar kultúra felemelése érdekében«.

Nemcsak a szovjet pedagógiai munkák megszerzését és lefordítását nem tartották kötelességüknek, de még azt sem, hogy a szovjet közoktatást ismerő és népszerűsítő marxista tudósok előadásait ismertessék a pedagógiai sajtóban.

Annál nagyobb lelkesedéssel és »tudományos« apparátussal propagálták a VKM összes kiadványai a nyugati burzsoá pedagógia elméleteit: a funkcionális pedagógiát, a »szabad nevelés«-t, különösen pedig Dewey pragmatista pedagógiáját. A látszat kedvéért helyenként a marxista pedagógiára is utalnak egyes szerzők, de csak azért, hogy növeljék az eszmei zűrzavart és bebizonyítsák annak egyoldalú »vulgáris voltát az általuk nagyratartott »modern haladó pedagógiai gondolkodással« szemben. — A Köznevelés évkönyve⁸ képet ad arról, mit neveznek »pedagógiai irodalmunk« akkori hivatalos képviselői *modern, haladó pedagógiai gondolkodásnak*, s hogyan interpretálták a marxizmus tanításait, olyan szerzők: mint Prohászka Lajos, Kiss Árpád, Faragó László, Karácsony Sándor, Mérei Ferenc, Domokos Lászlóné, Nemesné Müller Márta (London).

Kiss Árpád — az OKT ügyvezető igazgatója, a Köznevelés szerkesztője »Nevelési eszmény keresése« c. tanulmányában pl. ezt írja:

»Az életszerű iskola követelése a vezető osztályok hagyományos intellektualisztikus iskolájával szemben először a marxizmus hőskorában merül fel. Az élet fogalma pedig a *vulgáris marxizmus* ideológiájában egész egyszerűen a termeléssel, azaz a társadalom életének fenntartásához szükséges javak közösségre szervezett munkával való előállításával azonos. *Ennek az ideológiának* eredményeként születik meg a munkaiskola gondolata a termelőiskola (Produktionschule) formájában: az iskola csak akkor válhatik létté, csak akkor felelhet meg az új embert követelő új társadalom szükségleteinek, ha az életben folyó valóságos termelőmunka színhelyévé tud válni. *Ebben az értelemben* hangoztatja először a »politechnikus« nevelés követelményét, a középsz-

⁷ 16. sz. 5. old.

⁸ VKM, Bp. 1948.

tály gyermekeit oktató iskolákkal szemben a Nemzetközi Munkásszövetség 1866. évi genfi határozata.⁹

Ahány sor, annyi hamisítás, kezdve attól, hogy magát Marxot is a »vulgáris marxisták« közé sorolja, (Köztudomású, hogy a genfi határozathoz készült instrukciók tőle származnak!)

Marxnak a pedagógia tudomány és az ifjúság nevelése szempontjából egyik legnagyobb, legforradalmibb felfedezését: az iskola és a termelő munka kapcsolatának szükségességét azonosítja a kapitalista társadalom osztályérdekeit szolgáló munkaiskolával. A politechnikai nevelés követelményét Marx nem »a középosztály gyermekeit oktató iskolákkal szemben« támasztotta, hanem a proletariátus gyermekeinek sokoldalú művelése érdekében — az uralkodó osztályok iskoláinak reakciós politikai jellegével és pedagógiai korlátaival szembe-állítva a proletariátus pedagógiai követelményeit. Kiss Árpádnak a marxizmus klasszikusainak pedagógiai tanításai és természetszerűleg a szovjet pedagógia tekintetében elfoglalt elutasító álláspontjának *ideológiai* gyökere »az örök emberi értékek és eszmények« (melyek meglétét annakidején a fasizmus nevelési rendszerében is próbálta kimutatni) leleplezésétől féltő, azokat minden eszközzel védő *idealizmus*. *Politikai gyökere* a nyugati demokrácia felé orientálódás, innen származik alázatos leborulása a »nyugati kultúra«, »az európaiság előtt, tehát a nyugati pedagógiai nézetek szenvedélyes propagandája.

Ez az ideológiai-politikai beállítottság jellemző e korszak egész »haladó, modern pedagógiai gondolkodására« — a hivatalos pedagógia tudományra. E tudomány *osztálygyökerei* is nyilvánvalóvá válhatnak, ha a pártunk kezdeményezésére megvalósult iskolapolitikai intézkedésekkel kapcsolatos megnyilvánulásait is figyelemmel kísérjük. Az ország demokratikus erői a Magyar Kommunista Párt vezetésével megkezdték a volt uralkodó osztályok művelődési monopóliumának felszámolását az általános iskola és a »Dolgozók Iskolái« létesítésével. Az általános iskolával szemben rengeteg aggodalomnak adott helyet a pedagógiai sajtó, a »színvonal« csökkenését féltve (be nem vallottan, a munkás- és parasztgyermekektől). Szombatfalvy György főigazgató egyenesen tehetségvizsgálatok kötelezővételét szorgalmazta, majd arról ír, hogy az általános iskolában »a nevelést kell előtérbe helyezni szükség esetén a materiális ismeretközlés bizonyos csökkentésével«. Vagyis: ha már különféle »tehetségszelekcióval« nem sikerült a munkásgyermekeket kiszűrni az iskolából, legalább kevesebb ismeretet kell nekik adni!

A Dolgozók Iskolái indulásakor »Miért tanulnak a dolgozók« címmel hoz cikket a Köznevelés, melyben azt tanácsolják, hogy mivel úgy sincs lehetőség értelmiségi pályán elhelyezkedni, ne a kvalifikációért tanuljanak, hanem

⁹ 84. old.

magáért a műveltségért! »A demokráciában úgysem lehet különbséget tenni dolgozó és dolgozó közt.«¹⁰

S ha már a reakció erői nem tudták megakadályozni, hogy a felnőtt dolgozók tanuljanak, igyekeztek az egyház ideológiai befolyását kiterjeszteni a Dolgozók Iskoláira is. A hivatalos közoktatásügyi politika támogatásával az egyházi iskolák is szerveztek Dolgozók Iskoláit és bevezették a hittantanítást, ami az eredeti tantervben nem szerepelt. A pedagógiai sajtó pedig igyekezett »tudományosan« igazolni, hogy a keresztény világnézet és a tudományos szocializmus világnézete között nincs kibékíthetetlen ellentét, sőt a leglényesebb pontokon semmi ellentét sincs!¹¹

A VKM által terjesztett hivatalos pedagógiával szemben — melynek reakciós ideológiai és osztálygyökerei e néhány szemelvény alapján is nyilvánvalók — találunk olyan kezdeményezést is, mely a szovjet pedagógia demokratikus hagyományait igyekezett ebben az időben népszerűsíteni.

»A Magyar Pedagógiai Társaság« 1947. évi. jan. 18-án tartott székfoglaló előadását Kováts Gyula K. D. Usinszkij emlékezetének szentelte. Előadását a Szovjetunió Neveléstudományi Akadémiájának Usinszkij halálának 75. éves évfordulóján megjelent kiadványa anyagának felhasználásával készítette el. Hivatkozással a szovjet neveléstudomány és neveléstörténet legnevesebb szakembereinek (E. N. Medinszkij, N. K. Goncsarov, M. A. Danyilov, S. I. Ganelin, A. K. Buslja, B. G. Ananyev, stb.) vonatkozó tanulmányaira, ismerteti Usinszkij életét, pályáját, írói, nevelői és tudományos munkásságát.

Előadása végén megjegyzi, hogy Usinszkij kivételes nevelői egyéniségével megismerkedni a magyar nevelés ügyére sem volt haszon nélkül való.

Kováts Gyulának ezt a kezdeményezését azonban nemcsak a hivatalos közoktatási szervek hagyták figyelem nélkül, de nem karolta fel és nem folytatta a »Magyar Pedagógiai Társaság« és folyóirata sem. A lap könyvszemléjében kizárólag nyugati pedagógiai műveket ismertetett, pedig, ha máshonnan nem, Kováts Gyula előadásából megtudhatták, hogy a Szovjetunióban Neveléstudományi Akadémia van, s annak egy szolid elméleti folyóirata.

Éppen a szovjet pedagógia népszerűsítésének mellőzésével akadályozta meg a VKM kultúrpolitikája azt, hogy Révai elvtárs említett iránymutató tanulmányának megjelenése előtt az új demokratikus nevelés elvi kérdéseit a haladószellemű pedagógusok tisztán lássák. Még a kummunista pedagógusokat is megtévesztette a nyílt fasiszta neveléstudományi nézetekkel szembenálló, ahhoz képest demokratikusnak és »viszonylag haladó«-nak tartott amerikai, francia és nyugati pedagógiai nézetek és rendszerek kizárólagos propagandája. Erről tanúskodik az a cikk, amelyet 1947 januárjában írt Alexits György elvtárs »A köznevelés demokratizálásának alapproblémáiról« a Társadalmi Szemlében.

¹⁰ 18. sz. 6–7. old.

¹¹ »A nevelés régi és új eszményei« 6. tájékoztató előadás a nevelői értekezletek számára, Köznevelés 1946. évf. Hivatalos rész, 53–54. old.

Alexits elvtárs e cikkében bírálta a múlt iskolarendszerét, mely rendi- és osztályjellegű volt és megjelölte azokat a helyes elveket, melyeket az iskolarendszer szervezeti átalakításában évenyészíteni kell. Mikor azonban az új iskola munkájának tartalmával és módszereivel kapcsolatos kérdésekre tér át, egy egész sereg olyan helytelen intézkedést javasol, melyek a burzsoá pedagógiai nézetekből fakadtak. Pl. azt javasolja, hogy az osztály- és tanórarendszert munkacsoport-rendszerrel cseréljük fel.¹² A tanulónak nem kész, szilárd tananyagot kell elsajátítani, hanem elég megtanítani őket az önálló gondolkodásra. Az iskolát »autonóm tanulóközösség« irányítsa, a pedagógusnak csak végszükség esetén szabad beleavatkoznia a tanulóközösség munkájába. Helytelennek tartotta, hogy az iskolai bizonyítványok minősítő jellegűek, ez véleménye szerint »az uralkodó osztályok káros öröksége.¹³ Ma már nyilvánvaló ezeknek a nézeteknek rokonsága a különböző »szabad nevelési« elméleteknek formabontó, avangardista, a pedagógus vezetőszerepét háttérbeszorító kísérleteivel. Abban az időben azonban elvtársaink sem vették észre ezeknek reakciós ideológiai és osztálygyökereit.

Még a vizsgált időszak végén is akadályozta az elméleti tisztánlátást az, hogy ezeket a burzsoá nézeteket a magyar pedagógusok marxista frazeológiába öltöztetve és nem egyszer már szovjet tapasztalatokra hivatkozva terjesztették. Tipikus példája ennek a tendenciának a Mérei által képviselt »pedagógiai realizmus«, melyet marxista elméletként hirdetett, Makarenkora is hivatkozva. E pedagógiai realizmus egyik oldala, az a helyes tétel, hogy az új közoktatási és nevelési rendszert országunk sajátos történelmi és társadalmi körülményeinek megfelelően kell kialakítani, elterelte a figyelmet a másik veszedelmes, sőt ellenséges oldaláról, arról, hogy ez a »pedagógiai realizmus« tagadja a marxizmus-leninizmus forradalmi elméletének fundamentális szerepét a pedagógiában általában, a szovjet pedagógia jelentőségét a mi köznevelésügyünk számára különösen, főleg pedig, hogy tagadja a szovjet pedagógia minőségi magasabbrendűségét minden burzsoá nevelélmélettel szemben. Ezzel lényegében szembefordult pártunk közoktatás politikájával.

Mérei a NÉKOSZ nevelőinek 1948. január 5-i értekezletén előadást tartott »Köznevelésügyünk alapproblémáiról«.

Ebben az előadásban már világosan megmutatkozik, hogy mennyire lebecsülték a magyar pedológusok a szovjet pedagógiát. Mérei itt egy szót sem szól arról a szovjet nevelésről, amely a Nagy Honvédő Háború hőseit eredményezte, csak a Forradalom utáni 15 évről beszél. Erre vonatkozólag pedig azt állítja, hogy a nyugati burzsoá nevelési módszerek beváltak, helyesek, csak a szovjet tanítók nem voltak elég felkészültek, elég képzettek, hogy alkalmazzák azokat. Rejtett következtetés: nekünk sem kell felhasználnunk a

¹² 45. old.

¹³ 46. old.

szovjet iskolák tapasztalatait, az »idegenből« történő átvétel nem lehet eredményes. Jellemző, hogy ez az aggodalom csak a szovjet pedagógiával szemben merült fel benne, a nyugati »jól bevált« elméleteket és módszereket éveken keresztül lelkesen propagálta. Végül az is kiviláglik ebből az előadásból, hogy Mérei a szovjet pedagógia olyan kiváló képviselőjét és teoretikusát, mint Makarenko, empirikusnak tartotta. Elhallgatta, hogy Makarenko *nem mindenféle elmélet* ellen harcolt, hanem éppen a burzsoá pedagógiai elméletek ellen és határozottan hangsúlyozta a *marxizmus-leninizmus elméletének*, a párt ideológiájának és politikájának alapvető elvi jelentőségét, az új pedagógia számára.

Összefoglalva a vizsgált periódusban a pedagógiaelmélet helyzetét, meg kell állapítani, hogy az 1945—48-as években a szovjet pedagógia elméletének és módszereinek alkotó felhasználásáról még nem beszélhetünk. Pártunknak és kiváló marxista tudósainknak útmutatását az ő munkáikban megnyilvánuló elméleti és módszerbeli segítséget a magyar közoktatásügy és pedagógia hivatalos képviselői teljesen figyelmen kívül hagyták. Őket terheli a felelősség azért, hogy a szovjet neveléstudomány eredményeinek megismertetése a nyugati burzsoá pedagógia széles propagandájával szemben háttérbe szorult.

Az 1948-50-ig terjedő időszak

A fordulat évében eldőlt a politikai harc a párt vezette demokratikus erők javára. Országunk megindult a szocializmus építésének útján. 1948 február 18-án Moszkvában a szovjet és magyar kormány képviselői barátsági- és kölcsönös segélynyújtási szerződést írtak alá. 1948. június 16-án egyesült a két munkáspárt a marxizmus-leninizmus eszmei alapján. Az iskolák államosításával megteremtettük a magyar iskolák szervezeti egységességét. Mindezek a körülmények lehetővé tették a szovjet pedagógiai eredményeknek széleskörű tanulmányozását és népszerűsítését. A párt és a kormány megteremtette a marxista neveléstudomány kibontakozásának anyagi és szervezeti feltételeit is.

1948. október 15-én létrejött a Minisztertanács rendeletére az *Országos Neveléstudományi Intézet*, melynek feladata a pedagógiai kutatómunka megszervezése és fejlesztése, az iskolapolitika és az iskolai oktató-nevelőmunka elvi problémáinak a marxizmus-leninizmus alapján történő elméleti megoldása, az iskolahálózat fejlesztési tervének, a tanterveknek és tankönyveknek valamint az oktató-nevelőmunka hatékony módszereinek kidolgozása volt.

E hatalmas feladatokat az Intézet csak úgy tudta volna megoldani, ha a párt közoktatásügyi programköveteléseiből, valamint a magyar iskolák reális szükségleteiből és lehetőségeiből kiindulva, munkájában a szovjet iskolák és a szovjet pedagógia tudomány harmincéves kiváló tapasztalataira a lehető legnagyobb mértékben támaszkodik. Azonban az ONI igazgatójául kinevezett Mérei Ferenc a Köznevelés 1948. november 15-i számának vezér-

cikkében, melyben az Intézet feladatairól, tudományos munkájának fő irányáról és módszereiről ír, a szovjet pedagógiáról még csak említést sem tesz.

Annak ellenére, hogy az Intézet hivatalos úton megkapta a Szovjetunióból hazánkba küldött pedagógiai irodalmat: tankönyveket, tanterveket, folyóiratokat és a megjelent reprezentatív pedagógiaelméleti és történeti munkákat, az Intézet vezetői nem gondoskodtak ezek lefordításáról és kiadásáról. E szovjet pedagógiai munkánkat csak Mérei és közvetlen munkatársai használták. Amikor egyes magyar tankönyvek készítésénél felhasználták a szovjet forrásmunkák anyagát, az eredetire való hivatkozás nélkül tették. Kirívó példája ennek a »módszernek« a tanítóképzők számára készített pedagógiai-tankönyv, melyben egész oldalakat szó szerint kiírtak, Kairov, Jeszipov, Goncsarov, Ogorodnyikov, Simbirjev professzorok tankönyveiből idézőjel és a szerzők megemlítése nélkül.

Így történhetett meg, hogy abban az időben, mikor a többi népi demokratikus országok hasonló tudományos intézetei széles körben népszerűsítették a szovjet pedagógiát, és annak eredményeit, nálunk azok még ebben az időszakban is a pedagógusok széles tömegei előtt ismeretlenek maradtak. Az ONI »Értesítő«-je közölt ugyan adatokat a szovjet közoktatási rendszerről, köztük a SzKP-ja néhány közoktatásügyi határozatát s adott egy áttekintést a szovjet pedagógiai sajtóról, azonban a folyóirat korlátozott példányszámban jelent meg, úgyszólván csak belső használatra, a pedagógusok széles tömegeihez nem jutott el. Mérei és a pedológia többi magyar apostolai, most már a szovjet pedagógiai művek ismeretében is kitarítottak ellenséges burzsoá pedagógiai nézeteik mellett, amiről az »Új nevelés könyvtára« sorozat megjelent számai tanúskodnak.¹⁴

E könyvek a szaktanítói tanfolyam hallgatói számára készültek, hogy »emeljék a szakképzettségét azoknak a tanítóknak, akiket az általános iskola felső osztályai igényeltek. De vajon milyen pedagógiai tájékozódást nyújthattak e mélységesen tudománytalan, antimarxista »művek«? »Az új nevelés kérdései« szerzői szerint a történelem folyamán kétféle pedagógiai irányzat uralkodott:

1. lélektani irányú (Rousseau, Herbart, Fröbel, Ellen Kay, Montessori),
2. társadalmi szempontú pedagógia.

Ez utóbbit a szerzők »a gyermek felfedezése előtti pedagógiának« nevezték. (Spártai, athéni, római, középkori nevelés, az újkori nevelés Émile Durkheimig.)

Ez »egyoldalú pedagógiai elméletek« képviselői között tárgyalja Kiss Árpád Marxot is, mint a »munkaiskolák« elméletének képviselőjét. Marxnak a felnövekvő nemzedék neveléséről szóló tanítását »technikai és ökonomiai« iskolának nevezi és kijelenti, hogy »a munkaiskolának ez a felfogása a nevelést

¹⁴ 1. Faragó László—Kiss Árpád, Az Új nevelés kérdései 1949. 2. Lénárd Ferenc, Emberismeret. 3. Mérei Ferenc: Gyermektanulmány 1948.

még mindig úgy tekinti társadalmi tevékenységnek, hogy nem ismeri fel — mert nem is ismerheti — a gyermekkorak és az ifjúságnak a funkcióját Egy emberöltőre volt még szükség, hogy az emberiség tisztán lásson ebben a kérdésben.«¹⁵

Az egyoldalú pedagógiai elméleteknek legmagasabbrendű szintézise, szerintük a »világhírű tudósnak«, John Deweynek »funkcionális pedagógiája«. A »funkcionális pedagógia« különböző válfajait ismertetve, azokat mint haladó elméleteket és módszereket ajánlja a könyv a magyar pedagógusoknak és szerzőiket »híres«, »világhírű«, »tehetséges«, »kiváló« jelzőkkel illeti.

Mivel 1949-ben már nem lehetett hallgatni a szovjet pedagógiáról, a szerzők rövid részleteket idéznek M. I. Kalinyin és A. Sz. Makarenko műveiből. Makarenko »Válogatott pedagógiai tanulmányok« c. könyvéből éppen azt a részt közlik, amelyben Anton Szemjonovics a *kommunista nevelés céljáról beszél és leleplezi a pedológusokat*. A szerzők azonban egy szót sem szólnak arról, hogy ennek a káros elméletnek képviselői ők maguk és azok a »világhírű« pedagógusok, akiket annyira dicsőítenek könyvükben. Az olvasók megtévesztésére, Makarenkot idézve a »közösség« terminust, »csoportszervezés« kifejezéssel fordítják, mintha Makarenko is a projekt-módszer híve lett volna. Leninnek és Sztálinnak az ifjúság kommunista neveléséről szóló tanításait a szerzők meg sem említik. A könyv 347 oldalából a szovjet pedagógiával mindössze 16 oldalon foglalkozik — idézeteket közöl minden kommentár nélkül!

Mérei és pedológus munkatársai 1949 nyarán kénytelenek voltak közölni az Intézet Értesítő-jében a SzKP(b)P Központi Bizottságának emlékezetes, 1936-os határozatát »a pedológiai ferdítésekről«. Ezután megpróbáltak önbírálatot gyakorolni folyóiratuk, a »Magyar pedagógia« hasábjain, hogy ezzel megmeneküljenek a leleplezéstől. Arról beszéltek, hogy nem látták népi demokráciánk fejlődésének távlatait (1949-ben!) és hogy a pedológiát »haladó« jelenségnek tekintették a klerikális pedagógia elleni harcban. Arra is hivatkoztak, hogy »fejlődésének« kezdeti időszakában a pedológia a proletariátus »szövetesége« volt a skolasztikus pedagógia elleni küzdelemben. Lényegében csak abban érezték vétkeseknek magukat, hogy a felszabadulás után helytelenül azt gondolták: a múlt klerikális-feudális pedagógiai maradványai ellen a liberális burzsoá pedagógia »elméleti alapjai«-ról kell harcolni. A szovjet pedagógia elhallgatásáról és később elferdítéséről nem esett az önbírálatban szó. Faragó László »A koalíciós neveléstudomány bukása« c. önbírálatában ír arról, hogy a kozmopolitizmus, a Nyugat-rajongás »jelenti egyszersmind a nagy Szovjetunió eredményeinek nem-ismerését, vagy félreismerését, alábecsülését« s hogy a szovjet tudomány ismerete nélkül kommunista tudományt művelni lehetetlen — de arról, hogy a magyar közoktatásügy s főleg a pedagógiai tudományos élet felelős posztjain álló kozmopolita-pedológusok milyen

¹⁵ 98. old.

mérhetetlen kárt okoztak éppen a szovjet pedagógia mellőzésével egész közoktatásügyünknek — arról nem.

Annak ellenére, hogy a magyar pedológusok komolyan akadályozták a szovjet pedagógia tudományos eredményeinek elterjedését hazánkban, 1948-ban és 49-ben megjelentek olyan nagy jelentőségű szovjet pedagógiai művek magyar nyelven, mint V. I. Lenin »Az ifjúsági szövetségek feladatai«, M. I. Kalinyin: »A kommunista nevelésről«, A. Sz. Makarenko: »Igor és társai«, N. K. Goncsarov: »A pedagógia alapjai« és Tyeplov professzor »A szovjet pszichológia 30 éve« stb. Ezek a művek is segítették pártunkat abban, hogy 1950-ben leleplezze a magyar pedológusok elméletének és gyakorlatának ellenséges mivoltát. A közoktatásunk történetében fordulópontot jelentő 1950. március 29-i KV határozat után jelent meg a Társadalmi Szemlében Lázár György kritikai tanulmánya »A magyar pedológia visszavonulási taktikája« címmel, amelyben az 1936-os szovjet párthatározatra, és Tyeplov fentemlített művére támaszkodva mutatja meg a magyar pedológia ellenséges filozófiai és osztálygyökereit. Azonban ennek a jelentős kritikai tanulmánynak is az a fogyatékosága, hogy nem mutat rá a pedológusoknak a szovjet pedagógia lebecsülését mutató »tudományos« tevékenységére és arra, hogy amikor hivatkoztak is műveikben szovjet szerzőkre, azt saját antimarxista tételeik igazolására használták fel.

Nem mutatja meg továbbá e tanulmány a pedológia és más burzsoá pedagógiai nézetek elméleti szétzúzásának biztosítékát: pártunk útmutatásainak és a szovjet pedagógiatudomány tapasztalatainak alkotó felhasználását a pedagógiai kutatómunkában.

Bár Mérei és a magyar pedológia többi reprezentatív képviselője ebben az időszakban megakadályozta a szovjet pedagógia eredményeinek népszerűsítését és felhasználását a marxista pedagógia fejlesztését biztosító széles méretekben — a *pedagógia oktatói és a gyakorló pedagógusok között* már ebben az időben komoly érdeklődés és igény mutatkozik a szovjet pedagógia iránt. Előadásokon, tanfolyamokon követelik az ONI vezetőitől a szovjet pedagógiai munkák lefordítását. A Méreiék közvetlen irányításán kívül eső folyóiratokban találunk komoly törekvést a szovjet eredmények *rendszeres ismertetésére*. Így pl. az Országos Sport Hivatal folyóirata, a *Testkultúra 1948—49-es évfolyamai*ban már minden számban találunk szovjet vonatkozású anyagot, sokszor a testneveléstudomány területéről is. 1948 novemberében külön szám jelenik meg, melyet a szovjet testnevelés megismertetésének szenteltek, ebben találunk értékes anyagot a Szovjetunió testnevelés-tudományáról is.

»A Magyar Pedagógia« folyóiratban, melyről az előző periódusban megállapítottuk, hogy csak nyugati szerzők könyveit propagálja, megjelenik az első szovjet könyvismertetés (1949. dec. szám) Arkin professzor könyvéről. »A kisgyermek nevelése a családban« (Zibolen Endre). Arra hívja fel a bírálókat a magyar pedagógia-elmélet munkásait, hogy tanulják meg Arkin professzor

példamutatásából az elméletet gyümölcsözően összekapcsolni a gyakorlattal. Figyelemre méltó, de eredménytelen felhívás volt ez akkoriban, mert a pedológusok a »gyermekszempontúság« állandó hangsúlyozása mellett semmibe vették az iskolai gyakorlatot.

A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának határozata a NÉKOSZ helyzetéről (1948 szeptember) elvpolitikai útmutatást adott arra, hogy a kollégiumi nevelés elméletében és gyakorlatában eluralkodott spontaneitással, avangardizmussal és más burzsoá pedagógiai nézetekkel szembeforduljanak a legjobb nevelők. E nézetek ellenséges ideológiai és osztálytartalmát világította meg Révai elvtárs a NÉKOSZ kommunista aktivistái előtt 1948. szept. 21-én tartott beszédében. A párt útmutatásai alapján a »Népi Kollégiumi Nevelő« 1949. március—májusi számaiban s a nevelői konferenciákon tartott előadásokban Pataki Ferenc, Juhász Ferenc és más nevelők nevelélméleti vonatkozásban is szembeszálltak a NÉKOSZ nevelőmunkáját a párt bírálatáig jellemző spontaneitással, lényegében a párt vezetőszerpét is tagadó avangardizmussal. Kiemelkedik e cikkek közül Szokolszky István »Makarenko és a kollégiumi nevelés« c. munkája, melyben az addigi hamisításokkal szemben világosan megmutatja Makarenko tanításainak alkalmazhatóságát a kollégiumi nevelésben.

Összefoglalva a szovjet pedagógia hatásának vizsgálatát az 1948—50-es években — az első közoktatási párthatározatig, — a legnagyobb eredmény, amit a szovjet pedagógián ak köszönhetünk ebben az időben az volt, hogy lehetővé tette a pedológiának, mint pártunk közoktatási politikájával szemben ellenséges, antimarxista elméletnek leleplezését. Ezzel elháríthattuk a marxista-leninista neveléstudomány kibontakozásának legnagyobb akadályát.

1950-től napjainkig

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1950. március 29-i határozata véget vetett a pedológusok egyeduralmának a pedagógiai kutatások terén és széles lehetőségeket nyitott a szovjet pedagógia eredményeinek megismerésére és felhasználására országunkban.

A párthatározat után újjászervezett Közoktatásügyi Minisztérium komoly munkát végzett ebben az irányban. Mindenekelőtt gondoskodott a *szovjet pedagógiai és pedagógiatörténeti tankönyvek magyar nyelvű kiadásáról*, majd a »Szocialista Nevelés Könyvtára« és a »Szocialista Nevelés Kiskönyvtára« sorozatban megjelentek a legjobb tankönyvek, módszertani munkák, kézikönyvek. A Közoktatásügyi Minisztérium folyóiratai, a »Köznevelés« és 1951. decembertől a »Pedagógiai Szemle« rendszeresen közlik a szovjet pedagógiai sajtó, elsősorban a »Szovjetszkaja Pedagogika« legfontosabb anyagait.

1950-től kezdve 1952-ig a »Köznevelés« folyóirat »A nevelés elmélete és gyakorlata« c. rovatában a cikkeknek több mint a fele fordítás volt, 1952-ben

már 120 cikkből csak 11 volt fordítás, a legtöbb cikket magyar szerzők, pedagógusok és oktatásügyi dolgozók írták, akik a szovjet pedagógusok példájára sok időszerű kérdést megvilágítottak az iskolák oktató-nevelőmunkája számára.

A »Köznevelés« igyekezett tájékoztatni olvasóit a szovjet pedagógia elméleti problémáiról is (a didaktikai alapelvek vitája, a nevelés felépítmény jellegéről szóló vita, J. P. Pavlov tanításainak jelentősége a gyermeklélektan és a pedagógia számára, stb.) — azonban a szerkesztőség — részben a lap jellege miatt is — mégsem szentelt elég figyelmet az elméleti kérdéseknek. Sztálin elvtárs »Marxizmus és nyelvtudomány« c. nagy jelentőségű munkáját a Köznevelés 1950-ben meg sem említi. Csak 1952 áprilisában jelent meg egy rövid közlemény »A nyelvtudomány kérdései Sztálin elvtárs megvilágításában«, amelyben a Minisztérium Pedagógus Továbbképző Főosztálya tematikát ad Sztálin elvtárs munkájának önálló tanulmányozásához, — vagy pl. az első cikk a pavlovi tanításokról csak 1952 július 1-én jelent meg a Köznevelésben.

Pedagógiai folyóirataink sok értékes Szovjet anyagot tartalmaznak s ezzel kétségtelenül hozzájárulnak az iskolai oktató-nevelőmunka tudatosabbá tételéhez, s a pedagógiai elméleti tájékozódáshoz. Meg kell azonban mondani, hogy a szovjet anyagok közléséből hiányzik még a tervszerűség és olyan rendszerességre törekvés, mely tartalmi és metodológiai szempontból átfogó képet adna a szovjet neveléstudományról. A magyar pedagógiai sajtó nem világította meg a szovjet pedagógiatudomány és iskolai gyakorlat marxista tudományos alapját: *a marxizmus-leninizmus klasszikusainak az iskolára, a felnövekvő nemzedék nevelésére vonatkozó tanításait s a szovjet nevelésnek a kommunista párt és a szovjet kormány politikájával való szoros kapcsolatát, a szovjet nevelés eszmei-politikai irányát.* A leközölt pedagógiai vitákból, a azokból a kritikai tanulmányokból, melyekben a szovjet pedagógia nehézségeit, hiányait világították meg a szovjet pedagógia művelői, azt láthatták a mi olvasóink, hogy mint minden, állandó fejlődésben levő tudomány, a szovjet pedagógia is sok megoldatlan problémával, metodológiai nehézséggel küzd — de azt, hogy minden nehézsége, még feltáratlan problémája ellenére ez a szocialista neveléstudomány toronymagasan áll bármely burzsoá pedagógiai elmélet felett, éppen pártosságánál, marxista-leninista ideológiai alapjánál fogva — lapjaink nem mutatták meg.

Második nagy fogyatékosága pedagógiai sajtónknak a szovjet eredmények népszerűsítésében, hogy nem mutatták meg, hogyan alkalmazhatók, hogyan használhatók fel azok a mi körülményeink között. Ezért a szovjet pedagógiai eredményeket és tapasztalatokat inkább átvettük, a mi sajátos körülményeink figyelembevétel nélkül lemásoltuk, mintsem valóban alkotó módon értékesítettük volna az iskolai gyakorlatban és a tudományos kutatásokban. Erre a fogyatékoságra mutatott rá pártunk 1954. évi februári határozata. Emlékezzünk vissza, pl. hogy az 1950 után lefordított tankönyveket, módszertani segédkönyveket anélkül adtuk a mi pedagógusaink kezébe, hogy bármilyen elvi-módszerbeli útmutatást adtunk volna arra, hogyan értékesít-

hetik azokat gyümölcsözően a mi iskoláink feltételei között. Nem a pedagógusokat kell hibáztatni azért, hogy pl. Golubkov 10 pontja gyakran mechanikus sémává vált irodalomtanításunkban, hanem a mi elvi-irányítómunkánkban meglévő fentemlített hiányosságokat. Vagy gondoljunk arra, milyen nehézségekkel küzdöttek tanítóképzős pedagógia tanáraink a Jeszipov—Goncsarov tankönyv bevezetésekor. A könyv magyar kiadásának szerkesztésében a Tankönyvosztálynak segítő *külső munkatársak* javasolták, hogy legalább a bevezetőben mutassunk rá arra, hogy milyen feladatokat tűzött a mi pártunk az ifjúság nevelés elé s ezeknek megoldásához milyen segítséget ad ez a tankönyv — de az illetékesek ezt akkor fölöslegesnek tartották, sőt méltatlannak a szovjet könyvhöz!

A szovjet pedagógia eredményeinek népszerűsítésében az 1954 februári párthatározatig pedagógiai sajtónk és kiadványaink bizonyos egyoldalúságot mutatnak. Aránytalanul több szovjet anyagot publikáltunk az *oktató* munka tartalmára és főleg módszereire vonatkozóan, mint a szovjet iskolák, a szovjet pedagógusok *nevelő*-munkájáról. A nevelélméleti kérdések iránti közömbösöset, azok jelentőségének teljes félreértését lehetett tapasztalni a Köznevelés akkori szerkesztősége részéről egy 1952 decemberében írt cikkel kapcsolatban, melyben a szovjet iskolák nevelőmunkájának eszmei-politikai célúdatosságát, pártosságát kívánta megmutatni a szerző — és azt, hogy a mi pártunk útmutatásai alapján hogyan javíthatnánk meg ebben a tekintetben a mi iskoláink munkáját. A Köznevelés 1952. dec. 24-i és 1953. jan 1-i számában meg is jelent a cikk a következő »stiláris« változtatásokkal, melyeket a szerkesztőség önkényesen eszközölt: az eredeti címe »Eszmei-politikai *nevelő*munkánk gazdag forrásai« volt. A címből elhagyták a *nevelő* szót. A dialektikus materialista világnézet kifejezésből az egész szövegben végig törölték a *dialektikus* megjelölést. Az eszmei-politikai nevelés lényegének meghatározását »átírták« — és végül az *egész* iskolai munka rendszerében történő következetes megvalósítására utaló részét a cikknek — mintegy féloldalt, egy ünnepi megemlékezés számára biztosítandó hely miatt — kihagyták. Mindezzel sikerült leszállítani a tudományos értékét egy olyan kísérletnek, mely a szovjet nevelés leglényegesebb vonásának megismertetését és a mi gyakorlatunkban történő alkalmazását kívánta szolgálni.

A szovjet pedagógia népszerűsítésében és felhasználásában kétségtelenül meglévő hiányosságok ellenére, a magyar pedagógusok érdeklődése és igénye a szovjet munkák iránt egyre növekedett és növekedik köztük azoknak a száma, akik iskolai oktató-nevelőmunkájukban fel is használják azokat.

A mi pedagógiai kutatómunkánk fogyatékosága, hogy nem tanulmányozta s főleg elméletileg nem általánosította azoknak a pedagógusoknak a tapasztalatait, akik alkotó módon és eredményesen alkalmazzák a szovjet pedagógia útmutatásait iskolai munkájukban. A szovjet pedagógia eredményeinek átgondolt, tervszerű népszerűsítésében és alkotó alkalmazásában megmutatkozó

hibák, fogyatékoságok összefüggésben vannak a magyar neveléstudomány általános helyzetével, elmaradottságával. Anélkül, hogy ezért maguknak a kutatóknak, a neveléstudomány művelőinek felelősségét csökkenteni akar-nánk, meg kell mondani, hogy az 1950-es párthatározat után hosszú ideig nehezítette a marxista neveléstudomány kibontakozását az elméleti kutató-munka szükségességének, a gyakorlati feladatok helyes megoldása szempont-jából nélkülözhetetlenségének fel nem ismerése.

Párt- és állami szerveink igen helyesen megszüntették a burzsoá pedagógia, a pedológia »melegágyát«, az Országos Neveléstudományi Intézetet, de ugyanakkor egészen 1954 őszéig nem történt intézkedés a marxista nevelés-tudomány művelésének intézményes biztosításáról. Lényegében az történt, hogy míg az ellenséges pedagógiai elméletek képviselői és terjesztői rendkívül kedvező szervezeti, anyagi és személyi feltételek között dolgozhattak — a Pedagógiai Tudományos Intézet felállításáig a marxista neveléstudomány kuta-tói számára nem volt intézményes lehetőség, oktató vagy irányító munkájuk mellett foglalkozhattak csak tudományos munkával.

Ebben a helyzetben is a Szovjetunió segített bennünket, amikor lehető-séget adott arra, hogy a Pedagógiai Intézeteiben a legkiválóbb professzorok vezetésével pedagógiai aspiránsaink tudományos fokozatot szerezhessenek, alaposan megismerve a szovjet pedagógia eredményeit és kutatási módszereit.

Rendkívül nagy segítséget nyújtott pedagógiai tudományos életünknek is N. K. Goncsarov professzor látogatása, aki 1953 tavaszán a Magyar—Szovjet barátsági hónap folyamán tartózkodott hazánkban. N. K. Goncsarov a Köz-oktatásügyi és Felsőoktatási Minisztérium, a Pedagógus Továbbképző Intézet és a különböző iskolatípusok dolgozói előtt tartott előadásaiban tudományosan megvilágította a szovjet nevelés legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdéseit, a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének fogadásán pedig értékes taná-csokat adott a pedagógia tudományos dolgozói számára. A Szovjetunió közvet-len segítsége pedagógiai tudományos munkánk számára abban is megnyilván-ult, hogy az OSZSZSZK Neveléstudományi Akadémiája vendégül látta a mi Akadémiánk küldöttét, Szokolcsy István elvtársat, hogy a pedagógiai tuda-mányos munka megszervezését és kutatási módszereit tanulmányozhassa.

Végül — csak időrendben, nem jelentőségben — felbecsülhetetlen segít-séget adott és útmutatást ad ma is mind a szovjet pedagógia eredményeinek helyes felhasználásában, mind a magyar pedagógiai kutatómunka magasabb színvonalra emelésében, Kairov elvtárs legutóbbi nagy kritikai tanulmánya »A szovjet pedagógiatudomány helyzetéről és feladatairól«. ¹⁶

A szovjet pedagógia e sokoldalú tartalmi és metodológiai segítségével tükröződik azokban a szerény, de mégsem lebecsülendő eredményekben, melyet a marxizmus-leninizmus alapján álló neveléstudomány hazánkban elért az

¹⁶ Szovjetszkaja Pedagogika 1955. No. 3.

1950-es közoktatási párthatározat óta. Nem beszélek itt azokról a tudományos munkákról — kandidátusi disszertációkról, melyeket szovjet ösztöndíjas aspiránssaink készítettek, egyrészt, mert még nem jelentek meg magyar nyelven, másrészt, mert ezek témaválasztásában és annak feldolgozási módszerében természetesen a vezető professzor és a szovjet főiskolák pedagógiai tanszékeinek közvetlen segítsége tükröződik. Ezekről csak annyit kívánok megjegyezni, hogy témájukban azoknak az égető pedagógiai problémáknak kidolgozásához nyúltak, melyek iskoláink nevelőmunkájának, következésképp a tudományos kutatásnak is legégetőbb kérdései (Székely Endréné a szocialista iskola munkájának eszmei-politikai irányáról, Komár Károly a munkáranevelésről, Szarka József a fegyelemre nevelésről, Duró Lajos a hazafiság és proletárinternacionalizmus neveléséről.) Hazai pedagógiatudományunk fejlődése szempontjából e munkák azért jelentősek, mert a vizsgált kérdést az arra vonatkozó marxista irodalom, valamint a szovjet és magyar iskolák tapasztalatainak felhasználásával dolgozták fel.

Itt most elsősorban az 1950 óta megjelent neveléelméleti és történeti munkák elemzése alapján kívánok rámutatni a szovjet pedagógiai eredmények értékesítésére. Az első nagyobb munkák, tanulmányok természetesen ismertető jellegűek, hiszen a pedológia romboló munkája után elsősorban adatközlő munkákra volt szükség, mely egy-egy elméleti kérdésben megmutatja a szovjet pedagógia álláspontját. A szovjet pedagógia eredményeit elsősorban az egyetemi- és főiskolai pedagógiai- és pedagógiatörténeti előadásokban használtuk fel. Erről tanúskodnak a szegedi egyetem (tanszékvezető Tettamanti Béla professzor) a budapesti, (Ágoston György) s a debreceni (Jausz Béla) egyetemek pedagógiatanszékeinek jegyzetei, a pedagógiai főiskolák pedagógiai előadásai. Megkíséreltük — szintén a szovjet pedagógusok példájára, — e jegyzetek némelyikének főbizottsági vitáját. E munkák egyre növekvő tudományos színvonala lehetővé teszi majd egy-főiskolai pedagógiai és magyar pedagógia történeti tankönyv elkészítését a következő 5 éves tudományos terv során.

Kezdeményező jelentősége van a Sport Lap- és Könyvkiadó Vállalat kiadásában 1951-ben megjelent »Vezérfonal a testnevelés és sport kérdéseinek tanulmányozásához« c. munkának.¹⁷

E kötetben a testnevelést, mint a sokoldalúan képzett ember kommunista nevelésének fontos részét, területét ismertetik a marxizmus-klasszikusainak útmutatásai és Kalinin, Krupszkaja, Makarenko, Frunze tanításai és a szovjet testnevelési folyóiratok anyagai alapján.

A könyv szerkesztőinek tudományos érdeme, hogy pártunk útmutatásai szellemében a szovjet testnevelés és testneveléstudomány ismertetése mellett összegyűjtötték és közölték a magyar testnevelés és sport haladó hagyományai-

¹⁷ Országos Sport Hivatal oktatási osztályán készült.

ből a legértékesebbet: a Magyar Tanácsköztársaság testnevelési politikáját tükröző programot és intézkedéseket, majd ismertetik a Kommunisták Magyarországi Pártjának harcait a Horthy-fasizmus leventeintézményei ellen és a jobboldali szociáldemokraták ellen a munkásport kérdésében — és végül a magyar testnevelés és sport fejlődését a felszabadulás után. E munkának a főiskolai oktatás szempontjából mutatkozó tartalmi értéke mellett komoly metodológiai jelentősége volt az, hogy a marxista neveléstudomány kifejlesztésének egyedül lehetséges elvi-politikai és módszertani alapjaira hívta fel a figyelmet. Különösen figyelemre méltó, hogy a magyar testnevelés és sport haladó hagyományaiból elsősorban a Tanácsköztársaság és az illegális Kommunista Párt politikáját és küzdelmeit emelték ki, megmutatva annak tudományos értékét és jelentőségét a neveléstudományok egyik ága számára. Pedagógiai kutatóink nagy része ma sem lépett még erre a helyes útra. Pártunk Központi Vezetőségének márciusi határozata arra is figyelmeztette a közoktatás dolgozóit, hogy történelmünk, kultúránk haladó hagyományait igen egyoldalúan értelmezik sokan mind az irányító mind az oktató-nevelőmunkában s ennek felszámolásához a pedagógiai elmélet munkásai sem adtak segítséget. Még azok a munkák is, melyek közoktatásügyünk felszabadulás utáni fejlődésében megmutatják a párt vezetőszeropét (bár ilyen kevés van!) — nem világítják meg, hogy pártunk harcai a magyar nép kulturális felemelkedéséért, a magyar ifjúság neveléséért nem a felszabaduláskor kezdődtek, hogy a mi pártunk közoktatási politikájának is — mint egész politikájának — történelmi gyökerei, nemzeti hagyományai vannak.

Még egy lépést jelentett előre ugyancsak a testneveléstudomány területén a »Testnevelés az óvodában« c. kiadvány¹⁸. A szovjet testneveléstudomány elmélet útmutatásai alapján kialakított óvodai testnevelés rendszere bevezetőjében a szerzők külön fejezetet szentelnek a mi óvodai testnevelésünkben akkor uralkodó pedagógiai irányzat kritikájának. Pártunk 1950-es közoktatási határozatának szellemében leplezik le az ún. »mozgásfeladatok« burzsoá programját.

Az iskolai oktató-nevelőmunka elméleti alátámasztását szolgáló pedagógiai tudományos irodalmunk rendkívül szegény. Nincsen arányban azzal a segítséggel, melyet a szovjet pedagógia számunkra nyújtott. A Szocialista Nevelés Könyvtára sorozat 94 kötetéből 14 a neveléstudományi munka — beleszámítva a pedagógiai tankönyveket is — s ebből a 14-ből 3 magyar szerzők műve! Neveléstörténeti munka 5, amelyből 3 magyar szerzők: Vincze László és Vaszkó Mihály munkája.

A megjelent kevés neveléstudományi munka elemzése azonban azt bizonyítja, hogy kutatóink sokat tanultak a szovjet pedagógiától és törekszenek annak alkotó alkalmazására.

¹⁸ Készítette a Magyar Testnevelési Főiskola testneveléstudományi tanszékének irányítása mellett működő munkaközösség: *Cseke Dénes, Cs. Balkányi Lenke, Földes Éva, Lévai Pálné, Varga Ilona, Zibolen Endre* — 1951.

Ilyen komoly törekvést látunk Ágoston György »A közösségi nevelés és az Úttörő mozgalom« c. könyvében. A könyvnek már annakidején a Pedagógiai Főbizottság által rendezett vitáján jelenlévő tudományos munkások és gyakorló pedagógusok méltatták kezdeményező jelentőségét témaválasztásában és a szerző célkitűzését, hogy meggyőzze a nevelőket az ifjúsági mozgalom, elsősorban az Úttörőmozgalom fontos szerepéről a kommunista nevelés rendszerében és hogy megmutassa Makarenko elveinek és tapasztalatainak az iskolai nevelőmunkában való alkalmazhatóságát. Bár még ez a munka is elsősorban ismertető jellegű, inkább problémafelvető magyar vonatkozásában, mint tapasztalatokat általánosító, — de így is komoly segítséget jelentett akkor a gyakorlati munka számára, amint az a felszólaló úttörővezető-tanárok hozzászólásai-ból kitűnt. Ágoston elvtárs könyvének vitája, alkalmat adott arra is, hogy tisztázzuk a szovjet pedagógia felhasználásának helyes módszerét is. Ágoston elvtárs döntően ismeretközlő és illusztratív módszerével leegyszerűsítette a nagyon bonyolult nevelési folyamatot. Makarenko tételeinek, elvi megállapításainak részletes kifejtése után a pionir- vagy úttörő csapatok életéből vett néhány — sokszor nem is tipikus — példán igyekezett bemutatni azok alkalmazását és közölte mi lett az adott esetben az eredmény. Emellett a munka olyan mennyiségű idézetet tartalmazott, azok elemzése nélkül, hogy sok helyen szinte eltűnt a szerző saját mondanivalója. A vita során tisztázódott, hogy Makarenko tanításainak és a szovjet ifjúsági mozgalom tapasztalatainak a mi iskoláinkban történő alkalmazását a legjobb nevelőközösségek és úttörővezetők munkájának, módszereinek sokoldalú, folyamatos elemzése útján tudjuk meggyőzően feltárni és általánosítani. Ágoston elvtárs könyvének kétségtelen érdeme, hogy hozzáfogott és a többi kutatónak is indítékot adott az iskoláinkban folyó nevelőmunka s különösen az ifjúsági mozgalom nevelőmunkája problémáinak elmélyült tanulmányozásához. — Ugyancsak úttörő jelentősége volt Ágoston elvtárs »A kommunista nevelés fogalma és jelentősége« c. tanulmányának,¹⁹ amelyben megkísérli a szovjet nevelés-tudományban a nevelés felépítmény-jellegéről lefolyt vita tanulságait a mi viszonyainkra alkalmazni.

A didaktika területén Nagy Sándor elvtárs munkásságában tükröződik vissza legeredményesebben a szovjet pedagógia alkotó alkalmazása. »Az új anyag közvetítésének néhány kérdéséről« c. tanulmányában²⁰ a szovjet pedagógia nyújtotta elvi útmutatások alapján bírálja a nálunk fellelhető burzsoá didaktikai nézeteket és a *hazai gyakorlat elemzése* után kidolgozza a *kombinált óra* elméletét az általános iskola felső tagozatában.

»A tanítási óra felépítése és elemzések« c. munkájában kiterjeszti ezt a törekvést a tanítási óra tematikus tervezésének egész problémakörére. Az

¹⁹ Ped. Szemle 1952. 6. sz.

²⁰ Ped. Szemle 1952. 1—2. sz.

egyetemi nevelőképzés és az iskolai oktatómunka számára egyaránt komoly jelentőségűek az óraelemzésre szintén a szovjet didaktika útmutatásainak felhasználásával kidolgozott szempontjai. Mindezeket az eredményeket összefoglalta és továbbfejlesztette kandidátusi disszertációjában, melyben a tanítási óra néhány kérdésének tudományos megoldása mellett a didaktika alapfogalmainak tisztázására is komoly kísérletet tett. E munka a feldolgozás tudományos módszere szempontjából is kiemelkedik a felszabadulás óta megjelent pedagógiai művek közül. A szovjet pedagógia alkotó alkalmazására mutat módszer tekintetében az anyaggyűjtés gondossága, a kérdésre vonatkozó pedagógiai irodalom alapos ismerete, a felszabadulás előtti burzsoá pedagógia és a jelenkori imperialista pedagógia álláspontjainak kritikai elemzése és meggyőző érvekkel történő cáfolata, legfőképpen pedig saját- és más gyakorló pedagógusok oktató-nevelőmunkájának gondos megfigyelése és elemzése.

Metodológiai szempontból azonban Nagy elvtárs korábbi művei sem mentesek a mi pedagógiai irodalmunkban szinte általánosnak mondható fogyatékoságtól, hogy a szovjet pedagógia tanításainak helyes tartalmi felhasználása mellett gyakran feleslegesen ragaszkodik az egyes szerzők szövegeihez, idéz olyan megállapításokat is, amelyeket saját anyag is kielégítően igazol.

Mivel pedagógiatudományunk e néhány munkát leszámítva adós maradt a szocialista pedagógia elméletének hazai feltételeink közötti kidolgozásával — ezen a téren hiánypótló jelentőségük volt a pedagógustovábbképzés nevelélméleti kiadványainak. Ezeknek érdeme, hogy az iskolai oktató-nevelőmunka szempontjából alapvető problémaköröket dolgoznak fel a hozzáférhető legújabb szovjet pedagógiai irodalom alapján.²¹ Bár ezek a kiadványok általában nem támaszkodnak eléggé a mi iskoláink legjobb tapasztalatainak tudományos elemzésére, ennek ellenére komoly segítséget adtak az iskolai munka céltudatosabbá, elméletileg megalapozottabbá tételéhez.

A szovjet pedagógia termékenyítő hatása nemcsak a megjelent munkákból, hanem a közoktatási párthatározat óta rendezett ankétok, viták tapasztalataiból is kitűnik. Kiemelkedik ezek közül a Pedagógus Továbbképző Intézet kezdeményezésére a Magyar—Szovjet Társaságban tartott ankét a közösségi nevelésről. Ha nem is sikerült az ott felmerült kérdések mindegyikét kielégítő módon tisztázni, megmutatta a pedagógiai kutatók fokozott figyelmét a gyakorlati nevelőmunka alapvető kérdései iránt és a gyakorló pedagógusok széleskörű érdeklődését és igényét munkájuk elméleti megalapozására.

A nevelélmélet mellett a magyar neveléstörténeti kutatás is sokat tanult a szovjet neveléstörténet-írástól s még többet kíván tanulni. Mindenekelőtt döntő jelentősége volt a Medinszkij-féle összefoglaló neveléstörténet megjelenésének. Ez a könyv először mutatta meg számunkra, hogy milyen lehetősé-

²¹ »A nevelés célja és feladatai népi demokráciánkban« — *Jóború Magda*, »Az oktatásban néhány kérdése« — *Szokolovszky István*, »Fegyelemnevelés iskoláinkban« — *Tihanyi Andor*.

geket és perspektívákat nyújtanak a marxizmus-leninizmus tudományos módszerei a neveléstörténeti kutatásban. Tudományosan, a társadalmi fejlődés valóságos menetébe beágyazva mutatta meg és értékelte kritikailag az egyetemes pedagógiatörténet egész örökségét. Második részében egyúttal példát és indítékot adott nemzeti pedagógiatörténetünk tudományos feldolgozására. A Medinszkij-könyv vita-anyaga pedig értékes kritikai szempontokat adott és egyúttal megmutatta azt az éles elvi alapon álló kritikai szellemet, mely a szovjet neveléstörténetészek között megvan.

A Konsztantyinov—Medinszkij szerkesztésében megjelent »A szovjet köznevelés vázlatos története« c. munka azért nagy jelentőségű, mert ebből megismertük azokat a harcokat, amelyekben a szovjet köznevelés és pedagógia-tudomány a SzKP vezetésével mai fejlődési fokát elérte.

A fenti műveknél is jelentősebb forrásunk a SzKP és a szovjet kormány köznevelésügyi határozatainak gyűjteménye, amely azonban nálunk elkésve, csak az elmúlt évben jelent meg. A közvetlen elvi és tartalmi segítségen kívül ez a gyűjtemény felhívja figyelmünket arra, hogy pártunknak a köznevelésre vonatkozó határozatait és útmutatásait összegyűjtsük és kiadjuk. A szovjet forrásmunkák arra is figyelmeztetnek, hogy szükség van felszabadulás utáni neveléstörténetünk olyan elemző feldolgozására, amely abban a párt vezetőszerepét, a párthatározatok jelentőségét, azok végrehajtásának mértékét és módját mutatja be.

A magyar neveléstörténeti kutatók sok tanulsággal tanulmányozták a Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkája alapján lefolyt pedagógiai vitát a nevelésnek, mint társadalmi jelenségnek felépítmény-jellegéről.

Eredményes megvitatás tárgya volt neveléstörténeti albizottságunkban a készülő szovjet neveléstörténeti tankönyv ideiglenes kéziratának vitaanyaga. Megmutatta számunkra a szovjet tankönyvi munkálatok és azok széleskörű megvitatásának módszereit.

Hasonlóképpen sokat köszönhet a szovjet kutatások megismerésének lélektani és gyógypedagógiai tudományunk, Pavlov tanításainak, a pavlovi ülés-szak vitáinak s az azóta lefolyt lélektani viták tanulmányozása tette lehetővé, hogy a múltban erősen burzsoá elméletek és nézetek befolyása alatt álló lélektani és defektológiai kutatások a test és lélek viszonyára is érvényes marxista felfogást magukévá téve, a marxizmus-leninizmus megkövetelte tudományos igényvel induljanak meg.

Kairov elvtárs legutóbbi nagy tanulmánya, kritikai elemzése a szovjet pedagógia helyzetéről és feladatairól, melyben feltárja a kommunizmus építése megnövekedett igényeihez képest elmaradott pedagógiatudomány helyzetét, az elmaradottság okait és annak felszámolása érdekében elvégzendő feladatokat — számunkra is megmutatja az utat a neveléstudomány természetszerűleg sokkal nagyobb mértékű elmaradottságának nemcsak megállapítására, hanem okainak nyílt feltárására, s a mi közoktatásügyünk fejlődése érdekében elvégzendő

tudományos feladatok megjelölésére. A Kairov-tanulmányt a közeljövőben széleskörű vita keretében fogja Főbizottságunk hasznosítani második 5-éves kutatási tervünk kidolgozása számára.

Röviden összegezve a szovjet pedagógia hatalmas jelentőségét a mi fiatal, sok nehézséggel küzdő neveléstudományunk számára, a keretek adta, vázlatos áttekintés alapján is megállapítható, hogy a szovjet pedagógia

1. eredményeivel tartalmilag gazdagította az iskolai oktató-nevelőmunka és az irányítómunka elméleti alátámasztására hivatott magyar neveléstudományt ;

2. döntő mértékben járult hozzá annak eszmei-politikai és tudományos színvonalának olyan irányú fejlődéséhez, amelyet pártunk és népünk a pedagógiától megkövetel ;

3. utat mutatott az elmélet és gyakorlat elválaszthatatlan kapcsolatának megvalósítása felé. (Témaválasztásban a gyakorlat igényeinek szükségleteinek maximális figyelembevétele — a gyakorlati tapasztalatok sokoldalú elemzése és általánosítása, a gyakorlati nevelőmunka elméleti megalapozottságának igénye, stb.);

4. útmutatást és indítékot adott saját haladó hagyományaink feltárására és marxista értékelésére ;

5. felbecsülhetetlen segítséget adott a burzsoá reakciós elméletek és gyakorlat elleni harchoz, azok tudománytalan mivoltának, reakciós világnézeti és osztálygyökereinek feltárásához, példát mutatott az antimarxista, pártunk politikájának érvényesülését, a tudomány fejlődését gátló ellenséges nézetek kemény, megalkuvást nem tűrő bírálatában és felszámolásában ;

6. tapasztalataival segített és segít a pedagógiai kutatás tudományos módszereinek kidolgozásában, tudományos igényességre, alaposságra és szerénységre nevel.

A szovjet pedagógia iránti megbecsülésünket és tiszteletünket, a sokoldalú segítség fölötti hálánkat úgy juttathatjuk méltóképpen kifejezésre, ha pártunk útmutatásait követve megerősítjük és az eddiginél sokkal magasabb színvonalra emeljük hazánkban a pedagógiai tudományok pártosságát és ennek következtében tudományos színvonalát, hogy valóban kielégíthesse a magyar ifjúság szocialista nevelésének egyre növekvő igényeit és követelményeit.

HOZZÁSZÓLÁSOK

BOGDAN SUCHODOLSKY

Engedjék meg, hogy mint a Lengyel Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának elnöke, a lengyel pedagógia jelenlegi helyzetét jellemezzem. Nem vagyok képes az elmúlt 10 éves periódus oly kimerítő leírását adni, mint amelyet a magyar pedagógia azonos periódusáról hallottunk. Túl sokáig tartana, ha el akarnám Önöknek mondani a marxista pedagógiáért folytatott küzdelmünk egész történetét. De még ha ezt megtehetném is, még mindig maradnának olyan problémák, melyek magyarázatra szorulnának. Ahhoz ugyanis, hogy ezt a harcot megérthessük, ismerni kell Lengyelország egész történetét. Általánosságban csak annyit mondhatok, hogy ez a harc lefolyásában több irányban hasonló volt az Önökéhez. Ez érthető is: országaink előtt ugyanis ugyanaz a feladat áll: az új generáció szocialista nevelése; a leküzdésre váró feladatok pedig szintén hasonlóak.

Ezért egy más problémával kívánok foglalkozni. A lengyel pedagógia jelenlegi helyzetét kívánom vázolni és azokról a tudományos problémákról szeretnék beszámolni, melyek bennünket foglalkoztatnak. Ezen beszámolómban keretében először a lengyel pedagógia fejlődésének tulajdonképpeni forrásait kívánom vázolni, aztán néhány szervezési kérdést megvitatni, végül kutatásaink rövid mérlegét szeretném bemutatni.

Az első és legfontosabb, amit tudnunk kell, ha a lengyel pedagógia fejlődését meg akarjuk érteni, az a közte és a tanítók és nevelők mindennapi életének szükségletei közötti növekvő összefüggés. A pedagógia fejlődésének egyik leglényegesebb tényezője, melynek célja az idealisztikus tévedések likvidálása, az új, a szocializmushoz vezető nevelésért folytatott küzdelem. A nálunk jelenleg a pedagógiában uralkodó helyzet is ezen szükségletek által jellemezhető.

Ennek a helyzetnek leglényegesebb tényezője az a gyors fejlődés, melyen iskolai szervezetünk keresztülment. Nemcsak, hogy liquidáltuk az egész analfabetizmust, de egyúttal kötelezővé tettük az összes gyermekek részére, akár falun, akár a városban, a hétéves iskola látogatását. A főiskolákon és magasabb iskolákon nagy lépéssel haladtunk előre az osztálymonopólium megszüntetésében. Ezen intézményekben, melyek azelőtt a burzsoázia monopóliumát képezték, jelenleg a munkás és paraszt származású tanulók többségben vannak. A főiskolák száma 82-re emelkedett és a népnevelés, valamint a kultúra számára még több különféle fajtájú intézményt létesítettünk.

Az iskolai szervezet ezen fejlődése a pedagógia számára nagy feladatokat jelent. A gyakorlatból eredő tudománynak megfelelő útmutatással kell a gyakorlat számára szolgálni. Ez azonban csak akkor válik lehetségessé, ha a valóság összefüggéseit és szabályait felfedjük és analizáljuk. Az ilyen tudományos munkára azonban pedagógiánk nem volt felkészülve.

Első feladatunk tehát a pedagógia metodisztikai átszervezése volt. Idealisztikus spekulációk helyett valódi materialisztikus tudományt kell folytatni. A feladat nem könnyen volt megoldható. Ezen törekvésünkben jó segítséget nyújtott a szovjet pedagógia. Különösen Kairovnak a »Szovjetszkaja Pedagogika« 3. számában megjelent utolsó cikke keltett nálunk nagy figyelmet. Mi ugyanis szintén azon a véleményen vagyunk, hogy haladást a pedagógiában

csak egy úton érhetünk el, m. p. a tudományos munka útján. A pedagógiának ugyanis nem szabad annak maradnia, ami eddig volt, vagyis egy olyan moralizálást helyneke, ahol a jó tanácsokat formulálják. Ha ugyanis tényleg a gyakorlatot kívánjuk szolgálni, akkor szigorú tudományos munkát kell kifejtünk.

Hol folyik nálunk a pedagógia terén tudományos munka? Elsősorban az egyetemeken. Hét egyetemünkön a pedagógiának hét tanszéke van. Tudományos eredményeik azonban nem voltak nagyok; előbb sok akadályt, köztük ideológiai akadályokat is le kellett küzdeni. Csak most kezd a tudományos munka jobban előrehaladni. Habár a pedagógia mint tantárgy összes egyetemünkön be van vezetve, azonban ezeken csak a tanítók előkészítésének szükséges elemét képezi. Csak a varsói egyetemen van a pedagógiának, mint önálló tudománynak tanszéke. Ennek a tanszéknek én vagyok a vezetője és hat tanárkollégámmal, valamint 14 asszisztenssel együtt igen megerőltető didaktikus munkát kell végeznünk. Együttal a tudományos munkákat is vezetjük és az aspiránsok tanulmányait is szervezzük. Több tudományos kisebb kollektívát is vezetünk, melyek szorosan együttműködnek; ezen kollektíváknak más egyetemek professzorai és asszisztensei is tagjai. A pedagógiai munka másik központja a népnevelési minisztériumban van és ez a Pedagógiai Intézet. Az intézetet 1950-ben alapították és különösen a tantervek, iskolakönyvek és a tanítás, valamint nevelés metodikájának terén kell nagy munkát végeznünk. Ahogy az egyetemeken a didaktikai, úgy az intézetben a szervezési feladatok szorították ki a tulajdonképpeni tudományos munkát az őt megillető helyről. Ezen változtatni akarunk és általában sikerül is ez nekünk: a tudományos munka lassan előtérbe kerül. Az Intézetben, mely eddig az iskolaszervezés és tanítóképzés terén mindig a marxista pedagógia érdekében küzdött és ezen a téren nagy sikereket ért el, most tudományos munkásságát mélyíti el.

A Tudományos Akadémia a harmadik központ. Két évvel ezelőtt annak keretében egy egész kis Intézet alakult, melynek a nevelés történetének kutatása a célja. Működik az Akadémia keretében egy pedagógiai bizottság is, melynek az egész pedagógia és filozófia terén folyó tudományos munkásságnak koordinálása a feladata. Ebben a bizottságban a kutatómunka számára egy perspektivikus tervet dolgoztunk ki és az 1955. évre szóló tervet már konkrétan kidolgoztuk. Ez a terv közös munkánk számára jó alapul szolgál, mely így tervszerűen és kollektíve folyhat.

Most térek csak rá előadásom tulajdonképpeni tárgyára, m. p. annak a tudományos problematikának vázolására, melyen jelenleg dolgozunk. Nálunk jelenleg a didaktika terén több fontos kutatómunka van folyamatban. A Pawlovi pszichológia alapján a gyermekkor korai szakaszának gondolkodását tettük néhány tanulmány tárgyává. Arról van főleg szó, hogy tisztázzuk a gyermek kézi aktivitása, beszéde és gondolatai közt fennálló kölcsönösség kérdését. További célunk a fogalomképzés mechanizmusának analizálása. Az idealista pszichológiával ellentétben az a véleményünk, hogy a fogalomképzés már a korai fűtségben és nem az érési korban kezdődik. A gyermek kedélyvilágának fejlődését is tanulmány tárgyává tettük, m. p. nemcsak a családi körben, hanem — ami nagyon fontos — a kis gyermekek részére felállított állami intézményekben, az óvodákban és előkészítő iskolákban is, ahol a gyermekek kollektíve vesznek részt.

Ebben az irányban a pszichológusok a pedagógusokkal együtt dolgoznak. Azon a véleményen vagyunk, — amit nem kell közelebbről megmagyaráznom, —

hogy a gyermek pszichológiai fejlődése nem természeti, hanem társadalmi, azaz nevelési folyamat. A legtöbb tanulmány az iskolai-didaktikával foglalkozik. Az a szándékunk, hogy annak az igen gazdag tanulmányjegyzőkönyvi anyagnak alapján, melyet gyűjtöttünk, a tanítás folyamatát részletes analízisnek vessük alá. Ezen analízis keretében úgy a tanító, mint a tanuló aktív szerepét, mint két nélkülözhetetlen tényezőt kell kiemelni. Filozófusainkkal karöltve egy egészen új jellegű kutatást indítottunk meg. A tanítási folyamat logikai komponenseit kívánjuk analizálni. A felvetett kérdés a következő: milyen összefüggés van a tananyag logikus összeállítása és a tanulmányi eredmények közt? Az esetben, ha a tanítási folyamatnak az a feladata, hogy az objektív igazságot tükrözze vissza, akkor a tanítás logikáját nagyon nagyra kell értékelni. Ezeket a kérdéseket azonban eddig még nem analizálták materialisztikus nézőpontból. A tanulók önállóságát is alapos tanulmány tárgyává tettük. Véleményünk szerint eddig a tanításban — még a főiskolákban is — nagyon sok volt a dogmatizmus és verbalizmus. Azt kutatjuk, hogy lehetne tanulóink és diákjaink önálló szellemi tevékenységét ösztökélni. Ezért néhány kutatás a gondolkodásban való önállóság tényezőinek van szentelve. Ezzel állnak összefüggésben azok a kutatásaink, melyek a teóriával és a gyakorlattal, mint a tanítás tényezőivel foglalkoznak. Egyik munkánk, mely metodikai szempontból is érdekes, a fizika-oktatásban felmerülő teóriáról és gyakorlatról szól. Ezen az alapon a szerző bizonyos általánosításokat állapított meg, melyek a gondolkodás szerkezetének egész problémáját megvilágítják. Ezekkel a tanulmányokkal függnek össze egyes megkezdett a politechnikai kiképzésre vonatkozó kutatások is. Ebben az irányban ugyan még nem jutottunk messze, azonban mégis néhány értékes útmutatást adhattunk a gyakorlatnak. A kézi tevékenységnek alapos, történeti analízise is folyamatban van. Ennek az analízisnek célja az úgynevezett munkaiskolának kritikája és azon elveknek tisztázása, melyekre a szocialista társadalomban a munka és gondolat közti összefüggés egész problematikája támaszkodik.

Az a véleményünk, hogy az ipar racionalizálóinak és újítoinak analízise értékes eredményekhez juttathat bennünket és hogy ebből az analízisből az iskolai tanítás számára fontos következtetéseket lehet majd levonni. Különösen áll ez a politechnikai képzésre.

Végül tanulmányokat indítottunk a tudományos világnézetéről. Azt a kérdést tettük fel magunknak, miképpen képes a tanítás a véleményeket irányítani és egyáltalán miképpen képes a tanítás nevelőleg hatni? Ebben a kérdésben azonban még a kezdet kezdetén vagyunk és ezen kutatás részére még nem voltunk képesek jó módszert kialakítani. A didaktika egyéb területein, mint az az előbbiekből kitűnik, már messzebbre jutottunk.

Melyek azok a problémák, melyekkel a *nevelés teóriája* terén foglalkozunk? Két év óta alapos tanulmányokat folytatunk a falusi iskolák tárgyában. Nevezetesen azt az összefüggést akarjuk felderíteni, mely a falu szocialista átalakulása és az iskola közt fennáll. Sok falusi tanítóval együttműködve gazdag anyagot gyűjtöttünk, mely a szocialista építőmunka ezen periódusában az osztályharcot és az iskola szerepét mutatja. Értékes adalékokat kaptunk a gyermekek lelki fejlődésének tudományos analízise számára is, akik a mezőgazdaság mechanizált kollektív munkájában időnként részt vesznek. Az idealista pszichológiától eltérően mi a parasztyerekek lelki fejlődését egész más színben látjuk. A kollektív nevelés terén is nagy munkába kezdünk. Ebben a munkában, melyet főleg az osztálykollektívák kialakításának szenteltünk, sok nevelő vesz részt.

Reméljük, hogy a személyiségképzés folyamatába fontos betekintést nyertünk és hogy a nevelés és tanítás közti összefüggés is világosabbá válik.

Az esztétikai nevelés terén is kutatásokat kezdtünk. Elvi kérdésünk a következő: milyen következtetések vonhatók le az esztétikai nevelés terén a realisztikus művészeti felfogásból? Ebből a szempontból analizáljuk a gyermekrajzokat, a színház esztétikai szerepét gyerekek és ifjak számára, valamint a rádióprogramokat és a filmet.

Az erkölcsi neveléssel is foglalkozik néhány tanulmány. A komoly munka ezen a téren csak most kezdődik. Egy fiatal filozófus az etikáról írt alapvető munkát, mely legközelebb könyvalakban fog megjelenni. Ez a munka nekünk pedagógusoknak igen jó szolgálatokat fog tenni. Egyik aspiránsunk az irracionizmus szerepét a morális nevelésben tette alapos kritika tárgyává. Ifjúsági szervezeteinkben merülnek fel ezek a problémák és reméljük, hogy ezeket a közel jövőben alaposabban megtárgyalhatjuk és a további munka számára jobb tervet dolgozhatunk ki. Az idő rövideje miatt a pedagógia terén folytatott egyéb kutatásokkal nem foglalkozom. Csak megemlítem, hogy a metódika különféle kérdéseit, továbbá a gyógypedagógia, nevezetesen a süketnéma és más hibás gyermekek pedagógiájának kérdéseit, a testnevelést, különösen a sportnevelést, végül az előképzőiskolák, valamint a főiskolák nevelési főproblémáit tesszük vizsgálat tárgyává.

Azonban szeretném még kutatómunkánk két problémáját kifejteni, mivel ezek bennünket igen érdekelnek és ezeken sokat dolgozunk. Ezek: az idealista pedagógia és a pedagógiában található haladó tradíciók kritikájának problémája.

Tudományos munkásságunknál alapos harcot kell folytatnunk a reakciós pedagógia ellen. Ezek politikai szerepe részünkre már évek óta világos, azonban ezek alapos tudományos kritikáját csak most végezzük. Ez érthető is. Könnyebb valaminek politikai értelmét leleplezni, mint filozófiai vitát folytatni. Ezt azonban meg kell tennünk, hogy a metodológiai elveket tisztán láthassuk. Ezért törekszünk most arra, hogy kritikánkat aláfalazzuk és elmélyítsük. Melyek az asszociacionizmus és a pavlovi tanítás közti elvi különbségek? Melyek a különbségek a materialista episztemológia és a pragmatizmus közt? Hol rejlenek az Alfred Adler által kifejttet közösségi teória tulajdonképpeni hibái? Milyen álláspontot foglaljunk el a pedagógiában a pszichologizmussal és a szociologizmussal szemben és hogy oldjuk meg — materialista szempontból — azt a kérdést, milyen tényezők határozzák meg a gyermek fejlődését? Melyek voltak a kultúrpedagógia tévútjai és hogy kell ma a nevelői munkát felfogni, hogy az új szocialista kultúra minél mélyebb gyökereket verjen? Ezt a kérdést csak példaképpen vetem fel; mindezek a pedagógiai irányok a háború előtt nálunk igen erős hatást fejtettek ki és ezek kritikájának problémája még nem évtől el. Véleményünk szerint épp ellenkezőleg, igen fontos, hogy ezt a kritikát most végezzük el és ennek elvégzése csak most lehetséges igazán. A polgári pedagógia befolyásai még nincsenek teljesen leküzdve és jelenlegi összeköttetések miatt, melyeket pl. az Unesco-ban imperialista államokkal fenntartunk, a kritika kérdésére annál nagyobb figyelmet kell szentelnünk. Tudományos dolgozóink fiatal generációjának kezébe is jó fegyvereket kell adnunk, hogy külföldi idealista tudósokkal folytatott vitáikban győzhessenek.

A kritikával szoros összefüggésben állnak a marxista pedagógia fejlődésének kérdései. Ennek a fejlődésnek ismerete a fenti kritikának fontos tényezője. Jobban meg kell ismernünk marxista tradícióinkat, hogy az idealista

tradíciókkal folytatott harcainkat jobban végigküzdhessük. Ezen a téren több tanulmányt kezdtek nálunk. Én magam is írtam egy nagy könyvet — mely éppen most van nyomás alatt — a Marx Károly műveiben található pedagógiai kérdésekről. Ilyen terjedelemben ezeket a műveket még nem analizálták. Remélem, hogy sikerült ezen munkámban néhány kérdést új megvilágításba állítani. Pl. Marxnak Hegelen gyakorolt kritikája és ennek fontossága a kultúrpedagógia kritikásai számára, mely kultúrpedagógia hegeli alapokon nyugszik. Ilyenek még Marxnak Stirneren gyakorolt kritikája, és az egyéniségpedagógia kritikája, mely Stirner individualizmusán alapul, a szenzualizmus marxi kritikájának és Feuerbach materializmusának pedagógiai következményei. A jelen égető teoretikus problematikája azokban a filozófiai harcokban rejlik, melyeket Marx folytatott. Ezt a pedagógiai aszeptust eddig még nem ismertették eléggé. Márpedig a szocialista pedagógia filozófiai alapjai számára ez a mérvadó.

Különös figyelmet szentelünk a lengyel haladó nevelési tradícióknak. Filozófusaink már a XVI. században követelték, hogy az állam szervezze meg az iskolákat, hogy azok az egész népet szolgálják. A XVIII. században alakult nálunk egy nyilvános intézmény, vezető emberek pedagógiai szövetsége, mely egy népoktatási minisztérium hivatását töltötte be. Értékes tradícióink vannak pedagógiai vonalon a XIX. századból is, mely nemzeti függetlenségünkért folytatott szabadságharcaink, valamint szociális forradalmunk évszázada.

Meglehetősen nagy kutatómunkát folytatunk, hogy ezeket a történelmi tradíciókat megismerjük. A régi szövegeket kiadjuk, sőt egyesek először jelennek meg nyomtatásban, mivel eddig csak kéziratban voltak megőrizve. A lengyel kozmopolita burzsoáziának nem volt érzéke a nemzeti tradíciók iránt és nem akarta tudomásul venni, hogy ebben a tradícióban található népünk legjobb erői, és a mindenki részére szóló élet és műveltség érdekében folytatott legszebb harc. Ezen történelmi forráskutatás alapján már most be lehet egy általános tételt bizonyítani, mely szerint a lengyel tanító nem volt a nemesség és a burzsoázia vak eszköze, hanem igen gyakran vett részt a népjogokért folytatott küzdelemben. Ilyen talajon keletkeztek a legfontosabb pedagógiai irányzatok. Ezeket kell az eddigi hazugságok köréből kiemelni és a ma lengyel tanítójának átadni.

Természetes, hogy a pedagógia haladó tradícióihoz való kapcsolat nemcsak a lengyel nemzeti, de az európai tradíciókat is magában foglalja. Egy könyvsorozatot indítottunk meg, melyet »Klasszikusok Könyvtárának« neveztünk el. Kiadtuk Rousseau »Émile«-jét és Pestalozzi »Gertrud«-ját alapos kommentár kíséretében. Most van a »Didactica Magna«, Komenski műve nyomás alatt. A közel jövőben hozzáférhetővé válnak a lengyel olvasó számára Tolsztoj, és Üsinszkij, Locke és Helvetius, rotterdami Erasmus és Disterweg munkái. Reméljük, hogy tanítóink szellemi színvonala ily módon emelkedni fog. A jó nevelő képzésének fontos kelléke a pedagógiai problematikának történeti fejlődésében való pontos ismerete, annak tudata, hogy folyt le a haladó és reakciós irányzatok közti kemény harc a pedagógia terén.

Röviden összefoglalva — ez a pedagógia terén folytatott tudományos munkánk. Ugyan jó darab utat tettünk meg előre, azonban a feladatok gyorsabban nőnek, mint a megoldások. Ismét nehéz feladatok előtt állunk: olyan évfolyamok jönnek most az iskolába, melyek az előbbieknél 50%-kal vagy még többel népesebbek; ezért a jövő tanévben négy-hét parallelosztályt kell majd nyitnunk. Egyidejűleg folytatni akarjuk az iskola demokratizálását és a magasabb kiképzést mindenki számára kötelezővé kívánjuk tenni. Ezzel a

tanterv és iskolaszervezet igen komplikált kérdései függnek össze. Reméljük azonban, hogy le tudjuk a nehézségeket küzdeni. Hisz ezek a növekedés nehézségei. A Szovjetunió példája mutatja, hogy minden ilyen nehézséget le lehet küzdeni, ha erősen állunk a marxi alapokon és alapos tudományos munkát végzünk. Bízunk tudományos tekintetben is ifjúságunkban, hiszünk a Szovjetunióval, népi demokráciákkal és a világ összes haladó tudósaival való együttműködésben. Reméljük, hogy a pedagógia tudománya minden országban kiveszi részét a békéért és a demokratikus humanizmusért folyó győzelmes harcból.

Nagyon örülök, hogy mint a Lengyel Tudományos Akadémia tagja pedagógusaink legjobb kívánságait közölhetem a magyar pedagógusokkal és hogy személyes kapcsolatok kiépítésével erősíthetem a pedagógia haladása érdekében kötött szövetségünket.

OTTA ISTVÁNNÉ

Megtisztelő és érdekes feladat a gyakorlati pedagógus számára, ha hozzáértők előtt beszélhet arról, hogy az elmélet eredményeit hogyan tudta gyümölcsoztetni munkájában. Különösen szép feladat, ha az élenjáró, leghaladottabb elmélet, a szovjet neveléstudomány gyakorlati alkalmazásáról szólhat.

Mint láttuk, a szovjet pedagógiai elmélet megismerése nagy változást hozott a magyar nevelés elméletében és gyakorlatában s alkalmazása megindította iskoláinkat az úton, amelyen járva szocialista iskolává, az új étellel szoros kapcsolatban levő, szocialista hazánkat szolgáló iskolává válhatnak.

Mindjárt előljáróban szeretném hangsúlyozni — és nyomatékosan hangsúlyozni —, hogy mind az én munkámban, mind az irányításom alatt működő nevelői testület és DISZ-szervezet munkájában sok a hiba, hiányosság, nehézség, és meglevő részleteredményeinket sem simán, botlások nélkül értük el. Hasznos lenne egyszer ezekről is beszélni — sok megoldásra váró elméleti kérdés is felmerülne. — De ennek a beszámolónak most nem ez a célja. A szovjet pedagógiai elmélet gyakorlati alkalmazása rendkívül jelentős eredményeket hozott, munkánkban komoly sikereket jelentett, ezekről szeretnék beszélni. A kérdés oly óriási területet ölel fel, amelyet még futólag sem lehet feldolgozni egy hozzászólás keretében, így csupán egy főkérdés kiragadására s az ezzel kapcsolatos gyakorlati munka ismertetésére szorítkozhatom.

A szovjet pedagógiai elmélet és gyakorlat mestere — Makarenko — azt tanítja, hogy az új típusú, kommunista ember, aki ugyancsak az ő szavaival »új, egyszerű tulajdonságokkal válik ki, a jellem új vonásait, az egyéniség, a magatartás új tanulságait hordozza, csak a közösségben, a közösségnek és a közösség által kovácsolható ki«. Arról a munkáról szeretnék tehát beszélni, amelyet elsősorban Makarenko tanításai nyomán a közösség kialakításában végeztem.

1948 utolsó napjaiban kezdtem igazgatói munkámat, abban az időszakban, amelyet az 1950-es nagy jelentőségű párthatározat zárt le. Nagyobbrészt kiváló szaktanárokból álló régi, összeszokott testület élére kerültem, és az volt a feladat, hogy a régi tanári testületből makarenkoi értelemben vett nevelői kollektívát alakítsak. Megszerettessem velük népi demokráciánkat, elérjem,

hogy világosan álljon előttük, milyenné is akarjuk formálni tanítványainkat, hogy felismerjék a közösségi nevelés óriási jelentőségét s eldobják kispolgári aggódásukat, amellyel az uniformizálódástól féltették tanítványaikat, és nem kevésbé saját magukat is. Az apolitikus tanárok eszmei-politikai öntudatának emelése volt ekkor a döntő — és nem is könnyű — feladat. Hogy csak egy példát említsek : amikor először beszéltem egy értekezleten arról, hogy az igaz hazaszeretethez hozzátartozik az ellenség gyűlölete, nemcsak döbönt és fagyos csend volt a válasz, hanem két-három nyílt hozzászólás is arról, hogy a tanár sohasem nevelhet gyűlöletre, csak szeretetre. Ez még 1949-ben volt.

A kezdeti nehézségek leküzdése után alaposabban foglalkoztam tanártársaim nevelésével. Céлом volt, hogy bekapcsolódjanak új hazánk életébe, s a fordulat éve utáni időszak munkásosztályának forradalmi lendülete ragadja magával őket. Rendkívül nagy gondot fordítottam az akkor kötelező sajtó-megbeszélésekre — s azt tapasztaltam, hogy az eleinte csupán megkívánt — és még inkább illő — újságolvasás és hozzászólás jelentős részüket közelhozta az igazi politikai érdeklődéshez és a helyes állásfoglaláshoz. Éberem figyeltem tanártársaimat, tájékozottságukat, legapróbb megnyilatkozásukat, örülve a legkisebb kezdeti eredménynek is, pl. csak ennyinek : »Milyen nagyszerű, hogy a régi csúnya Teleki tér helyén ma szép parkot csinálnak.« Jól emlékszem, hogy Sztálin elvtárs 70. születésnapjára készülve, az énektanárnő vezetésével hogy tanultunk mozgalmi dalokat, s valóban közös cél, közös munka által lelkesített közösséggé kovácsolódtunk a Pedagógus Szakszervezetben rendezett egy-egy klubnap több hétig tartó előkészületeiben, amikor szabad hazánk, a felszabadító Szovjetunió, vagy a haladó emberiség nagy ünnepeinek megülnésére készültünk. A tanárok énekkora — együtt a hivatalsegédekkel — az előadott forradalmi versek, az ünnepi beszédhez vagy ismertetőhöz szükséges idézetek közös kiválogatása —, elragadták a tanárokat, de — és ezt nagyon fontosnak tartom —, az SZMK választmányát is — amelyet meghívtunk a Pedagógus Szakszervezet klubjába — s megemlítem, hogy a műsor utáni közös szórakozás sem volt elhanyagolható a közösség kialakításában. Egyébként — csak zárójelben jegyzem meg — az SZMK irányításában és nevelésében is sokat segített Makarenko. A »Szülők könyvé«-t választmányi értekezleten beszéltük meg és iskolánkban a tanárok ma is tartanak előadást a szülőknek Makarenkoról.

Az eszmei-politikai öntudat mellett természetszerűleg meg kellett ismer tetni a tanárokkal a szovjet pedagógia elméletét, hogy — ahogy az 1950-es párthatározat is megállapítja — már zömében népi demokráciánk mellett állva — lássák is azt, mit és hogyan kell csinálniuk. Ehhez a munkához természetesen Makarenko adta a legnagyobb segítséget. Nemcsak a kommunista tanárok tanulmányozták műveit, hanem kéthetenként, fejezetenként testületi értekezleten s megbeszéltük is igyekeztünk tanításait konkrét problémák megoldásában azonnal alkalmazni.

Makarenko műveinek közös tanulmányozása során sok becsületes, jószándékú nevelő találta meg a helyes utat. Olyanok is, akiket a Horthy-rendszer népellenes nevelési elméletei megfertőztek és olyanok is, akik azokat ugyan nem fogadták el, de a szovjet pedagógia és Makarenko ismerete nélkül, világosan kijelölt cél hiányában, csupán »ösztönösen« — s nyilvánvalóan nem sok eredménnyel — próbáltak volna »új szellem«-ben nevelni.

Ebben az időben már ismertem Krupszkaja tanítását, mely szerint »az iskolának minden eszközzel a gyermekek és serdülők társadalmi ösztöneinek

kifejlesztésére kell törekednie» s ugyanezt a gondolatot, a kollektív ember nevelését találtam meg Makarenko elméletének és gyakorlatának középpontjában is.

Ehhez természetesen nem elég a jó nevelői közösség, a feladat jól működő ifjúsági közösség nélkül megoldhatatlan. Ezért éreztem másik főfeladatomnak a tanulói kollektíva megteremtését, de azt nem nagyon tudtam, hogy olyan széteső és fegyelmetlen tömegeből, mint amelyet 1948 végén vettem át, hogyan kell közösséget kialakítani.

Azt megláttam, hogy a zűrzavarban és rendtelenségben — amely szorosan összefüggött a magyar köznevelésnek azzal az időszakával, melyről az előadásban hallottunk — csak a legkeményebb követelés és parancs segíthet. Valóban, akkor szokatlan szigorú követeléseket támasztottam a tanulókkal szemben a legapróbb részletkérdésekre vonatkozóan is: eltiltottam a nem fiatal leányhoz illő hajviseletet, festéket, lakkozott körmöt, öltözetet, és robbanásszerű változást követeltem egész magatartásukban, a tiszteletadás, köteleességteljesítés, az óra alatti fegyelem, a sűgás, puskázás, felelőtlen mulasztások területén. Bár követelésemet megfelelően alátámasztottam, mégis, néhány hónap múlva egy iskolai mulatságon az ifjúsági szervezet vezetője egy akkor divatos táncdalt küldött nekem, amelyben állandóan a »nem szabad, nem szabad« ismétlődött. Ez heteken át nagy gondot okozott nekem, amíg végül Makarenkot tanulmányozva megtaláltam azt a tanítást, hogy fegyelmetlen közösségben ellentmondást nem tűrően kell követelni és egy erős, vezető személyiség irányításának kell érvényesülnie. De munkám könnyen félreecsúszhatott volna, ha nem tanulom meg Makarenkótól, hogy a sok »nem szabad« negatívuma után, főként pozitívumokkal neveljek és azt, hogy a következő igen fontos lépés olyan mag kiépítése, amely fokozatosan átveszi a követelést, olyan ifjúsági közvélemény kialakítása, amely önmaga állítja fel a követeléseket és ellenőrzi azok megtartását. Ezért igyekeztem a tanulókat megismerni — s iskolánkban ma sem lehet DISZ-funkcionárius olyan tanuló, akit magam is alaposan nem ismerek. — Nagyon sok lánnyal beszélgettem és sikerült is minden évben — később már az osztályfőnökök segítségével — olyan fiatalokat találni, akik kiválóan irányították az ifjúsági szervezetet — s közben az ismert makarenkoi tanítás igazolásául: éppen a közösségben végzett munka által bontakoztatva ki legjobb egyéni tulajdonságaikat. Van közöttük szovjet ösztöndíjas, több Rákosi ösztöndíjas, s néhány iskolai munkája alapján méltó volt arra, hogy a pártba ajánljam. Működésem harmadik évében már nagy öröm volt, hogy minden osztályban is megvolt az a bizonyos mag, amely lelkesen követte célkitűzéseinket. Volt tanítványaim közül nem egy, úgy emlékszik ezekre az évekre, mint hősi időszakra, — ahogy mondták — »fordulat évére« az iskola életében és saját fejlődésükben.

Nem felejtették el az iskolai munkán kívüli élményeket, élénk kapcsolatokat a körzeti pártszervezettel, a kommunista tanárok által tartott lakógyűléseken adott, a szereplőket is komolyan nevelő lelkes kultúrműsorokat.

Ez időszak ismertetését azzal szeretném lezárni, hogy mindössze három és fél évet töltöttem ennél az iskolánál. Ezalatt a nevelői és tanulói közösség megteremtése csak megindulhatott, de természetesen meg nem szilárdulhatott. Az ott elért eredményeket részben annak köszönhettem, hogy a szovjet pedagógia elméletéből merítettem, részben annak, hogy az 1949—52-es években az egész ország az építés lázában égett s ebbe a hatalmas közösségbe sikerült bekapcsolni a mi kis nevelői és tanulói közösségünket.

Jelenlegi munkahelyemre 1951 őszen kerültem, több elméleti és a megváltozott körülmények között is jól felhasználható gyakorlati tudással. A nevelői közösség kialakításában itt egészen más feladataim voltak. Az akkor szervezett — kor és nem szerint a lehető legrosszabbul összeállított testület 20 tagja kilenc helyről jött össze, köztük több egész kezdő vagy egész kevés gyakorlattal rendelkező tanár. Az első alkalommal tudatosan akartam megadni az alaphangot a leendő közösségnek. Néhány lelkes tanártársam segítségével a tanárokat — és a tanulókat — kész és végleges órarend fogadta. A kifogástalanul tiszta iskolaépület, a percre pontosan megkezdett évnnyitó ünnepély kétségtelenül jó indulás volt a többnyire egymásnak is idegen tanárok és az új iskolát elég bizalmatlanul néző tanulók és szülők számára. Most is tanártársaim alapos megismerését tartottam a legfontosabbnak. Ebben ismét sokat segített — természetesen a gyakori óralátogatásokon kívül — a politikai kérdések megbeszélése, már magasabb színvonalon, a nevelői munkában különösen jól felhasználható kérdések kiemelésével. Az egységes nevelői eljárások kialakítására hetenként beszéltek meg az iskolai élet eseményeit, az ezzel kapcsolatos feladatokat és a feladatok megoldásának módját. Egy időben — tavaly, az év elején — elhagytuk ezeket a heti megbeszéléseket. De mindannyian tapasztaltuk, hogy így a munka szétesik, nem alakul ki egyöntetű nevelői eljárás s nem kapnak segítséget a kezdő kartársak sem. Amióta Oszipova elvtársnő beszélt arról, hogy iskolájukban a nevelők heti egy alkalommal késő délutánig vannak, bátran állítottam vissza én is a véleményem szerint nélkülözhetetlen gyakori megbeszéléseket, a tőle tanult eljárással: heti egy délutánt kb. 5— $\frac{1}{2}$ 6-ig minden tanár az iskolának szentel, de ez a nap egyben a kötelező értekezletek, a pártnapok, szakszervezeti napok ideje is. Megjegyzem, hogy gyakran beszéljük meg a politikai eseményeket is s ezek a beszélgetések a politikai félórákon jól felhasználhatók.

Komoly problémát jelentett és jelent az oktató munkában is az egységes követelések kiépítése. Ezért vezettük be a félévenként iratott ún. összehasonlító dolgozatokat. A különböző szakmai munkaközösségek által megállapított kérdésekre, a párhuzamos osztályok tanulói nem szaktanár jelenlétében, ugyanabban az órában írásban felelnek, s így felmutatott tudásuk és addigi érdemjegyük alapján vizsgáljuk meg az egyes tanárok osztályzásának realitását. Ugyancsak az egységes követelés és eljárások kialakítása érdekében tartom szükségesnek, hogy a tanárok rendszeresen látogassák egymás óráit — ellenőrzöm is ezt — s megvitassák az osztályzatokat is.

Magam is minden óralátogatás után külön figyelmet szentelek az osztályzatok megbeszélésének.

Szeretnék beszélni iskolánk tanulóközösségéről is. Az első évben a II—III—IV. osztályosok részben felekezeti, részben fiúiskolából jöttek hozzánk — nem is csekély ellenállással. Az első hetek minden délutánját egyéni beszélgetéssel töltöttem, DISZ funkcionáriusokat keresve. A többnyire ismeretlen tanárookra alig tudtam támaszkodni. Eleinte sok nehézség volt, s ezért is ajánlottam a DISZ-nek és meg is fogadták tanácsomat, hogy vezetőségi üléseiken foglalkozzanak rendszeresen Makarenko tanításaival. Tudatosan törekedtem arra, hogy a tanulók összeszokjanak, megismerjék egymást és hagyományokat honosítsunk meg. Negyedévenként minden osztályfőnök osztályáról, az igazató, az iskola munkájáról faliújság-cikkben számol be. A nagy, díszes faliújságot már várják a tanulók s az első napokban tolonganak előtte. A kitűnőrendűekről csoportképet készített az SZMK, a DISZ naponta kiírja az 5-re és 1-re felelő tanulók nevét.

Iskolánkban fontos szerepet játszanak az aula-gyűlések. Megfelelő helyiség hiányában kisebb ünnepélyeinket, röpgyűléseinket az aulának elnevezett lépcsőházi feljáróban tartjuk. Itt visszük a közösség elé a legfontosabb kérdéseket: zászlókiosztást, felhívást egy-egy ünnepi munkaműszakra, fémgyűjtésre, stb. s szerencsére csak nagyon ritkán kerül sor arra, hogy itt »állítsuk középre« — a szó legszorosabb értelmében is — a közösség ellen súlyosan vétő tanulókat. Az aula-gyűlésekre a DISZ mozgósít s ezeken többnyire megmutatkozik, hogy tanulóink már megértették, hogy azért merünk tőlük bátran követelni, mert tiszteljük bennük az új ifjúságot.

A tavalyi év fordulópont volt az iskola életében. Egy aula-gyűlésen az egyik DISZ-vezető felhívta társait arra, hogy küldjenek gépet az újjáépülő Korea megsegítésére. A tanulók őszinte lelkesedéssel fogadták felhívását. Úgy volt, ahogy az előzetes megbeszélésen láttam: makarenkoi távlat volt ez, amely célt, feladatot adott, összeforrasztotta az ifjúságot. A koreai gép-akció hónapokon keresztül az iskolai élet motorja volt. A táncos mulatságot, mint könnyű pénzszerezési lehetőséget kizártam, mert a célhoz nem illett. Arra törekedtem, hogy a tanulók többsége egyéni feladatnak, az osztályok osztályfeladatnak érezzék a cél elérését, s akarjanak áldozatot hozni érte. Egy fémgyűjtési kampányban elnyert első helyel járó pénzjutalom — s hozzá természetesen az igazgató külön jutalma is —, a nagyrészt egyéni takarékoságból, lemezestékből, színvonalas osztályrendezvényekből összegyűlt pénzből egy gépipari technikum segítségével két gépet ajándékoztunk Koreának. Iskolánk büszkesége a Koreai Népköztársasági Érdemérem, távoli barátaink elismerése, a gépünket használó gyár selyemzászlaja s egy kis féllábú koreai lány selyem úttörő nyakkendője, Méray elvtárs ajándéka. A koreai diákokkal azóta is fenntartott kapcsolat továbbmélyíti tanulóinkban a proletárnemzetköziség érzését.

Az erőteljesen kialakuló tanulóközösség idén ugyancsak erős megrázkódtatáson ment keresztül, az iskola fele mintegy 250 I. osztályos tanuló lett. De a makarenkoi mag él és tud hatni. A DISZ felhívására már az év elején nagy fémgyűjtésre mentek, s ugyancsak aula-gyűlésen határozták el, hogy a jutalom felét, 1000 Ft-ot az árvízkárosultaknak küldik. A jobboldali elhajlás, amely társadalmi életünk minden területére kihatott, ifjúságunknál is megmutatkozott. Ezért már az év elejétől fokozottan törődünk az iskolai és osztály DISZ vezetők politikai nevelésével. Nem hagyjuk elszakadni őket hazánk eseményeitől. Előadást tartottunk számukra a tanácsválasztásról, a nemzetközi helyzetről, belpolitikai kérdésekről, s Pártunk márciusi határozatának legfontosabb kérdéseit megjelenése után 2 nappal megmagyaráztuk nekik. Természetesen itt igen fontos a pártszervezet és a DISZ-vezető tanár együttműködése, segítsége is.

Így aula gyűléseinken most is sok az erő. Amikor a kerületi békekonferencián küldöttként résztvevő tanárt köszöntik, s az egyik lány békeversét szavalják, vagy a magyar Békekongresszusra küldött szalagot mutatják meg társaiknak, vagy a kerületi PB-től a szép május 1-i kivonulásért kapott oklevelet mutatja be a párttitkár, erősödik az összetartozás érzése, az osztályközösségen túl kovácsolódik az iskolaközösség, s ezeken az összejöveteleken a tanulók zömében nő és erősödik a szocializmust építő haza, a békétábor hatalmas közösségébe való bekapcsolódás felemelő érzése.

Sajnos, idő hiányában csak utalhatok arra, milyen felbecsülhetetlen segítséget adott iskoláknak Oszipova elvtársnő látogatása. A belső tartalomra és a külsőségekre egyaránt vonatkozó értékes tanácsai sok újat hoztak: ügyeletes brigád, osztályévkönyvek, operatív értekezlet stb. és sok meglevő elgondolásunk,

pl. a kötelező egyenruha megerősödését eredményezték. A látogatás után tartott aula-gyűlésen, majd a nevelési értekezleten nemcsak a hallottak felhasználását beszéltük meg, de sok jó kezdeményezés is született.

Kedves Kartársak! Befejezésül csak ennyit : Makarenko rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít az iskola vezetőjének, a sokszáz fiatal fejlődését, nevelését irányító kollektíva fejének.

Ezt a felelősséget én is állandóan érzem. De jól tudom, hogy egy vezető sem dolgozhat segítő, lelkes, Pártunk célkitűzéseit elfogadó társak nélkül. S ezért szeretném hangsúlyozni, hogy amit mindkét iskolában sikerült elérnem a nevelői közösség kialakításában, azoknak a tanártársaimnak köszönhetem, akik kezdet-től fogva mellém álltak. A tanulói közösség kialakításában elért eredményeket pedig mindkét iskolában az iskola teljes tanári kollektívájának köszönhetem.

SZOKOLSZKY ISTVÁN

Székely Endréné elvtársnő referátuma tanulságos képet nyújtott arról, hogy hogyan folyt hazánkban a felszabadulás óta eltelt 10 esztendő alatt az újnak a régivel való harca a pedagógia tudomány területén. Világosan kitűnik a referátumból, hogy az új szocialista pedagógiáért vívott harcban már eddig is hatalmas fegyverünk volt a szovjet pedagógia. Az a fejlődés, amely a pedagógiai gyakorlat és elmélet terén a legutóbbi évtizedben nálunk végbement, nem következhetett volna be, ha nem támaszkodunk az élenjáró szovjet pedagógiára, nem használjuk fel eredményeit.

Felmerül azonban az a kérdés, hogy valóban éltünk-e mindazokkal a lehetőségekkel, amelyeket a szovjet pedagógia a mi fejlődésünk számára nyújtott? Kellő mértékben felhasználtuk-e a szovjet pedagógia eredményeit, okultunk-e eléggé tapasztalataiból? Ezzel a kérdéssel szeretnék hozzászólásomban röviden foglalkozni, ebben az irányban szeretném Székely elvtársnő referátumát néhány gondolattal kiegészíteni.

A fordulat éve a pedagógiában az 1950. esztendő volt, a közoktatásügyről szóló első párthatározat éve. A helyzet gyökeres megváltozásának egyik jele, hogy míg azelőtt csak szórványosan jelentek meg szovjet pedagógiai munkák magyar nyelven, 1950-től kezdve gyors ütemben válik hozzáférhetővé a szovjet pedagógiai irodalom a magyar pedagógusok számára. Nyugodtan mondhatjuk, hogy soha még ilyen tömegméretben pedagógiai irodalom meg nem jelent Magyarországon, mint a legutóbbi 5 esztendőben. A művek túlnyomó része szovjet szerzők munkája volt. Természetes ez, hiszen három évtizeden át el voltunk zárva a világ leghaladóbb pedagógiai elméletétől, a szovjet pedagógiától és így nagyon sok volt a pótolni való. Különösen a Szocialista Nevelés Könyvtára és a Szocialista Nevelés Kiskönyvtára c. sorozatoknak volt nagy szerepük a szovjet pedagógia népszerűsítésében.

A kép teljességéhez azonban hozzátartozik, hogy a megjelent művek nem mind jutottak el a pedagógusokhoz. Jelentős mennyiségük ma is raktáron hever. 1954 decemberében pl. több mint 1000 példány raktári készlet volt Petrov : »A tanító tekintélye és személyes példaadása« c. művből, valamint »A kommunista nevelés kérdései« című értékes szovjet tanulmány-gyűjteményből. Ezek a művek 1951-ben jelentek meg. Ugyanakkor több mint 2000 példány volt raktáron Boldirev : A példaadás szerepe a gyermek nevelésében c. munkájából (Meg-

jelent 1952-ben) és több mint 3000 példány Sapovalenkának a politechnikai képzés elvi kérdéseiről szóló könyvéből. (Megjelent 1953.) Hasonló a helyzet a szovjet pedagógiai munkák egy részénél is. Ágoston elvtársnak a közösségi nevelésről és az úttörő mozgalomról szóló művéből közel 500 példány, Nagy Sándor elvtársnak »A tanítási óra felépítése és elemzése« című könyvéből 1300 példány és a Kálmán György elvtárs munkaközössége által készített Didaktikai kérdések az általános iskolai összevont osztályok munkájában című könyvéből közel 3000 példány volt raktáron 1954 decemberében. Ha meggondoljuk, hogy a felsorolt művek maximálisan 5000 példányban jelentek meg, a pedagógusok száma viszont minimálisan 50 000, akkor látjuk, hogy a fenti munkák és sok más egyéb fontos és hasznos szovjet és magyar pedagógiai könyv nem jutott el még olyan mértékben sem a pedagógusokhoz, amilyen mértékben a példányszámnak megfelelően eljuthatott volna.

Ha pedig módunk volna pontos képet alkotni arról, hogy azok közül a pedagógusok közül, akik hozzá tudtak jutni a megjelent pedagógiai munkákhoz, hányan tanulmányozták át azokat és milyen mértékben használták fel gyakorlati munkájukban, azt hiszem ez a kép nem lenne megnyugtató. Azokon a műveken kívül, amelyek a pedagógus továbbképzés előírt anyagához tartoztak, nem egy szovjet és magyar pedagógiai könyvről, folyóiratcikkről derülne ki, hogy viszonylag nagyon kevés olvasójuk akadt és ennél fogva nem is hathattak kellőképpen a magyar pedagógiai gyakorlatra.

Székely elvtársnő is utal arra referátumában, hogy hibák történtek a szovjet pedagógia eredményeinek népszerűsítése körül. Ezeket a hibákat visszamenőleg is és a jövőre nézve is teljesen fel kell számolnunk. Meg kell tanulnunk a szovjet pedagógusoktól, hogy a tudomány fejlesztésének fontos láncszeme a tudományos kutatómunka eredményeinek bevitele a pedagógiai gyakorlatba. A pedagógiatudomány az élenjáró pedagógiai gyakorlat tapasztalatainak legmagasabb fokú általánosítása. Élenjáró pedagógiai gyakorlatnak azonban csak azt nevezhetjük, amelyet az élenjáró pedagógiai elmélet irányít, azt a gyakorlatot, amely lépést tart a pedagógiai tudomány fejlődésével, felhasználja annak újabb eredményeit. Ilyen élenjáró pedagógiai gyakorlat pedig csak akkor alakulhat ki, ha a pedagógiai irodalom eljut a gyakorló pedagógusokhoz és azt valóban fel is használják munkájukban. Nagyon sok és sokféle feladat vár megoldásra ezen a téren. Itt én csak arra szeretnék rámutatni, hogy milyen nagy jelentősége van a pedagógus továbbképzésnek a pedagógia tudomány fejlesztése szempontjából. A pedagógiatudomány fejlődésének érdeke is azt kívánja meg, hogy pedagógus továbbképzésünket minél szervezettebbé tegyük, kiterjesszük a pedagógusok minél szélesebb rétegeire és így biztosítsuk a gyakorlati pedagógiai munka színvonalának általános emelését és olyan élenjáró eredmények megszületését, amelyeknek elemzése és általánosítása a pedagógiatudományt is előbbre viszi.

Egy másik kérdés, amelyet Székely elvtársnő referátuma nyomán kissé részletesebben szeretnék megvizsgálni, az, hogy vajon az eddig lefordított szovjet pedagógiai irodalom mennyire nyújt teljes és átfogó képet a szovjet neveléstudományról. Székely elvtársnő megállapítja, hogy e tekintetben sem kielégítő a helyzet és felhívja a figyelmet bizonyos aránytalanságokra. Így pl. arra, hogy aránytalanul kevés olyan szovjet pedagógiai művet fordítottak le magyar nyelvre, amely az erkölcsi nevelés kérdéseivel foglalkozik. De tovább mehetünk. Szinte teljesen hozzáférhetetlen a magyar pedagógusok számára az a rendkívül gazdag és értékes irodalom, amely az esztétikai nevelés kérdéseiről a Szovjet-

unióban megjelent. A Kardos Lajos elvtárs szerkesztésében megjelent kiadvány: »Az oktatás lélektanának kérdései« — ízelítőt ad a Szovjetunióban folyó rendkívül érdekes oktatás-lélektani kutató munka eredményeiről. De alig tudunk valamit Mencsinszkaja, Szamarin, Szlavina, Jegorov, Gurjanov, Scserbak, Lipkina és mások szintén nagyon értékes oktatás-lélektani, valamint Bozsovic, Morozov, Elkonyin, Zaporozsec, Leonytyev, Levitov és mások nevelés-lélektani és életkori pszichológiai kutatásainak eredményeiről. Szinte teljesen ismeretlen nálunk a pedagógiai kutatómunkának az az ága, amely az iskolarendszer fejlesztésének tudományos megalapozásával foglalkozik. Az olyan műveknek, mint pl. Dimitrijev: »Az iskolák struktúrája és típusai, az iskolahálózat felépítésének elvei és módszerei« c. munkája, vagy »Az általánosan kötelező oktatás megszervezésének kérdései« c. tanulmány-gyűjteményre a Szovjetunióban igen nagy figyelmet szentelnek, ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatát a pedagógiai tudományos kutatómunka legfontosabb feladatai közé sorolják.

Szovjetunióbeli tanulmányutam során döbbsentem rá arra, hogy mennyi minden van a szovjet pedagógiatudományban, amit még nem ismerünk, mennyire nem teljes az a kép, amely nálunk a nyomtatásban megjelent fordítások révén a szovjet pedagógiai tudományról kialakult. Ezt a hiányosságot csak kissé mértékben ellensúlyozza a dokumentációs anyag formájában hozzáférhető irodalom, hiszen ez csak nagyon kevés pedagógushoz juthat el.

A megoldást természetesen nem abban kell keresni, hogy szaporítjuk a fordítások számát, növeljük a fordításban megjelenő irodalom terjedelmét. Az eddiginél sokkal nagyobb tervszerűsége, átgondoltságra van szükség a fordítások terén, az adott lehetőségek céltudatosabb és ésszerűbb felhasználására. A fordításban meg nem jelenő értékes szovjet pedagógiai munkákról pedig rendszeresen részletes ismertetéseket kellene közölni pedagógiai folyóiratainkban.

A fordítás-irodalomnak még egy hiányosságát szeretném szóvátenni, amely a pedagógiai tudományos kutatómunka szempontjából nézetem szerint különleges figyelmet érdemel. Arról van szó, hogy szinte kizárólag csak olyan szovjet pedagógiai munkákat fordítanak magyar nyelvre, amelyek a pedagógusok nagy tömegeinek szólnak: összefoglaló jellegű műveket, amelyek általános tájékoztatást nyújtanak az oktató-nevelő munka egészéről, vagy egy-egy feladatköréről, módszertani kézikönyveket, tapasztalatleírásokat, amelyek közvetlen segítséget nyújtanak a pedagógusoknak iskolai munkájukhoz. Minderre természetesen igen nagy szükség van. Emellett azonban szükséges lenne a pedagógiai tudományos kutatómunka részeredményeinek megismertetése is, olyan cikkek, tanulmányok hozzáférhetővé tétele, amelyek a pedagógusoknak nem nyújtanak ugyan közvetlen segítséget, viszont nagymértékben megtermékenyíthetnék a hazánkban folyó pedagógiai tudományos munkát. A Pedagógiai Tudományok Akadémiáján a kutatók százai dolgoznak nagy monográfiák elkészítésén. A munka közben megszülető részlet-eredményeiket az Akadémia Izvesztyijában publikálják. Ezek a cikkek, tanulmányok szinte teljesen hozzáférhetetlenek számunkra. Ha nem is gondolhatunk arra, hogy akár csak a legértékesebb művek is ezek közül mind lefordításra és kiadásra kerüljenek, szükséges lenne legalább rendszeres ismertetésük pedagógiai sajtónkban. Csak ilyen módon lehetne hű képet alkotnunk arról, hogy hogyan áll a pedagógiai tudomány a Szovjetunióban, csak így tarthatnánk lépést a szovjet pedagógiai tudomány fejlődésével. Pedagógiai tudományunk elmaradottságának egyik oka, hogy nincs kiépítve a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal az állandó, rendszeres tudományos kapcsol-

latunk, nincs biztosítva folyamatos tájékozódásunk afelől, hogy mi történik a pedagógiai tudomány területén azokban az országokban, amelyekkel egy cél felé haladunk.

Székely elvtársnő referátumában rámutat arra, hogy a szovjet fordításoknak nemcsak tartalmi, hanem metodológiai szempontból is az eddiginél sokkal teljesebb, átfogóbb képet kellene adniok a szovjet pedagógia tudományból. A szovjet pedagógiai tudományos irodalom hatalmas méreteihez képest a metodológiai kérdésekkel foglalkozó művek száma viszonylag nagyon csekély. A metodológiai kérdések tisztázatlansága — mint erre Kairov elvtárs közismert tanulmányában rámutat — egyik legnagyobb hiányossága a szovjet pedagógia tudományának. Ez azonban legkevésbé sem jelenti azt, hogy metodológiai szempontból keveset tanulhatunk a szovjet pedagógia tudománytól. Ezen a téren sem éltünk eléggé azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a szovjet pedagógia tudomány nyújt.

Ha a szovjet pedagógia tudományának nemcsak kész eredményeit ismerenék meg, hanem legalább bizonyos mértékig a kutatómunka folyamatát is olyan publikációkon keresztül, amelyek a kutatások részleteredményeiről, a kutatómunka közben felmerülő problémákról számolnak be, ha alkalmunk lenne megismerni minél több pedagógiai elméleti vita anyagát, mindebből bizonyára nagyon értékes és hasznos következtetéseket vonhatnánk le metodológiai szempontból is.

Vannak azonban más metodológiai kérdésekkel foglalkozó kiadványok is, amelyek lefordítása szükséges lenne. Így pl. a Pedagógiai Tudományok Akadémiájának Módszertani Intézete az Akadémia Izvesztyijájának 43. számában cikkgyűjteményt közöl »A kutatás módszereinek kérdései az iskolai oktató-nevelő munka folyamatának tanulmányozásában« címmel. Bauman szovjet pedagógus monográfiát készített »Az oktatás módszertana mint tudomány« címen. Ugyancsak az Izvesztyijában jelent meg Perovszkij tanulmánya »A részlet feltézetanok tárgya és struktúrája« címen. Mindezekkel a dokumentumokkal feltétlenül szükséges lenne megismerkednünk.

A Szovjetunióban szerzett tapasztalataim alapján azt mondhatom, hogy metodológiai szempontból a legérdekesebb és legelőbbre mutató a Pedagógiai Tudományok Akadémiája leningrádi kutató intézetének munkája, amelyet Ananyev elvtárs irányít. Az Intézet dolgozói 1951 óta sajátos szervezeti formában, ún. komplex-brigádokban dolgoznak. A kutatás komplex formája úgy alakult ki, hogy az intézet vállalta egy iskolamonográfia elkészítését. De mikor hozzáfogtak a munkához, rájöttek, hogy az iskola oktató-nevelő munkájában olyan összefüggések, kölcsönös kapcsolatok vannak, amelyek — mint Ananyev elvtárs, az intézet igazgatója mondta — szintetikus hozzáállást követelnek. Az iskolamonográfia elkészítésének sikertelenségéből nőtt ki az a felismerés, hogy az iskolának, mint egésznek a munkájában felmerülő, egymástól elválaszthatatlan problémákat a pedagógusok, a metodikusok és a pszichológusok külön-külön semmiképpen sem tudnak megoldani, csak úgy, ha együtt dolgoznak.

Az iskolának, mint egésznek hatalmas probléma-komplexumból természetesen ki kellett ragadni néhány kérdést, mert egyszerre valamennyi, egymással összefüggő problémát megoldani nem lehet.

A tízosztályos középiskola munkájának rendszerében vannak bizonyos gócpontok: ilyenek az első, az ötödik és a nyolcadik osztály. A VIII. osztályban dől el, hogy az alsóbb osztályok kellőképpen felkészítették-e a tanulókat a legfelsőbb tagozatban végzendő munkára. Az V. osztályban az a kérdés adódik, hogy milyen munkát végzett az alsó tagozat, mennyire készítette elő a tanulókat a magasabb

osztályokra. Végül az I. osztályban úgy áll a kérdés, hogy vajon az óvoda és a család mit tett a gyerekek iskolai munkára való felkészítése érdekében.

A három gócpontnak megfelelően az intézetben három komplexbrigád dolgozik. Az egyiknek témája: »Az oktató-nevelő munka rendszere az I. osztályban«. A másik kettő ugyanezt a kérdést vizsgálja, az V., ill. VIII. osztályban.

Az egyes brigádok az oktató-nevelő munka egész rendszerét vizsgálják az illető osztályban. Igyekeznek feltárni azokat az összefüggéseket, kapcsolatokat, amelyek egyrészt a pedagógus oktató-nevelő munkája, másrészt a tanulók fejlődése között, továbbá az illető osztályban folyó értelmi, politechnikai, erkölcsi, testi és esztétikai nevelés között megvannak. Tanulmányozzák azokat az összefüggéseket, amelyek az egyes tantárgyak oktatása között fennállanak. Az oktató-nevelő munkát tehát a szó legteljesebb értelmében, egységben és összefüggéseiben vizsgálják.

Kairov elvtárs legutóbbi tanulmányában megállapítja, hogy a problémák komplex tanulmányozásának felépítésére irányuló kísérletek egyelőre nem járnak kellő eredménnyel. Ez a megjegyzés nyilvánvalóan elsősorban a leningrádi kutató-intézet munkájára vonatkozik. Ugyanakkor azonban Kairov elvtárs beszámolójának egészéből azt a következtetést lehet levonni, hogy az a szemléletmód és az a kutatási mód, amely a leningrádi kutatóintézetben kialakult, ha egyelőre konkrét eredményeket nem is hozott — továbbra is helyes és irányadó valamennyi pedagógiai kutató számára.

Éppen ezért nagyon hasznos volna, ha mi magyar pedagógusok is megismerkednénk a leningrádi intézet eddigi publikációival és a továbbiakban is figyelemmel kísérenénk munkáját.

Hozzászólásomban arra igyekeztem felhívni a figyelmet, hogy a szovjet pedagógia nyújtotta lehetőségekkel a legutóbbi 5 év alatt sem éltünk olyan mértékben amilyen mértékben ez szükséges és lehetséges lett volna. Az elmondottakból ez a tanulság adódik: céltudatosabban, tervszerűbben kell gondoskodni arról, hogy a szovjet pedagógia eredményeit a magyar pedagógusok minél alaposabban, minél mélyebben megismerhessék. Ez nélkülözhetetlen előfeltétele annak, hogy helyesen tudjuk alkalmazni a szovjet tapasztalatokat a mi viszonyainkra és meggyorsíthassuk a pedagógiai elmélet és az iskolai gyakorlat fejlődésének ütemét hazánkban.

ÁRPÁSSY GYULA

Székely Endréné előadása megvilágítja a neveléstudomány és a művelődéspolitikai felszabadulás utáni elméleti tisztázatlanságát. Élesen elhatárolja a haladó jelszavakkal dolgozó, de alapjában reakciós, polgári szemléletet tükröző szerzőket és irányzatokat az épülő szocializmus pedagógiájának képviselőitől. Rámutat a szovjet pedagógia szerepére elméleti és gyakorlati pedagógiai munkásságunk irányításában. Előadása végén a szovjet neveléstudomány alkotó felhasználásáról szól, és vázolja azokat a hazai törekvéseket, amelyeket a szovjet pedagógia indított meg.

A tanítóképzéssel kapcsolatos vagy azzal kapcsolatba hozható probléma látszólag alig merült fel, az előadás egyes mozzanatai mégis a tanítóképzés tízéves fejlődését is jellemzik.

Székely elvtársnő megállapítja, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusainak nagy érdeme, hogy az anyagmozgás legváltozatosabb formáinak sokoldalú

vizsgálata útján felfedezték, s ezzel végtelen lehetőségét mutatták meg az ember megismerő tevékenységének, ezen belül a tudományos megismerésnek.

Ennek nyomán alakult ki az a tudományos módszer, amelynek követése nyomán a szovjet tudósok hatalmas eredményeket értek el. Ezeket az eredményeket a Szovjetunió felszabadulásunk óta rendelkezésünkre bocsátotta.

Azt is hangsúlyozta az elvtársnő, hogy a kész eredményeket nem lehet átvenni, anélkül, hogy ne tanulmányozzuk azokat a tudományos módszereket is, amelyekkel elérték azokat. Ezzel kapcsolatban utal arra, hogy a hazánkban járt szovjet tudósok, akadémikusok kutatóinknak jelentős módszerbeli segítséget adtak. Ez a segítség természetesen általánosan is hatott, de nem volt kimondottan pedagógiai vonatkozású, mert az említett tudósok más szakmai területen dolgoznak.

Mi átvettük a szovjet pedagógiai és pszichológia területén elért eredményeket. Ezeknek a tudományos módszerét vajon tanulmányoztuk-e eléggé? Nem oka-e a tudományos feldolgozás módszerének nemismerése vagy nem eléggé ismerése annak, hogy a neveléstan területén kissé elmaradtunk vagyunk?

Az előadó elvtársnő hazánk felszabadulásától a fordulat évéig (1945—1948) tartó időnek pedagógiájáról szólva megállapítja, hogy a köznevelés irányító szerveinek mozzogatói, a koalíciós időben megjelent pedagógiai művek, a pedagógusokat országos viszonylatban is tájékoztató Köznevelés mérhetetlen eszmei és elméleti zúrzavart keltett, de a szovjet pedagógiáról hallgattak.

Ezek a tények nehezítették meg nagyon és tették teljesen bizonytalanná a tanító és óvónőképzőkben dolgozó pedagógia szakos tanárok munkáját. Tanítanunk kellett lélektant, neveléstant, tanítástant, módszertant, neveléstörténetet és iskolaszervezettant. Tudjuk, hogy az amit eddig tanítottunk nem jó vagy legalábbis jó része nem lehet jó. A továbbképzésen kapott ideológiai alapok felhasználásával jegyzeteket készítettünk s aszerint tanítottunk. Ez azonban nem volt, mert nem is lehetett megnyugtató számunkra. Kértük a minisztériumot adjon ki valamiféle tájékoztatót, ami irányt mutatna munkánkban, nem adott, mert maga is tájékozatlan volt.

Az ONI megszervezése után azt hittük megoldódik a problémánk, nem kaptunk segítséget. Hogy mennyire igaza van az előadó elvtársnőnek amikor kifejti, hogy a népi demokratikus országokban arra törekedtek, hogy népszerűsítsék a szovjet pedagógiát és annak eredményeit a pedagógusok előtt, nálunk pedig úgyszólván belső használatra korlátozódtak a már lefordított szovjet pedagógiai munkák is, ennek megerősítésére el kell mondanom, hogy miután az ONI-t megszervezték többször bementem azzal a kéréssel, adjanak anyagot, mert tanítóképzőink pedagógiai oktatása így ahogyan folyik nem ér semmit és mi tanárok magunk is szeretnénk megismerkedni a szovjet pedagógiával, hogy megnyugtató készüléssel, tanítójelöltjeink jobb előkészítésével segítsük épülő országunk kulturális fejlődését. — Azt a választ kaptam van itt már tanítóképzőben használható fordítási anyag, de nem szabad még kiadni. Később már azt is mondták van már egy lefordított pedagógiakönyv is (ez volt a Jeszipov—Goncsarov-féle tankönyv), de fordítási hibák csúsztak bele s ezért nem adható kézbe. Azt kértem tárgyaló felemtől, hogy engedje meg, hogy legalább ott benn a szobájában átnézhessem a fordítás anyagát. Tájékozódni szeretnék arról mi az anyaga, milyen a felépítési rendszere stb. Ez elől a kérdés elől kitérni már semmiképpen nem tudott s ezt megengedte. Így ismerkedtem meg az első tanítóképzőnkben jól felhasználható pedagógiai tankönyvi anyaggal, amelyet később tankönyvként használtunk nevelőképző intézeteinkben,

mindaddig, ameddig el nem készült a szovjet tapasztalatok felhasználásáva megírt magyar neveléstan és didaktikai tankönyv.

A MDP Központi vezetőségének 1950. márc. 29-i határozata után — mint ahogyan az elvtársnő előadásában is megállapítja — az újjászervezett Közoktatásiügyi Minisztérium gondoskodott a szovjet pedagógiai és pedagógiatörténeti tankönyvek, majd a »Szocialista Nevelés Könyvtára« és a »Szocialista Nevelés Kiskönyvtára« sorozatban sok-sok értékes eredménnyel felhasználható könyvek kiadásáról. Ez nagy örömünkre szolgált, de sajnos könyvtáraink számára nem tudtuk megszerezni ezeket elég példányszámban anyagi fedezet hiánya miatt. Értékeleti jegyzőkönyveinkben, igazgatói értekezleteken feltártuk nehézségeinket, de elegendő segítséget nem kaptunk problémánk megoldására. Nem is kell mondanom, hogy nevelőképző intézeteinkben milyen nagy jelentősége van a jól ellátott könyvtáraknak.

Nevelőink önképzése, jelöltjeink pedagógiai és más tárgyak irodalmi ismeretei ezen áll vagy bukik.

Kívánatos volna, hogy nevelőképzőink központi szervezéssel kapnák meg a számunkra szükséges és hasznos könyvtári anyagot és a jövőendő nevelő szempontjából nélkülözhetetlen folyóiratokat kellő példányszámban.

Az elvtársak jól ismerik az elmúlt évek tanítással és neveléssel foglalkozó irodalmát, és tudják értékelni, mit jelent mennyiségben és minőségben a magyar nyelven is hozzáférhetővé vált szovjet pedagógiai irodalom. Tanítóképzőink a pedagógia, a szaktárgyak tanítása, a gyakorlati órák vezetése és a gyakorló iskola tanítási munkája közben komoly eredménnyel hasznosították ezeket a műveket.

A szovjet pedagógia határozott iránymutatása állította helyre a rendet, adta meg pedagógiánknak azt a következetes vonalát, amelynek mentén bizonyosan haladunk a szocialista nevelő kialakítása felé.

Úgy gondolom, hogy amikor ezt itt megállapítjuk, nem elégséges hálánknak egyszerű lerovása a szovjet pedagógia sokirányú segítségével. Eljött az ideje annak, hogy saját nevelési tapasztalataink, pedagógiai kutatómunkánk, eredményeit is várhassuk. Nagyon indokolt, hogy tanítóképzőink számára új tankönyveket írjanak, amelyek tartalmasabbak, tisztázott fogalmakkal, elvekkal kidolgozottak és realisabb terjedelműek. Az előadó joggal emlékezik meg azokról a kedvező feltételekről, amelyek között szocialista tudományunk dolgozik: érthető, hogy nagy várakozással nézünk a minden téren szükséges új megoldások elé. Komoly támogatásra van szükségük az iskoláknak az erkölcsi nevelés problémáinak jó megoldásához: ezek áttekinthető, hatásos, nevelési eljárások kidolgozását, eddigi tapasztalataink összegyűjtését, értékelését és ismertetését kívánják. Várjuk, hogy megtörténjék a nevelés elmélete terén az alapfogalmak egyértelmű meghatározása, a félreértéseket és pontatlanságokat előidéző eltérő szóhasználat kiküszöbölése. A neveléstörténet is sok tekintetben szorul kiegészítésre: bizonnyal folyamatosan kerülnek napvilágra az anyaggyűjtés és átértékelés új eredményei. A didaktika területén sok probléma részletesebb kidolgozása, a didaktikai elvek sokféle alkalmazásban való bemutatása szükséges; de szükséges a didaktikának az egyes iskola-típusok és szakaszok (pl. általános iskola alsó tagozata) szemszögéből való tagolása is. Általában szükséges a nevelésre vonatkozó egész tudományos munka tervszerű összehangolása a gyakorlati nevelés szükségleteivel. Csak ebben az esetben sikerülhet az elméletnek és gyakorlatnak termékeny összeműködése, a sokszor feltárt és elemzett hibák kiküszöbölése, olyan új tantervek és tankönyvek készítése, amelyekben valóban érvényesül a szovjet pedagógia eredményeinek alkotó felhasználása.

NAGY SÁNDOR

Az elhangzott előadás a magyar pedagógia tudomány felszabadulás utáni fejlődésének és abban a szovjet pedagógia tudományos eredményei alkotó felhasználásának olyan összefoglalását adta, amelyből világosan kitűnik pedagógia tudományunk elmúlt időszakbeli fejlődésének periodizációja, a tudomány fejlődésének társadalmunk felszabadulás utáni fejlődéstől való függése és az a harc, amelyet a párt irányításával a pedagógia területén az ellenséges nézetek ellen vívtunk.

Hozzászólásomban a referátumnak ahhoz a részéhez szeretnék kapcsolódni, amelyben a didaktika kérdéseiről van szó.

Ezen a területen a párt 1950-es köznevelési határozatától kezdve lehet beszélni pedagógiai tapasztalati anyag tudományos igényű összegyűjtéséről és ennek tudományos igényre törekvő feldolgozásáról. Hogy ez csak 1950 után vált lehetségessé, az összefügg a pedagógiai tudomány fennálló azzal az általános helyzettel, amelyről a referátumban az 1950 előtti időszak viszonylatában részletesen szó esik. Amikor a didaktikai kutatások az 1950-es párthatározatra és az ennek nyomán megjelenő szovjet pedagógiai művekre támaszkodva lehetségessé váltak, akkor rögtön kiderült, hogy a didaktikai kérdésekben éppen úgy, mint a pedagógia egyéb területein is, igen nagy burzsoá örökséget kell kritikailag elemezni és sok ellenséges és téves nézetet kell felszámolni. Nem tudok kitérni itt annak részletes taglalására, hogy ennek a burzsoá örökségnek a nyomasztó hatása milyen nagy volt a didaktika alapkérdéseiben. Ma már közismert, hogy az ellenforradalmi Magyarországon a didaktikai kérdéseknek a burzsoá pedagógia osztálycéljai szolgálatában álló eltorzítása a különböző burzsoá elméletekben széleskörűen érvényesült. Ma már részletesen rá tudunk mutatni a didaktika legkülönbözőbb kérdéseiben az ellenséges hatás következményeire és a didaktikai kérdéseket a szovjet pedagógiára támaszkodva a kommunista nevelés célkitűzéseit szolgáló szocialista iskola oktató-nevelő munkájának általában megfelelően tudjuk kifejteni. Hogy idáig eljuthattunk, és hogy egyáltalán a legkülönbözőbb kérdésekben az ellenséges hatásokat, vagy azok maradványait felismerhettük, ebben magában felmérhetetlen segítségünkre volt a szovjet pedagógia.

Utalnom kell itt a szovjet dialektika egész rendszerén és tartalmán túl pl. arra vitára, amely a sztálini nyelvtudományi művek nyomán a Szovjetunióban lezajlott s amely a nevelés mint társadalmi jelenség sajátosságainak kérdéseivel foglalkozott. Habár ezt a vitát sokan úgy értékelték a Szovjetunióban, mint amely magától értődő kérdések körül forgott, mégis azt kell mondanom, hogy nekünk nagy segítséget adott a didaktikai kérdések osztályfunkciójának felismerésében és abban, hogy ezekből a kérdésekből a múltbeli pedagógia maradványait az elmúlt évek során egyre hatékonyabban kiküszöbölhettük. Vagy utalnom kell Leninnek a Komszomol III. kongresszusán elmondott beszédére s az SZKP 1931-es és 1932-es határozataira, amelyek nyilvánvalóvá tették számunkra, hogy még az olyan viszonylag nem-felépítményjellegűeknek látszó kérdések is, mint az oktatási módszerek és oktatási technika, milyen messzemenő függőségben vannak azzal a céllal, amelyet a társadalom az iskolák elé kitűz.

Mivel csak nagyon terjedelmes korreferátumban állna módomban a szovjet didaktika segítségét a mi iskoláink oktató-nevelő munkája, valamint a mi tudományos pedagógiánk szempontjából felmérni, engedjék meg, hogy némileg

»indirekt megközelítéssel« inkább néhány megjegyzéssel arra utaljak, honnan kellett elindulnunk, ehhez viszonyítva ugyanis könnyen felmérhető, hol tartunk ma és ebből annak a segítségnek a rendkívüli aránya is megmutatkozik, amit a szovjet pedagógia a mi kutatómunkánk és oktatási gyakorlatunk számára jelentett.

Amint ismeretes az imperializmus korában már nem elégséges a hagyományos klerikális-konzervatív didaktika érvénybentartása, hanem ennek bizonyos »modernizálása« válik szükségessé. Köztudomású, hogy nálunk az ellenforradalmi Magyarországon már szintén hallatszottak bíráló hangok a hagyományos herbartiánizmussal szemben, és egyes burzsoá ideológusok igyekeztek »modernebb« irányokba haladni. Ezek az úgynevezett modernebb irányzatok azonban külföldön is és nálunk is a szervezeti keretek felbontásának és a minél teljesebb spontaneitásnak irányában való haladást jelentik. Felmerülnek teljesen szélsőséges irányzatok, amelyek szerint elavultak, használhatatlanok és a pedagógia lomtárába való mindazok a formák és eszközök, amelyeket a rendszeres iskolai munkára vonatkozóan az addigi pedagógiai gyakorlat felismert és feltárt. Ehhez azonban hozzá kell venni, hogy a teljesen merev, herbartiánus-kerikális pedagógia és a különböző modern irányzatok a didaktikában nem egyszerűen elkülönülve jelentkeztek, hanem egymással összefonódva, mint ahogy általában az imperializmus korszakában a burzsoá pedagógia különböző ellentétesnek látszó irányzatai többszörösen egymásba kapcsolódnak, tekintve, hogy lényegükben nem különböznek egymástól, mivel filozófiai bázisuk és osztálybázisuk azonos, és osztálycéljuk is teljesen azonos. Ebből érthetők azok a törekvések még az ellendorradalmi Magyarország ideológusainál, amelyek ezeknek az irányzatoknak az összeegyeztetésére tesznek kísérleteket. Ilyenformán jönnek létre eklektikus színezetű újabb irányzatok, amelyek azonban csak a zűrzavart növelik és az oktatás eméletének kidolgozatlanágát bizonyítják.

Ilyen örökséget kapott a magyar pedagógiai gyakorlat a felszabaduláskor a múltbeli didaktikától. A felszabadulás után azonban még sokáig és egészen az 1950-es párthatározatig a didaktika területén lényegesen nem változott meg a helyzet A didaktika kérdései ebben az időszakban általában háttérbe szorultak. Ebben az időben a szovjet didaktikát nevelőink még nem ismerték, általában nem tudták mik a helyes eljárások, sokhelyütt vezetőszerépüket is elvesztették a felburjánzó avantgardizmus idejében. Ugyanakkor a burzsoá pedagógia magyarországi képviselői széleskörben propagálták a burzsoá pedagógia »legújabb« vívmányait, a Dalton-tervet, a jénai-tervet, Decroly, Ferriere és mások tanait. Ezzel a propagandával egy időben támadásokat intéztek a szervezett oktatási folyamat ellen, sőt demagóg szólamokkal a lelkiismeretesen dolgozó nevelők ellen is, kijelentve, hogy »az órájának anyagából pontosan elkészült, gondosan feleltető és utána magyarázó tanár és tanító a múlté.« »Magyarázat, felelet, lecke, leckefe.mondás az együtt gondolkodó és feladatokat együtt megoldó munkaközösségben elveszti minden értelmét«. Az efféle tételek nem mentek ritkaságszámba ebben az időben. Az osztályozás — mondták — az ócskaságok lomtárába kerülhet. Az iskola az autodidaxis színhelyévé válik, a tantervek pedig egyszerűen a gyermeki és ifjúsági önnevelésnek és önképzésnek nyújtanak segítséget. Hogy a tantervekben előírt anyag így nem végezhető el, az sem baj, hiszen a »munkáltatás sohasem irányul adathalmaz, minél nagyobb ismeretanyag emlékezetben való felraktározására : minden anyagnál többre értékeli a művelődési anyag feldolgozása közben fel-szúre hozott képességeket, a minél többoldalúan próbára tett, rugalmas értel-

met, a biztos ítéletet. . .¹ Itt tehát együtt találhatók a tantervvel kapcsolatos likvidátori nézetek az ismeretanyag kifejezett lebecsülésére és a tanítási óra anarchizálására vonatkozó állásponttal, a tartalmi anyag és a »felszínre hozott képességek« metafizikus elszakításával és szembeállításával s azzal a tisztességtelen kettős trükkel, amellyel a szerző egyrészt az »ismeretanyag« fogalmát az »adathalmaz« fogalmával igyekszik behelyettesíteni s ezáltal degradálni, másrészt a tantervi anyag el nem végezhetőségét a formális képzés elaggott elméletével próbálja igazolni. Ami azonban a leglényegesebb, az a szerzőnek a teljes kötetlenségre vonatkozó álláspontja; nem baj, ha a tanulók »az anyagismertetés közben már általánosítanak és az alkalmazás felé mutatnak, vagy az előkészületnek szánt kérdések közben beugranak az új anyagba és az előkészületet fölöslegessé teszik.« Tehát itt a nevelő csak sodródik. Hogy az ellenséges tevékenységnek milyen »eredményei« lettek, azt — jellemző módon — az ONI egyik munkatársa 1949-ben a következőkben összegezi:² »A középiskolákban a didakticizmussal (ezen a herbarti didaktikát érti) már a felszabadulás előtt keveredtek a formabontó kísérletek. A tanulmányi eredmény azonban a merevebb módszereket látszott igazolni. A leckét feladó és megkövetelő tanárnál tanultak a diákok. Annál a tanárnál viszont, aki a diákok érdeklődését tartotta szem előtt, akinél kérdezni és akivel beszélni lehetett, rendszerint rosszabb volt a tanulmányi eredmény. — A felszabadulás nagy lökést adott mindenféle formabontásnak. A zsandárpedagógusok nagyrészt politikailag is reakciósnak bizonyultak. A diákszervezetek képviselői befolyhatnak az osztályozásba. Sok megijedt tanár igyekszik jóba lenni a diákokkal, ezért kevesebbet követel. A régi oktatási módszerek felmondják a szolgálatot, az újak azonban még nem alakultak ki. A pedagógusok közhangulata didaktikaellenes. Didaktikán ugyanis egyrészt a gyakorlatban ma már meglehetősen lejárattott didakticizmust értik; amit másrészt a didaktika elmélete. . . címén tanultak, az az idealista filozófia spekulatív mellékterméke volt. A didaktikának ez a kétirányú lejárata azt eredményezte, hogy ma szinte az számít a haladás zászlóvivőjének, aki minden módszer és elgondolás nélkül ötletszerűen tanít, aki a diákokkal szemben engedékeny, a tananyag alapos tudását nem követeli meg. . .« Ebben az időben általános zavar volt megfigyelhető a pedagógusok körében és a legfantasztikusabb keveredése volt tapasztalható minden téren a különböző burzsoá nézeteknek. A nevelők közül sokan azt a rendkívül káros következtetést vonták le, hogy az oktatás folyamatának most már semmiféle tagolása nincs, minimálisra csökkent a tervszerűség az órák megszervezésének gondossága és sok esetben az órák munkaértéke is hallatlanul lesüllyedt. Mindezeknek a kártékony hatása csak akkor érthető meg igazán, ha arra gondolunk, hogy ugyanakkor pártunk programjában világosan szerepelt a volt uralkodó osztályok művelődési monopóliumának megszüntetése és az a követelmény, hogy a munkásosztály és a dolgozó parasztság gyermekei hozzájussanak az őket megillető tudományos és rendszeres művelődési anyaghoz.

Ezeknek az elmondása azért volt elkerülhetetlen, mert csak úgy érthető meg hogy a burzsoá nézetek hazai propagálói által terjesztett zűrzavarban milyen felmérhetetlen segítséget adott a párt 1950-es köznevelési határozata, majd a határozat után rövidesen megjelenő olyan szovjet pedagógiai művek, amelyekben megismerhettük a marxista-leninista didaktika rendszerét.

¹ Vö. Kiss Árpád: A munkáltatás. »Nevelő munka az általános iskolában« c. kiadványban. Budapest, 1947. 13–22. old.

² Köznevelés, 1949. 202–204. old.

A referátum vázlatosan rámutatott azokra az eredményekre, amelyeket az elmúlt öt esztendőben a párt iránymutatásával és a szovjet pedagógia tanításaira támaszkodva a didaktika területén elértünk. Egyrészt számos szovjet didaktikai mű jelent meg magyar nyelven, másrészt mi magunk is kísérletet tettünk arra, hogy ezek felhasználásával bizonyos vonatkozásokban általánosítsuk legjobb nevelőink oktatási munkáinak tapasztalatait. Azoknak az irodalmi műveknek a száma, amelyek magyar szerzőktől, akár könyv, akár tanulmány formájában megjelentek, még nagyon csekély. Az elmúlt öt esztendőben a szovjet pedagógia dokumentumai didaktikai vonatkozásban valamennyiünk számára messzemenő segítséget adtak ahhoz, hogyan kell értelmezni a marxista-leninista ismeret elméletre támaszkodó iskolai oktatási folyamatot. A tudományos kutatók közül többnek a munkájában megmutatkozik, hogy a szovjet didaktikának a tanítását fel tudja használni. Másrészt egyre jobban érezteti a hatását ez a tanítás a pedagógia gyakorlatában. Felmérhetetlen jelentőségű volt az a segítség, amelyet a szovjet didaktika az oktatás módszereinek és szervezeti formáinak területén adott nekünk magyar pedagógusoknak. Ezt a segítséget csak azon a kétségtelen jelentős haladáson lehet igazában lemérni, amit pedagógiánk 1950-óta megtett az előzőkhöz viszonyítva. Ma már ott tartunk, hogy a pedagógiai gyakorlat az iskolában folyó oktató munka alkotó megszervezése tekintetében egyre több anyagot tud nyújtani tudományos feldolgozás céljából. Ez nem jelenti azt, mintha nem volnának még igen jelentős hiányosságok az oktatási folyamat alkotó megtervezésében iskoláinkban. Kétségtelen azonban, hogy az oktatás anarchizálására törekvő múltbeli nézeteket általában legyőztük. Ugyanakkor még elég nagy mértékben fennáll az oktatási folyamat tagolásában a sablonosság, a formalizmus veszélye. Különösen nagy hiba, hogy a didaktika területén dolgozva és a szovjet didaktika eredményeit a mi viszonylatunkban felhasználva igen kevéssé tudtuk a didaktikai kérdéseket kommunista nevelésünk céljával összhangban és ennek a célnak alárendelten megvizsgálni és továbbfejleszteni. Ebben a vonatkozásban — fokozottan támaszkodva a párt 1954. februári határozatára — előre kell jutnunk a pedagógiai kérdések komplexebb jellegű, az oktatás és nevelés egységében történő megvizsgálása területén. Mindezeknek a fogyatékoságoknak ellenére elmondhatjuk, hogy didaktikai elméletünk és gyakorlatunk minőségileg különbözik attól ami azelőtt volt és hogy ezt az eredményt elérhettük, abban rendkívül nagy jelentősége volt és van a szovjet didaktika rendszerének, tételeinek, a szovjet pedagógia tudománynak valamennyi didaktikai dokumentumának, amelyek eljutva Magyarországra megtermékenyítették és rendkívüli nagymértékben előrevitték pedagógiai elméletünket és gyakorlatunkat. A didaktika területén tehát legnagyobb mértékben fennállnak az előadásnak azok a tételei, amelyek szerint a szovjet pedagógia eredményeivel tartalmilag gazdagította az iskolai oktató-nevelő munkát és magyar neveléstudományt, továbbá hogy felbecsülhetetlen segítséget adott a burzsoá reakciós elméletek és gyakorlat elleni harchoz azok tudománytalan mivoltának, reakciós világnézeti és osztálygyökereinek feltárásához, példát mutatott az anti-marxista, pártunk politikájának érvényesülését, a tudományos fejlődést gátló ellenséges nézetek kemény, megalkuvást nem tűrő bírálatában és felszámolásában.

Mindezekkel kapcsolatban csupán utalásszerűen szeretnék néhány szót szólni arról a jelentős körülményről, hogy pártunk 1954. évi februári határozatának megfelelően kormányzatunk a pedagógiai tudományos kutatás érdekében létrehozta a Pedagógiai Tudományos Intézetet. Ezáltal pártunk és kormány-

zatunk olyan intézményes lehetőséget teremtett, amelynek segítségével hatékonyabban tudjuk a pedagógiát a gyakorlati oktatás szolgálatába állítani és a szovjet pedagógia eredményeinek tanulmányozását a magyar közoktatás gyakorlatának és problémáinak elemzésével és feldolgozásával összekapcsolni. A Pedagógiai Tudományos Intézet alig féléves múltra tekint vissza, de már eddigi működése alapján is elmondható, hogy mind a nevelésméleti, mind a neveléstörténeti, mind pedig az általános didaktikai és módszertani kutatásokban a legnagyobb segítséget a szovjet pedagógia dokumentumaiban találta meg. Az intézet által kutatott tervtémák mindenekelőtt a szovjet pedagógia által kidolgozott kérdések alkotó alkalmazását kívánják a mi viszonylatainkban. Így pl. a közösségi nevelés, a fegyelemre nevelés, a politechnikai képzés kérdései éppúgy nem oldhatók meg a szovjet tudomány eredményeinek felhasználása nélkül, mint ahogy elképzelhetetlen társadalmunk adott fejlődési szakaszában megfelelő színvonalú tantervek elkészítése annak a segítségnek az igénybevétele nélkül, amelyet a szovjet Pedagógiai Tudományok Akadémiája módszertani intézetének tantervi munkálatai nyújtanak számunkra. De ez teljesen érvényes a pedagógiai kutatás területén a legszélesebb értelemben.

A referátumból kitűnt, hogy meglehetősen nagy útat kellett megtenni addig, amíg felszabadulásunk 10. évfordulója alkalmából arról adhatunk számot, hogy a pedagógiatudományban a szovjet pedagógia segítségével bizonyos eredményeket érthetünk el. Nem kétséges, hogy ezek az eredmények alapjává lehetnek a tudomány további fejlődésének, ha azokból kiindulva, a pedagógia fennálló hiányosságait egyre jobban felismerve és kiküszöbölve s a szovjet pedagógia eredményeit a továbbiakban még hatékonyabban felhasználva abba az irányba haladunk előre, amelyet a pedagógiatudomány számára az 1954-es köznevelési párthatározat direktívái megadtak.

HORVÁTH LAJOS

Az a forradalmi átalakulás, mely hazánk politikai, gazdasági, társadalmi életében az utóbbi 10 esztendőben végbement, maga után kellett hogy vonja a magyar nevelésügy és ezen belül a magyar pedagógiatudomány gyökeres átalakulását is. A minden kizsákmányolást megszüntető szocialista társadalom olyan pedagógiatudományt követel, mely alapelveiben különbözik minden előző, kizsákmányoló társadalmat kiszolgáló pedagógiától.

A nevelés ugyanakkor olyan igénye, szükséglete a társadalomnak, mely nem tűr lényeges időbeli kiesést, gyakorlatát folyamatosan folytatni kell, noha nyilvánvaló, hogy gyökeres megváltoztatásának feltételeit az elméleti kérdések tisztázását, az új szervezeti feltételek megteremtését és a gyakorlat embereinek átnevelését csak hosszabb idő alatt végezhetjük el.

Ezek a körülmények mindenképpen egy átmeneti időszakot hoznak létre, melyet természetesen a bizonytalanság, a jelentkező új és a régi közti harc jellemez.

Vegyük ehhez hozzá, hogy a teljes átalakuláshoz, a szocialista pedagógia megteremtéséhez az igazi alap: a proletárdiktatúra csak 1948-ban valósult meg, akkor előttünk állnak a nevelésügyünkben 1945 után jelentkező zűrzavar alapvető forrásai.

De helyzetünket speciálisan befolyásolta az a körülmény, hogy 1945 előtt nevelésügyünk mélységesen reakciós volt, reakciósabb, mint környező szomszédainké. Ennek hatása nem csupán abban jelentkezett, hogy 1945 után a burzsoá nézetek forradalmi mezben ágálhattak. Az a nyomás, mely nevelésügyünkre és így a magyar pedagógusokra nehezedett, kialakított egy különös közszellemet: kritikátlan meghajlást minden előtt, ami felülről érkezett, készen várását mindannak, amit tenni kell. Pedagógiai gyakorlatunk rendeletekkel, utasításokkal, vezérkönyvekkel annyira szabályozott, guzsbakötött volt, hogy az önálló munkára csak elenyésző tért hagyott. A nevelők egy jó része végül ezt az állapotot nemcsak elfogadta, hanem meg is szokta és helyesnek tartotta.

Méreiék hatása a pedagógiai gyakorlatra csak mindezeknek tekintetbevételével mérhető le. Ezek a hatások átszűrődve az oktatásügyi apparátus bürokráciáján, a végrehajtó nevelők számára már nem mint nyugati burzsoá irányzat képviselői, hanem mint a népi demokrácia hivatalos felfogása, és — Méreiéknek az előadó által említett ködösítésének eredményeképpen — mint szocialista pedagógiai nézetek jelentkeztek. Így kialakult a reakció két csoportjának összjátéka: az egyik csoport burzsoá eszmékkel bomlasztotta a köznevelést, miközben elveit igyekezett szocialista eszméknek feltüntetni, a másik csoport pedig az így előálló hibák alapján uszított a népi demokrácia iskolapolitikája ellen, a klerikális-sovimszta nevelés mellett.

Mélyítette a válságot a nevelők gondolkodásában a pedológia szélsőséges kozmopolitizmusa, mely nem csupán a tananyagból tagadta ki nemzeti értékeink jó részét, hanem a pedagógia terén elért eredményeinket is semmisnek nyilvánította, mindent elítélt, károsnak mondott, amit a nevelők mint pedagógiai tapasztalatot magukkal hoztak. Ezzel elvette a biztonságát azoknak a pedagógusoknak is, akik a múlt rendszer szörnyű nyomása ellenére is ösztönösen kialakítottak a maguk számára egy olyan pedagógiai gyakorlatot, melynek egyes értékes vonásai kellő kritika után kiindulási alapja lehetett volna szocialista nevelővé fejlődésüknek. Ezt a megállapítást igazolja az a tény, hogy a pedagógusok továbbképzése folyamán túlnyomórészt azok a középkorú nevelők emelkedtek ki oktatókáderekké, akik már megfelelő hosszú gyakorlattal rendelkeztek s 1945 előtt is úgy ismertük őket, mint jó nevelőket.

Nyilvánvaló, hogy a gyakorlat embereinek ez a megbénítása nem maradt hatástalanul az egészségesebb, szocialista szellemű neveléstudomány kialakulására sem. Az ellentmondás a hivatalos pedagógiai irányzat és a gyakorlat között mind feszültebbé lett. Ezt a feszültséget a reakció — ahogyan tudjuk — nagyszerűen kihasználta. Szinte felszabadító hatása volt annak, amikor az 1950-es párthatározat eredményeképpen a pedagógia gyakorlati munkásai a szocialista nevelésre való üres utalás helyett végre kezükbe kapták a szovjet pedagógiai műveket. Természetesen igaza van az előadónak abban, hogy a kommentár nélkül nyújtott műveket a nevelők egy jó része éppen az előbb tárgyalt okból kifolyólag másolni akarta. Az ebből fakadó sikertelenség sokakat elkedvetlenített, de a nevelők egy tekintélyes része öntevékenyen megkísérelte alkalmazni a szovjet pedagógiai eredményeket a magyar viszonyokra. Igaza van az előadónak: nagy hiba volt, hogy a magyar pedagógia ekkor nem kapott tudományos intézetet. Sokkal messzebbre jutottunk volna, ha az elmélet és a gyakorlat emberei kezdettől fogva együtt dolgozhattak volna, ha a magyar pedagógia tudósai kezdettől fogva csak a tudományos munkának szentelhették volna erejüket. Így a gyakorló pedagógusok nem kaphatták meg a szükséges támogatást. Saját

erejükből kísérelték meg a dialektikus materializmus alkalmazását a pedagógiában. Nagy segítséget jelentettek ebben a MDP-nak a nevelés ügyével foglalkozó határozatai. A párthatározatok kristályos tisztasággal elemezték a nevelésügy helyzetét, mindig a döntő kérdésre irányították a figyelmet, s nemcsak állam vezető szervein keresztül hatottak, hanem közvetlenül is emelték a pedagógusok munkájának tudatosságát.

A szovjet pedagógia megismerése, pártunk határozatai indították el a gyakorlati pedagógusokat a fejlődés útján, melynek többek között igen fontos jellemzője az ösztönösségtől a tudatosság felé való haladás. A pedagógiai ösztönösség, a pedagógia elméletének lebecsülése, a pedagógiatudomány tudomány voltának tagadása. Tagadása annak, hogy a nevelésben törvényszerűségek érvényesülnek, spontaneitás érvényesülését vallja, tehát antimarxista, idealista felfogásban gyökerezik. Ez a burzsoá felfogás nem tekinthető hazánkban felszámoltnak, leküzdöttnek. Ha nyílt hirdetője nem is sok akad, még elég sokan vannak, akik titokban vallják. Pedagógiatudományunk fejlődése, eredményei kell, hogy ezt a téves nézetet végleg felszámolja.

A szovjet pedagógia megállapításainak a magyar viszonyokra való alkalmazása terén a gyakorló pedagógusok elérték az első eredményeket. Ezekből a legjelentősebbeket az OM igyekezett összegyűjteni. Beszámolók, jegyzőkönyvek, sőt néhány kiadvány foglalja mindezt magában. Ezeknek a kiadványoknak az értéke azonban egy bizonyos szinten nem emelkedhet túl. A dolog természeténél fogva a bennük található beszámolók csupán egy meghatározott nevelő, iskola, intézménnyel foglalkoznak, s így csak elemi általánosításokig juthatnak el. Így tulajdonképpen az első lépést jelentik és nyersanyagul szolgálhatnak a pedagógia tudományos munkásai számára. Mint ilyenek azonban igen fontos szerepet töltenek be, s pedagógusainkat arra kell készíteni, hogy minél többen számoljanak be munkájuk eredményéről, az elmélet által nyújtott elvek alkalmazásának módjáról.

Az elmélet és gyakorlat elválaszthatatlan kapcsolatának megteremtése, — melyről az előadó is megemlékezett összefoglalójában, — több tényezőből tevődik össze. Az egyik a fent elmondott kapcsolat: a gyakorlat emberei kritikusan figyelve saját munkájukat, gazdag dokumentációs irodalmat hozzanak létre, melyet azután az elmélet munkásai feldolgoznak, általánosítanak, s az eredményeket visszajuttatják alkalmazásra, kipróbálásra. Ezen a területen is van tanulni valónk a szovjet pedagógiától.

A magyar pedagógiatudomány fejlődése számára döntő könnyebbséget jelent az a körülmény, hogy felhasználhatja a szovjet pedagógia eredményeit. De ez a könnyebbség veszélyt is rejt magában: könnyen elhajolhat a kisebb ellenállás irányában, végleges formulaként véve át az eredményeket, mechanikusan alkalmazva azokat a magyar viszonyokra. Ez az elmúlt évek folyamán nemegyszer megtörtént s a fejlődés ütemét csökkentette. Tanulnunk kell a szovjet pedagógiától, mely újból és újból megvizsgálva, elemezve a szovjet társadalmi valóságot, ennek alapján tisztázza, hogy a már elvont alapelvek, törvényszerűségek hogyan nyilvánulnak meg, milyen követelményeket támasztanak a fejlődés adott szakaszában, s hogy milyen új törvényszerűségek jelentkeznek a fejlődés következtében.

A magyar pedagógiatudomány is csak a magyar társadalom fejlődésének ismeretében, ebbe a fejlődésbe beleágyazva tud majd továbbhaladni, s betölteni azt a hivatást, melyet a társadalom tőle elvár.

SZÉKELY BÉLA

Az elhangzott előadáshoz csak a középiskolák szempontjából és ott is csak a középiskolában most folytatott gyakorlat szempontjából szeretnék néhány megjegyzést tenni.

Jelenlegi gyakorlatunkban az aktív pedagógus számára az a probléma, hogy amikor a szovjet pedagógia elméleti kutatásait és a magyar pedagógia eredményeit alkalmazni kívánja, hogyan találja meg az irodalomban azt az anyagot, ami az adott helyzetben, sokszor pillanatnyi nevelési problémáihoz a legjobb segítséget nyújtja. Mi most abban a helyzetben vagyunk, hogy bátran támaszkodhatunk sok kitűnő tanulmányra, előadássorozatra, amelyek a szakdidaktika területén segítségünkre vannak. A magyar irodalom tanítása lényegesen jobbra vált azzal, hogy kezünkhöz jutott Golubkov könyve. A könyvben közölt irodalmi elemzések, szempontok magyar viszonyokra való alkalmazása megjavítja irodalomtanítási munkánkat. Ebben a vonatkozásban kétfajta segítséget várunk. Összekötő láncszemet kell hogy képezzen a szovjet pedagógia alapján épülő elmélet és gyakorlat között, és hogy megtaláljuk a szovjet pedagógia alkalmazásának legjobb módszerét. Rá kell mutatni arra, hogy a mi nevelési problémáink területén az utóbbi évek szakdidaktikai kérdései mellett felbukkan a nevelés általános kérdése, olyan feladatokat kell megoldani, mint középiskolás fiaink és leányaink tömegének tartós akaratra, őszinte hazafiságra való nevelése és az erre vezető leghelyesebb utat a szovjet pedagógia elméletében akarjuk megtalálni.

Amikor a magyar pedagógia tudományos munkásai elkészítik az új ötéves tervet, egyeztessék össze a gyakorlati pedagógusok törekvéseivel, problémáival, hallgassák meg nehézségeiket és adjanak választ azokra a kérdésekre, amelyekkel iskoláink nevelői napi munkájuk során küzdenek. Az elmélet és gyakorlat összekapcsolásával és a szovjet pedagógia alkalmazásával a legjobb eredményeket érhetjük el.

PEDAGÓGIAI NÉZETEK MARX KÁROLY MUNKÁSSÁGÁBAN

BOGDAN SUCHODOLSKY

A burzsoáziának a feudalizmus ellen vívott küzdelme volt az alapja annak a haladó burzsoá ideológiának, amely a XVI—XVIII. században kialakult. A XIX. században a burzsoázia uralkodó osztállyá válik, ideológiáját pedig eszközül használja fél uralmának megerősítésére. Azért vált ez szükségessé, hogy a burzsoázia fel tudja venni a harcot a proletariátussal. Ezen oknál fogva a burzsoá ideológiában mind több lesz a reakciós vonás. Egyidejűleg azonban, a XIX. század derekán kialakul Marx és Engels filozófiája. Ez az esemény fordulópontot jelent az emberiség történetében. A marxi filozófia lényegében nem más, mint a burzsoá, és egyáltalán mindennemű osztálytársadalmi ideológia kritikája, egyben pedig — a társadalom és az ember objektíve igaz tudománya, a forradalmi változásokra megérlelődött osztályviszonyok átalakításának programja, az osztályelnyomás megsemmisítésének programja.

Mutassuk ezt meg néhány példán.

A pedagógiai ideológia terén is végbemennek olyan folyamatok, amelyekről az előbb szoltunk, vagyis: harc folyik a burzsoá és a proletár ideológia között. Ezért a reakciós burzsoá pedagógiai elméletek kritikáját összefüggésbe kell hozni a marxizmus tudományának kialakulásával, közelebbről — azzal a harccal, amelyet maga Marx folytatott a burzsoázia filozófiájával. Ha megvizsgáljuk a burzsoá pedagógia legfontosabb jelszavait, amelyeket az imperializmus korszakában hangoztatott és hangoztat, azt látjuk, hogy gyökereik voltaképpen a XVIII. század második felének, ill. a XIX. század első felének burzsoá ideológiájáig nyúlnak vissza. Ezért a burzsoá filozófia marxi kritikája egyben az egész burzsoá pedagógia alapelveinek a kritikája is.

Marx erősen bírálta a szenzualizmust, s ez a bírálata teszi lehetővé számunkra, hogy vitába szálljunk a pedagógiai naturalizmus különböző híveivel. Marx már ifjúkori műveiben kimutatta, hogy az intellektuális megismerés nem fogható fel úgy, mintha ez az embertől független jelenségek passzív regisztrálása volna. A megismerést úgy kell felfognunk, mint az emberek társadalmi tevékenysége gyümölcseinek regisztrálását. Az emberi érzetek — mondja Marx — nem egyebek, mint az emberi tevékenységnek a történelem során fejlődő eszközei. Az ember érzeteinek rendszere korántsem hasonlítható fényképezőgéphez, amely

nem változó és amely a tőle független világot tükrözi vissza. Az ember érzeteinek rendszere maga is fejlődik a valóság átalakulása folyamán. Ebből következik, hogy teljesen tarthatatlanok azok az egyoldalúan fiziológiai jellegű nevelésemléletek, amelyekhez sorolhatók Montessori vagy Lay elméletei is. Következik ebből, hogy teljesen tarthatatlan az a felszínes pedagógiai elmélet is, amely a gyermeknek a környező valósághoz való viszonyát megfigyelésként fogja fel — amint ez például Piagetnél látható — és nem aktív viszonyként, miként erre helyesen mutat rá Wallon.

Marx bírálta a burzsoá ember- és polgáreszményt is, kimutatta ezeknek az eszményeknek az osztálykorlátait. Rousseau óta a burzsoá pedagógia hol az »ember« nevelését tűzte ki céljául (ez a liberális individualista irányzat), hol pedig az »állampolgár« nevelését (ami lényegében antiliberalis és nacionalista irányzat). Marx kimutatta, hogy e két irányzat csak látszólag áll egymással ellentétben; valójában mind a két eszmény ugyanazt az alapvető burzsoá életszemléletet fejezi ki, csupán más-más szemszögből nézve. Marx tehát megtanít bennünket arra, hogyan küzdjünk mind a fasiszta nevelési irányzatok ellen, amelyek a burzsoá nacionalista állam imperialista érdekeit fejezik ki, mind pedig a liberális nevelési irányzatok ellen, amelyek az »ember« jelszavával ugyanezeket az érdekeket leplezik. Marx kimutatja, hogy csupán az osztályrendszer megsemmisítése teszi igazán lehetővé az ember- és az állampolgáreszmény összekapcsolását.

Marx Stirnerrel kapcsolatos kritikájában bírálta a pedagógiai individualizmus alapelveit. Marxnak kevésbé ismert műve ez, holott felettébb fontos volna, hogy a pedagógusok megismerkedjenek vele. Marx itt arra világított rá, hogy mennyire téves és megtévesztő az a gondolat, miszerint az egyén önnön lelki-világában megtalálhatja saját cselekedeteinek, saját tehetségének, saját ideológiájának a rugóit. Marxnak ez a bírálata érvényes mindazokra a burzsoá nevelési irányzatokra, melyek az egyéniséget mint valamely belső és autonóm tartalmat kívánják fejleszteni. Ugyancsak gyökerében támadja meg ez a bírálat a burzsoá fejlődéslélektant is, amely a pszichikum fejlődését immanens fejlődésként fogja fel. Marx ugyanis, Stirnert támadva kimutatta, hogy az emberek pszichikai fejlődése a társadalmi körülményekre és az emberek társadalmi tevékenységére vezethető vissza.

Ugyancsak felbecsülhetetlen jelentőségű a pedagógia szempontjából Marxnak Hegellel kapcsolatos bírálata is. Ez a bírálat voltaképpen annak az úgynevezett kultúrpedagógiának a bírálata, mely Hegel előtt alakult ki. Ha tisztában akarunk lenni a kultúrpedagógia lényegével, el kell mélyednünk Hegel filozófiájában; itt pedig Marx mutatott számunkra utat. Marx kimutatta, hogy a kultúra alkotásainak nincs saját történetük, hanem az őket létrehozó erők és társadalmi viszonyok történetét fejezik ki, továbbá, hogy az egyén nem határozhatja meg önmaga a kulturális hagyományokhoz való viszonyát, mert ez a viszony a társadalmi törekvéseknek, különösen pedig az osztályharcnak a

tükröződése. Ugyanígy a hegeli államelméletnek Marxtól származó kritikája is nagy jelentőségű, minthogy ennek birtokában harcba szállhatunk a »kulturállam« fogalmával, azzal az ismert fogalommal, amely a német pedagógiában tekintélyes szerepet játszott. Marx felhívta a figyelmet e fogalom misztifikáló jellegére, egyszersmind pedig utalt a »szellemi vezetés« hegeli elméletében rejlő veszélyekre.

Ugyancsak nagy jelentőségű a pedagógia számára az a bíráló, amelyet Feuerbachról adott Hegel. Ebben a kritikában Marx kimutatta, hogy a tudat nem autonóm valami, hanem a tudat is társadalmi viszonyoknak a kifejezője és hogy — ezzel kapcsolatban — egymagában a tudat reformja nem lehet sem eredményes, sem tartós. A kiindulópont itt csakis a fennálló társadalmi viszonyok megváltoztatása lehet. Ezért tehát a nevelő tevékenysége sem szorítkozhat a növendék tudatának konstatálására, hanem gondoskodnia kell megváltoztatásának alapjairól, nevezetesen: a növendék tevékenységéről. A tudat megváltozásának együtt kell járnia a magatartás megváltozásával.

Owen utópista szocializmusának bírálatában is találunk olyan marxi gondolatokat, amelyek nagyon fontosak a burzsoá pedagógia két jelentős irányzatának kritikája szempontjából. Az egyik irányzat azt hirdette, hogy a társadalmi változások csakis az emberek erkölcsi tökéletesedése eredményeként következhetnek be, a másik irányzat pedig azt vallotta, hogy az erkölcs nem egyéb, mint a társadalomhoz való alkalmazkodás eredménye. Az előbbi elmélet utópiához vezetett, a másik — opportunizmushoz. Marx kimutatta, hogy az emberek megváltozása és a társadalmi viszonyok megváltozása csakis »forradalmi gyakorlat« gyanánt fogható fel. Másképpen nem érthetjük meg, hogyan nevelődhet ki az a »nevelő«, akinek az új embereket kell kinevelnie.

A burzsoá neveléseméleteket két csoportba sorolhatjuk. Az első csoporthoz tartozó elméletek azt a meggyőződést fejezik ki, hogy az ember »lényege« tartós, változatlan és hogy a nevelésnek ezt a lényegét empirikusan kell konstatálnia. Ezzel a metafizikus nézettel kapcsolatban Marx kimutatta, hogy az »ember lényege« teljes egészében a társadalmi viszonyok következménye, ami történelmileg változik és hogy a nevelésnek az a feladata, hogy előkészítse az egyént aktuális társadalmi tevékenységre.

A burzsoá neveléseméletek másik csoportjában más nézőpont fedezhető fel. Ezek az elméletek az embert történelmi viszonyai, aktuális »léte« szemszögéből szemlélték. Szerintük a nevelésnek a fennálló viszonyokhoz kell alkalmazkodnia. Ezzel kapcsolatban Marx kimutatta, hogy a fennálló viszonyok nem függetlenek az emberektől, s hogy az emberek ezeket a viszonyokat megváltoztathatják és hogy — ennek folytán — a nevelés lényege a forradalmi erővel való szövetségben rejlik, mert ezek az erők megváltoztatják a fennálló viszonyokat és az éppen existáló embereket.

Ily módon Marx filozófiája nemcsak az emberi »lényeg« metafizikus elméletének a bírálatát, hanem az emberi »lét« szociológiai elméletének bírálatát is. Ez a bíráló tehát megdönti a pedagógiai idealizmus két fő formáját: azt az

idealizmust, amely normákat akar megszabni, és azt az idealizmust, amely az aktuális követelményeket akarja kielégíteni. Mindkét esetben az osztálytagozódáson alapuló társadalom fenntartására irányuló törekvéssel van dolgunk. Marx tudománya kimutatta, hogy a nevelés nem a metafizikus »emberi lényeg« realizálása, sem pedig az aktuális élethez való alkalmazkodás, hanem — együttműködés azokkal a forradalmi erőkkel, amelyek megváltoztatják a fennálló társadalmi viszonyokat és megteremtik az új emberek életének viszonyait, akik lelkileg, szellemileg gazdagabbak és nemesebbek lesznek azoknál, mint akik eddig éltek.

A BÜNTETŐJOGI KODIFIKÁCIÓ ELVI KÉRDÉSEI

SCHULTHEISZ EMIL

Jogéletünk soronlevő egyik legfontosabb feladata új büntető törvénykönyvünk megalkotása. E feladat szerves része annak a folyamatnak, amelynek során jogrendszerünkben mindinkább eltűntek a régi törvények és egyéb jogszabályok, hogy újaknak adják át helyüket. Szerves része tehát annak a folyamatnak, amelyben a Sztálin által klasszikusan megfogalmazott az az objektív törvény jut érvényre, hogy »Ha megváltozik és megszűnik az alap, akkor nyomában megváltozik és megszűnik a felépítménye, ha új alap jön létre, nyomában létrejön a neki megfelelő felépítmény«. ¹

Népi demokráciánk büntető törvényhozása már eddig is jelentős eredményeket ért el a szocialista jogelvek érvényrejuttatása, a szocializmus építése követelményeinek megfelelő új büntető jogszabályok megalkotása terén. Az a körülmény azonban, hogy különös részi büntető rendelkezéseink ennek ellenére jelenleg is jórészt a közel nyolcvan éves Csemegi-kódexből, illetőleg az azt még a felszabadulás előtt módosító törvényekből származnak, csökkenti büntető jogunknak szolgálati szerepe maradéktalan betöltésére való alkalmasságát és ezért feltétlenül szükségessé teszi eddigi büntető jogfejlődésünknek egy teljes egészében új kódex-szel való betetőzését.

A most folyó kodifikáció a szocialista törvényesség további megszilárdítása szempontjából is nagy fontossággal bír. »A szocialista törvényesség a *szocialista* jogszabályok, a munkásosztály, a dolgozók akaratát kifejező törvények, rendeletek és határozatok feltétlen és maradéktalan érvényesítésének követelményét jelentik«. ² A szocialista törvényesség szempontjából sem közömbös tehát az, hogy milyen jogszabályok betartásáról van szó. És bár igaz, hogy azok a felszabadulás előtti jogszabályaink, amelyeket népi demokratikus államunk mind ez ideig hatályban tartott és szankcionál, átmenetileg szocialista jogunk részét képezik, és bár az is igaz, hogy Alkotmányunk 41. §-ával összhangban a régi jogszabályok, mint jogi formák is új, szocialista tartalommal telítődtek meg, mégsem tagad-

¹ Sztálin. Marxizmus és nyelvtudomány. Szikra, Budapest, 1950. 6. old.

² Szabó Imre, A szocialista törvényességről. Társadalmi Szemle, 1953. (VIII.) évf. 9. sz. 799. old.

ható, hogy a jelenlegi állapot a szocialista törvényesség maradéktalan érvényesülését is megnehezíti.

Természetesen az a körülmény, hogy új büntetőtörvénykönyvünk megalkotására csak most kerül sor, bizonyos előnyökkel is jár. Ma már jobban ismerjük és ezért sokkal bőségesebben is gyümölcsöztethetjük az élenjáró szovjet büntetőjog hatalmas vívmányait, mint évekkel ezelőtt. Ma már népi demokráciánk igazságszolgáltatási szerveinek a büntetőtörvények alkalmazása terén szerzett tapasztalataira és újtípusú büntetőjogtudományunk eredményeire is sokkal hathatósabban támaszkodhatunk, mintha a kodifikációra már korábban sor került volna. De azt sem téveszthetjük szem elől, hogy ma már lényegesen tisztábban állnak előttünk azok a társadalmi-politikai feladatok is, amelyeket büntetőjogunknak a szocializmus építésének a viszonyai között szolgálnia kell. Mindezek lehetőséget nyújtanak a számunkra ahhoz, hogy új büntetőtörvénykönyvünk olyan színvonalas legyen, amely méltó népi demokráciánk sike-
rekben gazdag fejlődéséhez. A mi feladatunk, főleg pedig a kodifikációs munkálatokat végző kormánybizottság feladata annak előmozdítása, hogy ez a lehetőség valósággá is váljék.

Teljes mértékben tudatában vagyunk annak a sztálini tanításnak, amely szerint »Megtorlások alkalmazása a szocialista építés terén a támadás szükséges eleme, de csak kisegítő, nem pedig fő elem«. ³ Helytelen lenne tehát, ha a büntetőjogi kodifikáció jelentőségét túlbecsülnénk, azt mindenekelőtt állónak tekintenénk. De legalább ennyire helytelen lenne az is, ha fontosságát lebecsülve, nem tennék meg mindent a kodifikáció sikere érdekében. Ezen a téren is legyen példaképünk a nagy Lenin, aki fáradságot nem sajnálva, útmutatásaival személyesen is közreműködött az 1922. évi első szovjetorosz büntetőtörvénykönyv megalkotásában. ⁴

I.

Rátérve előadásunk tárgyára, a büntetőjogi kodifikációval kapcsolatban felmerült elvi kérdések vázolására, már előljáróban le kell szögeznünk azt, amire legutóbb Cieslár Viktor is rámutatott, hogy ti. a büntetőjogunk *általános részét* szabályozó 1950. évi II. sz. törvény, a Btá. igen sikerült jogalkotás és így rendelkezései általában megfelelnek a szocialista büntetőjog követelményeinek. ⁵ Ezért az általános résznek csak néhány olyan módosítása válik szükségessé, amely elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt tovább tökéletesíti a Btá. rendelkezéseit.

³ Sztálin. Művei, 12. kötet. Szikra, Budapest, 1950. 331–332. old.

⁴ Vö.: Gercenzon–Visinszkaja. A szovjet büntetőjog. Különös rész. Jogi és államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest, 1954. 40–42. old.

⁵ Cieslár Viktor, Az új büntetőtörvénykönyv kodifikációjának néhány kérdése. Jogtudományi Közlöny, 1955. évf. 2. sz., 87. old.

Mindenekelőtt nagy érdeme a Btá-nak, hogy az osztályjelleg leplezésére törekvő burzsoá kódexekben szerepelő formális-dogmatikus bűncselekmény-fogalommal leszámolva és a szovjet büntetőjog példáját követve, a bűncselekménynek materiális, osztályjellegű meghatározását is nyújtja. Minthogy így módon a bűncselekmény legfontosabb ismérvének már a Btá. is a *társadalomra veszélyességet* tekinti, ezzel kapcsolatban csupán az 56. §-ában foglalt rendelkezések vetettek fel kodifikatórius problémákat.

A Btá. 56. §-ának első fordulata szerint a bűnösség megállapítását és a büntetés kiszabását mellőzni kell, »ha az elkövetett büntett — az eset összes körülményeinek mérlegelése alapján — olyan csekély jelentőségűnek mutatkozik, hogy a törvény szerint alkalmazható legenyhébb büntetés is szükségtelen«. Ez a rendelkezés jelenlegi szövegezésében nem fedi fel előttünk világosan azt, hogy mi a tartalmi, materiális oka annak, hogy olyan cselekmény, amelyben nyilvánvalóan megtalálhatók a bűncselekmény fogalmi elemei: a cselekmény társadalomra veszélyessége és a bűnösség, az előbb ismertetett feltételek fennforgása esetén, mégsem büntethető. A jogalkalmazás szempontjából semmiképpen sem közömbös az, hogy az olyan körülménynek, amelyet büntethetőséget kizáró hatállyal ruházott fel a jogszabály, mi a tulajdonképpeni jogi természete.

A szóbanlevő büntethetőséget kizáró ok jogi természetének vizsgálatánál abból kell kiindulnunk, hogy a szocialista büntetőjog szerint bűncselekmény csak az a cselekmény lehet, amelynek társadalomra veszélyessége olyannyira jelentős, hogy vagy az állam alapjait veszélyezteti, vagy lényegbevágó módon sérti a fennálló jogrendet.⁶ A társadalomra veszélyességnek bizonyos magasabb foka szükséges tehát ahhoz, hogy a cselekmény kiváltsa az állami kényszerintézkedések legsúlyosabb faját: a büntetőjogi büntetést. Az egyes törvényi tényállások olyan cselekményeket írnak körül, amelyek *általában* a társadalomra veszélyességnek ezt a magasabb fokát tükröztetik. A helyzet azonban kivételesen úgy is alakulhat, hogy a különös rész keretei közé illő cselekmény társadalomra veszélyessége az adott esetben nem éri el a büntetést érdemlőséghez megkívánt fokot. Ilyen, még egyszer hangsúlyozzuk, kivételes esetekben a szocialista jogfelfogás szerint a büntetést mellőzni kell. Mellőzni kell már csak azért is, mert büntetés kiszabása esetén a büntetés céljai amúgysem valósulhatnak meg.

Az imént mondottakból kifolyólag a törvényben kifejezésre kellene juttatni a büntethetőségi akadály materiális indokaképpen azt, hogy a büntetést abban az esetben kell mellőzni, ha a cselekmény *társadalomra veszélyessége oly csekély*, hogy a legenyhébb büntetés is céltalan.

Nem érdektelen, hogy a szovjet büntetőjogtudománynak egy jeles fiatal képviselője, *Kurljandszkij* az OSzFSzK. büntetőtörvénykönyvének a 6. §-ához fűzött és a csekély jelentőségű cselekményekre vonatkozó hivatalos megjegyzését, a törvénykönyvben olvasható szöveg szó szerinti jelentésétől eltérően, ugyancsak

⁶ Szovjet büntetőjog. Általános rész. Tankönyvkiadó, Budapest, 1951. 7. old.

akként értelmezi, hogy annak alapján a cselekmény *társadalomra veszélyességének elégtelen foka miatt kell* mellőzni a büntetést.⁷

Az 56. § második fordulata két büntethetőséget megszüntető okot állapít meg, külön tartva egymástól a cselekmény és az elkövető társadalomra veszélyességének a »büntett« elbírálásáig történt elenyészését.

Ezzel a rendelkezéssel szemben az a kifogás merült fel, hogy a cselekmény társadalomra veszélyességének alkotó elemeit, alanyi és tárgyi mozzanatait nem lehet mesterségesen és erőszakosan egymástól szétszakítani, úgy amint azt az 56. § tette. Nem lehet tehát az elkövető társadalomra veszélyességének a cselekmény társadalomra veszélyességétől független létet tulajdonítani. Az 56. § jelenlegi szövegezése szerint pusztán az elkövető társadalomra veszélyességének megszűnése az általa véghezvitt cselekmény objektív veszélyességének változatlan fennállása mellett is elegendő a bűncselekmény fogalmi elemét alkotó társadalomra veszélyesség megszűnéséhez és ehhez képest a bűnösség megállapításának és a büntetés kiszabásának a mellőzéséhez.

Helyesen hangsúlyozta Szabó Imre egy még 1950-ben megjelent tanulmányában, hogy »a bűncselekmény... alapja a cselekménynek, nem pedig a tettesnek társadalomra veszélyessége«. ⁸ A társadalomra veszélyesség alanyi és tárgyi mozzanatainak dialektikus egységében ehhez képest az elkövető veszélyességének megszűnése csak abban az esetben foszthatja meg a cselekményt társadalomra veszélyességétől, ha hatásában elenyészteti a (külső) magatartás veszélyességét is. Ez a nézet van összhangban az OSZFSZK büntető-törvénykönyvének 8. §-ával is. Lényegében tehát a szovjet büntetőjog megoldásához hasonlóan kellene az 56. § második fordulatát átszövegezni.

Mínthogy a Btá. 56. §-ában foglalt rendelkezések a társadalomra veszélyességgel kapcsolatos büntethetőséget kizáró, illetőleg megszüntető okokat szabályoznak, azokat jelenlegi helyükről, »A büntetés kiszabása« címet viselő V. fejezetből át kellene vinni a büntethetőségről szóló fejezetbe, tehát oda, ahol a jogos védelem, a végszükség és a büntethetőség többi akadályai is elhelyezést nyert.

A szocialista büntetőjogban a társadalomra veszélyes cselekmény elkövetőivel szemben csak akkor alkalmazható büntetés, ha azokat *bűnösség* terheli. A szocialista büntetőjogot a bűnösségen alapuló felelősség elvének következetes keresztülvitele jellemzi. Éppen ezért a szovjet büntetőjogtudomány és bírósági gyakorlat a praeterintencionális felelősségi rendszert, mint az eredményfelelősség csökevényét az OSZFSZK büntetőtörvénykönyve 10. §-ára, illetőleg a többi szövetséges köztársaság büntetőtörvénykönyveinek a megfelelő §-aira való hivatkozással a leghatározottabban elutasítja. A mi büntetőjogunkban sem

⁷ Kurljandszkij, A bűncselekmény tényálladékáról szóló tanítás egyes kérdései a szovjet büntetőjog elméletében. Szovjetjogi cikkgyűjtemény II. (1952) évf. 4. sz. 200. old.

⁸ Szabó Imre, A szovjet szocialista büntetőjog alapelvei. Jogtudományi Közlöny, 1950. évf. 11–14. sz. 376. old.

maradhat fenn tovább a bűnösségen túlmenő eredményért való felelősség, az ún. objektív beszámítás. Az új kódexben ki kellene tehát mondani, hogy ha a törvény valamely eredményhez minősítő hatályt fűz, a súlyosabb büntetés csak abban az esetben alkalmazható, ha az elkövető az eredményt legalábbis előreláthatta, vagyis ha őt e tekintetben legalábbis gondatlanság terheli.

A bűnösség kérdésének sokoldalú megvitatása során felmerült egy olyan javaslat is, hogy a szándék fogalmát akként kellene meghatározni, hogy annak mozzanatai közé felvétessék a cselekmény társadalomra veszélyességének tudata is. A szóban forgó fogalom ilyen módon történő átalakítása esetén olyankor, amikor az elkövető tudata nem fogta át cselekményének társadalomra veszélyességét, de azt kellő gondosság mellett átfoghatta volna, azaz ha a veszélyesség felőli tévedésre nem volt alapos oka, őt a bűncselekmény gondatlan változatáért kell felelősségre vonni.

Ezzel a javaslattal nem érthetünk egyet. Már maga az a gyakorlati aggály is ellene szól a szándék szerkezeti átalakításának, hogy a bűnügyekben ilyen módon mindig bizonyítás tárgyává kellene tenni azt, hogy a vádlott az elkövetés idején tudatában volt-e cselekménye társadalomra veszélyességének. Holott a Btá. a kérdés rendezésénél a mindennapi életből merített abból a tapasztalati tényből indult ki, hogy a cselekmény elkövetői általában tisztában vannak magatartásuk társadalomra veszélyességével és így az erre vonatkozó tudatot az ellenkezőjének bizonyításáig vélelmezni kell.

De az említett irányú konstrukcionális változtatás lélektani szempontból ki is vetköztetné természetéből a szándék és a gondatlanság fogalmát és emellett ellentétbe jutna a dolgozók széles tömegeinek a szándékról és a gondatlanságról vallott és a köznapi életben is használatos helyes felfogásával. A lélektan tanítása szerint az az elkövető, aki valamely bűncselekményi tényállás különös részbeli ismérveinek tudatában akaratlagosan viszi véghez a cselekményt, szándékosan jár el, akár volt képezte cselekményének társadalomra veszélyességéről, akár nem. Súlyos pszichológiai hiba lenne tehát, ha pl. azt a teherben levő nőt, aki méhmagzatát tudatosan és akaratlagosan hajtotta el, de aki történetesen valamilyen téves elképzelés folytán abban a meggyőződésben volt, hogy jogszerűen cselekedett, pusztán gondatlanságból fakadó magzatelhajtásért ítélnék el. Az ilyen és hasonló esetekben a mindennapi életfelfogás is megütököznék a cselekménynek gondatlan bűncselekményként való minősítésén.

A Btá. 11. §-ának jelenlegi rendelkezésétől eltérően a gondatlanságból elkövetett cselekményeket csak a különös részben meghatározott esetekben kellene büntetni. Ennek a véleményünknek az a megfontolás az alapja, hogy nem csekély azoknak a büntetteknek a száma, amelyeknek gondatlan változata nem büntetéstérdemlő. De azt sem téveszthetjük szem elől, hogy vannak bűntettek, amelyek fogalmilag nem vihetők véghez gondatlanul, ha azonban elvben minden bűncselekmény gondatlan elkövetés esetén is büntetendő, a bíróságnak kell az adott esetekben eldöntenie, hogy a felmerült büntettnél a gondatlanság

fogalmilag lehetséges-e vagy sem, ez pedig a gyakorlati tapasztalatok szerint sokszor igen nehéz helyzetbe juttatja a jogalkalmazókat.

Legújabban *Cshikvadze* szovjet professzor állított fel az itt ismertetett állásponttal egyező követelést. »A kérdésnek ez a megoldása — mondja — lehetővé teszi, hogy ne induljon büntető eljárás az olyan gondatlan cselekmények miatt, amelyek vagy egyáltalán nem esnek büntetés alá, vagy csak közigazgatási, fegyelmi vagy polgári felelősséget vonnak maguk után. A kérdés ily megoldása annál helyesebb, mert a bírói gyakorlat tanúsága szerint a gondatlanságból elkövetett bűncselekmények miatt amúgyis meglehetősen ritkán kerül sor büntetőjogi felelősségrevonásra.«⁹

Ami a Btá. 12. §-át illeti, a gondatlanságot a szovjet büntető kódexekhez hasonlóan úgy kellene körülírni, hogy a körülírásban világosan elkülönüljön egymástól ennek a bűnösségi alakzatnak két faja: a luxuria és a negligentia. Csakis ilyen meghatározás lenne összhangban a szóban forgó szakasz (1) bekezdésének a szándék két fajáról szóló rendelkezésével is. Ehhez képest a gondatlanság fogalmát a következőképpen kellene körülírni: »Gondatlanul követi el a cselekményt az, aki előrelátta cselekményének következményét, de könnyelműen bízott annak elmaradásában, vagy aki nem látta ugyan előre cselekményének következményét, de a tőle elvárható figyelem vagy körületek esetén előreláthatta volna.«

Jóllehet a gondatlan bűncselekmények szankciójának kérdését illetően végleges álláspont még nem alakult ki, annyit mégis megállapíthatunk, hogy az ilyen cselekményekre elvben és általában a szándékos büntettekhez fűződő szankciónál enyhébb büntetést kellene előírni. Ennek az enyhébb mértéknek mind a büntetési tétel minimumának, mind maximumának meghatározásánál érvényesülnie kellene. E megoldás mellett szól az a tény, hogy egy és ugyanazon büntett szándékos változatának legenyhébb konkrét megnyilvánulásai mindig súlyosabbak a gondatlan változat legenyhébb eseteinél. És ugyanez a helyzet, ha a két változat legsúlyosabb konkrét jelentkezési eseteit vetjük egybe egymással.

Az általános rész körében a legtöbb elvi kérdés a Btá.-nak a *büntetésekről* szóló rendelkezéseivel kapcsolatban merült fel. Minthogy azonban *Cieslár Viktor* a közelmúltban megjelent és fentebb már idézett dolgozatában az általános rész problémái közül éppen a büntetési rendszer várható átalakulásával foglalkozott a legbehatóbban, a jelen előadásunkban csak olyan büntetéstani kérdésekről fogunk beszélni, amelyekre az említett szerző nem terjeszkedett ki.

Az irodalmi vitáknak az utóbbi években előtérben álló kérdése volt a *párhuzamos büntetési rendszer*. Ebben a kérdésben már csak azért is állást kellett foglalni, mert ez a büntetési rendszer nálunk is alkalmazásra talált a népbírás-

⁹ *Cshikvadze*. A szovjet büntetőjog néhány kérdése a Szovjetunió büntető törvénykönyve tervezetének kidolgozásával kapcsolatban. Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből. IV. (1954.) évf. 11–12. sz. 646. old.

kodásról szóló büntetőjogszabályok életbelépése óta. Újabb keletű büntető-törvényeink ugyan általában már mellőzték a vagylagos büntetések előírását, ennek ellenére azonban még legújabb jogszabályaink között is akadnak olyanok, amelyek a szankciót alternative börtönben vagy pénzbüntetésben állapítják meg.

A párhuzamos büntetési rendszert a következők alapján nem helyeseljük :

Új kódexünk előreláthatólag csupán egy szabadságvesztésbüntetési nemet fog ismerni : a határozott tartamú börtönt, emellett feltehetően lesz még három enyhébb nemű főbüntetés, úm. a javító-nevelő munka, a pénzbüntetés és a bírói megróvás.¹⁰ A börtönnél még a javító-nevelő munka is lényegesen enyhébb büntetés. Ebből magától értetődően következik, hogy csupán egy viszonylag alacsonyabb mértékben megállapítandó börtönbüntetés helyett lehet majd a börtönnél enyhébb büntetési nemek valamelyikére áttérni és ebből a szempontból merőben közömbös lenne, hogy az áttérés az általános enyhítési jog, vagy a különös rész rendelkezései alapján történnék, vagyis az utóbbi megoldás sem biztosítana az egyéniesítésre nagyobb lehetőséget.

Azt sem téveszthetjük szem elől, hogy a javító-nevelő munka és a pénzbüntetés természeténél fogva nem minden személlyel szemben alkalmazható, ezért a vagylagos büntetések büntetlenkénti előírása helyett sokkal célszerűbb az olyan általános részi szabályozás, amely arra ad felhatalmazást a bíróságnak, hogy a törvény által alacsonyabb mértékben meghatározott börtönbüntetésről bármely enyhébb büntetési nemre áttérjen.

Végül az a körülmény is a párhuzamos büntetési rendszer ellen szól, hogy az bizonyos fokig mindig gyengíti a büntetőjog generálpreventív hatását.

Az egyes büntetési nemek közül csupán a foglalkozástól eltiltással kívánunk foglalkozni.

A *foglalkozástól való eltiltásnak* a Btá. 43. §-ában történt szabályozása, szerkezeténél fogva, egy logikai ellentmondást foglal magában. Ezt az ellentmondást a miniszteri indokolás sem oszlatja el, sőt még szemléltetőbbé teszi.

A törvény szövegéből is az következik, amit a miniszteri indokolás magyarázatában félreérthetetlenül meg is mond, hogy »a 43. § értelmében a foglalkozástól való eltiltás bizonyos esetekben a bíróság belátásától függ [(1) bek.], más esetekben [(2) bek.] kötelező«. Ebből pedig, ha a két bekezdést egymással egybevetjük, az következik, hogy azzal szemben, aki a szakképzettséget kívánó foglalkozása szabályainak megszegésével vagy az azokban való járatlansága következtében követ el büntettet, avagy foglalkozásának felhasználásával szándékos büntettet követ el, ki *kell* mondani a foglalkozástól való eltiltást, ha egy évnél hosszabb tartamú börtönbüntetést alkalmaznak, vagy ha az elkövetőnek foglalkozásában meghagyása a társadalomra veszélyt jelent, míg ha ezen utóbbi

¹⁰ A halálbüntetést kivételes jellegre való tekintettel ennél a kérdésnél figyelmen kívül hagyhatjuk. Megjegyzendő azonban, hogy a vagylagos büntetések mellett még leginkább az esetre hozhatók fel érvek, ha az alternatív büntetések egyike halálbüntetés.

körülmények egyike sem forog fenn, tehát a főbüntetés nem haladja meg az egy évi börtönt és az elkövetőnek a foglalkozásában meghagyása sem jelent veszélyt a társadalomra, a foglalkozástól való eltiltást ki lehet mondani. Amint látjuk, a 43. § (1) bekezdésén alapuló eltiltás előfeltétele az is, hogy a foglalkozása szabályait megszegő vagy a foglalkozásával visszaélő büntetetlen foglalkozásában való meghagyása ne jelentsen veszélyt a társadalomra, mert ellenkező esetben az eltiltás kötelező kimondásának a (2) bekezdésében szabályozott esete forog fenn. És éppen ebben van az előbb jelzett logikai ellentmondás, mert a foglalkozástól való eltiltásnak a jogalapja véleményünk szerint egyedül és kizárólag csak az lehet, hogy az elkövetőnek a foglalkozásában való további meghagyása a társadalomra veszélyt jelentene. Ha ez a jogalap hiányzik, nincs semmi értelme és célja a szóban forgó büntetésnek, sőt az egyenesen hátrányos a társadalom szempontjából.

Az előadottakra való tekintettel a 43. §-t akként kellene átszövegezni, hogy az említett ellentmondás kiküszöbölődjék. Ez oly módon volna elérhető, hogy új büntetőtörvénykönyvünk a foglalkozástól való eltiltásnak csak kötelező eseteit szabályozná, éspedig az eltiltást a jelenlegi (1) bekezdés *a*) és *b*) pontjában említett feltételek meglétekor ki kellene mondani, ha 1. az elkövetőnek a foglalkozásában való meghagyása a társadalomra veszélyt jelent, vagy ha 2. a kiszabott börtönbüntetés egy bizonyos maximumot meghalad.

A félreértések elkerülése végett hangsúlyoznunk kell, hogy abban már logikai törés nincs, hogy a törvény az egy évnél súlyosabb börtönbüntetés kiszabásának esetére, a bírósági megítélés kizárásával, teszi kötelezővé a foglalkozástól való eltiltás kimondását, mert ilyenkor ennek a büntetésnek a jogalapját, a cselekmény súlyára való tekintettel, praesumptio iuris et de iure alapján fennforgónak tartja. Más kérdés az, hogy az igazságtalan döntések elkerülése végett nem lehetne-e az eltiltást minden esetben a bíróság mérlegelésétől függővé tenni, vagy hogy abban az esetben, ha egy bizonyos tartamú főbüntetés esetén továbbra is szükségképpen ki kellene szabni a kérdéses mellékbüntetést, nem lenne-e helyesebb a főbüntetés mai alsó határának két évre való felemelése.

A *biztonsági őrizetre* vonatkozó törvényi rendelkezések tekintetében az a vélemény alakult ki, hogy ezeket a rendelkezéseket ki kellene terjeszteni a beszámítási képességet nélkülöző patológikus alkoholistákra és kábítószer-élvezőkre is.

A biztonsági őrizet kérdésével függ össze a korlátolt beszámítási képességű személyek különleges büntetőjogi kezelésének problémája is.

Komoly tudományos érvekkel alátámasztott javaslat hangzott el arra vonatkozólag, hogy a korlátolt beszámítási képességűek közül legalábbis a legnagyobb számot kitevő gyengeelméjűek részére egy új típusú szabadságvesztésbüntetés rendszeresíttessék, mert ezeknél az egyéneknél csakis különleges gyógypedagógiai intézkedések (munkaterápia) alkalmazásával valósíthatók meg a büntetés céljai.

Annyi bizonyos, hogy a vádlottak padjára lényegesen gyakrabban kerülnek korlátozott szellemi értékű, mint elmeállapotuknál fogva beszámítási képességet nélkülöző személyek és így az előbbiekkal való helyes bánásmód gyakorlati szempontból igen nagy jelentőségű.

Az sem kétséges, és ezt a gyakorlati tapasztalatok mutatták, hogy a korlátozott szellemi állapotúak túlnyomóan ingerlékeny, viharos gyorsasággal fellépő indulatkitörésekre hajlamos, izgága és kötekedő, mások hibáit felnagyító, irigy és alaptalanul vádaskodó, intrikus, bujtogató, lázító és egyenetlenséget szító egyének. Mindezek alapján a büntetőjogi szakértők egyöntetűen megállapították, hogy ezek az egyének azok, akik a közösség rendjét állandóan veszélyeztetik, a nyugalmat zavarják és az intézeti rend fenntartását rendkívüli mértékben megnehezítik.

A mondottakból azonban, az elmeorvosszakértők álláspontjával is összhangban, nem következik az, hogy az elmeállapotuknál fogva csökkent beszámítási képességű személyekkel, vagy azoknak akárcsak bizonyos csoportjaival szemben különleges nemű büntetést alkalmazzanak. Ebből kifolyólag a kérdés rendezése nem is a Btk-re, hanem a büntetésvégrehajtási jog körébe tartozik. A végrehajtás területén azonban a sajátos intézkedések megtétele indokolt. Mindenesetre kívánatos lenne, ha erre megfelelő lehetőség van, a nagyobb mérvben korlátozott beszámítási képességű büntetéseken a büntetést a többi elítélttől elkülönítetten, különleges szakképzettségű felügyelőszemélyzet ellenőrzése alatt végrehajtani.

A korlátozott beszámítási képességű alkoholistákra és kábítószerrel rendszeresen élőkre nézve az a javaslat hangzott el, hogy az ilyen büntetésekkal szemben a szabadságvesztés büntetés végrehajtása előtt és a végrehajtás után bírói határozat alapján egészségügyi gondozást kellene foganatosítani, ha a bűncselekmény elkövetésében kóros szenvedélyük jelentős okként közrehatott.

Ebben a kérdésben is az előzőhöz hasonló a helyzet. Eszerint a szóban forgó elítélteknél a büntetés végrehajtása során elvonókúrát kellene alkalmazni orvosi felügyelet és kezelés mellett. A végrehajtás utáni elvonókúra, az ún. utógondozás azonban, noha az is kétségtelenül helyes elgondoláson alapszik, merőben kívülesik a büntetőjog keretein.

A Btá-nak a *büntetés végrehajtása feltételes felfüggesztését* szabályozó 55. §-át több vonatkozásban módosítani kellene.

Ez idő szerint nincs akadálya annak, hogy a büntetés végrehajtásának felfüggesztése esetén a mellékbüntetésként kiszabott pénzbüntetést végrehajtsák. A bírósági gyakorlatban széles körben érvényesül is ilyen irányzat. Ily módon azonban a pénzbüntetés az adott esetben a törvény által megszabott rendeltetésétől eltérően mellékbüntetésből lényegileg főbüntetéssé alakul át.

A próbaidőnek egységes időtartamban történt megállapítása hátrányos az egyéniesítés érdeke szempontjából. A cselekmény és az elkövető sajátos körülményei nem csupán a büntetés kiszabása során, hanem a próbaidő megállapítá-

sánál is figyelembevételt igényelnek. Célszerű lenne tehát, ha a próbaidő a jövőben egy, két, illetőleg három év lenne, amely háromféle időtartam közül a bíróság mérlegelés alapján választhatna.

Az 55. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezés szövegezéséből kitűnőleg a felfüggesztés alkalmazásánál a bíróságnak a büntetés céljai közül csupán a speciális prevencióra kellene figyelemmel lennie. Ugyanennek a rendelkezésnek a Btá. egyéb intézkedéseivel, így különösen az 50. §-ának (1) bekezdésével való egybevetéséből azonban arra a következtetésre kell jutni, hogy ha a felfüggesztés a büntetés generálpreventív célját veszélyeztetné (ez az eset pl. akkor, ha a vád tárgyává tett cselekmény széles körben elharapódzott), a kedvezményt ugyancsak mellőzni kell. Ugyanezen az állásponton vannak a szovjet büntetőjogtudomány művelői is, annak ellenére, hogy amint azt *Iszajev* professzor megállapítja, a szovjet jogszabályok ugyancsak kizárólag a speciális prevenció szemszögéből nézve szabályozták a feltételes elítélést.¹¹ Bár a Legfelsőbb Bíróság X. sz. büntető elvi döntésének az a megállapítása, hogy az elkövetőt a felfüggesztés kedvezményére érdemessé tevő »kivételes körülményeknek abban a tekintetben is biztosítékot kell nyújtaniok, hogy a büntetés általános visszatartó hatása a végrehajtás felfüggesztése ellenére is maradéktalanul érvényesülni fog«, a helyes útmutatást bírói gyakorlatunk számára szintén megadta, mégis kívánatos lenne, ha a felfüggesztésről intézkedő törvényhely maga is utalna erre a szempontra.

A bírói gyakorlatban nem tekinthető tisztázottnak az a kérdés, hogy amennyiben több bűncselekményre nézve ugyanazt a mellékbüntetést állapítja meg a törvény, érvényesülhetnek-e értelemszerűen az *összbüntetésnek* a Btá. 57. §-ában kifejezésre jutó elvei, azaz a kiszabandó mellékbüntetés mértéke felemelhető-e. A mellékbüntetésnek bűnhalmazat esetére való alkalmazásáról intézkedő 58. § szövszerinti jelentése szerint ugyanis a bíróság több azonos mellékbüntetéssel büntetendő bűntett találkozása esetén a mellékbüntetést csupán a leg súlyosabb bűntett következményeként állapíthatja meg és ennek kiszabásánál nem lehet figyelemmel a hasonló mellékbüntetéssel fenyegetett többi bűntettre.

Mint hogy nincs indokoltsága annak, hogy az asperáció elve a mellékbüntetések vonatkozásában az elkobzás kivételével törést szenvedjen, az új törvénykönyvbe egy olyan értelmű rendelkezést kellene felvenni, hogy »ha a törvény a cselekmények közül többre állapít meg ugyanolyan mellékbüntetést, ennek mértékét valamennyi ilyen cselekmény figyelembe vételével kell megállapítani; a mellékbüntetésnek legmagasabb mértéke azonban ilyenkor sem haladható meg«.

Ezzel az elgondolással összhangban módosításra szorulna az 59. §-nak a mellékbüntetések utólagos összbüntetésbe foglalásáról szóló (3) bekezdése is, mégpedig gondoskodni kellene arról, hogy a mellékbüntetéseket utólagos összbüntetésbe foglalásuk esetében a jogerős ítéletekkel kiszabott azonos mellék-

¹¹ Szovjet büntetőjog. Általános rész. 423. old.

büntetések figyelembevételével szabják ki.¹² És ki kellene mondani azt is, hogy az összbüntetés nem érheti el a jögerősen kiszabott azonos mellékbüntetések együttes mértékét és nem haladhatja meg a mellékbüntetésnek a törvényben meghatározott legmagasabb mértékét.

Az általános rész körébe tartozó intézmények közül végül még röviden érintenünk kell a *rehabilitációt*.

Ha a rehabilitáció intézményének hazánkban való történeti kialakulását és fejlődésének útját áttekintjük, azt látjuk, hogy annak tulajdonképpeni rendeltetését csak szocialista jogunk biztosította. A burzsoá jog ettől osztályjellegére való tekintettel egyenesen óvakodott. Csupán a Btá. tette lehetővé azt, hogy a rehabilitált egyénről teljesen eltűnjék a büntetettségtől, mert ez a törvény terjesztette ki a mentesítést az ítélet büntetőjogi következményeire is.

A Btá. rendelkezései ezen a területen is jól beváltak. Bizonyos kiegészítések és módosítások azonban ennek ellenére itt is szükségesnek látszanak. Már maga az a körülmény, hogy a főbüntetések száma a javító-nevelő munkával és a bírói megrovással meg fog szaporodni, indokoltá tenné a törvény erejénél fogva beálló mentesítés körének kiszélesítését. Ennél a két enyhe súlyú büntetésnél a büntetés végrehajtása után egy évvel beállhatna már a rehabilitáció. A fiatal korban elkövetett bűntett tekintetében az az álláspont alakult ki, hogy a mai jogállapotot egyfelől szigorítani kellene, mégpedig úgy, hogy csak a büntetés végrehajtása után következzen be a rehabilitáció, másfelől a szocialista humanizmus elvéből folyóan enyhíteni annyiban, hogy a kiszabott büntetés mértékére való tekintet nélkül a mentesítés mindig a törvény erejénél fogva álljon be.

Az előzetes, más szóval azonnali bírói rehabilitációt viszont, egyöntetű álláspont szerint, el kellene ejteni. Ez a változat valóban nehezen fér össze a szóban forgó intézmény alap gondolatával, amely szerint a büntetett előlethez fűződő hátrányok alóli mentesítés voltaképpen az elítélt műve, amennyiben arra neki az elítélést követő magatartásával rá kell szolgálnia, azt ki kell érdemelnie.

II.

A megalkotandó büntetőtörvénykönyvünkben az általános résztől eltérően a *különös résznek* már egészen új arculata lesz. Ez nem csupán szerkezetében, továbbá egész sor új tényállás megjelenésében és egyes elavult tényállások eltűnésében fog kifejezésre jutni, hanem abban is, hogy alig lesz olyan tényállása, amely teljesen meg fog egyezni mai előképével. Szükségképpeni következménye ez annak, hogy a jórészt más történelmi feltételek között, más uralkodó osztály érdekében keletkezett törvényi tényállások helyett olyan különös részi rendel-

¹² Egyes bírósági határozatok utólagos összbüntetésbefoglalás esetén ez azonos nemű mellékbüntetések tekintetében már most is alkalmazzák az asperáció elvét. Vö. pl. : Legf. Bír. Bf. III. 1558/1954. sz. (közzétéve : Bírósági Határozatok, 1955. évf. 3. sz. 67–68. old.), továbbá Szegedi megyei bíróság Bf. I. 1272/1953. sz. (Bírósági határozatok, 1954. évf. 3. sz. 72. old.)

kezésekre van szükség, amelyek mindenben megfelelnek a szocializmus építése követelményeinek.

Arra a dolog természeténél fogva nem vállalkozhatunk, hogy egy előadás keretében az egyes bűncselekmény-csoportokon végighaladva az azok körében felmerülő elvi kérdéseket ismertessük. A reánk háruló feladatnak azt tekintjük, hogy a különös rész egészére kiható *alapvető* elvi kérdéseket vegyük vizsgálat alá. Miután azonban *Cieslár Viktor* a különös rész rendszerét és a jogi tárgy problematikáját többször idézett dolgozatában kellő alaposággal már kifejtette¹³, a továbbiakban az alapvető kérdések közül is csupán a *törvényi tényállások*, valamint a *minősített esetek* szerkezetével és a *szabadságvesztésbüntetés különös részbeli rendszerével* fogunk foglalkozni.

Szocialista büntetőjogunknak az Alkotmányban is kifejezésre juttatott egyik legfontosabb célja az, hogy a dolgozókat a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására nevelje. Ez a cél egyebek közt csak abban az esetben valósulhat meg, ha a törvény szerkesztői az egyes *tényállásokat* úgy alkotják meg, hogy azok világosak, könnyen érthetőek, életteljesek legyenek.

Ebből a szempontból először is azt kell tisztáznunk, hogy nem lenne-e indokolt legalább a legismertebb bűncselekményekre nézve a bűncselekmény ismérveinek kiemelését tartalmazó körülírást, az ún. leíró diszpozíciót mellőzni és ehelyett a bűncselekmény puszta elnevezésében álló egyszerű diszpozíciót alkalmazni. Ez a kérdés a Szovjetunió büntetőtörvénykönyvének tervezetével kapcsolatban a szovjet jogászok között is élénk vita tárgya. *Tagyevoszjan* pl. a leghatározottabban síkra szállt az egyszerű diszpozíciók körének kiszélesítése mellett. »A törvénykönyv nem tankönyv — írja — és szükségtelen a törvénykönyvnek olyan meghatározásokkal való megterhelése, amelyek közül... sok lényegében egyáltalán semmit nem határoz meg. Ki nem tudja például, hogy mi az a lopás? Ha azonban a lopást úgy határozzuk meg, mint idegen vagyontárgy titokban történt eltulajdonítását, rögtön új kérdések merülnek fel: mi az az eltulajdonítás, miben különbözik a titokban történt eltulajdonítás a nyíltan történt elvételtől, lehet-e lopásnak tekinteni azt, ha valaki alvó ember vagyontárgyát tulajdonítja el stb.«¹⁴ Ezzel szemben *Cshikvadze* professzor azzal a kíváncsalommal lép fel, hogy az egyes bűncselekmények törvényi tényállásait pontosan határozzák meg, mert ez elvi jelentőségű a bírói és ügyészi szervek tevékenységében érvényesülő egységes szocialista törvényesség megszilárdítása érdekében.¹⁵

A magunk részéről *Cshikvadze* álláspontjával összhangban az egyszerű diszpozíció ellen foglalunk állást. Az ilyen diszpozícióba foglalt tényállást ugyanis a jogalkalmazóknak kellene elemekre felbontaniok. Ámde az egyszerű

¹³ *Cieslár Viktor*, i. h. 94–100. old.

¹⁴ *Tagyevoszjan*, Hozzászólás a szovjet büntetőtörvénykönyv tervezetének kidolgozásához. Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből. V. (1955) évf. I. sz. 8. old.

¹⁵ *Cshikvadze*, i. h. 640. old.

diszpozíció természeténél fogva nem kelthet minden elemére nézve a jogalkalmazókban teljesen egyöntetű képzeteket és éppen ez okból rejtene veszélyt magában a szocialista törvényesség szempontjából.

A burzsoá büntetőtörvénykönyvekben gyakori jelenség a bűncselekmények kazuisztikus körülírása, az egyes ismérvek túlzott specializálása, messzemenő részletezése. A burzsoá jogalkotók úgy vélték, hogy csak a részletező körülírás kimerítő, hogy csak az teheti lehetővé az összes büntetéstérdemlő esetek megtorlását. Hatályos jogunkban nem egy ilyen tényállással találkozunk. Talán elég, ha e tekintetben az egyik legkiáltóbb példára, a gyűjtogatásra utalunk. E büntetettnek a BHÖ. 162. és 163. pontjában foglalt két tényállása több mint 20 elkövetési tárgy felsorolását tartalmazza.

A kazuisztikus tényállások éppen terjengősségüknél fogva nehezen érthetőek. A benyomás, amit róluk az olvasó kap, szétfolyó és homályos. Emellett az ilyen tényállások pontosan az ellenkező következménnyel járnak, mint amit tőlük megalkotóik vártak, mert térfogatuk terjengősségükkel nem hogy tágul, hanem szűkül. Bármily ellentmondásnak tűnjék is, mégis tény, hogy minél bőbeszédűbb egy tényállás, annál kevesebbet mond, minél több mozzanatot tartalmaz, annál kevesebb konkrét cselekményt ölelhet fel. *Anselm Feuerbach* bajor büntetőjogász, aki a maga idejében haladó volt,¹⁶ másfél évszázaddal ezelőtt azt hirdette már, hogy a kazuisztikus tényállás nem kimerítő és tele van hézagokkal (»eben durch ihre Ausführlichkeit unvollständig und voll Lücken sei«).¹⁷

A kazuisztikával nem szabad összetéveszteni azt a szerkesztési módot, amikor egyik-másik tényállásba az annak elemét képező elkövetési tárgy, elkövetési magatartás stb. legjellegzetesebb változatait példaképpen belefoglalja a jogszabály. Ez az eljárás nagyon is összefér a szocialista büntetőjog törvényszerkesztési elveivel, mert a kérdéses tényállási elem élesebb megvilágításával hozzájárul a tényállás plasztikusabbá tételéhez. Különösen egyes új típusú bűncselekményeknél helyénvaló az ilyen példálódzás. Így, hogy csak egy esetet mondjunk, az eddig ismeretlen garázdálkodás (huligánság) büntettének tervbevett elkövetési magatartása: a nyilvános helyen való garázdálkodás. Mennyivel többet mond majd számunkra a tényállás, ha abban külön ki lesz emelve a garázdálkodás egy-két legjellegzetesebb megnyilvánulása is.

A jogszabály mindig absztrahál. Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy minél jobban absztrahál egy rendelkezés, annál többet veszít életteljességéből. A leíró diszpozíciók meghatározásánál tehát arra kell törekednünk, hogy az absztrahálásban kellő mértéket tartsunk, hogy így az egyes bűncselekmény-fogalmak az egyszerű dolgozók előtt is szemléletesek legyenek és azokat mindenki könnyen megérthesse.

¹⁶ Pozitíven értékeli Feuerbachot több vonatkozásban *Gerats* professzor is »Die strafrechtliche Verantwortlichkeit in der Deutschen Demokratischen Republik« c. művében. Berlin, 1952. 63. old.

¹⁷ *Feuerbach*, Kritik des Kleinschrodischen Entwurfes. Giessen, 1804. 11. old.

Bármennyire igyekezzenek is azonban a törvényszerkesztők arra, hogy a tényállások kifejezők, beszédesek legyenek, *kivételesen* mégis túl kell menniök az absztrahálásban az erre nézve általában kívánatos határon. Erre óhatatlanul is olyankor kerül sor, amikor kizárólag magasabb fokú absztrakció útján alkotható csak meg úgy a tényállás, hogy annak keretei a bűncselekmény valamennyi büntetést érdemlő változatát átfogják.

Az imént említett kivételes útra kellene lépni pl. a sajátképi hivatali bűncselekmények tényállásainak szerkezeti felépítésénél. A büntetési minősítést igénylő hivatali kötelességszegéseknek ugyanis igen sokféle változata képzelhető. Ezeket a változatokat a jogszabály szerkesztői a maguk teljességében nem tekinthetik át. Speciális törvényi tényállások alkotása tehát szükségképpen azzal a veszéllyel járna, hogy a fegyelmi jog területén maradnának egyes olyan cselekmények, amelyeknek büntetési rangra emelése feltétlenül indokolt.

A tényállások szerkezete szempontjából fontos kérdés az is, hogy abban az esetben, amikor a tényállás valamely mozzanata egyaránt kifejezhető olyan ismérvvvel, amely a bírótól mérlegelést követel és olyannal, amely pusztá bírói ténymegállapítást, megismerő, kognitív tevékenységet feltételez, melyiket válassza a kodifikátor.

A dolog természeténél fogva ez a választási lehetőség a tényállási elemeknek aránylag szűk körénél merülhet csupán fel, mert a tényállási elemek többsége csak kognitív jellegű lehet. De ahol a választás lehetősége megvan, ott *általában* a mérlegelhető ismérvek mellett kell döntenünk, mert ezek lényegesen hatékonyabb eszközei a társadalom védelmének, mint a kognitív mozzanatok. Az utóbbiak ti. túlságosan merev határokat állapítanak meg, aminek következtében egymással közeli rokonságban levő jelenségek teljesen eltérő büntetőjogi értékelésben részesülnek. A kifogás alá eső ismérveknek az alaptényállásokba való iktatása pedig rendszerint még azt a következményt is maga után vonja, hogy egyes büntetést érdemlő cselekmények büntetlenül maradnak, viszont büntetést nem igénylő cselekményekre büntetést kell kiszabni.

Ilyen előzmények után érthetővé válik az, hogy miért kívánatos kerülni az ún. aritmetikai ismérveket, így pl. a különböző értékhatárokat és a gyógyulási időtartamokra utaló ismérveket is.

Kivétel nélkül azonban a szóbanlevő elv sem vihető keresztül. Ha a mérlegeléstől feltételezett mozzanat eldöntése nagy nehézségekbe ütköznék, vagy ha az igen bizonytalan lenne s így a törvénybeiktatása veszélyeztetné a bírói gyakorlat egyöntetűségét és ezen keresztül a szocialista törvényességet, ahelyett mégis a kognitív ismérvhez kell folyamodni. Ezért indokolt pl. a megfertőztetés bünteténél továbbra is megmaradni a passzív alany életkorának meghatározása mellett, ahelyett, hogy az életkort »a nemileg még nem érett személy« kritériumával váltsanánk fel.

Egyes tényállási elemeknek a törvényben leendő meghatározása továbbra is szükséges lesz. Ilyen hiteles értelmezésre nemcsak mérlegeléshez kötött,

hanem kognitív elemek (mint pl. a hivatalos személy, a csoport stb.) is szorulhatnak. Csupán arra kell a kodifikátoroknak ügyelniük, hogy amennyiben a magyarázat valamely mérlegelhető mozzanatra vonatkozik, az értelmező szabályt ne tűzdeljék tele kognitív ismérvekkel, hanem a megvilágítást igénylő fogalmat ugyancsak mérlegelhető, vagy legalább döntő részében ilyen ismérvekből álló meghatározással írják körül. Az ellenkező esetben mindazt, amit megnyertünk a vámon, elveszítjük a réven. A BTK. több ízben is ilyen helytelen módon járt el. Itt is csak egy példát említve, utalunk a számos bűncselekmény elemét alkotó fenyegetés különböző autentikus interpretációira.

Azzal a kérdéssel is foglalkozni kell, hogy az új törvénykönyvben is indokolt lenne-e bizonyos bűncselekményeknél a cselekmény befejező mozzanatát a büntető rendelkezéssel távoltartani, szándékolt sérelem vagy veszély beállását megelőző szakra helyezni, tehát a lényegileg csupán kísérletként jelentkező cselekményt formailag befejezett büntetté nyilvánítani, amint ez pl. a pénzhamisításnak a BHÖ. 280. pontja alá eső változatánál és több más bűncselekménynél is történt. Ez a szerkesztési mód a kísérlet büntetésének a befejezett bűncselekmény büntetésével történt egyenlősítése folytán immár általában mellőzhető. De a mellőzés mellett szól az az érv is, hogy a most szóvá tett tényállásokkal kapcsolatban a jogalkalmazás területén különösen akkor merültek fel nehézségek, amikor valaki a tettes cselekvőségének csupán ahhoz a részéhez nyújtott segítséget, amely a jog által távoltartani szándékolt eredmény bekövetkezését még megelőzte ugyan, de a tényállás kereteim már kivülesett. A nehézség abban állott, hogy vitássá vált, vajon ilyenkor hogyan minősítessék a kérdéses előmozdító tevékenység. A helyes értelmezés szerint ugyanis bűnsegélynek aligha tekinthető.

Az előkészítő cselekmények tényállásainak szerkezetét illetően kívánatos, hogy azoknál a bűncselekményeknél, amelyeknél a büntettnek e legkorábbi szaka is büntetést érdemel — hacsak nem a legsúlyosabb bűncselekményekről van szó — csupán az olyan előkészület legyen büntethető, amelyben az elkövetőnek a büntett véghezvitelére vagy az abban való közreműködésre irányuló szándéka félreérthetetlenül kifejezésre jut. Ilyen cselekmények az elkövetésre való felhívás, az elkövetésre ajánkozás, erre felhívás folytán vállalkozás, valamint a szövetség.

Ahhoz, hogy a tényállások a már korábban említett rendeltetésüket maradéktalanul betölthessék, az eddigiénél lényegesen nagyobb figyelmet kell szentelnünk a nyelvi szempontokra is. A tényállásokat olyan kifejezésekből kell felépíteni, amelyek a nemzeti nyelv, tehát azon nyelv szótári szókészletéhez tartoznak, amelyről Sztálin azt tanítja, hogy közös a nemzet valamennyi tagja és egységes az egész nemzet számára.¹⁸ Az olyan kifejezéseket tehát, amelyek csak egyes rétegek tagjai között használatosak, feltétlenül mellőzni kell, mert

¹⁸ Sztálin, Marxizmus és nyelvtudomány, 13. old.

azok — miként ugyancsak Sztálin írja — »egyáltalában nem alkalmasak, mint az emberek érintkezésének eszközei, a társadalom egésze számára«. ¹⁹

A joggyakorlat egységét erősen veszélyeztetheti és így jogbizonytalansághoz vezethet az is, ha valamely jogszabály különböző fogalmakat ugyanazzal a kifejezéssel, egy és ugyanazt a fogalmat pedig eltérő, ha mindjárt szinonimákként is használatos kifejezésekkel jelöl meg. Hatályos jogunkban főleg ez az utóbbi visszasság gyakori. Így pl. törvényeink a célzatot e szón kívül különböző más szavakkal is, mint törekszik, irányul stb. fejezik ki. Amint arról tájékozva vagyunk, máris kialakulóban van egy olyan ítélkezési gyakorlat, amely a »valamire irányul« megjelölésben nem lát célzatos magatartást.

Rátérve a *minősített esetekre*, tudvalevő, hogy azok a büntetnek olyan változatai, amelyeket a jogszabály az alaptényállásból avégett emelt ki, hogy reájuk az alaptényálláshoz fűzött szankciónál súlyosabb vagy enyhébb büntetést állapítson meg. Az enyhébb büntetési tételt maga után vonó alakzatokat privilegizált eseteknek is nevezi a tudomány.

A minősített esetekkel kapcsolatban elsősorban azt a kérdést kell eldönteni, hogy továbbra is fennmaradjon-e az a rendszer, amelyet a büntetőtörvénykönyvek általában követnek, vagyis az, hogy az alapbüntetéstől eltérő büntetés előfeltételeit a jogszabály specializálja. Vagy nem lenne-e helyesebb a büntetést fokozó eseteknél az 1950. évi csehszlovák büntetőtörvénykönyv módszerét átvenni, amely néhány speciális minősítő körülmény felemlítése után azokhoz igen gyakran hozzáfűzi a következő generális klauzulát: »vagy ha egyéb különösen súlyosbító körülmény forog fenn«.

Az nem lehet vitás, hogy bármily körültekintéssel és lelkiismeretességgel járjanak is el a törvényjavaslatok szerkesztői a minősített esetek megállapításánál, a gyakorlatban mindig fel fognak merülni az olyan körülmények által jellemzett cselekmények, amelyek bennrekedtek az alaptényállásban, holott kiemelésük ugyancsak indokolt lett volna. Így az a több ízben hallott állítás, hogy a minősítő körülményeket mindig a kodifikátorok bizonyosfokú ötletszerűsége jellemzi, nem nélkülöz minden alapot.

Ennek ellenére mégsem ajánlatos a csehszlovák minta követése. A büntetést fokozó körülmények túlnyomó többségének a bíróságok belátására való bízása egyet jelentene azzal, hogy a jogszabály az ötletszerűség vádjának elkerülése érdekében a felelősséget ebben a fontos kérdésben a bíróságokra hárítaná. Ezzel pedig az ötletszerűség nem szűnnék meg, hanem sokkal kirívóbb módon az ítélkezésben nyilatkozna meg. Minduntalan megtörténhetnék, hogy egy és ugyanazt a körülményt az egyik bíróság minősítő hatállyal ruházná fel, a másik pedig nem, ami a szocialista törvényességet veszélyeztetné. És ha a bírák szocialista jogtudatának állandó fejlődése folytán ez a veszély mindjobban csökkenne is, teljesen mégsem enyészhetne el egyhamar.

¹⁹ Sztálin, i. m. 14. old.

A minősítő körülmények kiválasztásánál figyelemmel kell lenni arra, hogy azok a visszasságok, amelyek e tekintetben a Csemegi-kódexben és sok azt kiegészítő jogszabályban előfordulnak, ne ismétlődjenek az új büntetőtvénny-könyvben. A szóban forgó kérdés szempontjából különös gondot kell fordítani azokra a bűncselekményekre, amelyeknek tényállása viszonylag absztraktabb szerkezetű, mert minél elvontabb egy tényállás, annál szélsőségesebb súlyú konkrét cselekményeket fog át, tehát annál több alapot szolgáltat arra, hogy köréből a kodifikátorok minősített és privilegizált eseteket emeljenek ki.

A büntetést fokozó minősített esetek számának természetesen a jövőben is meg kell haladnia a privilegizált esetekét. Ennek a jelenségnek a magyarázata az, hogy a bíróságok számára biztosított általános hatályú enyhítési joggal szemben a büntetési kereteket felfelé, tehát a súlyosítás irányában ezentúl is csupán a bűnhalmazatra vonatkozó rendelkezések fogják kiszélesíteni.

Hatályos jogunk nem egy büntett minősített eseteként kezel olyan cselekményt, amely az illető büntett rendszerinti megnyilvánulási alakja. Az ilyen kiemeléssel azonban az alaptényállás elveszti létjogosultságát és jóformán alkalmazhatatlanná válik. A reávonatkozó rendelkezés pusztá papiros-paragrafussá lesz, amely nem szolgálja az életet. Nincs semmi szükség arra, hogy pl. a kettős házasság súlyosabb büntetés alá essék akkor, ha a tettes a vele házasságra lépő felet házassági kötelékére nézve tévedésbe ejtette, amikor ez a tipikus eset a szóban forgó bűncselekménynél, vagy arra, hogy minősítő hatályt fűzzünk annak a cselekményéhez, aki a magzatelhajtást a terhes nő beleegyezésével nyereségvágyból vitte véghez, amikor az ily motívum hiánya a szóbanlevő cselekménynél csak szórványos kivétel.

Nem szerencsés megoldás az sem, ha a törvény a bűncselekménynek olyan mozzanatához fűz minősítő hatályt, amely mozzanat révén rendszerint egy másik bűncselekmény tényállása is megvalósul. Ebben az esetben a súlyosabban minősülő bűncselekményt a másik büntetssel is halmazatba kell állítani, minekfolytán egy és ugyanaz a momentum kétszeri értékelés alá esik. Pl. a BHÖ. 144. pontjába felvett közokirathamisítás súlyosabban büntetendő, ha a tettes a cselekményt azon célból követi el, hogy ezáltal magának vagy másnak jogtalan vagyoni hasznot szerezzen vagy valakit vagyonában megkárosítson. Az ilyen célból véghezvitt közokirathamisítások azonban éppen e cél folytán az esetek túlnyomó többségében a csalás törvényes fogalma alá is esnek. Ilyen és ehhez hasonló esetekben az a helyes eljárás, ha a jogalkotó vagy mellőzi a minősítő rendelkezést, és az alaptényállás szerinti büntettnek a másik deliktummal való halmazával beéri, vagy e két büntetést törvényi egységbe forrasztja össze, tehát ú. n. komplex bűncselekményt létesít és azt nyilvánítja minősített esetté.

A komplex bűncselekmények alkotásában különben is feltűnő tartózkodás jellemzi a burzsoá jogszabályokat, ez a tartózkodás pedig más vonatkozásban is súlyos hibaforrássá válik. Ha a bíróságok széles körben kénytelenek az egy

cselekvésben gyakran találkozó tényállások halmazát megállapítani, ez mindig a törvényszerkesztési munka fogyatékoságát leplezi le. A kodifikátorok elsőrendű kötelessége, hogy az ilyen halmazatokat komplex bűncselekményeknek, mint minősített eseteknek a törvénybeiktatásával a lehetőséghez képest kiküszöböljék és ezzel a bíróságokat a halmazat megállapításával járó felesleges munkatehertől mentesítve, az ítélezés színvonalának emelését előmozdítsák.

A büntetőtörvénykönyv különös részének megalkotásánál kiemelkedő jelentősége van annak, hogy milyen elvek alapján állapítják meg a *szabadságvesztésbüntetést meghatározó büntetési tételeket*. Azaz, hogy milyen elvek érvényesülnek a büntetési keretek megvonásánál, a minimumok és maximumok megjelölésénél.

A kérdés egyáltalában nem mondható egyszerűnek, ha figyelembe vesszük a büntetési tételek fontos és többirányú rendeltetését.

A büntetési tételeknek mindenekelőtt hűen tükrözniök kell azon bűncselekmények társadalomra veszélyességének az absztrakt súlyát, amelyekre vonatkozó törvényi tényállásokhoz fűződnek. Ezenfelül olyanoknak kell lenniök, hogy pusztá létükkel, tehát a bűncselekmények következményeiként történt kilátásba helyezésükkel a büntetésnek az általános megelőzésben (generális prevencióban) álló célját megfelelően szolgálják. Végül lehetőséget kell szolgáltatniok ahhoz is, hogy konkrét alkalmazásuk esetén a bíróságnak módja legyen az egyéniesítéshez (individualizációhoz) és így ahhoz is, hogy az általános megelőzés mellett a büntetés másik közvetlen céljának, a különös megelőzésnek (speciális prevenciónak) érvényesülése is biztosíttassék.

A Csemegi-kódex a büntetési keretek megállapításánál az öttel való felosztást fogadta el *általános* alapként, amit a Btk. javaslatához fűzött miniszteri indokolás szerint »a felosztás egyszerűségén kívül a határozott időhöz kötött szabadságvesztésbüntetés leghosszabb tartamának 15 évre tett tétele is ajánl.«^{20,21}

A Csemegi-kódexet módosító és kiegészítő büntetőjogszabályokban már egyre inkább a büntetési kereteket mind jobban tágító és a minimumokat erősen csökkentő irányzat érvényesül. Ma már aránylag elég nagy a száma azoknak a bűncselekményeknek, amelyeknek a büntetési tétele pl. 6 hónaptól vagy 1 évtől 10 évig terjedhető börtön.

A most említett irányzat egyébként is jellemző a burzsoá vagy burzsoá eredetű büntetőtörvénykönyvekre. Ez tükröződik többek között a ma még

²⁰ Löw Tóbiás, A Magyar Büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről és teljes anyaggyűjteménye. I. köt. Budapest, 1880. 71. old.

²¹ A büntetteknek határozott tartamú szabadságvesztésbüntetése az ismertett elv alapján ekként fokozódik: 1 évtől 5 évig, 5 évtől 10 évig és 10 évtől 15 évig. Az első, vagyis a legalacsonyabb fok (1 évtől 5 évig) még 3 külön alfokozatra is tagozódik, amennyiben az 1 évtől 5 évig terjedő büntetéssel büntetendő büntettek felül vannak olyanok, amelyeknek büntetését 2 évtől 5 évig és olyanok is, amelyeket 3 évtől 5 évig terjedhető tartamban határoztak meg (ld. Löw: i. h.).

hatályban levő 1932. évi lengyel büntetőtörvénykönyvben,²² vagy az 1937. évi svájci kódexben is.

Egészen más, mégpedig éppen ellenkező a fejlődés iránya a szovjet büntetőjogban. Az OSZFSZK 1926. évi büntetőtörvénykönyvében és a többi szövetséges köztársaságok kódexeiben a büntetési tételek még — amint azt a szovjet büntetőjogi irodalom is megállapítja — meglehetősen tágak. A későbbi büntetőjogalkotásban ellenben — és erre mutat rá *Izajev* professzor is — »a bírói mérlegelést szűkíteni kívánó törekvés észlelhető«.²³

A túl tág büntetési tételek szűkítésére irányuló törekvés egészséges jelenség és helyesen szabja meg a haladás büntetőjogi irányvonalát. Jól mondja tehát *Izajev*, hogy »a bírói mérlegelés határainak szűkítése az 1926. évi Btk.-ben foglalt határokhoz képest, mindenestre szilárdítja a bíró cselekedeteinek törvényes kötöttségét«, de ehhez a megállapításhoz nyomban hozzá is fűzi azt a nagyon is megszívlelendő figyelmeztetést, hogy »ennek a szűkítésnek azonban nem szabad a bírót megfosztania attól a lehetőségtől, hogy a büntetés kiszabásánál ne csak az általános, hanem a különös megelőzés feladatait is figyelembe vehesse«.²⁴

A büntetőjogtudomány tanítása szerint az *általános megelőzés* célját a magas minimumot meghatározó és szűk keretek közé szorított büntetési tételek szolgálják a leghatékonyabban.²⁵ A jogrendszerünkben ismeretlen ilyen büntetési tételek lennének pl. a 4 évtől 5 évig, 6 évtől 8 évig, 10 évtől 13 évig terjedhető börtön.

Az imént említett büntetési cél szempontjából különösen a minimumok magasságának van nagy jelentősége, amely az ingatag egyéneket már eleve megfosztja minden reményétől annak, hogy a bűncselekmények elkövetése esetén esetleg rövid tartamú szabadságvesztésbüntetéssel »ússzák meg« az ügyet.

Már a *különös megelőzés* céljának a tág keretek közt mozgó és alacsony minimumot feltüntető büntetési tételek a legmegfelelőbb eszközei. Ilyen büntetési tételek biztosítják ugyanis a büntetés kiszabása során a bíróság számára a legnagyobb szabadságot, és teszik lehetővé azt, hogy az ügy egyedi sajátosságainak legmegfelelőbb büntetést az adott esetben kiszabhassák. A büntetési tételeknek erre a változtatára már számos példát találunk tételes jogunkban. Ebbe a kategóriába tartoznak egyebek közt a 6 hónaptól 10 évig, 1 évtől 10 évig, 1 évtől 15 évig terjedhető börtön.

Szocialista büntetőjogunk, mint már hangsúlyoztuk, nem egyetlen büntetési cél mellett foglalt állást, hanem azt hirdeti, hogy a büntetéseknek az általános

²² *Andrejew—Lernell—Sawicki*, Das Strafrecht der Volksrepublik Polen. Deutscher Zentralverlag, Berlin, 230. old.

²³ Szovjet büntetőjog. Általános rész. 403. old.

²⁴ I. m. 404. old.

²⁵ I. m. 403—404. old.

és a különös megelőzés egyaránt közvetlen céljai. Ebből pedig az következik, hogy új kódexünk különös része büntetési rendszerének kiépítésénél sem az egyik, sem a másik imént ismertetett variáció alapjára nem lehet helyezkedni, hanem a büntetési kereteket akként kell megállapítani, hogy azok a lehetőséghez képest mindkét büntetési cél érvényesüléséhez alapot nyújtsanak. A magas minimumot feltüntető és szűk keretek gondolatát azért kell elvetni, mert a különös megelőzés céljait szolgáló egyéniesítést úgyszólván teljesen lehetetlenné teszi. Az alacsony minimumot megszabó tág büntetési keretek pedig azért elfogadhatatlanok, mert a generális prevenció szempontjából nem eléggé hatásosak.

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy milyeneknek kellene lenniök azoknak a büntetési kereteknek, amelyek a kétféle nézőpont összeegyeztetése alapján az általános és a különös megelőzés céljának valóraváltását egyaránt előmozdítanák?

A felvetett kérdés megoldása végett a bűncselekményeket három csoportra osztjuk.

A három kategória közül az első csoportba a csekélyebb súlyú bűncselekményeket soroljuk. Értve ezeken azokat, amelyeknél a törvényi büntetés maximuma a 3 évet nem haladja meg. A második kategóriát a *tárgyunk szempontjából* középsúlyúnak nevezett bűncselekmények alkotják. Ilyeneknek azokat tekintjük, amelyek törvényi büntetésének felső határa a 3 évet meghaladja, de a 8 évet nem. Végül a harmadik csoport a súlyos deliktumokat öleli fel. E deliktumok mindazok, amelyeknél a büntetés maximuma meghaladja a 8 évet.

A csekélyebb súlyú bűncselekményeknél a törvényi büntetés alacsony maximumánál fogva a megoldás önként adódik. Itt a büntetési tétel határai szükségképpen viszonylag szűkek és a minimum ugyancsak szükségképpen alacsony. Annak sem látjuk akadályát, ha az ide tartozó deliktumoknál a büntetési tétel minimuma egybeesik majd a börtön generális minimumával.

A középsúlyú bűncselekményeknél — a csekélyebb súlyú bűncselekményekhez egészen közeleső deliktumoktól eltekintve — úgy véljük, hogy a büntetési tételek csak akkor szolgálhatják mindkét büntetési célt, ha a büntetési keretek a 4, illetőleg 5 éves spáciumnál *általában* se nem szűkebbek, se nem tágabbak. Ha tehát a börtönbüntetés pl. 1 évtől 5 évig, 2 évtől 6 évig, 3 évtől 7 évig, 3 évtől 8 évig terjedne.

A súlyos bűncselekményeknél már a 4. és 5. évnél szélesebb büntetési keretek is helyet foglalhatnak. A bűncselekményeknek ebben a körében ugyanis már számos olyan maximumot meghatározó büntetési tétel is fog a dolog természeténél fogva szerepelni, amelynél a 6, 7 vagy 8 éves, sőt a legsúlyosabb maximumot meghatározó büntetési tételknél még a 10 éves spácium is lehetővé teszi majd az általános megelőzés érdekével még összhangban levő minimum megállapítását. Gondoljunk pl. az 5 évtől 12 évig vagy 6 évtől 15 évig terjedhető börtönbüntetésre. Általában minél magasabb a maximum, annál tágabban vonhatók meg a büntetési célok veszélyeztetése nélkül a büntetési tétel határai.

A most mondottakban azonban a kérdés elvi megoldása még nem merült ki.

A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a bíróságok a bűnügyek többségében a büntetést a speciális minimum alatt állapítják meg, tehát rendszeresen élnek a büntetőtörvénykönyv általános részében biztosított enyhítési joggal. Az ilyen judikatura tetemesen gyengíti a különös részben megállapított büntetési tételek általános megelőző hatását, mert az e hatás előmozdítására elsősorban hivatott speciális minimumokat következetesen mellőzi. A köztudatba átmegy az a meggyőződés, hogy a most említett minimumok csak írott rendelkezések, hogy a büntetési tételek minimumát felváltják az általános részben megjelölt minimumok. Mindez pedig egyet jelent azzal, hogy a bíróságok egyszerűen kivetkőztetik természetükből a különös rész szankcióit.

Meg kell azonban állapítani azt is, hogy a kifogás tárgyává tett eljárásért a felelősség, legalábbis a bűncselekmények elég tekintélyes számának vonatkozásában, nem csupán, sőt nem is elsősorban a bíróságokat terheli, hanem magát a jogalkotót. Nem vitás ugyanis, hogy számos bűncselekménynél a törvény a minimumot feleslegesen túl magas időtartamban állapította meg. Az 5 évtől 10 évig vagy a 10 évtől 15 évig terjedhető börtönnél pl. annyira feltűnően és indokolatlanul magas a minimum, hogy ez az esetek többségében egyenesen rákényszeríti a bíróságot a rendkívüli enyhítési jog alkalmazására, ha szocialista jogtudatának megfelelő büntetést akar kiszabni. Az ilyen példák is mutatják, hogy a Csemegi-kódexnek az ötös beosztáson alapuló büntetési rendszere mennyire elhibázott volt.

Mindebből le kell vonni azt a tanulságot, hogy igen sok bűncselekménynél a speciális minimumot alacsonyabban kell megszabni, mint eddig. Csupán ilyen módon lesz egy olyan bírói gyakorlat kifejleszhető, amely csak szórva-nyosan fogja az általános rész kerettágító rendelkezéseit igénybe venni.

Ami most már a maximumokat illeti, azok tekintetében is hasonló tendencia érvényesül a gyakorlatban, mint a minimumoknál. Azt látjuk ugyanis, hogy a bíróságok — a legsúlyosabb típusú bűncselekményektől eltekintve — húzódoznak a törvényi maximum alkalmazásától és még ha a bűncselekmény olyan változata kerül is eléjük, amely az ügy összes körülményeire való figyelemmel a legszigorúbb elbírálást indokolja, a maximum alatt és mondjuk meg mindjárt, rendszerint jóval alatta szabják ki a büntetést. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a bíróságok — ismételten hangsúlyozzuk : a legsúlyosabb típusú bűncselekmények kivételével — új maximumokat állapítottak meg, maguk vonták meg tehát a büntetéseknek a törvényi maximumnál alacsonyabb felső határát. A judikaturában észlelt ez a következetesség ismét részben a jogszabályok helytelen intézkedésében találja magyarázatát. Amennyiben régi jogszabályaink valamely bűncselekmény viszonylatában valóban túl magas maximumot írtak elő, az új büntetési tétel megállapításánál hasznos támpontot nyújthatnak a bírói gyakorlatban kialakult maximumok. De hogy a maximumok vonatkozásban követett judikaturáért sem kizárólag a jogalkotót terheli a felelősség, mutatja az, hogy a

bíróságoknál oly mértékben vált szokássá az az elv, hogy a törvényi maximumok alkalmazása »helytelen«, hogy egyebek közt még az egészen alacsony, tehát a 6 hónapot vagy 1 évet mint felső határt feltüntető büntetési tételekkel fenyegetett bűncselekményeknél sem igen fordul elő az, hogy a maximumnak megfelelő büntetést az adott esetben kiszabnák. Nyilvánvaló, hogy az ítélkezésben megmutatkozó liberalizmus már nem lehet befolyással a kodifikációra az új büntetési tételek megállapításánál.

Rátérve végül a minősített esetekre vonatkozó büntetési tételekre, megállapíthatjuk, hogy a büntetőtörvénykönyvekben gyakran fordul elő két olyan típus is, amelyeknek egyike sem támasztható alá semmiféle elvi indokkal. Az egyik változat abban áll, hogy a minősített esethez fűzött büntetési tétel alsó határa megegyezik az alapcselekmény büntetésének minimumával (pl. az alapbüntetés 6 hónaptól 5 évig terjedhető börtön, a minősített eset büntetése 6 hónaptól 10 évig terjedhető börtön). A másik változat jellegzetessége az, hogy a minősített eset büntetési tételének minimuma megegyezik az alapcselekmény büntetési tételének maximumával (pl. az alapbüntetés 1 évtől 5 évig terjedhető börtön, a minősített eset büntetési tétele 5 évtől 10 évig terjedhető börtön).

Ámde sem az egyik, sem a másik módozat nem elégítheti ki azokat az érdekeket, amelyeknek szolgálatára a minősített esetekre vonatkozó büntetési tételek hivatottak.

Abban az esetben, ha a súlyosabb büntetési tétel alsó határa egybeesik az alapbüntetés minimumával, a minősített eset büntetési tétele nem fejezi ki helyesen a minősítő rendelkezés alá eső cselekmény társadalomra veszélyességének súlyát. Nem lehet ugyanis vitás, hogy a szigorúbb elbírálást igénylő, tehát az alaptényállásból kiemelt törvényi tényállásban meghatározott cselekmény legenyhébb változatának is mindig fokozottabb a társadalomra veszélyessége, mint az alapbűncselekmény legenyhébb változatának. Más szavakkal, ha a minősítő rendelkezés alá eső cselekmény tekintetében az adott esetben mindazok a maximális nyomatékú enyhítő körülmények forognának fenn, mint amelyek az alapbűncselekménynél, az előbbi cselekmény a társadalomra veszélyesség szempontjából — éppen a minősítő körülmény, mint súlyosító többletmozzanat folytán — még mindig feltétlenül súlyosabb lenne az utóbbinál. De a most említett tényen kívül azért is helyteleníteni kell a két büntetési tétel minimumának egyenlősítését, mert ez az eljárás a minősített eset vonatkozásában nem szolgálhatja kellőképpen a büntetés generálpreventív célját.

Ha viszont a minősített eset büntetési tételének minimumát az alapbüntetés maximumának megfelelő mértékben állapítjuk meg, szem elől tévesztjük azt, hogy a minősített esetnek mindig vannak olyan enyhe konkrét megjelenési formái, amelyek súlyban nem érik el az alapcselekmény legsúlyosabb változatait.

Az előadott elgondolások alapján a helyes megoldás az, ha a minősített alakzat büntetési tételének alsó határa meghaladja az alapbüntetés minimumát, de csekélyebb az utóbbi büntetés felső határánál.

Dolgozó népünk, Pártunk vezetésével, hatalmas erőfeszítéseket tesz a szocialista ipar és ezen belül is különösen a nehézipar fejlesztése, a mezőgazdaság szocialista átalakítása s a szocializmus építése által megkövetelt egyéb nagy-jelentőségű feladatok megvalósítása érdekében. A Központi Vezetőség márciusi határozata óta mindenki számára félreérthetetlenül világossá vált az, hogy ezen keresztül biztosítható csak a szocializmus gazdasági alaptörvényének a minél teljesebb érvényesülése is. Új büntetőtörvénykönyvünknek olyannak kell lennie és olyan is lesz, amely a szocialista építést, a szocializmus gazdasági alaptörvényének minél teljesebb érvényesülését gátló cselekményekkel szembeni harchoz hatékony fegyvert ad bíróságaink kezébe és így maradéktalanul betölti szolgálati szerepét.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Az előadáshoz számosan szóltak hozzá a joggyakorlat és a büntetőjogi elmélet művelőinek köréből. Az ismertetés keretében — a felszólalások sorrendjében — közöljük a hozzászólások tartalmi kivonatát és rövid áttekintését.

KOVÁCS ZOLTÁN

Örömmel üdvözölte azt a tény, hogy már a kodifikáció előkészítése során mód nyílik a készülő Btk. néhány fontos elvi kérdésének nyilvános felvetésére és megvitatására. A kodifikáció kedvező feltételei a korszerűség legmagasabb követelményét állítják jogalkotásunk elé.

Ez azt jelenti, hogy a Btá. rendelkezései is jelentős revizióra szorulnak. Ez a revizió nem fogható fel a törvényhozási következetesség és a törvények stabilitása hiányának, hanem a fejlődés parancsló követelményének. Ez a követelmény indokolja azt, hogy az előadásban érintett számos kérdésben Schultheisz professzor fejtegetéseit még következetesebben tovább kell vinni. Ilyen kérdés a Btá. 56. §-ának kérdése, büntetési rendszerünk reformja és az elmebeteg bűnözők felelősségre vonásának rendje.

Schultheisz professzornak a Btá. 56. §-ával kapcsolatban elfoglalt álláspontja a helyes megoldás felé határozott lépéssel visz előre. A Btá. 56. §-ának első fordulata valóban nem a büntetéskiszabás körébe tartozó rendelkezéseket tartalmaz. Az előadó helyesen mutatott rá arra, hogy bűncselekmény csak olyan cselekmény lehet, amelynek társadalomra veszélyessége annyira jelentős, hogy az állam alapjait veszélyezteti vagy a fennálló jogrendet lényegbevágóan sérti. Ezzel az állásfoglalással az előadó megvonta a büntett fogalmának alsó határát és megvilágította azt, hogy a büntetté váláshoz a cselekmény társadalomveszélyességének bizonyos magasabb foka szükséges, mely alatt szükségtelen az állami kényszerintézkedések legsúlyosabbikának, a büntetőjogi intézkedéseknek az alkalmazása. Ilyen álláspont mellett az előadónak tovább kellett volna mennie annál a tételnél, hogy a társadalomra veszélyesség jelentéktelensége esetében csupán büntethetőségi akadály, büntethetőséget kizáró ok forog fenn. Ilyen álláspont mellett el kell jutni addig az egyedül helyes következtetésig, hogy a jelentéktelen társadalomveszélyesség esetében nincs, nem valósul meg bűncselekmény. Ebből a tételből folyik az az anyagi jogi következtetés, hogy a Btá. 56. §-a első fordulata rendelkezéseit nem a büntethetőségi akadályokat tárgyaló fejezetbe, hanem a büntett fogalmi meghatározását adó fejezetbe, a büntett tartalmi meghatározása után kell beiktatni. A rendelkezésnek így kellene hangzania: »Nem képez büntettet az a cselekmény, amely megfelel ugyan valamely büntett törvényi tényállásának, azonban az eset összes körülményeinél fogva annak a társadalomra veszélyessége jelentéktelen«. Ebből a felismerésből folyó perjogi következtetés arra az eredményre vezet, hogy itt nem büntetés mellőzéséről lehet szó, hanem bűncselekmény hiányában felmentő ítéletről.

A Btá. 56. §-a második fordulatából csupán az elkövető személyében beállott társadalomra veszélyesség elenyészésének esetét véli büntethetőséget megszüntető okként fenntartandónak. Ezt a rendelkezést a büntetéskiszabás fejezetéből a büntethetőségi akadályok fejezetébe kell átvinni. Az elkövető

társadalomraveszélyességét elenyészteti az elkövetés után tanúsított feddhetetlen magatartása, tevékeny bűnbánata vagy a körülményekben bekövetkezett változás. Csak az elkövető társadalomraveszélyessége megszűnésének esetéről beszélhetünk egyáltalán. A cselekmény társadalomraveszélyességének önálló megszűnéséről nem lehet szó, mert az az elkövetéskor fennállott és in abstracto az elbíráláskor is fennáll. Ha nem áll fenn, ezt új jogszabálynak kell kifejezésre juttatnia, mely esetben a Btá. 2. §-ánál fogva amúgy is büntetlenséget élvez az elkövető. A büntett elkövetése után a cselekménynek a hatásában vagy megítélésében bekövetkező változás, elenyésztés az enyhítés vonalán érvényesülhet ugyan, de ez nem azonos a cselekmény társadalomraveszélyességének megszűnésével.

A gondatlan cselekmények büntetendőségének kérdésében a törvényesség és a jogalkalmazás egységének követelménye az a további érv, mely támogatja az előadó álláspontját.

Büntetési rendszerünk reformja megköveteli, hogy eddigi tapasztalatainkat és adott lehetőségeinket úgy használjuk fel, hogy a büntetésvégrehajtás a mi viszonyaink között a legkorszerűbb és a büntetési célok szolgálatára ennek folytán a legalkalmasabb legyen. A büntetésekről szóló fejezetben kell meghatározni az egyes büntetések mibenlétét, tartalmát és mértékét, továbbá az egyes büntetési nemeken felül a végrehajtás alkalmazható változatait. A büntetésvégrehajtás elveinek anyagi jogi jelentősége van, ezért ennek felvétele a kódexbe indokolt. Különösen indokolt ez nálunk, ahol a büntetésvégrehajtás kérdése törvényileg rendezetlen. A végrehajtás anyagi jogi jelentőségű elveinek felvétele a büntetési nem és mérték kiválasztásánál a bírónak konkrét segítséget nyújt. Ezen túlmenően a törvényhozónak is ismernie kell ezeket, mert nélküli a különös részben lehetetlen helyesen meghatározni az egyes büntettek szankcióit.

A végrehajtás formáinak törvényi rendezése alapján a bíróságnak kell intézkednie a végrehajtás kiválasztott módjáról. A büntetés egyéniesítése követelményének megfelelően mindenképpel rendezni, differenciálni kell a börtönbüntetés végrehajtási formáit. Az új törvénykönyvben a börtön elnevezés helyett a szabadságvesztést kell a büntetési nemek közé sorolni, majd pedig a szabadságvesztés módjául két változatot: a zárt büntetőintézetet és a munkatelepet kell felvenni. Ezzel nem a büntetési nemek szaporítását kell elérni, hanem a gyakorlatban meghonosodott szabadságvesztés-végrehajtási módok legalizálását és egy büntetési nemen belül a fokozatosság elvének következőes keresztülvitelét.

A szabadságvesztésbüntetés végrehajtása alatt az életkörülmények közötti jelentős eltérés képezi a két forma súlybeli különbségét. Ez a bíróság előtt döntő tényező lesz akkor, amikor a fokozatosság elvének és a büntetés egyéniesítése elvének szem előtt tartásával a zárt büntetőintézet fokozatát átugorhatja. A törvénynek tartalmaznia kell bizonyos iránymutatásokat arra nézve, hogy mely elítéltekkel szemben kell a végrehajtás egyik vagy másik módját alkalmazni. A feltételes szabadságra bocsátás intézménye a fokozatosság rendszerének zárköve lenne. Ebben a kérdésben a bíróság határozna. Nem helyesülhető ugyanis az az állapot, hogy a büntetőbíróság ítéletét bizonyos idő után államigazgatási szervek elengedik. A bíróság hatáskörének ilyen irányú fejlődésére mutat a szovjet törvényhozás fejlődése is.

Az elmeállapotuk miatt beszámíthatatlan, illetőleg korlátoltan beszámítható személyekkel kapcsolatos rendelkezések alapos revízióra szorulnak. Ezt

követelik a szocialista büntetőjog humánus elvei, ezt sürgetik a hazai orvosi körök is

A biztonsági őrizet intézményének fenntartása helyett bírói intézkedésként egyedül jogosult és célszerű intézkedés a kényszergyógykezelés. Nem helyeselhető az előadó álláspontja, aki mintegy kialakult és végleges álláspontként kiterjeszteni javasolja a beszámítási képességet nélkülöző patológus alkoholistákra és kábítószerélvezőkre a biztonsági őrizetbe helyezést. A büntetőtörvény feladata a társadalom védelme, amely két úton érhető el: büntetéssel vagy intézkedéssel. Azzal a bűncselekményt elkövető személlyel szemben, akinél a büntetés alkalmazásának feltételei nem forognak fenn, a büntetőjog nem maradhat tétlenül, hanem a társadalomveszélyes állapot, a bűnözési ok megszüntetésére itt egyedül alkalmas intézkedéshez folyamodik: a gyógyításhoz, a kényszergyógyintézkedéshez. Ezt a kényszergyógykezelést annál célszerűtlenebb és méltatlanabb börtönszerű viszonyok között biztosítani, mivel közveszélyes elmebeteggel szemben egyébként is államigazgatási intézkedést kell alkalmazni. A biztonsági szempontok az elmebetegintézetben megfelelően elérhetők, másfelől gyógyulás esetén az itt őrzött személyt szabadon kell engedni minden büntetőjogi következmény nélkül. A biztonsági őrizetet fenn kell tartani az eljárás alatt álló elkövetőknél, ha az elmebetegség megállapítása végett igazságügyi megfigyelésre van szükség.

A korlátoltan beszámítható személyekkel szemben büntetéselviselési képességükhöz mérten esetleg szabadságvesztésbüntetést kell kiszabni, vagy pedig meg kell honosítani a gyógyító munkatherápiát. A munkatherápia a gyógyítás mellett a büntetést helyettesíti annál a korlátoltan beszámítható elmebetegnél, akivel szemben a büntetés egyébkénti céljai csakis ezzel az eszközzel érhetőek el.

LOSONCZY ISTVÁN

Helyeselte Schultheisz professzornak a Btá. 56. §-ával kapcsolatos állásfoglalását. A gondatlan cselekmények büntetendőségének kérdésénél rámutatott arra, hogy a bűnösségre vonatkozó rendelkezések az általános rész olyan intézkedései, amelyek bármely törvényi tényállás megvalósulása esetén alkalmazásra kerülnek. Mivel a szocialista büntetőjogi felfogás szerint a bűnösség abszolút büntetethezőségi feltétel, ezért a bűnösség törvényi meghatározásával szemben azt a követelményt kell támasztanunk, hogy minden törvényi tényállás megvalósulás esetén alkalmazható legyen. A Btá-nak a gondatlanságra vonatkozó rendelkezései ennek a követelménynek nem felelnek meg. A tudatos gondatlanság esetében ugyanis a figyelem, körütekintés vagy előrelátás elmulasztásáról nincsen szó. A törvény különös részében elvben és általában helyes a büntetést érdemlő gondatlan cselekményeket pönalizálni. A büntetőtörvénykönyv azonban nem elvben és általában, hanem adott történelmi helyzetben és előre tekintve védi a dolgozók társadalmát a büntettek minden fajtája ellen. Lehetséges tehát, hogy figyelemmel az osztályharc követelményeire, állami, társadalmi, gazdasági rendünk adott szakaszára, továbbá a fejlődés tervezett sajátosságaira és ütemére, kívánatosnak mutatkozik a hatékonyabb küzdelem a gondatlan büntettesekkel szemben. A gondatlan bűnelkövetés generális pönalizálása mellett szólnak a következő körülmények: a) a társadalom tagjainak fokozott fegyelemre, gondosságra nevelése; b) a gondatlan cselekmény lehet objektíve veszélyesebb a szándékos bűnelkövetésnél, ha nagyobb értéket veszé-

lyezett vagy sért; c) a szándékos és gondatlan cselekmények finoman egymásba hajló eseteinél, a határeseteknél megkönnyíti a bíróságok minősítési gyakorlatát. Az általános büntetendőség esetleges elfogadása esetén sem helyes azonban parifikálni a szándékos és gondatlan cselekmények büntetését.

A bűnösség formáinak meghatározása mellett a bűnfelelősség elvének kifejezett törvényi rögzítésére volna szükség, amely teljesebben tükröznék a szocialista büntetőjog elvi álláspontját. A bűnösségi formák meghatározásánál figyelemmel kell lenni a nem eredmény bűncselekményekre is, mert a hatályos rendelkezések csak az eredménybüntettekre vonatkoznak.

A szándékos bűnösségi alakzatnál a társadalomveszélyesség tudatának felvétele bár nem szükséges, de nem olyan aggályos, mint ahogyan azt az előadó vázolta. A társadalomveszélyesség tudata impliciten ma is benne foglaltatik a Btá. szándékosság meghatározásában. A következményeket kívánó vagy azokba belenyugvó elkövető ipso facto tudja, hogy ezek a következmények veszélyesek a társadalomra. Erre enged következtetni a Btá. 14. §-a is, hiszen a cselekmény társadalomveszélyességére vonatkozó alapos vagy méltányolható tévedés éppen a bűnösséget zárja ki vagy csökkenti.

A foglalkozástól eltiltás ma hatályos rendelkezéseiben rejlő ellentmondás feloldása nem az előadó által javasolt obligatorius, hanem fakultatív rendelkezés alakjában volna helyesebb. A bíróságnak kellene tehát minden esetben mérlegelnie ennek a mellékbüntetésnek a kiszabását. Ennek az állásfoglalásnak elvi alapja az, hogy nincsen egyetlen obligatorius főbüntetés sem, mert az általános rész enyhítő szakaszai más büntetési nemre való áttérést tesznek lehetővé. Ha ez a főbüntetéseknél így van, akkor fokozottabban indokolt a mellékbüntetéseknél a fakultatív alkalmazás lehetősége, az elkobzást kivéve, ami nem is tekinthető tipikus mellékbüntetésnek.

A Btá.-nak az utólagos összbüntetésre vonatkozó rendelkezéseiben rejlő ellentmondást ugyancsak ki kellene küszöbölni. A kiszabásnál figyelembe jövő ítéleti büntetéstartammal nem állítható szembe felső korlátként a leg súlyosabb cselekményre előírt törvényi maximum másfélszerese. A megoldás az volna, hogy a jogerős ítéletben megállapított büntetések közül a leghosszabb tartamú börtönbüntetés másfélszerese a korlát kiszámításának alapja.

FONYÓ ANTAL

Az előadáshoz kapcsolódva hangsúlyozta, hogy kódexet alkotni teljes elvi tisztasággal úgyszólván lehetetlen feladat. Alapvető büntetőjogi elveknek azonban következetesen érvényesülniök kell. Ilyen elv az, hogy a büntetést csak a társadalomra veszélyesség bizonyos fokát elért cselekményre kell előírni és a büntett létrejötté esetén büntetést ki kell szabni, büntetés alóli mentesítésnek helye nem lehet. Az elkövetéskor fennálló, vagy ezután bekövetkező körülmények indokoltá tehetik a büntetés korlátlan enyhítését, de nem indokolják a büntetés mellőzését. Ilyen elvi állásfoglalásból kiindulva helyes Kovács Zoltán elvtárs álláspontja a Btá. 56. § első fordulatával kapcsolatban. Az 56. § második fordulatánál azonban a büntetés mellőzése bírói kegyelmezési jog bevezetését jelentené, amely kizárólag a legfőbb államhatalmi szerveket illeti meg. Ha a bíróság meg is állapítja, hogy az elkövető az elbíráláskor már nem jelentkezik a társadalomra veszélyesnek, ez csupán azt jelenti, hogy kifelé nem mutatkozik meg a társadalomveszélyesség és az elkövető javára felhozható utólagos magatartás

alapján vélelmezhető a személy társadalomveszélyességének nagymérvű esökkenése. Nincs azonban semmilyen biztosíték arra nézve, hogy az utólagos külső magatartás a tudatnak, a pszichének valóságos tükörképe-e. A cselekmény társadalomveszélyességének utólagos megszűnése esetében ugyancsak szükség van generalpreventív célok érdekében büntetés alkalmazására, hiszen az elkövetéskor a tettes társadalomveszélyes magatartást tanúsított.

A Btá. 56. §-ával kapcsolatban merül fel annak szükségessége, hogy kiemeljük a büntettek köréből azokat a cselekményeket, amelyek valamely jogszabállyal ellentétesek ugyan, de következményeikben egyenesen hasznosak a társadalomra. A jóhiszemű és építő szándékú kockázatvállalásnak — különösen a gazdasági életben előforduló esetekben — büntetőjogi következményekkel terhelése az objektív termelési, gazdálkodási tevékenység társadalomra hasznos érvényesülésének akadályozójává válik. Szükséges volna egy olyan büntetőjogi rendelkezés, amely szerint nem valósít meg büntettet az olyan látszólag jogellenes magatartás, amely a társadalomra hasznos következményekkel jár, feltéve, hogy az elkövető szándéka éppen e hasznos következmények megvalósítására irányult. Nem lenne büntetendő az ilyen elkövető akkor sem, ha a hasznos következmények beálltát előre nem látható véletlen körülmény vagy más személy bűnös magatartása akadályozta meg. Egy ilyen rendelkezés felhúzná a büntetőjogi gátat a dolgozóknak a társadalmi érdekek irányába ható kezdeményező készsége, indokolt és reális kockázatvállalása elől.

Az előadónak a gondatlan cselekmények büntetendősége és büntetése tekintetében elfoglalt álláspontja helyes. A foglalkozástól eltiltás szabályozásánál a Losonczy professzor által javasolt megoldás a célravezető. Az obligatórius megoldás mellett a praesumptio juris et de jure érvényesülése a foglalkozás szabályainak megszegésével kapcsolatos bűncselekmények esetében a realitásoktól elszakadó igazságtalan ítéletekre vezetne. Ugyanis ilyen esetekben az elkövető tudatától független, előnyösen és károsan ható véletlenek, concausáknak igen nagy szerepe van. A büntetőtörvénykönyvünk a bíróságokat sokkal jelentősebb feladatokkal is ellátja, semhogy annak megítélésére alkalmatlannak mutatkoznának, hogy jelent-e veszélyt a társadalomra az elkövetőnek foglalkozásában való meghagyása.

A korlátozott beszámítás intézményével kapcsolatban a Jogtudományi Intézetnek az előadásban megemlített előterjesztése a Budapesti Büntetőjogi Tanszék dolgozóinak állásfoglalásával esik egybe. Az előadó helyesli ugyan a javasolt intézkedések bevezetését, mégis elzárkózik a javaslattól azért, mert felfogása szerint az alkalmazott eszközök kiválasztása korlátoltan beszámítható büntettek megnevelése érdekében véleménye szerint a büntetésvégrehajtási jog körébe tartozik. A védelmi és egyben nevelő eszköz meghatározása a büntetéssel együtt a bíróság feladatai közé tartozik, ez a bíróságnak kizárólagos joga és kötelessége. A bíróság csak akkor rendelhet el gyógypedagógiai vagy más gyógyító intézkedést, ha ezt a büntetőtörvény számára lehetővé teszi. A gyógyító eszközök meghatározása büntetőjogunkban nem jelentene különleges újítást, hiszen a Btá. foglal magában idevonatkozó rendelkezéseket abból az elvből kiindulva, hogy a büntetéssel szemben a bíróságnak kötelessége meghatározni a védelem, a nevelés eszközét. Ha ez nem lenne így, akkor szükségtelen a büntetőtörvénybe iktatni a biztonsági őrizetre vonatkozó rendelkezést, hiszen az igazgatási szervek a közveszélyes elmebetegét amúgy is elmeorvosintézetbe szállíttatják. Ugyanez a helyzet a

gyógypedagógiai nevelésre szoruló fiatalkorú büntettes esetében is. A Jogtudományi Intézet javaslatának újszerűsége abban van, hogy tovább fejleszti a büntettes nevelése érdekében szükséges eszközöket ama cél érdekében, hogy az igazságszolgáltatást megvalósító bíróságok munkája hatékonyabb legyen. E kérdésen túlmenően a büntetőtörvényben kell megjelölni az egyes büntetések végrehajtásának elvi szempontjait, irányelveit is.

SIMOR PÁL

Hozzászólásában az előadásnak a büntetőkódex különös részére vonatkozó tételével foglalkozott.

A törvényi minősítés kérdése önmagában nem tárgyalható, mivel elválaszthatatlan összefüggésben áll a büntetési tételek tárgyszerének kérdésével. A törvényi tényállásokra alkalmazandó büntetési határok megvonásának elvi kérdésével egységben, ettől függően kell vizsgálni és eldönteni azt a kérdést, hogy a törvény milyen gyakran és milyen tág büntetési határok mellett emeljen ki minősített eseteket. Elvi indokoltsággal és nem ötletszerűen, sőt rendszerint törvényi kazuisztikává degradálva kell meghatározni azt a lehetőleg kisszámú, kivételes súlyú bűnösségi körülményt, amelynek minősített esetként kiemelése a büntettek zöménél indokolt.

Az előadásnak a komplex bűncselekmények meghatározásával szemben elfoglalt tételénél helyesebb a Btá. 57. §-ának jelenlegi rendelkezéseire támaszkodva halmazat megállapításával értékelni a bűncselekményekben rejlő minden irányú társadalmi veszélyességet. Komplex bűncselekmény meghatározására csak akkor kerülhet sor, ha a Btá. 57. §-a alapján kiszabható büntetés elégtelen a társadalom védelmére és az alapcselekmények halmazata indokoltá teszi súlyosabb büntetési nemre való áttérést.

A büntetési tartamok kérdésénél nem helyes a büntetés speciális minimumait tekinteni a generalpreventio döntő tényezőjének. A visszatartó hatást elsősorban az ítélezési gyakorlattól, ezt követően a törvényi maximumoktól lehet és kell várni. A büntetési spáciumok szűkítése helyett, azok tágítása tekinthető a helyes álláspontnak egyrészt azért, mert a minősített esetek gyakori megállapításai elkerülhetők, másrészt azért, mert így nem kell kivételes enyhítő rendelkezésekhez folyamodni a büntetés enyhítésénél, amely külön indokolást követel.

SCHULTHEISZ EMIL válasza a hozzászólásokra :

A felszólalások elhangzása után *Schultheisz Emil professzor válaszolt* a hozzászólásokban felvetett azokra a kérdésekre, amelyekre tüzetesebb polémia mellőzésével nyomban reflektálhatott.

Kovács Zoltán alezredes elvtársnak azzal az álláspontjával szemben, hogy a Btá. 56. § első fordulatának nem a büntethetőségi akadályok, hanem a büntett fogalmi meghatározása mellett van helye, kifejtette, hogy a büntethetőségről szóló fejezetben egész sora van Kovács elvtárs szerint is jelenlegi helyén meghagyandó olyan körülményeknek, amelyek nem ún. büntethetőséget kizáró vagy megszüntető okok, hanem a bűncselekmény valamely fogalmi elemét kiküszöbölő és ezzel a bűncselekmény megvalósulását kizáró momentumok. Nem értett egyet a felszólalónak azzal a véleményével sem, hogy a cselekmény társadalomveszélyessége nem szűnhet meg. A cselek-

mény társadalomraveszélyességét két szempontból kell szemlélni, külön tartva egymástól a cselekmény konkrét és absztrakt veszélyességét. Az előbbi a cselekmény megkezdésének pillanatában jelentkezik és befejezésével már általában véget is ér. Az absztrakt veszélyesség ellenben, amely mindig annak a bűncselekménytípusnak a veszélyességét jelenti, amelynek az elkövető magatartása csupán egyik konkrét megnyilvánulása volt, az elkövetés után is fennáll, illetőleg fennállhat. Mivel az absztrakt veszélyesség túlterjedhet a konkrét veszélyen, azt a gazdasági körülményekben, a társadalmi-politikai helyzetben a cselekmény elkövetése után, az elbírálásig terjedő időben bekövetkezett változások meg is szüntethetik, el is enyészthetik.

A felszólaló által a szabadságvesztésbüntetés kétféle végrehajtási formájának tekintett zárt büntetőintézetet és munkatelepet voltaképpen két egymástól differenciált büntetési nemnek kell felfogni. Ezzé teszi a kétféle intézkedés között fennforgó és a Kovács elvtárs által is említett szembeötlő súlybeli eltérés. Ilyen körülmények között felmerül a kérdés, hogy kívánatos-e egyáltalán továbbra is fenntartani a Btá-nak azt a jelentős vívmányát, amely a büntettekre vonatkozó egységes szabadságvesztésbüntetés rendszerezésében állott, vagy pedig azt le kell rombolni és ismét a szabadságvesztésbüntetések szaporításának útjára kell lépni.

A biztonsági őrizet intézményének Kovács elvtárs által javasolt felszámolását és ahelyett a kényszergyógykezelés bevezetését aggályosnak tekinthetjük. A társadalom védelme érdekében nem közömbös, hogy a társadalomveszélyes cselekményt elkövető elmebetegeknek a gyógyító intézetből való elbocsátása a bíróság vagy az államigazgatási hatóság hatáskörébe tartozik-e. Ezenfelül az sem téveszthető szem elől, hogy az ilyen elmebetegek az ugyancsak zárt intézeti kezelést igénylő többi elmebetegeknél általában veszélyesebbek. Emiatt velük szemben más őrzési szabályokat kell alkalmazni, mint a többi betegek vonatkozásában.

Losonczy István professzor ama fejtegetésére reflektálva, hogy a társadalomraveszélyesség tudata hatályos jogunk szerint is benne rejlő eleme a szándék fogalmának, az előadó kifejtette, hogy a Btá. rendelkezéseiből ilyen konklúzióra jutni nem lehet. A vita eldöntése szempontjából a Btá. 14. §-a döntő jelentőségű. E §-ból kitűnően pedig a szándékot nem zárja ki az a körülmény, ha az elkövető nem tudta, hogy cselekménye a társadalomra veszélyes, feltéve, hogy erre a tévedésre nem volt alapos oka. Szándékos bűnösség állapítható meg tehát akkor is, ha az elkövetőnél a cselekmény társadalomraveszélyessége tudatának pusztja lehetősége forgott fenn, azaz ő e veszélyességet kellő gondossággal mellett felismerhette volna.

Losonczy professzornak a luxuriára vonatkozó álláspontja az előadó véleménye szerint téves. A Btá. 12. §-ában szereplő figyelem, körültekintés és előrelátás nemcsak egymással szinoním, hanem a gondatlanság törvényi meghatározásában elő nem forduló gondosság fogalmával is. Éppen ezért, ha a tudatos gondatlanságot nem jellemeznék egyebekben felül a figyelem, körültekintés vagy előrelátás, tehát a gondosság elmulasztása is, nem jelentkezhetnék az a gondatlanság egyik fajaként sem. Nem kétséges, hogy az, aki előre látta cselekményének következményét, de könnyelműen bízott annak elmaradásában és így tudatos gondatlansággal járt el, már azzal elmulasztotta a tőle elvárható figyelmet, körültekintést és előrelátást, hogy könnyelműen bízott magatartása következményeinek elmaradásában.

Előadó szerint Fonyó adjunktus hozzászólásának ama tétele, hogy a bíróság nem tudja megállapítani az elkövető társadalomraveszélyességének megszűnését a cselekmény elkövetése után, nem tekinthető helytállónak. A bíróságoknak a megszűnést deklaráló határozatai nem mindig helyesek. Ez azonban nem perdöntő. Az ilyen állásfoglalások osztják a büntetőjogban nagy számban előforduló és a tárgyi mozzanatoknál mindig nehezebben bizonyítható egyéb szubjektív tényekre vonatkozó döntések sorsát. A lényeges ezzel szemben az, hogy a cselekmény társadalomraveszélyessége alanyi és tárgyi mozzanatainak dialektikus egysége nem engedi meg azt, hogy az alanyi mozzanatot a tárgyi mozzanattól elszakítsuk és az előbbinek olyan büntetőjogi funkciót tulajdonítsunk, mint a Btá. 56. §-a.

A látszólag jogellenes, de a társadalomra hasznos következményekkel járó cselekményekre vonatkozó rendelkezések felvétele az új büntetőkódexbe indokolatlan. Egy olyan jogrendszerben, amely, mint a miénk is, a végszükség körét szélesen határozza meg, a javasolt rendelkezések felvételére szükség alig lehet. Az ilyen intézkedések erősen lazítanak a szocialista törvényességet. Ez az aggály fokozott mértékben vonatkozik arra az esetre, amikor pusztán az elkövető intenciója irányult hasznos következmények előidézésére, maga a véghezvitt cselekmény azonban társadalomra veszélyes volt.

A korlátolt beszámítási képességgel rendelkező büntetettekkel szemben meghonosítandó sajátos tartalmú büntetést vagy intézkedést, az előadásban kifejtett indokokon felül azért is helyteleníteni kell, mert ellenkező esetben tartani kellene attól, hogy a büntetettek szóbanforgó kategóriáival szemben meghonosítandó gyógyító intézkedés akaratlanul is a reakciós szociológiai iskola termékét képező, határozatlan tartamú biztonsági intézkedések felélesztéséhez vezethet.

Simor Pál elvtárs felszólalására reflektálva, az előadó kifejtette, hogy a hozzászólás a minősített esetek kérdésének önmagában történő tárgyalását lehetetlennek tartja, mert az elválaszthatatlan összefüggésben áll a büntetési tételek rendszerének problémájával. A hozzászóló ennek ellenére és ezzel szöveg ellentétben mégis azt javasolta, hogy a különös rész készítését megelőzően elvi indokoltsággal meg kell határozni azt a lehetőleg kisszámú, kivételes súlyú bűnösségi körülményt, amelynek minősített esetté kiemelése mindenkor indokolt. A minősített esetek ilyen előzetes katalógusának összeállítása azonban merőben elvont művelet lenne. Ilyen lenne annál is inkább, mert bármely súlyosító és enyhítő körülmény minősítővé válhat, ha azt a bűncselekmény sajátos természete és a bűncselekményt meghatározó alaptényállás szerkezete szükségessé teszi. Egy és ugyanaz a körülmény tehát, amely az egyik deliktumnál az alaptényálláshoz fűzött büntetési tétel keretei között is értékelhető, a másik bűncselekménynél már kerettágító hatást fejthet ki. Minél elvontabb egy tényállás, annál szélsőségesebb súlyú konkrét cselekményeket fog át és így annál több alapot szolgáltat arra, hogy köréből a kodifikátorok minősített és privilegizált eseteket emeljenek ki.

Abban igaza van Simor elvtársnak, hogy megfelelő tág büntetési keretek magállapításával egészen szűk körre szoríthatók a minősített esetek. Az előadás azonban éppen arról kívánta a hallgatókat meggyőzni, hogy a büntetés céljainak megvalósítása érdekében teljes határozottsággal síkra kell szállni a tág büntetési keretek ellen.

A komplex bűncselekmények széleskörű alkalmazására irányuló javaslat éppen a gyakorlati jogászok tehermentesítésének érdekét szolgálta. Meglepő,

hogy ezt éppen gyakorlati jogász támadta. Még ha a halmazatra a Btá. értelemben megállapítható büntetési tétel kielégítő lenne, akkor is komplex bűncselekményt kell konstruálni két vagy több tényállásnak egy cselekvésben való gyakori találkozása esetére. Az ilyen, szinte szabályszerűen visszatérő találkozásokot figyelmen kívül hagyó kodifikáció rákényszerítené a jogalkalmazókat arra, hogy minden egyes esetben a halmazatra vonatkozó szabályok alkalmazásával bíbelődjenek.

A speciális büntetési minimumok generális visszatartó hatására vonatkozó álláspont ma már *communis opinio*nak tekinthető. Természetesen a szóbanforgó büntetési cél szolgálatában magától értetődően az imént említett tényezőnél sem kisebb a szerepük a ténylegesen kiszabott büntetéseknek. Ha azonban új büntetőtörvénykönyvünk a büntetési keretek megvonásánál Simor elvtárs óhaját váltaná valóra, jóformán teljesen elsikkadnának az általános megelőzés absztrakt és konkrét eszközei egyaránt. Az általa követelt tágabb büntetési tételek viszonylag alacsony minimumaiknál fogva, mint kilátásba helyezett hátrányok, erőtlenné válnának, annak következtében pedig, hogy alapot szolgáltatnának a relatíve alacsonyabb büntetések rendszeres kiszabásához, az adott esetben alkalmazott büntetéseket is jórészt alkalmatlanná tennék az általános megelőzés kifejtésére.

JELENTÉS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK 1954/55. ÉVI MUNKÁJÁRÓL

I. *Társadalmi-történeti tudományaink fejlődésének általános képe*

II. *Az osztály munkája az 1954/55. évben*

1. Kiemelkedő tudományos eredmények ;
2. Az egyes tudományágak munkája (Főbizottságok, kutatóintézetek, publikációk, rendezvények) ;
3. Könyv- és folyóiratkiadás ;
4. Aspiránsképzés, ideológiai tanfolyam ;
5. Belső szervezeti kérdések.

III. *Az osztály legközelebbi feladatai*

I.

Társadalmi-történeti tudományaink fejlődésének általános képe

Az elmúlt esztendőben az osztály főtörekvése arra irányult, hogy pártunk III. Kongresszusának s a Központi Vezetőség határozatainak értelmében társadalmi-történelmi tudományaink szervezesebb, közelebbi kapcsolatba kerüljenek népi demokráciánknak, a szocializmus építésének tudományos feldolgozást igénylő problémáival. Felismertük e kérdések megoldásának fontosságát és sürgősségét és mind a szervezés, mind a tematikai irányítás terén határozott lépéseket, konkrét intézkedéseket tettünk a kitűzött célok megvalósítása érdekében.

Nem kétséges, hogy a megoldandó tudományos problémák (mint pl. a szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése hazánkban) a *politikai gazdaságtan*, a *filozófia*, a *történettudomány*, az *állam- és jogtudomány* igen komoly erőfeszítéseit igénylik, nem utolsósorban éppen e fontos feladatok eddigi aránylagos elmaradása, a széleskörű előmunkálatok és a komplex kutatások eddigi

hiánya miatt. Ennek ellenére e szakmák képviselői ma már — különösen az év második felében, a III. Pártkongresszus óta — nem riadnak vissza a feladat nagyságától és kutatásának nehézségeitől és hozzáláttak e nagyfontosságú társadalomtudományi feladatok megoldásához. Mint jelentésünk II. része ezt részletesebben is elemzi: a *filozófia* területén még csak kezdeti lépésekről és szervezési előrehaladásról számolhatunk be. A *közgazdaságtan* terén már konkrét kezdeményezésekről beszélhetünk, mint pl. a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos ülészakának vitái, a Közgazdasági Szemle megjelenése, vagy a Közgazdaságtudományi Intézet létrehozása. *Történettudósaink* munkájában a népi demokráciánk fejlődésével foglalkozó kutatások térnyerése jelzi az ezirányban bekövetkezett előrehaladást, melynek jelentőségét fokozza az az öröndetes körülmény, hogy e témák feldolgozásában történészeink gyümölcsötvetni fogják tudni azokat a jó tudományos kapcsolatokat, melyeket kiépítettek a Szovjetunió és a népi demokráciák történetkutatóival. Az *állam- és jogtudományra* váró fontos kutatások terén az ősszel lezajlott Állam- és Jogtudományi Kongresszus jelent komoly pozitívumot, amelyhez szervezési téren az Állam- és Jogtudományi Intézet átvétele járul.

Az osztályunkhoz tartozó többi tudományok közül a *pedagógia* fejlesztése is igen nagy gyakorlati fontossággal bír, amint ezt a közoktatásra vonatkozó párthatározatok nyomatékosan ki is emelik. E téren — nem lévén Akadémiánk pedagógiai tudománnyal foglalkozó tagja — osztályunk csak eléggé közvetett támogatást tud nyújtani; részben a Főbizottság támogatása, részben a társ-tudományok (etika stb.) pedagógiai vonatkozású témáinak fokozott sugalmazása révén. A Pedagógiai Tudományos Intézet felállítása komoly szervezeti eredmény, melynek a tudományos munkára való kedvező kihatását bizakodással várjuk.

A *földrajztudomány* — bár nem sikerült számára biztosítanunk a legmegfelelőbb helyet Akadémiánk szervezetében a hozzá legközelebb álló »geo-tudományok« körében — egyenletesen fejlődött és fokozta kapcsolatait a gyakorlat-tal, népgazdaságunk fejlesztésének konkrét, aktuális kívánalmaival.

A *művészettörténet*, a *néprajz* és a *régészet* fejlődése lassúbb ütemű és lényegében ezévbén is az eddigi nehézségekkel való küzdelem jellemzi: hogy ti. a marxizmus-leninizmus eszmei és módszertani követelményeit nem tudják kellő mértékben és mélységben érvényrejuttatni összegyűjtött adataik tudományos feldolgozásában. Az erre való törekvés — nem utolsó sorban az osztályvezetőség állandó figyelmeztetései következtében — határozottan fokozódik, de az eddigieknél több eredményre csupán a művészettörténetben vezetett 1954 folyamán. Nem véletlen, hogy éppen ennek a tudománynak a képviselői ismerik fel leginkább az osztályvezetőség bírálatának segítő, építő szándékait s ugyanők kezdenek létrehozni egyre inkább olyan »önmagukért beszélő« tudományos feldolgozásokat, melyek a szakma fejlődésének nem vitatható jelei.

Az osztályunk keretében művelt társadalomtudományok helyes irányítása szempontjából igen nagy jelentőségűek Pártunk Központi Vezetőségének 1955. márciusi határozatai, melyek leleplezték az ideológia, az elmélet terén is jelentkező téves, antimarxista, jobboldali nézeteket. Az ilyen káros nézetek legvilágosabban a közgazdasági elmélet területén nyilvánultak meg, de burkolt, közvetett formában egyéb tudományokban is jelentkeztek és hatásuk a szervezés területén is megmutatkozott a főbizottsági munka lazulásában, a társadalmi munka lebecsülésében.

A közgazdaságtan területén ezek a nézetek Nagy Imre akadémikus felfogására támaszkodtak s közülük nem egy (pl. a paraszti kisárutermelésnek szocialista bővített újratermelésként való felfogása) behatolt az Akadémiánk kiadásában megjelenő Közgazdasági Szemlébe is. Fogarasi akadémikus és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem szovjet professzorai eleve tévesnek minősítették e felfogást s hogy ennek ellenére az teret nyerhetett a Szemlében: annak jele, hogy a szerkesztőség nem vette igénybe az osztályvezetőség irányító, ellenőrző szerepét.

Ezzel szemben pl. történészeink — mint ezt a kérdést tárgyaló főbizottsági titkári értekezlet mutatta — már önmaguk körében is felfigyeltek egyes jobboldali nézetekre, melyek népünk történetét torz, helytelen, tudománytalan módon próbálták elferdíteni. Ilyen volt elsősorban a nemzeti összefogás helytelen értékelése, amely — a hazafias népfront jobboldali értékelését mintegy a múltra visszavetítve — az érdekegyesítés »osztályfeletti«, osztálybékét hirdető koncepcióját történetünk mindenkori fő hajtóerejének próbálta feltüntetni. Ilyen és ehhez hasonló jobboldali nézeteket (a demokratikus és szocialista hazafiság viszonyának téves felfogása, a haladó hagyományoknak a dolgozó nép történetétől való elszakítása, a Horthy-fasizmus egyes tudományos képviselőinek enyhe elbírálása, a speciális törvényszerűségeknek az általános törvényektől elszakított vizsgálata stb.) egyéb tudományaink területén is meg lehetett találni az elmúlt időszakban s ezek jórészt főbizottságaink már felismerték a Központi Vezetőség márciusi határozatainak fényénél. Az osztályvezetőség feladata a megindult ideológiai tisztulási folyamatnak minden erővel való támogatása, hogy főbizottságaink további munkájában a marxizmus-leninizmus eszmei irányvonala megerősödve, a maga tudományos tisztaságában, jobboldali és egyéb eltorzításoktól mentesen érvényesüljön, megerősítve ezzel a társadalomtudomány területén is népünk erkölcsi-politikai egységének kialakulását.

Összefoglalóan tehát azt kell megállapítanunk, hogy társadalmi-történeti tudományaink fejlettsége továbbra is különböző színvonalú és 1954-ben bekövetkezett fejlődésük is különböző mértékű: azok a tudományaink, melyek már teljességgel a tudományos társadalomszemlélet, a marxizmus-leninizmus alapján és annak módszerével dolgoznak, érthetően nagyobb eredményeket tudnak elérni, mint azok a tudományágak, melyek még világnézeti és módszertani alapkérdésekkel küszködnek.

II.

Az osztály munkája az 1954/55. évben

1. Kiemelkedő tudományos eredmények

Nemzetközi és hazai szempontból jelentős tudományos alkotás Lukács György akadémikus könyve, »Az ész trónfosztása«, mely ugyanebben az évben németül is megjelent (Zerstörung der Vernunft). A mű végső társadalmi-gazdasági gyökerekig lehatolva, lenyűgöző következetességgel, a marxizmus klasszikusainak példáját követő élességgel elemzi és leplezi le a XIX. századi reakciós német burzsoá filozófia uralkodó irányzatának, az irracionalizmusnak minden tanítását, kezdve Schelling »intellektuális szemléletén« egészen a mai amerikai imperializmus epigon filozófusaiig ; mivel a XIX. század reakciós polgári filozófiájában éppen a német irracionalizmusé volt a hegemonia (Schopenhauer, Nietzsche), a mű a filozófia általános története szempontjából is igen fontos, alapvető alkotás ; nemzeti szempontból az ad a műnek különös jelentőséget, hogy az ideológia, filozófia területén a kapitalista Magyarország legalább oly mértékben volt a német imperializmus »kultúrgyarmata«, mint gazdasági politikai téren.

A reakciós filozófia elleni harcban ugyancsak nemzetközi jelentőségű Fogarasi Béla akadémikus könyvének (Kritik des physikalischen Idealismus) megjelenése, amiről legutóbbi jelentésünkben már megemlékeztünk ; a műnek újabb nyomatékot adott a zürichi nemzetközi filozófiai kongresszus, melyen Fogarasi akadémikus (a népi demokráciák egyetlen képviselőjeként) a szovjet küldöttség tagjaival együttműködve a közvetlen ideológiai harcban is jelentős szerepet vitt, amint ezt a szovjet köldöttség jelentése is kiemeli (Voproszi Filozofii 1954. 5. sz.).

Kiemelkedő jelentőségű az Állam- és Jogtudományi Kongresszus, mely ugyan hivatalosan nemzeti jellegű volt, azonban a baráti országok köldötteinek részvétele és aktivitása révén túlzás nélkül tekinthetjük a szocialista jogászok nemzetközi konferenciájának, melynek úttörő és kezdeményező szerepe volt az együttműködés és közös harc fejlesztése terén. A Kongresszus célkitűzése, tematikája — mely az elmélet és gyakorlat egységének szép példája volt — külföldi vendégeink egyhangú, pozitív értékelését vívta ki.

Nemzetközi jelentőségű eredménye az elmúlt évnek az is, hogy történéseink megkezdtek az 1953-as kongresszus által kezdeményezett baráti együttműködésnek munkában és művekben történő valóraváltását.

2. Az egyes tudományágak munkája

(Főbizottságok, kutatóintézetek, publikációk, rendezvények)

A történettudomány elmúlt évi munkásságának irányát, a fejlődés következő lépéseit igen kedvezően befolyásolta az a magasfokú és gyorsan reagáló

tudatosság, mellyel — különösen vezető történészeink — a maguk szakmai munkáját állandó és szerves kapcsolatban látják az élő történelemmel, népünk, államunk fejlődésének lényeges problémáival. Andics Erzsébet akadémikusnak a »Századok« szerkesztőbizottsági ülésén elmondott zárószava, Molnár Erik akadémikusnak a Történettudományi Intézet öt éves fennállása alkalmából kifejtett kritikái áttekintése ennek a tudatos, pártszerű tudomány szemléletnek legjelentősebb dokumentumai, de általában is jellemzőnek mondható történészfrontunk képviselőinek többségére. Ennek köszönhető, hogy a III. Pártkongresszus útmutatásai gyorsan és széles körben váltak hatékonyvá történészeink felfogásában és — ez azóta kitűnt — munkásságában. Az elméleti szempontok elmélyültebb, igényesebb érvényesítése, a sematizmus és empirizmus kiküszöbölése, népi demokráciánk fejlődése történetének feldolgozása: ezek azok a legfőbb új követelmények, melyet az elmúlt év során történészeink felismertek s melyeknek azóta eleget tenni igyekeznek.

Nagy vállalkozásukból, a hat félkötetre tervezett Magyar Történetből négy félkötet 1954 novemberig elkészült.

Az első tankönyvvita 1954 júniusban volt az I/1. tankönyvről (1526-ig.) A kötet szerkesztői Lederer Emma, Elekes Lajos és Székely György.

A második vita az I/2. kötetéről júliusban volt; a kötet 1790-ig bezárólag tárgyalja a magyar történelmet. Szerkesztették H. Balázs Éva és Makkai László.

A harmadik vitára novemberben került sor, amikor a II/1. tankönyvi munkálatokat értékelték. A kötet szerkesztői Mérei Gyula és Spira György voltak.

A negyedik részt, mely az 1848 és 1919 közötti időszakot tárgyalja, még nem vitatták meg. A szövege 1907-ig elkészült, szerkesztve azonban csak 1880-ig van. Szerkesztők Pach Zsigmond Pál és Hanák Péter.

A tankönyvi munka a Történettudományi Intézet fő feladata. Az elkészült részek jelenleg egyetemi jegyzetek. A munkatársak előtt most az a legfontosabb feladat áll, hogy az anyagot egységes szerkesztéssel, nyomtatott kiadásra előkészítsék.

A tankönyv megírása és megvitatása — éppen mivel igen eredményes, egyben nagyon igényes és felelős feladat is — erősen igénybeveszi történészeink energiáit. Az *Akadémiai Kiadónál* az 1954. évben mindössze három történeti kiadvány jelent meg s közülük kettő okmánypublikáció (Beér-Csizmadia: Az 1848-49. évi népképviselői országgyűlés; Makkai László: II. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai), a harmadik pedig a Történészkongresszus jegyzőkönyvei. Egyéb kiadónál azonban szép számmal jelentek meg történeti publikációk.

Szakra:

Andics Erzsébet: Magyarországi munkásmozgalom a 48/49. szabadságharctól az 1917-es Nagy Októberi Forradalomig.

Molnár Erik: A magyar nép őstörténete.

Balázs Béla: A klerikális reakció szerepe a Horthy-fasizmus uralomra-jutásában és konszolidálásában.

Réti László: Lenin és a magyar munkásmozgalom.

Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon.

Hadtörténelmi Kiadó:

Kovács József: Bem József.

Művelt Nép:

Ruzsás Lajos: A pécsi Zsolnay-gyár története.

Orbán Sándor: A szovjetellenes háború klerikális támogatói.

Incze-Pető: A dolgozó parasztság helyzete a Horthy-fasizmus idején.

Bónis György: Hajnóczy József (népszerű).

Wellmann Imre: Tessedik Sámuel.

Makkai László: Az 1631/32. hegyaljai parasztfelkelés.

Pamlényi Ervin: Horváth Mihály.

A *Történettudományi Intézet* munkája elválaszthatatlan az egész tudományág eddig ismertett eredményeitől: azoknak úgyszólván minden részletével szervesen összefonódik. A munka eddigi legfontosabb eredménye számos tudományos téma munkaközösségi, vagy egyéni munkán alapuló monografikus feldolgozása, illetve forráskiadványok elkészítése volt.

A III. Kongresszus tanulságai fényénél a tankönyvvita felszínre hozta a történettudomány fejlődésében mutatkozó hiányosságokat.

Az Intézet munkájának gerincét a tankönyvi munkálatok mellett a felszabadulás 10. évfordulójára megjelenő tanulmánykötet, a felszabadulási dokumentumkötet és a Szovjetunió segítségével a felszabadult Magyarországnak c. kiadványok előkészítése, írása és szerkesztése teszik ki.

Egyes témák monografikus feldolgozása is megindult. Új témák kidolgozása megkezdődött, ilyenek: A Szovjetunió és a népi demokratikus országok, valamint a hazánkkal való történelmi kapcsolataik kutatása.

Fordítások készülnek Válogatott tanulmányok a Szovjetunió történetéből és Válogatott tanulmányok a népi demokratikus országok történetéből címmel.

1954-ben megtették az előkészületeket és a kutatásokat elindították »A német imperializmus nemzetközi előnyomulása a II. világháború előtt« c. tanulmány kidolgozására.

A *Magyar Történelmi Társulat* főfeladata 1954-ben a történész egységfront kialakítása volt. Ezen a téren az első fontos lépéseket megtették. Megalakították a középkori és újkori szekciókat. A legújabbkori, valamint egyetemes történelmi szekciók megalakulását most szervezik.

A Társulat a vidéki történészek és tanárok bekapcsolásával jó eredményeket ért el az ismeretterjesztés terén. Ezt bizonyítják a felszabadulási pályázatra érkezett vidéki kutatók tanulmányai is, melyek között értékes munkák vannak. (46 dolgozathból 14 pályadíjat, 20 kisebb jutalmat kapott.)

A történész-kongresszus határozata alapján történészeink elmélyítették nemzetközi kapcsolataikat is. Részt vettek a csehszlovák történészek által rendezett szomolányi konferencián; a huszitizmus visszhangját kutató nemzetközi Szbornyikot előkészítő prágai konferencián, 1955-ben pedig a hazánk felszabadulásának 10 éves fordulójára a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Történeti Intézete által rendezett ünnepi ülészen Molnár Erik akadémikus vezetésével, valamint a népi demokráciák történetének problémáival foglalkozó prágai történész-konferencián, ahol G. Fazekas Erzsébet tartott magyar részről előadást.

Külföldi kapcsolataink erősödését jelenti történészeinknek külföldön megjelent művei is: Pach Zs. Pálnak »Az eredeti tőkefelhalmozás magyarországi sajátosságairól« a Voproszi Isztorii-ban, Arató Endrének a csehszlovák-magyar munkásmozgalmi kapcsolatokról a Csehszlovák Akadémia történelmi folyóiratában és Spira Györgynek a bratislavai Fáklya c. lapban megjelent tanulmányai.

A *filozófia* területén — a bevezetőben már kiemelt eredményeken kívül — elsősorban arról kell beszámolnunk, hogy az új, fontos feladatok felismerése itt is megtörtént, de tényleges végrehajtásuk terén még mindig igen nagy nehézségekbe ütközünk. Már a Filozófiai Évkönyvvel kapcsolatban rendezett vita filozófiai frontunk sok tényleges hiányosságát hozta felszínre, a III. Pártkongresszus pedig félreérthetetlenül rávilágított a filozófiai kutatómunka legfőbb hibáira és legsürgősebben megoldandó feladataira. A Főbizottság haladéktalanul hozzáfogott a Párt útmutatásai nyomán ahhoz, hogy a filozófiai kutatómunkát a kijelölt legfontosabb problémák megoldására irányítsa. (A Főbizottság 1954 első felében történt kibővítéséről, szakbizottságainak megalakulásáról legutóbbi nagygyűlési jelentésünkben már megemlékeztünk.) Amint a Főbizottság által összeállított és az egyetemeken folyó filozófiai munkára, sőt az aspiránsok készülő dolgozataira is kiterjeszkedő kutatási terv mutatja: a feladatok kitűzésében messzemenően érvényesülnek az eddig elhanyagolt témák, népi demokráciánk fejlődésének törvényszerűségei, a burzsoá ideológia hazai maradványai elleni harc, haladó filozófiai hagyományaink feltárása. Mindez természetesen csak első lépés a filozófia legfontosabb feladatainak megoldása terén, amit követnie kell a tervek komoly munkával, megfeszített erővel való tényleges végrehajtásának. E téren — Lukács és Fogarasi akadémikusok már említett műveiről itt nem szólva — 1954-es eredményeink aligha nevezhetők kielégítőeknek. A kidolgozott témák számát tekintve legtöbb eredmény talán haladó filozófiai hagyományaink kutatása és a burzsoá filozófiai maradványok bírálata terén mutatkozott: a magyar felvilágosodás filozófiájáról két tanulmány jelent meg, feldolgozást nyert Bessenyeinek egy eddig kiadatlan fontos filozófiai műve, megjelent egy referátum haladó filozófiai hagyományaink kutatásának eddigi eredményeiről, kis népszerű monográfia jelent meg Horárik János-

ról és kéziratok készültek el Petőfi, Kölcsey, Szabó Dezső filozófiai nézeteiről és a szemantika magyarországi változatairól. A dialektikus materializmus és a történelmi materializmus új témáinak kidolgozása 1954-ben még nem járt konkrét eredménnyel, a Főbizottság minden sürgetése ellenére sem.

A Főbizottság munkája a szakbizottságok megalakítása óta az elvi tervezésre és irányításra, valamint a tudományos viták rendezésére kell, hogy összpontosuljon: első feladatának eleget tett, második feladatát azonban csak a szakbizottságok jó működése esetén tudja gyakorolni. A szakbizottságok gyenge munkáját jellemzi azonban, hogy egyetlen témát sem tudtak megvitatás céljából a Főbizottságok elé vinni. A Főbizottság ennek ellenére három vitát rendezett az év folyamán: filozófiai kutatásaink állásáról, a jelenkori fizika filozófiai alapkérdéseiről (Jánossy akadémikus) és Fogarasi akadémikus beszámolóját a zürichi filozófiai kongresszusról. A szakbizottságok munkájának megjavítása, eredményessé tétele legsürgősebb feladatunk, bár alig lehet kétséges, hogy tartós és gyors javulás csak a filozófiai intézet felállításától várható, hiszen a szakbizottságok társadalmi munkájától — a tagok többségének egyéb fontos elfoglaltsága miatt — az eddigénél több eredményt — legalábbis huza-mosan — aligha várhatunk.

A távolabbi jövőt illetően több optimizmusra van jogunk: aspiránsaink közül sokan igen jól fejlődnek, nem riadnak vissza a nehéz témáktól és az elővizsgák és készülő disszertációk tanúsága szerint komoly résztvevői lesznek a filozófiai alkotómunkának. A készülő disszertációk között örömdetesen nagy számban vannak képviselve a történelmi materializmus problémái. Első végző filozófiai aspiránsaink (Mészáros István és Heller Ágnes) kitűnő disszertációt nyújtottak be s azt magas színvonalon tudták megvédeni.

Az *állam- és jogtudomány* az 1954. évben fokozottan kivette részét a reá váró, gyakorlati szempontból is fontos tudományos feladatok megoldásából, elsősorban a folyamatban levő átfogó kodifikációs munkálatok elméleti megalapozásában, mielőbbi sikeres elvégzésük elősegítésében. Az állam- és jogtudomány művelőinek legszélesebb köre kapcsolódott be a polgári törvénykönyv, a büntetőtörvénykönyv és a tanácstörvény előkészületeibe. Mind a Főbizottság, mind az Állam- és Jogtudományi Intézet vitaülések során keresztül tárgyalta, vitatta meg az új törvénykönyvek kiemelkedő elvi kérdéseit.

Emellett megrendezte a Főbizottság december 1-3-án az Állam- és Jogtudományi Kongresszust, melynek nemzetközi jelentőségét fentebb már kiemeltük. Nagy azonban e kongresszus jelentősége hazai szempontból is, mert — bár egyes előadások vagy előadásrészletek tudományos alaposág szempontjából méltán nyertek, vagy nyerhetnek bírálatot — a kitűzött témák mindegyike a legszorosabb kapcsolatban állt népi demokráciánk fejlődésének elvi problémáival.

Szervezési téren fejlődést jelent a Főbizottság mellett szervezett albizottságok munkájának megindulása, ahol is az egyes jogágazatok elvi kérdései

kerülnek megvitatásra. Örvedetes eredmény az állam- és jogtudomány önálló folyóiratának megindítása. Komoly, további fejlődést fog magával hozni, hogy az *Állam- és Jogtudományi Intézet* az elmúlt napokban az Akadémia kutató intézetévé vált, Szabó Imre levelező tag igazgatása alatt.

Mindez a sok és eredményes, gyakorlati vonatkozású munka bizonyos mértékben érthetővé teszi, hogy akadémiai kiadványaink között — hasonlóan a múlthoz — katexochén jogászai alkotás ezidén sem szerepel. Valóban nem véletlen, hogy mindkét jogi kiadvány, amely 1954-ben az Akadémiai Kiadónál megjelent (Eckhart Ferencnek és Bónis Györgynek akadémiai jutalomban részesített művei) jogtörténészek alkotása, vagyis olyan kutatóké, akik nem vettek részt a kodifikációs munkálatokban. Ennek figyelembevétele mellett sem hunyhatunk szemet afelett, hogy szépen és szélesen fejlődő jogtudományi gárdánktól immár sokkal több önálló monográfiát vár — és joggal — tudományos közvéleményünk.

Az év folyamán a jogtudomány területén egy doktori és öt kandidátusi vita zajlott le eredményesen, bár több olyan tünet kíséretében, mely arra mutat, hogy a jövőben nagyobb gondot kell fordítani a viták kritikai előkészítésére, a jelöltek önmagukkal szemben való igényességének fokozására.

A *közgazdaságtudományra* váró nagyfontosságú, elodázhatatlan feladatokat Rákosi elvtárs kongresszusi beszámolójának tudományos életünkre vonatkozó bírálata és útmutatása első helyen emelte ki. Mielőbbi megoldásuk irányában az elmúlt évben két fontos szervezési eredményt tudunk felmutatni: a »Közgazdasági Szemlé«-nek 1954 októberében történt megindítását és a *Közgazdaságtudományi Intézet* felállítását.

A *Közgazdaságtudományi Intézet*, melynek igazgatója Friss István levelező tag, a tényleges kutatómunkát a tervbevett 1955. január 1-én szervezési nehézségek (nem utolsó sorban megfelelő épület hiánya) miatt még nem tudta megkezdeni, azonban január végén már 25 munkatárssal dolgozott (mezőgazdasági osztály 14 fő, általános közgazdasági osztály 8 fő, nemzetközi osztály 3 fő). Rövidesen megkezdni munkáját még további három osztály is (a pénzügyi, az ipari és a forgalmi osztály) és külső munkatársak is fokozottabb mértékben fognak bekapcsolódni az Intézet munkájába.

A Főbizottság munkája az elmúlt évben a viták rendezése terén is megélnékült; ugyanez áll a szakbizottságok közül az Ipargazdasági Szakbizottságra. Feltétlenül szükséges azonban mind a Főbizottság, mind a szakbizottságok elméleti munkájának fokozása és folyamatossá tétele a jövőben, függetlenül attól, hogy a Főbizottság forma szerint az Intézet tudományos tanácsává alakult át.

Igen jelentős a *Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen* a kutatómunka fellendülése, aminek kiemelkedő jele az egyetem tudományos ülészakának széleskörű (600 résztvevő) és eredményes megszervezése. Az itt lezajlott élénk viták eredményei nyomtatásban is megjelentek. Ki kell emelnünk a tan-

székek fokozódó kutatómunkáját is, ami a Főbizottság által megvitatott tervek szerint folyik és egyre jobb kapcsolatot talál a gyakorlattal.

A közgazdaság területén még egyáltalán nem zajlott le kandidátusi vagy doktori disszertáció alapján történő minősítés, ami kétségkívüli jele a múltban elkövetett mulasztásoknak.

A *földrajztudomány* egyenletes, tervszerű munkával fokozta eddigi eredményeit. A Főbizottság gondosan tanulmányozta a III. Pártkongresszus határozatait s ezeknek szellemében irányította a kutatómunkát. A marxista földrajz célkitűzéseinek és módszereinek kidolgozása terén Bulla Béla munkája (természetföldrajz), Mendöl Tibor és Markos György nagygyűlési előadásai (gazdasági földrajz) jelentenek újabb eredményeket. A gyakorlattal való kapcsolat örvendetes módon megjavult az elmúlt év folyamán: mind a mezőgazdaság fejlesztésének vízgazdálkodási problémáiban, mind a Tervhivatal által kitűzött energetikai és más gazdaságföldrajzi feladatokban végre komoly kapcsolatot találtak földrajzkutatóink a gyakorlattal s így még közvetlenebb szakmai segítséggel tudnak hozzájárulni a szocializmus építéséhez. Kevésbé volt eredményes a burzsoá elméletek megcáfolása, sőt egy előadásban geopolitikai nézetek is felütötték fejüket; elakadt haladó földrajzi hagyományainknak oly biztatóan megindult feltárása is.

A *Földrajztudományi Kutatócsoport*, melynek vezetését Bulla Béla levelező tag vette át, ezidén is eredményesen, tervszerűen dolgozott. Ugyanezt mondhatjuk el az akadémiai támogatást élvező egyetemi földrajzi intézetekről, tanszékekről is, melyeknek kutatómunkáját a Főbizottság az eddiginél fokozottabb ellenőrzéssel, bírálattal és irányítással támogatta.

Az akadémiai intézetté átszervezett *Dunántúli Tudományos Intézet* eredményes földrajzi munkáját külön is ki kell emelnünk. Szerény anyagi és személyzeti viszonyok között a helyi lehetőségek kitűnő felhasználásával olyan eredményeket értek el a földrajzi táj kutatások területén, melyekről az Intézetet meglátogató Ju. G. Szauskin elvtárs, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Földrajzi Intézetének osztályvezetője is a komoly elismerés hangján emlékezett meg.

A földrajz témakörében 1954-ben két doktori disszertációt védtek meg sikeresen (Princz Gyula, Bulla Béla); ezt követően Bulla Béla az akadémiai lev. tagságot is elnyerte.

A »Földrajzi Közlemények« eddig megjelent néhány száma is már komoly kutatási eredményeket közölt és kezd külföldön is szakmai elismerést szerezni magának.

A *művészettörténet* legjelentősebb eredménye az önálló publikációk számának növekedése: Radocsay D. (A középkori Magyarország falképei), Genthon I. (Nógrádmegye műemlékei), Szilágyi J. György (Görög művészet), Pigler Gy. (A Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának Katalógusa). Az Akadémiai Kiadónál megjelent e műveken kívül műtörténeti forráskiadványok és nép-

szerűsítő művek jelentek meg szép számban más kiadónál is (Réti István feljegyzései, Csányi Károly, Horváth Tibor, Pogány Ö. Gáborné, Dobay János, Farkas Zoltán és Szabolcsi Hedvig művei). Ez örvendetes termékenység folytatódásának záloga, hogy a készülő újabb művek kéziratái is előrehaladt stádiumba kerültek az év folyamán, közöttük a Fülep Lajos akadémiai lev. tag szerkesztésében megjelenendő kétkötetes Magyar Művészettörténet kézirata is, továbbá Balogh Jolán, Radocsay Dénes, Garas Klára és Pogány Frigyes művei. Örvendetes új eredmény a múzeumok önálló évkönyveinek egyre szaporább megjelenése, valamint a Művészettörténeti Munkaközösség terjedelmes III. évkönyvének elkészülte is.

A Főbizottság részben önállóan, részben a Régészeti-, Művészettörténeti- és Éremtani Társulattal karöltve több előadást, vitát, ankétot rendezett, de ezek sem számban, sem az elvi viták jellegét tekintve nem érték még el azt a mértéket, mely szükségszerű előfeltétele és következménye volna a szakma még erőteljesebb fejlődésének, különösen a mély elvi megalapozottságú, nagy tudományos súlyú monográfiák létrehozásának. Mindez nagymértékben növelné az egyébként nagy gonddal szerkesztett és tartalmas folyóiratok (Művészettörténeti Értesítő, Acta Historiae Artium) tudományos érdekességét és nemzetközi tekintélyét is.

A *Régészeti Főbizottság* a nagygyűlés keretében tartott két vitaelőadáson (Radnóti A., László Gy.) kívül még két vitát rendezett, egyiket László Gyula kéziratáról (melyet kiadásra javasolt), másikat Szilágyi J. Gy. könyvéről (Görög művészet). A Főbizottság tervezi és irányítja a célhittel támogatott ásatásokat is, de ellenőrzésüket megnehezíti, hogy külső körülmények (építkezések) miatt a tervek nagymértékben módosulnak, másrészt pedig ezt a feladatot pusztán társadalmi szerv nehezen tudja elvégezni.

Az év folyamán az Akadémiai Kiadónál két régészeti mű jelent meg: Banner—Jakabffy: A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája és a sztálinvárosi ásatások eredményeit összefoglaló »Intercisa« I. kötete. (Sztálinváros története a római korban.) Ez utóbbi németül is megjelent, impozáns terjedelmű munka eredményeit régészeink 1955 folyamán külön ankéton tervezik megvitatni. Jelentős eredmények várhatók néhány időközben kéziratban elkészült műtől (pl. Vértes László, Kutzián Ida, Patay Pál és mások) művétől.

A régészet két akadémiai folyóiratának (Archeológai Értesítő és Acta Archaeologica) szerkesztése tervszerű volt, de a régi hiányosság, az elméleti feldolgozó cikkek csekély száma még mindig szembeszökő. Ennek oka — a régészet képviselői szerint — csak részben ered a szerzőnek (az osztályvezetőség által annyiszor szóvátett) történeti és elméleti felkészületlenségéből; másik oka az is, hogy az adatközlés — mely a régészetben nélkülözhetetlen — nem csökkenhet az elméleti feldolgozások miatt, vagyis szükség volna az Értesítő terjedelmének növelésére. Örvendetes eredmény a Folia Archaeologica új kötetének, valamint a Szovjet Régészeti Füzeteknek megjelenése.

A *néprajz* területén egy akadémiai kiadvány jelent meg, Kálmány Lajos egykori gyűjtésének II. kötete. (Alföldi népballadák, szerk. Ortutay Gyula lev. tag). Vitaülést a Néprajzi Főbizottság hármat rendezett: kettőt a nagygyűlés keretében (Kardos L., Gunda B.), egyet »A néprajztudomány megoldandó elméleti és módszertani kérdései«-ről. Bár ez utóbbi vita nem jutott túl a megoldandó kérdések kitűzésén: ha tervezett folytatása megvalósul, komoly fejlődést hozhat a néprajztudományba. Több speciális témájú, adatközlő jellegű néprajzi munka készült el kéziratban, melyeknek publikálása egyelőre nem biztosítható az Akadémiai Kiadónál. Jelentős kiadvány a Néprajzi Múzeum Évkönyve. A Magyar Népművészet c. népszerű sorozat újabb füzetekkel gyarapodott. Nagyon haladt előre az 5 kötetre tervezett Magyar népmesei monográfia, melynek komoly nemzetközi hívatása lesz.

A Főbizottság ama javaslatát, hogy a néprajz az irodalommal és zenével való rokonsága címén kerüljön át Akadémiánk I. osztályához, az osztályvezetőség az Elnökség döntése alá bocsátotta. Az Elnökség a néprajznak a történelemhez való kapcsolatait fontosabbnak, módszertani és eszmei szempontból közelebbinek ítélte és ezért úgy döntött, hogy szervezeti téren az eddigi állapot maradjon fenn, de a Főbizottság bővítették ki az irodalom és zene kellő számú és szakmai súlyú képviselőivel.

A *pedagógia*tudomány művelői — mint arra már röviden utaltunk — felismerték a reájuk váró elméleti munka halasztást nem tűrő gyakorlati fontosságát és támaszkodva a közoktatásra vonatkozó párthatározatok világos és konkrét célkitűzéseire, az év folyamán nagy erőfeszítéseket tettek a tervszerű, folyamatos, eredményes elméleti munka megindítása terén. Bár a Főbizottság tervét csak 50%-ban tudta teljesíteni, mégis elkészült három kandidátusi disszertáció (Nagy Sándor, Székely Endréné, Szarka Ferenc), melyek közül az utóbbi kettő a Szovjetunióban került megvédésre; elkészült továbbá három monográfia a magyar pedagógia történetéből (Földes Éva, Niklay Ferenc, Heksch Ágnes) és három »Pedagógiai Szemle«-beli tanulmány foglalkozott haladó pedagógiai hagyományainkkal (Ravasz János, Felkai László, Orosz Lajosné). A nagygyűlési előadást a Főbizottság — a nagy pedagógus halálának tizenöt éves évfordulója alkalmából — Makarenko tanításainak szentelte (Pataki Ferenc), azok hazai alkalmazásának kérdéseit tárgyalta meg.

Szervezeti téren jelentős előrelépést kell jelentenie az Oktatásügyi Minisztérium *Pedagógiai Tudományos Intézete* felállításának: e régóta sürgetett intézmény fontosságát aligha lehet túlbecsülni. Bízunk benne, hogy a konkrét alkotómunka eltünteti azokat a fékező külső- és belső ellentéteket, melyek a Főbizottságot hívatásának teljes betöltésében eddig akadályozták, melyek miatt a gyakorlat és elmélet helyes viszonya nem tudott létrejönni s melyeknek ezért mind az elmélet, mind a gyakorlat, végsősoron pedig a szocialista társadalom felépítésének nagy ügye látta kárát.

A *pszichológiai* kutatások terén szervezeti előrelépést jelent, hogy önálló Pszichológiai Főbizottság alakult, mely előreláthatóan az Orvosi-biológiai Osztály támogatását is meg fogja nyerni.

3. Könyv- és folyóiratkiadás

Az osztályunk kiadásában megjelent könyvek száma a megelőző évekhez képest némi számbeli csökkenést mutat (1952 : 18, 1953 : 21, 1954 : 19), jelentősebb változás azonban csak a történeti művek terén észlelhető (1952 : 7, 1953 : 9, 1954 : 3). Ennek magyarázata az, hogy egyrészt — amint ezt már fentebb felsoroltuk — történeiszek művei nagyszámban lelnek egyéb kiadóra, másrészt pedig érvényesült az idén a történelmi tankönyvmunkálatok átmeneti »elvonó« hatása. Figyelemreméltó a műtörténeti kiadványok számának relatíve erőteljes növekedése.

	1952.	1953.	1954.
Történelem	7	9	3
Filozófia	5	6	4
Közgazdaságtan	—	—	—
Jog	1	—	3
Pedagógia	—	2	1
Földrajz	1	1	—
Művészettörténet	—	2	4
Régészet	3	—	3
Néprajz	1	1	1

Folyóirataink száma 13-ról 14-re emelkedett a Közgazdasági Szemle 1954. októberében történt megindulása által. Tartalmi szempontból folyóirataink az illető tudományág fejlettségének eléggé hű tükrözötői, vagyis szerkesztésük értékelése lényegében egybeesik az egyes szakmákról mondottakkal.

Kiadványaink tudományos és általános publicitása terén még mindig igen sok a kívánnivaló : a róluk megjelent recenziók, ankétok, viták száma még mindig mélyen alatta áll a tárgyilag megérdemeltnek és általában kívánatosnak. A szaktitkárság megjavította a bírálatok megjelenésének részünkről való előmozdítását s ennek némi eredményei már kezdenek mutatkozni. Mindenképpen hasznos volna, ha egy-egy nevesebb szerzőnk új művéről hajlandó volna nagyobb hallgatóság előtt olvasói ankétot tartani.

Folyóiratainknak a jövőben nagyobb gondot kell fordítaniok a baráti országok új kiadványainak, szakmai eseményeinek ismertetésére, mert öröndetesen gyarapodó nemzetközi kapcsolataink ezt immár szükségessé teszik. A Román Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete részéről merült fel az az igen hasznos javaslat, hogy román tudósok magyar műveket a mi folyóiratainkban bíráljanak, mi pedig román kiadványokat az ő szakmai folyóiratainkban bíráljunk, ezzel győzve le a régi sovinizmus minden esetleges maradványát.

4. Aspiránsképzés, ideológiai tanfolyam

A Tudományos Minősítő Bizottságnál végrehajtott decentralizáció következtében megnövekedett adminisztratív téren is osztályunknak az aspiránsképzésben, illetve a tudományos fokozatok odaítélésében játszott szerepe. Ez a szakitkárságra súlyos többletmunkát ró, egyébként azonban kétségkívül előmozdítja a minősítés és az aspiránsképzés szakmai színvonalának emelkedését, a viták jó előkészítését.

Osztályunk tudományainak jelenleg 164 rendes és levelező aspiránsa van (84 és 80), közülük 57-et (36 és 21) vettünk fel 1954-ben. 1954-ben négy doktori és hét kandidátusi disszertáció megvédése történt meg, közöttük egy már aspirantúra eredménye.

		Doktori Kandidátusi	
Történelem	2	1	1
Filozófia	1	—	1
Közgazdaság	—	—	—
Jog.....	6	1	5
Földrajz	2	2	—

Az egyes főbizottságoknak a jövőben kétségtelenül többlet kell foglalkozniok mind az aspiránsképzéssel, mind a disszertációk vitáinak előkészítésével, mert csak így biztosítható a magasszínvonalú, beható megvitatás, aminek hiánya ellenkezik a minősítő eljárás célkitűzéseivel és üres formalizmussá teszi azt. Mivel a jövőben egyre nagyobb számban fog sor kerülni a végző aspiránsok disszertációinak megvitatására, előre fel kell készülnünk annak a nehézségnek a leküzdésére, hogy sokan az aspiránsvezetők tudományos súlya és tekintélye miatt nem fognak vitába szállni egy-egy disszertáció téziseivel. Másrészt feladatunk az is, hogy eddigi kandidátusaink közül a kiemelkedőket az eddiginél fokozottabb mértékben kell doktori disszertációjuk benyújtására siettetnünk.

Osztályunk feladata volt ezidén is a tudományos intézeti kutatók ideológiai továbbképzésére szolgáló oktatás megszervezése és irányítása. Az eddigi tapasztalatok — két éven át — azt mutatták, hogy a szakemberek nagy érdeklődést mutattak szakmai problémáiknak a dialektikus materializmussal kapcsolatos vonatkozásai iránt s etéren komoly előrehaladásról számolhatunk be, amelynek már a konkrét alkotómunkában is mutatkozó eredményei vannak (földrajz, geológia, biológia). Ezzel szemben a társadalmi kérdések — ugyan csak nagy érdeklődéssel kísért — tárgyalásánál egyre szembetűnőbb kezdett lenni a résztvevőknek a történelmi materializmus döntő alapkérdéseiben való tájékozatlansága, idevonatkozó fogalmaik tisztázatlansága. Ezért a múlt év őszén induló új tanfolyam — egyhangú kívánságra — ebben a témakörben indult meg s összekötő témaként a társadalmi törvényszerűségek kérdése szolgált.

Emellett osztályunk az akadémikusok számára is rendezett konferencia sorozatot, amelyen 46-an vettek részt. Itt három csoportban négy konferencián

a dialektikus materializmus alapkérdéseit beszéltek meg. Ezt a formát a jövőben abban az irányban kívánjuk fejleszteni, hogy az akadémikusok — passzív »tanulás« helyett — aktív módon, egyes kérdések önálló tanulmányozásán alapuló feldolgozás formájában foglalkozzanak ideológiai kérdésekkel. Ezért egyik csoportjuk Fogarasi akadémikus vezetésével »A tőké«-t tanulmányozza, míg a másik csoport Straub akadémikus és Rényi lev. tag vezetésével a »Természet dialektiká«-ját.

5. Belső szervezeti kérdések

Szervezeti nehézségeink túlnyomó többségét továbbra is a kutatóintézetek hiánya okozza, mert a Főbizottságok tudományos teendői komoly hátrányt szenvednek az elhalaszthatatlan szervezési, adminisztratív tennivalók nagy száma miatt. Ebből a szempontból osztályunk továbbra is méltán tekinthető Akadémiánk legnagyobb tudományos hatáskörű (9 önálló tudományt képviselő), de legrosszabb szervezeti feltételek között dolgozó osztályának. Ez a sajnálatos tény nagymértékben hátráltatja, hogy Akadémiánk a társadalmi tudományoknak is bázisa legyen.

E helyzet ismeretében fokozott köszönettel kell Pártunk és kormányzatunk gondoskodásáról megemlékeznünk, mely lehetővé tette egy új akadémiai intézet (Közgazdaságtudományi Intézet) felállítását, két intézetnek (Állam- és Jogtudományi, Dunántúli Tudományos Intézet) akadémiai intézetté való átszervezését és a Pedagógiai Tudományos Intézetnek az Oktatásügyi Minisztérium hatáskörében való létrehozását. Mindez igen komoly eredményeket fog jelenteni eddigi nehézségeink egy részének leküzdése terén.

Az osztályvezetőség munkáját pontosan betartott tervszerűséggel végzi, bár tagjainak nagy elfoglaltsága itt-ott megmutatkozik. Hibának látszik, hogy — részben eltérve más osztályok gyakorlatától — mindössze három osztályülést tartottunk. Ezt azonban megindokolja az, hogy az osztályunkhoz tartozó tudományok széles skálája miatt nálunk osztályülés összehívására csak a legáltalánosabb érdekű kérdésekben van szükség. Az osztályvezetőség ezidén is rendszeresen megvitatta a főbizottságok munkájáról szóló beszámolókat, azzal a jól bevált újítással, hogy e vitákba minél több főbizottsági tagot igyekezett bevonni. E megbeszélések általában az osztályvezetőség és a főbizottságok jó kapcsolatáról, hasznos együttműködéséről tanuskodnak. Ahol ez a kapcsolat gyengébb, ott a tudományos produkció is ennek arányában csekélyebb.

A szaktitkárság az idén is mindent megtett az osztály szervezési teendőinek jó ellátására s ez az osztályvezetőség munkájának előkészítése, az Akadémián belüli kapcsolatok biztosítása, a tervszerűség ellenőrzése terén sikerült is. Nehézségek a szakreferensek munkájában, a rájuk bízott szakterületek szervezési feladatainak ellátásában mutatkoztak, aminek kimutathatóan legfőbb oka az olyan nagyfokú túlterheltség, hogy pl. a művészettörténet, néprajz és régészet szervezési teendőit egy előadónak fél munkaidőben kellene ellátnia, ugyanakkor mikor intézetünk nincs egyik területen sem.

Szervezési téren is megmutatkozik végül akadémikusainknak és sok tudományos kutatóknak nagyarányú egyéb elfoglaltsága, ami rendezvényeink látogatottságára, a viták intenzitására is kedvezőtlenül hat ki, csökkenti munkánk eszmei átütő erejét, frissességét, hatékonyságát és a formális szervezés állandó veszélyét hozza magával.

III.

Az osztály legközelebbi feladatai

Az elmúlt esztendő munkájáról való beszámolás azonban nem elégedhet meg pusztán egy év eredményeinek és hibáinak összefoglaló ismertetésével, mert ez az év két szempontból is különleges határkő a magyar tudomány történetében: azzá teszi népünk felszabadulásának 10 éves fordulója és első ötéves tervünknek befejeződése.

A felszabadítónk, a Szovjetunió iránt érzett hála tudósaink körében is kifejezésre jutott és jut azokban a rendezvényekben és kiadványokban, melyeket tudományaink a felszabadulás 10 éves évfordulójának megünneplésére szerveztek és szerveznek a maguk szakterületén. Ezek a beszámolók — bármennyire egyenetlen is a különféle szakmák fejlődése — azt egytől-egyig világosan megmutatják, hogy a társadalmi jelenségek vizsgálata terén a felszabadulás teremtette meg a valóban tudományos kutatásnak elvi és gyakorlati lehetőségeit. A marxizmus-leninizmus térhódítása (amint erről Fogarasi akadémikus számol be az Akadémia ünnepi kiadványában) és eredményekre váltott, alkotó alkalmazása ma még különböző fokú társadalmi-történeti tudományainkban. Az azonban, hogy csakis a történelmi materializmus képes a társadalmi jelenségeket valóban tudományos fokon megfejteni s ezért összehasonlíthatatlan fölényben áll a burzsoá-elméletek tévtanaival szemben: ez a forradalmi jelentőségű igazság már fényesen kiviláglott valamennyi tudományunk alkotó képviselői előtt. Amint népünk a szabadságát, társadalomtudományunk a létét köszönheti a felszabadulásnak. További nagy feladatunk, hogy amint egész népünk él az elnyert szabadsággal, tudósaink is ehhez méltóan vegyék ki részüket a társadalomtudományi kutatások előtt megnyílt beláthatatlan lehetőségek alkotó valóraváltásában.

Ezt a nagy feladatot lesz hivatva szolgálni osztályunk II. ötéves terve. Ennek előkészítésén mind az osztályvezetőség, mind az egyes főbizottságok kb. egy éve — változó intenzitással — munkálkodnak, értékelve és felhasználva első ötéves tudományos tervünk pozitív és negatív tapasztalatait. Általánosságban megállapítható ma már, hogy első ötéves tervünk ott és annyiban vezetett gazdag eredményekre, ahol bizonyos tervezési hibák legkevésbé mutatkoztak. Ezek a hibák — melyek nem utolsó sorban a tervezésben való járatlanságból eredtek — javarészt már a terv végrehajtása során kiderültek, de teljesen kiküszöbölni őket ennek ellenére sem volt lehetséges. Visszatekintve

az I. ötéves terv általánosítható tapasztalataira, tervezési hibáinkat a következőkben foglalhatjuk össze.

1. Eléggé általános hiba volt — különösen kisebb kutatógárdával rendelkező szakmáink körében — a tervezés ötletszerűsége, empirizmusa : nem olyan kutatások kerültek be a tervbe, melyeknek szükségszerűsége és fontossága egész fejlődésünk összefüggéseiből következett volna, hanem az egyes kutatók egyéni érdeklődése szerint éppen feldolgozás alatt vagy előtt álló témák.

2. Ellentétes jellegű, de ugyancsak elemi tervezési hiba volt a kitűzött célok terén mutatkozó maximalizmus: a munkára fordítandó időtől független »betervezések« olyan nagy és jelentős feladatoknak, melyeknek fontossága és sürgőssége ugyan vitathatatlan, de megoldásukhoz öt esztendő és a jószándék nem elégséges.

3. Ezzel rokon hiba volt nem egyszer a tervezésnek olyatén irrealitása, amely nem számolt a külső (anyagi) és belső (személyi) nehézségekkel : nem számolt a pénzügyi lehetőségekkel, a váratlanul fellépő rendkívüli feladatokkal és a rendelkezésre álló kutatók tudományos fejlődésének feltételeivel.

4. Tartalmi, elvi hibája volt a terveknek és végrehajtásuknak, hogy a magyar és külföldi burzsoá elméletek elleni harcot nem juttatták kellő és állandó, folyamatos szerephez a kutatások körében, ezért aztán elmaradt a módszertani problémák rendszeres és teljes feltárása. Hogy mindez milyen mértékben hátráltatta — bonyolult kölcsönhatásokon keresztül — az érintett szakmák általános fejlődését, az nem szorul bővebb bizonyításra.

5. Ez a hiba természetszerűen, logikusan vonta maga után a következőt : a tudománytörténeti munka foghíjasságát, tervszerűtlenségét vagy egyenest elsorvadását, teljes elhanyagolását.

6. Mindebből következik az is, hogy a szó teljes értelmében vett komplex kutatások nem jöttek létre, hiszen ezekhez a történelmi materializmusból következő módszertani követelmények világos, tudatos felismerése és alkalmazása szükséges.

7. Mindezen tervezési hibák — mint arra az osztályvezetőség már többször felhívta az egyes szakmák figyelmét — végső soron az elmélet és gyakorlat viszonyának elégtelen felfogásából és megvalósításából erednek és oda is hatnak vissza.

Ezek a tervezési hibák — bármily gyakoriak voltak is — korántsem jelentik azt, hogy történelmi-társadalmi tudományainknak ne lettek volna az első ötéves terv során igen jelentős eredményei : ezek a nem egyszer igen nagy jelentőségű eredmények igenis létrejöttek és önmagukért beszélve bizonyítják a marxista-leninista társadalomtudomány teremtő erőit. De ezeknek a nagy eredményeknek éppen az a tanulsága a jövő tervezés szempontjából, hogy ott és annyiban tudtak létrejönni, ahol és amennyiben *nem* követtük el a felsorolt tervezési hibákat, ahol máris olyan tervszerűséggel tudtunk dolgozni, amilyenre a jövőben *minden* területen törekedni fogunk. A pozitívumok és negatívumok mérlege alapján az osztályvezetőség — már a II. ötéves népgazdasági terv részletes ismerete előtt — az alábbi tervezési szempontokat tűzi ki a főbizottságok tervező munkája elé.

1. Legfontosabb elvi előfeltétele a jobb tervezésnek, hogy minden szakma világosan ismerje fel helyét és feladatait, módszertani és tematikai teendőit egész társadalmunk fejlődésének perspektívájában *általában* és társadalmi tudományaink kívánatos fejlődésének perspektívájában *különösen*.

2. Ezen az alapon lehetőségessé válik a valóban alapvető, fontos témák elsőbbségének érvényrejuttatása és a nagyigényű, monografikus feldolgozás biztosítása.

3. A terveknek az anyagi és személyi lehetőségek reális felmérésén kell alapulniuk és ki kell fejezniük a fundamentális témákra való koncentráció fő elvét.

4. Hiány nélkül tervbe kell venni a szakma területén megmutatkozott vagy még megmutatkozó *minden* téves, antimarxista nézet és módszer bírálatát, széleskörű viták és alapos publikációk létrehozásával, a szovjet és népi demokratikus tudomány körében lezajló hasonló viták állandó és rendszeres tanulmányozása és felhasználása által.

5. Egyik előfeltétele ennek a szakma történetének tényleges és rendszeres kutatása, mind nemzetközi, mind hazai vonatkozásban.

6. Felismerve a társadalomtudományok ideológiai jellegét, gondoskodni kell a valóban komplex kutatások fokozásáról, vagyis nem csupán a »rokontudományok« szervezett, tematikai együttműködéséről, hanem a társadalmi fejlődés benső komplexitását visszatükröző módszertani komplexitás érvényrejuttatásáról is.

7. Gondoskodni kell — amint erre már az első tervezési szempont is utal — gyakorlatnak és elméletnek, társadalmunk és társadalomtudományunk fejlődésének összhangjáról, az e szempontból kétségtelenül mutatkozó elméleti lemaradásnak tervszerű, következetes kiküszöböléséről.

*

Röviden összefoglalva, ezek azok az eredmények, eredménytelenségek és a belőlük levonható következtetések, melyek a felszabadulás 10 éves fordulóját és első öt éves tervünk befejezését is jelentő elmúlt esztendő osztályunkon folyó társadalomtudományi kutatómunkájának áttekintéséből adódnak. Jelentősek, nagyok az eredményeink mennyiségre, számra nézve is és forradalmian újak, valóban tudományos színvonalat jelzők, különösen ha a felszabadulás előtti idők akadémiájának hazug, áltudományos »eredményeivel« vetjük őket egybe. De még nagyobbak az előttünk álló, a még megoldásra váró feladatok: a társadalomtudományok lenyűgöző és felemelő nagy feladatai a felszabadult nép szocialista társadalmának felépítése, megerősítése és további fejlesztése terén.

HOZZÁSZÓLÁSOK

ARATÓ ENDRE

A beszámoló foglalkozott a történettudomány és a Történettudományi Intézet múlt évi fejlődésének s munkájának fő vonásaival. A Mátrai elvtárs által adott értékeléssel egyetértek, azt néhány ponton kívánom csak a Történettudományi Intézet részéről kiegészíteni.

A legutóbbi akadémiai nagygyűlés óta a Történettudományi Intézet munkájának a középpontjában három főfeladat állt: *Az egyetemi tankönyvek kéziratainak befejezése és vitája, népi demokráciánk története kutatásának meggyorsítása és elmélyítése s végül az Intézet második öt éves tervének kidolgozása.* Amikor Intézetünk e feladatainak teljesítéséről adok számot, azt pártunk III. Kongresszusának és a Központi Vezetőség nagyjelentőségű márciusi határozatának fényénél teszem, mely a történetmunka számára is fontos útmutatásokat tartalmaz.

Az egyetemi tankönyv 1790-ig terjedő első két félkötete — amint azt a kötet vitája megállapította — az első egységes felfogású, tudományosan megalapozott magyar történeti tankönyv, amely a valóságnak megfelelő képet ad népünk történetének legfőbb kérdéseiről. A kötet e jelentős pozitívumának az a forrása, hogy a szerzők a marxizmus-leninizmus módszerének alkalmazására törekedtek, nagyjában és egészében eredményesen. Ugyanakkor az első két félkötet gazdag anyagát tekintve is felülmúlja a korábbi, polgári feldolgozásokat. A félkötetek között, — sőt a félköteteken belül az egyes fejezetek, részek között — jelentős formai, szerkezeti és tartalmi különbségek vannak. Az első félkötet anyaga általában tartalmilag érettebb. Ennek egyik oka, hogy a kötet szerzői támaszkodhattak Molnár Erik korábbi, marxista szintézisére. A másik félkötetnél, hasonló marxista szintézis hiányában, sokszor a kérdésfeltevés is nagy gondot okozott s csak beható kutatások után vált lehetségessé. Itt a kor néhány alapvető problémája még nem került jelentőségének megfelelő tárgyalásra.

A kötet hiányosságai tükrözik történetírásunk általános gyengeségeit. A szerzők ugyan törekedtek az átfogó, egyetemes törvényszerűségek konkrét érvényesülésének feltárására, de nem kielégítő eredménnyel. Nagyon sok kívánivalót hagy hátra Magyarország nem-magyar népei történetének ábrázolása, amely nem kapja meg a hazafiságra és proletárnemzetköziségre való nevelés szempontjából megillető helyét. A szerzők törekedtek a gazdasági alap fejlődésének bemutatására, de a megfelelő fejezetekben kevés szó esett a termelőerők fejlődéséről. Általában nem kielégítő a kulturális fejlődés ábrázolása sem. A kötet nem felel meg a tankönyvszerűség követelményeinek.

Az 1790—1849 közötti korszakkal foglalkozó II/1-es félkötet átfogó és sokoldalú képet rajzol a feudalizmus válságáról és felszámolásáról: a reformkorról, a polgári forradalomról és a szabadságharcról. Ezen belül általában helyesen ábrázolja az alap, az osztályharc és felépítmény fejlődését és igyekszik ezek kölcsönhatásait is megmutatni. A kötet új anyagot ad a marxista történetírás által eddig leginkább feltárt olyan területein is, mint az 1848—49. évi forradalom és szabadságharc története, amely egyébként a tankönyvfélkötet legsikerültebb része. Végül — amint a vitavezető megállapította — a nemzetiségek történetére vonatkozó fejezetek az első és igen gazdag anyagot

magában foglaló komoly kísérletet jelentik a magyar történetírás e téren meg-
levő mulasztásának felszámolására.

A félkötet legfőbb fogyatékosága több elvi kérdés megoldásának, ille-
tőleg az eddigi eredmények továbbfejlesztésének hiányában mutatkozik. Ilye-
nek: a magyar nép nemzetválásának folyamata, a gazdasági alap fejlődésé-
nek és a feudalizmus válságának egyes kérdései, továbbá a nép történelem-
formáló szerepe, a reformnemesség, a történelmi személyiségek értékelésének
problémái. Még mindig sok kívánnivalót hagy maga után a magyar történet
e korszakának beágyázása az egyetemes történetbe. Különös mértékben vetődött
fel a tankönyvszerzés követelménye ennél a félkötetnél is.

Jelentős állomásaik voltak Intézetünk tudományos életének a tankönyv-
kötetek vitái, amelyek lényegesen túlmutattak Intézetünk falain. A történészek
egysége e vitákon erősödött s az egység elvi alapja tisztázottabb lett. Az első
kötet vitáján kb. 80, a II/1-es kötet vitáján pedig 40 felszólaló volt, régi és
pályájukat most kezdő történészek, a tudományos és oktatási intézmények
munkatársai, tanárai, a rokontudományok képviselői és történelemszakos
pedagógusok, akik túlnyomórészt építőszándékú bírálatokkal segítették a tan-
könyvszerzők munkáját. Pach elvtárs az elmúlt évi nagygyűlési hozzászólásá-
ban már értékelte az első tankönyvfélkötet éppen akkor folyt vitájának tanul-
ságait, a helyes kritikai szempontok mellett a jelentkező burzsoá nacionalista
nézeteket. A további két félkötet azóta megtartott vitái is hasonló tanulsággal
zárultak. Az 1526-tól 1790-ig terjedő félkötet vitáján több esetben nem került
sor a burzsoá történetírás bírálatára, így a középnemesség XVII. és XVIII.
századi szerepének értékelése kapcsán nem érte kellő kritika a kuruc-protestáns
történetírás nézeteit. Mutakoztak törekvések a reformkori, nem forradalmi
haladó hagyományok korlátainak elhallgatására (pl. Széchenyi István esetében)
s nem forradalmi haladó hagyományainknak a forradalmi hagyományaink
rovására való túlértékelésére. A burzsoá történetírás nacionalizmusának marad-
ványaként jelentkezett az a nézet, mely nem egyforma mértékkel mérte a magyar
és a nemzetiségi mozgalmakat, előszeretettel hangsúlyozva azt, hogy a nemzeti-
iségi mozgalmak az osztrákok oldalán álltak; ugyanazt magyar vonatkozásban
— bizonyos esetekben — nem látta annyira elítélendőnek. Megmutatkozott a
nemzetiségek fejlődésének bizonyosfokú lebecsülése, elsősorban a nemzetiségi
mozgalmak »feudális-nemzeti« vonásainak túlzott előtérbeállításával.

Ezek a helytelen nézetek azonban nem maradtak megválaszolatlanul.
Felfigyeltünk ezekre s meg is cáfoltuk azokat. Molnár Erik akadémikus zár-
szava az első félkötet vitáján s a későbbi viták több hozzászólása, a szerzők
válaszai; illetőleg a zárszó, mind szembefordultak a helytelen nézetekkel,
amelyek — mondjuk meg határozottan — nem voltak jellemzőek e gazdag
eredményeket hozó vitákra.

A másik főfeladat, népi demokráciánk történetének kutatása s feldolgo-
zása területén is az elmúlt évben jelentős lépést tettünk előre. A Munkásmoz-
galmi Intézettel közösen kiadtuk a hazánk felszabadulására vonatkozó doku-
mentumokat. E kötet 1955. április 4-re, felszabadulásunk 10. évfordulójára
jelent meg. — 1954 végén meggyorsítottuk a Szovjetunió segítségével a felsza-
badult Magyarországnak c. dokumentgyűjteménynek már az év elején meg-
indult adatgyűjtését. E kötetben kiadásra kerülő dokumentumok megmutatják
a Szovjetunió nagyarányú segítségét, amely kiterjed a gazdasági, politikai
és kulturális életünk minden területére. A kutatás ebben az esztendőben jelen-
tősen előrehaladt, s már befejezés előtt is áll.

Befejezés előtt áll a népi demokráciánk történetének egyes kérdéseit tárgyaló tanulmánykötet is, amelynek elkészítése kb. egy évvel ezelőtt vetődött fel. A tanulmánykötet készítése során a jobboldali nézetek hatására — beleértve az Intézet vezető munkatársait is — voltak bizonytalankodások. A múlt év végével e bizonytalankodás az Intézetben csökkent, majd lényegében megszűnt, s az ezután nagy lendülettel folyt munkálatok a mai napig nagy mértékben előrehaladtak — s bár a kitűzött célt nem értük el: a kötet nem jelenhetett meg április 4-re — a tanulmányok többsége elkészült s már nyomdába is került. E tanulmánykötettel kapcsolatban tervünket még egy ponton nem teljesítettük. Az Intézet több vezető munkatársa felajánlott tanulmányait egyéb fontos elfoglaltsága miatt elkészíteni nem tudta. Mégis ezeknek az elvtársaknak a bekapcsolódása a népi demokratikus korszak kutatásába jelentős eredménnyel járt: többen megkedvelték a korszakkal való történeti foglalkozást s hosszabb ideig kívánnak népi demokráciánk történetének egyes kérdéseivel foglalkozni.

E kötet munkálataiban az oroszlanrész Intézetünk fiatal történészekből álló népi demokratikus csoportjának jutott. A csoport munkatársai — s azt elkészült tanulmányaik mutatják — kiállották a próbát. Bár sok nehézség árán, a csoport tagjai általában eredményesen birkóztak meg több tekintetben nehéz, átfogó témáikkal. A tanulmányok első fogalmazványjaiban voltak téves nézetek is, így nem volt kielégítő a párt, a munkásosztály szerepének bemutatása, több kézirat nem tárgyalta kielégítően a párt harcait, annak a politikának az előzményeit, amelyet a párt, később a fordulat után megvalósított. Egyes munkálatok nem fordítottak elegendő figyelmet az osztályharc ábrázolására. Ezeket a hibákat azonban azonnal kijavítottuk, s nem utolsósorban maguk a népi demokratikus csoport munkatársai mutattak rá a helytelen nézetekre. E kérdések tisztázásához különös mértékben hozzájárult pártunk márciusi határozata, amely éppen a tanulmánykötet munkálatainak utolsó fázisához nyújtott felbecsülhetetlen segítséget. Ugyanakkor meg kell jegyezni azt is, hogy a felszabadulás utáni történetünkkel foglalkozó tanulmányokra nem az említett hibás nézetek a jellemzőek, hanem népi demokráciánk eredményekben gazdag éveinek helyes elemzése. A tanulmányok általában alkalmasak arra, hogy megmutassák népünknek, hogy a felszabadulással történetünk nagyszerű, új korszakába léptünk.

Intézetünk e két főfeladatának teljesítésében éppúgy, mint az egyéb monografikus munkálatokban nagy jelentősége volt a szovjet tapasztalatok felhasználásának. Kiemelkedő volt ebből a szempontból a beszámolóban is említett, a felszabadulás tizedik évfordulója alkalmából, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája által rendezett történettudományi ülészak, amelyen Molnár Erik elvtárs vezetésével háromtagú magyar történészdelegáció is részt vett. Az ülészakon elhangzott előadások, a szovjet történészekkel való közvetlen megbeszélések, a szovjet történészek munkáinkkal kapcsolatos kritikai megjegyzései igen nagy segítséget nyújtanak számunkra. Nagy jelentősége volt Pach Zsigmond Pál elvtárs kéthónapos moszkvai tanulmányútjának. E tanulmányút gazdag tapasztalatai — s ezen különösen lemérhető a szovjet segítség jelentősége — segítettek szétoszlalni az Intézetben különösen az elmúlt év őszén észlelt, már említett politikai bizonytalanságot. A tanulmányút tanulságai a történeti kutatás fő irányival kapcsolatban, a szovjet elvtársaknak történettudományunkra vonatkozó bíráló megjegyzései útmutatásul szolgáltak 1955. évi tervünk elkészítéséhez, de iránymutatást adnak most készülő második öt éves tervünkhöz is.

Intézetünk éppen ezekben a napokban fejezte be a második ötéves tervet előkészítő munkálatokat. Azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha e munkálatok alapján létrejött javaslat fő vonalait ismertetem, noha terv-javaslatunkkal az osztályvezetőség még nem foglalkozott. — Tervünk elkészítésekor a szemünk előtt a szovjet történettudomány már említett segítségével kívül pártunk III. Kongresszusának útmutatása, a Központi Vezetőség márciusi határozata és első ötéves tervünk tapasztalatai állottak.

Mint ismeretes, az első ötéves terv folyamán elkészült a magyar történeti tankönyvek kézírata, amely a IX. századtól 1907-ig egyetemi jegyzet formájában az egyetemi hallgatók kezébe is került. Nagyrészt e munkálatok és az első ötéves tervben kidolgozott monográfiák és tanulmányok alapján, a magyar történet különböző korszakainak fő kérdései világosan állnak előttünk. Ez ötéves tervünk legjelentősebb eredménye. A második ötéves terv közepére 1957—1958-ra sajtó alá rendezzük, illetőleg nyomtatásban megjelentetjük az egyetemi tankönyveket a magyar történet kezdeteitől 1945-ig, a felszabadulásig. A második ötéves terv végére elkészítjük a népi demokratikus korszak történetének egyetemi jegyzetét.

A tankönyvmunkálatok során megírandó historiográfiai fejezetek alapján összefoglaló historiográfiai munka elkészítését vettük tervbe, különös tekintettel a szellemtörténeti irányzat leleplezésére. A második ötéves terv folyamán több historiográfiai tanulmányban vesszük fel a harcot a jelenkori nyugati burzsoá történetírás hamisításaival, reakciós nézeteivel.

Első ötéves tervünk jelentős eredménye volt, hogy feldolgoztuk számos haladó, nemzeti függetlenségünk megvédésével kapcsolatos hagyományunkat. A nemzeti függetlenségért folytatott harcot a megjelent munkák jelentős része sikerrel kapcsolta össze a paraszti osztályharc bemutatásával, továbbá a magyar parasztságnak az idegen elnyomás elleni közdelemben vitt kezdeményező szerepével. E munkák eredményeire támaszkodva tovább folytatjuk haladó hagyományaink feltárását. Fokozottabb gondot fordítunk a termelési mód és ezen belül a termelőerők fejlődésének vizsgálatára, a magyar nép nemzetivé válásának nyomonkísérésére, s a kultúrtörténet művelésére. A középkori magyar történet területén a második ötéves tervben többi között a feudális földtulajdon kialakulásával, a kapitalista viszonyok keletkezésének egyes kérdéseivel, a centralizáció és az abszolutizmus néhány problémájával kívánunk foglalkozni. A kultúrtörténet művelésében mutatkozó lemaradásunkat többek közt a magyar felvilágosodás néhány kérdésének kidolgozásával akarjuk törleszteni.

Újkori történelmünk területén, támaszkodva a már elért eredményekre, nagy forradalmainknak — 1848—49-nek, a Tanácsköztársaságnak — s e forradalmakat közvetlenül megelőző szakaszoknak, a forradalmi helyzet érlelődésének további feldolgozását vettük tervbe.

Az első ötéves tervben több monográfia jelent meg, amely a munkásság és a parasztság helyzetével, mozgalmával és a magyarországi ipar fejlődésével foglalkozott az 1848—49-et követő abszolutizmus és a dualizmus korszakában. Ezeket az eredményeket kívánjuk továbbfejleszteni, amikor foglalkozni akarunk a dolgozó osztályoknak, a munkásságnak és a parasztságnak a helyzetével, mozgalmával, történetének egyes kérdéseivel, különösen a Horthy-korszakban és Magyarországon poszt-utas kapitalista fejlődésének sajátosságaival.

Különös súlyt helyezünk a népi demokratikus korszak történetének, e korszak alapvető kérdéseinek elmélyült tanulmányozására, így a magyar

ipar és mezőgazdaság, a munkásság és parasztság fejlődésének és történetének egyes problémáira, nem utolsósorban pedig a munkás-paraszt szövetség fejlődésének vizsgálatára. E munkálatokban a különböző társadalomtudományok (filozófia, közgazdaság, jog, néprajz stb.) képviselőinek együttműködése alapján igyekszünk lépéseket tenni a kor kutatásában nélkülözhetetlen komplex módszer kialakítása felé. Ezért örömmel üdvözljük a ma délutáni megbeszélést, amely éppen a komplex-kutatómódszer kérdéseit fogja megvitatni.*

A Szovjetunió és a népi demokráciák népeivel közös történetünk területén egyik legfontosabb feladatunk a történeti Magyarországon élt nem magyar népek történetének feldolgozása. Az első ötéves terv jelentős eredménye volt, hogy éppen a tankönyvmunkálatok során elkészültek az egyes népek történetéről szóló áttekintések kéziratai, a nemzetiségi mozgalmak megindulásától az Osztrák-Magyar Monarchia szétbomlásáig. E munkák alapján voltak próbálkozások bizonyos nemzetiségtörténeti szintézis kidolgozására is. Ezek az eredmények egyben a második ötéves terv főirányát is kijelölik, a felkutatlan fehér foltokra is rámutatnak. A második ötéves tervben ennek megfelelően fel akarjuk dolgozni a magyarországi nem magyar népek történetét a IX. századtól egészen 1526-ig. Ezenkívül több tanulmányban, illetőleg feldolgozásban le akarjuk leplezni a magyar uralkodóosztályok sovíniszta nemzetiségi politikáját a dualizmus és a Horthy-rendszer időszakában.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok népeivel való történeti kapcsolataink feldolgozásában is értünk el eredményeket az első ötéves tervben. E munkák alapvető hiányossága azonban éppen az volt, hogy e munkák egyáltalán nem, vagy igen keveset foglalkoztak e népek gazdasági és társadalmi fejlődésének megrajzolásával, pedig enélkül a kapcsolatok és a hatások tárgyalásakor csak mechanikus és nem dialektikus összefüggések megállapítására kerülhetett sor. Ezért második ötéves tervünkben fel akarjuk dolgozni a kelet-európai országok fejlődése eltérő és hasonló vonásainak egyes kérdéseit, hogy ezzel a kapcsolatok kutatása számára szilárd bázist adjunk. Ezenkívül, támaszkodva az eddigi eredményekre, tanulmánykötetet és egyes tanulmányokat adunk ki az orosz, illetőleg a szovjet—magyar történeti kapcsolatok tárgyköréből a történelem különböző korszakaiban. Végül foglalkozni fogunk a XIX. századi magyar—lengyel kapcsolatokkal és a dualizmus kori magyar—csehszlovák munkásmozgalmi kapcsolatokkal. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok történettudományának népszerűsítése céljából évente válogatott tanulmányokat tartalmazó köteteket szeretnénk kiadni, egyet a Szovjetunió és egyet a népi demokratikus országok történettudományának termékeiből.

Az egyetemes történeti kutatások számára is szilárd profilt jelölünk ki a második ötéves tervben. Magyar történészek nagy hiányát érezték és érzik egy összefoglaló osztrák történettel foglalkozó munkának. Ezért tervbe vettük egy, a Habsburg-birodalom történetét tárgyaló szintézisnek az elkészítését a XVI. századtól 1918-ig.

Fontos feladatunknak tartjuk a német imperializmus történetének a feldolgozását a második világháború előtt és alatt. Egyetemes történeti osztályunk ezenkívül tervbe vette a nagyobb nyugati országok (Anglia, Franciaország, Németország) története egyes kérdéseinek feldolgozását, különös tekintettel a kapitalizmus általános válságának időszakára.

* Erre vonatkozólag lásd a 401—415 oldalakat. (Szerk.)

Intézetünk a második öt éves tervben tovább folytatja a Magyar Történeti Bibliográfia kiadását. Így sor kerül az 1825—1867 közötti korszak elmaradt kötetének, a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó kötetnek kiadására, továbbá az 1867—1918 közötti korszakkal foglalkozó kötetek fokozatos megjelentetésére. A második öt éves tervben megindulnak s jelentősen előrehaladnak majd az 1918—1945 időszakra vonatkozó anyaggyűjtési munkálatok is.

Főfeladataink teljesítését is tekintve — befejezésül — megállapíthatjuk, hogy az elmúlt év alatt Intézetünk ért el eredményeket. Intézetünk munkatársainak tollából az említett kollektív munkákon kívül kb. 30 monográfia, tanulmány, cikk jelent meg vagy készült el.

Az eredmények mellett fogyatékoságok, helytelen nézetek, bizonytalankodások is mutatkoztak munkánkban. Ezek a nézetek a tankönyvvitákon, a népi demokráciánk történetével foglalkozó tanulmánykötetekkel kapcsolatos bizonytalankodásban s egyes elvi vitákon jelentkeztek.

Ugyanakkor azonban meg lehet állapítani, hogy az Intézet munkáját az utolsó másfél esztendőben is *alapjában helyes irányú fejlődés* jellemezte; a helytelen nézetek jelentős részére menet közben felfigyeltünk. Ez döntően annak köszönhető, hogy intézeti munkánkban — s általában a történészfronton — az elmúlt időszakban is folyamatosan érvényesült, többek között a kommunista akadémikusokon keresztül is a párt vezető szerepe s növekedett a szovjet tapasztalatok felhasználása.

EÖRSI GYULA

Az osztálytitkári beszámoló helyesen állapította meg, hogy az állam- és jogtudományok az elmúlt Nagygyűlés óta tovább fejlődtek, bár természetesen nem sorolhatta fel ennek a fejlődésnek minden állomását. Én nem a felsorolás kiegészítését tekintem feladatomnak, hanem azt, hogy néhány általános érdeklődésre is igényt tartó szervezeti és elvi kérdést vessek fel, és pedig olyan kritikus szellemben, amilyenre tudománycsoportunk eddigi eredményei, úgy érzem köteleznek. Ha tehát inkább bizonyos hiányosságokkal fogok foglalkozni, ez nem az eredmények lebecsülését jelenti, hanem ellenkezőleg azt, hogy eddigi fejlődésünk türelmetlenné tett még meglevő nem kevés hiányosságunkkal szemben.

1. Ami először a *szervezeti* kérdéseket illeti, a legjelentősebb esemény kétségkívül az, hogy az állam- és jogtudományok is rendelkeznek már *akadémiai kutatóintézettel*: az Állam- és Jogtudományi Intézet akadémiai felügyelet alá került. Ez komoly megbecsülése tudományunknak és megköveteli, hogy az Intézet munkája döntő fejlődésen menjen át, hogy hozzájárjon azokhoz a feladatokhoz, amelyekkel akadémiai intézetté válása jár és ahhoz a decorumhoz, amit ez jelent. Az Intézet új státusza továbbá felveti az Intézet és a Főbizottság viszonyának kérdését: eddig akadémiai Főbizottságról és nemakadémiai intézetről volt szó, tehát elvileg a Főbizottság irányítása bizonyos mértékben az Intézetre is kiterjedt, most azonban az Intézet válik az állam- és jogtudományok központi akadémiai szervévé, amely már apparátusánál fogva is sokkal átütőbb szervezőmunkára képes, mint a Főbizottság. A két szervezet viszonyának kérdését előbb-utóbb meg kell oldani.

Az osztálytitkári beszámoló említette a *szakbizottságok* megalakulását. E szakbizottságok működése azonban nem egyenletes. Így pl. egyik legfej-

lettebb tudományszakunk bizottsága, a polgári jogi szakbizottság alig működik. Mások tervekészítéssel vannak elfoglalva, ami nem baj, de önmagában kevés. Mindamellet vannak aktív szakbizottságaink; így pl. az államjogi és államigazgatási jogi szakbizottság éppen a múlt héten az állami szervek körében is nagy figyelemmel kísért ülészakot rendezett Szegeden. Általában a szakbizottsági munka egyik legkitűnőbb formája a vidéki tudományos élet szervezésének. E téren a legfontosabb feladat az itt-ott még passzív bizottságok életre keltetése.

Az elmúlt év folyamán szervezetileg kielégítően rendeződött a *jogi folyóiratok* kérdése: a meglevő Állam- és Igazgatás mellett külön folyóirat létesült az igazságszolgáltatás gyakorlati kérdéseinek tárgyalására és külön folyóirat az állam- és jogtudományok ápolására. Ami az új folyóiratokat illeti, az igazságszolgáltatás gyakorlati kérdéseit rövid cikkekben, közleményekben tárgyaló folyóiratunk munkája sokkal kielégítőbb, mint az elméleti folyóiraté. Míg a gyakorlati profilú lap színvonala általában meghaladja a gyakorlat színvonalát, addig az elméleti lap színvonala általában nem éri el az elméletét. Az elméleti folyóirat, a Jogtudományi Közlöny még nem tölti be azt a hivatását, aminek érdekében profiljáról leválasztották a gyakorlat kérdéseire tapadó, egy vagy más részletkérdést tárgyaló közleményeket. Itt is még hátra van a forma megtöltése megfelelő tartalommal.

2. Rátérve a *tartalmi, elvi* kérdésekre, megállapítható, hogy az állam- és jogtudományok ugyanakkor, amikor alapvető fogyatékségeiket még nem küzdötték le, viszonylag kevésbé estek a jobboldali elhajlás hibáiba. Ezt az bizonyítja elsősorban, hogy a múlt decemberi Állam- és Jogtudományi Kongresszus anyagában megtalálhatók jogtudományunknak régi fogyatékségei — pl. az elmélet és a gyakorlat kapcsolata területén — de az anyag a márciusi párt-határozatok szemszögéből vizsgálva lényegében ma is helytálló, ha nem is azokat a kérdéseket veti fel döntő súllyal, amelyeket a márciusi határozatok az előtérbe állítottak.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a jobboldali elhajlások nyomtalanul húztak el állam- és jogtudományunk ege felett. Jobboldali jelenségekre már az 1954. évi Nagygyűlésen tartott hozzászólásomban is rámutattam. A jobboldali elhajlások atmoszférája életre keltett nem egy már tetszhalott, félig-meddig elmeszesedett burzsoá maradványt.

Így pl. végigvonul az elmúlt év történetén a *burzsoá múlt* egyes irányzatainak túlságosan liberális megítélése. Ez legutóbb a harmincas évek szellem-történeti-pozitívista jogtörténetírásával kapcsolatosan volt tapasztalható. Itt lényegében arról van szó, hogy egyes olyan tudósaink, akiket tisztelünk és akikkel ma is, a jövőben is együtt dolgozunk és harcolunk, ahelyett, hogy leszámolnának azokkal az irányzatokkal, amelyek a múltban hatottak rájuk, elszakadnának tőlük és ezzel felszabadulásukat teljessé tennék, nem egyszer szükségét érzik annak, hogy szubjektíve becsületes múltjuk, régi barátaik igazolásául mentegessék az ilyen irányzatokat. E téren az a feladatunk, hogy ezeket az irányzatokat olyan sokoldalúan, mélyenszántóan elemezzük, hogy meggyőzzük vele barátainkat. Nem elegendő, ha barátaink felé látgy, ezek felé az irányzatok felé kemény szölamokat hangoztatunk.

E liberalizmus nemcsak a múlt irányában figyelhető meg, de a pályatársak irányában is. Helyesen állapította meg az osztálytitkári beszámoló, hogy a *tudományos fokozatok* odaítélése körüli vitákban liberalizmus nyilvánult meg. Valóban nem egy opponens járt úgy el egyes, főként a saját generációjához

tartozó jelöltek ügyében, hogy véleményében keményen megbírálta a disszertációt, majd éppen nem jogászi módon az indokolással homlokegyenest ellenkező ítéletet hozott: javasolta a disszertáció elfogadását, talán az ut desint vires, tamen est laudana a kandidátussággal és doktorsággal járó erkölcsi és anyagi előnyök megszerzésére irányuló voluntas.

A márciusi határozatok előtt jobboldali, azután »baloldali« következményekre vezetett nem egy jogásznak *vulgarizáló* hajlama. Az egyik egyetemi jegyzet a Népfrontot, Nagy Imre elvtársat is túllícitálva, politikai rendszerünk alapjának nevezte. A márciusi határozatok után viszont tért nyert az 1953. júniusa előtti időkből jólismert az a módszer, amely konkrét elemzés helyett határozott, elítélő nyilatkozatokat követel és amely terminológiai vitákkal helyettesíti az elvi vitákat. Olyanok esnek ebbe a hibába, akik szövegeket és nem eszméket appercipiálnak, szövegeket és nem eszméket közölnek. Ez a felületen maradás következménye, az elmélyülés hiányának a következménye. Természetesen növelnünk kell a pontosságot gondolataink közlésében, de ne helyettesítsük a gondolatokat szövegekkel.

A vulgarizálás Scyllájának megvan a Charibdys-e: a túlzott *elméletieskedés*. Jellemző, hogy bár jogtudósaink soha annyi segítséget a gyakorlatnak nem nyújtottak, mint az elmúlt évben, ezt a segítséget értekezleteken, vitákon, tervezetekhez való hozzászólásaikkal adták meg és nem szorosan vett tudományos műveikben. Sokunkban kettős lélek lakozik: az egyik hozzászól az állami munka, a gyakorlat kérdéseihez, a másik a legátfogóbb és ezért legelvontabb problémákon alul nem adja. Sok területen évek óta nem jutunk túl az átfogó elvi alapok kérdésein, a rendszerezés kérdésein, spekulatív elmélkedéseken, és míg a gyakorlat művelői ma már igen sok kérdésben kifejezetten igénylik a tudományos iránymutatást, kérdéseik megválaszolatlanul maradnak, mert »magasabb dolgokkal« vagyunk elfoglalva. Túlságosan elszakadunk a tételes-jogi anyagtól. E jelenséget azzal szoktuk magyarázni, hogy nálunk sok területen nem voltak átfogó törvények, a jogtudósok teremtő fantáziáját tehát kevésbé korlátozták a paragrafusok; a jogtudósok rákényszerültek az eseti megoldásokat és jogelveket kispekuláló, ítélethalmazból rendszert építő tevékenységre. Ez a magyarázat azonban elégtelen, mert büntetőtörvénykönyvünk 1878. óta volt, a büntetőjogászok mégsem mentesek e hibától és az állam-és jogelmélet is abban a fogyatékoságban szenved, hogy tevékenységét a tételes jogászoktól meglehetősen elszigetelt nyugalomban végzi.

Mindezek a hibák a dolgozó, produkáló, eredményeket felmutató állam-és jogtudományok hiányosságai. Van azonban egy másfajta hiányosság — hiányosság a szó szoros értelmében — amit meg kell említenem. E hiányosságnak talán még hálásak is lehetünk, mert nem lehetetlen, hogy ennek is része van abban, hogy a jobboldali elhajlások csak csekélyebb mértékben érintették tudományterületünket. Ez a hiányosság pedig abban áll, hogy viszonylag sok tudományos minősítésű jogásznak van, akinek tudományos produkciója legfeljebb egy-két ismertetésre, hozzászólásra terjed ki. Sokan vannak, akik a kilenc évi érési időt előlegebe kiveszik még a művek megírása előtt. Ezek természetesen hibákat nem követnek el, mert nem végeznek tudományos munkát; úgy gondolom azonban, hogy azok járnak el helyesen, akik vállalják a hibázás kockázatát. Ha nem is kötelező hibázni, sőt nyilván a legjobb hibamentesen dolgozni, a pártnak és az országnak még mindig nagyobb hasznára vannak azok, akik hibákat elkövetnek ugyan, de jószándékúan és odaadóan dolgoznak, mint azok, akik óvatosságból hallgatnak. E hiányosságok kiküszöböléséhez

egyébként nagyban hozzájárulhatna a publikációs lehetőségek megjavítása is, mert ma is már több, fiókban heverő kézirat kedvetlenül el a nem egyszer éppen erre az elkedvetlenítésre váró szerzőket. A baj ott van, hogy a jogi kiadó szűk üzleti szempontokból kiindulva általában csak a gyakorlathoz szorosan tapadó, azonnali értékesítést ígérő brosrúrák és kommentárok kiadására hajlandó vállalkozni.

Vannak továbbá jogtudományunknak olyan művelői is, akik nagy buzgalommal őrködnek az elmélet tisztaságán, de az elmélet továbbfejlesztése nem kényerük. Ezeknek nagy részük van abban, hogy a bírálókat fellendült, hogy folyóknak elvi viták tudományos kérdésekről. Azt sem lehet azonban elhallgatni, hogy e vitákba nem egyszer vegyül keserű íz is. Még mindig előfordul, hogy személyi vitákat öltöztetnek az elviség tógájába, vagy, hogy az elvi vitákat azzal sekélyesítik el, hogy személyi vitákká kiáltják ki őket. Remélem, hogy ez csak átmeneti jelenség. Főleg a tudományos produkció fokozásától várom a javulást: a tudományos produkció magáért beszél és előbb-utóbb hatástalanná teszi a kispolgári módszereket.

3. Mindezek a nehézségek a fejlődés, a növekedés, a tisztulás nehézségei. E nehézségek a fejlődés útján kísérnek bennünket; elmondhatjuk, hogy népi demokráciánk tízéves fejlődéséhez állam- és jogtudományunk is hozzájárult. Fejlődése különösen az utóbbi években gyorsult meg, amikor a szovjet tudomány eredményei is szélesebb tudományos körökben terjedtek el és amióta az állami szervek is egyre növekvő mértékben igénylik az állam- és jogtudományok segítségét állami feladatok megoldásához. Jogtudósaink kivették a részüket a tanácsotrvény megalkotásában és ezért állami elismerésben is részesültek. Együttműködnek a polgári és büntetőtörvénykönyvek elkészítésében, közreműködésüket gyakran igényli a Minisztertanács Titkársága, segítségüket igénybe veszi pl. a földművelésügyi minisztérium a termelősövetkezetekkel, a háztáji gazdasággal kapcsolatos kérdések megoldásához, részt vesznek a munkaviszonyok területén felmerülő jogi problémák megoldásában stb. E tevékenységük során a jogtudósok is fejlődtek: az állami munkában nyújtott segítség kitűnő iskola az állam- és jogtudomány művelői számára is. Állam- és jogtudományunkban a pártosság, a marxista—leninista igény ma már viszonylag magas fokon áll és ez nem is lehet másképpen olyan tudománycsoportnál, amelynek anyaga az állam és a jog.

Az állam- és jogtudományok megbecsülése növekedőben van. Az érdeklődés fokozottan fordul feléje. Nagymértékben leküzdötte az idegenkedést, azt a rossz hírnevet, amit »rákentek a századok«, Werbőczy századai. A népi demokráciákban, különösen Csehszlovákiában és Bulgáriában jó hírünk van. Ezt öregbítette komoly mértékben az Állam- és Jogtudományi Kongresszus. Azóta is fokozzuk ezeket a nemzetközi kapcsolatokat; éppen a múlt napokban érkezett vissza németországi útjáról Nizsalovszky Endre akadémikus és Romániából Weltner Andor kandidátus.

Tisztelt Osztályülés! Úgy gondolom, az Állam- és Jogtudományi Kongresszussal tudománycsoportunk az érettségi vizsgát letette és pedig a legtöbb tárgyból igen jó osztályzattal. Részben elkészültek, részben befejezéshez közelednek, részben megírás alatt vannak azok a monográfiák, amelyek remélhetőleg alkalmasak lesznek arra, hogy az állam- és jogtudományok egyetemi szakdolgozataiként fogadja el őket az Akadémia és egész tudományos életünk.

SZABÓ PÁL ZOLTÁN

Legelső sorban a Dunántúli Tudományos Intézet dolgozói nevében megköszönöm Pártunknak, Kormányunknak, a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének, a II. osztály Elnökségének, hogy intézetünket az Akadémia II. osztályának keretébe átvette. Ugyancsak hálánkat fejezzük ki az Oktatásügyi Minisztériumnak, Erdey-Grúz Tibor miniszter és Sulán Béla főosztályvezető elvtársnak, hogy intézetünk fennmaradását biztosították, amíg az átvétel lehetőségének ideje el nem érkezett.

Az átvétel annyit jelent, hogy az eddigi tevékenységünk alapján a Magyar Tudományos Akadémia bizalommal van szocialista törekvésű munkánk iránt. Ez a bizalom azonban számunkra kötelezettséget jelent. Kötelezettségünk alapja a tudományos munka. Ezt a munkát a dialektikus és történelmi materializmus módszereivel, Pártunk III. kongresszusának, de ugyanígy a márciusi határozatok tanulmányozása értelmében, népünk anyagi és kulturális fejlődése érdekében kívánjuk végezni. A szocializmus építésének belső és ezzel szorosan összefüggő külpolitikai kérdései megkívánják, hogy intézetünk még szervezettebben dolgozzék együtt a területi pártbizottságokkal és tanácsokkal, szocialista ipari üzemekkel, állami gazdaságokkal, termelőszövetkezetekkel, de ugyanígy más tudományos intézménnyel és társadalmi egyesülettel.

Területi kutatóintézet vagyunk. Így a szocializmus építésének a napi élet során felmerülő és csak tudományos módszerekkel megoldható problémáiban is segédkeznünk kell, de ugyanakkor akadémiai tervünket is teljesítenünk kell. Az előző sokoldalú munka nem tervezhető be eseményszerűen előre. Ahol kérdéseink kevésnek bizonyulnak, más társadalmi vagy tudományos intézménnyel szövetkezve igyekszünk a kérdésre feleletet adni. A helyi, sokszor alkalmi tudományos munka, valamint az akadémiai tervmunka, nem szétágazó irányú kétféle munka, hanem egyazon szocialista munka két oldala.

Engedje meg az Osztálygyűlés, hogy ezt egy-két példával mutassam be.

Babics András történész, tudományos munkatársunk most fejezte be Komló szénbányászatának történetét. Miután a felszabadulás előtti történeti múlt kutatásával végzett, új módszer bevezetésével rátért Komló szocialista nagyüzemű szénbányászata fejlődésének kritikai módszerekkel való vizsgálatára. Az utolsó tíz év fejlődésének vizsgálatában foglalkozott a termelékenység növeléséhez szükséges valamennyi probléma alakulásával. A termelési technika (a gépesítés) kérdésével, ennek a munkásállományra való kihatásával, műszaki és üzemszervezési kérdések tapasztalataival. (Az ún. mecseki Északi Szénmedence telepítési kérdéseivel Kolta János munkatársunk foglalkozik.) Foglalkozott Babics a munkaverseny, az újító, a Sztahanov-mozgalom, a munkavédelem problémáival, összefüggésben a munkásállomány minőségi és mennyiségi alakulásával. Ezek a tízéves történelemre vonatkozó tapasztalatok segítik majd jövő terveink helyes elkészítését. Hasonló módszerrel halad előre a mai események felé agrártörténelmi vonalon Ruzsás Lajos és Mérei Klára is. Az ilyen munka alapfeltétele a szerves együttélés a szocialista valóság eseményeivel.

A III. Pártkongresszus a helyi sajátosságok figyelembe vételének fontosságát hangsúlyozta. Ezek a helyi sajátosságok csak a földrajzi környezet tudományos vizsgálatával hozhatók felszínre. Jó példa erre Kolta János munkája. Baranya megye gazdasági földrajzának adatgyűjtési munkálatai során a földreform gazdasági hatását is tanulmányozta. Egy számadatot említék csak, amely a

helyi sajátosságokat élesen kifejezi. Az ország területén az igénybe vett föld-birtokok átlagos területe 89,74 khold, Baranyában ellenben csak 17,29 khold. Annak ellenére, hogy a Baranyában igénybe vett föld terjedelme 7%-kal meghaladta az országos átlagot. Ennek az eltérésnek az az oka, hogy Baranyában sok kisbirtok került elkobzásra és újrafelosztásra, ami a lakosság nagymértékű kicserélődésével járt. Megváltoztak tehát a termelési szokások és módszerek s így különleges feladatok állnak előttünk és várnak sajátos helyi megoldásra. Ha a tervek elkészítése során csak országos adatokkal dolgoznánk, ezek a különleges feladatok nem volnának figyelembe vehetőek. Ez a gazdálkodás eredményességét veszélyeztetné. E kérdés népgazdasági fontossága döntő helyi értelemben. Vizsgálatához etnográfus is kapcsolódhatna, intézetünknek azonban még etnográfusa nincsen.

A helyi sajátosságok feltárása aprólékos kutatási módszerek alkalmazását kívánja meg. Ezt vannak akik kifogásolják, pedig kis területek kutatása a módszerek kifinomítására és az eredmények alapjának megszilárdítására vezet. Helyi kutatási eredményeinket a pártbizottságok és a tanácsok gyümölcsözően felhasználhatják. Például a Baranya megyei pártbizottság kívánságára komplex murkával most dolgozzuk fel a kritikus villányi járás gazdasági életét elsősorban a bővített újratermelés kérdése szempontjából, kapcsolódva a márciusi párthatározatok szelleméhez. Az első jelentést a napokban adtuk át a megyei pártbizottságnak.

A mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos párt- és kormányhatározatok alapján került előtérbe a »rét- és legelőkérdés« vizsgálata. Az eddigi eredmények nyomán világosan látjuk a zöldmezőtérképezés elvégzésének sürgősségét és fontosságát. Margittai László kutatónk általános eredményei alapján községről-községre kell megállapítani a tennivalók pontos helyét és helyi eljárásait. Markos György intézetében Gyenes Lajos a termőtájkutatás országos képét rajzolta meg. Ennek a tennivalók szerinti perspektivikus lebontása ugyancsak községeken belülmenő részletességig fontos. A szokásos gyümölcsfák telepítésének kérdésével kapcsolatban eredményesen hívtuk fel az illetékesek figyelmét a dió, gesztenye, mandula és mogyoró sajátos helyi fontosságára. Kádereink azonban igen igénybevettek, kevesen vannak. *Simor Ferenc* külső munkatársunk Pécs hőmésékletének értékeit vizsgálta 1871—1950 között. Munkája a termelés szempontjából nélkülözhetetlen. Horváth Olivér az állami erdőgazdaság szakembereivel dolgozik együtt és növénytársulási vizsgálatok eredményeivel segíti a helyes erdőtelepítési munkát.

A baktérium coli és bármiféle más fertőzési vagy magfertőztetési veszély lehető elkerülése végett Szabó Pál Zoltán kidolgozta a mecseki karszt egészségügyi védelmének legfőbb szempontjait. Jelenleg *Kévi László* és a hozzá csatlakozó külső munkatársak, főképp orvosok dolgoznak a részletfeladatokon, kivált a karsztvíztermelő akna körzetében. Az elmúlt évben szakvéleményt adtunk a »beremendi Vörös Csillag állami gazdaság« központi telepe részére a vízellátás megjavítása érdekében. Szabó Pál Zoltán szakvéleményéhez fűződő munkálatokat Kévi László kísérte figyelemmel, amint a Dunántúli Napló május 24-i száma írta, a napokban bőséges víz felfakadását jelentették. Ennek az állatállomány gyarapítása terén van jelentősége. Ugyancsak az elmúlt évben a Mélyépítési Tervező Vállalat és az Erőmű Tervező Vállalat felkérésére Szabó Pál Zoltán adott szakvéleményt az »Orfűvölgyi víztározás« kérdésében, a vízbocsátás fennforgásának veszélyét mutatta ki s így jelentékeny pénzüsszeg elpocsékolásától óvta meg az államot. A Műszaki és Természettudományos

Egyesületek Szövetségének Balneológiai Osztályával, a Pécsi Vízügyi Igazgatósággal együttműködve egynapos megbeszélés és helyszíni szemle alapján, főképp Papp Szilárd, az Országos Közegészségügyi Intézet osztályvezetőjének tüzetes vizsgálatai szerint, folyó évi május hó 21-én sikerült megállapítani a hiányosságokat és a tennivalókat a Harkány-fürdő vize gyógyértékének lényeges felfokozása érdekében. Megállapítható volt, hogy az előző kapitalista vállalkozás a jövedelem és nem a gyógyhatás fokozásán dolgozott. A gyógyerőjű kénhidrogén és rádium-emanáció csaknem teljesen megsemmisült, míg a beteghez ér. Schulhof Ödön és Péter János ez alkalommal a tennivalókat is pontokba foglalták.

A szocialista munka egyik pécsi személyisége úgy fejezte ki magát, hogy a Dunántúli Tudományos Intézetre szükségünk van, mint egy falat kenyérre. Tudjuk jól, hogy csak dolgozó népünk szövetségébe, e szövetség ereje által érhetünk el eredményeket. Azt is tudjuk, hogy ébernek kell lennünk. A reakció nem alszik, azonban sokszor szinte megfoghatatlan. Fejlődésünk mai szakaszán már nem közvetlenül dolgozik, hanem egészen modern lélektani úton, hipnótikus módszerrel, médiumok, talán a médiumok egész láncolata útján; halljuk, hogy ne vállaljunk a szorosán vett akadémiai terven kívüli munkát. Érdemes lesz a jövőben is figyelni, hogy eredményeink jelentéséből és kapcsolatos tennivalók javaslatából hol és mennyi fog véka alá rejtetni. — Terveinket maradéktalanul teljesítettük egy kivételével, az igazgató kivételével, ki adós a Mecsek természeti földrajzának megírásával. Mentségére legyen mondva, hogy segítség munkatársak hiányában a szervezés, az adminisztráció és a társadalmi kapcsolatok eleven fenntartása igen szétforgácsolja idejét. Könyv írásához pedig összefüggő nyugodt időszakokra van szükség. Anyaga együtt van a könyveknek.

Az intézetnek jelenleg hét kutatója van az igazgatóval együtt, van továbbá számos külső munkatársa, minden munkához egy gépiró, egy könyvtáros, egy tudományos segéderő, egy hivatalsegéd. Legégetőbb a rajzoló hiányzik. A mai helyzet pedig drágább, mintha státusban levő rajzolóknak lenne, mert idegen, szakmánkhöz »vak« rajzolókkal kell drágán és gyenge minőséggel dolgoztatni. Hiányzik a gondnok is, aki az anyagiak szakszerű kezelését és az adminisztráció java részét ellátná. Fokozatosan ki kell építenünk a kutatás komplex jellege érdekében a területi kutatási ágazatokat. Klimatólogusunk státusba helyezése régi kérésünk, kellene a későbbiek során etnográfus, növényföldrajzos, régész stb.

Nagyon jó lenne, ha az ország más részén is működne területi kutatóintézet. Szükségünk lenne kiadványok megjelentetésének lehetőségére is. Fel kellene újítanunk a Dunántúli Tudományos Gyűjteményt kifejezetten az új tudományos eredmények közlése érdekében.

Végül köszönetet mondok az Akadémia II. osztálya Elnökségének a kapott sokoldalú segítségért, kérjük a jövőre is építő bírálatát. Köszönöm a történet-tudományi és földrajzi főbizottságoknak is segítő tanácsait.

Kiegészítésül megemlítem még, hogy Mátrai László elvtárs beszámolójából nem tűnt ki a földrajztudomány külföldi kapcsolatainak fejlődése.

ORTUTAY GYULA

Az osztálytitkári beszámoló helyesen állapította meg azt, hogy a legkülönbözőbb tudományszakjaink fejlődésére jelentős hatást tett az az elmélyült marxista—leninista bírálat, amellyel az osztályvezetőség a különböző

tudományterületeket bírálta volt. Elmondhatjuk, hogy ebben a bírálásban, nem is egy alkalommal, része lehetett a magyar néprajztudománynak is. Néhány hónappal ezelőtt már elmondtam az Akadémián, hogy mi a kezdeti — bizony, őszintén szólva — kedvetlen fogadtatás ellenére is megértettük, hogy ennek a bíráltnak mi a jelentősége tudományunk fejlődése szempontjából; s most elmondhatom, az az érzésem, sőt az a meggyőződése, hogy nem kis mértékben ennek a bíráltnak köszönhetjük azt, hogy az elmúlt másfél év alatt a magyar néprajztudományban lényegesen számba vehető jobboldali elhajlás nem mutatkozott meg. Holott a mi tudományunk azok közé a tudományok közé tartozik, ahol — éppen a parasztpolitika értékelése szempontjából — jobboldali elhajlásra alkalom és mód van elég.

Éppen az Akadémia II. Osztályának szigorú, de tudományunk nehézségeivel is törődő bírálata segített bennünket is önismeretre, önvizsgálatra, és serkentett jobb munkakedvre akkor is, amikor ellenkeztünk a bíráló néhány kitételével szemben, s akkor is, amikor utána egyre inkább megfontoltuk azt. Úgy érzem, hogy ezt ezen a helyén is jó, ha leszögezem.

Viszont meg kell mondanom — nem mintha az önelégültség bármiféle fajtája elfogna bennünket —, de ismétlem, meg kell mondanom, hogy az osztálytitkári összefoglaló olyan tacitusi tömörséggel fogalmazta meg a magyar néprajz eredményeit — amikor egyebütt volt mód kéziratban levő vagy folyóiratban megjelent dolgozatoknak részletesebb ismertetésére —, hogy elnézést kell kérnem, de néhány szóval rá kell mutatnom arra, hogy a magyar néprajzban azon kívül, hogy Kálmány Lajos kéziratossá gyűjteményének egy kötetét módunk volt kiadhatni az Akadémiánál, egy-két egyéb dolog is történt.

Nem önelégültség mondatja ezt velünk, de az osztályülésen mégis le kell tennünk az osztály elé munkánk egynémely eredményét.

Így a magyar néprajzban több vita zajlott le, mint amennyiről az osztálytitkári jelentés szól. Folyóiratunk hasábjain nem is egy tanulmányban, részletes, nagyterjedelmű, jelentős tanulmányokban foglalkoztunk új életünk kutatásának, a termelőszoövetkezeti parasztság kultúrájának, életmódjának, egész új életstílusa kialakulásának kérdéseivel. Néprajzi múzeumi szakköri értekezleteken, akadémiai vitaüléseken, folyóiratunkban állandóan folyik a vita; ez egyik középponti feladata munkásságunknak.

A másik vita, amit megemlítek: a »csak gyűjtés«, a csak empirikus kutatás és az elvi, módszertani megfogalmazás, az elméleti általánosítás összefüggésének problémáiról immár három — egyáltalán nem állítom, hogy hibátlan — dolgozat jelent meg. Eleven, általam igen értékesnek ítélt vita folyik tehát folyóiratunk hasábjain az elméleti általánosítás és a csak empirikus gyűjtés ellentéteiről, a helyes módszerről stb. Ismétlem, hibák, téves megfogalmazások is vannak ezekben a vitákban, vitacikkekben, de azt hiszem, igaza van Eörsi Gyula igen tisztelt elvtársamnak, hogy jobb egy-két hibás megfogalmazást is elkövetni, mint egyáltalán hallgatni akkor, amikor ezek a viták éppen a néprajz fogalmának, módszerének, elméleti általánosításainak kérdései köré csoportosulnak. Persze, nem a hibák elkövetése a célunk.

Harmadszor: megindultak a történeti néprajzkutatás vizsgálatai, és már egynémely eredményt is letettünk az asztalra. Így beszámolhatunk arról, hogy megjelentek a középkori falu néprajzi kérdéseivel foglalkozó tanulmányok — Belényesi Márta tanulmányaira gondolok — amelyek megvitatásra érdemesek. Várjuk történéseink hozzászólásait ahhoz a kérdéshez, vajon eredményes-e a történeti néprajznak ilyen módszerű feldolgoása. Mi úgy ítéljük

meg, hogy ezen a nyomon haszonnal és jól el lehet indulni. Igen jelentős eredményeket mutat fel az a munkaközösség, amely Tálasi István vezetésével Bél Mátyás kéziratos anyagát dolgozza fel. Ez a munka a befejezéshez közeledik, és azt hisszük, nem jelentéktelen, merőben új eredményeket fog feltárni mind a magyar, mind a román, mind a szlovák, mind a német kutatás számára és a történeti módszertani vizsgálat szempontjából egyaránt.

Elmondhatom azt is, hogy több mint egy éve folyik már Nagy-Budapest néprajzának vizsgálata, a Fővárosi Tanács dotációjával, nem jelentéktelen eredményekkel. A munkásfolklór és a munkásélet kutatása áll ezeknek a vizsgálatoknak a középpontjában, és a vizsgálatok eredményeként a közeli napokban jelenik meg a Munkásmozgalmi Intézettel együttes kiadásban a munkás-népdalok gyűjteménye. Ehhez a munkánkhoz éppen az Akadémia II. Osztályától kaptuk az indítást és a bíráló ösztönzést; éppen azért — meg kell mondanom — őszintén fájlaljuk, hogy egy szót sem hallhattunk arról az osztálytitkári jelentésben, hogy ez a munka immár a Munkásmozgalmi Intézettel együttes eredményhez érkezett: Ezért vagyok kénytelen ezt az eredményt leszögezni.

De megjelentek egyéb könyvek is. Gondolok például Vargyas Lajosnak egy fiatal költővel közösen kiadott ballada-kötetére, amely nemcsak népszerűsítő könyv, hanem tudományosan is mérlegelendő és értékelhető munka. Kár, hogy erről a könyvről sem esett szó. Több kis kötet népművészeti kiadványunk, sajtó alatt levő folklór kötetünk is vannak!

Ennyit kívántam elmondani kiegészítésként, nagyon vázlatosan.

Legyen szabad ezeketán ismét csak vázlatosan néhány szót szólnom a néprajztudomány előttünk álló feladatainak egy-két kérdéséről. A most következő időszakban, a második ötéves terv idején előttünk áll a magyarság néprajza új megfogalmazásának előkészítése több kötetben. A kötetek számát bizony még nem tudnánk megmondani; felületes dolog volna bármilyen számot mondani. Ezekben az években központi feladatunk, hogy modern, marxista—leninista feldolgozását adjuk a magyarság néprajzának; mind a materiális, mind pedig a szellemi és a társadalmi kultúrának olyan kézikönyvét adjuk dolgozóink kezébe, amely már marxista—leninista alapon mutathatja be a magyar néprajztudomány fejlődését. Az előtanulmányok kielégítően folynak.

Mátrai László igen tisztelt tagtársam beszámolt a magyar népmese-katalógus jól haladó előmunkálatairól. A második ötéves terv folklorisztikai részében az egész magyar népmese-kérdést egy katalógusban és egy monográfiában igyekszünk feldolgozni.

Második középponti feladatunk, hogy a magyar népballadának, népköltészetünk egyik legértékesebb tartományának teljes szöveg-corporusát készítsük sajtó alá, és a szöveg-corporus mellé egy kötetet készítünk, amely a magyar népballada-költészet történetét tárja fel. Igyekeznünk fogunk ezt a munkát a marxista folklorisztika és esztétika módszereivel elvégezni.

A magyar néprajznak is vannak problémái a könyvkiadás terén. Nem hinném, hogy csak egy könyvet tudtunk volna kiadni, sőt biztosan tudom, hogy nemcsak egy könyvet tudtunk volna kiadni az elmúlt évben. A Művelt Nép Könyvkiadói kiadói profiljának átalakulása révén mód van arra, hogy a most következő években tudománytörténeti sorozatunk induljon meg, a magyar néprajz legjelentősebb alakjairól szóló kis kötetek, azonkívül általános elméleti munkák jelenjenek meg. Így megjelenik a magyar etnikumról

egy nagy összefoglaló mű, Tálasi István szerkesztésében egy monográfia, amely a magyar folklorisztika és általában a folklorisztika elméleti kérdéseit tárgyalja, és a mai magyar faluról egy monográfia. — Ezek a kötetek vannak tervben az előttünk álló évek alatt.

Én nem szólhatok az elégedettség és az öröm hangján olyan értelemben, ahogyan az előttem szólók elmondhatták, hogy tudományos kutatóintézettel rendelkeznek. A néprajzkutatók egészének nevében megismételhetem itt egy nagyon komoly kérésünket az Akadémia elnökségéhez és a II. Osztály vezetőségéhez. Igazán jó munkát, elmélyült tudományos munkát a múzeumi és az oktató munka mellett csak akkor végezhetünk, ha végre — akármilyen szerény keretek között — megvalósulhat a már két éve tervbe vett magyar néprajzi és folklorisztikai kutatóintézet. Mostani csehszlovákiai tanulmányutamon tapasztalhattam, hogy Prágában, Brünnben, Pozsonyban néprajzi kutatóintézetei vannak az Akadémiának. Tudjuk azt is, hogy Lengyelországban a múzeumok és az egyetemi intézetek mellett két néprajzi kutatóintézet is van. Romániában is két néprajzi kutatóintézet áll a néprajz munkásainak rendelkezésére. Az ilyen természetű kitűnő szovjet intézetekről pedig illetlenségnek tartanám egyáltalán szólni.

Úgy érzem, a mi munkánk is áll annyira és káderekkel is vagyunk annyira, hogy legalább egy szerény kutatóintézetet létesíteni lehessen. Végtelemül hálásak lennénk, ha az Akadémia elnöksége — éppen eddigi nehézségeinket megfontolva — segítene abban, hogy létrejöjjön egy ilyen kutatóintézet. Azt hiszem, ezzel elmélyültebbé válnék a viták tartalma, javulna a megjelent könyvek minősége, és az egész néprajztudományi munka politikai jellege is jobb volna.

Befejezésül hadd mondjam el — nem beszélve most csehszlovákiai tanulmányutam egyéb eredményeiről —, hogy a Néprajzi Múzeum főigazgatójának, Balassa Ivánnak javaslatára megbeszéléseket folytattam csehszlovák akadémikusokkal, és mind a Szlovák Akadémia, mind a prágai Akadémia illetékes vezető tényezői egyhangú helyesléssel fogadták azt a javaslatot, amelyet eléjük terjesztettem a szlovák és a magyar néprajzi kutatók együttműködésére vonatkozóan. Ez az együttműködés magában foglalná például azt, hogy Magyarországon Tótkomlós községben szlovák és magyar kutatók együtt dolgoznának, Gömör megyében vagy általunk választott más magyar etnikumú vidéken ugyancsak magyar és szlovák kutatók dolgoznának együtt, és az elkészülő monográfiákat mindkét Akadémia közösen adná ki. Adatcserét, annak megszervezését és további feladatokat is megbeszéltünk a Szlovák Akadémiával.

Remélem, a mi Akadémiánk is örömmel és helyesléssel fogadja azt, hogy történéseink nagy együttműködési tervei után mi is ilyen konkrét lépéseket tehetünk.

A cseh Akadémiával Prágában megegyeztem abban, hogy az Acta Ethnografica, a magyar néprajz idegennyelvű folyóirata, legközelebbi egész számát a munkás-életmód és munkás-folklór kérdéseinek szenteli, mégpedig olyan módon, hogy a szovjet és népi demokratikus országok kutatói erről a témáról legrészletesebb beszámolóikat elküldik, és e szám megjelenése után fél évre Prágában kongresszust tartunk ezeknek a kérdéseknek a megvitatásáról, s utána évenként más-más országban egy-egy központi néprajzi, folklorisztikai kérdésről megbeszélést tartunk.

Megállapodásom egyéb részeit, melyeket az Akadémia elnöksége elé terjesztek majd, most nem kívánom ismertetni. Itt talán érzékeltethetem azt,

hogy a magyar néprajz sok hiba, ingadozás, bizonytalanság után elindult azon az úton, hogy valóban történeti és materialista tudomány, marxista—leninista tudomány lehessen.

NIZSALOVSZKY ENDRE

Eörsi Gyula elvtárs már szíves volt megemlíteni, hogy rövid idővel ez-előtt érkeztem vissza egy háromhetes németországi tanulmányútról, amellyel az Akadémia bizalma tisztelt meg. Megragadom ezt az alkalmat, hogy ezért az igen megtisztelő bizalomért hálás köszönetemet fejezzem ki.

Köszönetemet még mélyebbé teszi az a körülmény, hogy nemcsak az első magyar jogász voltam, aki mint a jogtudomány művelője a Német Demokratikus Köztársaság területére léptem, hanem az összes népi demokratikus országok közül Magyarország volt az első, amely oda tudományos tanulmányút céljából jogászt küldött.

Természetesen ennek a felejthetetlen tanulmányútnak a hatása alatt állok, és az osztálytitkári beszámolóhoz fűzni kívánt megjegyzéseim is azokon a tanulságokon épülnek fel, amelyeket ott szereztem. Elemi kötelességemnek érzem, hogy e tanulságoknak minél bőségesebb hasznosítására törekedjem. Ez lesz a főcélja az utamról szóló szakmai beszámolómnak, mégis van néhány olyan pont, amelynek szóvátételét már itt helyénvalónak látom.

Az első kérdés a tudományos munka szervezése és tervezése. Ebben a vonatkozásban a nálunk észlelhető szétágazó tervezés helyett az egységes kézben való összefogás és a tervszerűség következetes megvalósulása a jellegzetes. A tudományos tervet a Deutsches Institut für Rechtswissenschaft készíti, amely a mi Intézetünknek felel meg. A hangsúly ennek az intézménynek szekcióin van. A hat szekció megfelelően csoportosítva a jogtudomány egész területét felöleli. A szekciók tagjai a jogtudománynak az egyetemeken és máshol dolgozó kiváló képviselői. Ez az egységes központi, irányító szerv lehetővé teszi nemcsak a tervek minél tökéletesebb felépítését, hanem végrehajtásuk egységes ellenőrzését, sőt azt is, hogy az intézet, amelynek Babelsbergben van a székhelye, kellő időben észlelje az esetleges lemaradásokat, és gondoskodni tudjon a hibák, a lemaradások helyrehozásáról.

Eörsi elvtárs előadásában nem egész határozottsággal jutott kifejezésre, de azt hiszem, a mi intézetünket az Akadémia irányítása alá kerülése hivatottá teszi arra, hogy ugyanazt a szerepet töltsse be tudományos életünkben, amelyet a német jogtudományban a Deutsches Institut für Rechtswissenschaft ez idő szerint eredményesen tölt be.

Annak, hogy milyen jelentősége és tekintélye van a Német Demokratikus Köztársaságban ennek az intézetnek, jellegzetes megnyilatkozása volt felejthetetlen utolsó berlini napom. Ezen a napon a polgári jogi szekció ülésén vettem részt, amelynek tárgya volt Knapp professzor előadása, aki utánam egy héttel érkezett oda Prágából, és az én előadásom. Ez alkalommal Hilde Benjamin igazságügyminiszter asszony, a legfelső bíróság elnöke, a legfőbb ügyész, az igazságügyminisztérium vezető tisztviselői reggel 10 órától este 7 óráig voltak állandóan jelen velünk együtt, igen megbecsülve a szekció munkáját és a tanácskozást.

Ezzel az alkalommal és más alkalmakkor tartott előadásaimban arra törekedtem, hogy ne csak a magam egyéni tudományos eredményeit ismer-

tessem, hanem, hogy elsősorban a magyar jogtudomány fejlettségi fokáról, az itt felmerült vitás kérdésekről és azok megoldásáról tájékoztassam a német érdeklődő köröket.

Közléseim igen meleg érdeklődéssel találtak, és azzal a megállapítással is, hogy problémáink jelentős részben közösek. Nemcsak a szó szoros értelmében vett nemzetközi jellegű jogi tudományokban, ahová a jogelméletet, a nemzetközi jogot és a nemzetközi magánjogot tudnám sorolni, hanem a tétel jogtudományok körében is. Több kérdésben az újdonság erejével hatottak azok az eredmények, amelyekre mi jutottunk az azonos problémák megoldásában.

A sok probléma azonossága természetesen nem meglepő, hiszen ők is, mi is a szocializmust építjük, ők is, mi is a marxizmus—leninizmus elvi alapjain műveljük a magunk tudományát, tehát kell lennie bizonyos közöségnek.

Ennek a közöségnek a megállapításánál azonban nem szabad megállnunk, s ezért hangsúlyozottan kiemelem annak igen nagy jelentőségét, hogy az Akadémia kiadványai között jelenjék meg az Acta Iuridica, hogy ennek folytán a magyar jogtudomány eredményei külföldön is hozzáférhetőek legyenek és megtegyék a maguk szolgálatát, de egyúttal — ami szintén igen jelentős — találkoznunk tudjanak a külföld kritikájával.

Minden előadást igen élénk vita követte. Megállapítottam, hogy a gondolatok kicserélése, a kérdések megvitatása nemcsak nemzeti síkon fontos, hanem kívánatos, hogy nemzetközi síkon is meginduljon a szocialista internacionalizmus szellemében. Ehhez szükséges egy olyan orgánus, amely idegen nyelven publikálja a magyar jogtudomány eredményeit.

De nézetem szerint nem szabad egyes cikkek kölcsönös publikálásával beérni, hanem szoros és állandó nemzetközi kapcsolatokat is kell kiépítenünk. A magam szakmája területéről egy minden népi demokráciában és minden szocializmust építő államban igen erősen művelt jogterület emelkedik ki. Az eddigi nemzetközi érintkezések azt hozták magukkal — merem ezt állítani —, hogy ennek a területnek a négy országbeli művelői között immár igen meleg személyes baráti kapcsolatok fejlődtek ki és éppen ez adta a négy közül hármunknak, amikor Lipcsében nagyon kedves órákat töltöttünk együtt, azt a gondolatot, hogy az állandó érintkezés céljából minden országban dokumentációs központot létesítsünk ennek a joganyagnak a művelésére és kicserélésére. S ez a tudomány komplex művelésének is egy tipikus területe, nevezetesen a szocialista vállalatok terv-megvalósító szerződéseinek, a népgazdasági terv megvalósítása körében alkalmazott jogi formáknak a területe.

Ez a problémakör közös volt a számunkra, tekintet nélkül arra, hogy különböző államok különböző jogszabályai alapján állottunk. Kérdéseink és azokra adott feleleteink egybevágóak voltak, némely vitás kérdéstől eltekintve. Komoly elhatározás született meg mindhármunkban abban a vonatkozásban, hogy ezen a jogterületen kipróbáljuk a nemzetközi együttműködés legintenzívebb baráti formáját és kérem az Állam- és Jogtudományi Intézetnek, mint akadémiai intézetnek igen hathatós segítségét, hogy ezt valóra is válthassuk.

Természetes, hogy ezzel kapcsolatban a cikksere és a jogszabályok kölcsönös bírálata igen intenzívvé fog válni és azt hiszem, népgazdaságunk is igen sok hasznot fog abból húzhatni, ha a magyar rendeletekről vonatkozólag meghallja Such német, Knapp csehszlovák és Vasziljev bolgár professzor véleményét is

Most még egy nem egészen az Akadémia hatáskörébe, a tudománypolitikába tartozó, de a tudománypolitikával mégis szoros kapcsolatban álló kérdésről szeretnék megemlékezni. Fájdalommal kell azt látnunk főleg a budapesti egyetemen, hogy azok a fiatal oktatóink, akik hivatottak arra, hogy a tudományos munkába intenzívebben bekapcsolódjanak, nem rendelkeznek a tudományos munkához kívánatos atmoszférával, mert az esti tagozat és a levelező oktatás, az ezzel kapcsolatos rengeteg konzultáció és vizsga, idejüket igen nagymértékben felemésztí.

A Német Demokratikus Köztársaság ebben a vonatkozásban ideális megoldást választott. Egészen önálló intézet az Akademie für Staats-Rechtswissenschaften »Walter Ulbricht« és ennek Fernstudium tagozata teljesen önálló tanerőkkel rendelkezik, akiknek ez az egyedüli feladata, s akik emellett a feladatok mellett természetesen a tudományos munkához is megfelelő idővel rendelkeznek. Ezek látják el a népi demokrácia és a fejlődés szempontjából rendkívül fontos különleges kiképzést igénylő csoportnak a szakképzését, mégpedig olyan színvonalon, olyan intenzitással és szakértelemmel, amilyent a mi oktatóink, akiknek nem ez az egyedüli feladatuk, nem tudnak nyújtani. Így viszont a Német Demokratikus Köztársaságban az egyetemi oktatók oktatói feladata olyan mértékre korlátozódik, ami mellett a tudományos munkára — erről volt alkalmam személyesen meggyőződni — nemcsak a német szorgalom és alaposág, hanem a rendelkezésre álló idő is képessé teszi őket. Ha hasonló megoldást maradéktalanul nem is tudunk megvalósítani, a tudományos munka érdekében ahhoz közeledni mindenképpen kívánatos lenne.

Ezt a néhány töredéket kívántam tapasztalataimból — ismételten hálás köszönetemet nyilvánítva azért, hogy ezekre a tapasztalatokra alkalmam nyílt — az osztályülés elé terjeszteni.

PÉCSI MÁRTON

Az 1955. évi Akadémiai Nagygyűlés keretében elhangzott osztálytitkári beszámoló a földrajztudomány az elmúlt másfél év és ezen keresztül az első tudományos ötéves terv során elért eredményeit pozitíven értékelté. Ez az elismerés, mely a Földrajzi Főbizottság munkáját érte, minden geográfust további és eredményes munkára ösztönöz.

Mivel az osztálytitkári beszámoló a földrajztudomány jelenlegi helyzetéről, elért eredményeiről és hiányosságairól csak röviden és vázlatosan emlékezett meg, bizonyos vonatkozásokban pedig hiányosnak éreztük, ezért kiegészítésképpen rövid áttekintést szeretnénk adni a földrajztudományok első ötéves terve során elért eredményeiről és a következő, második ötéves terv során megoldandó feladatainkról. Az 1955. évi Akadémiai Nagygyűlés ugyanis nem egyszerűen az elmúlt esztendő munkálatait, eredményeit teszi mérlegre, hanem felszabadulásunk óta eltelt tíz esztendő és ezen belül az *első ötéves terv során megtett tudományos fejlődést és elért eredményeket is*, azzal a céllal, hogy utat mutasson az elkövetkező feladatok megoldására.

A földrajztudomány az első ötéves terv alatt gyökeres változáson ment keresztül. Az első ötéves terv előtt a magyar földrajztudománynak nem volt átfogó tudományos terve, földrajzi kutatások csak elszórtan, egyéni kezdeményezések alapján egyoldalúan régi módszerekkel folytak. A marxizmus elméleti

alapjai, módszerei mind a természeti földrajz, mind a gazdaságföldrajz terén még ismeretlenek voltak számunkra, gyakorlati kérdések megoldásával a földrajztudomány nem foglalkozott.

Az első öt éves terv által kitűzött feladatok szükségessé tették *tudományunk elméleti alapjainak és módszereinek* teljes revízióját. Arra törekedtünk, hogy a dialektikus materializmus alapján alakítsuk ki munkánkat. Sor került a földrajztudomány számos vitás kérdésének a megvitatására, a marxista földrajz alapjainak lerakására. A burzsoá unista geográfiából két, egymással szoros kapcsolatban álló földrajztudomány, természeti földrajz és gazdasági földrajz lett. Mindkét tudomány módszerét és feladatát és részben a gyakorlattal való kapcsolatát is sikerült tisztázni. Ennek eredményeként a két földrajztudomány az első öt éves terv második részében igen nagy léptékkel haladt előre és egymás után ért el, külön-külön olyan eredményeket a tudományelméleti kérdések tisztázásában, a területi kutatásokban és az ezekkel szorosan összefüggő gyakorlati témák megoldásában, amelyekkel mind a hazai, mind a külföldi szakemberek elismerését elnyerte.

Az első öt éves terv során bár nem sikerült még számos tudományos elméleti részletkérdésben a helyes marxista dialektikus álláspontot kialakítani, mégis az elért eredmények jelentősek, mert eljutottunk legalábbis arra a fokra, hogy az alapok lerakása közben most már világosabban látjuk a megoldásra váró feladatokat. Mert pl. az első öt éves tervünk beindulásakor csak azt ismertük fel, hogy a földrajztudományunk tárgyát, feladatát, célkitűzését a múlt burzsoá földrajztudományával szemben a szocializmus építésének szükségletei nagymértékben, alapjaiban megváltoztatták, illetve meg is határozták, de hogy konkrétan mit is kíván az új társadalom építésének szükséglete, azt még nem láttuk világosan. Az utóbbi évek vitaülésein és a tervmunkák során egyre jobban sikerült felismernünk, hogy mi is a feladatunk konkrétan a természeti és gazdasági földrajz egyik vagy másik területén.

Bár korántsem mondhatjuk még, hogy az új viszonyoknak megfelelően a földrajzi tudományok egész területének feladatait látjuk és ismerjük. Azonban az a nézet, hogy a földrajztudománynak csak kulturális célzatú (tudományelméleti és pedagógiai) feladatokat kell megoldania, mivel csak ilyen kutatásokat tud végezni, majdnem teljesen eltűnt. Az első öt éves terv feladatainak megoldása során mindig előbbre jutottunk azon a téren, hogy mind a természeti, mind a gazdasági földrajz egyre többet tud nyújtani tudományos munkával a gyakorlat, a termelés, a szocialista kultúra számára.

Jelentős eredményeket értünk el hazánk természeti és gazdasági földrajzi viszonyainak *területi kutatása* során. A természeti földrajzosok az ország nagyobb részét részletesen feldolgozták, a gazdasági geográfusok pedig járási részletességgel az egész országot és megkezdték több megye részletes községi szinten való feldolgozását is. E kutatások alapján, részben kiadás alatt álló, részben készülőben levő és kiadásra kerülő monográfiákból hazánkknak mind természeti, mind gazdasági földrajzi viszonyairól teljesen új képet s a népgazdasági tervezés számára is hasznos adatokat fogunk adni.

A területi kutatások során egyre több és több területen tudtunk kapcsolatot teremteni és segítséget nyújtani a népgazdaság számára szükséges feladatok megoldásában. Az utóbbi évben az Országos Tervhivatallal szorosabb kapcsolatot sikerült kiépíteni és ennek eredményeként a második öt éves terv-ideőszakra már számos tudományos, de gyakorlati szempontból is fontos kutatási feladatra kérték fel a földrajztudományt.

A geográfusok *irodalmi, publikációs munkássága* az utóbbi másfél év során rohamosan megnőtt, úgy hogy a Magyar Földrajzi Társaság folyóirata, a *Földrajzi Közlemények* és a *Földrajztudományi Kutatócsoport Értesítője* ma már szűknek bizonyul a beérkező tanulmányok leközlésére. S egyre inkább arra kell irányítani kutatóinkat, hogy területi kutatómunkájuk eredményeit már monografikus formában dolgozzák fel. Ez év elejétől a Földrajztudományi Kutatócsoport Értesítője is nyomtatásban jelenik meg. A Földrajzi Értesítő az utóbb évek folyamán a hazai földrajzi viszonyainak kutatási eredményeiről egyre színvonalasabb tanulmányokat tartalmazott és ezáltal mind nagyobb érdeklődésre talált nemcsak a hazai szakemberek között, hanem a Szovjetunió és a népi demokratikus országok geográfus köreiből is.

Az elmúlt év legjelentősebb földrajzi kiadványa, az »Általános természeti földrajz« II. kötete egyetemi tankönyv és kézikönyv megjelenése volt. Ez időszak alatt kiadásra elkészült a Börzsöny, Cserhát, Mátra teljes monografikus természeti földrajzi feldolgozása. Készülőben vannak a Nyírség, Mezőföld, Mecsek, Duna—Tisza köze, Duna völgy természeti földrajzi monográfiái, továbbá a Duna—Tisza köze, Somogy, Zala, Csongrád, Szolnok megyék gazdaságföldrajzi monográfiái és a marxizmus klasszikusainak a földrajzra vonatkozó és azzal kapcsolatos elméleti megállapításainak gyűjteményes összeállítása. Ez utóbbi a földrajztudományok elméleti alapjainak további tisztázásához szolgál alapul.

Röviden összefoglalva a *Magyar Földrajzi Társaság munkáját* is meg kell említeni, mely az utóbbi két év alatt igen sokat tett a tudományos kutatásban elért eredmények publikálása, az oktatásmódszertan továbbfejlesztése és a fiatal geográfusok szakmai nevelése terén. Budapesten három szakosztályban havonta átlag három-négy tudományos vitaelőadást rendezett. A debreceni, pécsi és szegedi szakosztályok havonta szintén legalább egy, de több esetben két tudományos előadást is rendeztek. A szakosztályi üléseken a vitakészség és a bírálat a választmány múlt évi határozata óta bizonyos mértékig megélnékült, de a bíráló készség további erősödésére még feltétlenül szükség van. A Földrajzi Társaság választmányának — bár feladatát egyre jobban tölti be — az eddigieknél még több irányítást és segítséget kell adni, tanácsokkal és bírálattal kell ellátni az egyes szakosztályok munkáját.

Az elmúlt két év folyamán a II. Osztály hathatós támogatásával a földrajztudomány jelentősen fejlődött a külföldi kapcsolatok kiépítésével, elsősorban a külföldi tanulmányutak révén. A Szovjetunióban és a népi demokráciákban összesen kilenc magyar geográfus járt tanulmányúton, nálunk tett látogatást a Szovjetunióból és a Lengyel Népköztársaságból egy-egy geográfus. A tapasztalatokat széles körben is publikáljuk.

Az eddig elért — kétségtelenül jelentős — eredmények mellett a földrajztudományunk az első öt éves terv alatti kibontakozása során a gyors fejlődése közben fogyatékoságok és hibák is mutatkoztak.

A hibák egy része már az első öt éves terv tervezésénél kezdődött, túlméretezett volt a területi kutatási terv. Ez a kezdeti tervezésbeni tapasztalatlanságból származott ugyan, de a túlfeszítettség ezen a téren az egész első öt éves terv alatt fennállott. Ennek következménye az lett, hogy kevesen, vagy csak kevés idő ráfordításával foglalkoztunk a földrajztudomány történetével, a burzsoá földrajzi irányzatok: elméletek kritikájával, haladó hagyományainkkal. E problémákhoz természetesen csak a tudomány marxista elvei alapjainak a tisztázása után nyúlhattunk hozzá, ezekről a tervidőszak elején gyakran ren-

deztünk vitát. A hiba ott volt, hogy az utóbbi év során, nem sürgettük és nem tűztük ki e témákat kellő súllyal s inkább a területi kutatásokat szorgalmaztuk. Ugyanakkor számos burzsoá áltudományos nézet és elmélet kritikai felszámolásával kevéssé, vagy egyáltalán nem törődünk. A burzsoá áltudományos elméletek alapjaiban a *földrajzi determinizmusból* fakadnak. A Főbizottság munkájának hiányossága ezen a téren az, hogy nem fordítottunk gondot ennek az alapvetően hibás, antimarxista és kapitalista rendszer ellentmondásait, a tőkés kizsákmányolást elkendőző elmélet megcáfolására.

A földrajzi determinizmusból fejlődött ugyanis a kapitalizmus imperialista fejlődési szakaszában annak legreakciósabb formája, a geopolitika. Ez az elmélet az imperialista hatalmak agresszív terjeszkedését földrajzi adottságok hangoztatásával igyekszik természeti törvényként igazolni. E nézeteknek a felszabadulás előtt a hazai geográfiában is volt néhány jelentős képviselője (Teleki, Prinz), éppen ezért, fontos ezeket megvitatnunk. De hazai szempontból is fontos továbbá olyan burzsoá irányzatoknak, nézeteknek a megcáfolása, mint elsősorban a sovinizmus, fajelmélet, továbbiakban a vulgáris geografizmus, földrajzi biologizmus, földrajzi objektivizmus, földrajzi formalizmus stb.

A mai földrajztudományunkban e téveszméknek már nem sok alapjuk van. De e nézetek áltudományos, antimarxista tételeit azért is fontos kritika tárgyává tenni, mert tudományos kutatások során és régebbi földrajzi munkák olvasása kapcsán a fenti burzsoá ideológiával nyíltan is, de legtöbbször burkoltan — és ez a veszedelmesebb — sokszor találkozunk. Ezek hatására akarva — nem akarva — helytelen, hibás álláspont-kialakításokra és következtetésekre juthatunk.

A vitakészség és a bírálóat ellenyhulása nemcsak a tudományelméleti kérdések megoldása és a burzsoá nézetek megcáfolása terén nyilvánult meg, hanem az eddig elkészült földrajzi könyvek és jelentősebb tudományos kutatási eredmények megvitatása hiányában is. A kutatók egymás tudományos eredményeit sem vették kellő kritika tárgyává, vagy éppenséggel, ha ilyen volt, nem elvi síkon, hanem néhány esetben szubjektív alapon tették.

Az első ötéves tervben a megelőző időkhöz viszonyítva, számos új célkitűzéssel, munkafeladattal, továbbá sok fiatal kutatóval gyarapodott földrajztudományunk. E fejlődésnek ütemétől a tudományos *kutatásmódszerek fejlesztése elmaradott.*

A természeti és gazdasági földrajz két önálló földrajztudomány-létét, azoknak módszereit sikerült elkülöníteni. De a két tudomány egymáshoz való viszonyát abból a szempontból, hogy a kettő hogyan kapcsolódik, hogyan segíti egymás munkáját, nem tisztáztuk kellőképpen. Ebből fakadt az a körülmény, hogy a két földrajztudomány a kutatómunka során egymástól majdnem függetlenül dolgozott az első ötéves tudományos terv során. Tehát csak a két tudomány önállóságát hangsúlyoztuk, de nem vitattuk meg, hogy a kutatómunka és az azt követő feldolgozás során milyen kapcsolatnak kell lennie. A Szovjetunióban az évben lezajlott II. Össz-szövetségi Földrajzi Kongresszus — amelyben magyar delegáció is részt vett — a két tudománynak egymáshoz való viszonyát, kapcsolatát számunkra is figyelembe veendő módon meghatározta. A gazdasági földrajzi kutatás szempontjából a földrajzi környezet ismerete fontos, mert anélkül lehetetlen helyes képet alkotni a termelés földrajzi megoszlásának törvényszerűségéről.

Víszont a természeti földrajzi kutatások részéről a társadalom gazdasági tevékenységének, feladatainak figyelmen kívül hagyása a kutatásoknak elvont formális, objektivistá, antidialektikus jelleget kölcsönöz. Tehát a természeti

földrajzi kutatások irányainak, célkitűzéseinek figyelembe kell vennie a gazdaság-földrajz igényeit, annak számára szükséges alapanyagot kell szolgáltatni. Így valósulhat meg az az általunk is elismert tétel, hogy a természeti és gazdasági földrajz dialektikusan egymásra utaltak, testvértudományok, melyek egymásra kölcsönösen hatnak. Ezt a körülményt nem hagyhatjuk figye'men kívül. S s jövőben az eddigieknél sokkal mélyebb kapcsolatot kell teremtenünk a két tudomány között a kutatások során. Erre a második öt éves tervben meginduló komplex kutatások alkalmat is fognak adni.

Az eddigi eredményeink és hibáink ismerete alapján igyekezett a Földrajzi Főbizottság összeállítani a *második öt éves tudományos tervet*. Figyelembe vettük a II. Osztály vezetőségének értékes javaslatait, melyeket a földrajztudomány helyzetének megvitatásával számunkra adott a földrajz szakmai-ideológiai továbbfejlődése érdekében. Az első öt éves tervkészítés tapasztalatait is felhasználva, sokkal körültekintőbben jártunk el és a második öt éves terv elkészítésébe bevontuk az összes intézeteket, azok javaslatait megvitattuk. Az összeállítás előtt megbeszéléseket folytattunk az Országos Tervhivatallal és a rokonszaktmák intézeteivel. Az Országos Tervhivatal tervtémáinak kijelöléséhez sok értékes útmutatást és témajavaslatot adott, amelyek megoldásával tudományunk a gyakorlat számára is komoly segítséget tud nyújtani.

Második öt éves tervünk főbb célkitűzései

1. Tudományelméleti és tudománytörténeti témák

A földrajztudomány szakmai-ideológiai alapjainak fejlesztése érdekében rendszeresebben tovább folytatjuk az első öt éves tervben megkezdett vitasorozatot. A viták anyagát, témáját az alábbi követelmények szabják meg:

a) A mai és régi hazai és külföldi burzsoá földrajzi irányzatok kritikai értékelése (földrajzi determinizmus, geopolitika), mint az előbbieken említettem.

b) A magyar földrajztudomány történetének kritikai feldolgozása. A földrajztudomány területén a haladó geográfusok munkássága.

c) A tervbe vett leíró természeti és gazdasági földrajzi kézikönyv-sorozat megírása közben felmerülő földrajztudomány-elméleti problémák, továbbá a Magyar Enciklopédia egyes földrajzi fejezeteinek megírása előtt az eldöntendő vitás elméleti kérdések.

d) Hazánknak a szocializmus építésével kapcsolatos gazdaságföldrajzi problémái, gazdaságföldrajzi szempontból vizsgálva kapcsolataink a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal.

e) Továbbfolytatjuk a természeti földrajzi táj és a gazdaságföldrajzi rajon kérdésének tisztázását.

f) A dialektikus és történelmi materializmus tételeinek megnyilvánulása, érvényesítése, ezek kimutatása mind természeti, mind gazdaságföldrajzban (pl objektív törvények földrajztudományban való megjelenése, az ellentétek harca a gazdaságföldrajz, a természeti földrajz által vizsgált folyamatokban, a földrajzi környezet és a társadalom egyetemes összefüggése kölcsönös feltételezettsége).

Itt jelzett átfogó témákat a Főbizottság az egyes évi tervek elkészítésekor felbontja és konkretizálja. E témákhoz kerül még pótlólag a Szovjetunióban

rendezett földrajzi kongresszus általunk eddig még részleteiben nem ismert anyagának feldolgozása, továbbá az ősszel megrendezésre kerülő magyar földrajzi kongresszus által felmerülő további kérdések megvitatása.

2. Irodalmi feldolgozások

a) Az irodalmi feldolgozások egyik jelentős része a hazai területi kutatások eredményeinek publikálása, vagyis hazánk eddig felkutatott tájainak, megyéinek, iparvidékeinek monografikus feldolgozása, mind természeti, mind gazdaságföldrajzi vonalon. A második öt éves terv során több témánál komplex természeti és gazdaságföldrajzi feldolgozásra monográfiák kiadására törekszünk.

b) Megkezdjük hazánkról készítendő természeti földrajzi és gazdaságföldrajzi kézikönyvek megírásának munkálatait, mely mind az egyetemi oktatásnak szükségletét, mind a hazai népgazdasági tervezés szempontjait elégíti ki, illetve szolgálja.

c) A Főbizottság tervbe vette a Föld leíró természeti és gazdasági földrajzi viszonyait feldolgozó 5—6 kötetes munka megírását. Jelenleg ugyanis még mindig a régi elavult burzsoá szemlélettel megírt Cholnoky-féle leíróföldrajzot használják mind az egyetemisták, mind a középiskolai tanárok és más szakemberek. Ez már tarthatatlan helyzet, mivel a készülő Magyar Enciklopédia is új és marxista szemszögből tárgyalt anyagot igényel a különböző országok természeti és gazdaságföldrajzi viszonyairól. E megfontolás és a szükséglet figyelembe vételével határozta el a Főbizottság, hogy a második öt éves tervben megkezdik Európa, Ázsia, Amerika, Afrika, Ausztrália és Óceánia földrajzának feldolgozását.

3. Kutatásmódszertani témák

a) Kidolgozásra kerül a természeti földrajzi kutatások módszertana, továbbá ennek keretében a morfológiai térképezés elvi módszere. (A szovjet és lengyel módszerek figyelembe vételével.)

b) A gazdaságföldrajzi kutatások és térképezések módszerének újabb tapasztalatokkal való kiegészítése. A termőtájkutatás története és metodikája.

4. Területi kutatások

a) *Természeti földrajzi területek* : Kisalföld, Bakony-Külső-Belső-Somogy, Zselic, Mecsek és tágabb környéke, Jászság, Hajdúhát, Hortobágy, Nagykunság, Tiszamente, Tisza—Maros—Körös köze nagy része, Szeged és Debrecen természeti földrajza.

A természeti földrajz vonalon feldolgozásra kerülő területeket vízrajzi, felszínalaktani, talajtani szempontból az egyes intézetek részletesen feldolgozzák. Éghajlattani és növényföldrajzi kutatásokat pedig — figyelembe véve az intézetek szakkáderhiányát — a rokonszakmák és intézmények bevonásával közös munkával készítik el úgy, hogy komplex természeti földrajzi monográfiák készülhessenek.

b) *Gazdaságföldrajzi kutatási területek* : Budapest, Szeged, Debrecen gazdasági földrajza. Az Északi iparvidék gazdasági földrajza. A Középdunántúli iparvidék gazdasági földrajza. Továbbá megyéink részletes gazdaságföldrajzi viszonyai kerülnek feldolgozásra

A gazdaságföldrajzi kutatások az első öt éves tervben főszüllyal járási szintig folytak. A második öt éves terv végére községi szintű részletességgel hazánk részletes gazdaságföldrajzi kutatása kerül sorra.

A területi kutatási tervünket és az annak alapján elkészülő monográfiákat az Országos Tervhivatal igen hasznosnak és a tervezés számára nagyon értékesnek tartja. E témák kidolgozásának módszerére több javaslatot is tett, hogy a tervezés során minél jobban hasznosítható legyen. E témák feldolgozása mellett számos olyan konkrét gyakorlati téma megoldására kérte fel a Főbizottságot, amelyek a közeli évek népgazdasági problémái megoldásához ad segítséget.

A földrajztudomány első ötéves terve során elért eredményeit legjobban azzal összegezhetem, hogy a magyar földrajztudomány története során ez év szeptemberében sor kerülhet az *első Földrajzi Kongresszusra*, melyen a Szovjetunió és a népi demokratikus országok földrajztudósai is részt vesznek. E kongresszus megrendezésére éppen azért kerülhetett sor felszabadulásunk után 10 esztendőre, mert a magyar földrajztudomány elméleti kérdések tisztázásában és a területi kutatások során olyan eredményeket ért eddig el, hogy az Akadémia II. Osztályának vezetősége elfogadta a Földrajzi Főbizottság javaslatát nemzetközi jellegű földrajzi kongresszus rendezésére. Nagy erőpróbája lesz ez a fiatal magyar marxista geográfusoknak. Ennek tudatában készítettük elő a kongresszus mondanivalóját, tartalmát is. Kongresszusunk célkitűzését annak alapmotívuma foglalja össze: »A földfelszín-fejlődés és a földrajzi munkamegosztás dialektikája«.

Ennek értelmében kongresszusunk mindenekelőtt számot ad a magyar földrajztudományok elmúlt 10 év alatt megtett szakmai-ideológiai fejlődéséről, a dialektikus és történelmi materializmus elvi alapjainak lerakásáról a két földrajztudományban, az eddig megoldott, továbbá jelenleg is vitás tudományelvi kérdésekről.

A természeti földrajz bemutatja újonnan alkotott dialektikus felszínfejlődési elméletét, melyet hazai kutatások során nyert eredmények támasztják alá. Ezenkívül a kialakult dialektikus kutatási módszerét és a gyakorlat, a népgazdaság szükségletei, a tervezés számára nyújtható természeti földrajzi kutatásokról számol be, főszólyal a karszt- és mikroklíma kutatás terén.

A gazdaságföldrajzi előadásokon keresztül arra törekszünk, hogy bemutassuk a földrajzi munkamegosztás általános törvényszerűségeinek alaptételeit, és ezeket a szocializmus építésének hazai gyakorlatában témánként és területenként konkretizáljuk, új gazdasági földrajzi képét vázoljuk fel. A rajonirozással a szocialista településviszonyok, a szocialista mezőgazdaság problémáival foglalkozó témák eddig nélkülözött segítséget nyújtanak a népgazdasági tervezés számára.

S végül a földrajzi oktatás módszerei vonalán Pártunk határozatainak megfelelően a szocialista hazafiságra való nevelés problémakörével foglalkozik a kongresszus.

Az ez év szeptemberében megrendezendő földrajzi kongresszusunk mintegy összekötő és egyúttal határkő is az első és a második ötéves terv között. Egyrésztől magas fokon számot adunk arról, amit eddig végeztünk és ahogyan azt végeztük, más részről jövő feladatainak jobb megoldásához fog sok segítséget adni. Ezt várjuk, de azon kell lennünk, hogy meg is valósíthassuk, s az eredmény rajtunk, geográfusokon múlik.

FOGARASI BÉLA elnök

Az idő előrehaladott voltára tekintettel egészen röviden szeretnék néhány megjegyzést fűzni az osztálytitkári beszámolóhoz, amellyel egészében is, részleteiben is egyetérték. Tízéves fejlődésünk eredményeit és hiányosságait vizs-

gálva ugyanarra az eredményre jutottunk, mint egy rövidebb időszaknak, az egyéves beszámolóban felőlet időszaknak eredményei alapján. Nevezetesen arra, hogy a felszabadulás által nyújtott óriási fejlődési lehetőségeket tudományos életünkben bizonyos fokig már sikerült realizálni. S egyben arra, hogy a fejlődés követelményei, a népi demokráciának a tudomány irányában támasztott igényei még gyorsabb, még szélesebb méretű fejlődésre köteleznek bennünket. Az eredmények túlbecsülése helytelen volna, de ugyanakkor a meglevő eredmények ócsárolása vagy letagadása — ami, mint azt politikai életünkéből tudjuk, az antimarxista jobboldali tendenciák megnyilvánulása — a legteljesebb mértékben helytelen volna.

Ezek az általános megállapításokon kívül szükségesnek tartom, hogy mi, akik a tudomány terén szintén a társadalmi és politikai fejlődést szolgáljuk, megnézzük még egy szempontból azt a kérdést, hogy miképpen függ össze a jobboldali elhajlás, amely megmutatkozott az elmúlt másfél évben politikai, gazdaságpolitikai és nem utolsósorban kulturális vonalon, a mi tudományos életünkkel.

Azt hiszem, a lefolyt vita már több ponton helyesen érintette és tárgyalta ezt a kérdést. Meg lehet állapítani azt, hogy az a jobboldali elhajlás, amely az ország politikai életében komoly, súlyos hibákhoz vezetett, antimarxista alapon helytelen irányban akarta befolyásolni iparunk, mezőgazdaságunk stb. fejlődését, tudományos életünkben, ha különböző vonatkozásokban meg is mutatkozott — azt hiszem nyugodtan megállapíthatjuk —, egy *irányt* képviselni, magának híveket szerezni, tábort csoportosítani nem tudott, s így nem tudta tudományos életünk marxista fejlődését veszélyeztetni.

Azt hiszem, ez nem véletlen, hanem annak következménye, hogy idejekorán felismertük ezt a veszélyt, és megakadályoztuk az elharapódzását. Természetesen voltak erre tendenciák, tudatos vagy öntudatlan formában. A Hazafias Népfronttal kapcsolatban is felhozhatnék példákat. Azt hiszem, eredményként kell megállapítani azt, hogy idejekorán, szigorúan megbíráltuk az ilyen hibákat, és nem adtunk helyet az ilyen irányba vezető kísérleteknek.

Voltak például kísérletek arra — amire a felszólalásokban is történt utalás —, hogy mind személyi, mind ideológiai téren »generál pardont« adjunk a Horthy-korszak tudományának. A legélesebben, elvileg le kell szögezni, hogy tudományunk fejlődése, a népi demokrácia szellemében folyó tudományos munka szempontjából ezt nemcsak, hogy nem szabad túrni, hanem az ilyen kísérletek fokozottan köteleznek bennünket arra, hogy még sokkal behatóbban foglalkozzunk a Horthy-korszak reakciós ideológiai irányainak meglevő maradványai-val és hatásaival.

Folyóiratainkban azért nem nagyon látjuk ezeknek a kísérleteknek a nyomát, mert — ami a II. osztályt illeti — mielőtt ezek a cikkek vagy recenziók megjelenének, a megfelelő lektori, szerkesztői vagy végső soron osztályvezető-ségi bírálóat elejét veszi ennek. Mégis előfordultak ilyen hibák az apoliticizmus irányában.

De ha hangsúlyozom is, hogy ezt munkánk egyik eredményének tekinthetjük, azért a jobboldali behatás veszélye állandóan megvan. Nem is csoda ez olyan országban, ahol 25 éven át a reakciós ideológia monopóliuma uralkodott, ahol a marxizmus nem juthatott szóhoz, csak az illegális kommunista pártban, és ahol a magyar tudomány el volt zárva a marxizmus megismerésétől.

A burzsoá ideológia behatása megvolt és még megvan. Ezt szem előtt kell tartanunk, és ebben az összefüggésben fokoznunk kell erre vonatkozó munkánkat.

Pártunk vezetősége azt várja el az Akadémiától, hogy nagyobb mértékben alkalmazza a marxizmus—leninizmus ideológiáját. A marxizmus—leninizmus nagyobb mértékben hatoljon be nemcsak a társadalomtudományokba, hanem az összes tudományokba. Nyilvánvaló azonban, hogy a társadalomtudományoknak itt különleges szerepük van, és az eljövendő időszakban nagyobb mértékben kell erre koncentrálnunk erőfeszítéseinket.

Van bizonyos passzív ellenállás ezzel a felfogásunkkal szemben. Azt mondják: a marxisták foglalkozzanak marxizmussal, mi pedig tényekkel, adatokkal vagy a természettudományok területén számokkal és kísérletekkel foglalkozunk.

Ez a »munkamegosztás« nem kielégítő. A marxizmus—leninizmus jelentősége minden tudományban olyan nagy, hogy érvényesíteniünk kell a látszólag — persze csak látszólag — semleges területeken is. Abban az arányban fogunk az eddigieknél sokkal nagyobb eredményeket elérni, amilyen arányban erre koncentrálnuk erőfeszítéseinket.

Még egy rövid megjegyzést szeretnék tenni a tervezésről. Azt hiszem, Bulganyin és Hruscov elvtársaknak a tervezésről tartott beszédei igen nagy jelentőséggel bírnak a tudományos tervezés szempontjából is. Az a gondolat, hogy a távlati tervezést és a napi tervezést el kell választani egymástól abból a célból, hogy a távlati tervezés helyes irányvonalat tudjon adni a napi munkának is, számunkra nem teljesen új, de ebben az éles, precíz, erőteljes és szervezeti következményeket kívánó kihangsúlyozásban új.

Megfontolás tárgyává kell majd tenni az egész Akadémiában, hogy a távlati tervezés nagy perspektívájú munkájának a megfelelő helyét megtaláljuk. Nem lehet mindent öt év alatt végrehajtani, olyan tudományos munkákkal is foglalkoznunk kell, amelyek öt éven túlterjedhetnek.

Még egy replikaszerű megjegyzést. Eörsi elvtárs igen érdekes felszólalásában azt mondta, hogy jobb, ha valaki dolgozik és közben hibát követ el, mintha hallgat, nehogy közben hibákat kövessen el. Én nem teljesen osztanám ezt a kettőséget, mert a legjobb hibákat nem elkövetni, és erre kell törekedni. Természetesen hallgatni azzal a megfontolással, hogy inkább hallgatok, mintsem hibákat kövessék el, — ez helytelen. Ebben igaza van. De ez ne jelentse azt, hogy mintegy felhívjuk egymást arra, hogy kövessünk el bátran hibákat, mert az út ezeken keresztül vezet. A legjobb út az, amelyiken nem követünk el hibákat.

A kutatóintézetek kérdésében mindent meg fogunk tenni, ami erőnktől telik, hogy a kutatóintézetek felállítását elérjük. Ez vonatkozik a néprajzi kutatóintézetre is és vonatkozik a filozófiai intézetre is.

Végül megjegyzem, hogy az ilyen megbeszélések nagyon tanulságosak, amennyiben a különböző tudományok művelői együttesen meghallgatják egymás problémáit és kérdéseit. Az a részvételben is kifejezésre jut, hogy addig, amíg nincsenek intézeteink, milyen tudományágak társadalmi aktivitására támaszkodhatunk a leginkább. Ebből a szempontból hiányosságnak tartom, hogy új közgazdasági intézetünk és filozófiai főbizottságunk távollétükkel tisztelték meg a mai osztályülést.

Most pedig nem mint felszólaló, hanem mint az ülés vezetője azt javasolom, hogy azok, akik még felszólalásra jelentkeztek, szíveskedjenek írásban beadni felszólalásukat és kérjük fel Mátrai elvtársat a zárszóra.

MÁTRAI LÁSZLÓ válasza a hozzászólásokra

Egészen röviden szeretnék az elhangzott megjegyzésekre reflektálni. Elsősorban is azzal kezdeném, amivel Fogarasi elvtárs befejezte. Nevezetesen megemlítem — amit már a jelentésben is szóvá tettem — a tudomány szervezése terén a társadalmi munkának azt a lebecsülését, amely nemcsak a jelentésben foglalt időszakaszban, hanem íme, mai osztályülésünkön is megnyilvánult. Ebben különösen fiatalabb tudósainknak bizonyos történetietlen látásmódja jelentkezik helytelen magatartás formájában. Elfeledkeznek arról, hogy a Horthy-korszakban a fiatal tudósoknak milyen rossz munkalehetőségeik és feltételeik voltak, elfeledkeznek arról, hogy milyen megtisztelő feladat az, ha valaki, akárcsak társadalmi munkában is, az ország első tudományos irányító szervének, a Magyar Tudományos Akadémiának aktív munkatársa lehet.

Ami az osztálytitkári jelentést illeti, a hozzászólásokból kiderült, hogy örvendetes módon megérett társadalmi-történeti tudományaink fejlettsége ahhoz, hogy külföldi kapcsolatainkkal, elsősorban a baráti országokkal fenn tartott kapcsolatainkkal, a jövőben az osztálytitkári jelentésnek egy önálló fejezete foglalkozzék. Ezen már a jelentés készítése közben is gondolkoztam, de pesszimista voltam abban a tekintetben, hogy van-e már elég eredményünk ahhoz, hogy önálló fejezetben foglalkozzunk ezzel.

Egy másik kérdésben bizonyos értelemben ellent kell mondanom egyes szakmák egyes képviselőinek. Az az érzésem, hogy amikor a szakmájukkal való bővebb és részletesebb foglalkozást kívánták meg az osztálytitkári jelentéstől, nem gondoltak arra, hogy a mi osztályunk tíz tudományterületet fog össze, s legalább két akadémiai osztály működése volna szükséges ahhoz, hogy minden szakmában némileg is kielégítő részletességgel tudjuk összefoglalni az elmúlt időszak fejlődését.

Megfeledkeznek arról, hogy egy ilyen nagy osztályban az osztálytitkári jelentés mindig nagyon nehéz műfaj, olyan műfaj, amelyet szinte lehetetlen hiba nélkül megvalósítani. Egy ilyen jelentés voltaképpen antológia, és nagyon jól tudjuk, hogy jó antológia nincs, csak kevésbé rossz antológiák vannak.

Természetes dolog, hogy amint a szülő saját gyermekéről szeret a legtöbbet hallani, ugyanúgy minden szakma képviselője saját szakmájáról szeretne a leg-részletesebben hallani az osztálytitkári jelentésben. A beszámoló előtt két módszertani út áll. Az egyik a pedagógiai út : elsősorban azokkal a tudományokkal foglalkozni, amelyek leginkább rászorúlnak a hibák kimutatására, a gyámoltásra, a biztatásra. A másik a történelmi módszer, amely számol azzal, hogy egy osztálytitkári jelentés — bármennyire sűrű is — végső soron mégis fontos tudománytörténeti dokumentum, amelyből a tudománytörténészek évtizedek múlva is objektív tükörcépét kell hogy megkapják a magyar társadalomtudományok fejlődésének. Az osztálytitkári jelentésnek tehát ebből a történeti szempontból is kötelességszerűen arra kell törekednie, hogy a méretek, arányok tekintetében is hű tükörcépet adjon társadalomtudományaink fontosságáról és fejlettségéről. Nekem tehát vállalnom kellett ezt a megoldást, még akkor is, ha kissé talán iskolás jellegűnek is látszik.

A hozzászólásokat nagyon köszönöm, és a jelentés végleges írásheli megfogalmazásában fel fogom azokat használni.

BESZÁMOLÓ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT HAZÁNK FELSZABADULÁSÁNAK 10. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL RENDEZETT TUDOMÁNYOS ÜLÉSÉRŐL

A magyar történészek ünnepi ülészakon emlékeztek meg hazánk felszabadításának 10-ik évfordulóján nemzeti történetünk e nagy, sorsdöntő eseményéről. Az ülészakot, melyen a napjaink történetét tárgyaló kutatások néhány új eredményét mutatták be, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya és a Magyar Történelmi Társulat rendezésében 1955. május 26—27-én, az MTA 1955. évi Nagygyűlése keretében tartották az MTA felolvasó üléstermében.

A május 26-i délelőtti ülést *Andics Erzsébet* akadémikus, a Magyar Történelmi Társulat elnöke nyitotta meg.

Andics Erzsébet rámutatott, hogy ez az ülészak egyik láncszeme azoknak a megemlékezéseknek, amelyekkel a magyar nép minden rétege az ország minden részében szabadságának tizedik születésnapját megünnepelte. A történetest — aki tudományos pontossággal veti össze a jelent a múlttal — a jelen fejleményeinek megítélésében is a történelmi távlat, a történelmi értékelés szempontjai vezetik, ezért talán ő értékeli a legmélyebben és legpontosabban hazánk gazdasági, politikai és kulturális életében végbement nagy változásokat.

Az elnök ezután a magyar történetírás tíz évének eredményeivel foglalkozott. A legutóbbi évtized alatt, de különösen a fordulat éve után újjászületett magyar történetírás is segítette népünket, hogy a Szovjetunió kezéből kapott szabadságát minél eredményesebben gyümölcsöztethesse. Történetírásunk a magyar nép dicsőséges harcainak, ezek tanulságainak bemutatásával fejlesztette népünk tisztánlátását, bizalmát saját erejében.

A tizedik évforduló alkalmából a történészek serege látott hozzá a legújabbkori történet, s azon belül a felszabadulás történelmi jelentőségű harcainak és a felszabadulás utáni tíz esztendő eseményeinek történelmi feldolgozásához. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet kiadásában megjelent dokumentumkötet, Nemes Dezső könyve a felszabadulásról, a készülő jubileumi emlékkönyv tanulmányai és a jelen ülészak — csupán az első lépések abban az irányban, hogy a magyar történészek megvalósítsák a marxista— leninista történetírásnak azt az alapvető követelményét, amely szerint a történelemtudománynak a történelmet egész napjainkig kell tárgyalnia.

A jelenkor történelmi feldolgozásáról szólva Andics Erzsébet kifejtette, hogy ez nehezebb és bonyolultabb feladat, mint bármely más kor történelmi feltárása. Alapos elméleti felkészültséget, korunk társadalmi problémáinak, politikai viszonyainak mély ismeretét követeli meg. A jelenkor történelmi feldolgozása a legnagyobb erővel képes nevelni az egész nemzet politikai tisztánlátását s a történettudósoknak is a legnagyobb mértékben fejleszti történelmi éleslátását, képességét a társadalom törvényszerűségeinek felismerésére. E tíz esztendő történetének tudományos feldolgozása nagy mértékben hozzá fogja segíteni történettudományunkat egész sor megoldatlan feladat megoldásához, vagy legalábbis ahhoz, hogy közelebb kerüljön megoldásukhoz. Ezenkívül a történelem oktatása szempontjából is nagy támogatást fog jelenteni, s megkönnyíti, hogy a történettudományt megszeretessük ifjúságunkkal.

A felszabadulás történetének, valamint a felszabadulás utáni küzdelmes és ragyogó fejlődésünknek, s eredményeinknek feltárása olyan fegyvert ad kezünkbe, amellyel hatásosan harcolhatunk az utóbbi két esztendőben életünk számos területén elburjázott polgári- és kispolgári behatások, és a tízéves munkánk nagyszerű eredményeinek lebecsülésében jelentkező opportunistá nézetek ellen. Az utolsó tíz esztendő történetének feldolgozása a maga teljes nagyságában megmutatja munkásosztályunk vezetőszerpét a magyar társadalom átalakításában, a szocializmus építésében. Ennek a tíz esztendőnek történetét nem lehet igazán, hűségesen megírni anélkül, hogy meg ne mutassuk e tíz év küzdelmei és győzelmei szervezőjének, vezetőjének, a Magyar Dolgozók Pártjának történelmet formáló erejét.

Befejezésképpen Andics Erzsébet méltatta milyen jelentősége van pártunk Központi Vezetősége márciusi határozatának a történelemtudományok szempontjából. E határozat nyújtotta segítség nélkül a történészek sem tudnának sikeresen előrehaladni. A határozat nagy mértékben elősegíti, hogy történettudományunk a maga eszközeivel — azzal, hogy a történelmi tényeket igazán hűen, a lényeges vonásokat megragadva, mélyen és tudományosan tárja fel — az eddiginél nagyobb mértékben világítsa meg a szocializmus építésének egyetlen helyes útját, növelje népünk kitartását, harckészségét, hitét a nagy történelmi célkitűzésekben.

Az ülészak első előadását *G. Fazekas Erzsébet*, egyetemi tanár tartotta, »A népi demokratikus forradalom előfeltételei érelődésének néhány kérdése Magyarországon a felszabadulás előtt« címmel.

Az előadó kifejtette, hogy a fasizmus igájába hajtott országokban, köztük Magyarországon is, a Szovjetunióknak a hitlerista hadigépezetre és csatlósainak hadigépezetére mért csapásai következtében két ellenkező irányú folyamat ment végbe: egyrészt erősödött a nemzeti ellenállási mozgalom, másrészt zavar, bomlás keletkezett ezeknek az országoknak uralkodó köreikben, tehát érelődtek a forradalmi válság elemei. A forradalom vezetését az egyes

országokban a munkásosztálynak kellett a kezébe vennie, amelynek forradalmi pártjai legfőbb stratégiai feladatnak a faszizmus teljes szétzúzását tekintették.

G. Fazekas Erzsébet megállapította, hogy a kelet- és délkelet európai államokban a népi demokratikus forradalom első szakaszának fontos anti-feudális feladatai is voltak. Magyarországon ez mindenekelőtt abból állt, hogy földosztás útján szét kellett zúzni a nagybirtokrendszert. A földosztás megszilárdította a munkásosztály vezetete munkás-paraszt szövetséget, s egyúttal megteremtette az egyik döntő előfeltételt a népi demokratikus forradalom első szakaszának teljes győzelméhez.

Ezután az előadó arra mutatott rá, hogy bár tartalmában a polgári demokratikus forradalom célkitűzései voltak közvetlenül napirenden, de mert e küzdelem élén a Kommunista Párt vezetete munkásosztály állt, ennek egyúttal meg kellett nyitnia az utat a proletárdiktatúra felé.

A hitlerista koalíció válsága lényegében a sztálingrádi csatával kezdődött, Magyarországra vonatkozóan pedig a voronyezsi katasztrófával tetőződött be. A tömegek fokozott nyomora következtében növekedett a háborúellenes hangulat, a parasztok elrejtették a gabonát, a mezőgazdasági munkások megszöktek a rájuk kényszerített szerződések teljesítése elől, a kommunisták propaganda és szervező munkája pedig mind a munkások, mind a paraszti tömegek között több sikeres akcióhoz vezetett.

Egy másik tünet is jelezte, hogy érnek a forradalom feltételei : ez pedig az uralkodó osztály válsága volt. A hitlerista koalíció vereségének talaján ez elsősorban abban jelentkezett, hogy a hitleristák magyarországi csatlósai békeszólamokat kezdtek hangoztatni. Így kínálkoztak fel a nyugati hatalmaknak, a magyar tömegekkel pedig így akarták elhíttetni, hogy a kormány különbékét szándékozik kötni. A magyar vezető körök manőverezni kezdtek, bár tényleges békeszándékuk nem volt. A Szovjetunióval nem akartak békét kötni, viszont arra számítottak, hogy a Szovjetunió és nyugati szövetségesei között konfliktus tör ki. Belpolitikai téren legfőbb törekvésük az volt, hogy megakadályozzák a belső »rend« felbomlását. Ezért egyrészt fokozták a terrort, másrészt azt hangoztatták, hogy békében akarnak élni szomszédaikkal. A kivárási politika hálójába akarták keríteni a tömegeket, s ehhez igénybevették a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt segítségét is. E pártok vezetői Kossuthra hivatkozva próbálták előkészíteni az angolok és amerikaiak által tervezett Balkán-föderáció tervét. E terv jegyében akarták megülni a Kossuth-ünnepségeket is. A Kossuth-ünnepségek előkészítése mutatta, hogy az uralkodó osztály kapkodása, zavara növekedett és ez végső fokon rést nyitott a válság szövetségében, mert ezen keresztül a politikai életbe kezdett beáramlani a tömegek népellenes, háborúellenes forrongása.

A Kommunista Pártot, melyet 1943-ban feloszlattak, az addig a laza szervezetű Békepártban harcoló kommunisták 1944 őszén újból megalakították. Az ellenállási mozgalom és szabadságharc, a népi demokratikus forradalom erői

a Kommunista Párt által irányított munkásosztály köré tömörültek. Az ellenállási harc a legkülönbözőbb formákban valósult meg, megkezdődött a fegyveres harc a partizán-mozgalomban. A magyar nép forradalmi szervezetei azonban nem tudták a már kibontakozóban lévő partizánharcot fegyveres felkeléssé fejleszteni, a Horthy-fasiszta rendszert megdönteni. A népi demokratikus forradalomnak ezt a feladatát a felszabadító Szovjet Hadsereg végezte el.

A föld alól kilépő Magyar Kommunista Párt szavára felszínre törtek a népi demokratikus forradalom szabadabbá lett erői. Egymás után születtek meg a különböző népi szervek, megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. 1944. december 22-én a felszabadult területek képviselőiből álló Ideiglenes Nemzetgyűlés megválasztotta az Ideiglenes Kormányt. Ez a kormány a munkásosztály vezette népi szervek alapján jött létre, a munkásosztály tehát részese volt a hatalomnak. A kormány lényegében a munkásosztály és a dolgozó parasztság demokratikus diktatúrájának kormánya volt. A népi demokratikus hatalom szervei kezdettől fogva magukban hordták a proletariátus diktatúrájának csíráját, a demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének lehetőségét.

A második előadást *Tóth Sándor*, a Hadtörténelmi Intézet munkatársa tartotta »A Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon« címmel.

Az előadó rámutatott, hogy a Szovjet Hadsereg 1944 nyaráig elért hatalmas sikerei lehetővé, a fasiszta Németország szívébe irányuló további támadás eredményességének biztosítása pedig szükségessé tették a hadműveletek kiterjesztését a Duna-medencére. Mind Hitler, mind Horthy a háború elhúzásának, s esetleg a nyugati hatalmakkal kötendő különbékének politikáját támogatta. E terveket is szétzúzta a szovjet hadvezetés azokkal a hatalmas csapásokkal, amelyeket három szakaszban mért a náci haderőre, zömében hazánk területén — 1944 ősze és 1945. április 4-e között.

Románia és Bulgária felszabadítása után, 1944. október 6-án kezdődött a magyarországi hadműveletek első szakasza, amely a hónap végéig tartott. Ez idő alatt a 2. Ukrán Front csapatai a »debreceni hadművelettel« megtisztították az egész Tiszántúlt és Észak-Erdélyt, valamint Csongrád és Szeged között megteremtették a Budapest felszabadításáért indítandó hadműveletek hídfő-állását. A 4. Ukrán Front »Kárpáti hadműveletek« Kárpát-Ukrajna népét szabadította fel, a 3. Ukrán Front »belgrádi hadműveletek« pedig Jugoszlávia népének fasisztaellenes szabadságharcát segítette meg, egyúttal pedig biztosította a 2. Ukrán Front balszárnyának zavartalan előretörését. A hadműveletek első szakaszának eredményeként a német védelem Magyarországon, Csehszlovákiában és Jugoszláviában elemeire hullott szét.

Ebben az időben a Horthy-rendszer válsága már igen éles formát öltött: a kommunisták felvilágosító és szervező munkája nyomán egyre szélesedett

a fasiszta-ellenes mozgalom ; a hadseregben, amely már alig akart Hitler oldalán harcolni és egyre gyorsabb ütemben bomlott, erősödött a németellenes hangulat ; a magyar reakció kormányzata pedig tehetetlen volt. Ebben a katonai-, politikai helyzetben Horthy az október 15-i kiugrási kísérletre kényszerült s mikor ez nem sikerült, törvényesítette a Szálasi-banda rémuralmát. A Kommunista Párt felhívására a passzív ellenállás tömegméretű megnyilvánulásai mellett megindult a fegyveres harc is a német megszállók és a magyar cinkosaik ellen, de ez nem vált országos méretűvé.

A következőkben Tóth Sándor a magyarországi hadműveletek második szakaszával foglalkozott, amely 1944. október 28-tól 1945. február 13-ig tartott, s célja : Budapest teljes bekerítése és felszabadítása volt. Ez idő alatt a 2. Ukrán Front balszárnya a Duna—Tisza között tört előre, hogy Budapestet délről és keletről közelítse meg, a jobbszárny pedig az északkeleti iparvidéket szabadította fel, hogy északi irányból zárja körül a magyar fővárost. A 3. Ukrán Front a Dunántúlon harcolt, hogy nyugati irányból tegye teljessé a gyűrűt Budapest körül. 1944. december 26-ra befejeződött Budapest bekerítése. A magyar fővárosban 180 000 főnyi fasiszta erőcsoport rekedt s ennek kiszabadítása és a háború elnyújtása végett Hitler másfél hónapon keresztül szüntelenül felmentő támadásokat intézett a Budapestet körülzáró gyűrű ellen. A 3. Ukrán Front hős harcosai önfeláldozó bátorsággal álltak helyt a nagy túlerővel szemben és megakadályozták, hogy a felmentő fasiszta csapatok Budapestre juszanak. 1945. február 13-án a körülzárt Budapesten befejeződtek a harcok, a magyar főváros felszabadult. A hadműveletek második szakaszával befejeződött a német fasiszta haderőre mért kilencedik csapás.

A magyarországi felszabadító háború befejező szakasza volt kiinduló pontja a Bécs elleni támadásnak. Hitler egy három csapásból álló ellentámadást indított a Dunántúlon, ezzel akarta kikényszeríteni, hogy a szovjet hadvezetés erőket vonjon el Berlin alól. Március 6-tól 15-ig tartott a »balatoni védelmi hadművelet«, s e néhány nap alatt a többszörös túlerő — különösen a fő irányban — szüntelenül rohamozta a szovjet állásokat. Március 15-re a hitleristák ereje kimerült. A szovjet hadvezetés március 16-án a 2. és a 3. Ukrán Front csapatait ellentámadásba küldte azzal, hogy fejezzék be Magyarország felszabadítását és foglalják el Bécset. A fasiszta csapatok nem bírták el a rájuk nehezedő hatalmas nyomást s az egész frontszakaszon menekülésbe kezdtek. 1945. április 4-re mindkét Front csapatai átlépték az osztrák határt, szabad volt az út a Szovjet Hadsereg előtt Ausztria és Dél-Németország felé.

A május 26-i délutáni ülésen két előadás hangzott el.

Révész Imre akadémikus felolvasta »Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Kormány megalakulása« c. tanulmányát.

Az előadás első részében Révész Imre a nemzetgyűlés előkészítésével foglalkozott. Debrecenben november 23-án értesültek arról, hogy a Tiszavidéknek

a hadviselés s a légitámadások által kevésbé igénybevett részein az élet már visszatért a rendes kerékvágásba, gyors ütemben megindult a társadalmi-politikai szervezkedés a szabad, független magyar dolgozó nép demokratikus országáért. Révai József és Vas Zoltán Szeged felszabadulása után Szeged vidékén szervezni kezdték a demokratikus erők széles alapú összefogását a haza megmentésére, az ország újjáépítésére. A végzett munkát azután személyesen ismertették Debrecenben. A Debrecenben folytatott megbeszélések eredménye lényegében azonos volt a Magyar Kommunista Párt ama javaslatával, amely »Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja« címmel a debreceni Néplap november 30-i számában jelent meg. Ez a program a legközelebbi teendőket a következőkben jelölte meg: községenként és városonként a demokratikus pártok megbízottaiból, Hitler-ellenes hazafiakból nemzeti bizottságokat kell alakítani. A nemzeti bizottságok a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front helyi szervei, amelyek egyesítik a demokratikus, hazafias erőket és vezetik a harcot a demokratikus népi Magyarorszáért. Követelte a program, hogy hívjanak össze alkotmányozó nemzetgyűlést és alakítsanak egy annak felelős, ideiglenes kormányt.

December 5-én Debrecenben is megalakult a Nemzeti Bizottság.

Rendkívüli jelentősége volt annak, hogy Debrecenben és a többi felszabadított fontosabb városokban és községekben is volt már új helyi közhatalom akkor, amikor az emigrációból hazatérő, vagy az illegalitásból kilépő magyar demokratikus politikusok megérkeztek a felszabadított helyekre s ott azonnal kapcsolatba léphettek ezekkel az összefogó helyi szervezetekkel. A Szovjetunióból december 12-én Debrecenbe megérkezett az a magyar katonai és polgári személyekből álló csoport, amely Moszkvában — a magyar emigráns politikusok segítségével — kidolgozta és megtárgyalta az ideiglenes nemzetgyűlés tervét. A debreceni Nemzeti Bizottság és e csoport tagjai közötti tárgyaláson a következő megállapodás született: a felszabadult terület demokratikus pártjainak és csoportjainak tagjaiból s a velük együtt dolgozni kész hazafiakból Debrecenbe ideiglenes nemzetgyűlést hívnak össze, ez a nemzetgyűlés ideiglenes kormányt választ, amelyet állami főhatalommal ruház fel s mindaddig együtt marad, amíg az ország teljes felszabadulása után meg lehet alakítani a szuverénitás teljességével bíró, demokratikus, alkotmányozó és törvényhozó népképviselőtestületet. Elhatározták, hogy az ideiglenes nemzetgyűlést a református Kollégium oratóriumában tartják, ugyanott, ahol az 1848—49-es szabadságharcunk legdicsebb szakaszában a magyar országgyűlés képviselőháza tartotta üléseit.

Az előadó a következőkben ismertette azt a hatalmas szervező munkát, amelyet a nemzetgyűlés megfelelő előkészítése céljából a felszabadult országrészekben fejtettek ki. December 20-ig megérkeztek Debrecenbe a küldöttek, akik Debrecen város 25 képviselőjével együtt alkották a 230 tagú ideiglenes nemzetgyűlést.

Az ideiglenes nemzetgyűlés már debreceni ülészakán is a valóságos akkori osztályviszonyoknak, foglalkozási ágaknak és politikai rétegződéseknek megfelelően alkotta meg a magyar nép képviselőt, s ezzel a nagy nemzeti összefogást, a Függetlenségi Frontba tömörült demokratikus erők szoros egységjutását is meggyőzően kifejezte. Az ipari és mezőgazdasági proletariátust kiváltképpen képviselő négy párt, illetőleg csoport (MKP, SZDP, NPP, Szakszervezetek) mind Debrecenben, mind Budapesten abszolút többségét, kis híján kétharmadát adta a nemzetgyűlésnek.

Az előadó különösen kiemelte: a haza függetlensége és a nép valódi szabadsága szempontjából milyen jelentősége volt annak a nagy nemzeti összefogásnak, amelynek ereje áthatotta a nemzetgyűlés egész munkáját és az első lépéseknél széles bizalmi bázist adott a különben elég vegyes és ingatag összetételű kormány alá is. Az előadó, személyes tapasztalatai alapján, ismételten rámutatott, hogy az összefogás vezető tényezője és előrelendítő motorja már akkor is a Magyar Kommunista Párt volt.

1944. december 21-én, a megnyitó beszéd után rögtön bekövetkezett a nemzetgyűlésben testet öltetni készülő hazafias összefogás legelső erőpróbája: az elnökválasztás. Az előkészítő bizottság első javaslatát a nemzetgyűlés haladó, antifasiszta elemei elutasították, de új javaslata alapján egyhangúlag megválasztották az elnökséget.

A következőkben az előadó a nemzetgyűlés munkájával foglalkozott. A képviselők először azt a szöveget vitatták meg, amelyet a nemzetgyűlés a magyar néphez kívánt intézni. Ez az írásmű összefoglalása volt azoknak a legfőbb programpontoknak, amelyeket a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front — elsősorban a Magyar Kommunista Párt irányelvei szerint — már megelőzőleg magáévá tett. A szöveg megvitatása során a pártok szónokai újra meg újra két dologra tértek vissza: a németekkel való fegyveres szembefordulás szükségére, mert ezt a nemzeti becsület parancsolja és a földreform elodázhatatlan voltára, mert ezt a nemzeti élet és a jövő parancsolja.

A 22-i ülés elején megválasztották a nemzetgyűlés politikai bizottságát; pártközi megegyezés alapján öt kizsugdapárti, négy-négy kommunista és szociáldemokrata, három parasztpárti, két polgári demokrata és négy pártonkívüli, összesen tehát 22 taggal.

Az egyhangúlag megválasztott kormány nevében a miniszterelnök kormánynyilatkozatot mutatott be. A nemzetgyűlés ezt változtatás nélkül elfogadta, felhatalmazta a kormányt az ország ügyeinek vezetésére s elfogadta az államfőt megillető kinevezési jogkör gyakorlásáról szóló, javaslatot.

Az ülészak következő előadását *Molnár János*, a Magyar Dolgozók Pártja Pártfőiskolájának tanára »A munkás- és paraszttömegek harca a Magyar Kommunista Párt vezetésével a reakció ellen (1945. október — 1946. március)« címmel tartotta meg.

Az előadás bevezető része ismertette az 1945 április-május — az ország teljes felszabadulása, a német fasizmus szétzúzása, az országon belül számos alapvető demokratikus feladat megoldása — után kialakult politikai helyzetet; utalt az ország további fejlődése kérdésében a reakciós és népi demokratikus erők között kibontakozott harcra.

Az előadó ezután az 1945-ös választásokat elemezte. A reakciós erők már az októberi fővárosi választások után elbizakodottságukban provokációs támadást kezdtek a demokratikus erők ellen. A Kommunista Párt azonnal harcra szólította a főváros munkásságát. A munkásság Pesten és sok vidéki városban harcos tüntetések, figyelmeztető munkabeszüntetések, küldöttségek egész sorával válaszolt a reakciónak. (Pl.: Budapest VII. kerületének munkássága tiltakozó felvonulást rendezett »Nem állunk meg félúton, reakció pusztuljon« — jelszóval. Október 9-én 30–40 000 munkás részvételével zajlott le a tüntetés, ahol »Budapest a dolgozóké«, »Munkásökök: vasökök — odacsapunk hogyha köll« jelszavakkal tüntettek a reakció ellen. Több helyen pl. Nyíregyházán, Debrecenben, Szolnokon a tüntetők követelték, s néhány helyen el is érték a reakciós kiscsapatpartii főispán leváltását.) A Párt e mozgalmakra támaszkodva, visszaretentette a provokáló reakciót és megghiúsította a reakciónak a kommunisták elszigetelésére irányuló terveit. A Kommunista Pártnak sikerült elérnie, hogy négy párt (Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Kiscsapatpart, Nemzeti Parasztpart) közös választási felhívást bocsátott ki. Ebben a felhívásban belefoglalták a kommunistáknak a Függetlenségi Front teljesítetlen követeléseit megvalósítására vonatkozó elképzeléseit.

Az országos választások — amelyeken a Kiscsapatpart abszolút többséget szerzett — még inkább felbátorították a reakciót, 1945. november-decemberében — bár a Kommunista Párt sikereket ért el az új kormány megalakításáért folytatott harcokban — a reakció nagyerejű támadásba kezdett. A tőkésék, a volt földbirtokosok, a kulákság, a klérus és más reakciós erők szabotálták a kormányintézkedéseket, fokozták a gazdasági és élelmezési nehézségeket. A reakció gazdasági jellegű szabotázs-tevékenységének a profit növelésén és a dolgozók kizsákmányolásának fokozásán kívül politikai céljai is voltak. Arra spekuláltak, hogy a gazdasági nehézségek fokozásával zavart, csüggedést idéznek elő a dolgozók soraiban s így előkészítik a talajt további bomlasztó tevékenységük alá. Rohamra indultak a kiosztott földek visszavételére. A volt nagybirtokosok az úri rafináció, a parasztok megfenyegetése, törvénycsavarás, egyes állami szervek mozgósítása, stb. eszközével, élvezve a reakciós sajtó támogatását, próbálták megsemmisíteni a földreform eredményeit. E nagyarányú támadás néhol sikerrel is járt. Tiszavid községben 480, Cegléden 8000 hold kiosztott föld ellen indult meg a visszaperlési eljárás. Szatmár megye egyes helyein a kiosztott föld 18%-át pedig vissza is ítélték volt tulajdonosaiknak. A reakciós támadás által előidézett kritikus politikai helyzetet súlyosbította, hogy a jobboldali szociáldemokraták és frakciósok — kihasználva a

súlyos élelmezési helyzetet, az ipar leromlott állapotát — igyekeztek zavart kelteni a munkásság soraiban.

A Kommunista Párt politikája azonban a súlyos helyzetben is szilárd és hajthatatlan maradt. Megkezdte egy nagy ellentámadás előkészítését s ennek első lépéseként 1946 januárjában visszaverte a jobboldali szociáldemokraták zavart keltő aknamunkáját. A munkásosztály, látva, hogy a párt céljait — amelyek az egész dolgozó nép érdekeit szolgálják — a reakció minden mesterkedése ellenére keresztülviszi, egységesen felsorakozott a Kommunista Párt mögé, az ellentámadásra. A földhözjuttatott parasztság — a Párt felvilágosító munkája hatására — magáévá tette a »Földet vissza nem adunk« jelszót, s a munkásosztálynál, a Pártnál keresett támaszt a földesúri reakció ellen. Ezt dokumentálták azok a parasztküldöttségek, amelyek 1946. január közepétől kezdve egymásután keresték fel a Kommunista Párt központját, segítséget kérve a Párttól, a munkásosztálytól a föld megvédésére. A tömegekben megérték az ellentámadás feltételei, s ezzel egyidejűleg a reakció sorai is megbomlottak. A Kisgazdapárt baloldala, a pártban levő demokratikus erők kezdték felismerni a Kisgazdapárt jobbszárnyának igazi arculatát. A Kommunista Párt február 16-án kiadta az általános ellentámadás akciójelszavát. A párt jelszavainak megfelelő nagy népmozgalom bontakozott ki. Az előadás konkrét példákon át elemezte e mozgalmakat, népitéleteket, amelyek során az ország számtalan városában, községében eltávolították a reakciós tisztviselőket.

A továbbiakban az előadó a Baloldali Blokk — a munkásság és szegény-parasztság harcos összefogása ez új szervének megalakulásával, követeléseivel, a Kisgazdapárt balszárnyának a Baloldali Blokkhoz való csatlakozásával és a március 7-i budapesti nagy tüntető megmozdulással foglalkozott. Ez a hatalmas munkásmegmozdulás meghátrálásra kényszerítette a reakciót: a Kisgazdapárt kizárta tagjai sorából 20 parlamenti képviselő tagját. A Kommunista Párt vezette ellentámadás győzelemmel végződött: megvédte a földet a reakció támadásától, hatására megindult a közigazgatás megtisztítása a reakciós elemektől, megkezdődött a reakció bomlása, előrehaladt az államosítások ügye. A támadás eredményeképpen megnőtt a munkás- és paraszttömegek öntudata, bátorsága és aktivitása, tovább erősödött a munkásosztály és szegényparasztság szövetsége.

*

Az ülészak második napjának első előadását a Koreai Népköztársaság küldötte *Li Csen Von*, a Koreai Tudományos Akadémia levelező tagja tartotta. Li Csen Von a koreai történettudomány helyzetéről számolt és be, előadásában a következőket mondotta:

»Nagy megtiszteltetés számomra, hogy a felszabadulási ülészakon beszélhetek a koreai történettudomány helyzetéről.

Nagyon örülnék, ha rövid beszámolóim akárcsak valamelyest is hozzájárulna a koreai és a magyar nép kulturális kapcsolatainak megerősödéséhez.

Mint tudják, Korea egyike azoknak a keleti országoknak, amelyeknek évszázados történetük és magasrendű kultúrájuk van. Amióta azonban a külföldi hódítók Korea ellen irányították agressziójukat (a XIX. század második felében, a XX. század elején), és különösen amióta a japán imperialisták elfoglalták Koreát, az országot politikai, gazdasági és kulturális tekintetben elnyomta a japán imperializmus.

A japánok megtiltották az iskolákban a koreai nyelv és a koreai nép történetének tanítását, a nemzeti kultúra megsemmisítésére törekedtek. Mindenféleképpen igyekeztek megakadályozni Korea történetének tudományos felkutatását és feltárását, bértollnokaikat viszont arra készítették, hogy meghamisítsák, megrágalmazzák, sőt semmivé tegyék Korea történetét. A tollukból kikerült koreai történelem nemzeti megkülönböztetésre és megvetésre törekedett; azt az imperialista célt tűzte maga elé, hogy a koreai népre rákényszerítse a »japán szellem«-et és végérvényesen leigázza Korea népét. Ilyen körülmények között a koreai történelem tanulmányozása igen nehéz volt, és nagy kockázattal, sok veszéllyel járt.

A koreai történettudomány fejlődésének ragyogó távlatai csak 1945. augusztus 15-e után nyíltak meg, amikor a Nagy Szovjet Hadsereg felszabadította az országot a japán imperialisták igája alól. Csak ettől az időtől kezdve jutott a koreai nép igazi szabadsághoz, ekkor kezdte meg hazája felvirágoztatását, új történelme megalkotását.

Az ország felszabadulása után a koreai nép a Koreai Munkapárt vezetésével, a nagy Szovjetunió önzetlen segítségére támaszkodva megvalósította a nép hatalmát, számos demokratikus reformot, többek között földreformot hajtott végre, megszervezte a nép hadseregét és megkezdte nemzeti kultúrája és művészete kifejlesztését. A koreai nép végre lehetőséget kapott, hogy valóban tudományos alapon kutassa és ismerje meg a történelmet.

Történettudományunknak az ország felszabadulása óta eltelt tíz év során elért eredményeit röviden az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. Az ország felszabadulása után a koreai történészek legsürgetőbb feladata az volt, hogy átértékeljék Korea történetének számos alapvető kérdését, mert ezeket a japán és amerikai történészek meghamisították. Be kellett mutatniuk a nép igazi történetét, meg kell világítaniuk és ki kellett fejleszteniük a koreai nép legjobb hazafias hagyományait s kulturális örökségét és a népet a forró hazaszeretet szellemében kellett nevelniük.

A koreai történészek minden erejükből hozzáálltak e feladatok megoldásához.

Kim Ir Szen elvtársnak az az útmutatása, hogy »íróinknak és művészeinknek alkotásaikon keresztül meg kellett mutatniuk népünknek a múltban és a jelenben tanúsított nemes hazafiságát«, számunkra, történészek számára is

útmutatást jelent a történelem tanulmányozásában. Ebben a szellemben folytattuk történelmi kutatómunkánkat, s így meg tudtuk világítani a koreai nép történelmi hagyományait, forró hazaszeretetét, határtalan gyűlöletét az ellenséggel szemben, kitartó harcát a hódítók és elnyomók ellen. Számos eredményt értünk el a fegyveres külföldi hódítók ellen bátran harcoló hazafias hősök bemutatásában.

Minden erőnket megfeszítjük, hogy a japán imperialisták által eltorzított és meghamisított koreai történelmet a ferdtétektől megtisztítsuk, a történelmi hűségnek megfelelően tárjuk fel. Történelemlérményeket írunk az általános- és középiskolák számára, dolgozóinkat felfegyverezzük a hazaszeretet érzésével.

2. Számos eredményt értünk el abban a munkában, hogy a marxista—leninista módszer alkotó alkalmazásával Korea történetét ne úgy dolgozzuk fel, mint dinasztiai történetét, hanem mint a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének történetét, mint a dolgozó tömegek, a nép történetét, hogy a történetírást igazi tudományá fejlesszük, amely a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének törvényeit, valamint a társadalom gazdasági fejlődésének törvényeit tanulmányozza.

Bizonyos eredményeket értünk el olyan téren is, hogy a történelmet mint az osztályharcok történetét mutassuk be és helyesen értékeljük a nép történelmi szerepét. A múltban hazánkban lezajlott parasztfelkelések és parasztháborúk megvilágítása és elemzése bebizonyította, hogy Korea feudális korszakában e mozgalmak voltak a történelem fejlődésének mozgatóerői.

3. Helyesen mutattuk be az imperialisták Korea-ellenes agresszióját, különösen a japán és amerikai imperialisták agresszív jellegét. Megdönthetetlen tények bizonyítják, hogy ők a koreai nép ellenségei.

Nem csekély eredményeket értünk el azon a téren, hogy megvilágítsuk a múlt század második felében a külföldi betolakodók, különösen a japán és amerikai hódítók ellen a nemzeti és társadalmi felszabadulásért vívott nemzeti felszabadító harc történetét. Különösen sok fáradsággal tanulmányoztuk és tanulmányozzuk a koreai népnek Kim Ir Szen elvtárs vezetése alatt a japán imperializmus ellen folytatott fegyveres harcát.

Elméletileg megvilágítottuk Korea újkori és legújabbkori történetének számos bonyolult kérdését, a legújabbkori történelem egyes korszakaira nézve bizonyos következtetéseket vontunk le. Konkrét tényekkel bebizonyítottuk, hogy a harmincas években Kim Ir Szen elvtárs vezetése alatt folytatott fegyveres harc a koreai nép akkori nemzeti felszabadító mozgalma volt és hogy ez a harc a koreai nép nemzeti felszabadító mozgalmanak fejlődésében új szakaszt jelent.

A koreai történészek által elért eredményeket a következő tényezők tették lehetővé :

Először : Országunk tudománya és kultúrája gyors fejlődésnek indult. Ez annak köszönhető, hogy a Szovjet Hadsereg felszabadította Koreát és a

Szovjetunió önzetlenül támogatta az országot; köztársaságunk északi területén megvalósítottuk a népi demokratikus rendszert.

Másodsor : Korea tudománya és kultúrája a Koreai Munkapárt bölcs vezetése alatt fejlődött ki. A koreai történészek Kim Ir Szen elvtárs munkáiból merítettek ihletet, ezek alapján tájékozódtak, mert ezekben a munkákban Kim Ir Szen elvtárs alkotóan alkalmazta a marxizmust Korea viszonyaira.

Harmadsor : Fontosak és jelentősek voltak a marxizmus klasszikusainak koreai nyelvre lefordított és kiadott művei és a szovjet történészek munkái. A koreai történészek kutatómunkájában az első segédeszköz a koreai nyelven kiadott Párttörténet volt.

Mindezek ellenére az elmúlt tíz esztendő során történetírásunk nem érte el azt a színvonalat, amelyet a Koreai Munkapárt és a köztársaság kormánya követel, történészeinknek még tartozásuk van a hazával és néppel szemben. Azok a dicső tettek, amelyeket a koreai nép az elmúlt tíz esztendő során a Koreai Munkapárt vezetése alatt végrehajtott, s különösen azok a győzelmek, amelyeket a Felszabadító Honvédő Háborúban elért, rendkívül fontosak és jelentősek a nép nevelése szempontjából. A koreai történészek nem tudták sem kellő időben általánosítani, sem munkájukban ábrázolni ezeket az eseményeket.

Az adott történelmi helyzetben, amikor hazánk békés egyesítésének nagy művén munkálkodunk, a koreai történészekre a következő feladatok hárulnak :

Először : Rendszeresen tanulmányoznunk kell Marx—Engels—Lenin—Sztálin tanításait, valamint Kim Ir Szen elvtárs munkáit, amelyekben útmutatást nyújtanak történészeinknek munkájukhoz. Továbbra is foglalkoznunk kell a szovjet történészek által elért eredményekkel.

Másodsor : Helyesen kell kifejlesztenünk a koreai nép nemzeti kulturális örökségét, fel kell tárunk a koreai nép történelmi hagyományait, le kell fordítanunk koreai nyelvre Korea történetének kínai írásjegyekkel feljegyzett forrásait. Gondoskodnunk kell eredményeinknek a tömegek körében történő népszerűsítéséről.

Harmadsor : Számos kézikönyvet és tankönyvet kell írunk Korea történelméről, hogy ezek a hazafiság szellemében neveljék a népet. Javítani kell az új történeznemzedék kiképzését.

Negyedszer : Konkrétan kell tanulmányoznunk az újkori és mai történelem problémáit, a felszabadulás óta eltelt tíz esztendő történetét. Ha sokoldalúan tanulmányozzuk és megmagyarázzuk a koreai nép győzelmeit, általánosítjuk azt a tapasztalatát, amelyet az amerikai fegyveres erők ellen vívott Felszabadító Honvédő Háborújában szerzett, megfelelünk annak a reménységnek, amelyet népünk a történészekbe vetett.

A jelenlegi körülmények között, amikor az amerikai imperialisták elfoglalva tartják a köztársaság déli területét és ott nyíltan a koreai nemzeti kultúra meghamisításának és megsemmisítésének politikáját folytatják, a koreai történészek fontos feladata, hogy kéréllhetetlen harcot folytassanak az idealizmus,

a metafizikai szemlélet, az objektivizmus, a kozmopolitizmus és egyéb negatív irányzatok ellen, s védelmezzék a történetírásban a pártosság elvét.

Fontos feladatunk az is, hogy a jövőben egyesülendő koreai népnek helyes képet nyújtsunk történelméről, megmutassuk az amerikai imperialisták hamisításaitól mentes koreai történelmet.

Mi, koreai történészek, jól tudjuk, hogy a felsorolt feladatok elvégzéséhez a kutatómunka kollektív módszerét kell alkalmaznunk, bátrabban és szelesebb körben kell kifejlesztenünk munkánk bűlátát.

Történészeink ma nagy lelkesedéssel dolgoznak ezen feladatok eredményes megvalósításán.

*

Röviden beszámoltam Önöknek a koreai történettudomány helyzetéről. Befejezésül — teljes szívemből — nagy sikereket kívánok a magyar történészeknek abban a munkában, amelyet a Magyar Dolgozók Pártjának vezetésével, hazájuk boldogságáért és felvirágoztatásáért folytatnak. Azzal a kívánsággal zárom előadásomat, hogy erősödjék meg a magyar és a koreai nép történéseinek szolidaritása, és napról-napra élénkebb legyen köztük a tudományos eredmények kölcsönös kicserélése.«

Az előadás elhangzása után a hallgatóság kérdéseket tett fel, amelyekre Li Csen Von küldött az alábbiakban választ :

1. 1949-ben alakult meg a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban a történetírási bizottság, amely Történeti Kérdések címen folyóiratot adott ki. Amikor 1952-ben megalakították a Tudományos Akadémiát és annak Történettudományi Intézetét, ez a bizottság beolvadt az Intézetbe, amely Történettudomány címen jelentet meg folyóiratot. Az Intézetben — amelynek négy osztálya van, s ezek Korea ókori, középkori és újkori történetével és a történetírás történetével foglalkoznak — körülbelül 30 kutató dolgozik. Az Akadémia irányítása alatt működik az anyagi kultúra történetével foglalkozó intézet, ennek keretében folyik a régészet, művészettörténet és néprajz-kutatás. Levéltári anyag a Tudományos Akadémia könyvtárában és a Levéltárban van.

2. A kollektív munka főmódszere az, hogy az egyes kutatók összeállítják készülő munkáik téziseit és ezeket vita alá bocsátják, majd a vita alapján átjavítják, illetve kidolgozzák munkájukat.

3. A koreai történettudomány vitás kérdései : mikor alakult ki a koreai állam (az egyik felfogás szerint i. e. V—VI. században, a másik felfogás szerint időszámításunk kezdetének az idején, a harmadik felfogás szerint i. u. IV—V. században); volt-e rabszolgatartó társadalom (ez a legvitásabb kérdés, az egyik felfogás szerint volt, a másik felfogás szerint itt is közvetlenül a feudalizmus alakult ki); vajon a feudalizmus korszakában a föld állami vagy magántulajdonban volt-e; melyik időponttól kell számítani Koreában a proletariátus hegemoniáját.

E délelőtt második előadásaként *Földi Tamás*, a Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtára munkatársának és *Ránki György*, a Történettudományi Intézet munkatársának »A Szovjetunió gazdasági segítsége az újjáépülő Magyarországnak (1945—1948)« c. felolvasása hangzott el.

Az előadás rámutatott, hogy az ellenforradalmi rendszer vesztett háborút, szétrombolt mezőgazdaságot hagyott a megszülető népi demokráciának örökségül. Az újjáépítést a magyar dolgozó nép — a Kommunista Párt vezetésével — óriási erőfeszítésekkel hajtotta végre. Az újjáépítés sikere azonban nagy mértékben a Szovjetunió minden vonalon megnyilvánuló baráti segítségének volt köszönhető.

A következőkben Földi Tamás — Ránki György az élelmiszerkérdés terén megnyilvánuló szovjet segítséggel foglalkozott. Az ország újjáépítésének legfontosabb feladata az volt, hogy biztosítsák a főváros élelmiszerellátását. Az élelmiszerkészletek teljesen elpusztultak, Budapest mintegy 800 ezer lakosát éhhalál fenyegette. 1945. márciusában és 1945. júliusában a Szovjetunió 20—20 ezer tonna élelmiszert adott Budapest dolgozóinak. Ez tette lehetővé, hogy Budapest élelmezését az új termés betakarításáig többé-kevésbé rendezzék. Emellett a Szovjet Hadsereg helyi egységei Győrben, Miskolcon, Sopronban stb. szintén nagyobb mennyiségű élelmiszerral siettek a nélkülöző lakosság segítségére.

Az élelmiszerkérdés végleges megoldásának feltétele a mezőgazdaság helyreállítása volt. Ezzel kapcsolatban számos probléma merült fel, így az újonnan létesített kisparaszti gazdaságok megszilárdítása. A háború idején az állatállomány nagyobb része elpusztult. 1945 nyarán a Szovjet Hadsereg mintegy 12 ezer szarvasmarhát és több ezer juhot adott a magyar parasztságnak, ezeket az állatokat elsősorban az újgazdák kapták. A szovjet hatóságok 10 ezer tonna petróleumot és más fűtőanyagokat bocsátottak a magyar hatóságok rendelkezésére, amellyel lehetővé kívánták tenni, hogy a megmaradt magyar traktorállomány 100%-ig részt tudjon venni a mezőgazdasági munkálatokban. 1945-ben azonban az őszi szántás hiánya, kedvezőtlen időjárás stb. következtében a búzatermés igen gyenge volt, így az élelmezési kérdés végleges megoldásáról szó sem lehetett.

Az 1945—46-os mezőgazdasági évadban — már az őszi munkálatok idején — a Szovjet Hadsereg parancsnoksága elhatározta, hogy Magyarországon állomásozó alakulatai teljes igaerő állományát kölcsönadja a magyar földmunkák elvégzésére; ez tette lehetővé az őszi munkálatok időben történő befejezését.

1945-ben az újjáépítés központi kérdése a közlekedés és az ipar helyreállítása volt. A vagonok, mozdonyok zöme elpusztult, egy részét pedig a németek és nyilas csatlósai hurcolták el.

A magyar ipar 1945 nyarán súlyos nehézségekkel küzdött. Ezek közül különösen súlyos volt, hogy viszonylag kevés volt az alapvető ipari nyersanyag.

Ebben a — szinte kilátástalan — helyzetben a Szovjetunió gazdasági együttműködési és kölcsönös áruszállítási egyezmény megkötését javasolta Magyarországnak, amelyet a reakció minden mesterkedése ellenére meg is kötöttünk. 1945 őszen megindultak hazánkba a szovjet nyersanyagszállítások, amelyek nehéziparunk legfontosabb nyersanyagszükségeit zömében vagy teljesen fedezték. Ezen kívül az egyezmény lehetővé tette, hogy a szintén külföldi nyersanyagra szoruló textilipar szovjet gyapot és gyapjú bér munkában történő feldolgozásával, más ellenszolgáltatás nélkül, jusson hozzá ezekhez a fontos nyersanyagokhoz. A magyar ellenszállítások csak töredékét tették ki a szovjet szállítások értékének. A Szovjetunió jelentős előszállításai nagy szerepet játszottak abban, hogy sikerült végrehajtani a fiatal népi demokráciának abban az időben legfontosabb feladatát: a stabilizációt. Ezek az előszállítások a stabilizáció árufedezetének 25%-át biztosították.

Ezután a Szovjetunióknak a magyarországi tervgazdálkodáshoz nyújtott segítségét tárgyalta az előadás. 1946 őszen az MKP III. Kongresszusa állást foglalt a népgazdaság helyreállítására és a termelőerők fejlesztésére irányuló gazdasági terv mellett. A Párt ezzel egyidőben kidolgozta legfontosabb politikai követeléseit, amelyek az adott szakaszban a tervgazdaság megvalósításának objektív feltételeit képezték. 1947-ben az MKP politikai sikerei megteremtették a bankok, majd a száz munkáson felüli nagyüzemek államosításának feltételeit. Ezen az alapon meg lehetett kezdeni a tervgazdálkodást. A hároméves terv feladata — az ipar helyreállítása, sőt a nehéziparnak gyorsabb, jóval az 1938-as színvonal fölé való felfuttatása — nagy mértékben ismét attól függött, hogy hazai nyersanyagainkon túl mennyiben tudjuk az ipar szükségletét külföldi nyersanyagokkal fedezni. 1947-ben a Szovjetunióval újabb kereskedelmi szerződést kötöttünk, amely nagy mértékben megoldotta a magyar tervgazdaságnak e fontos problémáját. Ez a kereskedelmi szerződés biztosította a vas- és fémipar, vegyipar és textilipar nyersanyagszükségletét, ezen kívül számos újonnan kifejlődő iparunk számára szilárd elhelyezési lehetőséget teremtett. A Szovjetunió, hogy elősegítse népgazdaságunk fejlődését és a dolgozók élet-színvonalának emelését, 1948 elején felemelte a jövátételi árak árát, majd 1948 közepén elengedte a hátralékos jövátételi összeg 50%-át.

Az 1948-as kereskedelmi szerződés a Szovjetunió és Magyarország közötti áruforgalmat az 1947-es szerződéshez képest 150 %-kal emelte. Importvonalon ez is elsősorban a magyar ipar nyersanyagszükségeit biztosította, s számos olyan fontos ipari gépet kaptunk a Szovjetuniótól, amelyet más országokból nem szerezhettünk volna be. Ez a szerződés export-vonalon a magyar nehézipar tervszerű foglalkoztatását számos vonatkozásban több évre előre biztosította.

Az 1948-as kereskedelmi szerződés már előrevetítette a Szovjetunió és Magyarország gazdasági kapcsolataiban bekövetkező változásokat, amelyeket 1949 januárjában a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának megalakulása

rögzített le és bontakoztatott ki. A KGST megalakulásával a Szovjetunió és a népi demokráciák gazdasági kapcsolatainak fejlődésében új szakasz kezdődik, melyet a szoros érdekközösség jellemez. Ebben a szakaszban nemcsak kiszélesedtek hazánk és a Szovjetunió közötti gazdasági kapcsolatok, de új formákat is nyertek, amelyek már nem az újjáépítéssel, hanem a szocializmus építésével állnak kapcsolatban.

Az elnöklő Réti László, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet igazgatója, zárszavában kiemelte, hogy az elhangzott elnöki megnyitó és előadások jelentősen hozzájárulnak a magyar történettudomány egyik legfontosabb feladatának — a felszabadulás óta eltelt időszak története tudományos feldolgozásának — végrehajtásához.

*

Az ülészak egész munkája, az elhangzott előadások magas színvonala azt bizonyítja, hogy történészeink ma már szívesen és eredményesen foglalkoznak a legújabb kor problémáival. Ez biztató jel, s egyben ígéret is arra, hogy a legújabb korról és különösen az 1944 utáni történelemmel foglalkozó történetírásunk rövidesen jelentős új eredményeket fog felmutatni.

VITA NÉPI DEMOKRÁCIÁNK SAJÁTOSSÁGAI FELDOLGOZÁSÁNAK KOMPLEX MÓDSZEREIRŐL*

Fogarasi Béla elnök : Tisztelt Elvtársak! Kollégák!

Mai ülésünk bizonyos kezdeményezés, kísérlet közös feladatok megoldására és közös problémák megtanácskozására. Nem akarom azt mondani, hogy a modern tudomány fejlődésében — mind a természettudományok, mind a társadalomtudományok terén — a tudományok régi elkülönülése egy új fokon az antik tudomány egységének feléledéséhez vezet. Azonban minden esetre szükségessé válik, hogy azzal a specializálódással és elkülönüléssel szemben, amely kétségtelenül kialakult az egyes szaktudományok művelői között, a kapcsolatot — éppen a tudomány fejlődése tendenciáinak megfelelőleg — a tudomány művelői között is megerősítsük.

Ami ennek az egész kérdéskomplexumnak tudományelméleti, tudományos módszertani alapjait illeti, erről ma nem kívánok beszélni. »A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései« címmel a múlt évben megtartott akadémiai előadásomban megpróbáltam ennek a jelenségnek a magyarázatát, és leíró jellemzését megadni, bizonyos ebből származó következtetéseket levonni és gyakorlati javaslatokat tenni. Most módszertanilag felteszem, hogy az elvtársak ezt ismerik, ha pedig nem ismerik, akkor kérem az érdeklődőket, hogy utólag olvassák el. De megismételni ezt sem az idő rövidsége miatt nem tartom szükségesnek, sem pedig azért, mert azt minden esetre tudom, hogy sokan ismerik, sőt egyesek reagáltak is rá, más javaslatokat tettek és tovább fűzték ezeket a gondolatokat az Akadémia egyes osztályain. Nemrégén a moszkvai Lomonoszov Egyetem 200 éves jubileuma alkalmából ugyanezt a témát, ezeket a gondolatokat fejtettem ki a moszkvai egyetem filozófiai fakultásának ülészakán és az ott kifejtett alapgondolatok helyesléssel találkoztak. Azt hiszem tehát, hogy ezek a gondolatok a komplex-kutatásra vonatkozólag kiindulópontul szolgálhatnak.

Most már szűkebb értelmezésben, áttérve a társadalomtudományokra és a filozófiára, nézzük meg, hogy miképpen kapcsolódik ez az egész általános kérdés ahhoz a feladathoz, amely előttünk áll hazánkban és általában a népi demokratikus országokban. Én most nem előadást akarok tartani, hanem munkamegbeszélésre jöttünk össze, amelytől azt reméljük, hogy az eszmék és nézetek

* A vita megrendezésére az MTA Nagygyűlése keretében 1955. május 25-én került sor.

kicserélése alapján tovább fogunk jutni ebben a kérdésben. Rendkívül fontosnak tartom, hogy tovább jussunk, mert az a meggyőződés — és nemcsak nekem —, hogy bizonyos fokú elmaradottságunknak ezen kérdések tudományos tárgyalásában éppen az az oka, hogy eddig nem alkalmaztuk a munkában azokat a korszerű módszereket, vagyis a komplex-kutatás módszereit, amelyek nélkül nem lehet előrejutni.

Vagyis az ügy elvi elismerése mellett például a filozófia művelői a közgazdaságtudomány, az állam- és jogtudományok, a történettudomány kutatásainak, vagy csak felületes, hiányos ismeretével rendelkeztek, vagy még azzal sem, holott ezeken a területeken vannak kutatások és eredmények.

A mai megbeszélés során a filozófia, a közgazdaságtudomány, az állam- és jogtudományok és a történettudományok vonatkozásaira szeretnék szorítani, ami nem zárja ki azt, hogy más ágazati társadalomtudományok kérdéseit is belekapcsoljuk.

Maga a marxizmus sajátos — azzal a terminológiával szólva, amelyet itt bevezetendőnek tartok — tudomány-komplexum. Ha nem is nevezik így a marxizmus klasszikusai, fejtegetéseik értelméből az teljesen világos. Lenin szerint a marxizmus három forrása és alkotó része között szerepel a filozófia, az ökonomia és a tudományos szocializmus. Ha a marxizmusnak azt a legújabb definícióját vesszük, amelyet Sztálin »Marxizmus és nyelvtudomány« című munkájában adott és amelyet mindenki ismer, annak szintén az az értelme, hogy a marxizmus több tudománynak, több tudomány körébe tartozó elméletnek az egysége. Annál helytelenebb a szűk szakmai specializálódás, amely társadalmi tudományainkban is el van terjedve.

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy meg akarnánk szüntetni a tudományok között fennálló különbségeket, a tudományoknak azt a differenciálódását egyre újabb és újabb tudományokra, amely bámulatatos módon jellemzi például a legújabb idők természettudományát. Látni kell azonban azt, hogy ez nem meríti ki a tudományos fejlődés kérdéseit; ez a kérdésnek csak egyik oldala.

Mindebből az következik, hogy a népi demokrácia kérdéseit nem lehet helyesen tárgyalni egyes tudományokra felbontva, azok körében önállóan és elszigetelten. Megbeszélésünk célja tehát abban áll, hogy vizsgáljuk meg, milyen együttműködésre van szükség a különböző érdekelt tudományok között és miben álljon ennek az együttműködésnek a jellege.

A legáltalánosabb filozófiai fogalommal azt lehetne mondani, hogy itt sajátos kölcsönhatásról van szó. A tudományok fejlődése a mozgásnak egy formája marxista értelemben. Ez a mozgás azonban szintén komplex mozgás kell, hogy legyen. Nem egymástól függetlenül párhuzamosan fejlődő mozgásokról van szó, hanem a mozgások között állandó kapcsolatoknak és kölcsönhatásoknak kell létrejönniük, hogy támogassák és fejlesszék egymást.

A komplex kutatási módszerek fogalmával kapcsolatban, amikor akadémiai üléseken felvetettük, az történt, ami igen sokszor történik, hogy a kérdést,

mint szervezeti problémát fogták fel. Ha nem csalódom, az Akadémia elnöksége is azzal válaszolt a mi kezdeményezésünkre, hogy bizottságokat akart kinevezni. Mi azonban mindjárt megmagyaráztuk: nem arról van szó, hogy a sok bizottságon kívül, amely már úgylát megvan, még egy vagy még több bizottságot alakítsunk, hanem sokkal mélyebb módszertani problémákat kell megoldani.

Más elvtársak is úgy értelmezték ezt a gondolatot, hogy az egyes tudományok valami brigádokat alakítsanak és ezentúl ezek a brigádok együtt dolgozzanak. Természetesen ez is félreértés, amit azzal lehet esetleg megmagyarázni, hogy nem fejtettük ki a kérdést, hanem csak általánosságban vetettük fel a javaslatot.

És most röviden megpróbálom, ahogy eddigi tapasztalataink — pozitív és negatív tapasztalataink — alapján a problémát látom, mint vitaanyagot felvetni.

A történelmi materializmus, a társadalom általános törvényeinek tudománya elvi alapot nyújt a népi demokrácia különböző kérdéseinek tárgyalásához. Ha a népi demokrácia jelenségeit tudományosan tanulmányozni akarjuk, akkor foglalkoznunk kell az osztályviszonyok alakulásával és ehhez természetesen támaszkodnunk kell a marxizmusnak a történelmi materializmus által megalapozott és bebizonyított osztályelméletére. Ha tanulmányozni akarjuk a népi demokrácia államának fejlődését, ami a népi demokrácia tanulmányozásának legközvetlenebb témája, hiszen a népi demokrácia, mint olyan, szűkebb értelemben egy államforma, a proletariátus diktatúrájának egy sajátos történelmi megvalósulása, akkor ismernünk kell a marxizmus-leninizmus államelméletét, a történelmi materializmus alaptételeit az állam eredetéről (Engels), az állam és forradalom viszonyáról, (Lenin).

Az állam maga felépítmény. Ahhoz, hogy az állammal tudományosan helyesen tudjunk foglalkozni, abból az alaptételből kell kiindulnunk, hogy a felépítmény: felépítmény az alapon. S hogy a felépítmény, illetve az állami felépítmény — mert nemcsak az állam felépítmény — törvényszerűségeit tanulmányozhassuk, ahhoz ismernünk kell az alapot.

Itt adódnak azok a súlyos hiányosságok, amelyek az egyes szaktudományok fejlődésében mutatkoznak, mert állam- és jogtudósaink az állammal nagyon gyakran foglalkoznak, hogy általában elismerik ugyan azt a tételt, hogy az állam felépítmény az alapon, de az alappal nem foglalkoznak. Ezt átadják a közgazdaságtudománynak. A közgazdászok pedig az alappal foglalkoznak, de úgy foglalkoznak a termelési viszonyokkal, mintha nem volna a legszorosabb kölcsönhatás az alap és felépítmény között. Tehát ismernünk kell az állam tanulmányozásához a termelési viszonyokat. A termelési viszonyokat pedig csak úgy lehet tudományosan tanulmányozni, ha a termelő erők állapotát, fejlettségi fokát ismerjük és a termelési viszonyokat a mindenkor termelő erők fejlettségi állapotához való viszonyukban tanulmányozzuk.

Ez azt is jelenti, hogy nem elég a történelmi materializmusra támaszkodni, hanem állandóan a marxista dialektikára, a dialektikának ezekről a kölcsönhatásokról kifejtett alapvető tételeire kell támaszkodni. S itt segítséget kell, hogy nyújtson a filozófia az egyes társadalomtudományoknak. De saját maga csak akkor tud segítséget nyújtani, ha helyesen fejlődik, ha nem elégszik meg a marxizmus általános tételeinek ismertetésével, helyeslésével, ismételtetésével, magyarázatával, hanem azokat a valóság konkrét tudományos feldolgozása alapján konkretizálja.

Ami a filozófia helyzetét illeti ebben a kérdésben, többen megkezdték a népi demokrácia kérdéseit, például a népi demokrácia belső ellentmondásainak kérdéseit, vagy az alap és a felépítmény kérdéseit filozófiailag feldolgozni. Valami sokra nem mentek. *Az anyagi alapnak ilyen konkrét tanulmányozása nélkül csak fogalmi elemzések jönnek létre.* És Marx mindig tiltakozott az ellen, hogy az ő módszerét és az ő tételeit így értelmezzük. Adolf Wagner politikai gazdaságtani tankönyvéhez kéziratban fűzött széljegyzeteiben a döntő különbséget Marx nagyon érdekesen éppen abban határozza meg, hogy a német professzorok a fogalmakból indulnak ki, én pedig — mondja — az anyagi valóságból.

Néhány szót a filozófiai általánosítás kérdéséről. Ha az általánosítás feladatait helyesen értelmezzük, akkor már ebből magából következik az, hogy kell legyen mit általánosítani és ezt maga a filozófia nem tudja megadni, mert akkor önmagát általánosítaná.

Hogyan járt el Lenin a »Materializmus és empiriokriticizmus« című művében? Ugyanúgy, mint Engels »A természet dialektikája« és részben az »Anti-Dühring« című művében. Kora tudományos eredményeit — tehát nem filozófiai eredményeit — filozófiailag általánosította. Azt hiszem, erről nem kell és nem lehet vitatkozni. Egyébként így definiálja Sztálin is Lenin művének jelentőségét. És ez a feladata a filozófiának továbbra is. Nem az, hogy önmagából induljon ki és önmagába térjen vissza, ami — igen udvariasan szólva — csak fogalmi elemzésekhez vezethetne — gorombább kifejezéseket is használhatnék —, hanem az, hogy a népi demokrácia valóságát feldolgozó tudományok eredményeit általánosítsa.

Lenin sem a természet új jelenségeinek általánosítását végezte el a »Materializmus és empiriokriticizmus« c. művében, hanem a természettudományok eredményeit általánosította filozófiailag. Természetesen egy személy foglalkozhat mindkét feladattal. A marxizmus klasszikusai, akik a marxizmust mint tudománykomplexumot művelték, egy személyben végeztek közgazdasági kutatásokat, történettudományi kutatásokat, jogtudományi, államtudományi kutatásokat és azoknak a filozófiai általánosítását — és ezt erőnköz képest nekünk is kell csinálnunk —, de mindig a tudományos kutatás eredményeinek általánosításában állott számukra a filozófia feladata.

Hasonlítsuk ezt össze — a tétel bizonyító erejének megalapozásául — a marxizmus előtti filozófiával. Mi volt egy Hegelnek, vagy egy Schellingnek

az alapvető hibája ebben a vonatkozásban? Hegel a történeti fejlődésnek, a történelem konkrét tényeinek közvetlen filozófiai szintézisét akarta adni, nem a történettudományok eredményeinek filozófiai általánosítását. Ha ezt is adta, akkor célja ellenére adta, mint zseniális gondolkodó. De alapvető hibája az volt, hogy mint filozófus az egész emberi történelmet a történetfilozófiában, egy egészen új tudományágban akarta összefoglalni.

Hogyan jártak el a romantikus természetfilozófusok, Schelling és társai? Nem a természettudomány eredményeiből indultak ki, hanem a természet belső törvényeit a tudománytól függetlenül, vagy a tudománnyal ellentétben közvetlen szemlélettel, a filozófiai intuíció segítségével akarták megragadni.

Ebből az következik, hogy a népi demokrácia kérdéseinek tanulmányozására többféle út van, amelyeknek azonban kapcsolódnok kell, vagy keresztezniük kell egymást, és így kell, hogy »minden út Rómába vezessen«, vagyis az igazság megtalálásához.

Tévedés azt hinni elvtársak, hogy azért, mert kortársak vagyunk, jól ismerjük a népi demokrácia valóságát. A jelenlevők között is vannak közgazdászok, akik közé ebben a vonatkozásban magamat is odaszámítom. Mi nagyon jól tudjuk, hogy milyen nehéz hozzájutni a tényekhez tudományosan. Persze oly módon mindenki ismer bizonyos tényeket, ha az üzletben vásárol árut, és az ma ennyibe kerül, holnap annyiba, de ez nem tudomány, ebben nincsenek okozati összefüggések, törvényszerűségek stb. Sokan ismernek tényeket a legszűkebb közvetlen környezetükből, de az ilyen tényismeretekből csak helytelen következtetéseket lehet levonni. A tények, a valóság feldolgozása gyűjtést is igényel, de nemcsak gyűjtést, hanem igen nagy tudományos elemzést is kívánó munka, hogy a felszín mögött eljussunk a lényeghez, az összefüggésekhez, a törvényszerűségekhez, okozati kapcsolatokhoz, kölcsönhatásokhoz. Ebben kölcsönösen egymásra vannak utalva egyrészt a filozófia és a társadalmi tudományok, másrészt az egyes társadalmi tudományok-, jog- és államtudományok, közgazdaságtudomány, történettudományok.

Nem mondom, hogy semmi sem történt ezen a téren. Igenis, történt, és ez elkerülhetetlen is, mert tudományunk fejlődik, de nagyon kevés történt, és nem szervezeten, nem rendszeres formában. A filozófia azonban ne várjon addig, amíg a történettudomány, a közgazdaságtudomány, a jogtudomány, a néprajz és akár még az archeológia is egy Presentier—Telleren elébe tárja a maga eredményeit, hogy tessék általánosítani. Természetesen ennek a folyamatnak nem így kell végbemennie, hanem azonnal bizonyos kölcsönhatásnak kell fellépnie az általános és a különös, valamint az egyes között. A filozófia részéről lehetséges módszertani segítséget adni a tudományok számára a történelmi materializmus tételeinek konkretizálásával. Az egyes társadalomtudományok részéről pedig a valóság feldolgozását kell nyújtani egymás számára és a filozófia számára s ehhez bizonyos koordinálás szükséges.

Itt visszatérek ahhoz, hogy a »koordinálás« kifejezésen nálunk szervezeti kérdéseket értenek. Én nem azt mondom, hogy ne legyen szervezeti koordinálás — szó sem róla —, de nem ebben merül ki a kérdés lényege. Ezek a kérdések már felmerültek a II. Osztály vezetőségében. Ott Lukács elvtárs úgy próbálta megvilágítani a problémát, hogy azt mondta: mindenki saját személyében koordináljon, tehát irodalomtörténészeink ne várják meg, amíg a filozófia valamilyen sajátos, titokzatos módon segít nekik, hanem sajátítsák el a marxista filozófiának azokat az eredményeit, amelyek nélkül nem lehet jó marxista irodalomtörténetet írni. Saját példájára hivatkozott, hogy ő így csinálja. Azt, hogy eredményeket ért el az irodalomtörténet kérdéseinek megvilágítása terén, annak köszönhetette, hogy igyekezett magát a történelmi materializmus módszerét konkrétan alkalmazni és annak alkalmazásával továbbfejleszteni az irodalomtörténetet. Mármost erre a válasz nem az, hogy amit Lukács tud, azt más nem tudja, hanem hogy ezt kell csinálni. Persze ennek megvannak a maga lehetőségei és megvannak a maga korlátai is. Azt hiszem, a történelmi materializmus ilyen jellegű bevitele a tudományokba a döntő. Nem az a fontos, hogy egy osztályban, egy bizottságban, egy tankönyvben érvényesüljön ez, hanem, hogy a közgazdászok, történészek, irodalomtörténészek stb. valóban alkalmazzák ezt a tudományukban. Ezt kívánták Marx és Engels is, erre szorították koruk fiatal marxistáit, és azt bírálták a legélesebben, hiányolták a legjobban, ha — az ő kifejezésükkel szólva — frázis maradt híveik számára a történelmi materializmus.

Nem úgy megy a dolog, hogy mondjuk a jogtudomány és a közgazdaságtudomány közös bizottságot alakít, amely a közös kérdéseket tárgyalja. Be kell vinni a jog- és államtudományba a közgazdaságtudomány elveit, szempontjait, ismerni kell annak tényanyagát, és vizont. Persze nem várhatjuk a jogászoktól, hogy közgazdászokká váljanak.

Amint én sem fogok fizikussá válni egész életemen át, mégha sokáig élnék és folyton csak fizikával foglalkoznék is, de annyira megtanulom a fizikát, hogy a fizikai kérdések filozófiai elemzésével ne úgy foglalkozzam, hogy nekem állandóan egy fizikus tanársegéd, vagy professzor adjon ehhez segítséget, hanem magam meg tudjam ítélni a kérdéseket.

Ugyanakkor azonban együttműködésre is szükség van, és pedig nagy szükség van, egyrészt azért, mert az ilyen egyéni munka határai végesek, másrészt mert a tudomány modern fejlődése során állandóan közös kérdések is merülnek fel. Bármennyire komplex is a tudomány, azért nyilvánvaló, hogy van számos kérdés, ami közgazdasági kérdés par excellence. Specifikus közgazdasági kérdés és jó, ha a közgazdász ahhoz tud még mást is, de azért az mégis egy különleges közgazdasági kérdés. Bármennyire erősek a kapcsolatok, azért a történelem-tudományok művelőinek vannak bizonyos sajátos feladataik, amelyekhez ők értenek és ők mozognak bennük otthonosan és nem a közgazdászok és nem a filozófusok.

De vannak határkérdések és ezek a határkérdések egész tudományokat tesznek szükségessé. Ez nagyon érdekes gondolata Neszmejanov elvtársnak, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája elnökének, aki erről egy külön értekezést írt az ő területén, a természettudományok területén, de azt hiszem, ez általános jelenség. Ezeket a határkérdéseket és határterületeket pedig, amelyek szaporodnak, közösen kell és lehet sikerrel megfogni és megtárgyalni. És ezeknek a kérdéseknek a megvitatásában állandóan és különösen szükség van az együttműködésre.

Az alappal mégis inkább a közgazdászok foglalkoznak. Hogy mi az alap, azt megmondja a történelmi materializmus. De hogy mi az alap Magyarországon, hogy milyen sajátosságai és milyen ellentmondásai vannak itt, ezt a filozófia nem tudja megállapítani, hanem ezt statisztikai és egyéb vizsgálatokkal a közgazdaságtudománynak — beleértve a mezőgazdasági tudományokat, az agrárközgazdaságtant stb. — kell gondosan vizsgálni. Sőt a dolog egyre komplikáltabbá válik, minél közelebből megnézzük, és akkor derül ki, hogy milyen hiányos és milyen terméketlen, ha az alapról csak úgy általában fogalmilag filozofálunk.

Mindezekhez járul az, hogy a történettudomány és az államelmélet kapcsolatai nálunk — azt hiszem — nagyon problematikusak. Az Állam- és Jogtudományi Kongresszuson — a jelenlevő jogász elvtársak tudják — felmerült Szabó Imre elvtársnak a népi demokratikus állam problémáiról szóló előadásában egy történeti kérdés, amely élénk vitára adott alkalmat. Arról van szó, hogy a népi demokratikus állam fejlődésének különböző szakaszai vannak, mégpedig két fő szakasza és az első szakasz kérdéséről igen élénk vita alakult ki. Nyilvánvaló, hogy ezt sem lehet csak államtudományi alapon megoldani. Ehhez teljesen rendelkezni kell a történeti fejlődés történettudományi elemzésével. Tehát itt kell egymásnak segíteni, ez határterület — ezért hozom fel példának — és közös működésben kell a megoldást kialakítani. Természetesen mi, mint államtudósok, vagy filozófusok nagyon szép vitákat folytathatunk a kérdéstről, de hogy mi volt a valóság maga — ez az első szakasz — ezt ezzel nem döntöttük el, ezt történettudományilag, teljes precízióval kell megállapítani.

Azt hiszem ahhoz, hogy pártunknak és kormányunknak megfelelő segítséget adjunk — és ez a legfőbb célja a népi demokrácia tudományos vizsgálatának — még arra a segítségre is szükség van, hogy pártunk vezetése részéről közelebből megmondják igényeiket és a legközelebbi alkalmat fel is fogjuk használni arra, hogy ezt kérjük is.

A kérdéseket természetesen én is megkülönböztetem módszertanilag a kívánság-céduláktól. Az utóbbiakat gyűlölöm, — ezt megmondom őszintén. Mert azt mondani, hogy foglalkozni kell ezzel és ezzel, — ez a legkönnyebb dolog a világon és szemrehányásokat tenni, hogy nem foglalkozzunk ezzel, és ezzel, — szintén a legkönnyebb. De a helyes kérdésfeltevés, az sokkal több, az már tudományos jellegű.

Ezek voltak azok a megfontolások, amelyeket bevezetésül az elvtársak elé kívántam terjeszteni abból a célból, hogy egy ilyen közös tanácskozás alakuljon ki és ennek alapján a II. osztályon belül, de esetleg azon túlmenően — hiszen nekünk rokon kapcsolataink vannak más osztályokkal is — igyekezzünk a népi demokrácia kérdéseinek feldolgozásában tudományos eredményeket elérni.

Kérem, hogy ezek után minél szélesebb körben szóljanak hozzá és vessék fel kérdéseiket, illetve tegyék meg javaslataikat.

Fogarasi Béla vitaindító szavai nyomán széleskörű eszmecsere bontakozott ki. A hozzászólások egyhangúlag egyetértettek abban, hogy feltétlenül szükséges a komplex kutatás módszerének meghonosítása. Ezért örömmel üdvözölték ezt a megbeszélést, mint első kezdeményezést ezen a téren.

Vas Tibor rámutatott arra, hogy a komplex kutatás lényegében elintézi az úgynevezett átfedések problémáját; nem kell félni attól, hogy az állam- és jogtudomány olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyeket a marxizmus-leninizmus is feldolgoz. Az állam kérdése például mindkét tudományban felvetődik, ez elkerülhetetlen.

Az állam- és jogtudomány sokkal konkrétebb eredményeket fog elérni, ha együttműködik a politikai gazdaságtannal és a történettudománnyal. Ugyanakkor támaszkodnia kell a dialektikus és történelmi materializmusra. Ennek az együttműködésnek szervezeti előfeltételei is adva vannak, hiszen mindezek a tudományok a II. Osztály körébe tartoznak.

Kádár István abból indult ki, hogy az egyetemen a hallgatóktól bizonyos általános műveltséget megkövetelnek ugyan, de a közgazdaságtudomány területén egyesek nem ismerik a rokontudományok kérdéseit. Már pedig például a termelési viszonyokat nem lehet vizsgálni a felépítményhez tartozó és a felépítményhez nem tartozó intézmények ismerete nélkül. Vagy a munkabér kérdéseiben nem lehet kutatásokat folytatni bizonyos technológiai ismeretek, illetve a vonatkozó jogszabályok ismerete nélkül. Javasolta, hogy a vezető filozófusok ismertessék a közgazdászokkal azokat a filozófiai problémákat, amelyek őket foglalkoztatják és ugyanezt tegyék meg a közgazdászok is.

A továbbiak során megemlített néhány olyan kérdést, amelyeket csak az egyes tudományágak együttműködése alapján lehet megoldani. Ilyenek mindegyiknél a gazdasági törvényekkel kapcsolatos problémák. A filozófusoknak és a közgazdászoknak együtt kellene működniük a gazdasági törvények és a gazdaságpolitika viszonyának kutatásában. Közös probléma a munkás-paraszt szövetség. A jogászok és a közgazdászok együttműködésére lenne szükség a burzsoá állam monopolkapitalista tendenciájának feltárásához.

Szabó Imre hangsúlyozta, hogy a népi demokrácia problémájának a komplex kutatás módszerével történő feldolgozása tudományos életünk egyik fő kérdése. Meg kell változtatni azt a régi tudományos szemléletet, amelynek következtében a tudományok elszigetelődtek egymástól és ennek folytán bizonyos határterületek feldolgozatlanok maradtak.

Ez a régi szemlélet érvényesült részben a felszabadulási ünnepséggel kapcsolatban tartott jog- és államtudományi előadásokon is, amelyekben népi demokratikus államunkról és jogunkról sokszor mint valami független társadalmi jelenségről volt szó. Az ilyen előadások és a felszabadulással kapcsolatban írott tanulmányok nagyrészt csak leíró jellegűek, amennyiben az egyes fontosabb törvények és jogszabályok egymásra következését mutatják be, ahelyett, hogy elmélyült elemzést adnának ezek társadalmi összefüggéséről.

A legszorosabb együttműködést kell megteremteni a filozófia, a történet-tudomány, a közgazdaságtudomány, valamint az állam- és jogtudomány között. A filozófiának ebben a vonatkozásban kettős szerepet kell betöltenie. Egyrészt általánosításaiban a szaktudományok kutatási eredményeire kell támaszkodnia, másrészt azonban a népi demokrácia fejlődésének vizsgálatánál bizonyos elvi alapokat is meg kell állapítania, így például az általános és a különös viszonyát illetően a szocialista államok tekintetében.

Egyetértett azzal a megállapítással, hogy a komplex kutatás elsősorban nem szervezeti kérdés. A kutatást egyrészt időben, másrészt elvileg kellene koordinálni. Egységes elvi alap megteremtése biztosítaná a legmegfelelőbbben az együttműködést.

Szabó Pál Zoltán a természeti földrajz területéről kiindulva mutatott rá a komplex kutatás szükségességére. Az országos vízgazdálkodási keretterv például számos tudományág szakembereinek együttműködése révén született meg.

A földrajzi kutatóknak gyakran okoz problémát, hogy a kőzetek vizsgálata során nem tudják eldönteni, melyik nyersanyag mire használható. Kezükben van a nyersanyag, de nincsenek tisztában azzal, hogyan lehetne értékesíteni.

Szükséges lenne tehát az egyes szakmák bevonásával konferenciákat rendezni. Másrészt tervszerű tudományos kapcsolatokat kellene teremteni a kutatók között, ez megkönnyítené a közös problémák megoldását.

Ilyen problémát jelent például a Dunántúli Tudományos Intézet számára a termelési mód változásainak hatása a települések fejlődésére Baranyában. Ennek megoldása történészek, jogászok, statisztikusok, etnográfusok és a településtudomány együttműködését igényli.

Haász Árpád felhívta a figyelmet arra, hogy népi demokráciánk sajátosságainak feldolgozásához elengedhetetlenül szükséges keletkezésének, történelmi múltjának kutatása. Népi demokráciánk kérdései szorosan összefüggenek a világháború kimenetelével, a szocialista tábor megalakulásával stb.

Különbséget kell tenni azok között a kérdések között, amelyeket az egyes kutatóknak maguknak kell megoldaniuk a kapcsolódó tudományok alapvető kérdéseinek megismerése révén és azok között, amelyek megoldásához együttműködésre van szükség. Ez utóbbit elsősorban azáltal lehet megvalósítani, ha pontosan meghatározzák azokat a témákat, amelyekre a kutatásnak irányulnia kell.

Végül megjegyezte, hogy nem kell félni az úgynevezett átfedésektől, mivel a valóban tudományos eredmények nem teszik feleslegessé egymást.

Réti László hiányolta, hogy nem készült előzetes anyag, amely konkrét javaslatokat tartalmazott volna. Helyesebbnek tartotta volna továbbá, ha a vita nem korlátozódik a népi demokrácia korszakára, hanem kiterjed a tudományos kutatók és a tudományos intézetek együttműködésére.

Ezután rátért arra, hogy a magyar munkásmozgalom történetének kutatása terén milyen kezdeményezések és eredmények vannak a más tudományokkal való együttműködésben. Szoros kapcsolatot tartanak a Történettudományi Intézettel, ami abban nyilvánul meg, hogy a tanulmányokat megjelenésük előtt közösen megvitatják, másrészt közös kiadványokat készítenek. Az állam- és jogtudománnyal különösen a Magyar Tanácsköztársaság történetének kutatása során kerültek kapcsolatba. A közgazdaságtudomány segítségét igénylik »A kapitalizmus kialakulása az osztrák-magyar monarchiában« c. téma feldolgozásakor. A néprajzkutatókkal együttesen jelentetik meg »A magyar munkásmozgalom történetének dalai« c. kiadványt.

Egyetértett azzal, hogy a komplex kutatás megvalósításánál nem célravezető újabb bizottságok és értekezletek összehívása. Inkább több közös munkát kellene tervbe venni és elkészíteni. Ilyen közös feladat lenne például a filozófusok és a párttörténészek számára annak felderítése, hogyan terjedt el a marxizmus-leninizmus Magyarországon.

Ezen kívül szélesebb körben kellene alkalmazni azt a munkamódszert, hogy az egyes tudományos munkákat az egyik intézet elküldi a másiknak megbírálás végett. Kölcsönösen tájékoztatniok kellene a kutatóknak egymást arra vonatkozólag, hogy a saját munkájukhoz milyen segítséget igényelnek a másik kutatási terület részéről. Ez különösen szükséges lenne most, a második ötéves terv kidolgozásakor. Hasznos lenne végül közös vitaüléseket rendezni egyes tisztázatlan kérdésekről.

Trencsényi Waldapfel Imre helyesnek tartotta, hogy nem általánosságban vetődött fel a komplex kutatás kérdése, hanem népi demokráciánk sajátosságainak vizsgálatával kapcsolatosan. Kifogásolta azonban, hogy a bevezetőben csak néhány tudomány együttműködésének kiépítéséről volt szó. A kulturális forradalom kérdésének vizsgálatához be kellene vonni pl. az irodalomtudományt is. Szükségesnek tartaná tehát előzetesen annak megállapítását, mely tudományágak azok, amelyek elsőrendűen érdekeltek a népi demokrácia sajátosságainak feltárásában.

Fogarasi Béla közbevetőleg megjegyezte, hogy minden egyéb tudomány érdemeinek vagy becsületének csökkentése nélkül a szóbanforgó négy tudományágra vonatkozóan hívta össze a II. Osztályt ezt a tanácskozást.

Névai László azon a nézeten volt, hogy az egyik tudományszak ne várja meg, míg a másik feldolgoz bizonyos területet és csak erre ráépülve próbáljon

dolgozni. A komplex módszer egyik lényeges vonását abban látta, hogy együttesen feldolgozó eljárásokra kell törekedni.

Nem értett egyet azzal az állásponttal, mely szerint a komplex módszer alkalmazása alapján véve a marxizmus-leninizmus bevitelét jelenti az egyes tudományokba. Véleménye szerint ugyanis a komplex módszer már a marxizmus-leninizmus tanításainak az egyes tudományszakokban való érvényesülésén alapszik.

Csatlakozott ahhoz a felfogáshoz, hogy a komplex módszer alkalmazásakor nem szabad teljesen kizárni a szervezési megoldásokat. Szükségesnek tartotta továbbá, hogy a filozófia mozgósító szerepet vállaljon a szaktudományi kutatásokat illetően. Majd konkrét példákkal támasztotta alá annak szükségességét, hogy a jogászok együttműködjenek a történészekkel és a filozófusokkal.

Szecsődi László annak a véleményének adott kifejezést, hogy nem lenne helyes lebecsülni a szervezés jelentőségét. Az egyik feladat az lenne, hogy olyan tematika kidolgozásra kerüljön, amely a népi demokrácia leglényegesebb problémáira irányítja a figyelmet. Majd olyan kollektívákat kellene létrehozni, amelyek kiegészítik egymást a különböző tudományágak szempontjából. A filozófia feladatait illetően azon a nézetben volt, hogy elméleti általánosításokat kell végezni, közvetlenül a gyakorlatra támaszkodva is. Nem lehet például addig várni, míg a történészek pontosan leírják az osztályharc sajátosságait és eljutnak egészen napjainkig ezeknek a kérdéseknek az értékelésében.

Laczkó Miklós megjegyezte, hogy meg kell különböztetni egymástól a marxista módszer bevitelét a tudományokba és a komplex módszer alkalmazását. Az előbbi illetően elutasította azt a nézetet, mely szerint a marxizmus beviteléről beszélni a tudományokba már anakronisztikus kérdés.

A komplex módszerrel kapcsolatosan arról beszélt, hogy még sok átfedéssel lehet találkozni, ami felesleges munkát eredményez. Így például tudomása van arról, hogy egy jogász és egy történész egymástól függetlenül foglalkozott a nemzeti bizottságok történetével. Az ilyen párhuzamosan folyó kutatásokat össze kellene hangolni. Másrészt tájékoztatót kellene kiadni arról, hogy az egymáshoz szorosan kapcsolódó tudományágak területén a kutatók milyen népi demokratikus témával foglalkoznak vagy kívánnak foglalkozni.

Márkos György felhívta a figyelmet arra, hogy a komplex kutatás nem jelentheti a tudományok közötti határok elmosódását. Nagyon fontos volt például a további fejlődés szempontjából is a határmegvonás a természeti földrajz, mint természettudomány és a gazdasági földrajz, mint társadalomtudomány között.

Ezután példákkal illusztrálta, hogy a földrajzi kutatóknak a komplex módszer meghonosítására irányuló kezdeményezései hogyan akadtak el a múltban. Ilyen kérdés volt egyrészt az ország gazdasági körzetbeosztása, másrészt az Akadémia különböző bizottságai közötti együttműködés.

Vitába szállt azzal a megállapítással, hogy a tudománynak a maga munkájához konkrét megbízatásokat kell igényelnie. A tudomány feladatát

abban látta, hogy előre kell dolgoznia annak érdekében, hogy az elért eredményeket a párt és az állam fel tudja használni.

Végül javaslatot tett arra, hogy az illetékesek dolgozzák ki a komplex kutatás metodikáját.

Gyenes Lajos említést tett arról, hogy nemrégiben Bulgáriában járt, ahol — ugyanúgy, mint nálunk — szintén foglalkoznak a gazdasági körzetbeosztás kérdésével. Ez felveti annak szükségességét, hogy ki kellene építeni a kapcsolatot a népi demokratikus országok szakembereivel.

Eörsi Gyula hozzászólását azzal kezdte, hogy az egyes tudományágakon belül is szükség van a komplex kutatásra. Így például a tervvel összefüggő jogviszonyokat illetően megemlítette, hogy a polgári jogi, államigazgatásjogi és munkajogi kérdések úgy összefonódtak, hogy ezeket egymástól szétválasztva tárgyalni nem is lehet.

Ezután azzal foglalkozott, hogy a marxizmus bevétele a szaktudományokba és a komplex kutatás egymással összefonódó feladatok. Azok nélkül a konkrét tényanyagok nélkül, amelyeket a történelem, a politikai gazdaságtan tanulmányozása szolgáltat, csak beszélni lehet a marxizmus bevitelétől a szaktudományokba, de megvalósítani nem.

Óvott attól, hogy a tudományok határai összefolyjanak s ezáltal az egyik tudomány a másik feladatait igyekezzék megoldani. Ez ahhoz vezet, hogy például egyes jogi cikkek politikai gazdaságtani cikkeké válnak. Ugyanakkor nem szabad mechanikusan átvenni a másik tudomány kész eredményeit, hanem azokat alkotó módon fel kell használni. A jogtudományi munkákból sugározzon az, hogy a filozófiai, történelmi, politikai gazdaságtani tételek figyelembevételével készült.

Hanák Péter felvetette a komplex módszer fogalmi meghatározásának szükségességét. Véleménye szerint a tudósok együttműködése egy tudományágon belül nem tekinthető komplex módszernek. Ugyancsak nem meríti ki ezt a fogalmat az az eset, amikor a tudományos kutató felhasználja más tudományágak eredményeit. A komplex módszert elsősorban a határkérdések megoldásánál kell alkalmazni. Ilyen kérdés például a népi demokratikus forradalom, a termelési viszonyok alakulása a felszabadulás óta, a burzsoá ideológia elleni harc stb.

Nagymértékben elősegítené a komplex módszer alkalmazását a tervezés fő irányelveinek felülről jövő megállapítása. A II. Osztálynak kellene kijelölnie azokat a fő témaköröket, amelyek alapján együttműködő kollektívákat lehetne alakítani.

Fogarasi Béla elnök válasza a hozzászólásokra : Kedves Elvtársak! A megbeszélés — azt hiszem — igen hasznos és tanulságos volt. Kétségtelenül egyik hiányossága abban állott, amit Réti elvtárs inkriminált, hogy nem nyújtottunk be előzetes anyagot és javaslatokat, vagy téziseket, de, hogy paradox módon fejezzem ki magamat, ez a szervezetlenség ebben az esetben talán pozitívu-

mokat is nyújtott. Minden esetre hosszú időre kellett volna halasztanunk ezt a megbeszélést, ha ezt a kívánságot teljesíteni akartuk volna és mi egyrészt a nagygyűlés alkalmát akartuk felhasználni erre a tanácskozássra, másrészt éppen így segítséget akartunk kérni a tanácskozás révén a különböző előttünk álló, a társadalomtudományok vezetésével kapcsolatos feladatokhoz és az egyes tudományok irányításához.

Nem lehet most az a célom, hogy ezt a tanácskozást összefoglaló módon értékeljem. — A jegyzőkönyvet az osztályban gondosan tanulmányozni kell, s annak eredményeit a munkálatok során fel kell használni. Úgyhogy most csak egészen röviden egy-két megjegyzést akarok tenni.

Azt hiszem, egyetérthetünk azzal a javaslattal, amely a vita folyamán több oldalról felmerült, hogy a népi demokrácia tanulmányozásában a legfőbb tematikai kérdéseket szerves összefüggésben próbáljuk összeállítani. Ehhez bizonyos együttműködés szükséges, amelyet majd megpróbálunk részben egyéni módon — a jelenlevőket is felkérjük —, részben a főbizottságok segítségével létrehozni s ezt a nem teljességre, hanem éppen a legfontosabb központi témák kiemelésére törekvő javaslatot megtenni.

Egyetértés nyilvánult meg arra nézve is, hogy pártunk vezető szerveivel ezt a kérdést, amely pártunkat a legnagyobb mértékben érdekli — hiszen a III. kongresszus részéről nyilvánult meg határozott formában ez a kívánság — megbeszéljük.

Ezek a kérdések — hogy Markos elvtárs felszólalására reflektáljak — két eljárást vagy két mozzanatot tesznek szükségessé. Egyrészt azt, hogy a tudomány előre dolgozzon, a pártnak és a kormánynak is ilyen jellegű segítséget nyújtson. Másrészt azt, hogy megkapjuk bizonyos irányító kívánságaikat és megjegyzéseiket a tematikára vonatkozólag. Természetesen itt is alkalmazni kell azt a ma délelőtt¹ általam már említett nagyfontosságú szempontot, amelyet Bulganyin és Hruscsov elvtársak utolsó beszédükben hangsúlyoztak.

A mi tudományainkban két dologra van szükség: távlati, perspektivikus tervezésre, nagy átfogó témák, problémák kidolgozására, amelyek nemcsak öt vagy esetleg tíz évet, hanem többet fognak igénybe venni.

Másrészt nem vonjuk ki és nem akarjuk kivonni magunkat az alól, amit megbízásoknak neveztem. Így van ez a Szovjetunióban is, és így kell lennie nálunk is. Ha jó tudományos munkát végzünk, akkor ezeket a megbízásokat is haszonnal fogjuk tudni teljesíteni.

Érdekes szempontok merültek fel a komplex módszer kérdésében. Ezt a fogalmat még tovább kell csiszolni, finomítani. Részben talán tág értelemben használtuk itt ezt a fogalmat, ami talán nem is baj, mert nem valami végleges formulázásra törekedtünk, hanem a problémák megbeszélésére.

¹ Az osztálytitkári beszámoló alkalmából.

Egyetértek azzal, amit egyes elvtársak mondtak, hogy a dialektikus és a történelmi materializmus meghonosítása az egyes tudományokban általános követelménye egész tudományos fejlődésünknek, nem valami specifikus jellemvonása a komplex kutatási módszernek. Ez igaz. A filozófia és az egyes tudományok között azonban vannak tematikai kapcsolatok is. Itt is vannak határterületek. Merültek is fel közös témák, mint a nemzeti kérdés stb. A filozófia és az egyes társadalomtudományok között tehát tematikai értelemben igenis van ilyen összefüggés, amelynek elemzése, vagy megoldása a komplex kutatás körébe tartozik.

Még egy megjegyzést szeretnék tenni a szervezeti kérdésre. Én azért hangsúlyozom előre, hogy ennek nem lehet prioritása, mert mindig megvan a hajlam arra, hogy az ilyen kérdéseket szervezeti vonalon próbáljuk megoldani. Például az I. és a II. osztály együttműködését is gyakran ilyen szervezeti formában képzelik el. Gyakran az a fő téma, hogy valamelyik tudományág ebbe, vagy abba az osztályba tartozzék-e, lásd néprajz, földrajz stb. Nem ezek a döntő kérdések.

Arra azonban helyesen mutattak rá az elvtársak, hogy a tudományok normális együttműködésének, a komplex munkák alkalmazásának is vannak bizonyos szervezeti vonatkozásai. Ezt nem vonom kétségbe. A legdöntőbb azonban az, amit Szabó Imre elvtárs mondott, hogy új szemléleti módra van szükség, egy újszerű módszertani, elméleti beállítottságra, amelynek lényege éppen az a felismerés, hogy nem lehet egy specializált tudományág keretében elszigetelten eredményesen, sikeresen dolgozni. Ha ezt a szemléleti átállást sikerül elérnünk, akkor értük el a legtöbbet.

A szervezeti megvalósításnak különböző módjai vannak. Működjenek együtt az intézetek, a Történettudományi Intézet, az Állam- és Jogtudományi Intézet, a Közgazdaságtudományi Intézet, ne legyenek állam az államban.

A megvalósítás másik módja a főbizottságok kapcsolata. A főbizottságoknak szintén feladatuk, hogy kapcsolatokat teremtsenek egymás között, együttes ülések, megbeszélések stb. formájában.

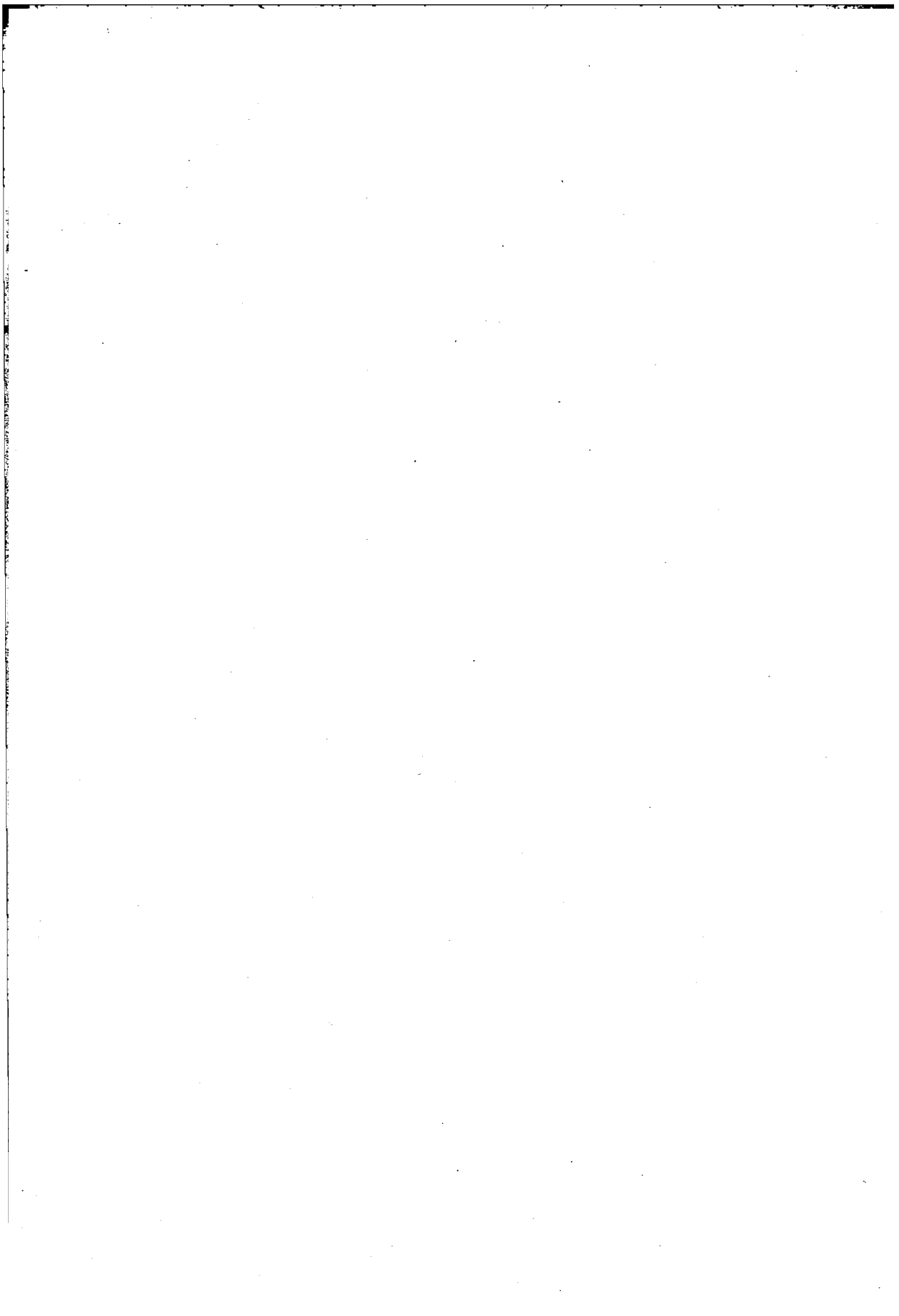
Harmadik ilyen módszer, amit Szecsődi elvtárs és más elvtársak is javasoltak, viták rendezése bizonyos átfogó közös témákról. Én ezzel egyetértek, ha a viták jól elő vannak készítve és az elvtársak jól felkészülnek, de csak akkor, mert az idő drága és a rosszul előkészített viták olyan luxust jelentenek, amelyet hallatlan időkonómiai szükségünkben nem szabad megengedni.

A negyedik mód a közvetlen együttműködés, »szervezetlen« formában, személyek, tudósok, tudományos munkások között, ami néha egy egyetem falain belül vagy talán egy tanszéken belül is hiányzik.

Felmerült az a kívánság, hogy az ilyen együttműködés ne legyen olyan ankét, amilyen már sok volt, ünnepélyes formák között, talán még vacsorával is, hogy azután hosszú időre ne történjék semmi. Ez nekünk is elhatározott szándékunk annál is inkább, mert nézetem szerint ez a mai »ankét« nem ilyen ankét volt, hanem határozottan hasznos és eredményes tanácskozás.

A kérdések feldolgozása alapján a jövő év folyamán többször is kell tartanunk ilyen jellegű összejöveteleket. Majd a II. osztályban tanácskozunk arról, hogy ez milyen formában történjék. Hogy a négy tudományág összejövetele lesz-e vagy a hasonló tudományágak bevonásával tartott összejövetel, azt majd a szükséghez képest eldöntjük. Minden esetre nagyon örvendetes volt, hogy ennyire kiterjedt érdeklődést tapasztaltunk és ha csak ennek a négy tudománynak a kapcsolatáról volt is szó, azt hiszem, a II. osztályban képviselt többi tudomány képviselői is hasznosítani tudják az itt hallottakat a maguk komplex tudományos problémáinak megbeszélésében a művészet-történet, a néprajz, az archeológia— a pedagógia és más tudomány terén is.

Köszönöm a megjelenteknek részvételüket, és mai tanácskozásunkat bezárom.



TARTALOMJEGYZÉK

<i>Friss István</i> : Népgazdaságunk fejlesztésének üteméről.....	211
<i>Lukács György</i> : Az esztétikai visszatükrözés problémája.....	235
<i>Székely Endréné</i> : A szovjet pedagógia tudományos eredményeinek alkotó felhasználása a magyar pedagógiatudományban	249
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Bogdan Suchodolsky</i>	272
<i>Otta Istvánné</i>	277
<i>Szokolszky István</i>	282
<i>Árpássy Gyula</i>	286
<i>Nagy Sándor</i>	289
<i>Horváth Lajos</i>	293
<i>Székely Béla</i>	296
<i>Bogdan Suchodolsky</i> : Pedagógiai nézetek Marx Károly munkásságában.....	297
<i>Schultheisz Emil</i> : A büntetőjogi kodifikáció elvi kérdései.....	301
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Kovács Zoltán</i>	324
<i>Losonczy István</i>	326
<i>Fonyó Antal</i>	327
<i>Simor Pál</i>	329
<i>Schultheisz Emil</i> válasza	329
Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának 1954/55. évi munkájáról.....	333
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Arató Endre</i>	351
<i>Eörsi Gyula</i>	356
<i>Szabó Pál Zoltán</i>	360
<i>Ortutay Gyula</i>	362
<i>Nizsalovszky Endre</i>	366
<i>Pécsi Márton</i>	368
<i>Fogarasi Béla</i>	374
<i>Mátrai László</i> válasza	376
Beszámoló a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat hazánk fel szabadulásának 10. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülészakáról	379
Vita népi demokráciánk sajátosságai feldolgozásának komplex módszereiről	395

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Иштван Фриши</i> : Темпы развития венгерского народного хозяйства	211
<i>Дьёрдь Лукач</i> : Проблема эстетического отражения	235
<i>Секей Эндрене</i> : Творческое применение научных достижений советской педагогики в венгерской педагогической науке	249
Выступления:	
<i>Богдан Суходольский</i>	272
<i>Отта Иштванне</i>	277
<i>Иштван Сокольский</i>	282
<i>Дьюла Арпаиши</i>	286
<i>Шандор Надь</i>	289
<i>Лайош Хорват</i>	293
<i>Бела Секей</i>	296
<i>Богдан Суходольский</i> : Педагогические взгляды в сочинениях Карла Маркса	297
<i>Эмиль Шультейс</i> : Принципиальные вопросы кодификации уголовного права ...	301
Выступления:	
<i>Зольтан Ковач</i>	324
<i>Иштван Лошонци</i>	326
<i>Антал Фоньо</i>	327
<i>Пал Шимор</i>	329
Ответ <i>Эмиля Шультейса</i>	329
Отчет о работе Отделения Общественно-исторических наук Венгерской Академии Наук за 1954—1955 гг.	333
Выступления:	
<i>Эндре Арато</i>	351
<i>Дьюла Эриш</i>	356
<i>Пал Зольтан Сабо</i>	360
<i>Дьюла Ортутай</i>	362
<i>Эндре Ньижсаловский</i>	366
<i>Мартон Печи</i>	368
<i>Бела Фогараши</i>	374
Ответ <i>Ласло Матраи</i>	376
Отчет о Сессии Венгерской Академии Наук и Венгерского Исторического Общества по случаю 10 летия освобождения Венгрии	379
Дискуссия на тему «Комплексные методы разработки особенностей народно-демократического строя в нашей стране»	395

TABLE DES MATIÈRES

<i>Friss, István</i> : Du rythme du développement de l'économie populaire hongrois	211
<i>Lukács, György</i> : Le problème de la réflexion esthétique	235
<i>Székely, Mme Endre</i> : Utilisation créatrice des résultats scientifiques de la pédagogie soviétique dans la pédagogie hongroise	249

Interventions :

<i>Suchodolsky, Bogdan</i> ,	272
<i>Otta, Mme István</i>	277
<i>Szokolozsky, István</i>	282
<i>Árpássy, Gyula</i>	286
<i>Nagy, Sándor</i>	289
<i>Horváth, Lajos</i>	293
<i>Székely, Béla</i>	296
<i>Suchodolsky, Bogdan</i> , Vues pédagogiques dans l'oeuvre de Karl Marx	297
<i>Schultheisz, Emil</i> : Les questions de principe de la codification du droit criminel ...	301

Interventions :

<i>Kovács, Zoltán</i>	324
<i>Losonczy, István</i>	326
<i>Fonyó, Antal</i>	327
<i>Simor, Pál</i>	329
Réponse de <i>Schultheisz, Emil</i>	329
Compte-rendu de l'activité de la classe des Sciences Sociales et Historiques de l'Académie Hongroise des Sciences en 1954—55	333

Interventions :

<i>Arató, Endre</i>	351
<i>Éörsi, Gyula</i>	356
<i>Szabó, Pál Zoltán</i>	360
<i>Ortutay, Gyula</i>	362
<i>Nizsalovszky, Endre</i>	366
<i>Pécsi, Márton</i>	368
<i>Fogarasi, Béla</i>	374
Réponse de <i>Mátrai, László</i>	376
Compte-rendu de la session scientifique de l'Académie Hongroise des Sciences et de la Société Historique Hongroise organisée à l'occasion du 10 ^{ème} anniversaire de la libération	379
Discussion «Sur les méthodes complexes du traitement des particularités de notre démocratie populaire»	395

I N H A L T

<i>István Friss</i> : Über das Entwicklungstempo der ungarischen Volkswirtschaft	211
<i>György Lukács</i> : Probleme der ästhetischen Widerspiegelung	235
<i>Frau E. Székely</i> : Die schöpferische Anwendung der wissenschaftlichen Ergebnisse der sowjetischen Pädagogik in der ungarischen Pädagogikwissenschaft	249

Korreferenten:

<i>Bogdan Suchodolsky</i>	272
<i>Frau I. Ott</i>	277
<i>István Szokolszky</i>	282
<i>Gyula Árpássy</i>	286
<i>Sándor Nagy</i>	289
<i>Lajos Horváth</i>	293
<i>Béla Székely</i>	296
<i>Bogdan Suchodolsky</i> : Pädagogische Anschauungen in der Tätigkeit von Karl Marx	297
<i>Emil Schultheisz</i> : Die grundsätzliche Fragen der strafrechtlichen Kodifikation	301

Korreferenten:

<i>Zoltán Kovács</i>	324
<i>István Losonczy</i>	326
<i>Antal Fonyó</i>	327
<i>Pál Simor</i>	329
<i>Emil Schultheisz</i> : Antwort	329
Bericht über die Tätigkeit der Abteilung für Gesellschafts- und Geschichtswissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften im Jahre 1954/55	333

Korreferenten:

<i>Endre Arató</i>	351
<i>Gyula Eörsi</i>	356
<i>Pál Zoltán Szabó</i>	360
<i>Gyula Ortutay</i>	362
<i>Endre Nizsalovszky</i>	366
<i>Márton Pécsi</i>	368
<i>Béla Fogarasi</i>	374
<i>László Mátrai</i> : Antwort	376
Bericht über die von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und der Ungarischen Gesellschaft für Geschichtsforschung aus dem Anlasse der 10. Jahreswende der Befreiung unseres Vaterlandes veranstaltete wissenschaftliche Sitzungsperiode	379
Diskussion »Über die komplexen Methoden für die Bearbeitung der Besonderheiten unserer Volksdemokratie«	395

Ara: 39, - Ft